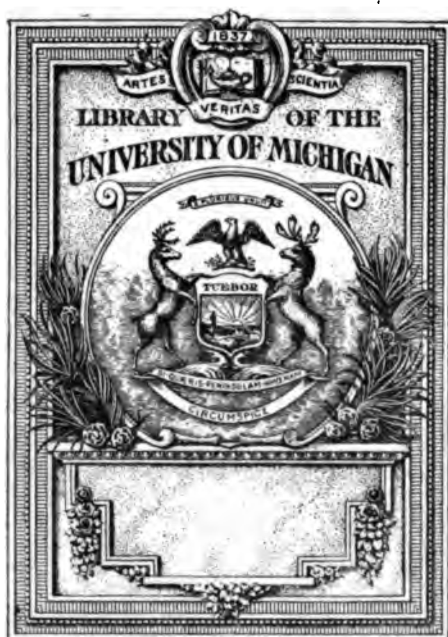

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

ACHTSTE DEEL.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1864.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

ACHTSTE DEEL.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1864.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

ACHTSTE DEEL.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1864.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

ACHTSTE DEEL.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1864.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

BIJDRAGEN

TOT DE

L- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

GEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË

NIEUWE VOLGREEKS.

ACHTSTE DEEL.

1e. STUK.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1864.

INHOUD.

INHOUD.

81ste VERGADERING VAN HET BESTUUR

VAN HET

INSTITUUT,

GEHOUDEN TE 's GRAVENHAGE

DEN 29sten APRIL 1864.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Engelhard, Hoffmann, Keijzer, Potter, van Rees, de Veer, Willer en de Adjunct-Secretaris.

De notulen der laatste vergadering gelezen en goedgekeurd zijnde, deelt de Voorzitter mede, dat van de Heeren D. Lenting te Voorst, W. J. E. Smissaert te Amsterdam, Jhr. Mr. W. Six en A. J. A. Gerlach, beiden alhier, brieven zijn ontvangen, houdende kennisgeving, dat zij het verdere lidmaatschap niet wenschen voort te zetten.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de Heeren: P. van Heukelom, Staatsraad in buitengewone dienst en President van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam, J. Fransen van de Putte, lid der Eerste Kamer van de Staten Generaal, W. A. Virulij Verbrugge, lid der Tweede Kamer van de Staten Generaal, D. W. Schiff, Oost-Indisch ambtenaar met verlof, W. J. M. van Smid, oud lid der Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch Indië, P. D. Godon, laatstelijk Adsistent Resident op Sumatra, C. F. W. Wiggers van Kerchem, President van de Javasche Bank, N. A. T. Arriens, Resident te Djokjokarta, H. van Blommenstein, oud Kapitein-Luitenant ter zee te Pekalongan, Raden Adipati Aria Soerija di Redja, Regent te Cheribon, Raden Adipati Ario Tjokro Negoro, Regent te Lamongan, Raden Mas Toemenggoeng Ario Soerjo Tjondro Negoro, Regent te Koedoes, Raden Toemenggoeng Soero Adi Negoro, Regent te Probolingo, Mr. B. de

Groot, President van den Raad van Justitie te Padang, C. va der Gon Netscher en G. Faber, Ambtenaren te Batavia, e S. Abendanon Jz. te Paramaribo in Suriname.

Wordt aanteekening gehouden van de ontvangst der navo gende boekwerken voor de Bibliotheek:

a. Van den *Minister van Koloniën:*

Een exemplaar van het gedrukte Verslag van den han del, de scheepvaart en de inkomende en uitgaande regte op Java en Madura, over het jaar 1862;

Het 2de deel van het werk getiteld: De Opkomst va het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië (1595—1610). Ve zameling van onuitgegeven stukken uit het Oud-Kolonia Archief, uitgegeven en bewerkt door Jhr. Mr. J. K. J de Jonge, te 's Gravenhage, 1864.

Een exemplaar van het Overzigt van de voornaamst proeven omtrent de mijn-ontginningen sedert een tient jaren in Nederlandsch-Indië genomen, door C. de Groot Hoofd-Ingenieur en Chef van het Mijnwezen aldaar, gedag teekend 25 Februarij 1863.

Verslag over de Koffij- en Kaneel-kultuur op het eilan Ceylon, in het jaar 1861, door P. W. A. van Spall, B tavia, W. Ogilvie 1863, uitgegeven van wege de Indisch Regering door de Nederlandsch Indische Maatschappij va Nijverheid en Landbouw.

b. Van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen* te Am sterdam, afdeeling Natuurkunde, Verslagen en Mededee lingen, 16de deel, 3de stuk, 1864.

c. Van het *Koninklijk Instituut van Ingenieurs* te 's Grave hage, Verslag en Notulen, 1864.

d. Van het *Indisch Genootschap* te 's Gravenhage, Verslage der algemeene vergaderingen van 20 November 1863 e 26 Februarij 1864, benevens een exemplaar van den nieu wen catalogus zijner bibliotheek.

e. Van *La Société de Géographie à Paris*, Bulletin, Mar 1864.

f. Van *The asiatic Society of Bengal*, N°. 37 der nieuwe s rie van de Bibliotheca Indica.

g. Van *vier leden van het Instituut:* Chinese printing-typ founded in the Netherlands. A new synopsis with the a dition of all the recently acquired characters, bij Dr. *Hoffmann*, Leiden 1864.

The grand study (Fa hio on dar Gaku) interlineary japanese version, edited bij Dr. J. Hoffmann, twee deelen, Leiden, 1864.

Almanak voor de Nederlandsch West-Indische bezittingen en de Kust van Guinea, 's Hage, 1860;

Catalogue de livres orientaux et d'ouvrages touchant la Linguistique, l'histoire, et la Numismatique orientale, Amsterdam, 1864; en

Berigten uit de Heidenwereld van het Zendelinggenootschap te Zeyst, N°. 7 van het bijblad, betreffende de houding der Surinaamsche slaven bij en na hunne emancipatie.

b. Door aankoop: Valentyn's Oud en Nieuw Oost-Indiën, door Mr. S. Keijzer, drie deelen, Amsterdam, 1862; en

W. L. de Sturler, Handboek voor den Landbouw in Nederlandsch Oost-Indië, Leiden 1863.

Door den Heer Mr. S. Keijzer wordt medegedeeld, dat hij van den Heer Mr. van Kervel ontvangen heeft eene memorie van wijlen zijnen oom, in leven Adsistent-Resident te Pontianak, betreffende onder anderen de Chinesche Kongsies in de binnenlanden der Wester-Afdeeling van Borneo, van het jaar 1851, en dat ons medelid in het Bestuur, de Heer Hoffmann, de daaromtrent aangestipte bijzonderheden van genoegzaam belang acht om dat gedeelte van de memorie in de Bijdragen op te nemen. Wordt besloten de gemelde memorie te stellen in handen van de tweede Afdeeling, met verzoek om advies. Nog wordt, op voorstel van den Voorzitter, besloten:

1°. Aan den uitgever van het Instituut, den Heer F. Muller te Amsterdam, toe te staan om van het in de Bijdragen opgenomen Verslag van den Commissaris-Generaal van den Bosch, wegens zijne verrigtingen in Indië in 1830—1833, afzonderlijke overdrukken verkrijgbaar te stellen.

2°. Aan den uitgever te kennen te geven, dat van hem wordt te gemoet gezien het ontwerp van eene nieuwe overeenkomst wegens het drukken en uitgeven der Bijdragen.

Worden ter tafel gebragt de verslagen van de Afdeelingen omtrent hare werkzaamheden in het nu bijna verstreken werkjaar 1863—1864 benevens het door den Secretaris opgemaakte Verslag van het Bestuur over den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende dat jaar, volgens Artikel 27 van het

Reglement, in de aanstaande Algemeene Vergadering uit te brengen, welk verslag, na resumtie, wordt goedgekeurd.

In verband hiermede wordt het houden dier vergadering vastgesteld op Zaturdag den 14 Mei e. k. in het lokaal der Koninklijke Akademie te Delft.

Vervolgens wordt overgegaan tot het opmaken van drie drietallen ter vervanging van de volgens Artikel 8 van het Reglement aftredende leden, J. L. B. Engelhard, Prof. J. Hoffmann en Prof. S. Keijzer.

Nog wordt staande de vergadering door eene commissie onderzocht en goedgekeurd de in de Algemeene Vergadering te produceren Rekening en Verantwoording van den Penningmeester over 1863—1864.

De vergadering wordt hierop gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING

DER

LEDEN VAN HET INSTITUUT,

GEHOUDEN TE DELFT, DEN 14 MEI 1864.

Na lezing en goedkeuring van de notulen der voorgaande algemeene vergadering, herinnert de Voorzitter, dat deze vergadering belegd is tot voldoening aan Art. 27 van het Reglement, en hij noodigt den Secretaris uit tot het voordragen van het verslag van het Bestuur over den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen jaar. Nadat aan die uitnoodiging voldaan was en, op voorstel van den Voorzitter, besloten was om het verslag, overeenkomstig het Reglement, in de "Bijdragen" op te nemen, werd naar aanleiding van hetgeen dienaangaande daarin voorkomt, kortelijks gehandeld over de uitvoering, te geven aan het besluit van het Bestuur betreffende het vervaardigen van jaarlijksche overzigten van hetgeen op het gebied van de Indische Taal-, land- en volkenkunde is verrigt. Op de bedenking van den Heer Robidé van der Aa, aan wien een voornaam deel van die uitvoering opgedragen was, verklaarde de Voorzitter, dat de bezwaren, welke zich bij de uitvoering mogten voordoen, door tusschenkomst van het Bestuur zooveel mogelijk zouden worden uit den weg geruimd. Nog een ander punt kwam ter sprake. De Voorzitter bood de gelegenheid aan om kennis te nemen van de twee in het verslag vermelde brieven, respectivelijk aan Commissarissen in Oost-Indië en aan den Minister van Koloniën, doch, na eenige opmerkingen van sommige leden, vergenoegde de vergadering zich met de mededeeling van hun voornamen inhoud. — De rekening en verantwoording ter tafel gebragt zijnde, wer-

den de Heeren Francis en Kleyn van de Poll door den Voorzitter uitgenoodigd, om ten overstaan van den Penningmeester die rekening te willen onderzoeken, nadat de Voorzitter had medegedeeld, dat er ontvangen was *f* 4866.33½, terwijl de begrooting daarvan slechts bedroeg *f* 4714.35, en dat de uitgaven, welke waren geraamd op *f* 2825.—, beloopen hadden *f* 2261.62½. Na afloop van dat onderzoek bragt de commissie verslag uit, verklarende dat zij deze rekening accoord bevonden had en in overeenstemming met de overgelegde bewijsstukken; en op haar voorstel betuigde de vergadering aan den Penningmeester haren dank voor het gevoerde beheer. Tengevolge van Artt. 8 en 9 van het Reglement treden de Heeren Engelhard, Hoffmann en Keyzer af als leden van het Bestuur, en worden in hun plaats benoemd de Heeren T. Roorda, Gallois en Francis. De Heeren Roorda en Francis verklaren, staande de vergadering, dat zij het lidmaatschap van het Bestuur aannemen en de eerstgenoemde voegt daar nog bij, dat de bezwaren, die in het vorig jaar door hem zijn geopperd, thans niet meer bij hem bestaan; doch, bij de afwezigheid van den heer Gallois, wordt de Heer Millard tot Bestuurslid gekozen, voor het geval dat de Heer Gallois verhinderd mogt zijn de benoeming aan te nemen, en de Heer van Heel, indien ook de Heer Millard belet mogt worden als Bestuurslid op te treden [1]. De Voorzitter bedankt de aftredende Bestuursleden voor hunne ijverige medewerking, gedurende vier jaren in het belang van het Instituut betoond, en betuigt den dank van het Bestuur, dat de Heeren Roorda en Francis, op de voordragt van het Bestuur, door de vergadering benoemd, die benoeming hebben gelieven aan te nemen. De Heer van Rees stelt voor, dat de vergadering haar dank brengt aan den Voorzitter voor de leiding, die door hem aan de aangelegenheden van het Instituut is gegeven; met acclamatie wordt dit voorstel aangenomen. De Voorzitter deelt mede, dat het Bestuur geen voorstellen te doen heeft, en dat er geen van de leden bij hem vóór de vergadering is ingediend en vraagt of iemand nog het woord verlangt, waarop de Heer Keurenaer, die in het vorig jaar zijn leedwezen betuigde, dat de vergadering te 's Gravenhage gehouden was, zijn genoegen te kennen

---

[1] Sedert heeft de heer Gallois de op hem uitgebragte keuze zich laten welgevallen.

geeft over het houden van de algemeene vergadering in het gebouw van de Akademie; hij beschouwt dit, bij de aanstaande opheffing van de Akademie, als een laatste bewijs van sympathie. Voorts biedt de Heer Scheltema voor de Bijdragen aan een Reisverhaal van het schip den "Olyphant" van de vereenigde Oost-Indische Compagnie (1646): voor welk aanbod hem dank wordt gezegd.

Daar geen van de leden iets meer voor te dragen heeft, sluit de Voorzitter de vergadering.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN,

GEDURENDE HET INSTITUUTSJAAR 1863/64,

UITGEBRAGT IN DE ALGEMEENE VERGADERING VAN DEN 14 MEI 1864.

Wat is er in het afgeloopen jaar gedaan? in welken toestand bevinden wij ons bij de intrede van het nieuwe werkjaar? De beantwoording van deze twee vragen in de algemeene vergadering van Mei draagt art. 27 van het Reglement op aan het Bestuur van het Instituut. Het zal trachten die taak thans te volbrengen, overtuigd dat uwe goedkeuring niet zal achterwege blijven.

In de eerste plaats dus: wat is er in het afgeloopen jaar gedaan? Het antwoord is tweeledig; de bevordering van de Taal-, land en volkenkunde van Nederlandsch Indië, het voorname doel van het Instituut, moest voorafgaan; daarop moesten volgen de materiële en administrative maatregelen, voor de bereiking van dat doel noodzakelijk.

De Indische Taal-, land- en volkenkunde is een zeer jonge wetenschap, maar haar vruchtbare bodem heeft reeds aanzienlijke vruchten gegeven, hoewel de krachten, aan de bearbeiding besteed, nog slechts weinig zijn. Ongetwijfeld kunnen zoowel krachtige als zwakke handen daar, ieder voor zich, werk vinden; die bodem is zóó uitgestrekt, dat, al wordt menig veld beploegd, er nog zeer vele akkers overblijven. Ongelukkig is haar aard en zamenstelling nog niet altijd voor iedereen even duidelijk; ten minste zou men twijfelen, of zij wel bekend zijn, wanneer men dikwerf ziet wijzen op het groot aantal personen en instellingen, die zich aan de bevordering van deze uitgestrekte wetenschap wijden, en op de groote menigte geschriften, die daarover steeds, en vooral in de laatste jaren, in druk zijn verschenen, als sprekende bewijzen dat die wetenschap algemeen wordt

beoefend en in krachtigen bloei is. Voorzeker stellen wij op hoogen prijs al hetgeen wordt aangewend door bijzondere personen en instellingen tot opbouw en bevordering van de wetenschap; het zij verre van ons, dat wij de waarde zouden miskennen van vele belangrijke geschriften, die daarover vroeger, en in den laatsten tijd in het licht zijn verschenen; maar daarin is het voldingend bewijs niet te vinden dat er stelselmatige bloei bestaat en dat er in dezen zin niet nog zeer veel te doen overblijft, en het is nogtans uit dit oogpunt dat het Instituut de beoefening der Indische Taal-, land- en volkenkunde beschouwt. Volgens de zienswijze van het Instituut vormt die wetenschap, zooals de zamengestelde benaming reeds aanwijst, één geheel, dat is zamengesteld uit verschillende, onafscheidbaar aan elkander verbonden deelen, waarbij de eereplaats toekomt aan de talen, waarvan de kennis de andere vakken doordringen moet. Niet zóó wordt het buiten het Instituut steeds beschouwd. Zijn er niet, die vreemd schijnen aan het denkbeeld van de verwantschap tusschen de geographie en de kennis der talen? Het zou voldoende zijn de zoodanigen te wijzen op de vele verbasteringen van inlandsche benamingen, welke niet alleen stuitend zijn bij een juiste kennis, maar die zelfs aanleiding geven kunnen tot begripsverwarring: zijn de benamingen van *Baviaan* voor het eiland *Bawéjan* en het *Banditen-eiland* voor het *Pandila-eiland* geen bedroevende voorbeelden? Is het aantal wel gering van hen, die meenen, dat men zich in den Indischen Archipel overal met het Laag-Maleisch kan helpen of behelpen, en die, niet gedachtig aan het "de taal is heel het volk" oordeelen, dat de kennis van de door de inlanders gesproken taal zoo niet nutteloos, ten minste overbodig is zelfs voor hen, die het bestuur in handen hebben? Zou weer mogen gewezen worden op de *passeerbaan*, die, naar het schijnt, beschouwd werd als een *baan*, waar men *passeerde*, terwijl de taal leert, dat het grondwoord *séba*, hetwelk beteekent: *voor zijn meerdere verschijnen*, heeft doen ontstaan de afgeleide vorm *paséban*, d. i. de plaats waar de mindere ambtenaar voor zijn meerdere verschijnt, of op het woord *hangmat*, dat uit de benaming van de maat *amet* ontstaan is, doordien men het woord eerst wat naar het Maleisch *amat* uitsprak en vervolgens, naar de gewoonte van de Javanen om de voorlaatste opene lettergroep van een woord te nasaleren, er de *ng* invoegde. Zou het waar zijn, dat de geschiedenis van de inlandsche bevolkingen en zelfs die van het Europeesche gezag in Indië alleen uit Hollandsche bronnen kan wor-

den beoefend? — Neen, de zienswijze van het Instituut geeft een eigenaardigen werkkring en het juiste kenmerk, waardoor het zich van andere dergelijke instellingen onderscheidt. Dat het Instituut alleen op de zuivere wetenschap de oogen heeft gevestigd en daardoor een ander karakter heeft, dan de instellingen die zich een practisch of politisch doel voorstellen, behoeft misschien niet eens te worden opgemerkt.

In het vorig verslag is melding gemaakt van de stichting der afdeelingen; dáár zijn ook de redenen ontvouwd, die daartoe aanleiding hebben gegeven. Het doel was, om het Instituut in den aangegeven zin meer en meer te helpen vormen tot een centraal punt van wetenschappelijke kennis van de Taal-, land- en volkenkunde der Koloniën, ook wanneer het verlangd wordt, ten dienste van de Regering. De leden van het Instituut konden in de afdeelingen gelegenheid en aanleiding vinden om hunne kennis mede te deelen en hiervan een nuttig gebruik te zien maken. Het zal hier de plaats zijn, om in korte trekken te vermelden wat de afdeelingen hebben verrigt: men bedenke echter, dat het begin van elke zaak zijn moeijelijkheden heeft, en dan zal men met vertrouwen van de toekomst mogen hopen, dat de verwachting van haar werkzaamheid niet zal worden teleurgesteld.

EERSTE AFDEELING.

(TAAL- EN LETTERKUNDE).

Door deze afdeeling zijn belangrijke vraagpunten gesteld, welke, indien zij, zooals men mag vertrouwen, beantwoord worden, beduidende resultaten voor de wetenschap kunnen opleveren. Immers indien wij de gevraagde verzameling van preeken krijgen, die vooral op Java op de aan den Islam gewijde religieuse dagen worden uitgesproken, of liever voorgelezen, dan zal er meer licht opgaan over den aard en het wezen van den Islam op dat eiland, zooals blijken zal uit een dusdanige uit Java door den heer A. B. Cohen Stuart aan den heer S. Keijzer gezonden preek, welke spoedig in onze Bijdragen zal worden opgenomen. Niet minder gewigtig zijn de door de afdeeling gevraagde legenden van plaatsen, meren, bergen, bosschen etc. Mogten de hier te lande aanwezige door ruime bezendin-

gen uit Java verrijkt worden, dan zal men daaruit veel leering kunnen putten. Welkom was ook het voorstel van de afdeeling om vertalingen te vragen van sommige zamenspraken van Winter in de differente dialecten van Java. Niet alleen voor den beoefenaar van de Javaansche taal- en letterkunde is de kennis van de zoo uiteenloopende dialecten, welke in de verschillende streken van Java nu nog gesproken worden, nuttig, maar zij is ook van het grootste gewigt om de moeijelijke vraag te beantwoorden tot welke taalsoort het zoogenoemde Kawi behoort. Zooals men weet, beschouwen sommige het Kawi als de oude taal, waaruit het tegenwoordige Javaansch zou zijn geboren of wel afgeleten, terwijl de jongste aandachtige beoefenaars van dat Kawi het als mogelijk stellen, dat het niets anders is dan een dialect, dat in de een of andere streek op Java vroeger zou gesproken zijn en dáár misschien nu nog leeft. In een der vergaderingen van de afdeeling handelde zij breedvoerig over de Maleische taal en over de middelen, die zouden kunnen worden aangewend om betere kennis, dan men tot nog toe daarvan bezat, te erlangen; in eene volgende bijeenkomst, loste deze behandeling zich op in de vraag naar proeven van de Maleische taal, zoo als zij door dé inlandsche bevolking op Riouw onder elkander gesproken wordt en naar een opgave van de titels en rangen der Maleische Hoofden. Ook hebben de besprekingen van die afdeeling in een ander opzigt reeds een belangrijk resultaat opgeleverd: de heer Dr. G. K. Niemann, die naar aanleiding van art. 14 der Bepalingen voor de afdeelingen op zich genomen had een overzigt te leveren van het belangrijkste, dat in de taal- en letterkunde van Nederlandsch Indië in het licht verschenen is, heeft zijn belofte reeds gehouden en ons in staat gesteld dat overzigt weldra in de "Bijdragen" op te nemen.

TWEEDE AFDEELING.

(LAND- EN VOLKENKUNDE).

Omtrent twee ingezonden stukken voor de Bijdragen bragt de afdeeling advies uit, het eene betrof Nieuw Guinea, het andere de Tenimber-eilanden. Ook behandelde zij de door den Generaal De Stuers, Oud-Gouverneur der Molukko's, ingezondene aanteekeningen omtrent die gewesten, en eene bijdrage van den heer Scheltema over

de Karimon Java eilanden. Maar vooral hield de afdeeling zich bezig met eene naauwgezette overweging omtrent de aan hare werkzaamheden te geven rigting, in verband met art. 14 der Bepalingen over de afdeelingen, en even als in de eerste afdeeling handen aan het werk geslagen werden tot bekoming van een overzigt van hetgeen omtrent de taal- en letterkunde in het licht verschenen is, leverde de tweede afdeeling, daartoe door een algemeen voorstel van den Instituuts-Ondervoorzitter, Dr. P. Bleeker, meer regtstreeks uitgelokt, een door den heer Robidé van der Aa uitmuntend gesteld advies omtrent den aard en de wijze van bewerking van een zooveel mogelijk volledig overzigt der uitbreiding van de kennis onzer koloniën, hetwelk, gelijk uit de Bijdragen blijkt, geleid heeft tot een daarmede overeenstemmend besluit van het Instituuts-Bestuur.

DERDE AFDEELING.

(GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE).

Ook in deze afdeeling werd het evengemeld onderwerp besproken en deswege advies uitgebragt. Meer bijzonder bevlijtigde de afdeeling zich tot het mededeelen van haar gevoelen over onderscheidene aan het Bestuur ingezondene stukken, onder andere over eene Reisbeschrijving naar de Bovenlanden van Banjermassing in 1790, nader te behandelen bij eene op te stellen geschiedenis van dat rijk; over het overgeven van Banda aan de Engelschen in 1795; over de gebeurtenissen te Kartasoera in 1741, over den sterrekundigen Mohr te Batavia en over eene reis van den Gouverneur Generaal van Imhoff naar de Jakatrasche Bovenlanden in 1744. Niet zonder grond gelooft het Bestuur te mogen hopen, dat deze afdeeling, even als de tweede, in een volgend werkjaar, zijne pogingen tot verspreiding van kennis betreffende onze koloniën krachtig zal ondersteunen. Intusschen mogt het Instituut in zijn Bijdragen wijzen op hetgeen in het tijdvak van 1849—1860 door de Regering gedaan is in het belang der Javaansche oudheden, hetzij om tempels en beelden onder bewaking te stellen, hetzij om ze photographisch en op andere wijze algemeen bekend te doen worden. Zeker mag overigens niet worden ontkend dat reeds nu, van de beide afdeelingen, al de hulp ontvangen is, welke het Instituuts-Bestuur van haar gevraagd heeft.

VIERDE AFDEELING.

(WEST-INDIË EN DE KUST VAN GUINEA).

Nadat op het voorstel van eenen vroegeren Voorzitter van het Instituut, den heer J. C. Baud, besloten was deze gedeelten van 's Rijks Overzeesche Bezittingen en Koloniën niet uit te sluiten en deze afdeeling was opgerigt, heeft zij aanmerkelijk bijgedragen tot het vestigen van eenen voor het Instituut belangrijken nieuwen band. Velen, die onze West-Indiën kennen, zijn daardoor leden van het Instituut geworden, en met grond mogen wij verwachten, dat het Reglement van het Instituut, bij eene herziening, in overeenstemming gebragt zal worden met het bestaan van deze afdeeling. Op haar voorstel is intusschen besloten ondersteuning te schenken aan de wederuitgifte van den vroegeren zoo belangrijken Almanak voor de Nederlandsch West-Indische Bezittingen en de Kust van Guinea. Sedert drie jaren was die uitgifte gestaakt. Zij zal nu over 1865 weder verschijnen, en met het oog op de opheffing der slavernij behoeft naauwelijks opgemerkt te worden dat hierdoor in eene nu vooral dringende behoefte zal zijn voorzien. Door dit een en ander heeft de afdeeling zich allezins verdienstelijk gemaakt. Het Bestuur van het Instituut heeft gewenscht, u, Mijne Heeren! tevens mede te deelen enkele der beschouwingen door die afdeeling in haar verslag opgenomen.

"Bestaat er vooruitzigt," aldus vroeg de afdeeling, "dat zij zal beantwoorden aan het doel harer opname in het Instituut?" Op deze vraag durfde zij nog geen stellig antwoord te geven; zij meende echter de verzekering te kunnen aanbieden, dat zij er naar zal streven om de moeijelijkheden, die zich voordoen, te overwinnen. Zij vestigde de aandacht op twee hoofdbedenkingen:

Vooreerst: Het Instituut is, zooals de thans nog gevoerde naam aanduidt, eene uitsluitend *Oost-Indische* instelling. Aanvankelijk in het leven geroepen in verband met de opleiding te Delft van ambtenaren voor die bezittingen, schoen het moeijelijk dit uit de geboorte ontvangen karakter af te werpen. De *Oost* is toch, zegt de afdeeling, het El Dorado van Nederland, waarop de aandacht van Regering, Wetgeving en Volk gevestigd is. Zij wordt in en buiten het Instituut vertegenwoordigd door vele Indische specialiteiten, mannen

van vermogen, aanzien, wetenschappelijke ontwikkeling en invloed. Zij heeft eene talrijke hoogst interessante bevolking, welke grondig te leeren kennen eene levensvraag voor ons gezag aldaar is; eene geschiedenis en letterkunde, die tot de grijze oudheid opklimt; eigene talen, die ingespannen studie vorderen en zamenhangen met ons beheer; mijnen en andere uitgestrekte bronnen van welvaart, die men grondig moet kennen om ze behoorlijk te kunnen exploiteren; en eindelijk, een rijken catalogus van wetenschappelijke, geschiedkundige en topographische werken, waaraan geleerde genootschappen, Rijkscommissiën en overigens de bloem der natie voortdurend zijn werkzaam geweest. De *West*, meent de afdeeling, heeft bijna niets hiertegen over te stellen om sympathie op te wekken. De bevolking, door de slavernij onderdrukt, is tot weinige duizenden versmolten; men kan haar schier uitgeput noemen; eigen geschiedenis, talen of letterkunde bezitten die volkeren niet. Uit Afrika in slavernij aangevoerd, zijn zij onbeschaafd gebleven en hebben ieder eene soort van *patois* aangenomen, dat geene opzettelijke studie vordert en zeer gemakkelijk aan te leeren is; terwijl men overal met Hollandsch en Engelsch kan te regt komen. De handel op de eilanden, in de voorgaande eeuw tot een hoogen trap van bloei opgevoerd, is, met het verzetten der baken, geheel verloopen. De landbouw in Suriname (op de eilanden bestaat die slechts in naam) is op een lagen trap van ontwikkeling gebleven, ofschoon de bodem zóó vruchtbaar is als ergens ter wereld. De afdeeling erkende dat het Instituut, door uitbreiding van zijn werkkring, een bewijs van sympathie had gegeven, maar zij vreesde om de aangevoerde redenen niet in allen deele aan de verwachting te zullen kunnen beantwoorden.

Ten Tweede: De afdeeling wees op het nog gering getal harer leden, maar dacht medewerking te zullen vinden bij de in de koloniën gevestigde leden van het Instituut. Die meening lichtte zij op deze wijze toe. Geschiedkundige bronnen zijn daar rijkelijk voorhanden, terwijl de emancipatie der slaven een nieuw tijdperk opent, hetwelk tot groote ontwikkeling zou kunnen leiden. Ook is bij de Staten Generaal aanhangig een nieuw Regerings-Reglement, en eerlang kan in die koloniën te gemoet gezien worden de invoering eener nieuwe wetgeving. Aan stof ontbreekt het dus niet, en wanneer men de handen in één slaat, kan de afdeeling, zoo niet het idéaal bereiken, dan toch in vele opzigten nuttig werkzaam zijn. Maar de afdeeling meende zich daarvan geene illusiën te moeten maken. Met de eman-

cipatie der slaven schijnen de gemoederen in West-Indië zoodanig gepréoccupeerd te zijn, dat geen tijd schijnt over te blijven voor afgetrokken onderwerpen of wetenschappelijke onderzoekingen. Immers de Commissarissen of leden aldaar hebben zich tot dusverre niet gehaast teekenen van leven te geven. Maar de afdeeling vleit zich toch, dat bij kalmere stemming, wanneer de beslommeringen van den dag niet zoo menigvuldig zullen zijn, tijd en lust zullen overschieten voor algemeene belangen, en dat de afdeeling alsdan medewerking zal ondervinden. Voor hoop bestaat grond, wanneer men in aanmerking neemt, dat terwijl de emancipatie der slaven in andere koloniën de oproervaan deed opsteken tot staking van den arbeid en tot het aanrigten van gruwelijke tooneelen, die gewigtige maatregel in al onze koloniën op de meest rustige, men mag zeggen voorbeeldige, wijze is tot stand gekomen; dat op de eilanden schier geene verandering in den maatschappelijken toestand is waargenomen; en dat in Suriname de geest van de geëmancipeerden uitmuntend blijft, zoodat de meesten hunner werkkontracten gesloten en het verblijf op hunne plantagiën behouden hebben.

De afdeeling spreekt verder over de immigratie in Suriname, en betreurt het dat deze nog geene resultaten heeft opgeleverd. Neemt men in aanmerking, zegt zij, dat Suriname eene oppervlakte van ruim 2800 □ geographische mijlen beslaat, dat daarop ter naauwernood 40,000 arbeiders, mannen en vrouwen, worden aangetroffen, en dat deze door de emancipatie in een toestand zijn gebragt, waarbij het eene groote vraag wordt of zij den landbouw zullen blijven beoefenen, dan schijnt het vrij zeker dat immigratie het eenige redmiddel van de kolonie is. Het verdient opmerking dat de geëmancipeerden in Britsch-Guyana zich nagenoeg geheel hebben teruggetrokken van den geregelden landbouw; dat immigranten, dáár ten getale van ruim 100,000 sedert de emancipatie aangevoerd, die taak hebben opgevat en dat die kolonie sedert niet alleen in productie, maar ook in algemeene welvaart zeer is vooruitgegaan. Suriname is in de meeste opzigten geheel op eene lijn met Britsch-Guyana te stellen, doch overtreft het, naar het oordeel van bevoegde deskundigen, in vruchtbaarheid van bodem. Zóó, zegt de afdeeling, mogen wij dan ook hopen, dat de emancipatie in Suriname even heilrijke vruchten als in Demerary zal aanbrengen. Aan zich zelf overgelaten en zonder de hulp van immigratie, zou echter de schoone kolonie Suriname wegkwijnen en voor Nederland verloren gaan. De afdeeling ontveinst

zich niet dat zij in deze hare beschouwingen is getreden buiten het doel van haar verslag, ja zelfs eenigzins buiten de grenzen van haren werkkring en van dien van het Instituut, doch zij durft aan den anderen kant vertrouwen, dat in dit haar eerste verslag die beschouwingen niet als onwelkom zullen ontvangen worden.

Door de medewerking der afdeelingen zijn voorts een aantal vragen gesteld, zoowel met betrekking tot Nederlandsch Indië, als ten aanzien der West-Indische Koloniën en de bezittingen ter kust van Guinea. Het doet het bestuur leed te moeten zeggen dat daarop tot dus ver geene antwoorden zijn ingekomen. Van daar dat ze bij de intrede van het nieuwe werkjaar nog eens zullen worden herhaald. — Maar afgescheiden van hetgeen het Bestuur, op het voorstel van de afdeelingen, heeft verrigt, moet hier nog opgemerkt worden, dat uit de eigen boezem van het Bestuur zijn uitgegaan de pogingen om tabellen te verkrijgen voor de Javaansche chronologie en verklaringen, welke noodig zijn om een Javaansch Wetboek, Anggĕr Gladag genaamd, te kunnen uitgeven. Ieder beoefenaar van de Javaansche letterkunde, die bekend is met het groote nut van Wüstenfeld's Tabellen van de Muselmansche chronologie, zal de behoefte aan iets dergelijks voor de Javaansche tijdrekenkunde hebben gevoeld; het is te verwachten, dat de heer A. B. Cohen Stuart, te Soerakarta, aan het daartoe strekkend verzoek van het Bestuur gevolg zal kunnen geven, in welk geval voorzien zal zijn in die behoefte, zoo als ongetwijfeld te verwachten is van den heer Stuart, met het oog op zijn uitmuntend geschreven stukken over dat onderwerp en de jaarlijksch door hem in het Javaansch uitgegeven almanak. Het is eenigzins onverklaarbaar, dat er onder de handschriften, toebehoorende aan de boekerij van de Delftsche Akademie, jaren lang een Javaansch wetboek heeft kunnen schuilen, zonder dat het werd uitgegeven: de Anggĕr Gladag, een wetboek dat de aan den Soeverein te presteren transportmiddelen, leverantiën en heerendiensten beschrijft, zal nu spoedig het licht kunnen zien, indien de heer van der Valck te Soerakarta de gelegenheid zal kunnen verschaffen, om ons spoedig de verlangde inlichtingen te geven. — Een andere handeling van het Bestuur verdient hier ook nog vermelding. Het was gebleken, dat het archief van den heer Nahuys van Burgst, aan de Delftsche Akademie geschonken en thans dáár toegevoegd aan de boekerij, nog vele belangrijke bronnen voor de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië bevat: het

Bestuur heeft van de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën verlof gevraagd en verkregen, om al hetgeen in dat Archief voor de wetenschap belangrijk voorkomt, in het licht te geven.

In de laatste verslagen is breedvoerig melding gemaakt van hetgeen door het Instituut werd voorbereid tot uitbreiding en verbetering van onze kennis van het landbezit op Java. In dit jaar heeft het Bestuur, zooals uit de opname in de Bijdragen gebleken is, een stap verder kunnen doen en eenige reeksen van vragen opgesteld, die bij de beantwoording de gelegenheid zullen verschaffen om dat onderwerp door nieuwe onderzoekingen naauwkeuriger toe te lichten. Behalve dat deze vragen zijn opgenomen in de "Bijdragen", zijn er een honderdtal in afzonderlijken druk naar Java gezonden aan voormalige kweekelingen van de Delftsche Akademie en hier te lande aan eenige voormalige Indische hoofdambtenaren, die door hunne vroegere betrekkingen geoordeeld werden met het onderwerp bekend te zijn. Het is te hopen, dat de pogingen van het Instituut, ook in dit opzigt tot verbetering van onze kennis zullen leiden. — Een andere poging van het Instituut ten aanzien van dezelfde aangelegenheid, heeft haar doel bereikt, hoewel dan ook niet door zijn onmiddellijk toedoen. In het Tijdschrift voor Ned. Indië, Januarij 1864, is opgenomen het rapport aan den Koning van den Minister van Koloniën Elout (1826) over de landverhuring in de Vorstenlanden; door die opname is de aanvrage van het Instituut, om dat rapport, wegens zijn groote belangrijkheid, van het Ministerie van Koloniën tot openbaarmaking te erlangen, vervallen.

Nog is in het vorig verslag een onderwerp vermeld, waarvan hier wederom behoort gewaagd te worden. Op het einde van het vorig jaar was het Bestuur in overleg met de afdeelingen, tot het verkrijgen van jaarlijksche overzigten van hetgeen op het ruime veld van de Indische Taal-, land- en volkenkunde is verrigt. Na eene behandeling die uit den aard der zaak veel tijd heeft weggenomen, is men tot de overtuiging gekomen, en daartoe heeft het reeds vermeld advies der Tweede afdeeling zeer veel bijgedragen, dat het plan uitvoerbaar was, en is het besluit genomen om die taak aan verschillende personen op te dragen, zoodat, naar men vertrouwen mag, spoedig het eerste jaarsverslag zal kunnen verschijnen. Het evenbedoelde besluit is in onze Bijdragen te vinden.

Dat het VII° deel onzer Bijdragen op de steeds gevolgde wijze het licht heeft gezien, en dat het in belangrijkheid niet behoeft onder te

doen voor de vroeger verschenen deelen, zult gij, mijne heeren, wel hebben opgemerkt. De herstelde gemeenschap met de Indische Commissarissen heeft daartoe het hare bijgedragen, zooals dat genoegzaam blijkt uit het pas opgenomen verslag van den Commissaris-Generaal van den Bosch, van zijne verrigtingen in Indië in 1830, 1831, 1832 en 1833. Behalve dat voor een ieder lezenswaardig verslag, hebben de Indische Commissarissen ook nog gezonden een rapport van den heer van Eybergen, betreffende eenen togt naar de Zuid-Wester-eilanden in 1859 en eene beschrijving door Hadji Mohamad Moesa, Hoofd-pangoeloe te Limbangan, over de op den Islam gegronde instellingen in de Preanger-landen. Wordt het Instituut dikwijls met zulke bezendingen begiftigd, dan zal dat ongetwijfeld veel bijdragen tot den bloei van de wetenschap.

Het werk van den heer Mr. J. A. van der Chijs: *Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den Wereldhandel*, waarvan in het vorig verslag vermeld is, dat het ter perse was, is thans bijna afgedrukt. Met de uitgave zal echter nog eenige maanden gewacht moeten worden, daar de schrijver uitdrukkelijk bedongen heeft, dat het niet zal mogen worden uitgegeven, voor dat hij het laatste afgedrukte vel te Batavia ontvangen en een lijst van drukfouten en verbeteringen overgezonden zal hebben. — Hierbij kan de mededeeling nog gevoegd worden, dat er hoop bestaat om een werk van den heer Roorda ter perse te kunnen leggen. Dit werk zal bevatten twee stukken uit de Wajang-poerwa (wajangspelen over onderwerpen uit den alouden mythologischen tijd) met de noodige verklaring en opheldering, en gevolgd door den Javaanschen tekst van het Wajang-verhaal van de lotgevallen van Radèn-Pandji, waarvan de vertaling in het Hollandsch in het begin van het zevende deel der Bijdragen is opgenomen.

De finantiële en administrative gebeurtenissen kunnen in het kort zamengevat worden in het volgende. Het getal leden, dat het Instituut sedert Januarij 1863 door verschillende redenen verloren heeft, bedraagt 20. Daarentegen zijn er 71 nieuwe leden bijgekomen. Thans bedraagt het geheele getal contribuerende leden 303. Niettegenstaande herhaald verzoek dezerzijds, is uit Oost-Indië nog geen opgave omtrent de administrative belangen ontvangen; waarschijnlijk zijn de Commissarissen daarin tot nog toe verhinderd, maar sedert de hierboven vermelde bezending van stukken voor de "Bijdragen" en sedert de storting van *f* 1500 van hunnentwege in de kas van het

Instituut, mogen met grond ook andere teekenen van leven worden verwacht, te meer daar het bestuur nog zeer onlangs uitvoerig aan Commissarissen geschreven en de belangen van het Instituut dringend aanbevolen heeft. Het Bestuur heeft voorts, met het oog op de aanstaande opheffing van de Delftsche Akademie, over die belangen een schrijven gerigt aan den Minister van Koloniën. Deze gaf in dit jaar door herhaalde geschenken aan de bibliotheek van zijn belangstelling nieuwe blijken.

De rekening en verantwoording der geldmiddelen zal aan de beoordeeling van een bijzondere Commissie en vervolgens aan uwe goedkeuring worden onderworpen.

Nu nog het antwoord op de vraag: in welken toestand verkeeren wij thans? Wanneer men al hetgeen hier boven gezegd is, vergelijkt met de verslagen van eenige jaren geleden, dan zal men zonder eenigen twijfel een groot verschil ten goede opmerken; indien men die vergelijking instelt met het verslag van het vorig jaar, dan kunnen de duidelijke sporen van vooruitgang de aandacht ook niet ontgaan. En toch verkeert het Instituut in een toestand, waarbij men onwillekeurig aan het *to be or not to be* denken moet. Zooals iedereen weet, is het Instituut voortgesproten uit de Delftsche Akademie; die inrigting, ruim twintig jaar geleden in het leven geroepen tot opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Ned. Indië, gaf eenige jaren later het leven aan onze instelling. In hoever het Instituut aan zijne bestemming voldaan heeft, valt thans niet te beslissen, maar zeker is het, dat het Instituut steeds is beschouwd als de jongere van de Akademie, en dat nog tegenwoordig zeer velen daaraan gehecht zijn. Indien dus de Delftsche Akademie de moeder is van het Instituut, dan rijst, bij hare zeer nabij zijnde opheffing, de vraag: is het kind in leeftijd en groei zóó ver gevorderd, dat het gespeend kan worden en een eigen, zelfstandig leven kan ingaan? Indien het Instituut is een tak, gegroeid aan den boom, die Delftsche Akademie genoemd wordt, kan die tak, nadat de boom verdwenen is, in den grond worden gezet, in de verwachting van nieuwe en sterke wortels te zullen schieten? Ziedaar vragen, waarop niet dan na rijp beraad mag beslist worden. Zoodra de Delftsche Akademie zal zijn opgeheven, zal het Bestuur deze groote kwestie in ernstige overweging nemen en gij, mijne heeren! zult dan worden uitgenoodigd om de voorstellen van het Bestuur te

wikken en te wegen, ten einde uwe alles afdoende beslissing uit te brèngen. Dan zal het Instituut een nieuwe phase intreden, hetzij geheel zelfstandig, hetzij in verband met de nieuwe wetenschappelijke instelling op het gebied der Indische Taal-, land- en volkenkunde, welke de Regering denkt te stichten. Van sterven mag geen sprake zijn, want het Instituut heeft een schoone werkkring, die, zooals boven gezegd is, geen andere instelling vervult of aanvult; moge dus het Instituut een krachtig en lang leven te gemoet gaan!

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

Het getal is 303, waarvan in Nederland 15 Donateurs en 106 gewone leden; en in de Koloniën 5 Donateurs en 177 gewone leden. Met 11 wetenschappelijke Inrigtingen staat het Instituut in betrekking en het telt 5 buitenlandsche leden.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR.

	jaar van aftreding.
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, *Voorzitter*	1866.
Dr. P. BLEEKER, *Onder-Voorzitter*	1865.
H. D. POTTER, *Penningmeester*	1865.
J. D. VAN HERWERDEN	1865.
T. J. WILLER	1866.
Mr. W. WINTGENS	1866.
P. VAN REES MOORREES	1867.
G. S. DE VEER	1867.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT	1867.
Dr. T. ROORDA	1868.
J. G. A. GALLOIS	1868.
E. FRANCIS	1868.

Mr. S. KEYZER, te Delft, *Eerste Secretaris.*
L. F. REVIUS, te 's Gravenhage, *Adjunct-Secretaris* en *Bibliothecaris.*

IN NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.
J. J. ROCHUSSEN, 's Gravenhage.
C. F. PAHUD, 's Gravenhage.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.

Jhr. J. C. REYNST, 's Gravenhage.
Mr. C. VISSCHER, Arnhem.
A. L. WEDDIK, 's Gravenhage.
Prof. G. J. MULDER, Utrecht.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, te Nymegen.
DUDOK VAN HEEL, Amsterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
P. VAN VLISSINGEN, Amsterdam.

CONTRIBUERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
De Geneeskundige School te Rotterdam.
Het Indisch Leesmuseum te Delft.

WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN WAARMEDE HET INSTITUUT IN BETREKKING STAAT.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.
Vereeniging van Statistiek te Amsterdam.
Indisch Genootschap te 's Gravenhage.
Statistisch en Historisch Bureau te Batavia.
Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.
Maatschappij van Nijverheid in Ned. Indië.
The Asiatic Society of Bengal.
The Royal Asiatic Society; — London.
La Société de Géographie à Paris.
Deutsch Morgenländische Gesellschaft in Leipzig.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

J. CRAWFURD, Londen.
ED. DULAURIER, Parijs.
H. C. VON DER GABELENTZ, Altenburg.
CHR. LASSEN, Bonn.
S. MÜLLER, Freiburg in Baden.

GEWONE LEDEN.

J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Minister van Koloniën.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Gouverneur Generaal van Ned. Indië.
R. F. VAN LANSBERGE, Gouverneur van Suriname.
J. D. CROL, Gouverneur van Curaçao.
H. A. ELIAS, Gouverneur ter kust van Guinea.

EERSTE AFDEELING, TAAL- EN LETTERKUNDE.

Prof. T. ROORDA, te 's Gravenhage, *Voorzitter*.
J. J. MEINSMA, Delft, *Secretaris*.
Prof. J. HOFFMAN, Leiden.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Prof. S. KEYZER, Delft.
F. MULLER, Amsterdam.
Dr. G. K. NIEMANN, Rotterdam.
Dr. H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, Amsterdam.

TWEEDE AFDEELING, LAND- EN VOLKENKUNDE.

P. VAN REES HOOGEVEEN, 's Gravenhage, *Voorzitter*.
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage, *Secretaris*.
D. VAN AALST, 's Gravenhage.
G. L. BAUD, 's Gravenhage.
H. C. H. BEKKING, 's Gravenhage.
Dr. P. BLEEKER, 's Gravenhage.
Mr. P. BRUNSVELD VAN HULTEN, 's Gravenhage.
Dr. S. A. BUDDINGH, Arnhem.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, Nymegen.
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, 's Gravenhage.
S. VAN DEVENTER JSZ., 's Gravenhage.
J. B. J. VAN DOREN, Gent.
DUDOK VAN HEEL, Amsterdam.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, Deventer.
J. L. B. ENGELHARD, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, 's Gravenhage.
P. A. GODON, 's Gravenhage.
E. FRANCIS, Leiden.
J. J. HASSELMAN, Herwijnen.
M. G. VAN HEEL, 's Gravenhage.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
J. C. HOOYKAAS, 's Gravenhage.
Mr. C. HULTMAN, Delft.
Mr. J. K. J. DE JONGE, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
A. KEUCHENAAR, Delft.
H. KLEIN VAN DE POLL, Wageningen.
A. H. W. Baron DE KOCK, 's Gravenhage.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. R. LANGE, 's Gravenhage.
Mr. J. LOUDON, 's Gravenhage.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
Prof. G. J. MULDER, Utrecht.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.
C. F. PAHUD, 's Gravenhage.
J. M. OBREEN, 's Gravenhage.
H. M. VON OVEN, 's Gravenhage.
W. POOLMAN, 's Gravenhage.
H. D. POTTER, 's Gravenhage.
I. FRANSEN VAN DE PUTTE, Goes.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
Jhr. J. C. REYNST, 's Gravenhage.
J. J. ROCHUSSEN, 's Gravenhage.
W. A. ROEST, 's Gravenhage.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
J. A. A. SANTHAGENS, Amsterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
W. J. M. VON SCHMID, 's Gravenhage.
G. C. SCHONK, Amerongen.
G. DE SERIÈRE, 's Gravenhage
J. W. H. SMISSAERT, 's Gravenhage.
J. VAN SWIETEN, Arnhem.
J. L. VAN TOL, Arnhem.
Mr. W. A. P. VERKERK PISTORIUS, 's Gravenhage.
Prof. P. J. VETH, Amsterdam.
P. VREEDE BIK, 's Gravenhage.
Mr. J. O. WIJNMALEN, Utrecht.
A. L. WEDDIK, 's Gravenhage.
T. J. WILLER, 's Gravenhage.

DERDE AFDEELING, GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

J. G. A. GALLOIS, 's Gravenhage, *Voorzitter.*
P. A. LEUPE, 's Gravenhage, *Secretaris.*
C. T. VAN ASSENDELFT DE CONINGH, Naarden.
D. F. A. BAUDUIN, Breda.
Dr. P. BLEEKER, 's Gravenhage.
J. BLOK, 's Gravenhage.
F. W. C. BLOM, Rotterdam.
J. VAN LIMBURG BROUWER, 's Gravenhage.
Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
F. D. COCHIUS, Breda.
Dr. A. L. GASTMANN, Haarlem.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Gravenhage.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Gravenhage.
J. D. VAN HERWERDEN, 's Gravenhage.
F. VAN HEUKELOM, Amsterdam.
H. HIEBINK, Rotterdam.
Prof. S. KEYZER, Delft.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
Mr. J. A. A. LEEMANS, Voorburg.
H. HOPE LOUDON, 's Gravenhage.
Mr. D. J. Baron MACKAY, Londen.
E. P. DE MONCHY, Amsterdam.
Mr. P. MIJER, Elburg.
A. NOTTEBOHM, Rotterdam.
L. F. REVIUS, 's Gravenhage.
C. H. F. RIESZ, Breda.
C. RUEB, Rotterdam.
C. RUEB CZ., Rotterdam.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
D. W. SCHIFF, 's Gravenhage.
J. W. H. SMISSAERT, 's Gravenhage.
G. SUERMONDT, Voorburg.
Y. D. C. SUERMONDT, Utrecht.
G. H. UHLENBECK, 's Gravenhage.
W. A. VIRULY VERBRUGGE, 's Gravenhage.
Mr. C. VISSCHER, Arnhem.
P. VAN VLISSINGEN, Amsterdam.
Prof. G. W. VREEDE, Utrecht.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.
H. WITTICH, Amsterdam.

VIERDE AFDEELING, WEST-INDIË EN KUST VAN GUINEA.

~~G. S. DE VEER, 's Gravenhage, *Voorzitter.*~~
~~Mr. H. M. VAN ANDEL, 's Gravenhage, *Secretaris.*~~
G. C. BOSCH REITZ, Amsterdam.
J. ELLIS, Amsterdam.
Mr. BARNET LYON, Brussel.
C. J. M. NAGTGLAS, 's Gravenhage.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, Delft.
J. F. ROUX, 's Gravenhage.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, 's Gravenhage.
~~[illegible], 's Gravenhage.~~
Mr. W. Wintgens, 's Ha.
J. Wolbers, Utrecht

RECAPITULATIE IN NEDERLAND.

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage.
D. VAN AALST, 's Gravenhage.
Mr. H. M. VAN ANDEL, 's Gravenhage.
C. T. VAN ASSENDELFT DE CONINGH, Naarden.
G. L. BAUD, 's Gravenhage.
D. F. A. BAUDUIN, Breda.
H. C. BEKKING, 's Gravenhage.
P. VREEDE BIK, 's Gravenhage.
Dr. P. BLEEKER, 's Gravenhage.
J. BLOK, 's Gravenhage.
F. W. C. BLOM, Rotterdam.
G. C. BOSCH REITZ, Amsterdam.
J. VAN LIMBURG BROUWER, 's Gravenhage.
Dr. S. A. BUDDING, Arnhem.
Mr. H. J. VAN BUREN, *Donateur*, Rotterdam.
NED. BIJBELGENOOTSCHAP, Amsterdam.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, *Donateur*, Nymegen.

F. D. COCHIUS, Breda.
S. VAN DEVENTER, 's Gravenhage.
J. B. J. VAN DOREN, Gent.
J. ELLIS, Amsterdam.
E. VAN EMDEN, 's Gravenhage.
J. L. B. ENGELHARD, 's Gravenhage.
E. FRANCIS, Leiden.
Z. K. H. PRINS FREDERIK, *Donateur*.
J. G. A. GALLOIS, 's Gravenhage.
Dr. A. L. GASTMAN, Haarlem.
GENEESKUNDIGE SCHOOL te Rotterdam.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, 's Gravenhage.
P. A. GODON, 's Gravenhage.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Gravenhage.
Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAYENBURG, 's Gravenhage.
NED. HANDELMAATSCHAPPIJ, *Donateur*, Amsterdam.
J. J. HASSELMAN, Herwijnen.
H. G. VAN HEEL, 's Gravenhage.
DUDOK VAN HEEL, *Donateur*, Amsterdam.
Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, 's Gravenhage.
Z. K. H. PRINS HENDRIK, *Donateur*.
J. D. VAN HERWERDEN, 's Gravenhage.
F. VAN HEUKELOM, Amsterdam.
E. HIEBINK, Rotterdam.
Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
Prof. J. J. DE HOLLANDER, Breda.
J. C. HOOYKAAS, 's Gravenhage.
Mr. P. BRUNSVELD VAN HULTEN, 's Gravenhage.
Mr. C. HULTMAN, Delft.
Jhr. Mr. J. R. DE JONGE, 's Gravenhage.
J. KEUKENAER, Delft.
Prof. S. KEYZER, Delft.
A. B. W. Baron DE KOCK, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
J. R. LANGE, 's Gravenhage.
Mr. J. A. A. LEEMANS, Voorburg
INDISCH [illegible], te Delft.
P. A. LEUPE, 's Gravenhage.
H. HOPE LOUDON, 's Gravenhage.
Mr. J. LOUDON, 's Gravenhage.
Mr. BARNET LYON, Brussel.
Mr. D. J. Baron MACKAY, Londen.
J. J. MEINSMA, Delft.
J. MILLARD, 's Gravenhage.
E. P. DE MONCHY, Amsterdam.
Prof. G. J. MULDER, *Donateur*, Utrecht.
FRED. MULLER, Amsterdam.
Mr. P. MIJER, Elburg.
C. J. M. NAGTGLAS, 's Gravenhage.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, Delft.
G. K. NIEMANN, Rotterdam.
A. NOTTEBOHM, Rotterdam.
M. NYHOFF, 's Gravenhage.
J. M. OBREEN, 's Gravenhage.
W. H. VON OVEN, 's Gravenhage.
Ch. F. PAHUD, *Donateur*, 's Gravenhage.
Mr. W. A. P. VERKERK PISTORIUS, 's Gravenhage.
H. KLEYN VAN DE POLL, Wageningen.
W. POOLMAN, 's Gravenhage.
H. D. POTTER, 's Gravenhage.
J. FRANSEN VAN DE PUTTE, Goes.
J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
A. S. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.
P. VAN REES HOORREELS, 's Gravenhage.
L. F. REVIUS, 's Gravenhage.
Jhr. J. C. REYNST, *Donateur*, 's Gravenhage.
C. H. F. RIESZ, Breda.
J. J. ROCHUSSEN, *Donateur*, 's Gravenhage.
W. A. ROEST, 's Gravenhage.
Prof. T. ROORDA, 's Gravenhage.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.
J. F. ROUX, 's Gravenhage.
C. RUEB, Rotterdam.
C. RUEB, Cz., Rotterdam.
J. A. J. SANTHAGENS, Amsterdam.
D. SCHELTEMA, *Donateur*, Haarlem.
D. W. SCHIFF, 's Gravenhage.
Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
G. C. SCHONCK, Amerongen
G. DE SERIÈRE, 's Gravenhage.

J. W. H. SMISSAERT, 's Gravenhage.
G. SUERMONDT, 's Gravenhage.
Y. D. C. SUERMONDT, Utrecht.
J. VAN SWIETEN, Arnhem.
C. A. VAN SYPESTEYN, 's Gravenhage.
J. L. VAN TOL, Arnhem.
Dr. H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, Amsterdam.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST, *Donateur*, Deventer.
G. H. UHLENBECK, 's Gravenhage.
G. S. DE VEER, 's Gravenhage.
Prof. P. J. VETH, Amsterdam.
W. A. VIRULY VERBRUGGE, 's Gravenhage.
Mr. C. VISSCHER, *Donateur*, Arnhem.
P. VAN VLISSINGEN, *Donateur*, Amsterdam.
Prof. G. W. VREEDE, Utrecht.
Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.
A. L. WEDDIK, *Donateur*, 's Gravenhage.
T. J. WILLER, 's Gravenhage.
Mr. W. WINTGENS, 's Gravenhage.
H. WITTICH, Amsterdam.
Mr. J. O. WIJNMALEN, Utrecht.
NEDERLANDSCH ZENDELING-GENOOTSCHAP, Rotterdam.

IN NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

DONATEURS.

Mr. A. PRINS, Batavia.
Jhr. J. F. HORA SICCAMA, Batavia.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, Batavia.
Dr. C. SWAVING, Batavia.
J. J. BREYMANN, Kediri.

GEWONE LEDEN.

J. E. AKKERINGA, Bangka.
T. AMENT, Batavia.
AQUASIE BOACHI, Preanger-Regentschappen.
N. A. T. ARRIENS, Jogjokarta.
J. H. L. D'AULNIS DE BROUILL.
A. J. BAKE, Soerabaja.
H. P. BARKMEIJER, Batavia.
Mr. W. A. BAUD, Preanger-Regentschappen.
Mr. J. W. S. VON BAUMHAUER, Montrado.
P. BEETS, Batavia.
N. P. VAN DEN BERG, Batavia, *Commissaris*.
Mr. W. R. BERGSMA, Toeban.
J. G. G. BIERHAUS, Batavia.
J. TH. BIK, Batavia.
J. DE BLAAUW.
H. VAN BLOMMESTEIN, Pekalongan.
Mr. H. A. BLUME.
Mr. P. A. à BRAKEL REIGER, Batavia.
A. H. BLOKZEYL, Bali.
H. J. BOOL, Batavia.
C. J. BOSCH, Banjoe-wangi.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Padang.
Mr. L. G. BOURICIUS, Soerabaja.
G. A. BOUTMY, Batavia.
P. M. VAN MEETEREN BROUWER, Pasoeroean.
H. DE BRUYN, Batavia.
Mr. L. A. P. F. BUYS, Batavia.
H. D. CANNE, Lampongs.
W. CANNEMAN, Samarang.
Jhr. T. VAN CAPELLE, Samarang.
C. CASTENS, Baglen.
F. M. G VAN CATTENBURGH, Amboina.
Mr. J. A. VAN DER CHYS, Batavia.
C. E. LE CLERCQ, Toeban.
P. P. DU CLOUX, Tebing-tinggi.
J. A. COBLYN, Samarang.
A. B. COHEN STUART, Soerakarta.
J. CONRAD, Pontianak.
Mr. M. P. A. COSTER, Soerabaja.
J. VAN DER CRAB, Ternate.
J. CRAMER, Priaman.
A. J. B. VAN DELDEN, Batavia.
H. VON DEWALL, Riouw.

J. W. C. DIEPENHEIM, Batavia.
G. L. DORREPAAL, Samarang.
J. VAN DER EB, Pasoeroean.
H. C. VAN EYBERGEN, Amboina.
G. FABER, Batavia.
J. C. FRAISSINET, Soerakarta.
C. F. VON FRANQUEMONT, Oengaran.
J. P. DE GAAY FORTMANS, Amboina.
Mr. P. J. GERLINGS.
J. P. F. GERICKE, Poerbolinggo.
W. J. VAN DE GRAAFF, Batavia.
J. S. G. GRAMBERG.
Jhr. A. W. CORNETS DE GROOT VAN KRAAYENBURG, Baglen.
C. DE GROOT, Buitenzorg.
F. H. G. DE GRIJS, China.
J. F. HAASE, Rembang.
J. HAGEMAN JCZ., Soerabaja.
Mr. P. J. J. C. VAN NIEUWENHOVEN HELBACH, Samarang.
Jhr. Mr. F. JUNIUS VAN HEMERT, Batavia.
Mr. G. T. N. HENNY, Makasar.
Mr. G. J. B. HENNY, Batavia.
Mr. W. A. HENNY, Angkola.
Mr. R. V. HEYLIGER, Batavia.
Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. Batavia.
H. HOFSTEDE.
K. F. HOLLE, Preanger-Regentschappen.
Jhr. A. HOLMBERG DE BECKFELT.
H. C. HUMME, Pasoeroean.
P. JANSEN, Djapara.
W. A. JELLINGHAUS, Soemedang.
W. DE JONG, Samarang.
Mr. H. C. M. VAN KERVEL, Batavia
Mr. P. H. DER KINDEREN, Batavia.
J. KNIPHORST, Besoeki.
G. J. C. KOLFF, Batavia.
Mr. D. KOORDERS, Batavia.
C. P. LAMMERS VAN TOORENBURGH, Samarang.
J. F. W. A. LANGE, Tjeribon.
W. DE LANOY, Desima.
Mr. F. F. L. U. LAST, Batavia.
Jhr. Mr. H. J. W. VAN LAWICK VAN PABST.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN.
Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Batavia, *Commissaris.*
Mr. A. LOUDON, Batavia.
O. R. LUCARDIE, Madioen.
T. R. N. LUCASSEN, Tjeribon.
Mr. P. C. MAAS GEESTERANUS, Palembang.
J. J. MEDER, Keboemen.
L. D. MEIJER.
P. W. MENU, Batavia.
A. MOHR, Batavia.
C. VAN DER MOORE, Tjandjoer.
Mr. S. C. J. W. VAN MUSSCHENBROEK, Kedoe.
A. L. H. A. NAGEL, Kedoe.
Jhr. Mr. H. O. R. NAHUYS, Djapara.
Mr. S. C. H. S. NEDERBURGH, Batavia.
E. NETSCHER, Riouw.
C. VAN DER GON NETSCHER, Batavia.
F. N. NIEUWENHUYZEN, Riouw.
Dr. P. L. ONNEN, Soerabaja.
P. C. V. OOSTERZEE, Samarang.
J. W. A. VAN OPHUYSEN, Bengkoelen.
Mr. F. T. PAHUD, Buitenzorg.
PANGERAN ARIO TJONDRO NEGORO, Demak.
Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
J. K. H. PHITZINGER, Tjeribon.
RADEN ADIPATI ARIO DANOE NINGRAT, Magelang.
RADEN MAS TOEMENGGOENG ARIO SOERIA TJONDRO NEGORO, Koedoes.
RADEN ADIPATI SOERIA DI REDJA, Tjeribon.
RADEN ADIPATI ARIO TJOKRO NEGORO, Lamongan.
RADEN TOEMENGGOENG SOERO ADI NEGORO, Probolingo.
RADEN SALEH, Batavia.
O. VAN REES, Batavia.
Jhr. O. RENDORP, Ternate.
J. G. F. RIEDEL, Menado.
Mr. P. J. ROOSEGAARDE BISSCHOP, Soerabaja.
K. H. M. RUDOLPH, Probolinggo.
J. D. RUYS, Batavia.
D. F. SCHAAP, Batavia.
Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Batavia.
Mr. G. A. IJSSEL DE SCHEPPER, Batavia.

R. SCHERIUS, Probolingo.
C. P. SCHIMPF, Batavia.
W. SCHMINCKE, Saparoea.
H. SCHRODER VISSER, Batavia.
Mr. F. H. E. SCHUSLER, Batavia.
J. C. A. SIMON THOMAS, Batavia.
Mr. L. A. J. W. Baron SLOET VAN DE BEELE, Batavia.
A. Baron SLOET VAN OLDRUITENBORG.
N. D. VAN SLYPE, Salatiga.
J. W. C. VAN STEEDEN, Soerabaja.
C. P. C. STEINMETZ, Soerabaja.
Mr. A. J. SWART, Batavia.
A. SWAVING, Salajer.
A. THYSSEN, Salatiga.
Mr. D. J. A. TOLLENS, Buitenzorg.
CH. TROMP.
R. SLEESWIJK VEENSTRA, Batavia.
J. C. T. VIGELIUS, Kota-Nopan (Tanapoeli).
J. VYZELAAR, Pekalongan.
G. WASSINK, Batavia.
A. J. B. WATTENDORFF, Batavia.
C. F. W. WIGGERS VAN KIRCHEM, Batavia.
H. M. ANDREE WILTENS, Amboina.
A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, Soerabaja.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, Batavia.
J. ZOETELIEF, Jogjokarta.

IN NEDERLANDSCH WEST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

S. ABENDANON, Sz. Paramaribo.
Mr. J. H. BEAUJON, Curaçao, *Commissaris*.
F. CARSTAIRS, Paramaribo.
Mr. P. COCKBURN PRINCE, Curaçao.
A. M. COSTER, Paramaribo.
J. D. CROL, Curaçao.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, Paramaribo.
Mr. E. A. VAN EMDEN, Paramaribo, *Commissaris*.
T. J. EYKEN SLUYTERS, Paramaribo.
Mr. J. M. GANDERHEYDEN, Paramaribo.
H. VAN GENDEREN, Paramaribo.
J. H. A. W. Baron VAN HEERDT TOT EVERSBERG, Paramaribo.
J. DE JONG, Paramaribo.
Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.
Dr. C. LANDRÉ, Paramaribo.
R. F. VAN LANSBERGE, Paramaribo.
M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.
J. VAN PRAAG, Paramaribo.
Mr. G. J. A. ROSCH REITZ, Paramaribo.
Dr. N. ROGER, Curaçao.
Jhr. A. M. DE ROUVILLE, Curaçao, *Commissaris*.
H. G. ROUX, Paramaribo.
E. J. SLENGARDE, Paramaribo, *Commissaris*.
Dr. T. DE VEER, Curaçao.

IN DE NEDERLANDSCHE BEZITTINGEN TER WESTKUST VAN GUINEA.

GEWONE LEDEN.

C. L. DANIELS, *Commissaris*.
H. A. ELIAS.
A. MAGNIN.

OORSPRONG VAN HET INSTITUUT.

I.

CIRCULAIRE.

DELFT, 3 Februarij 1851.

De belangstelling in de kennis van Nederlands Oostindische bezittingen, zoowel wat de talen, als de landen en volken, en zeden en instellingen betreft, is in de laatste jaren aanmerkelijk bij ons toegenomen. Aanmerkelijk zijn ook de vorderingen, die daarin in de laatste jaren gemaakt zijn. Maar veel, zeer veel, blijft nog overig te doen; en veel krachtiger zou het doel van hen, die zich aan de bevordering van die kennis gewijd hebben of wenschen te wijden, in de hand gewerkt kunnen worden, indien eene vereeniging van allen, die in de zaak belang stellen, zich vormde, om gezamentlijk, ieder naar zijn vermogen, daartoe mede te werken en bij te dragen.

Bij de Koninklijke Akademie te Delft is opgerigt geworden het Koninklijk InstititUUT van Ingenieurs, met het doel, om de wetenschap en de kunst van den Ingenieur in den uitgestreksten zin door vereenigde krachten te bevorderen. Reeds drie jaren is dat Instituut met ruime deelneming en met gewenschte vrucht werkzaam.

Toen genoemd Instituut van Ingenieurs werd opgerigt, hebben de ondergeteekenden het terstond wenschelijk geacht, dat ook voor de andere afdeeling der Koninklijke Akademie, namelijk voor de Taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, een dergelijk Instituut werd opgerigt. De politieke gebeurtenissen in 1848 hebben hen weêrhouden, reeds toen terstond de verwezenlijking van dien wensch te beproeven. Thans willen zij dit doen, en wel op de volgende voorloopig bepaalde grondslagen:

1°. Het Instituut zal, na daartoe verkregene vergunning van Zijne Majesteit den Koning, den naam dragen van Ko-

ninklijk Instituut voor de Taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië bij de Koninklijke Akademie te Delft.

2°. Het doel van het Instituut is de bevordering van de Taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, in den uitgestrektsten zin.

3°. Dit doel zal het trachten te bereiken door de medewerking van alle leden, die daartoe kunnen bijdragen, zoo hier te lande, als in Nederlandsch Indië. Het zal die medewerking zoo veel mogelijk trachten uit te lokken en aan te moedigen. De bijdragen, die het ontvangt, zal het uitgeven; de kleinere bijeenverzameld in eene volgreeks van deelen, als Bijdragen, of onder dergelijken titel; de meer uitgebreide als afzonderlijke werken. — Voorts zal het Instituut uitgeven alle zoodanige werken in de talen van den Indischen Archipel, welke voor de kennis van die talen, of voor de literatuur, geschiedenis en oudheidkunde, van het meeste belang zijn.

4°. De geldelijke bijdrage tot bestrijding van de hiertoe gevorderde onkosten zal zijn voor ieder lid twaalf gulden in het jaar: doch worden de leden, wier vermogen hen daartoe in staat stelt, uitgenoodigd deze bijdrage te verhoogen. Zij, die eene jaarlijksche bijdrage geven van vijf en twintig gulden en meer, zullen den titel dragen van *Leden Donateurs*. — De leden zullen de bovengenoemde door het Instituut uit te gevene Bijdragen gratis ontvangen, en de overige door het Instituut uit te gevene werken tegen verminderden prijs met een vierde rabat.

5°. De leiding van het geheel zal worden opgedragen aan een door de leden te benoemen Bestuur met een President, Vice-president, Secretaris en Penningmeester. Het Bestuur zal op bepaalde tijden vergaderen in een der lokalen van de Koninklijke Akademie te Delft, of, indien dit aan het meerendeel aangenaam zal zijn, te 's Gravenhage. In eene algemeene jaarlijksche vergadering van al de leden zal van de werkzaamheden van het Bestuur verslag worden gedaan, zullen nieuwe leden voor het Bestuur gekozen, en alle andere zaken van algemeen belang behandeld worden.

Een nader reglement voor het Instituut zal worden vastgesteld bij eene eerste algemeene vergadering, zoo spoedig mogelijk te houden, nadat het gebleken zal zijn, dat een genoegzaam aantal leden de oprigting gedoogen zal. Maar, in-

dien de hierboven opgegevene algemeene voorloopige bepalingen Uwe goedkeuring wegdragen, hebben wij, van Uwe belangstelling in het voorgestelde doel overtuigd, de eer U voor te stellen, om ons van Uwe medewerking en toetreding tot het lidmaatschap van het Instituut te verzekeren, door de hierbij gevoegde verklaring ingevuld en onderteekend terug te zenden aan den laatst ondergeteekende, onder nevensgaand couvert.

J. C. BAUD.
G. SIMONS.
T. ROORDA.

II.

's GRAVENHAGE, den 2 Augustus 1851.

Lr. A. N°. 1.

Het doel van de instelling, de bevordering van de Taal-land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, acht de ondergeteekende nuttig, gelijk hij dan ook niet geaarzeld heeft persoonlijk bij te dragen om haar tot stand te brengen.

Wat de ontworpen statuten aangaat, deze hebben bij den ondergeteekende geene stof tot bedenkingen opgeleverd, en voor zoo veel hem aangaat, acht hij zich dan ook onbezwaard te adviseeren om ze goed te keuren.

DE MINISTER VAN KOLONIEN,
PAHUD.

Aan den Koning.

III.

's GRAVENHAGE, den 4 Augustus 1851.

N° 88.

De Koning heeft Hoogstdeszelfs goedkeuring gehecht aan het door U bij adres van 21 Julij jl. aangeboden *Reglement* voor het Instituut over de Taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, en zal die beschikking, namens Hoogstdeszelven, door tusschenkomst van den heer Minister van Koloniën, aan u worden medegedeeld.

Inmiddels heb ik de eer, ingevolge 's Konings verdere bevelen, aan UEd. te melden dat Zijne Majesteit, ook de overige

strekking van uw adres inwilligende, het *Beschermheerschap* van het voorschreven Instituut aanvaardt, met toekenning aan hetzelve van den titel van *Koninklijk*.

DE STAATSRAAD,
DIRECTEUR VAN HET KABINET DES KONINGS,
A. G. A. VAN RAPPARD.

Aan de Heeren J. C. Baud, G. Simons en T. Roorda.

IV.

'S GRAVENHAGE, den 9 Augustus 1851.

Lr. A. No. 2.

Op last des Konings heb ik de eer u kennis te geven, dat Zijne Majesteit heeft goedgekeurd het reglement van het Instituut voor de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, door U aan Hoogstdezelve aangeboden bij adres van den 21 Julij dezes jaars.

DE MINISTER VAN KOLONIEN,
PAHUD.

Aan de Heeren J. C. Baud, G. Simons en T. Roorda.

V.

'S GRAVENHAGE, den 26 Augustus 1851.

La. A. No. 2.

Ten vervolge op mijnen brief van den 4 dezer, Lr. A, No. 2, heb ik de eer U hiernevens te doen toekomen een geauthentiseerd afschrift van het door den Koning goedgekeurd reglement voor het Instituut voor de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

DE MINISTER VAN KOLONIEN,
PAHUD.

Aan de Heeren J. C. Baud, G. Simons en T. Roorda.

VI.

'S GRAVENHAGE, den 12 Julij 1856.

Lr A. N°. 3.

Blijkens het Kabinets rescript van den 6 dezer, N°. 65, heeft de Koning goedgekeurd en bekrachtigd het (nieuwe) reglement voor het Koninklijk Instituut voor de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, hetwelk tot dat einde Zijner Majesteit is aangeboden met het adres van den .. Junij jl. N°. 75.

Terwijl ik de eer heb, op last des Konings, U daarvan bij deze kennis te geven, voeg ik tevens hierbij een geauthentiseerd exemplaar van gemeld reglement.

DE MINISTER VAN KOLONIEN,

P. MIJER.

Aan het Koninklijk Instituut voor de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

VII.

HET LOO, den 5 Junij 1859.

Ter voldoening aan de bevelen des Konings, heb ik de eer aan het Koninklijk Instituut voor de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië kennis te geven, dat Zijne Majesteit zijne goedkeuring hecht aan de veranderingen, te brengen in het voor het gezegde Instituut werkende reglement, zoo als die werden aangeboden bij brief van die instelling, d.d. 31 Mei jl.

DE DIRECTEUR VAN HET KABINET DES KONINGS,

DE KOCK

Aan het Koninklijk Instituut voor de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie.

REGLEMENT VAN HET INSTITUUT,

GOEDGEKEURD EN BEKRACHTIGD DOOR Z. M. DEN KONING, BIJ KABINETSCHRIJVEN VAN 6 JULIJ 1856 EN 5 JUNIJ 1859.

I. VAN HET INSTITUUT IN HET ALGEMEEN.

Art. 1. Het doel van het Instituut is de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

Art. 2. Het Instituut staat in verbinding met het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, tot wederkeerige dienst en hulp in voorkomende gevallen.

Art. 3. De zetel van het Instituut is daar, waar de Koninklijke Akademie ter opleiding van ambtenaren voor Nederlandsch Indië gevestigd is.

Art. 4. Het Instituuts-jaar gaat in met 1 Mei.

II. VAN DE LEDEN.

Art. 5. De Leden zijn gewone Leden, Leden donateurs en buitenlandsche Leden.

De geldelijke bijdrage der gewone Leden is twaalf gulden in het jaar. Die eene jaarlijksche bijdrage geven van vijf en twintig gulden of meer, zijn Leden donateurs.

Personen buiten Nederland en zijne overzeesche bezittingen woonachtig, wier verbinding aan het Instituut wenschelijk geacht wordt, kunnen door het bestuur tot buitenlandsche Leden worden benoemd. Van hen wordt geene geldelijke bijdrage gevorderd.

Die gewoon Lid of Lid donateur wenscht te worden, rigt zich, met opgaaf van zijne woonplaats, tot den Secretaris van het Bestuur, en ontvangt van hem het bewijs van lidmaatschap. In Nederlandsch

Indië wendt men zich, ten zelfden einde, tot de Commissarissen van het Instituut. Bedenkingen tegen de uitreiking van het bewijs van lidmaatschap, worden door den Secretaris of de Commissarissen gebragt ter kennis van het Bestuur, hetwelk daarover beslist, of wel de zaak onderwerpt aan het oordeel der Algemeene Vergadering.

Art. 6. De jaarlijksche bijdrage wordt betaald op kwitantie, in Nederland van den Penningmeester, in Indië van een der Commissarissen.

Art. 7. Ingeval iemand in de betaling der contributie twee jaren ten achteren is, geeft de Penningmeester daarvan kennis aan het Bestuur. Het Bestuur of de Commissarissen zijn gemagtigd om zoodanig Lid vervallen te verklaren van zijn lidmaatschap.

De toezending der werken van het Instituut wordt bij achterlijkheid in de contributie terstond gestaakt.

III. VAN HET BESTUUR.

Art. 8. De leiding van het Instituut is opgedragen aan een **Bestuur**, bestaande uit twaalf leden, waarvan één **President**, één **Vice-President**, en één **Penningmeester**, die door de leden van het Bestuur uit hun midden gekozen worden.

Alle jaren treden, naar rang van benoeming, drie leden af, die eerst na een jaar herkiesbaar zijn.

De **Secretaris** wordt jaarlijks door het Bestuur uit zijn midden of uit de overige Leden van het Instituut benoemd.

Art. 9. De Leden van het Bestuur worden, in de algemeene vergadering van Mei, bij stemming met gesloten briefjes benoemd. Voor elke vacature wordt door het Bestuur een drietal aan de Vergadering voorgesteld, zonder dat zij evenwel in hare keus daardoor gebonden is.

Art. 10. Wanneer tusschentijds plaatsen in het Bestuur openvallen, worden zij aangevuld in de daarop volgende algemeene vergadering. De Leden op deze wijze benoemd, treden af op den tijd bepaald voor hen, in wier plaats zij zijn gekozen.

Art. 11. In Nederlandsch Indië worden de belangen van het Instituut behartigd door drie **Leden-Commissarissen**, te benoemen door het Bestuur.

Zij benoemen **Leden-Correspondenten** op die plaatsen in

Nederlandsch-Indië, waar hun dit wenschelijk toeschijnt tot bereiking van het doel van het Instituut.

Art. 12. Het Bestuur vergadert ten minste alle twee maanden, daar en wanneer het goedvindt.

Art. 13. De President van het Bestuur leidt de orde der werkzaamheden in alle vergaderingen en handhaaft de reglementen van het Instituut.

Art. 14. Bij afwezigheid van den President treedt de Vice-President in al zijne functiën; bij afwezigheid van beiden, de oudste in jaren der aanwezige Leden van het Bestuur. De Secretaris is van het Voorzitterschap verschoond.

Art. 15. De Secretaris voert de correspondentie van het Instituut en houdt de notulen der vergaderingen. Wanneer hij geen Lid is van het Bestuur heeft hij in de Bestuursvergaderingen slechts eene raadgevende stem.

Art. 16. Aan den Penningmeester is het beheer der geldmiddelen opgedragen, onder toezigt van het Bestuur. Hij doet geene betalingen dan na daartoe door het Bestuur te zijn gemagtigd.

Art. 17. De Commissarissen vertegenwoordigen in Indië het Bestuur des Instituuts in de bij dit reglement bepaalde gevallen (art. 5, 7, 18 en 19).

Art. 18. De Commissarissen belasten zich met de toezending van de Bijdragen en Werken aan de Leden in Indië en met het geldelijk beheer daar te lande.

Zij doen jaarlijks verslag van hunne werkzaamheden en rekening en verantwoording aan het Bestuur.

IV. VAN DE WERKZAAMHEDEN VAN HET INSTITUUT.

Art. 19. Het Instituut bevordert het doel, aangewezen in Art. 1, door zooveel mogelijk de algemeene medewerking uit te lokken en aan te moedigen.

Art. 20. Daartoe stelt het aan ieder, die tot dit doel wil medewerken en de vruchten zijner nasporingen bekend maken, de gelegenheid open, voor kleinere opstellen in Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, en voor stukken van grooteren omvang in eene reeks van Werken.

Art. 21. Ook stelt het Bestuur vragen voor ter beantwoording

en zal het op elke andere wijze verdienstelijke ondernemingen van elken aard, in zoover zij tot den werkkring van het Instituut behooren, aanmoedigen en beloonen.

Art. 22. De Bijdragen en Werken worden kosteloos aan de Leden verstrekt. Zij worden ook door middel van den boekhandel verkrijgbaar gesteld.

Art. 23. De stukken voor de Bijdragen of Werken bestemd, worden aan den Secretaris gezonden; hij is met de zorg voor de uitgaaf belast. Vooraf doet hij van de ingekomen stukken opgaaf aan den President, door wien zij kunnen gesteld worden in handen van eene speciale commissie om te dienen van advies. De President geeft, in dit geval, van zijne verrigting kennis in de eerstvolgende Bestuursvergadering.

Art. 24. De inzenders van stukken, die geplaatst worden in de Bijdragen of in de Werken, ontvangen een honorarium met of zonder grooter of kleiner aantal present-exemplaren, door het Bestuur in overleg met hen te bepalen.

Art. 25. Een stuk, hetwelk niet geplaatst wordt, ontvangt de inzender, op zijne aanvrage, terug. Het Instituut is bevoegd daarvan afschrift te houden.

V. VAN DE ALGEMEENE VERGADERINGEN.

Art. 26. Eene algemeene vergadering heeft plaats op den tweeden Zaturdag in Mei en verder zoo dikwijls het Bestuur zulks noodig oordeelt.

De Leden worden veertien dagen te voren tot het bijwonen der algemeene vergaderingen beschreven, met opgaaf van de punten ter behandeling.

Art. 27. Op de algemeene vergadering van Mei geeft het Bestuur een verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen Instituuts-jaar, en doet rekening en verantwoording van de geldmiddelen.

Daarna worden de nieuwe Leden voor het Bestuur benoemd.

Eindelijk worden mededeelingen aangehoord of voorstellen overwogen, eerst van het Bestuur en vervolgens van de Leden, die zich daartoe, vóór den aanvang der vergadering, bij den President hebben aangemeld. Andere voorstellen worden niet in overweging genomen, dan op besluit van de vergadering.

Het jaarlijksch verslag wordt gedrukt in de Bijdragen.

Art. 28. Alle besluiten worden opgemaakt bij volstrekte meerderheid van stemmen der aanwezige medestemmende Leden. Bij het staken der stemmen heeft de President eene beslissende stem.

VI. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 29. De eigendommen van het Instituut worden bewaard in een der localen van de Koninklijke Akademie.

Art. 30. De Secretaris is belast met de functiën van Bibliothecaris.

Art. 31. Het gebruik van de boeken, platen en kaarten aan het Instituut toebehoorende, is aan de Leden toegestaan op bewijs van ontvangst en onder voorwaarde van teruggave na veertien dagen.

Art. 32. Het Bestuur brengt elk voorstel tot verandering van dit Reglement in de Algemeene Vergadering. De voorgestelde verandering moet door eene meerderheid van twee derden der aanwezige Leden zijn aangenomen, alvorens aan de goedkeuring van Z. M. den Koning te kunnen worden onderworpen.

Art. 33. Een voorstel tot verandering van dit Reglement, uitgaande van de Leden, moet ten minsten zes weken te voren, door twintig of meer Leden, bij het Bestuur worden ingediend.

HET INSTELLEN VAN AFDEELINGEN.

(EXTRACT UIT HET VERSLAG VAN DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN DES INSTITUUTS 1862—1863).

Een voorname reden, waarom het Instituut niet altijd even gelukkig werkte, scheen te zijn, dat de kennis, die ontegenzeggelijk bij vele leden van het Instituut wordt gevonden, niet was vereenigd in brandpunten, en dat de hier en daar verspreide vonken door verschillende redenen werden teruggehouden om warmte gevende vlammen te vormen. Deze bezwaren op te heffen of ze ten minste zoo veel mogelijk te verhelpen, scheen het Bestuur nuttig, zelfs noodzakelijk toe. Het denkbeeld om afdeelingen te stichten, waaraan de leden van het Instituut ieder naar neiging en smaak, zich zouden kunnen aansluiten, zou, naar de verwachting van het Bestuur, daartoe kunnen medewerken. Naar aanleiding van art. 19 van ons reglement, kwam het Bestuur, in zijne vergadering van den 19 Julij 1862, mitsdien tot het besluit: "Er worden te zamengesteld afdeelingen van het Instituut, bestaande uit leden van het Bestuur en uit gewone leden. Drie van deze afdeelingen houden zich bezig met de taal- en letterkunde, met de land- en volkenkunde (geographie, ethnographie en statistiek) en met de geschiedenis en oudheidkunde van Nederlandsch Oost-Indië. Een vierde afdeeling is gewijd aan vermeerdering van kennis der Nederlandsche Koloniën en bezittingen in West-Indië en op de kust van Guinea." Voor deze afdeelingen zijn daarna vastgesteld de Bepalingen, welke hier volgen.

BEPALINGEN

VOOR DE

AFDEELINGEN VAN HET INSTITUUT,

VASTGESTELD

IN DE BESTUURSVERGADERING VAN 21 MAART 1863.

Art. 1.

Het doel der afdeelingen is het Instituut in het belang van de wetenschap en, wanneer het verlangd wordt, ten dienste van de Regering, te helpen vormen tot een centraal punt van kennis van de taal-, land- en volkenkunde der koloniën, en het bestuur des Instituuts te ondersteunen in de taak, omschreven in art. 1 van het reglement.

Art. 2.

De afdeelingen zijn zamengesteld uit leden van het Instituut. De aansluiting der leden tot de afdeelingen wordt door deze zooveel mogelijk bevorderd.

Art. 3.

De afdeelingen zijn verdeeld als volgt:

1e. Afdeeling: taal- en letterkunde;
2e. 〃 land- en volkenkunde;
3e. 〃 geschiedenis en oudheidkunde;
4e. 〃 West-Indië en Kust van Guinea.

Art. 4.

De afdeelingen kiezen zich door stemming met gesloten briefjes eenen Voorzitter en eenen Secretaris. De Secretarissen van het Instituut ondersteunen de afdeelingen daar, waar deze hunne medewerking of tegenwoordigheid verlangen.

De archiven der afdeelingen maken een deel uit van die des Bestuurs en worden daarbij gevoegd, wanneer ze tot dagelijksch gebruik niet meer noodig zijn.

ART. 5.

De afdeelingen vergaderen ten minste eens in de twee maanden en houden die vergaderingen in het lokaal des Instituuts.

Van de bepalingen van dit artikel kan echter, om bijzondere redenen, door de Voorzitters der afdeelingen worden afgeweken.

ART. 6.

De Voorzitters der afdeelingen leiden hare werkzaamheden en handhaven de daarvoor vastgestelde bepalingen. Bij afwezigheid van eenen Voorzitter wordt deze vervangen door den oudste in jaren der aanwezige leden.

ART. 7.

Alle besluiten worden vastgesteld bij volstrekte meerderheid van stemmen. Ingeval van staking der stemmen heeft de Voorzitter eene beslissende stem.

ART. 8.

Tot het bijwonen der afdeelingsvergaderingen worden slechts uitgenoodigd de leden, die in Nederland zijn gevestigd.

Die uitnoodigingen geschieden kosteloos en ten minste drie dagen te voren.

De convocatiebiljetten vermelden den tijd en de plaats der bijeenkomst, alsmede, zooveel mogelijk, de onderwerpen, die behandeld zullen worden.

ART. 9.

De bijeenkomsten der afdeelingen kunnen door de leden van het Bestuur en de Secretarissen van het Instituut worden bijgewoond.

Hun wordt tot dat einde van elke bijeenkomst een convocatiebiljet toegezonden.

Indien zij de bijeenkomst bijwonen en niet tevens leden der afdeeling zijn, hebben zij slechts eene raadgevende stem.

ART. 10.

De Voorzitters en Secretarissen der afdeelingen worden gekozen voor een jaar, doch zijn weder benoembaar.

ART. 11.

De afdeelingen werken niet naar buiten. Wordt briefwisseling met de Regering of gevestigde instellingen noodig geoordeeld, dan worden de ontwerpen daarvan aan het Bestuur voorgelegd.

ART. 12.

Zonder voorafgaande goedkeuring van het Bestuur besluiten de afdeelingen tot geene geldelijke uitgaven. Hiervan zijn uitgezonderd de kleine voorschotten, die door de Secretarissen gedaan en door deze in rekening kunnen gebragt worden.

ART. 13.

Raadpleging der afdeelingen door het Bestuur, geschiedt bij nota en het advies wordt op dezelfde wijze gegeven.

Op dezelfde wijze wordt door de afdeelingen onderling gehandeld of wanneer door deze voorstellen aan het Bestuur gedaan worden.

ART. 14.

Verdere regeling van arbeid geschiedt door de afdeelingen, in onderling overleg der leden en met terugzigt tot de korte handleidingen, door het Bestuur aan de afdeelingen bij hare stichting medegedeeld.

Hieronder is begrepen:

Vooreerst: het houden van geordende aanteekeningen van het meest belangrijke van hetgeen reeds in druk openbaar bekend gemaakt mogt zijn omtrent de onderwerpen, met welke de afdeelingen zich bezig houden.

Deze aanteekeningen strekken tot vermeerdering van kennis in den boezem van het Instituut en tot rigtsnoer voor verder onderzoek.

Ten tweede, de mededeeling aan het Bestuur van bouwstoffen voor de Bijdragen van het Instituut en het opgeven van vragen door het Instituut uit te schrijven of aan bepaalde personen te rigten.

Ten derde, het bevorderen der raadpleging van de toegankelijke koloniale archiven en, na bekomen vergunning, van het historisch en statistisch bureau van het Ministerie van Koloniën en van de verzameling van kaarten en verslagen betreffende de Koloniën van de Ministeriën van Marine en Oorlog.

Ten vierde, het vermeerderen der bibliotheek en van de verzameling van manuscripten, monographiën, kaarten, platen enz. van het Instituut.

ART. 15.

Elke afdeeling doet jaarlijks in de maand April verslag aan het Bestuur, van den staat en de werkzaamheden der afdeeling gedurende het afgeloopen Instituuts-jaar, als bouwstof voor het algemeen verslag van het Bestuur des Instituuts.

VRAGEN,[1]

TER VOLDOENING AAN ART. 21 VAN HET REGLEMENT.

OOST-INDIE.

1. Men vindt genoemd *perdikan dessa's* (Ind. Staatsbl. 1853, no. 77). Daar de afleiding van het woord *perdikan* niet zeker is, zoo zouden opgaven omtrent die dessa's, wat hun getal, uitgestrektheid en verhouding jegens het Gouvernement betreft, en wat verder in aanmerking komt, belangrijk zijn. (Vergel. ook Ind. Staatsbl. 1857, nº. 99, art. 2, lett. *n*).

2. Om het dorpsleven van de Javanen goed te leeren kennen, worden gevraagd opstellen in het Javaansch, door inlandsche hoofden vervaardigd, zoo als er een is medegedeeld in de *Bijdragen*, Nieuwe Serie, Deel VI, pag. 271 tot 279. Men verlangt dergelijke opstellen uit de verschillende streken van Java.

3. Meermalen vindt men, zelfs in officiële stukken, vermeld de *oudsten van een dessa*. Hoe worden zij in het Javaansch genoemd? Vindt men ze overal op Java? Zoo neen, waar dan? Wat is de verhouding, waarin zij staan tot het dessahoofd, tot het dessabestuur en tot de ingezetenen van de dessa?

4. Bij de Javanen zijn een groote menigte volksverhalen in omloop. Men verlangt de mededeeling van dergelijke stukken, in het oorspronkelijke opgeschreven.

5. Aangezien de processen, die in een land gevoerd worden, zeer geschikt zijn, om ons bekend te maken met die bijzonderheden van het leven, welke zonder deze al ligt onbekend blijven; zoo wordt verlangd een collectie van processtukken, welke over een gegeven tijdvak voor de inlandsche regtbanken zijn gebragt.

6. Het is nog onbekend in welken regtstoestand de bijwijven

[1] De vroeger uitgeschreven vragen, welke nog niet beantwoord zijn, kan men als nog uitgeschreven beschouwen. Er zijn eenige nieuwe vragen opgenomen, om de aandacht ook op andere punten te vestigen.

(goendiks) verkeeren. Men vraagt daarom bijzonderheden omtrent den vorm van haar huwelijk, indien er eenige vorm wordt geobserveerd, het erfregt van haar kinderen, enz.

7. De priesterraden, die een groote rol vervullen in de regtspraak over de inlanders, zijn nog weinig bekend. Alle mededeelingen omtrent hun zamenstelling, bevoegdheid, behandeling van zaken enz. zullen gaarne worden aangenomen.

8. Er ligt nog veel wetenswaardigs in het duister omtrent de taal, de zeden en de gewoonten van de Arabieren, die ingezetenen van Ned. Ind. zijn. Men wenscht daarmede bekend te worden gemaakt en vooral met de wetgeleerde boeken, die deze Arabieren gebruiken.

9. De kennis van de geschiedenis en van den toestand der Armeniërs in Ned. Ind. is belangrijk. Ook hieromtrent vraagt men eene verhandeling.

10. Men vraagt, als bijdrage tot de geschiedenis van Ned. Ind., eene politieke geschiedenis van hetgeen de Engelschen, Portugezen en Denen aldaar, elk op zich zelven, hebben verrigt.

11. Eveneens zou het belangrijk zijn om een aaneengeschakeld verhaal te hebben van hetgeen de verschillende Europesche volken hebben bijgedragen tot het vormen van den tegenwoordigen toestand, der tegenwoordige zeden en gewoonten en in het algemeen van het maatschappelijke leven in Ned. Ind.

12. Er bestaat reeds veel voor de geschiedenis der Nederlanders in Ned. Ind., hetgeen echter weinig gebruikt wordt, omdat het in verschillende tijdschriften van vroegeren en lateren tijd verspreid is. Hij, die zich de moeite wil geven, om die stukken te verzamelen en daarvan opgaven te doen, bewijst de geschiedenis een groote dienst.

13. Om de verhoudingen van de Indische Regering tot de Inlandsche Vorsten en Grooten in de verschillende gedeelten van Ned. Ind. te leeren kennen, moet men zich bedienen van de met hen gesloten tractaten. Volledige lijsten van die tractaten en van hun inhoud te verkrijgen, schijnt boven de krachten van enkelen; daarom wordt de medewerking van meerderen daartoe ingeroepen.

14. Een verzameling van tjappen zou misschien vele punten in de geschiedenis en in den tegenwoordigen toestand van Ned. Ind. ophelderen. Een ieder, die de gelegenheid heeft, om zich afdrukken van tjappen te verschaffen, wordt uitgenoodigd tot het verzamelen, mededeelen en toelichten daarvan.

15. In Winter's *Javaansche Zamenspraken* (Deel I, p. 75 en 76) wordt een verschil gemaakt tusschen ontgonnen woeste gronden, waarvan de eene soort *babadan*, de andere *bĕbĕran* genoemd wordt. Bij de eerste soort geschiedt de ontginning door omkapping en verbranding van boomen; de laatste soort bevat de gronden, die vroeger bebouwd, maar later verlaten zijn. Bestaat dit of dergelijke verschil ook elders op Java? Veroorzaakt het ook een verschillenden regtstoestand voor den ontginner?

16. De verschijning van de twee nota's der residenten van Soerakarta en Jogjakarta, als bijlagen bij het Regeringsverslag over Oost-Indië van 1860, heeft op nieuw de aandacht gevestigd op de landhuur in de vorstenlanden, vooral met betrekking tot het landbezit van de inlanders. Met het oog hierop wordt gevraagd; hoe drukt de inlander zijn verhouding tot den Europeschen landhuurder uit? nog altijd met de woorden bĕkĕl en loerah? Welke praestatiën moet hij hem doen en hoe worden zij met de eigenaardige Javaansche benamingen benoemd? Kan met bewijzen worden gestaafd de uitspraak, dat de vorst is onvoorwaardelijk eigenaar van den grond? enz. enz.

NB. Naauwkeurige opgave van de Jav. woorden is noodig, vooral omdat zij, waarschijnlijk door de afschrijvers, in de genoemde nota's deerlijk gehavend zijn.

WEST-INDIË EN KUST VAN GUINEA.

1. Men verlangt te bezitten portretten van Indianen der verschillende stammen uit de binnenlanden van Guïana. De portretten moeten zijn *en face* en *en profil*. — Waar de geheele ligchaamsbouw de stammen karakteriseert, zal het van belang zijn eene afbeelding ten voeten uit te ontvangen. De portretten moeten niet minder zijn dan eene vierde der natuurlijke grootte. Het is noodig, dat de afbeelding, behalve van de juiste aanwijzing der woonplaats van den individu, tevens van eene schriftelijke opgaaf der in hem voorgestelde type vergezeld zij.

Men maakt van deze gelegenheid gebruik ter aanbeveling van het verzamelen van schedels. In de belangrijkste schedel-collecties van ons Vaderland zijn schedels van Surinaamsche Indianen òf geheel onbekend òf uiterst zeldzaam.

2. Men vraagt eene zoo naauwkeurig mogelijke beschrijving der feesten, plegtigheden en volksvermaken onder de inlandsche bevolking van Suriname bij huwelijk, begrafenis en dergelijke, en wel afzonderlijk onder de plantaadje-bewoners, de Boschnegers en de Indianen.

Eene opgaaf van den oorsprong dezer instellingen zou de waarde der beschrijving zeer verhoogen.

3. Dezelfde vraag wordt gedaan ten aanzien der bevolking van onze bezittingen ter Kuste van Guinea.

4. Men verlangt de bepalingen te kennen, die in evengemelde bezittingen gelden ten aanzien van de wettigheid der geboorte van kinderen en het erfregt onder de inlanders. Zekere twijfel aan de huwelijkstrouw schijnt tot regel te hebben gesteld, dat niet de kinderen des mans, maar zijne zusterskinderen hem in de erfenis opvolgen, van welken algemeenen regel echter in de residentie Akra eene uitzondering bestaat. Hoe luidt de legende, welke aan deze uitzondering geboorte gaf, en sedert hoe lang bestaat zij?

5. Men verlangt, ter aanvulling der historische bijdragen van den heer van Raders omtrent proeven van Europesche kolonisatie in Suriname in de helft der vorige eeuw, 's Gravenhage, 1860, eene geschiedenis van de eerste kolonisatie-vestiging in Suriname der Labadisten op de plantaadje Providence? (elders genoemd: proeve in 1684 met volgelingen van *De Labadie* aan de Boven-Suriname).

6. Men verlangt eene goede chronologische opgaaf van de eerste vestiging, den overgang in vreemd bezit, en de teruggave aan Nederland, van de verschillende koloniën en bezittingen van Nederland in West-Indië en ter Kuste van Guinea, uit officiële bronnen geput, en zooveel mogelijk met bijzonderheden verrijkt.

Men herinnert hierbij, dat onze bezittingen aan de Kust van Guinea zich steeds hebben staande gehouden, en dat ook na de inlijving van Nederland bij het Fransche Keizerrijk, de Hollandsche vlag aldaar is blijven waaijen.

7. Men verlangt eene verhandeling over de immigratie in de Britsche en Fransche West-Indische koloniën, en van hetgeen te dien aanzien voor Suriname kan worden gedaan om aldaar met vrucht te werken.

CATALOGUS VAN DE BOEKEN.

A. ETHNOLOGIE, GEOGRAPHIE, TIJDREKENKUNDE, STATISTIEK.

N°. 1. C. DE BRUYN. Reizen door Klein Azië, 1714.....2 deelen.
2. J. VAN DEN BOSCH. Nederlandsche bezittingen in Azie, Amerika en Afrika, 1818.................2 "
3. J. B. J. VAN DOREN. Fragmenten uit de reizen in den Ind. Archipel, 1855. Geschenk van den schrijver.2 "
4. ——————— Herinneringen en schetsen van Ned. Oost-Indië, 1858 en 1860. Idem.........2 "
5. Dr. F. WINDISCHMANN. Mithra, Beitrag zur Mythengeschichte des Orients, 1857....................1 "
6. Verslag op het adres van F. H. van Vlissingen c. s. betreffende de kolonisatie en ontwikkeling der buitenbezittingen, 1858...........................1 "
7. Dr. S. FRIEDMANN. Niederländisch Ost- und West-Indiën, 1860. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1862...............................1 "
8. Emancipatie der slaven in West-Indië............1 "
9. A. D. VAN DER GON NETSCHER. Bijdrage van grondslagen tot afschaffing der slavernij, 1858. Geschenk van den schrijver............................1 "
——————— Beschouwing van het wetsontwerp tot afschaffing der slavernij in W. I., 1859. Geschenk van den schrijver..............1 "
10. ——————— Vrije arbeid en immigratie in W. I., 1860.. Geschenk van den schrijver. 1 "
11. ——————— Immigratie uit Britsch Indië, 1862. Geschenk van den schrijver........1 "

N°.12. A. D. VAN DER GON NETSCHER. De opheffing van de slavernij en de toekomst van W. I. 1862. Geschenk van den schrijver........................... 1 deel.

13. J. B. J. VAN DOREN. Bijdragen tot de kennis van overzeesche landen en volken, 1861 en 1864. Geschenk van den schrijver........................... 2 deelen.

14. J. J. DE HOLLANDER. Handleiding tot de land- en volkenkunde van Ned. O. I., 1861. Geschenk van den schrijver........................... 1 deel.

15. J. HAGEMAN JCZ. Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java, 1852. Geschenk van den schrijver. 2 deelen.

16. R. H. TH. FRIEDRICH. Over inscriptiën op Java en Sumatra, voor het eerst ontcijferd, 1857. Geschenk van den schrijver........................... 1 deel.

17. J. F. G. BRUMUND. Het volksonderwijs onder de Javanen, 1857. Geschenk der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Oost-Indiën................. 1 "

18. ——————— Indiana, (Recensie van Quarles van Ufford) 1854. Geschenk van den recensent....... 1 "

19. G. F. DE BRUIJN KOPS. Statistiek van handel en scheepvaart op Java en Madura, sedert 1825 (1859). 2 deelen.

20. Verslag van den handel enz. op Java en Madura, 1860, 1861 en 1862. Geschenk v. d. Minister v. Koloniën. 3 deelen.

21. CH. PAHUD. Legging van den eersten steen van het gymnasium Willem III, te Batavia, 1860......... 1 deel.

22. Verslag omtrent het gymnasium Willem III...... 1 "

23. Periodieke volkstelling op Java, 1862............. 1 "

24. G. A. DE LANGE. Nivellement van Cheribon. Geschenk van den Minister v. Kolonien, ontvangen in 1862. 1 "

25. E. W. A. LUDEKING. Schets der residentie Agam (Sumatra). Geschenk van den schrijver............ 1 "

26. J. B. J. VAN DOREN. Episodes uit Palembang's hoofdstad, 1853........................... 1 "

27. ——————— Laatste oogenblikken van mijn verblijf in de Molukkos, 1852. Geschenk van den schrijver........................... 1 "

28. Dr. P. BLEEKER. Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel, 1856.................... 2 deelen.

N°. 29. T. J. WILLER en Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, Boeroe, Ceram, en Halmahéra, benevens historisch overzigt betreffende de kolonisatie in Ned. Indie, 1858. Geschenk van de schrijvers. 1 deel.

30. P. VAN DER CRAB. De Moluksche eilanden (Reis van den Gouverneur Generaal Pahud) 1862. Geschenk van den schrijver........................1 "

31. A. J. F. JANSEN. Over de Soloksche zeeroovers. Geschenk van den schrijver......................1 "

32. F. KAISER. Sterrekundige plaatsbepaling in den Ind. Archipel, 1851. Geschenk van den Minister v. Kolonien in 1862...............................1 "

33. A. MONTANUS. Gezantschappen aan de kaisaren van Japan, 1669.................................1 "

34. J. B. J. VAN DOREN. Openstelling van Japan, 1861. Geschenk van den schrijver.............1 "

35. Mr. L. C. D. VAN DIJK. Neêrlands betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel enz. 1862. Geschenk van zijn weduwe.............................1 "

36. J. P. J. HOFFMANN. De Japansche tractaten met Nederland, Rusland, Engeland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, gesloten in 1858 (Facsimile van den Japanschen tekst) 1862. Geschenk van den schrijver...................................1 "

37. J. B. J. VAN DOREN. Bijdragen tot de kennis der Chinezen op Java, 1853.........................1 "

38. De Chineesche pelgrim Hioeên Tsang, 1853......1 "

39. De Heilige boeken der Chinezen of de vier klassieke boeken van Confucius en Mencius. Haarlem, Brederode, 1862............................1 "

40. Dr. J. PIJNAPPEL GZ. Geographie van Neêrlandsch Indië 1863..................................1 "

41. J. J. HASSELMAN en F. H. VAN VLISSINGEN, Beschouwingen over de exploitatie der Wester afdeeling van Borneo. 1859.................................1 "

42. Ontwerp eener Nederl. West-Indische ontginning en Handel-Maatschappij. 1857...................1 "

43. A. GOUDSWAARD. De Japoca's van de Geelvinksbaai. Geschenk van den Uitgever Roelants.

44. NAGTGLAS. Wat moet Nederland doen met zijne Bezittingen ter kuste van Guinea? Geschenk van den schrijver in 1863............................1 deel.

B. STAATKUNDE, WETGEVING, REGTSWEZEN.

N°. 1. Staatsblad van Nederlandsch Indië, 1854—1860.7 deelen.
2. J. H. DE WAAL. Tweede vervolg-index op het Staatsblad van Ned. Indië, 1851—1854..............1 deel.
3. Staatsbegrooting voor 1851.....................3 deelen.
4. Verslagen van den Staat en het beheer der Koloniën in Ned. Oost- en West-Indië. Geschenk van den Minister van Koloniën, 1858, 1859, 1860...3 "
5. Staat der Ned. O. I. bezittingen onder den Gouverneur Generaal Daendels, 1814.................4 "
6. J. E. DOORNIK. Vrijmoedige gedachten over Ned. Indië, 1826..............................1 deel.
7. W. H. SURINGAR. Eene stem uit Nederland over de cellulaire gevangenis te Bruchsal en de strafwetgeving in Baden en elders, in verband tot de strafwetgeving en het gevangeniswezen in Nederland, 1859.1 "
8. E. DE WAAL. Nederlandsch Indie in de Staten Generaal, 1860. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1862..........................3 deelen.
9. Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG. Over het beheer onzer koloniën, 1862. Geschenk van den schrijver..........................1 deel.
10. Een compleet stel van het Nederl.-Indisch wetboek (gedrukt in O. I.) 1847 en 1848. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1862............1 "
11. Algemeene bepalingen van wetgeving voor N. I. 1846. Idem.......................................1 "
12. Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der Justitie in Ned. Indië, 1846. Idem....1 "
13. Burgerlijk Wetboek voor N. I. 1846. Idem.....1 "
14. Wetboek van Koophandel voor N. I. 1846. Idem.1 "
15. Algemeene Index op de voormelde Wetboeken....1 "
16. Dr. S. KEYZER. Kitab Toepah. Javaansch-Mohammedaansch Wetboek, 1853...................1 "

N°. 17. Dr. S. KEYZER. Précis de jurisprudence musulmane, 1859. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1862............................1 deel.

18. Almanak en Naamregister van N. I. 1863.

19. Verslag over den staat van het schoolwezen in N. I. over 1859.

20. Opmerkingen omtrent de kwestie van den geldsomloop in N. I. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1863............................1 "

21. De wetenschap der zamenleving. Idem in 1863.

C. GESCHIEDENIS.

N°. 1. Mr. J. A. VAN DER CHIJS. Bataviasche nouvelles van 1744—1746 en de Bataviasche Koloniale courant van 1810—1811..........................1 "

2. J. HAGEMAN JCZ. Geschiedenis van den oorlog op Java van 1825—1830. Geschenk van den schrijver in 1856..................................1 "

3. Mr. C. L. D. VAN DIJK. Zes jaren uit het leven van W. van Berchem. Geschenk van den schrijver in 1858....................................1 "

4. ———————— Mededeelingen uit het O. I. Archief (N°. 1) 1859. Geschenk van den schrijver.1 "

5. W. A. VAN REES. Montrado, 1858.............1 "

6. Jhr. Mr. J. K. DE JONGE. De opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indie, 1862 en 1864. Geschenk van den Minister van Koloniën..........2 deelen.

7. Mr. J. H. J. HOEK. Herstel van het Nederl. gezag op Java, 1862. Geschenk van den schrijver....1 deel.

8. G. VAN LOON. Nederl. historiepenningen. Geschenk van den Minister van Koloniën................2 deelen.

9. J. A. SPENGLER. De Nederlandsche Oostindische bezittingen onder het bestuur van den Gouv.-Gen. G. A. G. P. Baron van der Capellen, 1818—1825 (1ste ged.)..................................1 deel.

10. P. A. LEUPE. Beleg en verovering van Malakka in 1640—1641, benevens rapport van den Commissaris Schouten over den toestand dier stad. (Overgedrukt uit de berigten van het Historisch Genoot-

schap te Utrecht). Geschenk van den schrijver in 1863.................................1 deel.

N°. 11. J. S. VAN COEVERDEN. Lijst van gedenk- en Eerepenningen betreffende 's Rijks Koloniën en bezittingen. 1863.

12. Mr. S. KEYZER. Valentijns Oud- en Nieuw-Oost-Indiën, Amsterdam, 1862....................3 deelen.

D. GEOLOGIE, BOTANIE, ZOÖLOGIE.

N°. 1. F. A. W. MIQUEL. Flora van Nederlandsch Indië, met Bijvoegsel over Sumatra. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1862................5 deelen.

2. G. H. DE VRIESE. Plantae Indiae Orientalis, 1857.2 "

3. J. HOFFMANN en H. SCHULTJES. Noms indigènes de plantes du Japon, 1853. Geschenk v. d. schrijver.1 deel.

4. Ziekte der koffijboomen in Ceylon, 1859........1 "

5. H. F. MORBOTTER. Regeling der gouvernements suiker-cultuur, 1860. Geschenk van den schrijver...1 "

6. D. DE FLORIS. Culture van vanielje............1 "

7. Prof. S. BLEEKRODE. De kokosolie en hare verzending.1 "

8. ——————— Papierbereiding en Surinaamsche gutta-percha..........................2 deelen.

9. ——————— Katjang-olie, 1860..........1 deel.

10. J. M. VAN BEMMELEN. De Penghawar Djambi....1 "

11. Prof. S. BLEEKRODE. De koolformatie van Borneo..1 "

12. ——————— Platina-erts................1 "

13. ——————— Koper-erts uit Padangs bovenlanden.................................1 "

14. W. L. DE STURLER. Voorlezing over de delving van metalen in onderscheidene landen, 1852. Geschenk van den schrijver...........................1 "

15. C. LEEMANS. Gevonden steenen wiggen op Java. Geschenk van den schrijver in 1852............1 "

16. J. B. J. VAN DOREN. Delfstoffenrijk van Nieuw Holland.....................................1 "

17. Prof. S. BLEEKRODE. Antimonium en platina van Borneo.....................................1 "

18. Stukken betreffende het onderzoek der suiker-fa-

brieken op Java, 1857. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1863..................... 1 deel.

19. F. A. G. MIQUEL. Annales Musei Botanici Lugduno-Batavi, 1863, 1ste deel, 1—5de afleveringen.

20. Verslag van het 17de landhuishoudkundig Congres in Junij 1862............................ 1 „

21. Dr. P. BLEEKER. De visschen van den Indischen Archipel, tweede deel......................... 1 „

22. F. A. G. MIQUEL. Choix de plantes rares, etc. cultivées dans le Jardin Botanique de Buitenzorg. La Haye 1863............................ 1 „

23. K. F. HOLLE. Proefhandleiding voor de cultuur en gewone inlandsche bereiding van Koffij. Batavia, 1863.................................. 1 „

24. C. DE GROOT. Overzigt van de voornaamste proeven omtrent mijn-ontginningen sedert een tiental jaren in Nederlandsch Indië genomen. Batavia, 1863. Geschenk van den Minister van Koloniën. 1 „

25. Dr. P. BLEEKER. Ichthyologie van den Indischen Archipel, 1860. Geschenk van den schrijver..... 1 „

26. P. W. A. VAN SPALL. Verslag over de Koffij en Kaneel-cultuur op het eiland Ceylon, in het jaar 1861. (Uitgegeven van wege de Indische regering door de Ned. Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw) Batavia, W. Ogilvie, 1863....... 1 „

27. W. L. DE STURLER. Handboek voor den Landbouw in Nederlandsch Oost-Indië, Leiden, 1863....... 1 „

E. TAAL- EN LETTERKUNDE.

No. 1. E. NETSCHER. Gronden der Maleische spelling, 1855. 1 „

2. Dr. J. J. DE HOLLANDER. Maleisch leerboek (5de stukje). 1857.............................. 1 „

3. J. H. VAN DISSEL en H. G. LUCARDIE. Hollandsch-Laagmaleisch woordenboek..................... 1 „

4. J. R. P. F. GONGRIJP. Bagej Bagej Tjeritera (Verhalen in het Maleisch), 1859. Geschenk van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in O. I... 1 „

5. J. CRAWFURD. Grammar and dictionary of the Malay language, 1852.............................. 2 deelen.

N°. 6. Dr. J. J. DE HOLLANDER. Handleiding tot de beoefening der Maleische taal- en letterkunde, 1856. Geschenk van den schrijver..............1 deel.
7. ——————— Handleiding tot de kennis der Maleische taal, 1856. Idem................1 "
8. Dr. P. P. ROORDA VAN EIJSINGA. Algemeen Nederduitsch Maleisch Woordenboek, 1855............1 "
9. H. N. VAN DER TUUK. Taalkundige aanteekeningen over het Bataksch, 1862.......................1 "
10. ——————— Bataksch leesboek, 1862.......3 deelen.
11. ——————— Genesis, Exodus, het Evangelie van Lukas en dat van Johannes in het Tobasch, 1859. Geschenk van den Min. v. Kol. in 1862..4 deelen.
12. Dr. B. F. MATTHES. Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek, 1859..............................1 deel.
13. ——————— Makassaarsche Chrestomathie, 1860....................................1 "
14. ——————— Makassaarsche Spraakkunst, 1858....................................1 "
15. A. HARDELAND. Grammatik der Dajackschc Sprache, 1858....................................1 "
16. ——————— Dajacksch-Deutsches Wörterbuch, 1859....................................1 "
17. Dr. HOFFMANN. Catalogus van Chineesche matrijzen en drukletters, 1860. Geschenk van den schrijver. 1 "
Mededeeling daaromtrent. Idem................1 "
18. ——————— Winkelgesprekken in het Hollandsch, Engelsch en Japansch, 1861. Idem......1 "
19. ——————— Proeve eener Japansche Spraakkunst, 1857. Idem..........................1 "
20. H. C. VON DER GABELENTZ. Die Formosanische Sprache, 1858. Geschenk van den schrijver..............1 "
21. ——————— Grammatik und Wörterbuch der Kassia Sprache, 1858. Geschenk v. d. schrijver . 1 "
22. ——————— Die Melanesischen Sprachen, 1860. Geschenk van den schrijver..............1 "
23. Het algemeen alphabet (3 stukjes), 1854..........1 "
24. R. LEPSIUS. Das allgemeine Linguistische Alphabet, 1855....................................1 "

N°. 25. B. H. HODGSON. Essay the first on the Koech, Bodo and Dhimäl tribes, 1847........................ 1 deel.
26. Dr. J. J. DE HOLLANDER. Manik måjå (Javaansch gedicht), 1851................................ 1 "
27. ———————— Sjair kén tamboehan (Maleisch gedicht) 1856........................... 1 "
28. A. B. COHEN STUART. Bråtå Joedå (Heldendicht) 1860. 2 deelen.
29. Råmå, in het Kawi.
30. J. F. C. GERICKE. Sĕrat Wiwåhå Djarwå (uit het 20ste deel der werken van het Bataviaasch Genootschap) Geschenk van den Minister van Koloniën... 1 deel.
31. R. FRIEDERICH. Ardjoenå Wiwåhå, een oorspronkelijk kawi-werk volgens een Balineesch manuscript met interlineairen commentarius (uit het 23ste deel der werken van het Bataviaasch Genootschap). Geschenk van als boven.............................. 1 "
32. E. DULAURIER. Chroniques Malayes, 1856. Geschenk van den schrijver............................. 1 deel.
33. Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA. Handwoordenboek der Ned. en Mal. taal, 12e. druk, 1863.......... 1 "
34. MARTINS (Hoogleeraar te Munchen). Woordenboek der Sjalabi of Caraibische taal. Geschenk van den Minister van Binnenl. Zaken in 1863............ 1 "
35. J. B. J. VAN DOREN. Bijdragen tot de kennis van verschillende overzeesche landen, volken, enz...... 1 "
36. Dr. J. HOFFMANN. The grand study (Tahio dar Gaku) The chinese text with an interlineary japonese version. Leiden, 1864. Geschenk van den schrijver.. 2 deelen.
37. ———————— Chinese printing types founded in the Netherlands. A new synopsis with the addition of all the recently acquired characters. Leiden, 1864.............................. 1 deel.

F. TIJDSCHRIFTEN, DAGBLADEN, CATALOGUSSEN.

N°. 1. Bijdragen en Werken van het *Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederl. Indië* [1].

---

[1] Zie de omschrijving van den inhoud van deze Bijdragen en Werken aan het slot van dezen Catalogus.

N°. 2. *Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.*
Jaarboeken 1858—1863.......................5 deelen.
Verslagen en mededeelingen (afd. letterkunde) 1855—1863..............................7 〃
——— (afd. Natuurkunde) 1853—1864......16 〃
——— Verhandelingen 1854—1861..........9 〃
——— (afd. letterkunde) 1858 en 1863......2 〃
——— Catalogus der boeken................3 〃

3. Register van Hollandsche en Zeeuwsche oorkonden, die in de Charterboeken van VAN MIERIS en KLUIT ontbreken, op gezag der Kon. Akademie van Wetenschappen verzameld door Mr. L. Ph. van den Bergh....................................1 deel.

4. *Kon. Instituut voor Ingenieurs te 's Gravenhage.*
Reglement en verordening, 1849..............2 deelen.
Verslagen 1853—1864.......................12 〃
Verhandelingen 1853—1863..................10 〃
Notulen 1853—1863.........................24 〃
Uittreksels van vreemde Tijdschrift., 1853—1864..1 deel.
Repertoire des cartes.........................6 deelen.

5. *Indisch Genootschap te 's Gravenhage.* Handelingen en geschriften 1854—1864..................10 〃
Catalogus der bibliotheek, 1863...............1 deel.

6. *Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia,* 1853—1862..............................5 deelen.
Verhandelingen, 1853—1862.................5 〃
Tijdschrift voor Indische Taal-, land- en volkenkunde, 1852—1862.........................12 〃

7. Tijdschrift voor *Nijverheid in Ned. Indië*, 1854—1859.....................................5 〃

8. *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in N. I.*...1 deel.
Wetten, 1853.................................1 〃
Reglement voor de prijsvragen, 1857...........1 〃

9. Reglement voor de Spaarbank te Batavia........1 〃

10. Journal of the Asiatic society of Bengal, 1854—1864....................................11 deelen.

11. Journal of the royal asiatic society, London, 1834—1863...............................20 〃

12. Journal Asiatique de Paris, deel 5. (1855)......1 deel.

N°. 13. M. DE LA ROQUETTE. Bulletin de la Société de géographie, 1851—1864....................16 deelen.

14. C. LASSEN. Indische Alterthumskunde, 1852—1861.3 "

15. Dr. A. PETERMANN. Mittheilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt, 1855—1858........4 "

16. Prof. H. BROCKHAUS. Abhandlungen für die Künde des Morgenlandes, 1857—1862................9 afl.

17. ——————— Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1856—1863.........9 deelen. (met register van deel I—X.).

18. M. AMARI. Bibliotheca Arabo-Sicula, 1855 en 1856.3 "

19. Dr. E. ROËR. Bibliotheca indica, collection of oriental works, 1848—1863.....................195 afl.

20. Javasche courant, 1810, 1823—1838, 1843—1845..................................19 deelen.

21. Lijst der bibliotheek van het Departement van Koloniën, 1858. Geschenk van den Minister van Koloniën in 1862...........................1 deel.

22. Catalogus der bibliotheek te Arnhem, 1858......1 "

23. " " " " Amsterdam, 1858...4 deelen.

24. Catalogus der Tentoonstelling van nijverheid in den Indischen Archipel te Batavia in 1853. Geschenk van den heer D. Scheltema in 1863...........1 deel.

25. Almanak voor de Nederlandsch West-Indische Bezittingen en de kust van Guinea, 's Hage, 1860. Geschenk van Jhr. Cornets de Groot...........1 "

26. Catalogue de livres orientaux et d'ouvrages touchant la linguistique, l'histoire, et la Numismatique orientale, Amsterdam, 1864, Frederik Muller. Geschenk van den uitgever...................1 "

27. Berigten uit de Heidenwereld, van het Zendelinggenootschap te Zeist, betreffende de houding der Surinaamsche slaven bij en na hunne emancipatie. Geschenk van den heer G. S. de Veer..........1 "

G. HANDSCHRIFTEN.

N°. 1. Ambonsche Historie door Rumphius, zie lijst 1858. (Herkomstig van wijlen N. Engelhard en afgestaan door Jhr. F. E. M. van Alphen).

N°. 2. Hikajat Radja-radja Bandjar dan Radja Kotaringin, zie lijst 1858. Geschenk van den heer J. G. A. Gallois.

3. Statistieke beschrijving van de residentie Grissee, door den Resident A. D. Cornets de Groot, met afbeeldingen van huwelijksoptogten, wapens, kleeding, gereedschappen, muzijkinstrumenten, wajangs, dieren, graven, monumenten, beelden en andere oudheden 1822, zie lijst 1858.

NB. Dit is de merkwaardigste statistiek, in dezen tijd aan den Gouverneur-Gen. van der Capellen ingediend. Geschenk van Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg.

4. Kawi handschrift met interlineaire vertaling in 't Javaansch. (Herkomstig van wijlen N. Engelhard en in 1852 afgestaan door Jhr. F. E. M. van Alphen).

5. Verzameling van Chinesche wetten in het Nederduitsch door R. de Klerk aan Jakob Mossel, 1761, zie lijst 1856.

6. Hetzelfde, aangevuld met verdere stukken tot 1802. (Herkomstig en afgestaan als N°. 4).

7. Algemeen verslag van Passaroean over 1832, door den Resident van Nes.

8. Rapport van den Comm.-Gen. Du Bus de Ghisignies over het stelsel van kolonisatie, 1827.

9. Een band, bevattende:

a. Translaat van de Angger-Ageng of het groote Wetboek der Javanen, 1818;

b. Brief van den Resident van Soerakarta van Junij 1822, handelende over den aard, de uitgestrektheid en verdere aangelegenheden van aan particulieren afgestane gronden der Vorstenlanden.

c. Circulaire van Commissarissen tot regeling der vorstenlanden van September 1830, met het antwoord van den Resident van Djocjocarta;

d. Verslag van een onderzoek betreffende klagten tegen eenen Chinees, ter zake der tolpoortenbelasting in Djocjocarta.

10. Een band, bevattende:

a. Beschouwingen over handel en nijverheid op Java, (onvolledig).

b. Kopij rapport van den Gouv. Gen. van der Capellen van Febr. 1825, over het Londensch tractaat van Maart 1824.

c. Een onvolledig stuk over den Javaanschen oorlog van 1825—1830.

N°. 11. Memorie over de Koloniën door Chastelein, 1705.

12. Memorie van overgave van Java's Noordoostkust aan W. H. van Offenberch door N. Harting, 1761.

13. Korte beschrijving van de vorsten van Java tot 1755.

14. Een band, bevattende acht memoriën en andere stukken over de Javaansche hoven van 1773 en volgende jaren.

15. Een band, bevattende nagelaten memoriën van de Ministers aan het hof van Djocjocarta, 1749—1830.

16. Een band, bevattende:

a. Nota over inlandsche huwelijken en boedels volgens den Koran;

b. Instructie voor de Commissie tot verkoop van erven in de dèssa's aan de Javanen.

c. Nota betreffende het monopolie der gambier op Java.

17. Memorie over de suikercultuur te Passaroean door den Resident van Nes, 1832—1835, met contracten en verdere stukken.

N°. 7—17 zijn geschenken van den Heer J. W. F. van Nes.

18. Beschrijving van de Tjandi Sewoe door H. C. Cornelius, 1806. (De teekeningen berusten in het Muséum van oudheden te Leiden).

19. Javaansche papieren van verschillende inhoud als b. v. de staat des boedels van den Sultan Amangkoe Boewånå IV en dergelijke. — N°. 18 en 19 herkomstig en afgestaan als N°. 4.

20. Handschrift op lontarbladen in de Kawi-taal, gevonden in de residentie Kadoe. Geschenk in 1852 van den Heer J. C. Baud.

21. Handschrift van een Japanschen tolk, zijnde een verslag van het bezoek van Gibson aan Japan in 1826.

22. Stukken over Palembang in 't Nederduitsch en Maleisch. Instructiën en pachtvoorwaarden, 1822—1824.

23. Uittreksel uit de Kitab Toogvah van straffen, door Sech Ibnoe Hadjer, getrokken uit den Koran, Javaansche tekst en Nederduitsche vertaling.

24. Compendium van inlandsche wetten voor Bonthain, Maros, Saleijer en Bima.

25. Memorie over Nederlandsch Indië van den Gouverneur Ge-

neraal van Imhoff, 1742. In 1859 ontvangen van den Minister van Koloniën.

26. Brief in 't Maleisch van den Datoe Selemateng van Lingga aan den Gouv.-Gen. van der Capellen.

27. Brief in 't Maleisch van den Sultan van Bima aan den Baron van der Capellen.

28. Een Maleisch handschrift over de gewoonten, zeden en gebruiken der Javanen, te Malang, 1854.

29. Beschrijving van Javaansche instellingen, titels enz. aan het hof van Soerakarta, 1824, onderteekend door Winter. (Half vergaan). Herkomstig van wijlen N. Engelhard en afgestaan door Jhr. F. E. M. van Alphen.

30. De nieuwjaarsdag te Soerakarta, zonder naam of dagteekening en voor eensluidend afschrift onderteekend door den algemeenen Secretaris in Indië, Mr. C. Visscher. Opgenomen in de "Bijdragen" van het Instituut 1859.

31. Namen en titels der prinsen en regenten te Djokjocarta zonder naam of dagteekening.

32. Beantwoording van door het Instituut in 1853 gedane vragen omtrent de gebruiken der Javanen bij besnijdenis, huwelijk en begrafenis, omtrent de volksvermaken, vooroordeelen, dessabestuur, straf van tentoonstelling enz. In 1860 ingezonden door den Heer J. G. A. Gallois, gewezen Resident op Java.

33. Het Javaansche Wetboek Angger Ageng in het Nederduitsch. Ingezonden als N°. 40.

34. Javaansche tijdrekening zonder naam of dagteekening; herkomst onbekend.

35. Aanteekeningen omtrent dessabestuur, grondbezit en grensscheidingen, voornamelijk in Madioen, van den Controleur Deeleman, zonder dagteekening.

36. Toelichtingen omtrent modellen van Javaansche huizen, gereedschappen enz. van den Controleur Deeleman.

37. Nota omtrent de dagelijksche werkzaamheden in het regentschap Bangil, 1843, Javaansch handschrift met Maleische vertaling.

38. Instellingen te Mokko Mokko (Benkoelen). Afschrift van een Maleisch opstel van den Regent aldaar, 1855.

39. Beschrijving van de Mentawi-eilanden (Sumatra's Westkust) door den Luit. ter zee 1°. klasse, de Haes, 1859.

N°. 40. Stukken over Nieuw Guinea van Fabritius; — over Raffles en Benkoelen en over de taalstudiën te Delft. In 1854 ingezonden door den Heer P. van Rees, gewezen Resident op Java.

41. Nota over een aantal onderwerpen van historischen aard en van land- en volkenkunde, betreffende de Molukko's, 1840. In 1852 ingezonden door den Oud-Gouverneur de Stuers.

42. Précis de la tradition Javanaise sur Giri et son criss, behoorende tot de nagelaten papieren van Reinwardt.

43. Uittreksel uit de Javaansche geschiedenis Romo.

44. Verzameling van enkele stukken over Indische talen, behoorende tot de nagelaten papieren van Reinwardt.

45. Handschrift van de Ardjoenå Wiwåhå, afkomstig van Adipati Tjakra-diningrat, Panĕmbahan van Madura.

46. Fragmenten van oud Javaansche inscriptiën. Herkomst onbekend.

47. Vertaling in het Nederduitsch van de inscriptiën op eenen steen op den berg Bangliwang, onder den vorst Doho. Herkomst onbekend.

48. Handschrift op lontarbladen, vermoedelijk Balineesch. Herkomst onbekend.

49. Rentjongschrift uit de binnenlanden van Palembang, in 1857 gezonden door den Minister van Koloniën.

50. Javaansch handschrift, bevattende fragmenten van Geschiedenis of levensbeschrijving van Javaansche Vorsten, beginnende met de fabuleuze tijden van Adji-Såkå en eindigende met de tijden van Pangeran Poeger. Herkomst onbekend.

51. Verhaal van de invoering van den Islam in de Preanger-landen. Maleisch handschrift van 1857, ingezonden door den Heer H. W. van Marle. Opgenomen in de Bijdragen Deel VI, 5de stuk, 1863.

52. Geschiedenis van den voormaligen regent van Tjiandjoer, Wira Tanoe-Datar. Maleisch handschrift van 1857, door den Heer H. W. van Marle ingezonden. Vertaald opgenomen in de Bijdragen, Deel VI, 5de stuk, 1863.

53. In het Javaansch vertaalde instructie voor de cultuur van vreemde kapas. April 1819.

H. KAARTEN.

N°. 1. Kaart van het gouvernement van Sumatra's Westkust, geteekend door den Kapitein der Genie L. W. Beijerinck. Geschenk van den Minister van Koloniën. Zie lijst 1858.

2. Karte von Alt-Indiën zu Prof. Chr. Lassen. Indische Alterthumskunde. Zie lijst 1858.

3. Plan der omstreken van Djocjocarta, met eene teekening van hetzelfde in 't Javaansch.

4. Twee schetsen van Oud Ninivé, Nimrod en Selamiyeh.

5. Kaart van centraal Asyrië.

6. Ethnographie atlas, bevattende afbeeldingen van voorwerpen uit het leven en de huishouding der Makassaren, geteekend door C. A. Schröder Jr., dienende tot opheldering van het Makassaarsch Woordenboek van Dr. B. T. Matthes.

I. PLATEN.

N°. 1. Gravure van het eiland Decima, behoorende in de Bladen over Japan, van den Heer Levyssohn. Geschenk in 1852 van den graveur den Heer Lobatto. Zie lijst 1858.

2. Platen behoorende bij de Reis van Prof. Reinwardt in het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel. Van den graveur T. Hooiberg, te Leiden. Zie lijst 1859.

3. Souvenir du Japon, vues d'après nature, par le comte de Lynden, 1860—1862. Geschenk van den Minister van Koloniën. Afl. 1—6.

4. Gezigten uit Neêrland's Indië, door J. W. M. van de Velde. Geschenk van den Minister van Marine in 1863.

5. SCHWANER. Schetsen van Borneo, geschenk van den Minister van Koloniën in 1858.

K. GEDRUKTE STUKKEN EN LITOGRAPHIEN.

N°. 1. Specimen des caractères de la langue des Bataks de l'île de Sumatra, gravés et fondus par N. Tetterode, fondeur en caractères à Rotterdam, sous la direction de W. H. C. Millies à Amsterdam. Twee exemplaren, een van den Heer Millies en een van den Heer Tetterode, 1858.

2. Types Japonais, dite Katakana, gravés et fondus par le

même, d'après les dessins de Mr. J. Hoffmann à Leide, van den Heer Tetterode.

N°. 3. Die Sprache der Bugis. Wien, 1852, der K.K. Hof- und Staatsdruckerei, van den Heer Millies.

4. Gelithographeerde proeven van Maleisch schrift en brieven.

L. DIVERSE VOORWERPEN.

N°. 1. Maduresche beeldjes, voorstellende de verschillende standen op Madura, in hunne nationale en aangenomen kleederdragt; van den Heer T. N. Nieuwenhuijsen, adsistent-resident van Probolingo. Zie lijst 1858.

2. Modellen van Sumatrasche huizen; van den Heer J. Baud. Zie idem.

3. Javaansche wajangvoorstelling.

NB. De voorwerpen, vermeld onder N°. 1, 2 en 3, zijn, blijkens daarvan voorhanden bewijs, gedeponeerd in het museum der Koninklijke Akademie te Delft.

INHOUD

DER

BIJDRAGEN EN WERKEN

VAN HET

INSTITUUT.

BIJDRAGEN:

EERSTE VOLGREEKS.

I^e^. DEEL, 1853.

IIe. DEEL, 1854.

IIIe. DEEL, 1855.

IVe. DEEL, 1856.

NIEUWE VOLGREEKS.

Ve. DEEL, 1858. I.

VIe. DEEL, 1859. II.

VIIe. DEEL, 1860. III.

VIIIe. DEEL, 1862. IV.

IXe. DEEL, 1862. V.

Xe. DEEL, 1862. VI.

XIe. DEEL, 1863. VII.

AFZONDERLIJKE WERKEN:

CROOCKEWIT, J. H. Banka, Malakka en Billiton, verslagen aan het bestuur van Nederlandsch Indië. 1852.

WINTER Sr., C. F. Adji-Såkå (Het boek) uit de poëzij in Javaansch proza overgebragt, met een uitvoerig bijvoegsel tot het Javaansch Woordenboek van GERICKE en ROORDA. Amst. 1853.

SCHWANER, C. A. L. M. Borneo, Beschrijving van het stroomgebied van den Barito en reizen langs eenige voorname rivieren in 1843—1847. 1853.

HART, C. VAN DER, Reizen rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden gedaan in den jare 1850. Amst. 1854.

MULLER, S., Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel, tusschen de jaren 1826—1836, met kaarten van Borneo en Nieuw-Guinea, 2 deelen. 1857.

REINWARDT, C. G. C., Reize naar het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821. — Uit zijne nagelaten aanteekeningen opgesteld, met levensberigt en bijlagen vermeerderd door W. H. DE VRIESE, 1858, met 19 gekleurde lithograph. platen.

VRIES, M. G. Reize naar Japan in 1643. Uitgegeven met bijlagen door P. A. LEUPE. Met geographische en ethnographische aanteekeningen van P. F. VON SIEBOLD. Met kaart en fac-similé, 1858.

CHIJS, Mr. J. A. VAN DER, De Nederlanders te Jakatra. Uit onuitgegevene papieren van het O. I. Koloniaal Archief, 1860.

NIEUW GUINEA, ethnographisch en natuurkundig onderzocht, met bijlagen, platen en atlas, in 1862 uitgegeven als V^de deel der nieuwe volgreeks in de Bijdragen.

CHIJS, Mr. J. A. VAN DER, Nederland's streven tot openstelling van Japan voor den Wereldhandel. 1864. (ter perse).

BIJDRAGE

TOT DE JAVAANSCHE TAALSTUDIE,

DOOR

T. ROORDA;

NAAR AANLEIDING VAN

TACO ROORDA'S BEOEFENING VAN 'T JAVAANSCH BEKEKEN.

DOOR H. N. VAN DER TUUK.

(Amst. bij de firma R. C. Meijer, 1864. 51 bladz.)

BIJDRAGE

TOT DE JAVAANSCHE TAALSTUDIE.

Over de toon, waarop het genoemde werkje van den heer Van der Tuuk geschreven is, hebben anderen reeds genoeg gezegd, en kan ieder, die het gelezen heeft, zelf oordeelen. Die toon zal ik dan ook niet beantwoorden: maar wel wil ik, in het belang van de waarheid en wetenschap, antwoorden op het wetenschappelijke, dat er in gevonden wordt, en zal dit zóó doen, alsof het in de meest beschaafde en humane toon geschreven was, alleen met het doel, om iets bij te dragen tot bevordering van de wetenschap.

Ik zal beginnen met hetgeen de heer Van der Tuuk in het midden brengt omtrent eenige punten van de Javaansche grammatica, en wel het eerst met hetgeen hij zegt van het *Subjectief passief*.

De heer Van der Tuuk heeft (bl. 30) zware bedenking tegen hetgeen ik in mijn grammatica gezegd heb, dat tot het vormen van de tweede persoon van dit Passief in Ngoko, in plaats van *kowé*, dat het gewone voornaamwoord van de tweede persoon is, het éénlettergrepige grondwoord *ko* gebruikt, en dan in de uitspraak met een *k*-klank gesloten wordt, in navolging van de eerste persoon, waarin het voornaamwoord *dak* of *tak* insgelijks op een *k* uitgaat. De heer Van der Tuuk meent namelijk, dat ik vergeten heb daarbij op te merken, dat toch ook niet zelden de gewone vorm *kowé* gebruikt wordt; en hij heeft ook inderdaad wel rede voor zijn meening. Trouwens in de *Javaansche gesprekken in de onderscheidene taalsoorten*, door mij in 1843 uitgegeven, en desgelijks in het door mij in 1844 uitgegeven *Boek Rådjå Pirangon*, vindt hij dat *kowé* geregeld in het Subjectief passief gebruikt. Hij had zich ook nog wel op een andere auctoriteit kunnen beroepen. Ook in Gericke's eerste vertaling van het Nieuwe Testament vindt men in dat Passief altijd *kowé*, nooit *kò*. — Dat ik nu bij een nieuwe

uitgaaf van bovengenoemde Javaansche gesprekken in het Leesboek achter mijn Grammatica dat *kowé* overal in *kò* veranderd, en in de Grammatica geen woord van het gebruik van *kowé* in dat Passief gesproken had; dat meent de heer Van der Tuuk alleen daaraan te moeten toeschrijven, dat Winter het gebruik van *kowé* in dat geval had afgekeurd, en ik aan Winters kennis van het Javaansch veel te veel gezag toekende.

De zaak vereischt dus wel eenige toelichting, — een toelichting, die ik ook wel in mijn Grammatica had kunnen geven, maar waarvan ik mij toen bij het leven van Gericke onthouden heb. De zaak is namelijk deze. Toen ik, niet alleen op het gezag van Winter, maar ook op dat van den heer Wilkens, en na een herhaalde en naauwkeurige ondervraging van den Javaan Săstrå-tåmå, tot de volkomene overtuiging gekomen was, dat door een Javaan in het Subjectief passief nooit of nimmer *kowé* in plaats van *kò* gebruikt wordt, even min als *akoe* in plaats van *dak* of *tak;* toen heb ik hierover aan Gericke geschreven; en in zijn antwoord, waarin hij bekende, dat hij overtuigd was gedwaald te hebben, heeft hij mij medegedeeld, dat hij met de Javanen, die hij in zijn dienst had, vroeger over dat *kò* geraadpleegd had, en met hen tot het besluit gekomen was, dat men wel dikwijls in het spreken *kò* gebruikte, maar dat dit toch niets anders dan een verkorting van *kowé* was, en dat men daarom in het schrijven alleen deze volkomene vorm zou behooren te gebruiken. Daarom was men toen overeengekomen om voortaan nooit meer *kò*, maar daarvoor altijd *kowé* te schrijven. Daarom hadden zijn Javanen dan ook in de afschriften van *het boek Rådjå Pirangon*, die hij mij toegezonden had, altijd *kò* in *kowé* veranderd, en was ook altijd *kowé* door hen gebruikt in die *Javaansche gesprekken.* Daarom had hij zelf ook altijd *kowé* geschreven in zijn vertaling van de Bijbel: maar bij een tweede uitgaaf, die hij van zijn vertaling van het Nieuwe Testament wilde geven, zou hij dit veranderen en zich houden aan het werkelijke spraakgebruik: wat hij dan ook gedaan heeft.

Ja, het spraakgebruik laat het gebruik van *kowé* in de tweede persoon van het Subjectief passief even min toe, als dat van *akoe* in de eerste persoon. Wat men bij voorbeeld in de Rådjå Pirangon bl. 43, regel 5 v. o., door Gericke's Javaansche schrijvers geschreven vindt, *åpå kang kowé-tjatoer ikoe*, *Waarover praat jelui daar?* dat klinkt in het oor van een Javaan vreemd en zonderling, ja belachelijk. Zóo

kan alleen een klein kind spreken, of een vreemdeling, die de taal nog niet genoeg kent. Alleen een Dalang maakt er somtijds gebruik van bij het Wajangspel, en laat wel eens één van zijn personen zoo spreken, maar alleen, om daardoor de lachlust van zijn gehoor op te wekken. Met hetzelfde doel maakt hij dan ook wel eens gebruik van *moe* in plaats van *kò*, en laat hij, even als in het Makassaarsch, het oud Passief vormen door het voorvoegsel *ni* in plaats van door het invoegsel *in*. In een Wajangverhaal, dat ik spoedig hoop uit te geven, heb ik *kowé* vijf maal zoo gebruikt gevonden, en daaronder éénmaal nevens *moe*, en het Passief met het voorvoegsel *ni*. Daar laat de Dalang namelijk Bĕgawan Pâlâ-sârâ tot Sĕntànoe-déwâ zeggen: *Làh! oràkâ botjàh moe-boeroeboeroe, ni-djaloek, àrĕp kowé-patèni? Kijk, waarom zit je toch een kind achterna, en eischt het op, om het te dooden?* [1] —

De heer Van der Tuuk bespreekt ook (bl. 7 vlgg.) de vorm van de derde persoon van het Subjectief passief met het voorvoegsel *di*, en het onderscheid, dat er in beteekenis bestaat tusschen dit passief en dat met het voorvoegsel *ka*. In mijn Grammatica had ik gezegd, dat men natuurlijk geneigd moet zijn, dat voorvoegsel *di* voor een voornaamwoord te houden, en wel voor een verkorting van het

[1] In de taal, zooals die werkelijk gesproken wordt, is het gebruik van *kò* in het Subjectief passief zoo vast, dat zelfs dan, wanneer, zooals in de spreektaal wel eens plaats vindt, een woordje tusschen het voornaamwoord en het verbum in gevoegd wordt, en waarvan men een voorbeeld vindt in het Leesboek bl. 140, r. 11 en 12, dan toch nog *kò*, en niet *kowé*, gebruikt wordt. Zoo was voor hetgeen men in het Leesboek bl. 114, r. 4, vindt, *àpà sing pàdâ kò-tjatoer ikoe*, door den auteur oorspronklijk *àpà sing kò-pàdé-tjatoer ikoe* geschreven; en, dat ik dit ook niet zóó heb laten drukken, daarvan is de oorzaak geweest, dat het in het handschrift veranderd was, omdat de heer Wilkens mij verzekerde, dat het niets anders dan een schrijffout van den auteur was. De auteur had wel eerst niet willen bekennen, dat het een schrijffout was, en beweerd, dat men werkelijk zóó wel sprak: maar eindelijk had hij toch toegegeven. Toen ik later op bl. 140 hetzelfde aantrof, twijfelde ik niet meer, of het was werkelijk waar, dat men in de spreektaal zóó wel eens een woordje tusschen de beide deelen van het Subjectief passief invoegt: maar toen heb ik vergeten, op bl. 114 weêr te herstellen, wat ik vroeger veranderd had.

in 't Maleisch gebruikelijke *dia;* maar dat er tegen deze gissing een groote zwarigheid gelegen is in het poëtische, ook nog in deftig Ngoko, vooral in wetten, lessen en vermaningen, gebruikelijke *den*, daar dit toch een objectief denominatief met het aanhechtsel *an* schijnt te wezen; en dat men daarom ook zou kunnen gissen, dat *di* de éénlettergrepige grondvorm is van *dàdi*, *worden*, gelijk ook in het Hollandsch *worden* tot uitdrukking van het Passief gebruikt wordt. De heer Van der Tuuk houdt beide gissingen voor even onwaarschijnlijk, en vindt het zelfs vrij vreemd, dat ik aan dat Maleische *dia* heb kunnen denken, daar dit toch, zooals hij zegt, een secondaire vorm is, die uit *ia* ontstaan is door de sluitletter *n* van *akan* en *děngan*, en verder alleen als óbject gebruikt is geworden. Hij zelf beschouwt het niet als een gissing, maar als een genoegzame zekerheid, dat de voorvoegsels *di* en *ka* in die passive uitdrukkingen eigentlijk niets anders zijn dan de voorzetsels, die in het Maleisch *in* en *naar* beteekenen. Hij meent, dat bij voorbeeld *koelambikoe di-garap* eigentlijk niets anders beteekent, dan *mijn buis is in de maak*, en *koelambikoe ka-garap* niets anders, dan *mijn buis is naar de maak:* maar, wat hij tot staving en opheldering van deze meening aanvoert, is zoo duister en zoo zeer met zich zelf in strijd, dat ik niet geloof, dat iemand er door overtuigd zal worden. De heer Van der Tuuk zegt: "Die passive uit-"drukkingen met *di* en *ka* zoude men *verbale locativen* kunnen noemen, "daar men den inhoud van 't werkwoord als plaats opvat, waarin 't "subject, zoo men *di* bezigt, verwijlende gedacht wordt, terwijl, wan-"neer men *ka* bezigt, dat subject als daarheen als 't ware nog op weg "zijnde voorgesteld wordt. Daar *di* den nominalen vorm van 't werk-"woord voorstelt als iets *waarin* 't subject als object van 't actief ver-"wijlt, zoo is natuurlijk de daad onvolbragt, als iets, waarmede de "*agens* nog bezig is, even als ook in *mijn buis is in de maak* 't nog be-"zig zijn van den maker met het buis opgesloten ligt. In tegenstelling "nu met *di* wordt *ka* gebezigd om aan te duiden, dat de daad zijn be-"slag gekregen heeft, maar als iets, dat de *agens* niet van plan was "te doen." — Wie begrijpt dat? En wie kan daarin dat "daarheen nog op weg zijnde", en dit "dat de daad zijn beslag gekregen heeft", met elkander rijmen? Zou men uit de woorden van den heer Van der Tuuk niet opmaken, dat het passief met *di* de beteekenis van een *praesens* of *futurum*, en dat met *ka* de zin van een *perfectum*, zou moeten hebben? Maar dit wil en bedoelt hij toch niet. — Ook stemt hetgeen hier van

de uitdrukking met *ka* gezegd wordt, immers volstrekt niet overeen met de zin van het gegevene voorbeeld: *mijn huis is naar de maak.* Met deze uitdrukking wordt immers niet aangeduid, dat de zaak, *de maak*, het maken er van, zijn beslag gekregen heeft, en even min, dat dit iets is, wat de *agens*, de maker, niet van plan was te doen: van een maker, en van plan, of niet plan, van een maker, is bij die wijze van uitdrukking in 't geheel geen spraak. Hoe de heer Van der Tuuk het één met het ander heeft kunnen rijmen, weet ik niet: maar dit weet ik, dat, als men van het werkwoord *nabok* (iemand een *klap tegen het hoofd, een oorveeg geven*), van het grondwoord *tabok* (*een klap om het hoofd, een oorveeg*), in het passief met *di* bij voorbeeld zegt: *kantjane di-tabok;* dat dit dan beteekent: *zijn kameraad geeft* (of *gaf*) *hij een oorveeg;* en dat het deze beteekenis niet kan hebben, als in die uitdrukking *di* in de zin van het Maleische voorzetsel genomen zou moeten worden, zoodat het eigentlijk zou luiden: *zijn kameraad is* (of *was*) *in een oorveeg:* wat onzin is. En, als men met *ka* zegt: *kantjane katabok;* dan beteekent dit: *zijn kameraad krijgt* (of *kreeg*) *een oorveeg;* een beteekenis, die de woorden niet zouden kunnen hebben, indien zij eigentlijk dús zouden luiden: *zijn kameraad is* (of *was*) *naar een oorveg.* Ook dit is onzin. Neen, deze uitdrukking met *ka* beteekent: *zijn kameraad bekomt een oorveeg.* En zegt men: *omaé kòbbòng;* dan beteekent dit: *zijn huis raakt* (of *raakte*) in *brand:* maar *omaé di-òbbòng* beteekent: *zijn huis steekt* (of *stak*) *men in brand.* Want altijd wordt met *di* op een dader gedoeld, en wel op een derde persoon (nooit op een eerste of tweede), al is en blijft die persoon dan ook in het verband van de rede onbepaald.

Doch genoeg! alleen moet ik nog opmerkzaam maken op een misvatting, waartoe de heer van der Tuuk hierbij vervallen is uit ongenoegzame bedrevenheid in het Javaansch. In een voorbeeld, dat hij op bl. 9 tot opheldering en bewijs voor zijn meening uit *Het boek Rådjå Pirangon* (bl. 60, r. 8 v. o.) aanhaalt, houdt hij het woord *kangkat* voor een met het voorvoegsel *kĕ* gevormd passief van *ngangkat* (het kråmå-înggil van *'ndjoendjoeng*), *opheffen.* Maar *kangkat* is daar het woord, dat men in het Woordenboek onder de letter *ka* als Kawi opgeteekend vindt met de beteekenis van *in staat zijn.* Dat het in die beteekenis Kawi of een poëtisch woord zou zijn, is evenwel niet juist: het is een woord, dat in gewoon proza (en niet als Krâmâ-înggil, maar, als Krâmå en Ngoko) gebruikt wordt van iemand, die tot iets in staat

is, door dat hij de noodige krachten er toe heeft. Een ander voorbeeld kan men er van vinden in de *Javaansche brieven*, bl. 271, 8.

Omtrent de oorsprong van het bij de eerste persoon van het Subjectief passief als voornaamwoord gebezigde *dak* of *tak* heb ik in mijn Grammatica geen gissing gewaagd, eenvoudig, omdat ik geen gissing had. De heer Van der Tuuk zegt, dat ik aan het Maleische *kita* had moeten denken. Hij houdt het voor zeker, dat *tak* niets anders is, dan de met een *k*-klank geslotene laatste lettergreep van dat voornaamwoord *kita*, dat in 't Maleisch *wij* (nam. *ik* en *gij*) beteekent, en alleen door een Vorst (even als het Hollandsche *wij*) van zich alleen gebruikt wordt. — Ik voor mij zou meenen, dat men dan eerder aan het Javaansche *kita* moest denken, zooals men dit namelijk in poëzie gebruikt vindt. Maar nu heb ik *kita* in Javaansche poëzie als voornaamwoord om het subjéct of onderwerp te beteekenen, alleen maar gebruikt gevonden voor de tweede, en niet, zooals *tak* of *dak*, voor de eerste. Zoo vindt men het bij voorbeeld in de *Baron Sakèndèr* pådå 115; en zoo vindt men het gebruikt tot het vormen van de tweede persoon van het Subjectief passief in het *Vervolg der leerzame verhalen*, bl. 249, 7 v. o., waar *kita-sélàkki* hetzelfde is als *kò-sélàkki*. Hoe kan men nu onderstellen en aannemen, dat uit dit *kita*, dat *gij* beteekent, door verkorting *tak* ontstaan zou zijn in de beteekenis van *ik*, — een beteekenis, waarin het niet in 't Javaansch, en alleen in 't Maleisch, en dan alleen nog maar door een Vorst, gebruikt wordt?

Neen, dat *tak* of *dak* uit *kita* ontstaan zou zijn, komt mij in de hoogste mate onaannemelijk voor. Maar thans wil ook ik omtrent de oorsprong van dat voornaamwoord van de eerste persoon in het Subjectief passief een gissing meêdeelen. Wanneer men let op de vormen *dàkoe* en *dia*, die men als voornaamwoorden van de eerste en derde persoon in het Maleisch aantreft; moet het dan niet aannemelijk voorkomen, dat *dak* door verkorting uit *dàkoe* en *di* uit *dia* òntstaan is? Wel houdt men die vormen *dàkoe* en *dia* niet voor de oorspronklijke vormen, maar voor afgeleid van *àkoe* en *ia*: doch met welk regt? Waaruit zou die *d* dan te verklaren zijn? De heer Van der Tuuk zegt (bl. 7 in de noot), dat *dia* een secondaire vorm is, die uit *ia* ontstaan is door de sluitletter *n* van *akan* (of *kan*) en *dĕngan*: maar zulk een ontstaan van een *d* uit een voorafgaande *n* is zonder alle grond en ana-

logie. Die verklaring is baar uit de lucht gegrepen: want *dia* en *dàkoe* worden even zoo gebruikt, als het voorafgaande woord op een klinker uitgaat. Zeer gemakkelijk en rationeel laten zich daarentegen *àkoe* en *ia* als verkortingen van *dàkoe* en *dia* verklaren. Zoo zegt de Javaan dikwijls *oeroeng* voor *doeroeng* (zie de Gramm. bl. 507); en zoo zeggen ook wij *er* voor *der*, en dit voor *dar* of *daar*. Maar wij kunnen de vraag, of *dàkoe* en *dia* uit *àkoe* en *ia* ontstaan zijn, of wel omgekeerd, onbeslist laten: houden wij ons alleen maar aan het zekere, werkelijk bestaande! En dit is, dat er van die twee voornaamwoorden twee vormen bestaan, de ééne met een *d* beginnende, de andere zonder *d*; maar dat deze laatste gewoonlijk alleen gebruikt wordt als subjéct of onderwerp, de eerste, met de *d*, gewoonlijk alleen als bepaling of complement [1]. Maar, als men nu zegt: *kowe dakàlèm* of *kowe di-alèm*; dan zijn niet *dak* en *di*, maar is *kowe*, het onderwerp: *dak* en *di* behooren tot het predicaat. Wij zeggen daarvoor wel: *ik prijs je; hij prijst je*: maar volgens de Javaansche wijze van uitdrukking luidt het veeleer: *jij wordt door mij* (en *door hem*) *gepresen*. De voornaamwoorden van de eerste en van de derde persoon zijn in de Javaansche wijze van uitdrukking niet het onderwerp, en daarom worden zij uitgedrukt door verkorte vormen, niet van *àkoe* en *ia*, maar van *dàkoe* en *dia*.

In de *Propositief* wordt evenwel *dak* of *tak* als onderwerp gebruikt. Trouwens ook in het Maleisch is het gebruik van de vormen *dakoe*, *dia* en *dikau* als onderwerp wel niet menigvuldig, maar toch niet uitgesloten.

Van de tweeërlei vormen *dak* en *tak*, die men door elkander hoort gebruiken, houdt de heer Van der Tuuk natuurlijk de laatste voor de oorspronklijke, omdat hij het voor een verkorting van *kita* houdt; en verklaart dan de uitspraak met een *d* uit de meerdere ligt-

[1] Dat deze vorm ook wel, ofschoon zelden, als onderwerp gebruikt wordt, kan men zien uit Marsdens grammatica. Het onderscheid, dat door de spraakzin of het taalinstinct van den echten Maleijer tusschen die twee vormen gemaakt wordt, is nog door niemand met juistheid verklaard en aangewezen. Ik voor mij kan er geen ander onderscheid in zien, dan dat de vorm met een *d* de meer demonstrative of meer geaccentueerde vorm van het voornaamwoord is, ongeveer zoools wij in het spreken onderscheid maken tusschen *wij* of *mij* en *we* of *me*, en tusschen *jij* of *jou* en *je*.

heid, zooals hij het noemt, of zwakkere uitspraak of toon, van de derde lettergreep van achteren in drielettergrepige woorden, zooals bij voorbeeld *dak-toekoe*, Maar ik kan den heer Van der Tuuk verzekeren, dat het voornaamwoord in zulke woorden toch altijd met accent wordt uitgesproken. Het onderscheid tusschen *dak* en *tak* in het Javaansch komt mij voor hetzelfde te zijn als dat tusschen *doch* en *toch* in het Hollandsch: de uitspraak met een *t* is namelijk niets anders dan een sterkere klemming van de demonstrative letter, daar het woord meê begint.

En nu over iets anders! Op bl. 84 zegt de heer Van der Tuuk, dat ik het voorvoegsel *a* een eenlettergrepig redewoordje noem, dat met eenige beweging of levendigheid van 't gemoed wordt uitgesproken. — Waarlijk, hier zou ik zeggen, dat de heer Van der Tuuk mijn grammatica maar eens bekeken, maar eens ingekeken, eigentlijk niet gelezen heeft. Want, wat hij daar aanhaalt, dat heb ik niet van het voorvoegsel *a* gezegd, maar in de aanteekening bij § 245 van een in de spreektaal als tusschenwerpsel gebruikt *a*, en vráag alleen maar, of daaruit niet misschien het gebruik van het voorvoegsel *a* verklaard zou kunnen worden. Over het voorvoegsel *a* spreek ik in de paragraaf zelf. Dáar zeg ik er van, wat ik in het kort begrip van de vormleer (§ 433) in de kortst mogelijke woorden op deze wijze heb uitgedrukt: "Van een geheel anderen aard is het, vooral in meer deftigen stijl en "Krâmâ, zeer menigvuldige voorvoegsel *an* *a*. De zin van het *woord* "of van den *vorm* van het woord, waarvoor het gevoegd wordt, on- "dergaat daardoor niet de minste verandering of wijziging. Het wordt "alleen vóór een woord gevoegd, dat, hetzij alleen of als hoofdwoord, "tot *prédicaat* of meer zelfstandig *attribuut* of *complement* in een zin "gebruikt wordt, om door die verlenging van het woord *het prédicaat* "of *attribuut* of *complement wat meer als voornaam bestanddeel van den* "*zin te doen uitkomen*, door namelijk met het uitspreken van dat *a* er "een weinig vóór stil te staan. — Door middel van dit voorvoegsel "zijn ook van éénlettergrepige grondvormen een menigte twééletter- "grepige woorden gevormd, waarin dat voorvoegsel met der tijd niet "meer als een voorvoegsel, maar als de eerste lettergreep en een inte- "grerend deel van het woord zelf, beschouwd is geworden." — Zie,

dat luidt toch geheel anders, als de heer Van der Tuuk mij in zijn boekje zeggen laat; en in het kort begrip zwijg ik zelfs geheel van de gissing, dat de oorsprong van het spraakgebruik van dit voorvoegsel *a* in de Javaansche taal misschien wel uit het gebruik van dat tusschenwerpseltje *a* in de spreektaal te verklaren zou zijn. Aan die gissing omtrent de oorsprong hecht ik namelijk zelf geen bijzondere waarde: alleen een juiste bepaling en verklaring van het spraakgebruik is voor de grammatica van wezentlijk en werkelijk belang; en dat spraakgebruik heb ik daarom in § 246 vlg. met de meeste naauwkeurigheid in alle opzigten verklaard en met bewijzen gestaafd.

Hierop maakt de heer Van der Tuuk dan ook geen aanmerkingen. Maar het is den heer Van der Tuuk ook niet zoo zeer om het spraakgebruik te doen, als om de oorsprong. De heer Van der Tuuk heeft blijkbaar minder zin voor eigentlijk gezegde grammatica, als voor etymologie of afleiding en taalvergelijking.

De heer Van der Tuuk zelf houdt, even als vroeger reeds Wilhelm von Humboldt, het Javaansche voorvoegsel *a* voor een verkorting van het voorvoegsel *ma* in het Kawi, en dat men ook in andere verwandte talen, zooals het Maleisch, gebruikt vindt. Op zich zelf beschouwd zou ik tegen deze afleiding geen bezwaar hebben, indien maar het spraakgebruik van dat voorvoegsel *ma* in het Kawi en Maleisch hetzelfde was, als dat van het voorvoegsel *a* in 't Javaansch. Maar dat is zoo niet. In het Kawi, Maleisch en andere verwandte talen maakt het voorvoegsel *ma* een integrerend en onafscheidelijk deel van het woord uit. In het Maleisch en Dajaksch luidt bij voorbeeld het van *tahan* gevormde werkwoord altijd *manahan* (*kunnen uithouden*, *verdragen*, *verduren*), en nooit zonder dat voorvoegsel *nahan*. In het Javaansch daarentegen zegt men meest altijd *nahan*; en, zegt men *anahan*, dan is dat *a* niet een integrerend deel van het woord, als werkwoord, maar eenvoudig een bij het spreken aan het woord toegevoegd voorvoegsel, om dat woord, òf alleen, òf met zijn complementen, als bijzonder deel van de zin, namelijk als prédicaat of complement, meer te doen uitkomen. In het Javaansch dient dat *a*, om de copula, het redeverband, uit te drukken, wanneer dit niet eenvoudig door naauwere verbinding plaats heeft, omdat men vóór een prédicaat of attribuut of complement, dat men met het

voorafgaande verbinden wil, een weinig pauseert of stilstaat [1]: maar zóo wordt *ma* in het Kawi of Maleisch nooit gebruikt, en kan het ook niet gebruikt worden, omdat het een bestanddeel van de woorden zelf uitmaakt. Als de Javaan, gelijk hij zoo dikwijls doet, *ananging* en *amĕṣṭi* zegt; dan mag en kan men dat toch niet voor verkortingen van *mananging* en *mameṣṭi* houden. — Alleen in tweelettergrepige woorden, die van éénlettergrepige grondwoorden gevormd zijn, zooals *adòh*, *ver*, van *dòh*, *verte*, mag het voorvoegsel als een bestanddeel van het woord zelf beschouwd worden, omdat het in die beteekenis, namelijk als prédicaat of attribuut of complement, altijd er meê uitgesproken wordt. En dit is zelfs niet eens bij alle dergelijke woorden het geval: in plaats van *anom*, *jong*, zegt men veelal nog *nom* of *ĕnom*. En, zie, juist in zulke woorden als *adòh*, *ver*, wordt in 't Maleisch nooit het voorvoegsel *ma* gebruikt, omdat het namelijk geen *werkwoorden* zijn.

Het spraakgebruik van het voorvoegsel *a* in het Javaansch meen ik zeer goed te kennen: maar, hoe het in de wereld gekomen is, dat kan ik niet met zekerheid zeggen: want bij de geboorte heb ik niet geassisteerd. De heer Van der Tuuk ook niet; en, als hij meent te kunnen zeggen, dat het geboren is uit het Kawische, ook Maleische en Dajaksche, voorvoegsel *ma;* dan heb ik rede van te twijfelen: want — het kind gelijkt niets op de moeder.

Ook heb ik groot bezwaar tegen de onderstelling, waarvan de heer Van der Tuuk, als van een genoegzaam zekere en bewezene waarheid, bij zijn taalvergelijking uitgaat, alsof namelijk het oude Kawi de moeder van het hedendaagsche Javaansch zou wezen. Wij kennen dat oude Kawi nog maar zeer gebrekkig, maar toch genoegzaam om te kunnen stellen, dat, zoo het ooit als een levende, gesprokene taal op Java bestaan heeft, het dan een zeer bijzonder dialect van het Javaansch moet geweest zijn, of liever een bijzondere taal ergens op Java, zooals ook het Soendasch.

Maar de heer Van der Tuuk waagt nog een verdere stap op het gebied van de onderstellingen. Hij onderstelt, dat in het oude Kawi, dat hij voor de moeder van het hedendaagsche Javaansch aanziet, dat *ma*, waaruit het Javaansche voorvoegsel *a* ontstaan zou zijn, in

[1] Vrg. bl. 82 van de derde nieuwe uitgaaf van mijn werk *Over de deelen der rede*, enz.

een menigte woorden weêr zelf een verkorting is van *mar*, waarvoor men in 't Maleisch nu *bar* zegt, maar dat vroeger ook *mar* zou moeten geweest zijn, omdat het in 't passief *par* wordt (zooals in *di-perboewal* van *berboewal*). — Deze laatste redenering komt mij al heel zonderling voor: want dan zou ik meenen, dat in 't Maleisch dat verouderde *mar*, daar men nu *bar* voor zegt, als de werkwoordsvorm van het voorvoegsel *păr* of *pĕr* (anders *pra* of *pre*) beschouwd zou moeten worden, daar toch in het passief de grondvorm van de werkwoordsvormen terugkeert. — Dat nu dit *mar*, waarvan hij het voormalige bestaan op zulk een zonderlinge wijze in 't Maleisch wil bewijzen, ook vroeger in een voorhistorische tijd in 't Kawi bestaan zou hebben; daarvoor kan de heer Van der Tuuk ook geen aannemelijk bewijs aanvoeren. Hij weet er geen ander bewijs voor bij te brengen, dan een paar namen, zooals de namen van de bergen *Meràpi* en *Merbàboe*. Maar, ei lieve! wat kunnen wij met eenige grond van zekerheid omtrent de beteekenis en de oorsprong van dat *mer* in zulke namen zeggen?

Hoe zwak die bewijzen ook zijn mogen, de heer Van der Tuuk is zeker van zijn veronderstelling, en beweert apodictisch, dat een woord als *darbé* of *doewé*, daar het eigentlijk een zelfstandig naamwoord is, dat *bezit*, *bezitting*, beteekent, niet in een prédicaat gebruikt zou kunnen worden in de zin van iets *tot bezit* of *bezitting hebben*, en dus voor ons transitief werkwoord *bezitten*, indien men niet aanneemt, dat het in zulk een zin en constructie alleen maar bij verkorting uitgesproken wordt in plaats van *adarbé* of *adoewé*, en dat dit *adărbé* een verkorting is van het Kawische *madarbja* of *madarwja*, en dit weêr een verkorting van *mardarbja* of *mardarwja*. En waarom zou dat anders niet kunnen? — Om geen andere rede, dan omdat het in het goed, zuiver en correct Maleisch niet zou kunnen zonder het voorvoegsel *bar*. — Ik kan mij wel begrijpen, dat het taalgevoel van den heer Van der Tuuk, zooals hij dat verkregen heeft op het zuiver Maleisch, zulk een voorvoegsel vordert: maar het taalgevoel van den Javaan is anders. De Javaan zegt *akoe darbé* (of: *akoe doewe*) *keris loro*, *ik ben in 't bezit van* (of *ik heb*) *twee krissen*: of ook: *akoe doewé keris pendok selăkă*, *ik heb een kris met een zilveren arbé*; en dan gevoelt de spreker en hoorder niet de allerminste leemte in de wijze van uitdrukking. Daarentegen, als iemand daarvoor met *adoewé* zeide: *akoe adoewé kéris loro*; dan zou hij dit eenigzins

stijf (*kàkoe*) vinden: want dan zou er met dat voorvoegsel, door die verlengde vorm, op het woord *doewé* een gewigt gelegd worden, dat er hier niet op past [1]. —

Ten hoogsten heb ik mij verwonderd, dat de heer Van der Tuuk, om het Maleische voorvoegsel *bår* met het Javaansche *a* in overeenstemming en tot één oorsprong te brengen, zijn toevlugt genomen heeft tot dat verdichte Kawische voorvoegsel *măr*, maar dat dan in het Kawi zelf tot *ma* verkort zou wezen, en waaruit dan door nog verdere verkorting in 't Javaansch *a*, ja eindelijk, door het in drielettergrepige woorden, zooals *adărbé* maar geheel weg te laten, niets geworden zou zijn. Veel liever had hij aan het Dajaksch moeten den-

[1] Zulk een gewigt wordt met het voorvoegsel op het woord *gawé* gelegd in de woorden, die de heer Van der Tuuk aanhaalt in de noot onder bl. 35: *kang agawé, Empoe Ramàdi*, d. i. *de máker is Empoe Rămàdi* (met accent en nadruk op het woord *maker*). De heer Van der Tuuk meent, dat hier het voorvoegsel gebruikt wordt, omdat het woord betrekking heeft op een méérvoudig object, omdat er vooraf gesproken wordt van een menigte wapenen. Maar met de menigvuldigheid van objecten heeft dat voorvoegsel niets te maken: al was er maar spraak van één enkel wapentuig, dan zou toch de uitdrukking van die zin, zooals die door den schrijver hier bedoeld wordt, geen andere wezen. —

Die beteekenis van het voorvoegsel *a* is een louter verzinsel. Een ander verzinsel van den heer Van der Tuuk vindt men op bl. 35 vlg., waar hij zegt, dat ik bij de behandeling van het voorvoegsel *a* verzwegen heb, dat woorden, die met een klinker beginnen, in plaats van 't voorvoegsel te hebben, soms herhaald worden; zoo b. v. *sing anak-anak kowé* (*die u tot kind heeft*), omdat *a-anak* onaangenaam zou zijn; en dat dit wel een bewijs is, dat de Javaan nog in dat *a* een wijziging van beteekenis gevoelt, daar hij anders *anak* als werkwoord gebruikt zou hebben. — De heer Van der Tuuk is hier zeker op gekomen, omdat men in zulk een zin in het Maleisch *bèr-anak* zegt: maar hoe durft hij zulk een zonderling gebruik van de herhaling van een woord beweren op grond van dat éénc woord, zonder er andere bewijzen voor aan te voeren! En hoe onbedreven moet hij niet zijn in het Javaansch, daar hij niet weet, dat *anak-anak* gevormd is door herhaling van het geheele woord, in plaats van door herhaling van de eerste medeklinker, omdat het woord met een klinker aanvangt, en in dit woord zoo duidelijk blijkt uit het Krâmâ-înggil *poepoetra* of *pĕpoetra*! Zie mijn Grammatica § 250, 6°., bl. 261.

ken. Het Dajaksch gebruikt voor het Maleische *băr*, of, zooals in sommige gevallen altijd, ook in de schrijftaal, en in de spreektaal veelal, uitgesproken wordt, *bă* of *bĕ*, twee voorvoegsels, *ba* en *ka*, met eenig, maar niet groot verschil in spraakgebruik en beteekenis, zoo gering zelfs, dat Hardeland in zijn *Versuch einer Grammatik der Dajakschen Sprache* er van zegt, dat zij in vele gevallen naar verkiezing door elkander gebruikt worden. Men mag het daarom zelfs voor waarschijnlijk houden, dat het voorvoegsel *ka* oorspronklijk niets anders dan een verbastering van *ba* in de uitspraak is, zooals de Javaan voor *bĕndårå* zoo dikwijls *ĕndårå* zegt. Maar het voorvoegsel *ba* is in het Dajaksch blijkbaar, zooals ook door Hardeland opgemerkt is, een verkorting van het woord *bara*, dat de zin heeft van *hebben*, als men bij voorbeeld zegt, dat een boom weinig blad, of dat iemand een roode kleur, *heeft*, — of van *met*, als men spreekt van een man met een baard, — of van *van*, als men spreekt van een man van vermogen; — een woord dus, dat in het algemeen de betrekking beteekent van een súbject tot iets anders als een adjunct er van. — In dat zelfde *barâ* vindt men dan ook de verklaring van het Maleische voorvoegsel *băr*, *bĕr*, *bă* of *bĕ*; en, als wij zoo in het Dajaksch *ba* en *ka* nevens elkander in gebruik vinden, dan wordt het inderdaad hoogst waarschijnlijk, dat wij hieruit dan ook de oorsprong van het gebruik van 't voorvoegsel *a* in 't Javaansch te verklaren hebben, ofschoon nú in het spraakgebruik daaraan een andere beteekenis gehecht wordt: — want oorsprong en later spraakgebruik moet men in de talen wel onderscheiden. — Dat er van het voorvoegsel *ba* of *bĕ* in het Javaansch ook nog sporen zijn overgebleven, laat zich niet betwijfelen, als men bij voorbeeld opmerkt, dat in het Dajaksch *bingkok*, *krom*, van *ingkok*, *kromming*, *bogt*, gevormd is, en hiermeê het Javaansche, ook het Soendasche en Maleische, *béngkok* vergelijkt. In vele andere Javaansche woorden, die met een *b* beginnen, is zeker deze letter niet oorspronklijk (zie de Gramm. bl. 87), en dan uit dat voorvoegsel *ba* of *bĕ* te verklaren.

Dat de *b* van het voorvoegsel *băr*, *bĕr*, *bă* of *bĕ* in 't Maleisch in 't passief in een *p* verandert (zooals in *di-pĕrboewat*, van *bĕrboewat*), laat zich eenvoudig verklaren uit een sterkere klemming van de klemletter *b* in de uitspraak bij zulk een zamenstelling, die geen volkomene zamenstelling tot één woord is, zoodat achter *di* eene kleine horting van de stem plaats heeft.

Het voorvoegsel *ma* in het Kawi vóór woorden, die niet door een neusletter tot werkwoorden gevormd zijn (zooals in *madarbja* of *madarwja*, bl. 21, en in *matis*, zooveel als *atis*, van *tis*, *koud*), is dan niets anders als hetzelfde voorvoegsel vóór werkwoorden in dat zelfde Kawi en in het Maleisch. Trouwens dat voorvoegsel *ma* geeft aan een werkwoord niet de zin en beteekenis van een wérkwoord: die zin en beteekenis wordt uitgedrukt door de neusletter: *ma* is enkel een voorvoegsel, dat men even zoo in het Dajaksch in gebruik vindt, en dat waarschijnlijk niets anders dan een wijziging is van het voorvoegsel *ba*, om namelijk door de uitspraak van de lipletter als neusletter die betrekking tot een súbject te beteekenen, die ook door invoeging van dezelfde lip-neusletter *m* beteekend wordt in het zoogenaamde toestandswoord. Terwijl namelijk door de vorm van het werkwoord altijd een werking beteekend wordt als een bewerking van een súbject, waarvan het óbject, als voorwerp of als doel, datgene is, wat beteekend wordt door het grondwoord; beteekent het toestandswoord eenvoudig een doen van een súbject, als een accident, dat uit het súbject voortkomt, maar zonder dat de daad van het súbject gerigt is op een óbject, zooals bij voorbeeld een beweging, een houding of positie, of een bijzondere wijze waarop zich iets aan de zinnen voordoet. — Het boven aangehaalde Kawische *matis* beteekent dan niet eenvoudig *koud*, als een adjunct of eigenschap van iets, maar als een bijzondere wijze, waarop zich iets uit zijn aard of tegenwoordige gesteldheid voordoet aan het gevoel, *koud* als een uit het súbject, daar het in een zin aan toegeschreven of toegekend wordt, voortkomende toestand. En dan beteekent ook *madarbja* niet eenvoudig een *hebben*, maar een *bezitten*, zooals dit voortkomt uit een súbject, uit zijn doen, uit het betoon van zijn magt of krachtens zijn regt.

Dat nu in het Dajaksch, niet altijd, maar veelal, en in het Maleisch geregeld, alleen maar met een enkele uitzondering, dit voorvoegsel *ma* vóór de werkwoorden gebruikt wordt, is zeer natuurlijk, daar zóo in een zin de werking, die door het werkwoord beteekend wordt, aan een súbject toegeschreven wordt als een van dat súbject uitgaande of voorkomende daad. Zoo wordt het namelijk vóór de werkwoorden gebruikt in onderscheiding van het voorvoegsel *băr* of *bă* (in het Dajaksch ook *ka*), dat een andere beteekenis heeft.

In het Javaansch (als ook in het Soendasch) zijn beide die voorvoegsels in onbruik gekomen. De betrekking tot een súbject, de copula of verbinding, die er door beteekend wierd, wordt voor het taalgevoel van den Javaan genoegzaam uitgedrukt door die verbinding van de woorden, dat zij tezamengevat worden onder één accent. Sporen er van zijn er evenwel nog overgebleven. Hoe het voorvoegsel *bă* of *bĕ* nog in eenige Javaansche woorden, zooals *béngkok*, overgebleven is, en het nog meer verkorte *a* (in het Dajaksch *ha*) een gewijzigde beteekenis in het spraakgebruik gekregen heeft, hebben wij boven gezien. Van het voorvoegsel *mă* of *mĕ* in woorden, die geen eigentlijk gezegde wérkwoorden zijn, hebben wij een zeker voorbeeld in het woord *manis*, ook Maleisch en Soendasch, *aangenaam voor het zintuig van de smaak*, *zoet*, ook *van een aangenaam*, *bevallig of vriendelijk voorkomen*, en dat in die talen als een grondwoord beschouwd wordt, maar dat uit het Dajaksch blijkt met het voorvoegsel *ma* gevormd te zijn van het grondwoord *anis*, dat *zoetheid* of *het zoete* beteekent. Het is dus een woord zooals het Kawische *matis* (bl. 27). Een ander voorbeeld, gelijk aan het Kawische *madarbja*, hebben we misschien in *magawé*, N., *madàmĕl* K., *veldarbeid verrigten*, *op het veld werken*, maar waarvan de lettergreep *ma* door den Javaan niet meer als voorvoegsel erkend wordt, zoodat hij in het Passief van het Causatief werkwoord *di-magawek-aké* zegt. — Vóór werkwoorden wordt het voorvoegsel *ma* in poëzie nog wel veel gebruikt, even als in het Kawi; maar nooit in de levende taal, zooals die gesproken wordt. Wel zegt men nevens *ngarti* ook *măngarti*, *begrijpen*, *verstaan*: maar dit laatste is gevormd van *păngarti*, *begrip*, *verstand*, in de zin van het werkwoord of van het toestandswoord: want dit onderscheid in zin en beteekenis wordt bij woorden, die gevormd zijn van naamwoorden, die met een *p* beginnen, door de vorm niet uitgedrukt.

In het Javaansch heeft men een menigte verba, die met *ma* beginnen, maar blijkbaar gevormd zijn van naamwoorden, die van de grondwoorden gevormd zijn met het voorvoegsel *pa*; zooals *mălajoe*, *op de loop gaan*, *de vlugt nemen*, van *pálajoe*, *het loopen*, *het wegloopen*, *de vlugt*, van *lajoe*, *loop*, *vlugt*, waarvan het toestandswoord *loemajoe*, *loopen*, *hard loopen*, *wegloopen* en *vlugten* beteekent, en desgelijks *malĕngkoeng*, *een boog vormen*, *in een halve cirkel*, van *palĕngkoeng*, *boog*, *halve cirkel*, in het Maleisch *lĕngkoeng*. Even zoo *mäloempat*, *een sprong doen* of *nemen*, van *päloempat*, *een sprong*, en

dit van *loempat, sprong*, waarvan het toestandswoord *loemoempat springen* beteekent. De heer Van der Tuuk meent echter (bl. 44 en 45), dat de vergelijking van het Maleisch en het Kawi ons leeren kan, dat zulke werkwoorden, als *mălajoe* en *măloempat*, toch eigentlijk te beschouwen zijn als gevormd van het grondwoord met het voorvoegsel *ma*. Hij wil wel toegeven, dat in zulke woorden, als deze, die verklaring, dat zij van een denominatief met *pa* gevormd zouden zijn, nog wel *opgaat*, zooals hij zich uitdrukt: "maar" vraagt hij "wat aan "te vangen met werkwoorden als *mantjĕrĕng, mĕntjòròng, mĕntjò-"lòt, mĕntjungal,"* (lees: *mĕntjoengoel,*) "*mĕntòngòl*, enz.? Zoo "deze allen van een nominalen vorm met *pa* afgeleid zijn, hoe moet "men dan hier die *m* verklaren, en 't blijven van de beginletters *tj* en "*t*?" — Waarlijk een onnoozele vraag! Zoo kan men ook vragen, wat men aanvangen moet met de uitspraak *Mĕntaram* en *Mĕtawis* van de naam *Mătaram* en *Mătawis*, en met een woordvorm als *mĕngkono* (in Krâmâ *mĕkàtĕn* en *mĕngkàtĕn*), *zoodanig, zóó*, van *kono*, of *mĕngkoerĕb, op de buik*, van *koerĕb*. Het eenvoudig antwoord is, dat hier in de uitspraak de eerste opene lettergreep vóór de volgende klemletter (muta) met een neusklank gesloten wordt. Even zoo in *Mandoera* voor *Madoera* en *pandoeka* voor *padoeka*. Zoo zegt men dan ook *pàntjòlòt* of *pĕntjòlòt* (*een sprong*) voor *pàtjòlòt* of *pĕtjòlòt* van *tjòlòt* (*sprong*). Van dit laatste is het werkwoord *njòlòt, springen, overspringen*, van het eerste *mĕntjòlòt, een sprong doen, maken* of *nemen*, van beesten, en ook *een sprong maken* in een verhaal. Zoo heeft men van *tĕlĕng* het naamwoord *pantĕlĕng*, en vanhier het werkwoord *mantĕlĕng;* en van het ongebruikelijke *kĕloeng* of *tĕloeng*, de naamwoorden *pĕngkĕloeng* en *pĕntĕloeng, buiging, bogt*, en vanhier de werkwoorden of toestandswoorden *mĕngkĕloeng* en *mĕntĕloeng, een bogt vormen, zich buigen*. In de causative vorm zegt men *nĕloeng-ákĕ* en *mĕntĕloeng-ákĕ*, iets *buigen* of *gebogen maken*; in het Passief van het eerste *di-tĕloeng-ákĕ*, maar van het tweede *di-pĕntĕloeng-ákĕ*, — een duidelijk bewijs, dat *mĕntĕloeng* gevormd is van *pĕntĕloeng* voor *pătĕloeng*, en niet, zooals de heer Van der Tuuk wil, van de grondvorm *tĕloeng* met het voorvoegel *mă*, dat, zooals hij zegt, bij intransitief gebezigde werkwoorden vaak met een neusklank gesloten zou worden.

Neen, in de Javaansche taal, zooals die leeft en gesproken wordt, is *ma* als voorvoegsel niet in gebruik: alle werkwoorden, die daarmeê kunnen schijnen gevormd te worden, zijn, met enkele uitzon-

deringen, te beschouwen als werkwoorden of toestandswoorden, gevormd van een naamwoord met het voorvoegsel *pa*. Wel is het aan te nemen, dat enkele zulke woorden, als *mĕlàkoe* of *mlàkoe*, N., *mĕlámpàh* of *mlámpàh* K., *gaan*, door omzetting van de letters in de uitspraak, ontstaan zijn uit de vorm van het toestandswoord met een achter de eerste medeklinker ingevoegde *m*-klank, en dus die woorden *lĕmàkoe* of *lmàkoe*, en *lĕmámpàh* of *lmampàh*, van *làkoe* en *lámpàh*: en juist van die twee woorden, die in de spreektaal veelal gebruikt worden voor *loemàkoe* en *loemámpàh*, zooals men meestal schrijft, houd ik dat met den heer Van der Tuuk (bl. 23) voor zeer waarschijnlijk, omdat het naamwoord *pălàkoe* of *pălámpàh* in de zin van *gang* niet in gebruik is en men daarvoor altijd *làkoe* en *lámpàh* zegt. En zoo zou ook zeer wel *mĕloempat* uit *lĕmoempat* (*springen*) ontstaan kunnen zijn. Maar voor het taalgevoel van den Javaan zijn het toch twee verschillende woorden, waaraan hij niet geheel dezelfde zin en beteekenis hecht. *Lĕmoempat* of *loemoempat* beteekent voor hem *springen*, als een wijze van beweging, maar *mĕloempat* of *măloempat* is voor hem een woord, dat, als gevormd van een naamwoord met het voorvoegsel *pa*, *een sprong doen*, *maken* of *nemen* beteekent; al is het zelfs, dat hij het naamwoord *păloempat* nooit voor het naamwoord *sprong* gebruikt, maar daarvoor altijd *loempat* zegt. Dat onderscheid in zin en beteekenis is dan vooral merkbaar, wanneer beide vormen nevens elkander gebruikt worden, zooals *De Bråtå-joedå* enz. bl. 27, r. 4 en 5. Zeer merkbaar is dat onderscheid ook tusschen *loemĕboe*, *binnen komen*, of *binnen gaan*, en *mălĕboe*, *binnenwaarts*, *naar binnen*, of *naar binnen gaan*. Dit laatste heeft de beteekenis van een werkwoord, dat gevormd is van een benaming van plaats, en dan de zin heeft van *een rigting naar die plaats als een óbject*, of *naar die plaats toe gaan*. En zulke werkwoorden worden vooral gevormd van een benaming van plaatselijke beteekenis met het voorvoegsel *pa*, zooals *măngisor*, *naar beneden*, *benedenwaarts*, van *păngisor*, *wat naar beneden gaat*, van *ngisor*, *beneden* (zie de Gramm. § 125). — Niet altijd kunnen wij dat onderscheid in een Hollandsche vertaling even goed uitdrukken. Bij *loemàkoe* of *lĕmàkoe*, en *mĕlàkoe* of *mlàkoe*, is dat moeijelijk: voor beide zeggen wij *gaan*: doch voor het taalgevoel van den Javaan beteekent het eerste *gaan* als een doen, als een wijze van beweging, maar het tweede als een doen met *doel* of als een verrigten van een daad. Even zoo bestaat er voor het taalgevoel van

den Javaan en voor hem, die zich het gevoel op de beteekenis van de Javaansche taalvormen eigen gemaakt heeft, een onderscheid tusschen *koemoerĕb*, *op de buik voorover*, of *loemoemàh*, *op de rug*, *achterover*, en *măngkoerĕb* of *măloemàh*. Het is hetzelfde onderscheid, als dat er bestaat tusschen *auf dem Bauch* of *auf dem Rücken*, en *auf den Bauch* of *auf den Rücken*: maar in het Hollandsch zeggen wij voor beide zonder onderscheid *op de buik* en *op de rug*.

Wanneer men nu opmerkt, dat men voor *loemoempat* in het Maleisch *bĕrloempat*, maar voor *mĕloempat* geheel met hetzelfde onderscheid in beteekenis eveneens *mĕloempat* zegt; dan wordt men natuurlijk geneigd, om dat *mĕ* of *mă* in beide talen voor hetzelfde te houden. Maar dat is het toch niet. *Mă* of *mĕ* is in het Maleisch een voorvoegsel, dat dient om van naamwoorden, die met een *l* of *r* beginnen, werkwoorden te vormen, zonder dat aan het grondwoord de neusklank wordt toegevoegd. Het Maleische *mĕlawan* komt overeen met het Javaansche wérkwoord *nglawan*. Zulk een werkwoord wordt in 't Maleisch niet gevormd van een naamwoord met het voorvoegsel *pa* of *pé*, maar onmiddellijk van het grondwoord zelf. Van *mĕloentar*, *werpen*, iets of iemand *werpen*, zegt men namelijk in het passief *di-loentar*, en niet *di-pĕloentar*.

Zulk een voorvoegsel *ma* of *mĕ*, om werkwoorden van een grondwoord te vormen, als in het Maleische *mĕloentar*, is in het Javaansch niet in gebruik, evenmin als het voorvoegsel *băr*, *bĕr*, *bă* of *bĕ*. Bij de vergelijking van de verschillende taaltakken van dezelfde taalstam moet men het onderscheid in het taalgebruik niet uit het oog verliezen, en het verschillend gebruik, dat er van de taalvormen van de algemeene taalstam in ieder gemaakt wordt, niet met elkander verwarren. Dit beginsel wordt niet altijd genoeg in het oog gehouden, ook niet door den heer Van der Tuuk. — Van de drie voorvoegsels, *ma*, *ba* (of *bar*) en *a* (of *ha*), die men nog in het Dajaksch alle in gebruik vindt, zijn de twee eerste in het Javaansch, en het derde in het Maleisch in onbruik geraakt. En, als wij nu toch een woord als *mĕloempat* in het Javaansch en Maleisch geheel in dezelfde vorm en beteekenis aantreffen, dan is deze gelijkheid en overeenstemming òf toevallig, òf het moet een woord zijn, dat in die vorm reeds in de nu niet meer bestaande algemeene stam in gebruik was, en in beide takken in gebruik gebleven is. Maar dit kunnen wij niet

meer weten. En in alle geval is dan toch het taalgevoel op de vorm van het woord in beide takken niet geheel hetzelfde gebleven.

Het bovengenoemde beginsel, dat men bij de taalvergelijking het onderscheid in het spraakgebruik van de verschillende, hoewel verwante, taaltakken niet uit het oog moet verliezen, is door den heer Van der Tuuk ook niet in acht genomen bij zijn beschouwing van de Javaansche Imperatief (bl. 39 vlgg). — Omdat men in 't Maleisch tot uitdrukking van de Imperatief niet in één woord *marílah*, maar in twee woorden *mári lah* zegt; zoo meent hij, dat in 't Javaansch de wijze van uitdrukking in zoo ver dezelfde moet wezen. Hij wil niet gelooven, dat [illegible] *lees!* in één woord als *mâljâhâ* is uit te spreken: "want" zegt hij "de uitspraak van *a* als *â* kan in één woord niet "in drie lettergrepen achter elkander plaats hebben, zoodat men *nâ*"*yârâ* uitspreekt, maar wel *nagârâ*. - - Dat *a* (of *â*) kan volstrekt "geen aanvoegsel zijn, en den lettergreeptoon niet, zooals de aanvoeg"sels, naar achteren vertrekken." — Ik heb zijn eigen woorden moeten aanhalen, omdat anders iemand niet zou willen gelooven, dat de heer Van der Tuuk zoo weinig met het Javaansch bekend is, en toch zulk een bekende zaak op zulk een apodictische toon durft ontkennen. Onmiddellijk daarop begint hij evenwel te twijfelen, en zegt: "Dat men "na in 't Javaansch bij de werkwoorden op *i*: *dad* gebruikt in plaats van "an *â*, zou 't vermoeden geven, dat *â* als afzonderlijk woord niet meer gevoeld wordt." "'t Is te wenschen," zegt hij, "dat dit eens nader worde "onderzocht." — Alsof Gericke en A. D. Cornets de Groot (om van mij zelf te zwijgen) niet genoeg Javaansch hadden hooren spreken, om te weten, wat hiervan is! En alsof de heer Van der Tuuk zelf, indien zijn opmerkzaamheid en oordeel niet door zijn vóóroordeel beneveld was, uit de spelling van woorden als [illegible] *eet!* [illegible] *zeg!* [illegible] *vertrek*, [illegible] *sta op!* [illegible] *koop!* en [illegible] voor [illegible] *geef!* niet met volkomene zekerheid had kunnen zien, dat de [illegible] waarmeê de Imperatief in 't Javaansch wordt uitgedrukt, niet een afzonderlijk woordje, maar wel degelijk een **aanhechtsel**, **verbuigingsvorm** of **uitgang** is.

Dat zelfde beginsel heeft de heer Van der Tuuk ook geheel en al uit het oog verloren bij hetgeen hij zegt van de objective Imperatief en Jussief met het aanhechtsel *en*, zooals *toerornnen*, *schrijf het af'*

Hij zegt, dat met dat aanhechtsel *ĕn* substantiven gevormd worden, die iets beteekenen, dat het object kan zijn van een eenvoudig werkwoord zonder aanhechtsel, even als met het aanhechtsel *an* van een transitief werkwoord met het aanhechtsel *i*. Maar déze onderscheiding tusschen het gebruik van de aanhechtsels *ĕn* en *an* is immers een louter verzinsel, geheel tegen het gebruik van de taal. De meeste met het aanhechtsel *an* gevormde woorden zijn immers niet afgeleid van werkwoorden met het aanhechtsel *i*, maar juist van eenvoudige werkwoorden. Zoo is *toeroennan*, *afschrift*, niet afgeleid van *noeroenni*, *tot* iemand, of *bij* iets, *afdalen*, maar van *noeroen;* en zoo honderd andere meer. Hoe komt dan de heer Van der Tuuk aan zulk een verzinsel? — Het is, omdat in het Bataksch, wel niet hetzelfde, maar een dergelijk onderscheid wordt aangetroffen! Kan dan het spraakgebruik in het Javaansch niet een ander zijn als in het Bataksch? In het Javaansch bestaat immers dat onderscheid *niet*. De heer van der Tuuk ontkent dit ook wel niet, maar beweert nu, dat wat in mijn grammatica het objectief denominatief genoemd wordt, "in het Javaansch een zeer "verwarde vorm gekregen heeft," door verbastering in de uitspraak namelijk. Zooals het Javaansch nu is, wil de heer Van der Tuuk tusschen woorden als *toeroennan*, *afschrift*, *toeroennĕn*, *schrijf het af!* geen wezentlijk onderscheid zien, en beroept zich op *wĕroehan* in de bekende uitdrukking *wĕroehannàmoe*, *Wat je te weten hebt, is*, of, *Je moet weten!* Dit *wĕroehan*, zegt hij, heeft er evenwel regt op om als objective imperatief beschouwd te worden, als zulk een afgeleid substantief op *ĕn*. Alsof in die uitdrukking de verbinding van het naamwoord *wĕroehan* met het bezittelijk voornaamwoord niet iets geheel anders was, dan de constructie van een woord als *toeroennĕn*, als predicaat met een onderwerp!

Dat het aanhechtsel *ĕn* eigentlijk niets anders is dan een wijziging in de uitspraak van het aanhechtsel *an*, dat altijd een objective beteekenis heeft, was in mijn Grammatica reeds opgemerkt: maar met die wijziging in de uitspraak heeft de Javaan in zijn taal er ook een gewijzigde zin aan gehecht: in een woord, dat hij als naamwoord gebruikt, heeft het voor hem de beteekenis, niet zooals *an*, van een accidentele gesteldheid, maar van een óngesteldheid of slechte of verkeerde gesteldheid, van een behebdheid met een kwaal of gebrek; en in een woord, dat hij in een prédicaat als een verbum gebruikt, hecht hij er de beteekenis aan van het

object van iemands wil. — Wat de Javaan zoo in zijn taal naauwkeurig onderscheidt en nooit verwart, dat mogen wij niet verwarren en door elkander haspelen in onze theorie. En wij mogen ook Javaansch en Bataksch niet met elkander verwarren: ieder taaltak heeft zijn eigen gevestigd spraakgebruik. [1]

- - -

Op bl. 14 zegt de heer Van der Tuuk, dat ik ongelukkig geweest

[1] In een aanteekening (op bl. 40) zegt de heer Van der Tuuk, dat de heer Wilkens in zijn Woordenboek op de Séwâkâ, onder *wârna*, reeds opmerkzaam gemaakt zou hebben op het gebruik van woorden als *toeroenanèn*, als substantieven, die 't object beteekenen van een eenvoudig zonder aanhechtsel gevormd werkwoord. Maar ik begrijp niet, hoe de heer Van der Tuuk dat daar gelezen kan hebben. Wat de heer Wilkens daar zegt, is geheel iets anders. Hij zegt, dat *wârnânanèn* in 't begin van de Séwâkâ eigentlijk de imperatief van *wârna* is, doch dat in poëzie de imperative vorm met *èn* dikwijls als passief voorkomt, en haalt daar dan nog drie voorbeelden voor aan. Hij meent, dat *wârnânanèn* in poëzie hetzelfde zou beteekenen als *winârni*, en vertaalt dan ook het eerste vers van de Séwâkâ op deze wijs: "De tijd, waarin (dit stuk) op de zangwijze *Artati* wordt vervaardigd." — Maar de heer Wilkens had toen de beteekenis van die vorm nog niet juist gevat. De waarheid is, dat die vorm in poëzie (zooals ook in 't Soendasch) niet alleen, zooals in proza, gebruikt wordt als objective Imperatief en Jussief in de tweede persoon, maar ook als objective *Jussief* in de derde persoon, en dan ook wel met onbepaald onderwerp. Dat eerste vers van de Séwâkâ kan men aldus vertalen: *Toen er gedicht moest worden* (of: *Toen er te dichten was*), *in de dichtmaat Artati*. En het laatste door den heer Wilkens aangehaalde voorbeeld, *adawa, jen oetjâppèn ing toelis*, beteekent: *het zou lang worden, indien het vermeld moest worden in geschrift*.

De heer Van der Tuuk schrijft: "Wilkens (*Sewaka* onder *warna*) heeft er reeds opmerkzaam op gemaakt, en ik kan het door het Bataksch bevestigen." Wil dan de heer Van der Tuuk bevestigen, wat de heer Wilkens daar gezegd heeft, dat *wârnânanèn* eigentlijk een Imperatief is, doch dat de imperative vorm in poezie dikwijls als passief voorkomt? Hij zelf denkt er immers geheel anders over. — En hoe kan hij het gebruik van een vorm in 't Javaansch door het Bataksch bevestigen? — Waarlijk, hoe dit op elkander sluit, gaat mijn begrip te boven.

ben in de verklaring van het aanhechtsel *kĕn*, waarmeê het zoogenaamde causative werkwoord gevormd wordt, door daarbij aan de Maleische *praepositie akan* te denken; en dat ik toch zoo gemakkelijk op de regte weg had kunnen raken, daar ik toch bij het andere afgeleide werkwoord, het zoogenaamde transitive, het aanhechtsel *i* als *praepositie* verklaard had. — Dit sluit zeker heel slecht op elkander! De heer Van der Tuuk berispt het, dat ik dit aanhechtsel *kĕn* uit de *praepositie akan* heb willen verklaren, en zegt, dat ik het had moeten verklaren als *praepositie!* Wat de heer Van der Tuuk eigentlijk wil, blijkt evenwel uit het volgende. Hij wil namelijk dat aanhechtsel *kĕn* verklaard hebben, niet uit het Maleische voorzetsel *akan*, maar uit het insgelijks Maleische voorzetsel *ka*, dat *naar*, *naar* iets *heen* of *toe*, beteekent, en waarmeê dan gewezen zou worden op een object, dat als verwijderd gedacht wordt, terwijl met het aanhechtsel *i* bij het transitive werkwoord gedoeld zou worden op een object, dat men zich denkt als nabij zijnde. — Waarlijk, ik heb naauwelijks mijn oogen durven gelooven, toen ik dat las, en het nog eens moeten overlezen, om mij te overtuigen, dat ik niet verkeerd las. Een eenvoudig mensch zou anders denken, dat het aanhechtsel *kĕn*, in het Javaansch *àkĕn*, ten minsten wat de vorm betreft, vrij wat nader bij *akan* komt als bij het eenlettergrepige *ka*. Ook kan men uit het Dajaksch zien, dat *akan* ook eigentlijk *naar*, *naar toe* beteekent, en dat *ka* niets anders dan een verkorting daarvan is. En wat nu de beteekenis betreft, het verschil van betrekking tot een object, dat door de verschillende aanhechtsels van het transitive en causative werkwoord beteekend wordt; ieder, die maar een weinigje Javaansch kent, weet immers, dat juist vlak het tegenovergestelde van hetgeen de heer Van der Tuuk wil, daarmeê beteekend wordt. Men behoeft slechts te denken aan woorden zooals *ngoeloengi*, iemand iets *overreiken*, en *ngoeloeng-àkĕn*, iets *overreiken* aan iemand. Bij dit laatste is toch het iets, het voorwerp dat men in de hand heeft en overreikt, niet een verwijderd object; maar juist de persoon is het, naar wien het voorwerp toe gaat; en juist deze persoon is het object, waarop met de uitgang *i* van *ngoeloengi* gedoeld wordt, en dat men zich dus niet denkt als nabij zijnde. Zoo beteekent ook *mlajònni naar* iemand *toeloopen*, maar *mlajok-áké met* iets *op de loop gaan*, even als het Maleische *mălarikan*. Het is allerzonderlingst, dat de heer Van der Tuuk juist dit Maleische causative werkwoord aanhaalt, en,

het met zijn verklaring te doen rijmen, zegt, dat het object bij dit is, "dat van plaats verandert door de werking." Zeker, het ob-, daar iemand meê wegloopt, wordt daardoor van de plaats, daar was, verwijderd; maar het is geen van het súbject, dat er meê loopt, verwijderd object, en wordt ook van het subject niet verwijd: het is en blijft bij het subject, en wordt dus gedacht als nabij de. — Doch genoeg! de heer van der Tuuk zegt in een noot aan voet van de bladzijde: "Hierover nader in de spraakkunst van 't Bataksch," die namelijk weldra het licht zal zien. Het is jammer die Bataksche spraakkunst! doch, als die spraakkunst ons het taalgebruik van het Bataksch maar juist en naauwkeurig leert ken-; dan willen wij zulke zonderlinge verklaringen wel op de koop nemen.

Na deze verklaring van de beteekenis van het causative werkwoord het Maleische voorzetsel *ka*, zegt de heer Van der Tuuk: "Hierbij moet ik, om verkeerde opvattingen te voorkomen, aanstippen, dat als praepositie (*naar*) in 't Bataksch zoowel als in 't Javaansch in gebruik is geraakt, juist omdat het in gebruik is gekomen als een woordje, dat een grammaticalie functie bekleedt; immers vooral woorden, die aldus gebezigd worden, verliezen dikwijls hun eigenlijke beteekenis, en worden daardoor *leeg*." En dan schrijft hij in noot bij dit zonderlinge woord *leeg*: "De benaming van *leeg* bij de Chineezen gebruikelijk zoude in een ruimeren zin genomen werkelijk niet kwaad zijn, en stellig beter, dan een wijsgeerige term in de spraakkunst van talen, die zoo kinderlijk zijn als die van den Malayo-polynesischen stam." — Maar, begrijpt de heer Van der Tuuk niet, dat het gebruik van zulk een term als *leeg* in een wetenschappelijke spraakkunst volstrekt niet getuigen zou van de kinderlijkheid van de taal, die er in behandeld wordt, maar alleen van de onderachtigheid van den schrijver? — alleen van zijn onvermogen zich goed uit te drukken. Want wat zou het woord *leeg* hier anders kunnen beteekenen, dan *leeg van beteekenis*, *zinledig*? Maar dit doelt immers de heer Van der Tuuk niet.

Het ergste is, dat zulk een gebrekkige en verkeerde uitdrukking ligt op hem, die ze bezigt, terugwerkt, en hem zelf een verkeerd beeld of begrip van de zaak doet vormen. Dit bemerkt men dui-

delijk in dit geval bij den heer Van der Tuuk. Op bl. 37 zegt hij, dat het kinderlijke Javaansch gaarne werkwoorden gebruikt als praeposities, en wel zóo, dat op de eigentlijke beteekenis niet gelet wordt, zoodat zoo'n woord *leeggemaakt* is, en slechts een betrekking aanduidt. Had hij hiermeê tot voorbeeld gewezen op het gebruik van woorden als *nganggo*, *bezigen*, *gebruiken*, en in Krâmâ *màwi*, eigentlijk *meêbrengen*, voor ons voorzetsel *met*, dan zou men denken, dat hij sprak over een welbekende zaak, waarover in mijn grammatica gesproken wordt in § 372 en 384. Alleen zou men dan nog mogen vragen, of het Javaansch daarom wel kinderlijker beschouwd moet worden, dan andere talen: want ook in de andere talen hebben immers de woorden, die als voorzetsels gebruikt worden, om een betrekking te beteekenen, zooals ons *boven* en *over*, ook eigentlijk een reëele beteekenis. Maar die voorstelling van *leege* of *leeggemaakte* woorden heeft den heer Van der Tuuk in zijn beschouwing van het spoor gebracht. Hij wijst als voorbeeld op het gebruik van *ndĕlĕng*, N., *ningàlli*, K., *zien*, bij *éram*, *verbaasd*, in zinnen waar wij het voorzetsel *over* zouden gebruiken, en de Javaan ook wel zijn voorzetsel *mĕnjang* of *ḍàtĕng* gebruikt. Hij haalt daarvoor bewijzen aan uit de *Râdjâ Pirangon*, en zegt, dat op bl. 38 r. 3 *ndĕlĕng* geheel *leeg* is, en even zoo bl. 40 r. 6 v. ond. *ningàlli*, omdat op beide plaatsen het object van de verbazing afwezig was, en dus niet gezien kon worden. Maar laat ons de plaatsen inzien! Op de eerste plaats zegt Pharaö: *Akoe, tĕkâ, éram, ndĕlĕng si Moesâ, déné bótjàh tjilik, tĕkâ! ngloewihi sĕktiné! bisâ* enz. *Kijk, ik ben verbaasd, Moesâ ziende, dat een kleine jonge zulk een buitengemeene magt bezit, dat hij in staat is om gekookte visch in de schotel levend te maken!* Zeker, hier zouden wij in het Hollandsch *over* gebruiken en zeggen: *ik ben verbaasd over Moesâ*. Maar, als de Javaan hier het werkwoord *ndĕlĕng* gebruikt, dan is voor hem dit woord niet geheel *leeg*. Neen, het beteekent voor hem hier niets anders dan wat het altijd beteekent, *zien*, *op* iets *zien*. De verbazing, die Pharaö uit, was niet bij hem opgewekt, toen Moesâ al weg was, maar vroeger, toen hij Moesâ dat had *zien* doen; en dat had hij voor oogen, terwijl hij zijn verbazing uitte. Even zoo op die andere plaats, waar men leest: *Pârâ năjâkâ sădâjâ sàmi éram, aningàlli sawoeng wàhoe*. Zeker, ook hier kunnen wij in een Hollandsche vertaling *over* gebruiken: maar het Javaansch luidt: *Al de Năjâkâ's waren verbaasd op het zien van dien haan*: en de Javaansche

schrijver drukt zich in zijn taal zóo uit, dat hij zeggen wil, dat zij verbaasd waren over hetgeen zij van dien haan *gezien* hadden.

Neen, de waarheid is, dat de Javaan in zijn taal wel zeer dikwijls een werkwoord gebruikt, dáar, waar wij een zoogenaamd voorzetsel bezigen, en wel zóo, dat hij aan zulk een werkwoord de gewone reële beteekenis blijft hechten: want, waar die reële beteekenis door het veelvuldig gebruik in een figuurlijke en oneigentlijke beteekenis zoo verdonkerd wordt, dat ze niet meer gevoeld wordt, zooals bij *nganggo* en *màwi*, daar mag men zulk een werkwoord even goed een *voorzetsel* noemen, als Hollandsche woorden zooals *betreffende*, *belangende*, *aangaande*, *gedurende*, en veel andere.

Maar die voorstelling van *leege* of *leeggemaakte* woorden heeft den heer Van der Tuuk nog erger part gespeeld. Op bl. 38 zegt hij, "dat "de praeposities in 't Javaansch dikwijls geheel *leeg* zijn, en ook vóor "een woord kunnen geplaatst worden, alleen om er de aandacht op te "vestigen: van daar dat *saking* (of *sangking*) b. v. vóor een bena- "ming van hoeveelheid met ons *zelfs* kan vertaald worden; b. v. *bo- "těn wontěn ingkang pěṭak saking sătoenggil;* d. i. er was "niet die wit was, *een;* d. i. er was zelfs niet één witte. -- Even dui- "delijk is het gebruik van *saking* in de R. Pir. bl. 150 r. 3 en 4, "waar *dédé saking sampéjan* niet anders kan vertaald worden "dan mét: *gij* zijt het, enz." — Niet ligt zal iemand begrijpen, hoe een praepositie, die "geheel *leeg*" is, en dus ook geen betrekking beteekent, toch dienen kan, om de aandacht te vestigen op het woord waarvóor het geplaatst wordt, of om nadruk te beteekenen; en de heer Van der Tuuk heeft het ook niet verklaard: maar de bewijzen, die hij er voor aanvoert, bewijzen alleen zijn gebrekkige en oppervlakkige kennis van het Javaansch. Wat *sangking* vóor een benaming van hoeveelheid beteekent, had hij kunnen leeren uit het *Supplement op het Woordenboek*. De woorden die hij aanhaalt, en die men vinden kan in de *Rådjå Pirangon* bl. 55, r. 1 v. o., beteekenen niet anders dan: *er waren geen witte onder*, *van één af*. Voor dat *sangking sětoengil*, *van één af*, zeggen wij *een enkele*, en in een negative zin *geen enkele*. In positive zinnen gebruiken wij het omgekeerde *tot één toe*, *alle tot één toe*. Voor *sangking kalih*, *van twee af*, zeggen wij *een paar*, voor *sangking tigå een stuk of drie*, voor *sangking kalih-dåså een twintig*. Maar, gelijk in ons *tot één toe* voor ons taalgevoel *tot-toe* zijn gewone beteekenis heeft, zoo heeft ook voor den Javaan het voorzetsel

sangking zijn gewone beteekenis in *sangking sĕtoenggil, van één af.* — Op de andere door den heer Van der Tuuk aangehaalde plaats heeft hij de constructie van de zin niet begrepen. Haman zegt daar tot Moeså: *Pandjĕnĕngan-dàlĕm tĕksih kĕsoepen, ingkang njirnak-àkĕn sakataïng bilàïpoenikå. Dédé sangking Pandjĕnĕngan-dàlĕm: sàëstoe sangking rådjå Pirngon; awit sangking pàngwasannipoen.* De duidelijke zamenhang en zin van de woorden is geen andere als deze: *Uw Hoogheid is nog altijd vergeten, wat* (of *wie*) *al die rampen heeft doen verdwijnen. Het kwam niet van Uw Hoogheid, het kwam werkelijk van Vorst Pirngon; het was door zijn magt.* Dit *awit sangking* (eigentlijk: *het stamde van*) in het laatste lid, in appositie met het vorige *sangking*, had toch den heer Van der Tuuk wel op de weg kunnen brengen. Of anders had hij maar gelijkluidende plaatsen behoeven te vergelijken, zooals bij voorbeeld bl. 154, 11, waar Haman tot Moeså zegt: *sampejan ingkang kĕlintoe prăkawis itjallipoen ĕràh poenikå. Dédé sangking sampejan itjallipoen, sàëstoe sangking Goesti-koelå Rådjå Pirngon, ingkang ngitjallàkĕn sakataïng ràh poenikå. U vergist zich omtrent de verdwijning van dat bloed. Niet van U kwam de verdwijning er van. Het kwam werkelijk van mijn Goesti, Vorst Pirngon, wat de verdwijning van al dat bloed bewerkt heeft.* De heer Van der Tuuk zou misschien in de voorlaatste zinsneê ook wel geneigd zijn, dat *sangking* als een geheel leeg woord op te vatten, dat zelfs geen betrekking meer beteekent en alleen voor de nadruk moet dienen; en dan zou hij zoo vertalen: *werkelijk is het mijn Goesti, Vorst Pirngon, die de verdwijning van al dat bloed bewerkt heeft:* maar het voorafgaande *dédé sangking sampejan itjallipoen* laat het immers volstrekt niet betwijfelen, dat *sangking* ook hier zijn gewone eigentlijke beteekenis heeft.

- - - - - - - - -

In de *taalkundige aanteekeningen* op zijn *Bataksch leesboek*, vierde stuk, bl. 120 vlg., had de heer Van der Tuuk gesproken over het verschijnsel, dat vele benamingen van bloedverwantschap, vooral in het Maleisch, maar ook in de verwante talen, tot sluitletter een *k* hebben aangenomen, die in die woorden niet oorspronklijk is (in het Javaansch zoo *bapak* van *båpå*, *vader*). Hij meende toen, dat die *k* genoegzaam uit het Javaansch te verklaren is, en haalde daarbij mijn

grammatica bl. 357 aan: maar nu gelooft hij (bl. 49), dat die *k* een afslijting is van het aanhechtsel *k o e* (*mijn*), waarmeê men die woorden vroeger gewoonlijk in de vocatief zou uitgesproken hebben, gelijk men ook in 't Fransch in de vocatief altijd bij voorbeeld *ma tante!* zegt; en "toen nu 't weglaten van den eindklinker voor den vocativus, die zeer "aan verkorting onderhevig is, in zwang was gekomen, begon men" zegt hij "langzamerhand 't woord zoo te gebruiken, alsof het wezent- "lijk op een *k* eindigde."

Op zich zelf zou zich dit misschien nog al laten hooren, ofschoon de onderstelling, dat het oudtijds algemeen gebruikelijk geweest is, die woorden in de vocatief met het bezittelijk voornaamwoord *k oe* te gebruiken, en dan in de uitspraak zoo te verkorten, dat de klinker *oe* onhoorbaar wierd, naar het mij voorkomt, nog al wat gezocht en gekunsteld is. Maar het voornaamste bezwaar is, dat zich hieruit niet tevens de andere onregelmatigheden laten verklaren, die men bij die verwantschapsbenamingen aantreft. Een hypothese, die maar een gedeelte van de verschijnselen verklaart, en het andere gedeelte onverklaard laat, is wat men in de wetenschap een s l e c h t e h y p o t h e s e noemt. Ik moet mij daarom nog houden aan hetgeen ik daarvan in mijn Javaansche grammatica gezegd heb.

In die *taalkundige aanteekeningen* zegt de heer Van der Tuuk, dat het ten duidelijksten blijkt, dat 't Javaansche *b o k* (lees: '*mbok*: want zoo spreekt men 't uit) of *e m b o k* 't zelfde woord is als 't Maleische *i b o e*; dat men uit *b o e n d a* (d. i. *b o e-n d a*) besluiten mag, dat 't Maleische woord vroeger *a b o e* geweest is, en dat in 't Javaansche *b o k* (lees: '*m b o k*) de *o* door den invloed van de sluitende *k* uit een vroegere *oe* ontstaan is. — Ook in 't Javaansch is *i b o e* in gebruik, namelijk als Krâmâ-inggil, even zoo in 't Soendasch. De grondvorm van dit *i b o e* is niet *a b o e*, maar het eenlettergrepige *b o e* (vrg. mijn *Jav. gramm.* bl 88 vlg.), en vanhier ook met reduplicatie *b a b o e*, dat ook eigentlijk *moeder* beteekent. Van dit *b o e* zou ook met een andere voorslag *e b o e*, en dan met een neusklank in de voorlaatste lettergreep *e m b o e*, en verder met de *k* er achter *e m b o e k*, en, door een niet ongewone klankverwisseling, *e m b ò k* ontstaan kunnen zijn. Maar, omdat het zoo zou k u n n e n zijn, daarom i s het nog niet zoo. Ik heb er namentlijk een gewigtige bedenking tegen, en wel deze, dat het woord *e m b o k*, dat meestal in een lettergreep '*m b o k* wordt uitgesproken, in de Javaansche taal een woord is, dat niet eigentlijk en bepaald *moeder* beteekent.

Een moeder wordt in het Javaansch *bijang* of *bijoeng* genoemd; en wel spreekt een kind zijn moeder gewoonlijk aan met *ĕmbok*: ook wordt dit woord wel als een beleefder benaming van iemands moeder gebezigd: maar, dat het toch niet eigentlijk *moeder* beteekent, kan genoegzaam daaruit blijken, dat een kind ook zijn ouder zusje *'mbok-àjoe* noemt. Dit kan toch niet *schoone moeder* beteekenen. Zoo is ook *'mbok-lârâ* een titel van een fatsoenlijk meisje; en behalven dat is het woord *'mboq* in gebruik tot uitdrukking van een wijze van spreken, die men de desiderative kan noemen, en waarin men het dikwijls door ons *ei lieve!* vertalen kan (*Jav. gramm.* § 298, waar ik verzoek op bl. 314, r. 4, "anders" te lezen in plaats van "ei-"genlijk"). Zou het dus misschien eigentlijk *lieve* beteekenen? Ik zou het niet durven verzekeren, maar wel, dat het bedenkelijk is, dit woord te identificeren met het woord *iboe*.

In zulke afleidingen van de ééne woordvorm uit een andere, zooals bij voorbeeld van *ĕmbok* uit *iboe*, is de heer Van der Tuuk bijzonder stout, maar niet even gelukkig. — Daar wij namelijk weten, dat een woord, dat met een *ma* begint, door verkorting ontstaan kan uit de toestandsvorm van een ander woord, zooals de Javaan dikwijls *mângâ* voor *soemânggâ* zegt, en *mĕlang* in het door herhaling gevormde *mĕlang-mĕlang* een verkorting van *soemĕlang* is, en zooals men ook *mĕloeng* voor *toemĕloeng* vindt; zoo meent de heer Van der Tuuk (bl. 17 vlg.) nu ook, dat even zoo het poëtische *oemijat* of *myat*, niets anders is dan een verkorting van het Kawische *loemijat* of *loemiat*, *zien*, het toestandswoord van *lijat* of *liat*, *gezigt*, het Maleische *lihat*. In de eerste opslag moet dit ook zeer waarschijnlijk voorkomen: maar is het ook zeker? — Wij hebben in het Javaansch ook het causative werkwoord *ngingĕttake*, *naar* iemand *zien* of *kijken*. Het grondvorm *inget*, of eenig ander daarvan afgeleide woord, is niet in gebruik: maar dat *ingĕt* is zeer mogelijk niets anders dan *ing-ĕt* of *ingngĕt*, met de neusklank tot sluiting van de eerste lettergreep voor *i-ĕt* even als *ḍingin* (*eerst*, *eerder*) voor *ḍingĭn*, en dit voor *ḍiĭn*. Is dit zoo, dan hebben wij in dat *iĕt*, of, wat toch hetzelfde is, *iät*, ook tevens de grondvorm van het poëtische *mijat* of *miät*, dat dan namelijk het toestandswoord er van is. — Ik zeide zoo even, dat de grondvorm van het causative werkwoord *ngingĕt-*

také niet in gebruik is, — namelijk in het Javaansch niet: — maar in het Soendasch is *ingĕt* hetzelfde als het Kawische en Maleische *ingat*, en het Javaansche *èngĕt*, het Krâmâ van *éling*. Dit *ingat*, *ingĕt* of *èngĕt* beteekent *bij zijn bewustzijn zijn*, en *indachtig zijn* of *worden:* maar uit het gebruik van dat causative werkwoord *ngingĕt-také* in het Javaansch blijkt duidelijk, dat die beteekenis een figuurlijke, overdragtelijke beteekenis is, en dat het eigentlijk *zien* beteekent. Eigentlijk beteekent het namelijk het zien met het uitwendige zintuig, maar dan ook het zien met de inwendige zin of het zielsoog, — die toestand of gesteldheid, dat het licht is voor de geest. *Bòtĕn èngĕt* beteekent *bewusteloos zijn*, maar eigentlijk *niet zien*, *niet te zien hebben*, omdat het donker voor de geest is. En, als men zegt: *Koelâ èngĕt sĕdèrèk-koelâ ingkang ngadjal;* dan kan men dit vertalen: *ik herinner mij mijn overleden broeder*, of ook *ik denk aan mijn overleden broeder;* maar eigentlijk beteekent het: *ik heb mijn overleden broeder voor oogen*.

Dat nu dat grondwoord *iät*, dat in de uitspraak *ingat*, *ingĕt*, en zelfs *èngĕt* geworden is, hetzelfde is als het Maleische en Kawische *liät* of *lijat*, kan wel niet betwijfeld worden: maar, of nu de vorm met de *lâ*, of wel die met de *hâ*, de oorspronklijke is, wie zal dat met zekerheid beslissen? Want *iat* kan door gebrekkige articulatie uit *liat* ontstaan zijn: maar zeker is het, dat de *l* in het Javaansch en de verwante talen een vormletter is, waarmeê vooral een menigte woorden gevormd zijn door invoeging achter de eerste medeklinker, zooals *plĕsat* van *pĕsat;* maar zoo dan ook door voorvoeging, wanneer het woord met een klinker, of, wat hetzelfde is, met een *am* begint: want deze *am* vervalt vanzelfs, wanneer daarachter een *l* moet worden uitgesproken. Zoo hebben wij *léngkong* nevens *béngkong*, *krom*, *gebogen*, en *lĕngkoeng* (zie boven bl. 91) nevens *bĕngkoeng*, van de grondvormen *éngkong* en *ĕngkoeng;* alsook *lingkab*, *geopend*, nevens *ĕngkab*, *het zich openen*. Van *bèr* heeft men *loebèr* of *lèbèr*, gelijk men *blèbèr* van *lèbèr* heeft.

Op gelijke wijze wil de heer Van der Tuuk het Maleische *mampoes*, *dood*, afgeleid hebben van de toestandsvorm *loemampoes*, van het Kawische *lampoes*, dat door *aloem* en *màti* verklaard wordt, en waarvan *nglampoes* nog in gebruik is in de beteekenis van *zich zelf het leven benemen*. Maar het grondwoord is immers wel zeker het

Maleische *ampoes*, ook *apoes*, *verdwenen*, *vernietigd*. Ook in *lampoes* is de *l* dus niets anders dan vormletter.

Ook *mĕkar*, *zich openen* of *ontsluiten*, *ontluiken*, van een bloem, beschouwt de heer Van der Tuuk als een verkorting van *soemĕkar*, van de ongebruikelijke toestandsvorm van *sĕkar*, *bloem*, niettegenstaande dit een kråmå-woord is voor *kĕmbang*, en *mĕkar* zoowel in Ngoko als in Kråmå gebruikt wordt. Bovendien is niet alleen dit *mĕkar* maar ook het grondwoord *ĕkar* en het causative werkwoord *ngĕkarraké* in gebruik. Ja, wat meer is, nevens dat *mĕkar* heeft men ook nog *mĕgar*, dat hetzelfde van andere voorwerpen beteekent, als *mĕkar* van bloemen, en waarvan insgelijks het grondwoord *ĕgar* en *ngĕgarraké* en *ngĕgàrri* in gebruik zijn. De heer van der Tuuk beschouwt natuurlijk al deze woorden als basterdtelgen van *mĕkar*, door misverstand geboren: maar is het toch niet veel natuurlijker, *sĕkar* te beschouwen als met het voorvoegsel *sa* of *sĕ* van *ĕkar* gevormd?

De heer Van der Tuuk wil zelfs, dat het werkwoord *manggĕng*, *vastzetten*, *onbeweeglijk doen staan*, een verkorting is van het ongebruikelijke toestandswoord *loemanggĕng*, van *langgĕng*, *bestendig*, *onveranderlijk*, *onverganklijk*, *eeuwig*. Wel heeft men *pangĕng*, *onveranderlijk vast* en *voortdurend*, waarvan *manggĕng* het werkwoord zou zijn: maar neen! de heer Van der Tuuk ziet in dit *panggĕng* niets anders dan een basterdwoord, zooals ook in het Kawische *anggĕng*, ook *anggoeng*, waarvan weêr in het Javaansch *manggoeng*, *voortdurend*, *aanhoudend*. Wie zal niet veel liever gelooven, dat *langgĕng* en *pangĕng* beide, met eenigzins gewijzigde beteekenis, van dit *anggĕng* gevormd zijn?

En zoo gelooft de heer Van der Tuuk ook, dat *pasoek*, *ingang*, niets anders als een basterdwoord is, gevormd van het ook, en nog meer, in 't Maleisch gebruikelijke *masoek*, ook *mangsoek*, *ingaan*, *zich ergens in begeven*, en dat dit *masoek* een verkorting is van *roemasoek*, het toestandswoord van de ongebruikelijke grondvorm *rasoek*. Maar dat *roemasoek*, en het werkwoord *ngrasoek*, komen in beteekenis en spraakgebruik zoo weinig met *masoek* overeen, dat men zelfs moeijelijk aan verwantschap kan denken. Het beteekent wel, even als ook *mrasoek*, *doordringen* of *doorgedrongen*, zoodat een massa of lichaam er *geheel van doortrokken is;* maar dit verschilt nog veel van *masoek*, *ingaan*. *Pasoek* en *masoek* zijn in het Javaansch

poëtische of minder gebruikelijke woorden, die hetzelfde beteekenen als *pandjing* en *mandjing*, en het zijn twee woordvormen, die nevens elkander in gebruik zijn, even als *ésoek* Ng., en *éndjing*, Kr., *vroeg*, *vroegte*. [1]

Verder houdt de heer Van der Tuuk (bl. 5) het ook voor ontwijfelbaar, dat *mĕḍoen*, *afdalen*, niets anders is, dan een verkorting van het Kawische *toemĕḍoen*, zoodat de grondvorm *tĕḍoen* zou zijn, en niet *ĕḍoen*, zooals de Javaan meent. Hij maakt er zich zelfs knorrig over, dat ik dit niet gezien heb. Maar nevens *mĕḍoen* gebruikt de Javaan ook *moeḍoen*, en *oeḍoen* nevens *ĕḍoen;* en hiervan vormt hij de werkwoorden *ngoeḍoenni* en *ngoeḍoennake* en het naamwoord *oeḍoen-oeḍoennan* of *ḍoenḍoennan*. Ook gebruikt hij het passief *koḍoen*, *gezakt*. Zijn dit alle basterdwoorden? of is het niet veel natuurlijker en eenvoudiger, met den Javaan als grondvorm van deze woorden het eenlettergrepige *ḍoen* te beschouwen, dat als tweelettergrepig *ĕḍoen* of *oeḍoen* uitgesproken wordt, zooals *ĕtjoel* of *oetjoel* voor *tjoel?* Dan zijn *tĕḍoen* (waarvan het Krâmâ *tĕḍak*) en *toeḍoen*, waarvoor men met een gewone verwisseling van de tongletters *toeroen* zegt, daarvan afgeleid door middel van de vormletter *t*, of liever het voorvoegsel *tă* of *tĕ*, dat wij in een menigte andere woorden aantreffen, en uit het Dajaksch en Maleisch kennen als een voorvoegsel, waarmeê, even als met *kĕ*, een accidenteel passief gevormd wordt. In het Javaansch is het tot verbuiging niet meer in gebruik, maar het is toch in vele woorden overgebleven, zooals in *tĕkoeng*, *bogt* van een rivier, van de grondvorm *koeng* of *ĕngkoeng* (zie boven bl. 105), *toewoeh*, *groeijen*, nevens het door reduplicatie gevormde *woewoeh*, *toenemen*, en even zoo *toeloes*, *duurzaam*, *voorspoedig*, nevens *loeloes*, *voortduren*. Zoo ook *tawoer* nevens *bawoer*, van *awoer*, *toempoek* van *oempoek*, en andere meer. Zoo is ook *toenggoel* van *oenggoel*, en *toengkoel* van *oengkoel* gevormd; en even zoo is ook

[1] De heer Van der Tuuk zegt in het vierde deel van zijn *Bataksch Leesboek*, bl. 126 in een noot, dat, even als *éndjing* van *ésoek*, zoo ook *pandjing*, het Krâmâ (een Krâmâ-vorm) van *pasoek* is: maar dit is niet waar: *pandjing*, en even zoo *ándjing* en *mándjing*, wordt in Ngoko en Krâmâ beide gebruikt. Hij beschouwt dan ook het Maleische *ándjing*, *hond*, als eigentlijk een Krâmâ-vorm van het Javaansche *asoe*. Dit zou zeker al heel vreemd wezen: maar de vormen schijnen toch op de een of andere wijze verwant.

tindih te verklaren nevens *lindih*, waarin de *l* niets dan vormletter is.

En zoo is het dan ook eindelijk volgens den heer Van der Tuuk (bl. 17) voor ieder, die niet blind is, gemakkelijk te zien, dat *măksih*, nevens *tăksih*, *nog*, *steeds*, niets anders is dan een verkorting van *toemăksih* (wat niet in gebruik is); en hij zal zeker wel zeggen, dat ik blind ben, als ik zeg, dat ik het toch nog niet zie, en ook niet gelooven wil. Die twee krâmâ-woorden *tăksih* en *măksih* (nevens *isih* en *misih* in Ngoko) zijn met die *k* aan het einde van de eerste lettergreep vreemde vormen, maar waarschijnlijk alleen maar door een bijzondere uitspraak verschillend van het in Màdya gebruikelijke *tasih* en het Soendasche (ook in het Maleisch op Java gebruikelijke) *masih*. Maar, dan kan ik niet gelooven, en veel minder zien, dat het Soendasche *masih* een verkorting zou wezen van het Javaansche ongebruikelijke en ongehoorde *toemasih;* en dan zie ik veeleer in *isih*, *tasih* en *masih* drie tweelettergrepige woordvormen van de éénlettergrepige grondvorm *sih*, namelijk *isih* gevormd met de voorslag *i* (zie de Gramm. bl. 88), en *tasih* en *masih* met de voorvoegsels *ta* en *ma*. — De uitspraak in Krâmâ met een *k* is waarschijnlijk een navolging van de woorden *tăksâ* en *măksâ*, *dwang*, *dwingen*, ook *volharden;* en dat deze beide woorden ook met de voorvoegsels *tă* en *mă* van één en hetzelfde grondwoord gevormd moeten zijn, heeft de heer Friederich in een aanteekening bij het woord *paksa* in Rigg's dictionary reeds opgemerkt. Dat dit grondwoord het Sanskritsche *xa* zou wezen, zooals de heer Friederich meent, komt mij evenwel minder waarschijnlijk voor, daar de beteekenis zoo weinig overeenstemt. De grondvorm *kĕsa* met de beteekenis van *kracht* (*force*) kan ook wel oorspronklijk Polynesisch geweest, maar verloren geraakt zijn.

Volgens de methode van den heer Van der Tuuk zou ook *mawang*, *aanzien*, *aanschouwen*, niets anders zijn, dan een verkorting van het toestandswoord *soemawang*, van *sawang*, of *toemawang* van *tawang*. Ik weet niet, wat hij verkiezen zou: maar dit weet ik, dat ik boven zulk een gekunstelde afleiding de eenvoudige en natuurlijke verkies, en *mawang*, ook *mangwang*, beschouw, niet als een toestandswoord, maar als een werkwoord (passief *winawang*, substantief denominatief *pamawang*) van *wawang*, ook *wangwang*, en dit als door reduplicatie gevormd van de grondvorm *wang*, als tweeletterlettergrepig *awang*, waarvan door middel van de voor-

voegsels *sa* of *sé* en *ta* of *té* ook *sawang* en *tawang* gevormd zijn, en hiervan de werkwoorden *njawang* (passief *sinawang*, denominatief *panjawang* en *sawangan*) en *nawang* (passief *katawang*, denominatief *panawang*), als ook *njawang-aké* en *nawang-aké*.

Dat een woord zooals *mawang*, door verkorting uit een woord als *toemawang* of *soemawang* ontstaan zou kunnen zijn, is zeker niet te ontkennen, en wij hebben er ontwijfelbare voorbeelden van (zie boven bl. 104): maar zulk een verkorting mag men niet aannemen, wanneer daar zoo veel bezwaren en bewijzen tegen zijn, als bij dat *mawang* en al die andere woorden, die volgens den heer Van der Tuuk door verkorting uit drielettergrepige woorden ontstaan zouden zijn. — Zulk een verkorting kan plaats hebben in de uitspraak, door de snelheid waarmeê een woord geuit wordt, zooals vooral een zoogenaamde interjectie, een uitroep of toeroep, een voegwoord, of ander redewoord, zooals *soewawi* of *sĕwawi* en *soemånggå* voor ons *kom aan!* waarvoor men zeer dikwijls *wawi* en *månggå* hoort: even zoo *prije* voor *kĕprije*, en *dos-poendi* voor *kados-poendi*, *hoe?* En voor het bekende *koelå noewoen* hoort men dikwijls niet meer als *kĕnoen*. Maar zulke woorden blijven dan toch ook nog meestal in hun volle vorm in gebruik, zoo dikwijls als ze namelijk niet met zulk een snelheid uitgesproken worden. Begripswoorden, die als subjéct of predicaat of bepaling een deel van een zin uitmaken, worden niet ligt op zulk een wijze in de uitspraak verkort. Begripswoorden ondergaan zulk een verkorting geregeld alleen maar in zamenstelling, waarin zij alleen maar een bestanddeel van een woord, en niet van een zin uitmaken (zie de Jav. gramm. § 284). Hieruit is ook te verklaren het boven (bl. 59) aangehaalde *mĕlangmĕlang*, *ongerust*, gevormd door het herhaalde, maar tot één woord tezamengestelde, en daarom verkorte *soemĕlang*. — En op gelijke wijze schijnt ook dat boven (bl. 104) aangehaalde *meloeng*, voor *toemĕloeng*, te verklaren, zooals dat voorkomt in het Leesboek op bl. 119, r. 13, waar van piëken gezegd wordt, *sami mĕloeng kanerraken*, dat zij *geveld en regt gerigt wierden*. Want dit is toch ook zoo een zamengestelde uitdrukking, en wordt daarom zoo uitgesproken met verkorting van beide woorden voor *toemĕloeng kĕnérrakĕn*.

Iets anders, dan zulk een verkorting, waarbij een lettergreep

van een woord verloren gaat, is een **gebrekkige uitspraak** van een woord door gebrekkige articulatie, zoodat voor een medeklinker alleen maar een zachte adspiratie wordt uitgesproken; zooals niet zelden in 't Javaansch *oeroeng* uitgesproken wordt in plaats van *doeroeng*, *nog niet*. Ook in dit geval wordt de ware vorm van het woord in de taal toch meestal bewaard, daar het toch niet altijd en door allen zoo gebrekkig gearticuleerd wordt; maar het kan toch plaats hebben, dat die gebroken vorm zoo algemeen bij een volk in gebruik komt, dat de ware vorm geheel in vergetelheid geraakt. Dan is de vorm van het woord **verbasterd**. — Het algemeen in gebruik komen van zulk een verbasterde vorm laat zich het best bewijzen bij de splitsing van een taalstám in taaltákken, en van een taalták in verschillende dialecten: en zoo vindt men dan bij **taalvergelijking** dikwijls een woord in de ééne taaltak of tongval in zijn ware, in de andere in zijn verbasterde vorm, in algemeen gebruik.

Maar, als nu een woord, dat in de een of andere taaltak met een medeklinker begint, in een andere met een zachte adspiratie uitgesproken wordt; dan mag men niet terstond aannemen, dat de eerste vorm de ware, de andere de verbasterde is. Het is toch zeer mogelijk, dat die medeklinker in die eerste vorm een **vormletter** is, een **voorvoegsel**, waarmeê het woord van de eenvoudiger, met een zachte adspiratie aanvangende vorm afgeleid of gevormd is; en dat is zelfs waarschijnlijk, wanneer die medeklinker als vormletter of voorvoegsel bekend is, zooals de *k*, *t*, *s* en *b*. Zal men dus maar terstond met den heer Van der Tuuk (bl. 5, noot) aannemen, dat het Javaansche *ĕṇḍas* (ook in één lettergreep *'ṇḍas*), *kop*, *hoofd*, een verbastering is van het Kawische en Soendasche *tĕṇḍas?* Het zou een uitgemaakte zijn, indien het Kawi het oude Javaansch was, waaruit het tegenwoordige zich door verloop en verbastering ontwikkeld heeft: maar dit is, zooals boven gezegd is, een geheel onaannemelijke stelling. En, daar we nu eenmaal de *t* als **vormletter**, of liever *tĕ* als **voorvoegsel**, kennen; zoo kan *tĕṇḍas* ook even goed een afgeleide vorm van *ĕṇḍas* zijn. — Vraagt men, wat dan dat voorvoegsel in dit woord beteekenen zou; dan kunnen we dit zeker niet zeggen, om deze eenvoudige rede, omdat wij de oorspronklijke [illegible]enis van het woord, waarnaar de *kop* van een beest zoo genoemd [illegible] meer kennen. Maar, als wij het Hollandsche *lid* met het Hoog[illegible]e *Glied* vergelijken, en wij wisten van de oorspronklijke beteе-

kenis niets; zouden wij dan die Hoogduitsche vorm voor de ware en oorspronklijke willen houden, en daarin niet liever het voorvoegsel *gĕ* erkennen, dat met het Polynesische *tĕ* en *kĕ* in beteekenis volkomen overeenstemt?

En wat moet men denken van het Javaansche *omah* of *oemah* (in het Dajaksch *hoema*) *woning*, *huis*, *atoes*, *honderdtal*, en *èwoe*, *duizendtal*, in vergelijking van het Maleische *roemah*, *ratoes* (ook Soendasch en Dajaksch) en *riboe* (Soendasch *riwoe* en *réboe*)? — De heer Van der Tuuk houdt (bl. 3 vlg.) de vorm met de *r* in deze woorden voor de oorspronklijke, omdat hij namelijk niet weet, waar die *r* anders vandaan zou kunnen komen. Maar zou dan in die woorden de oorsprong van de *r* niet op dezelfde wijze verklaard kunnen worden, als hij zelf die (op bl. 5) verklaart in de plaatselijke aanwijzende voornaamwoorden *riki*, *rikoe* en *rika*, van de persoonlijke en zakelijke *iki*, *ikoe* en *ika?* Hij meent namelijk, dat deze *r* blijkbaar niets anders dan een e p e n t h e t i s c h e letter is, ingeschoven, om in de zamenstelling met het plaatselijke voorzetsel *i*, dat later *ing* geworden is, de twee *i*'s van elkander te houden, in het oude Kawische *iriki*, *hier*, *irikoe*, *dáár*, en *iraka*, *daar ginds*, voor *iïki*, *iïkoe* en *iïka*, waarvoor men dan later in Krâmâ *ingriki*, *ingrikoe* en *ingrikå* gezegd heeft. — Van het gebruik van zulk een epenthetische *r* geeft de heer Van der Tuuk geen bewijs door andere voorbeelden: maar, neemt men het aan, dan moet men niet onderstellen, dat die letter alleen gediend heeft, om twee *i*'s, of twee g e l ij k e klinkers, van elkander te houden. Want die zelfde *r* heeft men ook in *märiki*, *herwaarts*, *märikoe*, *derwaarts*, en *märikå*, *naar ginder*, van *päriki*, *wat hier is*, *de plaats hier*, *pärikoe* en *pärikå*, of (indien men stellen wil, dat deze woorden van jongeren oorsprong zijn en gevormd van *riki*, *rikoe* en *rika*, nadat deze plaatselijke voornaamwoorden reeds *r* uit *iriki* enz. verkregen hadden) ook in de Ngoko-woorden *märéné*, *märono* en *märånå*, en *päréné*, *pärono* en *pärånå*, nevens *kéné*, *hier*, *kono*, *daar*, en *kånå*, *ginds*. Ook in deze Ngoko-woorden zou de *r*, en dan insgelijks de *k*, als epenthetische letter beschouwd, en zóo verklaard moeten worden, dat men van de grondvormen *éné* (het Maleische [illegible], *ono* en *ana* (waarvan het Maleische *sana*, *ginds*, en *mana*, *waar?*) met het voorvoegsel *pa*, en met epenthese van een *r*, *päréné* enz., maar met het voorzetsel *i*, en met ephenthese van een *k*, [illegible], enz. gezegd zou

zou hebben. [1] — Maar, neemt men nu eenmaal aan, dat deze *r* in al deze woorden van zulk een epenthetische oorsprong is; dan is immers de *r* ook gemakkelijk op dezelfde wijze te verklaren in die woorden *ratoes*, *riboe* en *roemah*, om namelijk de klinkers van elkander te houden in *sĕatoes*, *doea-atoes*, *sĕ-iboe*, en *di-oemah* of *ka-oemah*.

Ik voor mij geloof aan de louter epenthetische oorsprong van de *r* in deze woorden even min als in die voornaamwoorden van plaats. Ook heeft de heer Van der Tuuk nog een ander woord aangehaald, dat in 't Maleisch (en evenzoo in 't Makasaarsch) met, maar in 't Javaansch zonder een *r* begint, namelijk *roesoek*, de *ribben*, Javaansch *oesoek*, *dakrib*, Dajaksch *oesok*, dat Hardeland in zijn Woordenboek verklaard heeft door *die Brust, nämlich der ganze Oberleib vorn*, en dus blijkbaar hetzelfde woord, dat eigentlijk de *ribben* beteekent, de *ribbekast*, die het bovenlijf omsluit. Dat ook in dit woord de *r* op dezelfde wijze ontstaan zou kunnen zijn, is moeijelijk aan te nemen. — Maar wat dan?

De heer Van der Tuuk heeft opgemerkt, dat men in zulke woorden,

---

[1] De heer Van der Tuuk verklaart ook de *s* in de Maleische plaatsaanwijzende voornaamwoorden *sini*, *sitoe* en *sika* als een epenthetische letter, die oorspronklijk alleen ingeschoven is om na het voorzetsel *di* twee *i*'s van elkander te houden (bij voorbeeld in *di-s-ini*, voor *di-ini*), maar dan later beschouwd is geworden als de eerste letter van het plaatselijke voornaamwoord zelf; zoodat men dan ook *ka-sini* zeide, even als *di-sini*. Maar, vooreerst, kan men niet aannemen, dat de *s* als epenthetische letter alleen zou gediend hebben, om twee *i*'s, of twee gelijke klinkers, van elkander te houden: want men heeft die *s* ook in *sana*, in *di-sana* en *ka-sana*, van de grondvorm *ana;* en het lijdt toch wel geen twijfel, dat in deze bijwoorden van plaats de *s* niets anders is dan het voorvoegsel *sä* of *sĕ*, waarmeê ook in 't Javaansch vele zulke bijwoordsn gevormd worden, zooals *sàdjâbâ*, *buiten*, *sädjró*, *binnen*, *sädoewoer*, *boven*, *sängisor*, *beneden*, *onder*, *säkiwå*, *links*, *sätĕngĕn*, *regts*.

Op gelijke wijze, door epenthese, verklaart de heer Van der Tuuk ook de *d* in de plaatsaanwijzende Soendasche voornaamwoorden, zooals in *ditoe* van *itoe:* maar deze *d* is toch wel zeker uit het plaatsaanwijzende voorzetsel *di* ontstaan. Dat men vóór dat *ditoe* toch weêr dit voorzetsel gebruikt, en *diditoe* zegt, even als *kaditoe* en *tiditoe*, is geen bewijs daartegen.

die in 't Maleisch met een *r*, maar in 't Javaansch zonder deze letter, worden uitgesproken, in het Bisajasch (bij vergissing zegt hij "in het Tagaalsch") een *g* aantreft; bij voorbeeld in *gatoes* voor *ratoes* of *atoes*, en *goesoek* voor *roesoek* of *oesoek*; en, daar zich zulk een Spaansche *g* gemakkelijk uit de gebrouwde uitspraak van een *r* verklaren laat, zoo schijnt ook die *g* voor de oorspronklijkheid van de *r* in zulke woorden te pleiten. Maar nog iets anders moet hierbij opgemerkt worden, namelijk dat men voor die *r* in andere taaltakken ook wel een *h*, een sterke adspiratie, aantreft. Zoo voor *roemah*, *huis*, in het Dajaksch *hoema*, voor *djaroem*, *naald*, en *taroem*, *indigo*, in het Balineesch *djahoem* en *tahoem*, in het Javaansch *dom* en *tom*, voor *daum* en *taum*). En zoo blijkt uit dat alles, dat men bij al deze letterverwisselingen aan niets anders te denken heeft, dan aan oude dialectische verscheidenheden in de uitspraak, waarvan de ééne in deze, de andere in die taaltak in gebruik gekomen is. Want men moet het zich niet zoo voorstellen, alsof men bij voorbeeld, even als nog in 't Maleisch, zoo ook vroeger in het Dajaksch en in het Javaansch, *roemah* gezegd zou hebben, en dat dit in 't Dajaksch in *hoema*, en in 't Javaansch in *oemah* of *omah*, verbasterd zou zijn. Neen, in het Javaansch heeft men zeker van oudsher altijd *oemàh* of *ómàh* gezegd, en daarvan *sémàh*, *pomaan* en *ngomàï* gevormd: van een oorspronklijke *r* is er in de geheele taal geen spoor. Ook is het in 't geheel niet zeker, dat in dit woord en in dergelijke de *r* juist de oorspronklijke klank is, waarmeê bij de eerste benoeming het woord is uitgesproken. Met even veel grond kan men stellen, dat de oorspronklijke klank een *h*, een sterke adspiratie, geweest is, zooals nog in het Dajaksch *hoema*, maar dat, daar de inboorlingen van de Indische Archipel de uitspraak van deze medeklinker altijd moeijelijk gevonden en vermeden hebben, de één daarvoor een zachte adspiratie, de andere een *r*, een derde een *gh* een vierde misschien een *k*, heeft uitgesproken. Trouwens, zóó laat het zich gemakkelijk verklaren, hoe in het Javaansch de aanwijzende voornaamwoorden van plaats, *réné* (in *paréné*) nevens *kéné*, *hier*, van *éné* (Maleisch *ini*), *dit*, *deze*, in Ngoko, en *riki* van *iki* in Krâmâ, ontstaan zijn; indien men namelijk alleen maar aanneemt, dat het plaatsaanwijzend voorzetsel oorspronklijk niet met een zachte, maar met een sterke adspiratie *hi*, is uitgesproken, zooals nog in het Dajaksch, waarin *hetoh* *hier* beteekent, van *toh*, *deze*, *dit*, en *hela*, *daar*, van *ta*, *die*, *dat*. Zoo heeft men dan in het Javaansch oorspronklijk *héné* of *hiki* ge-

zegd voor *hier*, maar voor het eerste *réné* of *kéne*, en voor het laatste (daar *kiki* onwelluidend zou zijn) alleen *riki*, uitgesproken. — Zoo is dan ook uit dat *hi* het Makasaarsche plaatsaanwijzend voorzetsel *ri* ontstaan, en hieruit het Maleische *di*: want de verwisseling van de letters *r* en *d* is een bekende zaak.

Dezelfde verwisseling van de letters *h*, de sterke en zachte adspiratie, de *g* en *k*, de *r* en de *d*, en dan nog van de *l* er bij, treft men ook aan, wanneer men in de verwante talen de woorden vergelijkt, die *stof* en *asch* beteekenen, namelijk het Javaansche, Maleische, Makasaarsche en Boeginesche *awoe*, *stof* of *asch*, of beide, het Tagaalsche *abo*, *asch*, en *gabok*, *stof;* het Dajaksche *kawo*, *asch*, *stof*, en *hawo*, *stofregen*, het Batauksche *haboe*, het stof op de vleugels van vlinders, in 't Maleisch *kaboe-kaboe*, het Kawische *raboe*, *poeder* om ergens op gestrooid te worden, *rawoe*, *morsig*, *vuil* (eig. *stoffig*, *bestoft*), het Javaansche *kĕlawoe* en Maleische *kĕlaboe*, *aschgraauw*, het Soendasche *hawoe*, de *aschhaard* (in 't Javaansch *pawon*, van *awoe*); en dan verder het Javaansche, Soendasche en Maleische *lĕboe*, *stof*, in 't Soendasch ook *asch*, en het Maleische *dĕboe*, hetzelfde als *lĕboe*. — Zijn dit niet alle blijkbare dialectische variaties van één en hetzelfde *hawoe*, dat zoo met zijn sterkere of zachtere adspiratie zulk een natuurlijke klank voor de benaming van *stof* en *asch* is? En, als het nu genoegzaam zeker was, wat Buschmann vermoed heeft [1], dat de woorden voor *duizend*, *ewoe*, *rĕboe*, *riwoe* of *riboe*, alleen maar in de uitspraak een weinig van die woorden voor *stof* of *asch* verschillen, en dus eigentlijk hetzelfde beteekenen; dan is het niet te gelooven, dat de vorm van dit telwoord met de *r* de oorspronklijke zou wezen. Die *r* zal men dan ook wel niet voor een louter epenthetische letter houden, maar het wel waarschijnlijk vinden, dat de uitspraak van dit telwoord met de *r* (en evenzoo dan ook in het telwoord voor *honderd*) in zoo vele taaltakken is aangenomen, om bij de zamenstelling met het voorvoegsel *sa* of *sĕ* de ineensmelting van de klinkers, zooals in 't Javaansche *sèwoe* en *satoes*, te vermijden.

Voor de woordvergelijking in de stamverwante talen, waar die door

[1] In zijn uitgaaf van W. von Humboldts werk *Ueber die Kawi-Sprache*, III, bl. 772.

eenig verschil in de vorm, zooals bij het Javaansche *oesoek*, vergeleken met het Maleische *roesoek* en Bisajasche *goesoek*, niet zoo terstond voor de hand ligt, heeft de heer Van der Tuuk in dit boekje weêr, even als vroeger in het vierde deel van zijn Bataksch leesboek, een paar opmerkelijke bijdragen geleverd [1]. Hij neemt wel de schijn aan, alsof hij het mij zeer kwalijk neemt, dat ik bij de uitgaaf van het Javaansch woordenboek van Gericke, of later in het Supplement, hem daarin niet ben voorgekomen: ik geloof echter niet, dat dit zoo heel ernstig gemeend is: want wie ziet zich juist gaarn al het gras voor de voeten weggemaaid? Bij de bewerking en uitgaaf van Gerickes woordenboek heb ik mij wegens de te groote spoed, waarmeê die geschieden moest, alleen tot het Soendasch en Maleisch moeten bepalen, en verwonder ik mij niet, dat mij het een of ander ontgaan is. En bij de uitgaaf van het Supplement is het in 't geheel mijn doel niet geweest, het woordenboek in dit opzigt te completeren. Hiertoe had ik wel een rijke stof voorhanden, daar nu ook het Dajaksch en Makassaarsch en Bataksch vergeleken hadden kunnen worden: maar voor dat, met een geheel ander doel uitgegeven, Supplement was die stof veel te rijk. Voor de bewerking en uitgaaf van een ook in dit opzigt zooveel moge-

[1] Bij de woorden voor *honger* heeft de heer Van der Tuuk (op bl. 4) verzuimd aan te teekenen, dat in Javaansche poëzie niet alleen *lapa*, maar ook *rapa*, met de oorspronkelijke *r* voorkomt: en *lapag*, dat hij als Tagaalsch heeft opgegeven, is Bisajasch. — Ook, wat hij bij de woorden voor *aardbeving* als Tagaalsch heeft opgegeven, *lindog*, is Bisajasch; het Tagaalsche is *lindol*. — En zoo is ook *doegi*, dat hij op bl. 26 bij de woorden, die *stekel* of *doorn* beteekenen, als Tagaalsch heeft opgegeven, insgelijksch Bisajasch; en daarbij had hij niet moeten verzuimen het Dajaksche *doehi* te vergelijken: want hierin hebben wij juist de oorspronklijke vorm van het Maleische (ook in het Kawi, zoowel met de tand- als tong-letter *d* voorkomende) *doeri*, en ook van het Kawische *rwi* (waarvan het Javaansche *ri* een verkorting is), voor *roei*, en dit voor *doei*, door verwisseling van de *d* met de *r*; ofschoon men ook even goed kan onderstellen, dat de oorspronklijke vorm niet *doehi*, maar *roehi*, geweest, en niet de *d* in de *r*, maar omgekeerd de *r* in de *d* veranderd is. Het laatste komt mij zelfs het waarschijnlijkste voor, daar juist een woord als *roehi* een natuurlijke klank schijnt te zijn tot uitdrukking van de indruk, die het voelen van stekels of doorns op iemand maakt, en dan tot benaming van het voorwerp, dat zulk een indruk maakt.

lijk compleet Javaansch woordenboek zal ook de tijd eerst gekomen zijn, wanneer het woordenboek, dat door den heer Wilkens, vroeger met behulp van Winter, en nu door hem alleen bewerkt wordt, voltooid zal wezen.

Ook voor de vergelijking van het Sanskritsch en Arabisch, bij die woorden, die in het Javaansch uit deze talen ontleend zijn, vindt men in dit boekje van den heer Van der Tuuk weêr eenige goede bijdragen; maar daarnevens ook vergelijkingen, die zeker de proef van de kritiek niet kunnen doorstaan, en die ik daarom hier niet onopgemerkt mag laten voorbijgaan. Bij het Kawische *néka*, *verschillend*, *allerhande*, had ik het Sanskritsche *naika* (*many*, *various*) vergeleken: de heer Van der Tuuk verwondert zich hierover (bl. 22), en meent, dat men het Sanskritsch *anéka* (*many*, *much*, *not one*) vergelijken moet. Maar waarom zou men toch moeten onderstellen, dat het woord in het Kawi verbasterd is? In het Sanskritsch heeft men *naikaroépa* en *anéka-roépa*, beide in de beteekenis van *multiform*, *of various kinds or sorts*: als men nu in Kawi *néka-wărni* vindt, moet men dan niet het eerste vergelijken? Trouwens de Sanskritsche tweeklank *ai* wordt in het Javaansch als *é* uitgesproken. In het Kawi vindt men ook *anéka*, en dit is het Sanskritsche *anéka*.

Het Javaansche *sĕrântâ* of *srântâ*, *bedaard*, *geduldig*, *geduld*, zou volgens den heer Van der Tuuk (bl. 22) het Sanskritsche negative *asjrânta*, *onvermoeid*, en dus verbasterd, moeten zijn: maar het is immers ontegenzeggelijk het positive *sjrânta*, dat door *calmed* en *tranquil* verklaard wordt. Voor het negative zegt de Javaan *bòtĕn sĕrântâ*, *ongeduldig*, *zonder dralen*: zie *Leesboek*, bl. 154, 5, en 1001 *N.* II, p. 339, 2 v. o.

Op bl. 6 schijnt de heer Van der Tuuk te willen beweren, dat de Javaansche woorden *tara* en *tama* niets anders zijn, dan de uitgangen van de Sanskritsche Comparatief en Superlatief. Ik zeg: "schijnt:" want dat is zoo vreemd en zonderling, dat ik vrees, dat ik de woorden van den heer Van der Tuuk daar niet goed begrijp; en ik weet dus ook niet, wat ik daarop zeggen zal.

En wat zal men verder zeggen van de bewering van den heer Van der Tuuk (bl. 21), dat het woord *èstoe*, het Krâmâ van *njâtâ*, *werkelijk*, en ook wel van *tĕmĕn*, *in ernst*, *opregt*, het Sanskritsche *astoe*, de derde persoon van de Imperatief van het verbum *as* (het Latijnsche *esto*, van *esse*) zou wezen, en dus eigentlijk *het zij*, *het moet wezen*,

laat het zijn, het zij zoo! zou beteekenen? Hoe komt de heer Van der Tuuk aan zulk een curieuse inval! Beteekenis en spraakgebruik komen volstrekt niet overeen. Is het woord van Sanskritsche oorsprong, dan is het een verbastering van het Kawische en Sanskritsche *wastoe*: maar het is naauwelijks te betwijfelen, of het is zuiver Javaansch voor *sètoe*, een zamentrekking van *sëtoehoe*, even als *èsmoe* voor *sëmoe*, en *èstri* voor *setri*.

Om de beteekenis van de woorden schijnt de heer Van der Tuuk zich bij zijn woordvergelijkingen zeer weinig te bekommeren. Zoo meent hij (bl. 24), dat het Javaansche woord *tékad* niet, zooals door mij in het woordenboek als waarschijnlijk was opgegeven, het Arabische اتخاذ (*'ittechâdz*) is, maar hetzelfde als het ook in 't Maleisch gebruikelijke اعتقاد, dat *geloof*, *godsdienstig geloof*, beteekent. Met dit woord heeft het Javaansche *tékad* in beteekenis en spraakgebruik niet de allerminste overeenkomst: het is niet waarschijnlijk, zooals ik bij de uitgaaf van het woordenboek gezegd heb, maar wel zeker, het Arabische اتخاذ, dat *zich* (voor zich) iets *aangrijpen* beteekent, zooals het *aangrijpen* van iets, het *bestaan* of *ondernemen* van iets, *als een middel om zich* in nood of verlegenheid te redden; en met deze beteekenis stemt het gebruik van het woord in het Javaansch volkomen overeen.

Het woord *kaös*, dat in het woordenboek door Gericke als het Hollandsche woord *kous*, wordt opgegeven, is volgens den heer Van der Tuuk (bl. 24) geen Hollandsch woord, maar het Arabische كوث, dat een *schoen*, een *korte laars*, beteekent. Maar — te Soerakarta beteekent het dit niet, maar een Europesche *kous*, in de Soendalanden ook: want in zijn woordenboek zegt Rigg uitdrukkelijk, dat het een *kous* beteekent, zooals de Europeanen dragen, en voegt er ook bij: "It is the Dutch word *kous*." — Dat het woord *pampoes* niet het Engelsche *pumps*, zooals in het woordenboek als waarschijnlijk staat aangeteekend, maar zooals de heer Van der Tuuk zegt, het Persische پاپوس is, geloof ik gaarne.

Maar niemand zal ligt met den heer Van der Tuuk (bl. 25) gelooven, dat het Javaansche *oewas-oewas* het Arabische وسواس is, dat *inspiratie*, *ingeving*, vooral van den duivel, beteekent. Dat Javaansche *oewas-oewas*, of ook wel *waswas*, dat zoo alleen in klank met dat Arabische overeenkomt, is niets anders, dan de herhaling van het woord *oewas* of *was* met die beteekenis, die de herhaling van een

woord in het Javaansch, en niet in het Arabisch, heeft; en dit *was* of *oewas* is geen Arabisch, maar zuiver Javaansch, en beteekent *huiverig*, in de zin van *twijfelmoedig*. — De heer Van der Tuuk zegt, dat iemand, als hij maar een beetje Maleisch gelezen heeft, dat *oewas-oewas* dadelijk als Arabisch erkent: hiertegen moet ik zeggen, dat de heer Van der Tuuk, indien hij het woord *oewas* uit het Javaansche spraakgebruik kende, er geen oogenblik aan denken zou, het voor Arabisch te houden.

Tot die woorden, die men, als men maar een beetje Maleisch gelezen heeft, terstond voor Arabisch erkent, rekent de heer Van der Tuuk, zooals het schijnt, ook *tindjå*, het Krâmâ van *taï*, *vuil*, *drek*, *roest*. Hij ziet het namelijk aan voor het Arabische إستنجاء, dat *zich reinigen* beteekent, inzonderheid na het doen van zijn behoefte. Maar, ei lieve! hoe zou dit woord, *drek* of *roest* kunnen beteekenen? Neen, dat Javaansche Krâmâ-woord schijnt hetzelfde te zijn als het Dajaksche *tindjek*, dat *smet* of *bezoedeling* door aanraking beteekent.

Bij het woordenboek had ik aangeteekend, dat het woord *rikâjâ*, ook wel *arikâjâ*, waarmeê in het Javaansch de twee offerfeesten na het einde van de vasten, vooral in de twaalfde maand, maar dan ook in de maand Ramĕlan, benoemd worden, het Arabische ضحايا is, of met het Artikel الضحايا, *de offers*, en meer bepaald de offers, die op het offerfeest in de twaalfde maand geslacht worden. De heer Van der Tuuk meent, dat ik mij hierin vergist heb, en dat die Javaansche benaming niets anders is, dan de verbastering van het Maleische *hariraja*, *feestdag*. — Alleen een toevallige overeenkomst in de klanken kan den heer Van der Tuuk op deze inval gebracht hebben. Want met die benaming wordt in het Javaansch niet, zooals met die Maleische, een *feestdag* in het algemeen, maar bepaald een *offerfeest* beteekend: een *feestdag* wordt in 't Javaansch *dina gĕḍé*, *een groote dag*, genoemd, een benaming, die met die Maleische in beteekenis volkomen overeenstemt. En is het buitendien niet reeds op zich zelf hoogst onwaarschijnlijk, dat zulk een Mohammedaansche feestdag van oudsher met een Maleisch, voor den Javaan geheel vreemd, woord benoemd zou zijn? Integendeel verwacht men hier juist een Arabische benaming.

Op bl. 46 vermeldt de heer Van der Tuuk eenige woorden, voorna-

melijk Kawi-woorden, die in het Woordenboek en in het Supplement nog gemist worden; "en" zegt hij "titels als *Praboe-anom*, die moei-"jelijkheid kunnen geven, vindt men er evenmin in verklaard." Maar, als de heer Van der Tuuk behalven die ééne geen andere titels kan opgeven, waarvan hij de verklaring te vergeefs gezocht heeft, dan is het Woordenboek in dit opzigt waarlijk al zeer volledig: want de verklaring van dat *Praboe-anom* kan men vinden onder het woord *Praboe*. — Onder die andere woorden noemt hij ook het woord *sulani*, als een woord, dat ik toch maar had kunnen overschrijven, zegt hij, daar het in de *Wajang Pregiwa* bl. 96 te vinden is. — Het is waar, daar vindt men in een aanteekening van den heer Wilkens op zijn vertaling van die Wajang *Soelani* verklaard als benaming van een baju, waarvan de mouwen tot aan de elleboog reiken, en uit die aanteekening heeft de heer Van der Tuuk het woord overgeschreven. Maar wat heeft hij nu overgeschreven? Niets anders dan een drukfout! een drukfout voor *Soellani*, zooals hij in de vertaling zelf op bl. 52 had kunnen vinden, en in de Javaansche tekst op bl. 59, r. 3; en dit woord kan hij vinden in het Supplement. De heer Van der Tuuk bewijst dus alleen maar, dat hij de Wajang Prĕgiwâ niet gelezen heeft, en zelfs de vertaling niet.

Ook wordt door den heer Van der Tuuk daar als een verzuim van mij opgemerkt, dat ik in het Woordenboek of in het Supplement bij het woord *Kawi* niet aangeteekend heb, dat het ook in de beteekenis van *Krama* voorkomt, en citeert daarbij dezelfde Wajang Pregiwa bl. 94. — Het is waar, dáar vindt men deze aanteekening van den heer Wilkens: "*Kawi*, hier zooveel als hoog Javaansch;" en uit die aanteekening heeft de heer Van der Tuuk die aanmerking overgeschreven, ook weêr zonder de tekst (bl. 38, r. 1 v. o.) of ook maar de vertaling (bl. 38, r. 9) in te zien: want, had hij dit gedaan, dan had hij wel opgemerkt, dat Nâlâ-gareng daar het woord *wîdjâ*, het Krâmâ-inggil van *wentoe*, *tand*, dat hij in 't geheel niet kent, daarom alleen voor een *Kawi*-woord houdt.

In een noot aan de voet van de pagina voegt de heer Van der Tuuk er nog bij, dat ik ook verzuimd heb op te geven de bijzondere beteekenis, die het woord *kijamat* in de *Râdjâ Pir*. bl. 6, 43 (lees: bl. 6, r. 6 v. o.) heeft, namelijk van "de tijd van Mohamed's *opstaan* als pro-"feet." — Maar hier is de heer Van der Tuuk weêr bijster in de war! De schrijver zegt daar, dat het Vorst Pirngon niet vergund is ge-

weest, zijn gemalin Dèwi Asiah aan te raken, omdat deze door Allah bestemd was de gemalin van den Propheet te worden *béndjing dín-tĕn kijamat.* De heer Van der Tuuk heeft zeker gemeend, dat de naam *Asiah* van die gemalin van Pharao niets anders dan een verbastering is van *Ajisja*, de naam van de derde gemalin van Mohammed, de eenige die hij als maagd getrouwd heeft. Maar dit is niet waar: *Asiah* is volgens de overlevering van de Mohammedanen een gemalin van koning Pharao, die door hem ter dood gebracht wierd, omdat zij aan den God van Mozes geloofde, maar gestorven is met de troost, die de engel Gabriël haar bracht, dat zij eenmaal in het Paradijs vereenigd zou worden met den propheet Mohammed. (Zie d'Herbelots *Biblioth. orient.* onder het art. *Asiah*, en Weil's *Biblische Legenden der Muselmänner*, bl. 163). Maar, al was het ook, dat dit den heer Van der Tuuk, zooals blijkt, onbekend was; dan had hij het toch als taalkundige nooit van zich hebben moeten verkrijgen, de woorden *díntĕn kijamat* van iets anders dan van *de dag der opstanding* te verstaan. Mohammeds *zending*, die altijd met het verbum بعث beteekend wordt, kan door een Mohammedaan nooit een *opstaan* als propheet genoemd worden. Ook had de heer Van der Tuuk, daar hij toch het boek Rådjå Pirangon gelezen heeft, daarin opgemerk moeten hebben, dat de Javaansche schrijver van dat boek zulk een onnoozel chronoloog was, dat volgens hem Mozes en Pharao niet vóór maar ná Mohammed geleefd hebben. —

Een curieuse opmerking van den heer Van der Tuuk vindt men op bl. 11, waar hij zegt, "dat de Javaansche woorden, die *willen* be-"teekenen, zoo men op de oorspronkelijke beteekenis let, het willen "niet bar weg uitdrukken, zooals b. v. *arĕp* (in 't Maleisch *harap: hoo-"pen*) en *arsâ*, dat eigentlijk *verheugd zijn* (Sanscr. *harsa: vreugde*) be-"teekent." Hij voegt er nog dit voor de aardigheid bij: "De Javaan "weet van geen *willen*, en dat komt hem toevalligerwijze zeer te pas "bij de gedwongen cultuur." — Dat dit laatste alleen maar een aardigheid zal moeten heeten, wil ik gaarne onderstellen: want, dat de heer Van der Tuuk in ernst zou meenen, dat de Javaan van geen wille weet, van hetgeen wij *willen* en *niet willen* noemen, geen notie of besef heeft; dat zou toch wat al te vreemd zijn: want daarmeê zou hij den Javaan in het geheel de menschelijke natuur ontzeggen. Maar de heer Van der Tuuk heeft zeker hier alleen maar willen zeggen, dat de Javaan, als men op de o o r s p r o n k l ij k e beteekenis van de woorden

let, het *willen* niet bar weg uitdrukt; en wil dit bewijzen door twee van die woorden, door *àrĕp*, dat oorspronklijk *hopen* (want *hoopen* zal wel een schrijf- of druk-fout zijn), en *arsâ*, dat eigentlijk *verheugd zijn*, beteekenen zou. — Vooreerst zou ik den heer Van der Tuuk wel willen vragen, of hij dan meent, dat de Europesche woorden, zooals ons *willen*, het Latijnsche *volo*, *velle*, of het Grieksche *βουλή*, *βούλομαι*, zulke barre uitdrukkingen zijn; en ten anderen, of hij dan niet gedacht heeft aan de andere woorden, die er voor *willen* en *niet willen* in het Javaansch bestaan, namelijk aan *gĕlĕm*, dat het *willen* beteekent van hetgeen een ander wil of verlangt, en het negative *orà gĕlĕm*, — aan *koedoe*, *gedrongen* of *genoopt worden;* — aan *soedi* (ook Soendasch en Maleisch), *willens* of *genegen zijn*, *verkiezen* iets te doen, waarvan het negative, *orà soedi*, een sterke ongenegenheid te kennen geeft, zoodat Rigg in zijn Soendasch woordenboek zegt, dat *to sudi* beteekent "I am not willing, I won't hear of it," en "a forcible ex-"pression" is "which almost amounts to our: *you be damned!* (hoe bar! niet waar?) — verder aan het positive *soeṭik* of *soeṭing*, dat stelliger wijze hetzelfde als *orà soedi* beteekent; en eindelijk aan het barre woord *mòh* of *ĕmòh*, dat een uitdrukking is voor *niet willen* met afkeer of verfoeijing.

En wat nu die twee woorden betreft, die de heer Van der Tuuk alleen aanvoert; zoo bewijst hij met te zeggen, dat *àrĕp* oorspronklijk *hopen* zou beteekenen, alleen maar, dat hij de oorspronklijke, eigentlijke beteekenis van dit woord nog in 't geheel niet kent. Hij had die anders kunnen leeren uit het Supplement op het woordenboek. Die blijkt ook zoo duidelijk uit het bijwoord *ingàrĕp* of *ngàrĕp*, *vóór*, *vooruit*, *in 't vooruitzigt*, en uit het verwante *àḍĕp* en *màdĕp*, als ook uit het Soendasche *harĕp*, zooals men zien kan uit Rigg's dictionary. In een prédicaat, als verbum, beteekent het eigentlijk, in 't Javaansch iets *voorhebben*, en is zoo de uitdrukking voor het willen en begeeren met bewustzijn van hetgeen men wil, — in 't Maleisch en Dajaksch *vooruitzigt hebben*, en vandaar *hopen*, *verwachten*, zooals ook in 't Javaansch *ngàrĕp-àrĕp*. En, wat dat uit het Sanskritsch ontleende *arsa* betreft; dat is in 't Javaansch alleen maar in poëzie en in de taal van de Dalangs in gebruik, en beteekent dan ook niet *verheugd zijn*, maar *lust* of *pleizier* in iets hebben. Zoo heb ik bij voorbeeld van een prinses, die ongehuwd wenschte te blijven, in een Wajangverhaal gevonden: *bòtĕn arsâ pâlâ-krâmâ*, *zij had geen lust zich in het hu-*

welijk te begeven. Overigens heeft het in het Javaansch als Krâmâ-îngil geheel de beteekenis van *ărĕp* aangenomen, zooals blijkt uit *ingarsâ* of *ngarsâ*, *vóór*, en *in tegenwoordigheid* van een voornaam persoon.

Al het vorige heb ik moeten zeggen tot handhaving van de wetenschap tegen zooveel beweringen van den heer Van der Tuuk; ten slotte nog een paar woorden tot handhaving van de waarheid. — Ik zal hier niet spreken van zulk een vervalsching, als die, dat hij (op bl. 33 in een noot) zegt, dat ik in de voorrede van mijn grammatica den heer Cohen Stuart "*mijn* bekwamen leerling" genoemd zou hebben: want ieder begrijpt toch van zelfs, dat het de heer Van der Tuuk is, die dat *mijn* cursijf heeft laten drukken, en dat dit behoort tot hetgeen ik in het begin de toon, de hatelijke en stekelachtige toon, van zijn boekje genoemd heb. Ook behoef ik niet te spreken van hetgeen hij op bl. 2 zegt, dat ik mij zelf voor een kenner van *vele* talen heb uitgegeven, en dit in 't vervolg nog meermalen, telkens met dat cursijf gedrukte *vele*, herhaalt: want hij haalt daarbij in een noot de door mij zelf gebezigde woorden aan, waaruit ieder zien kan, dat ik dat niet gezegd heb, en dat hij het alleen maar voor de aardigheid bij wijze van gevolgtrekking uit mijn woorden heeft afgeleid, om het pleizier te hebben van mij te piqueren.

Erger is het, wat hij op bl. 1 en 2 zegt, en op bl. 11 nog eens herhaalt, dat ik in de eerste paragraaf van mijn Grammatica beweerd zou hebben, "dat het Javaansch onder de talen van dezelfde familie "de rijkste in vormen is." en dat ik "daartoe geen andere beweegre-"den kan gehad hebben, dan eigenliefde, om mij zelf op den voor-grond te stellen:" want dat het, "toen ik die bewering uitsprak "(1855), toch reeds lang bekend was, dat onder anderen het Ta-"gaalsch en Bisajasch het Javaansch in vormen verre overtreft." Hij wil dus zeggen, dat dit mij zelf ook heel wel bekend was: en dit was ook zoo: — in die eerste paragraaf van mijn Grammatica staat dat, wat de heer Van der Tuuk zegt, ook niet te lezen. Ik heb daar gezegd, dat "van al de stamverwante talen het Javaansch de rijkste in "woorden, en ook de rijkste in litteratuur is." — Is de heer Van der Tuuk misschien wat zwak van gezigt, en heeft hij "vormen" gelezen in plaats van "woorden"? Dan is hij natuurlijk vrij te spreken van op-

zettelijke vervalsching: want dan zal het hem zelf genoeg spijten, dat bij door verzuim van een bril te gebruiken, of uit gebrek aan attentie, zich zelf aan deze teregtwijzing heeft blootgesteld, en zich vrolijk gemaakt heeft met niemendal [1].

Op bl. 6 zegt hij, dat ik geen werk gemaakt moet hebben van de Sanskritsche grammatica, want dat ik in het woordenboek zeg, "dat *dwi* "een andere casus is van *dwa*." — Ik weet niet, of ik dit ook aan gebrek van attentie mag toeschrijven: maar waar is het niet. Ik heb gezegd, dat het Kawische [illegible] *twee*, het Sanskritsche *dwi*, en het Kawische [illegible] of [illegible] (ook in het Soendasch en Maleisch [illegible]) het Sanskritsche "dwâ, een andere vorm van hetzelfde woord is": ik heb gesproken van een andere vorm, niet van een andere casus of naamval; en, dat hetgeen ik daar zeg, waar is, weet de heer Van der Tuuk even goed als ik. *Dwi* en *dwâ* zijn twee vormen van het telwoord *twee*, bij voorbeeld in *dwipada*, *tweevoetig*, maar *dwâdaçja*, *twaalf* [2].

---

[1] De heer Van der Tuuk heeft er al spijt van, zooals ik zie uit een noot bij het *Prospectus* van het door hem uit te geven *Maleisch-Nederduitsch Woordenboek*. Hij was er namelijk door iemand opmerkzaam op gemaakt, hoe deerlijk hij zich hier vergist had. Nu heeft de heer Van der Tuuk alleen nog aan te merken, dat ik wat voorbarig geweest ben met te zeggen, dat van al de stamverwante talen het Javaansch "de rijkste in woorden" is; omdat men namelijk van de andere stamverwante talen nog niet met zekerheid kan zeggen, hoeveel woorden er misschien nog wel in de volkstaal in gebruik zijn. — Het is mogelijk, dat ik beter gedaan had met niet zoo onbepaald te spreken en er bij te voegen: "voor zoo ver althans bekend is"; maar ik geloof toch niet, dat er aan de waarheid van hetgeen ik gezegd heb, ligt getwijfeld zal worden door iemand, die bekend is met de overgroote rijkdom van het Javaansch in zinverwante, maar toch in het spraakgebruik naauwkeurig onderscheidene woorden, die én in de gewone spreek- en schrijf-taal, èn in de poetische taal, in werkelijk gebruik zijn.

[2] Vreemd is ook de misvatting van den heer Van der Tuuk op dezelfde bladzijde, waar hij het afkeurt, dat ik het woord *oedan*, *regen*, met W. von Humboldt beschouwd heb als gevormd van het Kawische en Sanskritsche *oeda*, *water*. "Het is regel", zegt hij, "dat Sanskritsche woorden op *a* in 't Javaansch nooit met een neusletter als sluiter overgenomen worden." Hoe kan de heer Van der Tuuk toch denken, dat ik de *n* in *oedan* als sluitletter beschouwd zou willen hebben? Die zegt, dat een Javaansch woord als *oedan* van

Het vreemdst van alles is zeker, wat de heer Van der Tuuk op 25 schrijft, "dat ik in de voorrede van den Râdjâ Pirangon van d Javaanschen schrijver gezegd zou hebben, dat hij uit onkunde d wazîr van Pharao den naam van *Haman* geeft; en dat ik dit niet g zegd zou hebben, indien ik eenigzins in het Arabisch te huis war daar hier de Javaan geheel de Mohammedaansche overlevering, zelfs den Koran, gevolgd heeft." — Maar, zie! in die voorrede sta daarvan niets, van Patih *Haman* geen enkel woord! Hoe komt de he van der Tuuk daar toch aan? Dat hij het louter verzonnen zou hel ben, dat geloof ik niet: hij moet dit dus wel in zijn slaap, of ande wakende, gedroomd hebben. — Maar men ziet hieruit, dat de he Van der Tuuk een man is, wiens citaten men niet vertrouwen kan, e voortaan altijd zal moeten verifiëren.

---

een woord als *oeda* afgeleid is, die beschouwd dat immers als een afg leid naamwoord, gevormd door het aanhechtsel *an*. Vanhier oo het verschil van beteekenis.

82STE VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP ZATURDAG DEN 18^{den} JUNIJ 1864, DES MIDDAGS TEN 12½ URE.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Potter, Willer, van Rees, de Veer, Roorda, Gallois, de Secretaris en de Adjunct-Secretaris.

Afwezig de heeren Bleeker, van Herwerden, Wintgens, Gevers Deynoot en Francis.

De Voorzitter de vergadering geopend hebbende, verwelkomt de Heeren Roorda en Gallois als nieuw benoemde leden, waarna de notulen der laatste vergadering gelezen en goedgekeurd worden.

Vervolgens wordt overgegaan tot het benoemen van een secretaris en wordt de heer Keijzer op nieuw als zoodanig gekozen.

Zijn ingekomen brieven van de heeren J. Fransen van de Putte, F. van Heukelom, D. W. Schiff, W. J. M. van Schmid, A. P. Godon en S. Abendanon Sr., welke de benoemingen tot leden van het Instituut aannemen en twee brieven van de heeren Dr. A. L. Gastmann en Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, welke beide voor het verdere lidmaatschap bedanken, van welke beide verzoeken om ontslag aanteekening wordt gehouden voor het werkjaar 1865/1866; zijnde die te laat ingekomen voor het nu loopende werkjaar.

Worden tot leden van het Instituut benoemd in *Nederland*, de heeren Jhr. C. Hartsen, Lid der Eerste Kamer van de Staten Generaal, te Amsterdam; Ph. J. Bachiene, Lid van den State; Dr. W. R. Baron van Hoëvell, Lid van den Raad van State; Mr. W. C. Mees, President van de Nederlandsche Bank te Amsterdam; G. H. J. Elliot Boswel, Hoofd-Commies,

Chef van het Kabinet van den Minister van Koloniën; J. W. van der Schooren, Lid der Prov. Staten van Zuid-Holland te 's Gravenhage; G. L. J. van der Hucht, te Haarlem; J. Wolbers, te Utrecht; en in Ned. Oost-Indië, de Heeren: J. E. Teijsman, Hortulanus van 's Lands plantentuin te Buitenzorg; B. J. van Eck, te Soerabaija (thans tijdelijk in Nederland); E. W. A. Ludeking, Officier van gezondheid op Sumatra; G. Schlegel, tolk voor de Chinesche taal, te Batavia; en J. E. Albrecht, tolk voor de Chinesche taal te Soerabaija.

Zijn ingekomen de navolgende werken:

a. *Van de Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:* Verslagen en mededeelingen van de Afdeeling Letterkunde, 8ste deel, 1ste stuk; en van de Afdeeling Natuurkunde, 7de deel, 1ste stuk.

b. *Van het Kon. Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage:* Algemeen Verslag van de Werkzaamheden 1862/63 en 1863/64. Verhandelingen 2de Afdeeling 1863/64. Notulen der Vergaderingen van 9 Febr. en 12 April 1864. Uittreksels uit vreemde Tijdschriften, N°. 3, Mei 1863/64.

c. *Van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage:* De Verslagen der Algemeene Vergaderingen van den 6 en 30 Mei 1864, en Verslag eener Commissie over den aanleg van Spoorwegen, op Java.

d. *Van La Société de Géographie te Parijs:* De bulletins van April en Mei 1864.

e. *Van de Deutsche Morgenländische Gesellschaft:* Van het Tijdschrift de 18de Band I und II, Heft. Leipzig F. A. Brockhaus, 1864.

f. Programma van het XIX *Ned. Landhuishoudkundig Congres,* te houden te Haarlem, 20—24 Junij 1864.

g. Programma Certaminis poetici ab Academia Regia disciplinarum Nederlandica ex legato Hoeufftiano propositi. Anno MDCCCLXIV.

h. *Van den heer Dr. Hoffmann:* Mededeeling aangaande de kweeking van den wilden zijdenworm in Japan, en van *Dr. J. J. de Hollander:* Historische leercursus ten gebruike der Kon. Mil. Academie. Handleiding bij de beoefening der Land- en volkenkunde van Ned. Indië, II deel, Breda, Gebrs. Nijs. 1864.

Wordt ter tafel gebragt het door den heer D. Scheltema op op de Algemeene vergadering van den 14 Mei jl. aangeboden

"Reisverhaal van 't schip den Olyphant," en besloten dit stuk te stellen in handen der 3de afdeeling om advies nopens het plaatsen daarvan in de Bijdragen.

Voorts wordt een opstel van den heer P. A. Leupe: "Aanteekeningen betreffende de koffij-kultuur in Suriname in de eerste helft der vorige eeuw;" tot hetzelfde einde ter overweging gezonden aan de 4de afdeeling.

Vervolgens wordt vastgesteld eene begrooting voor het loopende Instituutsjaar, aantoonende een som van *f* 7154.73 aan ontvangsten en van *f* 3700 van uitgaven, onder welke laatste begrepen is eene som van *f* 300 voor het uitlooven eener gouden medaille of van die som zelve aan den schrijver van het beste werk over een der vakken, welke op het gebied van Taal-, land- en volkenkunde zal worden uitgegeven, waaromtrent het bestuur zich voorbehouden heeft eene nadere bepaling vast te stellen.

Wordt voorlezing gedaan van een brief van den heer Mr. J. A. van der Chijs te Batavia, betreffende de uitgave van zijn werk over Nederland en Japan, waarvan het antwoord, staande de vergadering, wordt geresumeerd en goedgekeurd.

Vervolgens wordt kennis genomen van eene missive van den Minister van Koloniën, in dato 19 Mei 1864, Litt. Aaz N°. 6, in antwoord op den brief van het Bestuur van 19 Maart 1864, N°. 307, betreffende de belangen van het Instituut in de toekomst, in verband met de aanstaande opheffing der Delftsche Akademie, en alsnu besloten het insgelijks ter tafel gebragt ontwerp van een nieuw reglement te stellen in handen van de heeren Dr. T. Roorda en Dr. P. Bleeker, met verzoek om hun gevoelen daaromtrent aan de vergadering te willen mededeelen.

Ten slotte wordt het ontwerp van een nieuw contract met den heer F. Muller te Amsterdam, als uitgever der Bijdragen van het Instituut, goedgekeurd.

De vergadering wordt hierop gesloten.

BIJDRAGEN

TOT DE

AL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

TGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

ACHTSTE DEEL.

2e. STUK.

AMSTERDAM,

FREDERIK MULLER.

1864.

INHOUD.

AANTEEKENINGEN

DER VERRIGTINGEN VAN DEN AMBTENAAR TER BESCHIKKING VAN DEN GOUVERNEUR DER MOLUKSCHE EILANDEN, BELAST MET EENE ZENDING NAAR DE ZUIDWESTER-EILANDEN, BIJ BESLUIT VAN DEN 10den MEI JL. No 4. [1]

Zaturdag 4 Junij. Heden morgen embarkeerde ik aan boord van Zs Ms Brik Cachelot, om half drie werd het anker geligt, om 4 uren waren wij de baai van Amboina uit, en stelden koers om de Zuid. Wij hadden gedurende deze en volgende dagen zware O. Z. O. en Z. O. winden, met hooge zee en veel regen en liepen

Dingsdag 7 Junij tegen het land van Wetter in 't zigt, werkten met korte slagen langs de Noordkust om de Oost, en bevonden ons

Vrijdag 10 Junij beoosten Wetter, digt onder den wal; tegen tien uren bezuiden den zuid-oostelijksten hoek komende, zagen wij eene kleine kampong naast een wit schitterend strand, en regts daar of hooger op, tuinen. Liepen onder den wal en deden een schot, maar geen praauw vertoonde zich, en geen mensch werd aan wal bespeurd. Zeilden verder de zuidkust langs, en kwamen tegen zes uur 's avonds aan een laag punt, dat ver in zee uitsteekt, en waarachter het strand van Sauw moet liggen. Gingen over stag en hielden 's nachts op en neer.

---

[1] Zoo als reeds vroeger is medegedeeld, werd dit stuk door de Indische Commissarissen gezonden ter plaatsing in de "Bijdragen." Hieraan wordt thans gevolg gegeven, hoewel de latere reis naar dezelfde eilanden door denzelfden ambtenaar, die in deze "Aanteekeningen" reeds als waarschijnlijk wordt aangeduid, is opgenomen in het *Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde*, Deel XIII, bladzz. 183–226. Door dit voorregt van het Bataviaasch Genootschap, om de latere reis in zijn Tijdschrift op te nemen, verbleef niet de vroegere reis haar plaats te geven in het Tijdschrift van het Instituut, daar toch beide reizen in dezelfde mate van belangrijkheid deelen.

Redactie.

Zaturdag 11 *Junij* waren wij 's morgens om acht uur digt bij den lagen hoek met wit zandstrand, en kwamen om den hoek heen in een kleine baai, waar wij een hollandsche vlag aan het strand zagen. Hoewel wij eenige menschen aan wal zagen en achter elkander drie schoten deden, kwam niemand aan boord. De kommandant ankerde digt onder den wal in 32 vadem, en zond op mijn verzoek de jol met den Javaanschen mandoer aan wal, om te vernemen, waarom niemand aan boord kwam. Na eenigen tijd kwam deze terug en bragt mede den Orangtoea Gredja Barnabas met een volgeling, die mij in slecht Maleisch mededeelde, dat de Radja der negory reeds sedert een jaar op Kisser woonde en daar getrouwd was. Op de vraag waarom niemand aan boord gekomen was, kreeg ik ten antwoord, dat zij geene praauwen hadden, daar zij nimmer ten handel voeren. Informerende naar den staat van rust en tevredenheid, vernam ik dat alles wel was, en de bevolking in de vijf laatste jaren door geene ziekten bezocht was.

Uit vroegere verslagen had ik ontwaard, dat tusschen Wetter en Lettie sedert jaren een oorlog bestond, waarin de Lettienezen de kampong Il-wakie en de daarbij staande kerk en blokhuis op Wetter verbrand hadden. Dit heeft plaats gevonden omstreeks het jaar 1820.

De Assistent-Resident Bosscher had in 1854 pogingen aangewend om vrede te sluiten, en had de hoofden daartoe bereid gevonden. Ik zond dus den Orangtoea weder aan wal, met last, de hoofden der zeven hier gelegen negoryën bijeen te roepen, zullende ik om vier uur debarkeren.

Om half vijf ging ik, vergezeld van den Overste Siedenburg en het detachement soldaten aan wal, waar wij door de hoofden ontvangen werden, en wandelden door een vruchtbaar bosch naar de kampong Il-waki, een half uur landwaarts in gelegen. Hier werd mij voorgesteld de Opper-orangkaya van Ahoeroe, die het bestuur heeft over de zeven negoryën aan het strand van Sauw, te weten: Ahoeroe, Il-waki, Lasie, Namloeli en Maupassa ten westen, en Sauw en Il-medoe ten oosten van de ankerplaats. De radja van Il-waki is in het bezit van een zeer grooten rottingknop, waarop de naam zijns vaders staat; de overige negoryen worden bestuurd door Orangkaya's en Orangtoea's onder het oppergezag van den Opper-Orangkaya, die de Toeantanah is. De geheele bevolking der zeven negoryen zal 70 huisgezinnen bedragen. Hetzij voorgewend of werkelijk,

bij deze hoofden vond ik een volslagen onkunde betreffende de bevolking van het binnenland en van de Noordkust. Zij wisten alleen op te geven, dat het binnenland bewoond wordt door woeste stammen, die elkander onderling steeds beoorlogen, en wier aantal niet op te geven is. Het lijdt echter geen twijfel, dat Wetter zeer slecht bevolkt is.

De Negory Il-waki, die wij bezochten, bestaat uit 13 ellendige hutten, de bewoners waren bijna naakt en vreeselijk vuil; vrouwen en kinderen hielden zich schuil en kwamen eerst te voorschijn, toen ik eenige kleinigheden uitdeelde. Alle sporen van het vroeger bestaan hebbend Christendom waren uitgewischt. Diepe ellende en armoede vertoonden zich overal.

Na nogmaals onderzoek gedaan te hebben naar den staat van orde en rust, en daarop bevredigend antwoord bekomen te hebben, sprak ik met de hoofden over hunne vete met het eiland Lettie, en de Opper-Orangkaya verklaarde zich namens zijne onderhoorigen bereid vrede te sluiten, mits de hoofden van Lettie daartoe naar Wetter kwamen, dewijl deze de beleedigers waren.

Voorts beklaagde hij zich over de afwezigheid van den Radja van Il-waki op Kisser, en verzocht mij hem van Kisser te halen en weder naar Wetter te brengen.

Dewijl zulks met mijn voornemen overeenkwam, beloofde ik dit, en zeide alles te zullen aanwenden om de hoofden van Lettie tot het sluiten van den vrede te bewegen, en, zoo mij dit gelukte, binnen weinige dagen met de brik weder hierheen te keeren. Na hen eenige geschenken uitgereikt te hebben en na vermaning tot rust en orde, verliet ik de hoofden, en keerde weder naar boord terug, waar tegen negen uur 's avonds het anker geligt werd en koers gesteld naar Kisser.

Maandag 13 *Junij*. 's Morgens liepen wij langs de Zuidkust van Kisser en kwamen ten anker aan de Westkust, een kwartier bezuiden het vervallen fortje Vollenhoven, waar een hollandsche vlag woei; onder de rotsen zagen wij een schoenertje van Banda geankerd, dat later bleek van den heer Bennet te zijn. De steil oploopende klipgrond was oorzaak, dat het na verscheidene pogingen vier uren 's namiddags werd, éér de brik eene min of meer veilige ligplaats bereikt had. Ondertusschen was eene praauw aan boord gekomen met den oudsten zoon van den Radja van Kisser en den Orangkaya van Leberauw, en zond ik hen terug, met last, om den Radja van mijne komst

kennis te geven, zoo mede dat ik tegen vijf uur zou aan wal komen.

Dewijl ik het niet noodig oordeelde het detachement te ontschepen, ging ik op dat uur alleen aan wal, en vond de draagstoelen gereed staan, waarmede ik onder aanhoudend gejuich naar de kampong Waurili, ¾ uur landwaarts in, gedragen werd. Ik werd daar verwelkomd door den Radja, een zeer oud man, Philippus Bakker genaamd, en overhandigde hem de missive van den Gouverneur der Moluksche eilanden.

De ontvangst was zeer hartelijk; van alle kanten werd ik genoodigd in de huizen te komen, en daar het te laat was om tot afdoening van zaken over te gaan, bepaalde ik mij tot het bezoeken van de vrij nette kerk en de negory, die in zeer goeden staat was. Na bepaald te hebben dat ik den volgenden morgen om acht uur vergadering zou houden, waarop al de hoofden tegenwoordig moesten zijn, vertrok ik weder naar boord, waar ik om half acht arriveerde.

Dingsdag 14 *Junij* ging ik om acht uur aan land, vergezeld van eenige heeren van het Etat-Major, en vond aan het strand de draagstoelen onder geleide van een paar Orangkayas gereed staan. Weldra bereikten wij de kampong Waurili, ook genaamd kampong Marna, waar de Radja woont. De negory is, als overal op deze eilanden, door breede hooge klipsteenmuren omringd.

Terwijl de overige heeren de kampong en omstreken bezigtigden, begaf ik mij met den Radja naar zijn huis, en vond daar de Orangkayas der negen negoryen verzameld. Na mij met hen bekend gemaakt te hebben, begon de vergadering, waarin ik hen met het doel mijner zending bekend maakte.

De berigten, die men mij mededeelde, waren gunstig. Gedurende de vier jaren, dat dit eiland niet bezocht werd, is de rust niet gestoord geworden; de gezondheidstoestand liet niets te wenschen over, en de voedingsmiddelen der bevolking waren in overvloed voorhanden, hetgeen op dit dorre eiland voornamelijk te danken was aan de veelvuldige regens. De bevolking van Oboesoer en Leberouw had in 1856 het verlies van haren Orangkaya te betreuren, een oud man, die in 1825 door Kolff tot die waardigheid benoemd was; en mij werd de oudste zoon van den overledene, Philippus Augustin, voorgesteld als de persoon, op wien de volkskeuze gevallen was, en die sedert 1856 het bestuur had waargenomen. Ik bepaalde den volgen-

den dag Oboesoer te zullen bezoeken, ten einde in persoon de bevolking te hooren en den nieuwen regent te installeren.

De Radja en hoofden verklaarden mij verder, dat zich volstrekt geene zaken voorgedaan hadden, die mijne tusschenkomst of beslissing noodzakelijk maakten, en niemand bragt eenige klagt of verzoek in.

Dewijl de Radja van Il-waki op Wetter in de vergadering aanwezig was, besloot ik naar aanleiding van art. 11 mijner instructie, onderzoek te doen naar de vermiste schepelingen van de schoener Ingwat, en wat mij daaromtrent door den Radja werd medegedeeld, heeft mij de overtuiging doen verkrijgen, dat de sloep van de Ingwat is afgeloopen op het noorderstrand van Wetter door de woeste bevolking van de negory Ilboeki, waarvan de twee hoofden Maléwang en Ribit genaamd zijn. Zij hadden daartoe aanleiding gevonden, omdat de opvarenden der sloep, na geland te zijn, begonnen waren klappers te plukken en jagt te maken op eenige geiten of schapen, die aan Il-boeki toebehoorden. Meer wist men mij niet mede te deelen, en het schijnt derhalve dat de schepelingen zelf aanleidende oorzaak geweest zijn van den moord, door de bevolking gepleegd. Overigens ligt de negory Il-boeki een paar uren van het strand in het hangen van een berg, en is door het geaccidenteerd terrein zeer moeijelijk te naderen.

Daarna deed ik den vader van den jongeling Jesayas Bakker, vroeger door den heer Bosscher ter opleiding naar Amboina meêgenomen, voor mij komen en gaf hem te kennen, dat ik zijn zoon thans had medegebragt, om op Kisser te blijven. De man was zeer dankbaar voor de goede zorgen aan dien jongeling besteed.

Vervolgens trachtte ik te voldoen aan art. 13 mijner instructie, om huisgezinnen of werkbare mannen uit te noodigen zich naar Banda te begeven, ten einde daar in de notenperken te arbeiden. Ik wees de hoofden op de onvruchtbaarheid van hun eiland, waardoor, bij lange droogten, dikwijls hongersnood ontstond, en op de gunstige voorwaarden, door het Gouvernement toegestaan aan hen, die zich te Banda zouden willen vestigen. Ik wendde alles aan om hen daartoe over te halen, maar ontving van alle hoofden eenstemmig ten antwoord, dat de bevolking zeer aan haren geboortegrond gehecht was; en dat zij de graven hunner voorvaders niet wilden verlaten.

Eindelijk sprak ik den Radja van Il-waki over den sedert

zooveel jaren geduurd hebbenden oorlog met Lettie, en stelde hem voor met mij mede te gaan, ten einde de hoofden van Lettie af te halen en te Il-waki vrede te sluiten.

Hij begon op vrij hoogen toon te verklaren, dat hij geen vrede met Lettie wilde, en derhalve ook niet mede ging. Ik oordeelde noodzakelijk hem ernstig onder het oog te brengen, dat ik, als vertegenwoordiger van het Gouvernement, van hem eerbied en onderwerping vorderde: dat het Gouvernement *vrede wilde* en niet langer het aanhoudend moorden zou gedoogen, dat tot heden plaats greep, dat hij Radja zich thans sedert een jaar uit zijne negory verwijderd had, en dat reeds in 1854 de heer Bosscher hem op Kisser had aangetroffen en hem gelast had, voortaan in zijne negory op Wetter te blijven; dat hij, daaraan niet gehoorzamende, zich nog steeds te Kisser ophield, op deze wijze zijne negory niet naar behooren kon besturen en al de belangen zijner onderdanen verwaarloosde, zoodat, indien hij zich nu bleef verzetten tegen het sluiten van vrede met Lettie, hij zich ten eenenmale onwaardig toonde langer in het bestuur te blijven, en ik hem dus waarschuwde mij niet tot maatregelen te dwingen, die op zijn ongeluk zouden uitloopen.

In geheel veranderde en onderworpen woorden antwoordde hij mij, dat ik regt had zijn verblijf op Kisser af te keuren; dat ook de heer Bosscher dit gedaan had, en hij thans wenschte naar Wetter terug te keeren.

Wat den oorlog met Lettie betrof, verklaarde hij zich bereid vrede te sluiten, doch daar de Lettinezen begonnen waren zijne kampong te verwoesten, zou het schande voor hem zijn, indien *hij* de eerste stap tot vrede moest doen; hij kon dus moeijelijk thans naar Lettie gaan, en verzocht mij eerst de hoofden van Lettie af te halen en vervolgens hem op Kisser in te nemen, ten einde gezamentlijk naar Wetter te gaan.

Hoezeer hem eenigzins gelijk gevende, mogt ik dit verzoek niet toestaan, dewijl de reede van Kisser zeer onveilig en moeijelijk te bereiken is, en zulks bovendien aanleiding tot onnoodig heen en weer varen zou geven.

Ik deed hem derhalve opmerken, dat zijne tegenwoordigheid aan boord voor de hoofden van Lettie verborgen kon blijven, tot dat zij ook aan boord waren; en daar ik zag dat hij grooten angst voor de Lettinezen gevoelde, beloofde ik hem dat hij te Lettie in geen geval aan wal behoefde te gaan en op mijne bescherming kon rekenen.

Hij beloofde daarop mede te gaan.

Na afhandeling dezer zaken besloot ik over te gaan tot het onderzoek naar den staat van onderwijs en godsdienst.

Ik had daartoe aan den meester J. Bakker last gegeven de schoolkinderen en de ouders in de kerk te verzamelen en begaf mij nu derwaarts, vergezeld van al de regenten.

Ik vond in de kerk een 25 kinderen verzameld, meest van Europesche afkomst, blank, met blaauwe oogen en blond haar, en begon een onderzoek naar de vorderingen, maar moest zulks weldra staken; de meesten wisten niets, weinigen kenden de letters, slechts een viertal kon lezen. Het eenige leesboek bestond uit een paar losse bijbelbladen; slechts vijf kinderen waren van schrijfplanken voorzien en in staat daarop een paar letters te schrijven.

De verordeningen, in 1854 door den Assistent-Resident Bosscher voor deze school vastgesteld, waren niet opgevolgd; de schoolboeken in 1855 aan den meester ter hand gesteld, waren verloren; geen lijsten van schoolkinderen enz. waren aangehouden, kortom, het geheel was een ellendig beeld van volslagen verwaarloozing.

Uit het onderzoek naar de oorzaken daarvan is mij gebleken, dat van het honderdtal kinderen, die zouden kunnen school gaan, vele der Europesche afstammelingen te huis blijven uit gebrek aan kleeding; doch dat de grootste aanleiding moet gezocht worden in de totale ongeschiktheid van den meester, een man, die geene geregelde opleiding genoten heeft, op Kisser geboren en thans, na ruim 20 jaren daar werkzaam te zijn geweest, door ouderdom, gezigtszwakte, maar meer nog door gebrek aan toezigt, de aan hem toevertrouwde belangen geheel verwaarloosd heeft.

De Radja verzocht mij reeds bij mijn eerste gesprek met hem dringend om een' anderen en jeugdiger schoolmeester, en de meester Bakker zelf verzocht na het onderzoek, mijne tusschenkomst om een eervol ontslag en pensioen te bekomen, zooals ik dat thans voor den schoolmeester Roeff had medegebragt.

In tegenwoordigheid der hoofden en ouders gaf ik hem mijne ernstige ontevredenheid te kennen over dezen staat van zaken. Ik zeide hem, dat de heeren Bosscher en Heldingen steeds ongunstig van hem gerapporteerd hadden, en dat hij verdiende thans door mij in zijne betrekking geschorst te worden; dat in dit laatste geval de school echter geheel verlaten zou zijn, en ik

daartoe dus niet zou overgaan, doch dat ik hem op Amboina zou voordragen tot ontslag, en dat het alleen van zijn gedrag in den vervolge zou afhangen, of dat ontslag eervol zou zijn.

Ik beloofde tevens aan de hoofden en ouders de noodige demarches te maken, om zoo spoedig mogelijk een' nieuwen meester in hun midden te plaatsen, doch vermaande hen om ondertusschen hunne kinderen de school getrouw te doen bezoeken. Vervolgens gaf ik aan den schoolmeester de voor de school meegenomen lees- en leerboekjes, en gelastte hem een en ander in verantwoording op te nemen en aan zijnen opvolger over te geven; daarna gaf ik aan de leerlingen eenige prenten en maleische boekjes uit mijn eigen voorraad, en begaf mij met de heeren van boord, die het examen bijgewoond hadden, naar het huis van den Radja, waar ondertusschen een goed bereide maaltijd gereed gemaakt was, waarvan alle hoofden met ons gebruik maakten.

Na hen een glas wijn geschonken te hebben, gaf ik aan den Radja en de negen hoofden de voor hen medegebragte geschenkgoederen, waarna de Radja mij verzocht om aan de Orangkaya's van Lekloor en Arawoe, die er nog nimmer een ontvangen hadden, ieder een Hollandsche vlag te schenken. Na mij overtuigd te hebben, dat beide door hun langdurig bestuur en de goede orde in hunne negoryen daarop eenige aanspraak konden maken, beloofde ik hen vóór mijn vertrek daarvan te voorzien.

Eindelijk bepaalde ik den volgenden dag eenige negoryen en voornamelijk Oboesoer te zullen bezoeken. Gaarne had ik alle negoryen bezocht, doch de kommandant maakte zich bij de hevige valwinden ongerust over de gevaarlijke ligging der brik op het rif, en had mij verzocht mijne werkzaamheden te bespoedigen.

Wij keerden om vier uur naar boord terug, door een paar Orangkaya's begeleid.

Woensdag 15 *Junij*. Heden morgen was het bijzonder slecht weder, hevige regen en windvlagen wisselden elkander af, en maakten de reis over de kale bergvlakten zeer onaangenaam.

Tegen acht uur ging ik aan wal, en met de stoelen, die gereed stonden, naar Waurili.

Na een kort verblijf aldaar bezocht ik de in de nabijheid gelegen kampong Kotta lama, het uitsluitend verblijf der Europesche afstammelingen.

Ik bezocht de familien Bakker, Wolthuis, Joostens, Roeff,

Lerk, Pelman enz. in hunne huizen, die, ofschoon armoedig, bijzonder zindelijk en meer in Europeschen vorm opgetrokken waren. Het trof mij in deze menschen, ten getale van ruim 200 zielen, het Europesche type bijna ongeschonden bewaard te vinden. Zij huwen meest onder elkander, zelden met de hoofden uit den marna-stand, en nimmer met de mindere standen.

Landbouw, veeteelt en handel op Timor, waar zij zelfs Koepang bezoeken, zijn de middelen van hun bestaan; de vrouwen vervaardigen strooboeden, vischlijnen en andere zeer gezochte artikelen, maar hunne armoede is over het algemeen zeer groot, en het deed een treurig gevoel bij mij ontstaan, vele jongelingen, waaronder reeds mannen, met blanke huid en blond haar, als de Alfoeren, alleen met de tjidako bekleed, in de tuinen werkzaam te zien.

Na kleine geschenken onder hen uitgedeeld te hebben, verliet ik deze kampong en werd per draagstoel onder gedurige stortregens gebragt naar de kampong Leberauw, die ik om elf uur bereikte.

De twaalf stamhoofden van Leberauw en Oboesoer waren reeds bijeen, en, na hen gehoord te hebben in hunne keuze over een' nieuwen Orangkaya, benoemde ik tot die betrekking bij besluit van heden N°. 1, den persoon van Philippus Augustyn, terwijl ik hem tevens een nieuwen zilveren rottingknop en Nederlandsche vlag uitreikte.

De Orangkaya's van Lekloor en Awoeroe, beide tegenwoordig, ontvingen mede eene nieuwe vlag ten geschenke. Vervolgens de kampong bezigtigd hebbende, begaf ik mij naar de kampong Oboesoer, onder hetzelfde hoofd; daar ik hier blijkbaar niet verwacht werd, vond ik de meeste bevolking afwezig in de tuinen. De kampong was vuil en zag er zeer armoedig uit, waarop ik den nieuwen Orangkaya opmerkzaam maakte. Tegen een uur was ik weder terug in Waunli, gestadig, niettegenstaande den regen, door honderde schreeuwende en juichende menschen omringd.

Ofschoon doornat, moest ik toch nog eerst deel nemen aan de maaltijd bij den Radja, en vertrok toen naar boord, nadat ik kennis gegeven had, dat het vertrek op morgen ochtend bepaald was, de hoofden uitnoodigende 's avonds afscheid te komen nemen.

Zij voldeden daaraan, en nadat zij goed onthaald waren, verlieten de oude Radja en de negen hoofden om zeven uur 's avonds de

brik, nadat ik hen beloofd had, hen het volgend jaar weder te bezoeken en, zoo mogelijk, iets waarom zij dringend verzochten, hen door een geestelijke te doen bezoeken.

Donderdag 16 *Junij* gingen wij 's morgens vroeg onder zeil naar Roma, nadat de Radja van Wetter aan boord gekomen was. Wij hadden dien dag en den daaropvolgenden nacht veel stilten en kwamen eerst

Vrijdag 17 *Junij* 's morgens om elf uur voor de negory Djeroesoe: brasten bij, deden een schot, en kort daarop kwam een korra korra aan boord met den gezaghebber der Roma-eilanden, Dirk Beliseran, den Orangkaya moeda A. B. de Klerk en den meester F. F. H. Patty. Zij verklaarden mij dat sedert het bezoek van 1855 alles rustig was geweest; de toen heerschende kinderziekte had nog vele slagtoffers gevorderd, doch was sedert ruim drie jaar geheel geweken; het getal inwoners van Roma was door de ziekte van 3000 tot op 1200 versmolten.

Ondertusschen had de kommandant informatien ingewonnen omtrent de gewone ankerplaats, en liepen wij naar Noesa midta, waar wij eerst, daar de wind geheel ging liggen, met de scheepsriemen en door de sloep en korra korra geboegseerd, op $^{5}/_{8}$ mijl van Djeroesoe, om twee uur ten anker kwamen. De hoofden vertrokken nu van boord, om mijne ontvangst voor te bereiden, en zonden mij om vier uur een korra korra, zoodat ik kwartier voor vijf ure te Djeroesoe arriveerde en door de hoofden aan het strand ontvangen werd.

Van den meester Patty, die vóór eene maand den afgetreden meester Manuhutu vervangen had, vernam ik aan boord, dat voor zijne komst te Djeroesoe twee moorden gepleegd waren; tevens verzocht hij mij zijnen naam niet te noemen.

Nadat ik mij eenige oogenblikken ten huize van den gezaghebber en van den Orangkaya moeda had opgehouden, riep ik den eersten afzonderlijk, en deelde hem mede, van elders vernomen te hebben, dat er misdaden gepleegd waren, die een onderzoek van mijne zijde noodzakelijk maakten, en noodigde hem uit mij met de toedragt der zaak bekend te maken. Slechts schoorvoetende gehoorzaamde hij, en door aanhoudend vragen kwam ik eindelijk te weten dat voor ruim vijf jaren, dus nog vóór het bezoek van den heer van Helsdingen een boer van Djeroesoe, Penkiora genaamd, zonder uiterlijke teekenen van verwonding op den weg naar Roema koeda dood gevonden was; dat in 1856 zekere Lelai, slaaf van den boer Woetoekoi, zich in

dronkenschap tegen de broeders van Penkiora, Ratoe en Hartahea genaamd, beroemd had, Penkiora vermoord te hebben, waarop deze beide den slaaf Lelai afgemaakt hadden, dat echter Hartahea in 1856 kort daarop aan de pokken, en Ratoe in Mei jl. aan ziekte overleden was.

Na de negory, kerk en schoolmeesterwoning bezocht te hebben, welke beide laatsten ik in goeden staat vond, keerde ik om zeven uur naar boord terug, na bepaald te hebben dat den volgenden morgen vroeg een korra korra mij zou komen halen, en dat de Orangtoea's der andere negoryen nog dezen avond zouden worden opgeroepen, om de te houden vergadering bij te wonen.

Zaturdag 18 *Junij* vertrok ik met den Overste om zeven uur naar Djeroesoe; dewijl op de nieuwe kaart van Smits en Melville voor Roma slechts één groot eiland uitgeslagen was, en wij hier verscheiden eilanden rondom ons zagen, wilde de Overste van zijn verblijf alhier gebruik maken, dezelve zooveel mogelijk te bepalen, en verzocht mij daartoe gedurende ons verblijf een korra korra disponibel te stellen. Nadat ik dus te Djeroesoe aan wal gestapt was, stelde ik het vaartuig met een geschikt persoon tot zijne dispositie.

De hoofden ontvingen mij aan het strand en geleidden mij naar de Roemah Compagnie, waarvoor een soort van Baileo opgerigt was, voorzien van een lange tafel en twee banken.

Ik deed den gezaghebber en den Orangkaya moeda links en regts van mij aan het hoofd der tafel plaats nemen, de dorpshoofden regts en de stamhoofden van Djeroesoe links van de tafel, en opende daarop de vergadering op de gewone wijze.

Na de hoofden opgemerkt te hebben hoe verkeerd hunne achterhoudendheid was in zaken van gepleegde misdrijven, dewijl ik daardoor moest veronderstellen, dat zij zelven medeschuldigen waren, begon ik met het onderzoek der beide moorden.

Het was mij verdacht voorgekomen dat beide moordenaars overleden zouden zijn, en ik deed derhalve den gezaghebber zijne verklaring herhalen, nadat ik hem vermaand had de volle waarheid te spreken. Hij bleef zich zelven in zijne verklaring gelijk: daarna hoorde ik den Orangkaya moeda, die de zaak geheel eenstemmig verhaalde, doch er bijvoegde, dat zekere Willem Joostens, van Kisser geboortig en sedert jaren hier woonachtig, ooggetuige was geweest van den moord op Lelai gepleegd.

Willem Joostens opgeroepen zijnde, verklaart onder aanbod van eede, van Ratoe en Hartahea vernomen te hebben, dat Lelai zich in dronkenschap op den moord van Penkiora beroemd had, en dat zij hem daarom gevangen wilden nemen en voor den gezaghebber brengen. Dat hij getuige, een paar dagen later uit zijnen tuin te Roema koeda komende, Lelai in gevecht gezien had met Ratoe en Hartahea, waarbij de laatste eene wond ontving, en welk gevecht eindigde met den dood van Lelai; dat hij van een en ander kennis gegeven had aan den Orangkaya moeda; dat de beide schuldigen, de een voor drie jaren, de ander voor eene maand overleden waren, en dat van dit laatste sterfgeval aangifte bij den schoolmeester gedaan was.

De schoolmeester Patty verklaart, dat hij ongeveer eene maand geleden aangifte ontvangen heeft van den dood van Ratoe; dat hij van Hartahea natuurlijk niets afweet.

Op mijne vraag aan Willem Joostens waarom hij van deze zaak geene kennis gegeven had aan den gezaghebber, geeft hij ten antwoord, dat de gezaghebber, in 1855 aangesteld, zich met niets bemoeit en zich meestal buiten de negory ophoudt, zoodat men in de negory gewoon was, met alle zaken tot den Orangkaya moeda te gaan.

Ik hoorde daarop nog de beide Kapala soa's van Djeroesoe, Noach Antonie en Mateperoeloe, die verklaarden, dat ook zij vernomen hadden dat Lelai door Ratoe en Hartahea vermoord was, doch dat beide sedert overleden waren.

Daarna liet ik voor mij compareren den eigenaar of meester van Lelai, Woetoekoe genaamd; deze verklaarde dat zijn slaaf Lelai door Ratoe en Hartahea vermoord was; op mijne vraag waarom hij daarvan geene kennis gegeven had aan den gezaghebber, gaf hij ten antwoord, dat Ratoe en Hartahea in hun regt waren geweest, dewijl Lelai hunnen broeder vermoord had, en dat buitendien Lelai in een gevecht gevallen was, nadat hij eerst Hartahea gewond had. Ook verklaarde hij, dat beide schuldigen gestorven waren.

Door het overlijden dezer beide personen, waaraan ik niet langer kon twijfelen, werd het doelloos het onderzoek verder voort te zetten. Ik bepaalde mij derhalve den hoofden nogmaals tot openhartigheid aan te sporen, en deed daarna de vraag, of zich nog andere gevallen hadden voorgedaan, die mijne tusschenkomst behoefden. De Orangkaya moeda verhaalde mij nu, dat in Januarij jl. eene Makassaarsche en Boeginesche paduakan,

de eerste van Wegergang, Anachoda Bea Poender, in de Roemah koeda-baai geankerd waren om te handelen. Op zekeren dag had een Makassaar amok gemaakt, waarbij een jongeling van Djeroesoe vermoord, een ander zwaar gekwetst, en de djoeroetoelies van de Boegineesche praauw mede vermoord werd. De amokmaker was door zijne eigene kameraden afgemaakt en aan het strand begraven. De gezagvoerder der Makassaarsche praauw had aan de negory Djeroesoe als boete voor den vermoorden jongeling betaald 8 geweren, 1 gong, 8 stuk madapolams en 14 sarongs, waarvan de familie van den overledene haar aandeel had ontvangen; door deze betaling was de vriendschap hersteld en de paduakans waren in vrede vertrokken.

Een en ander voor notificatie aannemende, ging ik over om de vergaderde hoofden de voorstellen bekend te maken betrekkelijk de inhuring van werkvolk voor Banda; doch zij verklaarden eenstemmig, dat de bevolking van Roma door de laatste ziekte zoo verminderd was, dat daaraan nog in geene jaren te denken viel, behalve dat ook hier de inwoners te veel aan hun land gehecht waren, om daartoe gemakkelijk over te gaan.

Nadat ik de hoofden nogmaals afgevraagd had of zij nog iets te verzoeken hadden, stonden twee hunner op en verzochten mij uit aller naam tot regerenden Orangkaya der Roma-eilanden te willen benoemen den Orangkaya moeda Abraham Benediktus de Klerk, die thans 23 jaar oud was; dewijl daartegen geene bedenkingen bestonden, en de gezaghebber mij bovendien blijken gegeven had van mindere geschiktheid, gaf ik bij besluit van heden N°. 2 daaraan gevolg, tegelijkertijd den gezaghebber eervol ontheffende van de verdere vervulling zijner betrekking.

Dewijl de gouden rottingknop van den overleden Radja in 1855 door den heer van Helsdingen was medegenomen, reikte ik den nieuw benoemden een nieuwen zilveren rottingknop uit.

Daarna verzochten de Orangkaya en de schoolmeester mij om een nieuwen ouderling voor de gemeente te benoemen, dewijl de vorige aan de kinderziekte gestorven was, en stelden mij daartoe voor den oud-schoolmeester J. Matita; na ruggespraak met den oudsten nam ik in deze keus genoegen en benoemde hem bij besluit van heden N°. 3, tot die betrekking.

Eindelijk kwamen vele christen ingezetenen tot mij, die sedert jaren met hunne vrouwen buiten het huwelijk leefden en verzochten mij hen te trouwen.

Sedert 1841 had geen geestelijke hen bezocht, en daar het twijfelachtig was, of zulks wel spoedig zou gebeuren, gaf ik belanghebbenden te kennen, dat ik hen morgen na kerktijd in den ondertrouw zou opnemen, waarna de schoolmeester hen na drie afkondigingen zou trouwen.

Daar niemand iets meer te verzoeken had, begaf ik mij met de hoofden naar de steenen kerk, waar ik de ouders en kinderen met den meester verzameld vond. Er waren een veertigtal leerlingen; de meester Patty verklaarde dat hij bij zijne komst, voor ruim een maand, de kinderen geheel onwetend gevonden had, en uit het onderzoek, dat ik nu begon, bleek dan ook, dat geen enkele kon lezen of schrijven, veel minder rekenen.

De door den meester van Amboina meêgebragte spel- en leestafels waren onder de kinderen verdeeld, en zij spelden daar vrij vlug op, zoodat ik overtuigd was, dat de meester Patty met ijver begonnen was.

Ik deed derhalve onderzoek naar de oorzaken, waarom de meester Manuhutu, die hier in 1855 door den heer van Helsdingen geïnstalleerd was en dus vier volle jaren op Roma geweest was, de school in zoodanig verwaarloosden staat overgegeven had; en nu werd mij vertoond een door Manuhutu geteekend stuk, waarin hij verklaarde, dat in 1856 de school gedurende 6 maanden, in 1857 gedurende 7 maanden, en in 1858 gedurende 8 maanden was gesloten geweest, dewijl de kinderen niet opkwamen.

Manuhutu was voor eene maand naar Amboina vertrokken, en ik kon hem dus daarover niet hooren; de meester Patty verklaarde de reden niet te weten, en ik deed derhalve onderzoek bij de hoofden en de ouders; en nu begon men van alle kanten klagten aan te heffen over de ruwe handelingen, ja mishandelingen, die de leerlingen van den meester Manuhutu hadden moeten verduren, zoodat de ouders eindelijk besloten hadden hunne kinderen liever te huis te houden.

De klagten waren echter alle van algemeenen aard, en te vergeefs vroeg ik naar bepaalde feiten; niemand kon of wilde mij die opgeven, en zoo was ik, ook door de afwezigheid van Manuhutu, verpligt het onderzoek te staken, nadat mij nog gebleken was, dat Manuhutu tot twee malen toe door de bevolking met steenworpen en slagen was vervolgd geworden.

Nadat ik de hoofden mijne ernstige ontevredenheid betuigd had over dezen staat van zaken, waardoor zij zich de gunst

om een schoolmeester te bezitten onwaardig getoond hadden, gaf ik hen te kennen, dat ik van hun gedrag mededeeling zou doen aan den Gouverneur der Moluksche eilanden, en dat het alleen van hen zelven zou afhangen, indien zij een schoolmeester in hun midden behielden. Ik zou den nieuwen meester thans bij hen laten, doch indien mij bij een bezoek in het volgend jaar bleek, dat de school wederom verwaarloosd was, zouden zij bepaaldelijk geen schoolmeester meer ontvangen. Ik beloofde hen daarentegen hunne klagten over Manuhutu aan den Gouverneur bekend te maken, vermaande den meester, van wien ik bij mijn kort verblijf veel goeds zag en hoorde, de harten der bevolking door zachtheid en geduld te winnen, en de hoofden en ouders hem met achting te behandelen en in zijne pogingen te ondersteunen.

Van beide zijden werd mij dit met nadruk beloofd.

Het is mij voorgekomen, dat de weinige geschiktheid van den gezaghebber veel bijgedragen heeft tot de onaangenaamheden, die tusschen Manuhutu en de bevolking hebben plaats gehad: doch het is zeer zeker de waarheid dat deze meester zich door zijne handelingen niet alleen bij de hoofden, maar bij de geheele bevolking zoodanig gehaat gemaakt heeft, dat zijn verblijf aldaar, verre van iets goeds uit te werken, veeleer nadeelige gevolgen gehad heeft, èn haat èn tweedragt, in plaats van rust en orde, het gevolg zijn geweest van zijne plaatsing op Roma.

Ik reikte na het examen eenige boekjes uit mijn eigen voorraad uit aan al de leerlingen, gaf den meester eenige voor hem medegebragte leerboekjes, en keerde daarop naar het huis van den Orangkaya terug, waar ik den Overste aantrof, die juist teruggekeerd was, en zoo keerden wij na een korten maaltijd met de korra korra tegen drie uren naar boord terug.

Zondag 19 *Junij* vertrok ik om half zes ure met eenige heeren naar de Roema koeda-baai, waar in de west-mousson een vrij goede ankerplaats moet zijn. Na eenige tuinen en de Roema koeda-rivier bezocht te hebben, gingen wij over zee naar Djeroesoe, waar wij om negen uur aankwamen.

Na de godsdienstoefening bijgewoond te hebben, waar een volslagen gebrek aan psalmboeken en bijbels mijne opmerking trok, nam ik twaalf paren in den ondertrouw op en reikte daarvan de bewijzen uit; daarna stelde ik in tegenwoordigheid der verzamelde gemeente aan J. Matita zijne benoeming tot ouder-

ling ter hand, en vermaande de gemeente hem als zoodanig te eeren en te gehoorzamen.

Eindelijk riep ik nogmaals de hoofden in de Roema compagnia bijeen, stelde daar den eervol ontslagen gezaghebber zijn besluit ter hand en installeerde den nieuwen Orangkaya der Roma-eilanden, vermaande hem het geluk zijner onderdanen te bevorderen, door hen aan te sporen tot nijverheid, landbouw en handel; de hoofden en omringende talrijke gemeente hem te eerbiedigen en te gehoorzamen, en allen om eensgezind de pogingen van den nieuwen meester tot bevordering van godsdienst en onderwijs te ondersteunen.

Ik beloofde hen in het volgend jaar terug te keeren en te onderzoeken in hoever zij mijne vermaningen waren nagekomen en verliet na een hartelijk afscheid deze waarlijk eenvoudige goede menschen, zoodat ik tegen half drie ure 's middags weder aan boord was.

Om zes uur werd het anker geligt en vertrokken wij naar Lettie.

Maandag 20 *Junij* arriveerden wij 's morgens om zes uur voor Tombra en deden een schot, waarop de schoolmeester van Serwaroe met eenige Orangtoea's van Toetekoe en Tambra aan boord kwamen; mij verhalende dat al de hoofden van Lettie op Moa waren. Voorts deelden zij mij mede, dat voor een paar maanden de Orangkaya van Batoemeau naar Moa vertrokken was met 400 gewapende mannen, en daar de negory Werwillies afgeloopen had, waarbij een paar oude menschen mishandeld waren en Werwillies boete betaald had, om verdere plundering te voorkomen. Dat op Lettie de Orangkaya's van Loehoelele en Noewewang, en op Moa de Opper-Orangkaya van Moa, benevens de Orangkaya's van Klis, Timor, Klis barat en Toerwewe overleden waren.

Ik zond hen weder naar land met last zoo spoedig mogelijk de hoofden van Moa en Lettie naar Serwaroe op te roepen en hield den ouderling van Serwaroe aan boord om de ankerplaats aan te wijzen, waar wij om zes uur 's namiddags ankerden. 's Nachts liep de wind naar het N. O. en was de kommandant verpligt weder zee te kiezen.

Dingsdag 21 *Junij* regende het onophoudelijk; de N. O. wind bleef beletten de reede aan te doen, en eerst

Woensdag 22 *Junij* ankerden wij om elf uur voor de kerk van Serwaroe.

Vele korra korra's waren in zee, doch konden door de hooge golven niet aan boord komen, voor wij geankerd waren. Toen kwamen aan boord de Kapitein van Toeteko en de hoofden van Batoemeau, Toembra, Loehoelele en Noewewang.

Na hen onthaald te hebben, gaf ik hen te kennen later hun eiland te willen bezoeken om de hangende zaken af te doen, doch dat ik thans gekomen was, om een einde te maken aan den twist tusschen Lettie en Wetter.

(De Radja van Il-wakie hield zich uit angst voor de Lettinezen verscholen). Zij gaven ten antwoord dat alleen de districten Toetekei, Batoemeau en Noewewang in oorlog waren met Wetter, doch dat het geheele eiland daaronder leed, dewijl hun voornaamste handel op Timor was, en hunne praauwen, die door tegenwind als anderzins op Wetter vervielen, steeds afgeloopen werden; dat zij daarom zeer naar vrede wenschten, en bereid waren mede te gaan, te meer daar de eigenlijke aanleggers van den twist reeds lang overleden waren.

Ik bepaalde derhalve dat de hoofden tegen den vooravond aan boord moesten zijn, om mede naar Wetter te gaan, en ging daarna met hen aan wal, waar ik de negory Toetekei, de kerk en het zendelingshuis te Serwaroe bezigtigde.

Om vijf uren kwamen de Kapitein van Toetekei, de Orangkaya van Batoemeau en eenige oudsten aan boord; van Noewewang, waar de Orangkaya overleden was, liet de tijdelijke gezaghebber zich wachten. Om zes uur werd het anker geligt, en tegen half zeven liepen wij langs Noewewang om de Oost, deden nog een schot, doch niemand kwam uit, zoodat wij zonder dien gezaghebber de reis vervolgden. Ik maakte nu aan beide hoofden bekend, dat de Radja van Il-wakie aan boord was, en bragt hen bij elkander. Na eene begroeting begon de oude Radja de oorzaken van den twist op te sommen, zoodat ik, vreezende dat daardoor de hartstogten opgewekt zouden worden, hen zeide dat, daar de oorzaken van den twist in een lang verleden lagen en het tegenwoordig geslacht daaraan onschuldig was, ik het best oordeelde daarover niet uit te weiden en in geen onderzoek te treden, maar van beide zijden afstand te doen van eenige vordering tot schadevergoeding. Beide partijen stemden daarin toe.

Donderdag 23 *Junij* ankerden wij om tien uur voor de kampong Sauw op 30 vadem, doch door den steilen klipgrond en afzettenden stroom dreef de brik af, het anker krabde en

spoedig waren wij weder onder zeil. De moeijelijke ankergrond was oorzaak dat de kommandant mij voorstelde, niet meer te ankeren, maar op en neer te houden, en eene sloep naar wal te zenden, ten einde, daar de bewoners geen praauwen hebben, de hoofden af te halen.

Dit geschiedde, en weldra kwamen de Opper-Orangkaya van Wetter met twee Orangkaya's en vier oudsten aan boord.

Na hen met de hoofden van Lettie bekend gemaakt te hebben, belegde ik in de kajuit eene vergadering, waar de belangen van Lettie door den Kapitein van Toetekei en den Orangkaya van Batoemeau en die van Wetter door den Opper-Orangkaya en den Radja van Il-wakie vertegenwoordigd werden.

Ik opende de vergadering met eene toespraak, waarin ik hen de voordeelen van een vrede voorhield, bestaande vooral in bescherming van den onderlingen handel. Ik merkte hen nogmaals op, dat de twist zoolang geduurd had, dat de aanleggers zeker overleden waren, en het dus het best zou zijn, geen onderzoek te doen naar de oorzaken van den strijd, en stelde hen voor, thans in mijne tegenwoordigheid vrede te sluiten en den eed van verzoening te drinken. Na nog eenige discussien, waaronder ook ter sprake kwam de tegenwerking die van Kissersche zijde steeds was ondervonden in het bijleggen van den twist, dewijl dit eiland thans den alleenhandel op Wetter in handen had, verklaarden beide partijen zich tot den vrede genegen en afstand te willen doen van verdere schadevergoeding.

Het was echter te laat geworden zulks nog heden te bewerkstelligen, en daar de zee zeer hoog liep, was er geene gelegenheid de hoofden dien avond aan wal te zenden. Zij bleven dus aan boord overnachten.

Vrijdag 24 *Junij* verzamelde ik hen weder in de kajuit 's morgens om acht uur; de Kommandant was mede tegenwoordig; daarop volgde de voorlezing en onderteekening van het proces-verbaal van den gesloten vrede, vervolgens verzamelde ik hen op het dek in tegenwoordigheid der equipage, en deed de hoofden en hunne volgelingen den eed van verzoening drinken, terwijl de vlaggen in top waaiden, las ik het procesverbaal in het Nederduitsch en Maleisch voor, en gaf aan elk der belanghebbenden een afschrift, waarna de plegtigheid met een saluut van zeven schoten besloten werd.

Vervolgens omhelsden de hoofden elkander, werden in de kajuit onthaald, en omstreeks elf uur keerden die van Wetter,

waarbij thans ook de Radja was, onder vele betuigingen van gehechtheid, met de groote sloep naar wal terug.

Ik mag hier niet verzwijgen, dat ik den gunstigen uitslag mijner pogingen in deze zaak meerendeels te danken heb aan de medewerking van den Kommandant, die met de meeste bereidwilligheid zijnen bodem disponibel stelde, om de hoofden naar Wetter en terug te voeren, en hen met hunne vele volgelingen niet alleen passage verleende, maar hen zelfs aan zijne tafel ontving. 's Middags om half drie stelde de Kommandant koers naar Lettie en ankerden wij

Zondag 26 *Junij* in den namiddag voor de kerk van Serwaroe. De medegebragte hoofden keerden dadelijk naar wal terug, met last om alles in orde te brengen voor de vergadering in de kerk van Serwaroe op den volgenden morgen.

Aan den Kapitein van Toetekee, A. E. Taloeta, een zeer geschikt en invloedrijk Regent, droeg ik de regeling van een en ander op.

Maandag 27 *Junij* begaf ik mij om acht uur aan wal, en begon mijne werkzaamheden met een onderzoek naar de vorderingen der leerlingen. De meester Jacob Lekahena was voor een paar maanden naar Amboina teruggekeerd, nadat hij door Saparoee vervangen was. Het onderzoek voldeed mij boven verwachting; de meeste leerlingen lezen goed en vlug, en gaven bewijs dat zij het gelezene begrepen, het schrijven was zeer goed, terwijl zij onder den tegenwoordigen meester begonnen waren met rekenen en met de geschiedenis en de kaart van het H. land; het zingen voldeed minder en het kwam mij voor, dat het den meester daartoe zelf aan geschiktheid ontbrak.

Na afloop van het onderzoek deelde ik eenige prenten en boekjes onder de leerlingen uit, en spoorde hen aan om voort te gaan met het getrouw bezoeken der school; aan de tegenwoordige ouders en Regenten gaf ik mijne tevredenheid te kennen over den goeden toestand der school, vooral te danken aan de goede zorg van den vertrokken meester. Zij betuigden mij allen, dat het vertrek van Lekahena hen zeer gespeten had, dat hij zich zeer bemind gemaakt had, en velen hunner hem met droefheid hadden zien vertrekken.

Ik moest hunne goede gezindheid prijzen, doch gaf mijne overtuiging te kennen, dat ook de tegenwoordige meester niet minder dan de afgetredene zijn best zou doen om de harten der bewoners te winnen, en nam daaruit aanleiding, beiden,

meester en ouders, op hunne wederzijdsche verpligtingen te wijzen.

Nadat ik nog als marinjos voor de school had aangesteld: voor Toetekee Habel Benadik en Petrus Cornelis, en voor Tombra Tomas Belseran en Japhet Belseran, met last dat zij wekelijks hunne werkzaamheden zouden afwisselen, liet ik de kinren vertrekken, en begon om elf uur de vergadering.

Al de hoofden van Lettie en Moa waren tegenwoordig, en nadat ik beloofd had de negoryen te bezoeken, waar de hoofden overleden waren, ten einde de bevolking in persoon te hooren in hunne keuze van een' nieuwen Regent, gaf ik hun te kennen, dat ik gekomen was, om de hangende geschillen te onderzoeken en zoo mogelijk te beslissen, en noodigde dus ieder uit, om zijne klagten voor mij te brengen.

Nu stond een oud man op, genaamd Simon Noya, oud 60 jaar, vroeger schoolmeester te Moa en daar nog woonachtig, die mij het volgende verklaarde;

1°. In Junij 1858 was de Orangkaya van Batoemeau, Jurjen Christiaan Karasmesa op Lettie, met eenige gewapende mannen in de negory Patty op Moa gekomen, en had hem, klager, zonder eenige reden beboet met 1 stuk gewerkt goud en 3 karbouwen.

2°. Dezelfde Orangkaya was in April jl. weder op Moa gekomen met 150 gewapende mannen, en had van hem, klager, andermaal gevorderd 1 stuk gewerkt goud en 3 karbouwen, onder bedreiging hem anders te zullen dooden.

Als reden hiervoor gaf klager te kennen, dat de thans overleden Opper-Orangkaya van Moa in vroeger tijd van hem Noya had afgenomen 2 karbouwen, 1 paard en 1 pinangtuin; hij Noya had dit meermalen teruggevorderd tijdens het leven van den Opper-Orangkaya, en na deszelfs dood van zijne weduwe, doch steeds te vergeefs; hij had daarom in Maart jl. sassie (beslag) gelegd op twee wasboomen en een klappertuin, aan den overledene toebehoorende, ten einde daardoor de erfgenamen tot betaling der schuld te dwingen.

De Orangkaya van Batoemeau, familie van den overledenen Opper-Orangkaya, had zulks vernomen en was daarom met gewapende magt naar Moa gegaan, had de sassie verbroken en den klager gedreigd te vermoorden en deszelfs vrouw gebonden naar Lettie te brengen. Daarop was de meester op Moa Lopolisa tusschen beide gekomen, en had den Orangkaya van

Batoemeau overgehaald, zich tevreden te stellen met de betaling van 1 stuk gewerkt goud en 3 karbouwen.

Daarop hoorde ik den beschuldigde J. C. Karasmesa, die het volgende te kennen gaf.

In Mei 1858 kwam een Kisseraan, genaamd Abraham Wolthuys, van Moa naar Batoemeau, waar hij vele vrienden had, en verhaalde aldaar aan zekeren Hendrik Paulus en Jeremias Moses, oudsten, dat Simon Noya op Moa hem, Abraham, had uitgescholden voor babi en andjing, en dat hij daarom hunne hulp inriep, om dien Noya te straffen. Deze oudsten zijn daarop bij hem Orangkaya gekomen, en hebben hem overgehaald met 40 menschen naar Moa te gaan, waar hij S. Noya beboet heeft; het stuk gewerkt goud heeft Abraham Wolthuys ontvangen, en de drie karbouwen zijn door het volk van Batoemeau geslagt en opgegeten.

Ik merkte den beklaagde op, dat de beschuldiging van Abraham Wolthuys tegen Noya geenszins bewezen was, en dat hij Orangkaya in geen geval geroepen of gemagtigd was een onderzoek te doen, en nog minder eene beslissing in die zaak te nemen, dewijl Noya op Moa en Wolthuys op Kisser te huis behoorden, waarna ik hem vroeg, wat hij tot zijne verdediging kon aanvoeren ten opzigte van het tweede punt.

Hij verklaarde daaromtrent, dat het verhaal van Noya in alle opzigten waar was, en dat hij hem beboet had wegens het leggen van sassie op de goederen zijner familie te Moa. De Orangkaya te Roksolie (Moa) verklaarde mij te weten, dat de overleden Opper-Orangkaya van Pattie de bewuste goederen van Noya geroofd had. Onderzoek doende naar de landsgebruiken, verklaarden al de Regenten eenstemmig dat Noya in zijn regt geweest was, toen hij sassie op de goederen van zijn schuldenaar legde, dat zulks steeds plaats had en door niemand gewraakt werd.

Ik bragt dus den Orangkaya van Batoemeau onder het oog, dat hij ook in deze zaak wederregterlijk en tegen de landsgebruiken had gehandeld, en na de aanwezige Regenten gehoord te hebben, bepaalde ik in de eerste plaats dat de geroofde goederen, bestaande in 2 stukken goud en 6 karbouwen, aanstaanden vrijdag bij mijn bezoek op Moa aan S. Noya moesten teruggegeven worden.

Nu stond de Orangkaya van Werwillies (Moa) op, genaamd Kobus Ulvianus, en deed eene aanklagt tegen de bevolking van Batoemeau, luidende als volgt:

Op denzelfden dag in April jl., dat de Orangkaya van Batoemeau met 150 gewapenden op Moa den persoon van Noya beboet had, waren tegen den avond een groot aantal dier gewapenden in de negory Werwillies gekomen, die zich allerlei gewelddadigheden veroorloofd hadden. De bevolking van Werwillies verliet vlugtende de negory, en de aanvallers beschadigden 8 huizen, namen al den levensvoorraad weg, doodden 20 varkens, sloegen een oud man en verwondden 2 mannen en eene oude vrouw, die den tijd niet gehad hadden te vlugten. De gekwetsten waren thans weder genezen. De Orangkaya van Batoemeau daarop gehoord, verklaarde niet bij die gewelddadigheden tegenwoordig geweest te zijn; hij had er eerst den volgenden dag van gehoord, en had zich toen dadelijk naar Werwillies begeven, om verdere ongeregeldheden te beletten.

Als reden voor het gedrag zijner onderdanen gaf hij het volgende op:

In het begin van April jl. waren eenige mannen van Batoemeau, genaamd David, Penai, Toetoe, Karmateon, Sailan en Liroe op Moa gekomen om te handelen.

Door een djagongtuin van Werwillies komende, hadden zij een paar djagongs geplukt om te eten, waarop een woordenwisseling, gevolgd van een gevecht, ontstaan was tusschen den eigenaar en de genoemde mannen, waarbij echter geen menschen verwond waren. De genoemde personen, te Batoemeau teruggekeerd, hadden hun wedervaren verhaald, en daarover had nu de bevolking van Batoemeau wraak genomen op Werwillies.

Nader onderzoek doende, bleek mij, dat inderdaad eene kleine schermutseling voorgevallen was tusschen de genoemde personen, doch dat zij op aansporing van David van Batoemeau daarna zich verzoend hadden door te zamen koolwater te drinken.

Hierop den Orangkaya gehoord hebbende, erkende hij de waarheid daarvan, doch beriep zich op den Orangkaya van Werwillies, die getuigen kon dat hij bij den aanval op die negory niet tegenwoordig geweest was.

Dit werd door den laatste bevestigd.

Ik gaf alsnu te kennen dat, ofschoon de Orangkaya van Batoemeau zelf niet tegenwoordig geweest was bij de gepleegde feiten te Werwillies, hij er echter aanleiding toe gegeven had, door met eene gewapende magt naar Moa over te steken; dat zijn gedrag in deze en in de vroeger onderzochte zaken mij de overtuiging had gegeven, dat hij geheel en al had gehandeld

in strijd met den eed, in 1852 in handen van den Assistent Resident Bosscher afgelegd, en hij zich schuldig gemaakt had aan zeer willekeurige handelingen en knevelarijen; dat mij tevens uit het onderzoek gebleken was, dat hij zeer weinig invloed op zijne woelzieke bevolking bezat, en de geschiktheid miste om hen goed te besturen; dat ik thans echter ten zijnen opzigte nog geene beslissing wilde nemen, maar mij voorbehield zulks later te doen.

Aan de verzamelde oudsten van Batoemeau gaf ik 's Gouvernements ongenoegen te kennen over de handelingen der bevolking; dat zij verdienden streng gestraft te worden, doch dat ik nogmaals geduld wilde hebben, en hen straffen volgens de landsgebruiken. Dat zij echter wel moesten toezien, want dat, indien het bij een volgend bezoek bleek, dat zij wederom ongeregeldheden hadden gepleegd, de negory op eene gestrenge kastijding kon rekenen.

Daarop het gevoelen der verzamelde hoofden gevraagd hebbende, werd bepaald, dat de negory Batoemeau aan de negory Werwillies zou vergoeden de schade voor het gedoode vee en de geroofde levensmiddelen, en voorts als boete zou betalen:

1 stuk gewerkt goud voor de acht beschadigde huizen.

1 idem voor den aanval op Werwillies.

4 idem ten voordeele der 4 personen, die geslagen en verwond waren en

1 varken en 1 karbouw en 1 pot koolwater, ten gebruike der inwoners van Werwillies.

Ik bepaalde voorts, dat al het opgelegde zou betaald worden op den aanstaanden vrijdag in mijne tegenwoordigheid op Moa, hetwelk zij gereedelijk aannamen.

Hierna werd mij door het oudste stamhoofd van Noewewang medegedeeld, dat in 1856 een Babberees, genaamd Woerwoi van Anloetoer, die zich eenige maanden te Noewewang had opgehouden en aldaar met vele inwoners bevriend was, plotseling en zonder eenige reden op den morgen van den 6den Junij amok had gemaakt. Hij was begonnen den met hem bevrienden persoon van Siwileata met een parang een wonde aan het hoofd toe te brengen; daarna den tuin uitloopende, ontmoette hij de vrouw, Pomiettie, wie hij een slag tusschen de oogen toebragt, waardoor zij nederstortte; voorts ontmoette hij den man Klislaut, die, door het geschreeuw opmerkzaam geworden,

den aanvaller met een steen op de borst trof, die daarop verder liep en den persoon van Kora aanviel, die zich met een waterbamboes verdedigde.

Ondertusschen was de geheele negory op de been gekomen, en was de amokmaker weldra gedood geworden.

Dit verhaal werd bevestigd door den Orangkaya van Tombra en den Kapitein van Toetekei, die zich onmiddelijk naar Noewewang begeven hadden. Voorts werd door mij gehoord de persoon van Lakai, mede van Babber, die met Woerwoi te Noewewang gekomen was en de zaak evenzoo verhaalde. Hij wist niet op te geven, waarom Woerwoi amok gemaakt had.

Geen der verwonden was overleden en ik besloot dus die personen bij mijn bezoek op Noewewang voor mij te roepen, en de zaak verder te onderzoeken.

Nogmaals gaf ik de verzamelde menigte kennis, dat ik gekomen was om hunne geschillen te beslissen, en zij, indien zij die hadden, dezelve thans voor mij zouden brengen, maar niemand vroeg meer het woord, en derhalve bepaalde ik op morgen de negoryen Tombra en Noewewang te zullen bezoeken.

De Kapitein van Toetekee verzocht mij daarop om een nieuwe Orangkaya voor die negory te benoemen. De oude is sedert jaren overleden; in 1854 benoemde de Assistent Resident Bosscher den Kapitein gedurende de minderjarigheid van den jongen Orangkaya, die thans den ouderdom bereikt heeft om zelf te kunnen besturen.

Nadat ik de bevolking gehoord en de jongeling gesproken had, die mij voorkwam nog niet de noodige vastheid te hebben om de bevolking van Toetekee te besturen, beloofde ik hen, hem te zullen benoemen tot Orangkaya moeda, onder voorwaarde dat de Kapitein zich nog een paar jaren met het bestuur zou blijven belasten.

Ik deed zulks bij besluit dd. heden N°. 4.

Na de negory Toetekee bezocht te hebben, waar 134 huizen zijn, terwijl het geheele distrikt uit 27 kampongs bestaat, bewoond door 1700 zielen, gebruikte ik het middagmaal ten huize van den Kapitein van Toetekee, en keerde tegen vijf uur naar boord terug.

Dingsdag 28 *Junij* vertrok ik om zeven uur over zee naar Tombra, vergezeld door de Kapitein. De overige hoofden waren naar hunne negoryen teruggekeerd, om zich op mijn bezoek voor te bereiden.

De Orangkaya van Tombra ontving mij aan het strand. De negory bestaat uit 140 goede houten woningen, zeer digt op elkander gebouwd. Het geheele district telt 1500 inwoners.

Het dorp is zeer welvarend door den handel. Er lagen thans drie paduakans, waarvan de anachoda's mij hunne passen kwamen vertoonen. Zij kwamen van Loeang, hadden 6 maanden reis van Makasser, en stonden op het punt derwaarts terug te keeren. Zij hadden nergens stoornis in hunnen handel ondervonden, en verlieten Loeang, terwijl er alles rustig was. Op Sermattan durfden zij niet binnenloopen, uit vrees voor de woeste bewoners, die elkander steeds beoorloogden.

De oudsten van Tombra verzameld hebbende, liet ik hen de voorstellen betreffende de aanwerving van werkvolk op Banda bekend maken. Zij verzochten mij uitstel om zulks aan hunne onderhoorigen in de verschillende kampongs mede te deelen, beloovende mij later verslag te doen.

Daarna verzamelde ik de weinige Christen-ouders en sprak tot hen over hunne verpligting, de kerk en school van Serwaroe getrouw te bezoeken. Het verheugde mij, van den mij verzellenden meester te vernemen, dat daarop geen aanmerkingen te maken waren. Niets meer te verhandelen zijnde, zette ik de reis voort over zee naar Noewewang, waar ik om elf uur arriveerde, en door den tijdelijken gezaghebber ontvangen werd. Na de hoofdnegory bezocht te hebben, die met de 17 onderhoorige kampongs 1025 zielen telt, verzamelde ik de stamhoofden, en benoemde, na hen gehoord te hebben, bij besluit van heden N°. 5 den persoon van Jacob Alexander tot gezaghebber over Noewewang. Daarna sprak ik ook hier over werkvolk op Banda, ontving hetzelfde antwoord, en gaf hen tijd tot aanstaanden maandag om mij van den uitslag berigt te doen. Ook wilde ik de Christenen hier verzamelen, doch er waren slechts 3 gedoopten; de overigen (ik zag er van 18 tot 20 jaren oud) waren ongedoopt.

Daarna deed ik onderzoek naar de door den Babberees Woerwoi gekwetsten, die ik voor mij liet komen. De zware lidteekenen vooral van de vrouw Pomiete en het verder onderzoek bewezen mij de waarheid der verklaring van den gezaghebber, en ik gaf aan de verzamelde hoofden derhalve kennis, dat ik hen den dood van Woerwoi, als in zelfverdediging geschied, niet wilde toerekenen, doch hen voor den vervolge waarschuwde bij dergelijke voorvallen niet met overijling te werk te gaan,

maar zoo mogelijk den schuldige gevangen te nemen en naar 's lands gebruik te straffen.

Tegen drie uur keerde ik naar boord terug. 's Avonds ontving ik een briefje van den Orangkaya van Batoemeau, waarin hij, kennis gevende dat hij bezig was de boete te verzamelen, mij de opmerking maakte, dat Batoemeau onder de gemeente Serai sorteerde, en derhalve zijne zaak niet te Serwaroe, maar te Serai had moeten onderzocht worden.

Ik nam daarvan in zooverre notitie, dat ik voornam, hem den volgenden morgen daarover te onderhouden.

Woensdag 29 *Junij* vertrok ik om zeven uur over zee naar Serai, de tweede Christen gemeente op Lettie, waaronder de districten Batoemeau, Leitoeten en Lochoelele sorteren. Ik werd aan het strand ontvangen door den meester, den Orangkaya van Batoemeau en eenige hoofden. Na een oogenblik ten huize van den meester O. Lestung vertoefd te hebben, begaf ik mij naar de kerk, waar ik door de kinderen zingende verwelkomd werd, en begon een onderzoek naar hunne vorderingen in te stellen, doch zag weldra dat de school geheel verwaarloosd was; van de 40 leerlingen waren er slechts 4 die lezen en schrijven konden; de overige spelden op de leestafels, die Lestung voor twee maanden had medegebragt.

Naar de oorzaak hiervan onderzoekende, vernam ik dat de vorige meester Petrus Pelupessy zijn post verlaten had en in September 1858 naar Amboina vertrokken was, nadat de school 1 jaar en 7 maanden gesloten was geweest. Hetgeen mij daaromtrent door den Kapitein van Toetekee medegedeeld en bij verder onderzoek bevestigd werd, komt op het volgende neder.

Petrus Pelupessy, in 1855 te Serai aangekomen, had in den beginne getrouw zijne pligten vervuld, maar in 1856 betrekking aangeknoopt met de vrouw van Daniel Paulus, stamhoofd van Batoemeau; hij had met die vrouw geleefd, en daar zulks weldra ruchtbaar werd, waren de hoofden van Batoemeau onder den Orangkaya bijeengekomen, hadden hem, nadat hij de zaak bekend had, uit zijn betrekking ontslagen en hem tot boete de betaling van een stuk gewerkt goud opgelegd.

De drie negoryen, die in zijn onderhoud moesten voorzien (volgens lands gebruik) hadden geweigerd, hem langer te ondersteunen, en zoo was het dan gebeurd, dat hij de hulp van den Kapitein van Toetekee had ingeroepen, om niet van honger te sterven. Deze had hem geholpen en tevens aangeraden

naar Amboina terug te keeren, daar hij toch geen goed meer kon doen, aan welken raad hij in September 1858 had gevolg gegeven.

Ik bragt den Orangkaya van Batoemeau en zijne hoofden onder het oog, dat zij hunne bevoegdheid te buiten gegaan waren, door den meester uit zijne betrekking te ontslaan; dat zij bij wangedrag van hem het bezoek van eenen ambtenaar konden afwachten, om zich te beklagen; dat zij, de zaak volgens landsgebruik afgedaan hebbende, evenmin reden hadden gehad, met het verstrekken van het zoogenaamd rantsoen op te houden, zoodat ik hen hierover mijn ongenoegen moest betuigen, onder opmerking, dat zij zich de gunst weinig waardig betoonden, een schoolmeester te bezitten.

Vervolgens gaf ik hen kennis, dat ik van des schoolmeesters gedrag te Amboina zou berigt geven, en zorgen, dat ook hij behoorlijk gestrafd werd, doch vermaande hen, den nieuwen meester Lestung, met alle krachten te ondersteunen, en daardoor te toonen, dat zij het bezit van een schoolmeester op prijs stelden.

Nadat ik ook hier aan de leerlingen prenten en boekjes had uitgereikt, begaf ik mij te voet naar de negory Batoemeau, een kwartier uur van daar, om die te bezoeken.

Terwijl ik in de kerk te Serai aldus bezig was, had ik door de geopende deur waargenomen, dat zich hoe langer zoo meer gewapende mannen rondom de kerk plaatsten, doch zich voor het overige rustig gedroegen. Hoezeer zulks strijdig was met de gewoonte bij het bezoek van een' ambtenaar, had ik daarvan weinig notitie genomen, doch het schijnt dat de volgelingen van den Kapitein van Toetekee en Tombra voor mijne veiligheid beducht begonnen te worden, ten minste zij zonden zonder mijne voorkennis iemand naar hunne negoryen om hulp in te roepen; en toen ik nu langs het strand naar de negory Batoemeau wandelde, kwamen mij een 300tal gewapenden van beide negoryen te gemoet. Nadat ik de reden hunner komst vernomen had, prees ik hunnen ijver, doch gelastte de hoofden van Toetekee en Tombra onmiddelijk maatregelen te nemen, om te zorgen dat hun volk niet de minste aanleiding tot ongeregeldheden gaf, en, ofschoon zij mij zulks verzochten, stond ik niet toe dat een hunner gewapenden de negory Batoemeau binnen trad.

De negory is even als de overige zeer versterkt, met hooge

dikke klipsteenmuren omtrokken, en wordt bewoond door 1200 zielen. De hoofden van Toetekee en Tombra vergezelden mij; het detachement soldaten had ik te Serai achtergelaten. Na de negory doorwandeld te hebben, begaf ik mij naar het huis van den Orangkaya, waar ik de stamhoofden rondom mij verzamelde en hen met de voorwaarden bekend maakte, waarop het Gouvernement werkvolk voor Banda wenschte in te huren; zij beloofden mij zulks overal bekend te maken, en later van den uitslag mededeeling te doen.

Vervolgens sprak ik den Orangkaya over zijn briefje van den vorigen avond. Ik zeide hem dat, hoewel op Lettie twee gemeenten waren, en Batoemeau, wat dit aanging, onder Serai sorteërde, zulks echter alleen de kerk en school gold, en dat ten alle tijde de hangende zaken afgedaan waren ter plaatse, waar het vaartuig zich bevond; dat ik zijne uitvlugt beschouwde als eene poging om de opgelegde boete te ontduiken, doch dat ik hem ernstig waarschuwde daaraan te voldoen, dewijl ik in het tegenovergestelde geval maatregelen zou moeten nemen, die op zijn ongeluk uitliepen.

Hij en de hoofden beloofden mij nogmaals de boete ten bepaalden tijde te voldoen, en ik zat nog in hun midden, toen ik een briefje van den Kommandant der Cachelot ontving, mij mededeelende, dat hij eene menigte gewapenden langs het strand naar Batoemeau had zien gaan (het waren de mannen van Toetekee, die ik reeds ontmoet had) en mij verzocht hem zoo spoedig mogelijk tijding te doen toekomen, daar ZEd. zoo noodig gereed was mij te ondersteunen.

Ik beantwoordde dit onmiddelijk in korte geruststellende woorden, want, hoezeer de geest der bevolking van Batoemeau op dat oogenblik niet gunstig te noemen was, waren zij toch blijkbaar zeer beangst geworden, toen zij plotseling de magt van Toetekee en Tombra voor hunne negory zagen.

Gedurende mijn verblijf te Batoemeau bleek mij meer en meer, dat de Orangkaya weinig geschiktheid bezat, zijn volk naar behooren te besturen. De bevelen, die hij gaf, werden niet opgevolgd; om eenige mannen voor een draagstoel bijeen te krijgen, waren al de oudsten onder groot geschreeuw bezig, en moesten eenige marinjo's al slaande en schreeuwende de noodige dragers bij elkander drijven. Ik oordeelde het onnoodig den Orangkaya op dit oogenblik daarover eene opmerking te maken, daar ik reeds voorgenomen had, hem wegens al het voorgevallene

te schorsen, en de zaak aan de beslissing van den Gouverneur der Moluksche eilanden te onderwerpen. Ik begaf mij derhalve te voet terug naar Serai; gaf den hoofden van Toetekee en Tombra last om hunne manschappen onverwijld naar de respective negoryen te doen terugkeeren, stelde hen verantwoordelijk voor de ongeregeldheden, die hun volk zou mogen bedrijven, doch gaf hen tevens mijne tevredenheid te kennen over den goeden geest hunner onderhoorigen.

Om twee uur zette ik de reis over land voort naar Loehoelele, vergezeld van den Kapitein en het detachement, en arriveerde daar om vijf uur. De ontvangst in deze negory, die om hare afgelegenheid nimmer bezocht was, was zeer hartelijk, en de goede menschen hadden hun best gedaan, mij naar hun vermogen te ontvangen.

In eene vergadering der stamhoofden, die ik onmiddelijk belegde, ging ik over tot de behandeling der hoofdreden mijner komst, de benoeming van een' nieuwen Orangkaya; en benoemde daartoe bij Besluit van heden N°. 5a. den persoon van Salomon Pieter, terwijl ik hem uitnoodigde om aanstaanden maandag met de oudsten naar Serwaroe te komen, ten einde zijne acte te ontvangen.

Daarna besprak ik ook hier den inhuur van werkvolk voor Banda, en bezigtigde toen de negory, die zeer uitgebreid is en wel 1500 inwoners telt. Zij bestaat uit 5 kampongs, allen binnen een' hoogen klipsteenmuur gelegen.

Het was middelerwijl avond geworden en de terugkeer naar Serai niet doenlijk; ik had daar dan ook op gerekend, en bragt den nacht door in een voor mij opgeruimd huis, terwijl het detachement een huis daarnaast betrok. 's Avonds besprak ik de belangen der negory, die door hare meerdere vruchtbaarheid van den bodem zeer welvarend is en een grooten rijkdom van vee bezit.

Donderdag 30 *Junij*. Den volgenden morgen keerde ik om zeven uur naar Serai terug, en van daar over zee naar boord, waar ik om twaalf uur arriveerde.

Dewijl het eiland Moa, dat thans aan de beurt lag om bezocht te worden, door uitgestrekte reven omgeven, en derhalve voor zeilschepen niet genaakbaar is, was ik met den Kommandant overeengekomen, dat ik mij met de groote sloep, geboegseerd door korra korra's, naar Moa zou begeven.

Ik ging derhalve 's avonds om negen uur met het detache-

ment in de sloep, en begon de reis naar Moa, gesleept door een korra korra van Lettie. Dewijl de overtogt in dezen tijd gevaarlijk is, hadden de hoofden den vroegen morgen tot den overtogt bepaald; het was dan tevens hoog water, waardoor wij de reven konden passeren.

’s Nachts om een uur bereikte ik, steeds langs het strand van Lettie varende, de negory Leitoelen, van waar de overtogt naar Moa een aanvang neemt, en vond daar een vijftal korra korra’s op mij wachten.

Dadelijk werd de togt begonnen, en een half uur ging alles naar wensch, doch toen wij het midden der straat naderden, paarde zich een sterke stroom om de Noord aan de hooge deining, zoodat de boegserende korra korra met nog eene andere vol water raakte. Ik liet de tros loswerpen en gaf last naar Leitoelen terug te keeren, nadat ik mij overtuigd had, dat de beide korra korra’s door de andere geassisteerd werden.

Aldaar komende, kwamen ook weldra de andere terug, en de hoofden raadden mij aan nog eenige uren te wachten, doch daar ik voorzag, dat de mousson met het aanbreken van den dag den overtogt geheel onmogelijk zou maken, ondernam ik met de grootste korra korra nogmaals den togt.

Het was ondertusschen vijf uur geworden, en eerst om half zeven kwam ik op het strand van Wakarlele te Moa aan wal, waar *Vrijdag 1 Julij* de draagstoelen gereed stonden, om mij naar de hoofdplaats op de zuidkust te brengen. Ten einde de reis zooveel mogelijk te bespoedigen, besloot ik bij mijne aankomst in het fort de Haan om tien uren onmiddelijk tot de werkzaamheden over te gaan.

Nadat ik mij derhalve verkleed en ten huize van den meester iets gebruikt had, begaf ik mij naar de kerk, waar de kinderen mij met gezang ontvingen, en ik in tegenwoordigheid der ouders en hoofden een onderzoek naar hunne vorderingen begon.

De uitslag was voldoende. De leerlingen waren in vier klassen verdeeld, waarvan de twee laagsten spelden, terwijl de beide hoogsten, die verreweg talrijker waren, vlug en goed lazen, daartoe gebruikten het boekje van Wester Bruin en het N. Testament. Het schrijven en de kennis van de kaart en geschiedenis van het H. Land voldeden zeer goed, en het gezang muntte uit door zachtheid en welluidendheid.

Aan het rekenen was minder zorg besteed; doch over het geheel vond ik ruime gelegenheid om aan hoofden, ouders en

leerlingen mijne tevredenheid te betuigen. De meester Elias Tapiheroe, eerst sedert twee maanden hier geplaatst, legde mij daarna de schoollijsten voor, en nadat ik wat prenten en boekjes had uitgedeeld, vermaande ik den meester om het voetspoor van den afgetreden meester J. Lopulisa te volgen, daar de goede staat der school voornamelijk aan den laatste was toe te schrijven.

Ik eindigde hiermede om een uur het onderzoek, en bepaalde om twee uur met de hoofden vergadering te zullen beleggen.

Na het middagmaal ten huize van den meester gebruikt te hebben, begaf ik mij weder naar de kerk, waar thans de hoofden van Lettie en Moa vergaderd waren. In de vier jaren, dat dit eiland niet bezocht werd, stierven de Opper-Orangkaya van Moa en de Orangkaya van Klisbarat, Klistimor en Toerwewe, en dewijl mij de tijd ontbrak om al deze negoryen te bezoeken, had ik gelast dat de stamhoofden naar het fort zouden komen.

Ik vond ze dus nu tegenwoordig en begon de werkzaamheden met de acht hoofden van Klistimor te hooren in hunne keuze. In 1856 was hun Orangkaya E. B. de Gelk overleden, en thans verzochten zij mij eenstemmig in zijne plaats te benoemen den persoon van Lucas Tarihi.

Deze naam kwam mij niet onbekend voor en, nadat ik het verslag van den Assistent Resident Bosscher over 1854 opgeslagen had, bleek mij tot mijne verwondering, dat deze Lucas Tarihi in dat jaar ter zake van wangedrag uit zijne betrekking van Orangkaya over Klistimor ontslagen was, en bij nader onderzoek bleek mij, dat deze Lucas Tarihi na den dood van den Orangkaya in 1856 zich weder van het gezag had meester gemaakt en zich den zilveren rottingknop, dien hij ook thans in de hand hield, had toegeeigend.

Ik begon met hem denzelve af te nemen, en gaf daarna aan de hoofden van Klis Timor te kennen, dat Lucas Tarihi, eenmaal wegens wangedrag ontslagen, nimmer weder hun hoofd kon worden, en dat zij derhalve een ander moesten kiezen. Zij bleven er echter nog lang op aandringen hem tot hunnen Orangkaya te benoemen, en eerst nadat ik hen ernstig onder het oog had gebragt, dat zij door hun volhouden zich in een kwaad daglicht bij het Gouvernement stelden, dewijl ook hunne woelingen in vroeger tijd onder Lucas Tarihi zeer goed bekend waren, veranderden zij van keuze en verzochten mij

den eigen zoon van den overledene tot hunnen Orangkaya te benoemen.

Deze jongeling, Abraham de Gelk, was echter te jong om nu reeds het bestuur te aanvaarden, en derhalve benoemde ik hem bij Besluit van heden N°. 6 tot Orangkaya moeda van Klistimor en Werwaroe; terwijl bij hetzelfde besluit aan Andries Barends, daartoe door de hoofden aangewezen, het bestuur als gezaghebber werd opgedragen. Aan Lucas Tarihi, die veel invloed op Moa schijnt te hebben en dien invloed zeker niet ten goede gebruikt, merkte ik op, dat het Gouvernement het oog op zijn gedrag gevestigd hield, en dat ik hem waarschuwde, niet langer door intrigues en kuiperijen de rust van Klistimor te verstoren, dewijl hij er anders zeker van kon zijn naar Amboina verwijderd te worden.

Tot de verkiezing van eenen Orangkaya voor Klisbarat overgaande, bleek mij dat Paulus Bakker den 12[den] Januarij jl. overleden was en geene zoons, maar een kleinzoon van acht jaar, had nagelaten, David Paulus Bakker genaamd, die mij door zijne grootmoeder voorgesteld werd, als degene waarop de volkskeuze gevallen was. Na hierover de stamhoofden van Klisbarat gehoord te hebben, benoemde ik hem bij mijn Besluit van heden N°. 7 tot Orangkaya moeda, en het oudste stamhoofd Salomon Adrianus tot gezaghebber.

Van de negory Toerwewe was in Julij 1856 de Orangkaya Esthephanus Rabijns overleden. Dewijl hij geene familie naliet, werd op voordragt der oudsten de persoon van Paulus Lambertus, uit den marna-stand, tot Orangkaya van Toerwewe benoemd, bij Besluit van heden N°. 8.

Eindelijk was de Opper-Orangkaya van Patty, Christiaan Juriaan, in Januarij jl. overleden en bleek mij, dat hij voorzien was geweest van eene akte van aanstelling, opgemaakt in den vorm voorgeschreven bij Gouvernements besluit van 10 Augustus 1847 L[a]. B. geheim. Dewijl de titel van Opper-Orangkaya hem persoonlijk was verleend, mogt zijn opvolger slechts den titel van Orangkaya voeren, en gaven de zeven hoofden van Patty mij hun verlangen te kennen, om daartoe te benoemen Jurjen Christiaan Karasmesa, thans Orangkaya van Batoemeau, dewijl de overledene geene zoons had nagelaten en Jurjen tot de familie behoorde.

Dewijl het vroeger vermeld gedrag van dezen Orangkaya van dien aard was, dat mij eene schorsing in zijne betrekking nood-

makelijk voorkwam, en buitendien het bestuur over twee negorijen op twee verschillende eilanden moeijelijk vereenigbaar is, gaf ik aan de hoofden te kennen, dat ik hun verzoek niet kon inwilligen, en zij iemand anders moesten kiezen; waarna zij mij voorstelden den persoon van Willem Titti, zusterszoon van den overledene, die dan ook bij Besluit van heden N°. 9 tot Orangkaya over Patty benoemd werd.

Nadat een en ander afgeloopen was, vertoonde mij de Orangkaya van Rokselie zijnen zilveren rottingknop, die uit 's Compagnie's tijd afkomstig en zoodanig versleten was, dat hij mij verzocht hem van een' nieuwen te voorzien.

Dit verzoek mij billijk voorkomende, voldeed ik daaraan bij Besluit van heden N°. 10. Daarna verhaalde mij dezelfde Orangkaya, dat voor ongeveer drie jaren twee praauwen van Loeang op Moa gekomen waren, de eene gevoerd door Diottra en de andere door Keselai en Dakar, beide van de negory Laoebong. Dat Diottra op Moa zonder eenige reden een man, Tetirai van Klistimor, gedood en zijn hoofd medegevoerd had naar Loeang, terwijl de anderen zich hadden schuldig gemaakt aan menschenroof, door twee slaven van Rokseli, genaamd Tronne en Tewadanne weg te voeren.

De Kapitein van Toetekee bevestigde deze verklaring, en ik maakte daarvan proces verbaal op dd. heden N°. 1, ten einde bij mijne komst op Loeang te dienen van onderzoek. Dewijl de ouderling der gemeente te Moa, Christiaan Juriaan, was overleden, verzochten mij de hoofden een ander in zijne plaats te benoemen, en na daarbij de oudste leden der gemeente geraadpleegd te hebben, benoemde ik tot die waardigheid Nicodemus Petrus, thans Orang toea Gredja, terwijl ik tot Orang toea agama, ter assistentie van den meester, benoemde Hozea David.

Ook in de betrekking van marinjo schola moest voorzien worden, en als daartoe het meest geschikt benoemde ik:

Voor Rokselie, Pieter Estefanus.
„ Patty, Dirk Bartolomeus.
„ Werwillies, Frederik Israël.

Daarna verzocht de meester Joel Matita het woord, en deelde mij mede, dat hij in 1855 verlof had bekomen, en zijne betrekking aan een ander had overgegeven; dat hij toenmaals aan den heer van Helsdingen verzocht had om op Moa te mogen blijven en voor hem een eervol ontslag en pensioen te verwerven, doch tot heden niets daarvan niets had vernomen.

Ook mij was daarvan niets bekend, doch ik beloofde hem zijne belangen te Amboina te zullen behartigen.

Vervolgens deed de vrouw van den meester Jacob Lekahena (die voor twee maanden van Serwaroe naar Amboina was teruggekeerd en zijne jonge vrouw op Moa bij hare ouders achtergelaten had,) mij het verzoek te willen bewerken, dat haar man weder op Moa geplaatst werd. Zij was op Moa achtergebleven, omdat hare hoogbejaarde ouders haar ongaarne zagen vertrekken. Tegelijk verzocht de meester Elias Tapiheroe, thans te Moa, mij met dien Lekahena te mogen ruilen en naar Amboina terug te keeren, dewijl hij hier steeds ziekelijk was en zijne vrouw en kind op Amboina had achtergelaten. Lekahena heeft zich te Serwaroe zeer gunstig onderscheiden, en indien hij zelf wenscht naar deze eilanden terug te keeren, geloof ik zulks in het belang der gemeente te mogen bevorderen; ik beloofde derhalve aan beide verzoekenden, dat ik op Amboina hunne belangen zou behartigen.

Eindelijk verzocht mij de Orangkaya van Werwillies, Kobus Ulvianus, om eene acte van aanstelling. Dewijl het mij verwonderde, dat hij er geen bezat, deed ik daarna onderzoek, en bleek het mij, dat hij in 1853 na het overlijden van den vorigen Orangkaya door de bevolking gekozen was; dat hij in 1854 door den Assistent Resident Bosscher was aangesteld, die hem had aangezegd naar Serwaroe te komen, om daar zijne akte te ontvangen. Hij was daarin door slecht weder verhinderd geworden, en had dezelve dus niet ontvangen. .

In het register van Besluiten over 1854 vond ik echter niets van eene zoodanige benoeming, en ik oordeelde dus doelmatig nogmaals de bevolking van Werwillies te hooren in hunne keuze. Zij verzochten mij eenstemmig den Orangkaya te bevestigen, en ik voldeed dus daaraan bij Besluit van heden No. 12.

Met al deze bezigheden was het avond geworden, en ik stelde derhalve de hoofden voor om de verdere werkzaamheden tot den volgenden morgen uit te stellen, daar ik mij zeer vermoeid gevoelde. Ik eindigde dus de vergadering, en begaf mij naar het fort, voor verdere bezoeken bedankende. Ik bragt den avond door met mijne aanteekeningen in orde te brengen, doch werd tegen negen uur gestoord door de tijding, dat de meester Tapiheroe een hevig toeval gekregen had. Ik ging derwaarts en eerst na een paar uren was hij zooverre hersteld, dat hij mij kon mededeelen aan de zoogenaamde vallende ziekte

te lijden en dit jaar reeds drie toevallen gehad te hebben. Den volgenden morgen was hij weder hersteld.

Zaturdag 2 Julij. 's Morgens vroeg werd mij een ongeteekend stuk ter hand gesteld, houdende eene opgave van verschillende misdrijven, sedert Julij 1855 te Moa gepleegd. Hoewel de schrijver van dat stuk zich niet noemt, meen ik het te moeten toeschrijven aan den meester Jozef Lopulisa, die voor twee maanden naar Amboina vertrokken is.

Hetzelve behelst:

1°. Klagten tegen Lucas Tarihi wegens knevelarijen op de bevolking gepleegd; de personen, omtrent wie hij zich zou hebben schuldig gemaakt, worden echter niet genoemd.

2°. Beschuldigingen tegen ongenoemde personen wegens onzedelijkheid en knevelarij; Lucas Tarihi wordt daarin wederom genoemd.

3°. Klagten van algemeenen aard tegen ongenoemde personen over het volgen der heidensche godsdienst en het opleggen van boeten aan degenen, die zich daartegen verzetten.

4°. Klagten over knevelarijen door Lettinezen op inwoners van Moa gepleegd.

5/6°. Klagten over de handelingen van den Orangkaya van Batoemeau tegen inwoners van Moa.

Ik meende verscheidene redenen te hebben om vooreerst geen onderzoek in te stellen naar de in dat stuk genoemde feiten.

Vooreerst ontbrak mij daartoe de tijd, dewijl de kommandant mij met het oog op de onveilige ligging voor Serwaroe verzocht had mijne reis zooveel mogelijk te bespoedigen; daarbij was het stuk ongeteekend en de beschuldigingen van te algemeenen aard, of de personen onbekend; voorts oordeelde ik het gevaarlijk voor de rust een onderzoek te doen naar voorvallen, met het heidensche geloof innig verbonden, en daardoor in te grijpen in de volksvooroordeelen, dit laatste voornamelijk met het oog op den te Amboina ontvangen last, om alleen in de hoogste urgentie over te gaan tot maatregelen van gewapende bestraffing.

Ik behield mij echter voor om bedoeld stuk te Amboina aan den Gouverneur aan te bieden, en zoo noodig autorisatie te verzoeken om bij een volgend bezoek langer te Moa te vertoeven, een naauwgezet onderzoek in te stellen, en indien daartoe termen gevonden werden, den persoon van Lukas Tarihi van Moa te verwijderen, daar hij zich reeds in 1854 tegen den

Assistent Resident Bosscher verzet heeft, die verpligt is geweest met een vierhonderdtal gewapende Lettinezen naar Moa over te steken, om de bevolking van Klistimor tot haren pligt te brengen en Lukas Tarihi als Orangkaya te ontslaan. Sedert heeft hij zich weder van het gezag meester gemaakt en naar het schijnt alle willekeur gepleegd. De sub N°. 5 en 6 vermelde beschuldigingen tegen den Orangkaya van Batoemeau zijn echter grootendeels te Serwaroe onderzocht en beslist. Ik oordeelde het echter noodig om iedereen in de gelegenheid te stellen zijne klagten voor te brengen, en belegde daarom tegen acht uur nogmaals eene vergadering, waarin ik alle aanwezigen uitnoodigde, indien zij klagten hadden wegens knevelarij, onderdrukking of van welken aard ook, mij daarmede bekend te maken. Langer dan een uur stelde ik hen daartoe in de gelegenheid, doch niemand bragt eenige klagt bij mij in, en ik eindigde dus de vergadering met de noodige vermaningen aan de hoofden tot handhaving van rust, orde en veiligheid in hunne negoryen.

Nu rigtte ik het woord tot den Orangkaya van Batoemeau en meldde hem dat de tijd daar was, waarop de door mij opgelegde boete betaald moest worden. Hij had allerlei verontschuldigingen en nog niets afbetaald. Ik stond eerst in beraad hem dadelijk in arrest te nemen, doch oordeelde beter zulks, indien noodig, te Serwaroe te doen, en gaf hem daarom te kennen, dat ik nog geduld wilde oefenen tot maandag morgen, doch dat alsdan in de vergadering te Serwaroe om twaalf uur alles afbetaald moest zijn. Hij beloofde dit, en zoo nam ik dan afscheid van de hoofden en begaf mij om half tien over land terug naar het strand van Wakarlele, waar ik met de hoofden van Lettie om twaalf uur aankwam.

De Z. O. wind stond zoo hevig door, dat het niet doenlijk was met de korra korra's den oversteek te wagen, en ieder mij aanraadde het overige van den dag en den nacht op het strand door te brengen. Ik had daartoe weinig lust, en het verblijf in een in der haast opgeslagen loods op het gloeijend heete zand was dan ook verre van uitlokkend te zijn. Ik raadpleegde derhalve den mandoer der groote sloep, dewijl wij het zeiltuig medegenomen hadden, en de wind gunstig was en, daar hij er geen gevaar in zag, plaatste ik het detachement in de sloep, deed mij door den Kapitein van Toetekee vergezellen, nam afscheid van de hoofden, die later zouden volgen,

en ging met de sloep onder zeil naar Serai, waar wij nog binnen het uur arriveerden; verder ging de reis langs het strand tot voor Serwaroe, waar ik tegen twee uur mij weder aan boord terug bevond. Het vele schrijfwerk, aan de benoemingen van Regenten als anderzins verbonden, verpligtte mij

Zondag 3 Julij den geheelen dag aan boord te blijven, om tegen Maandag alles gereed te hebben. Ik begaf mij dus

Maandag 4 Julij te Serwaroe aan wal om met alle hoofden van Lettie en Moa eene eindvergadering te houden.

Dewijl de houding van den Orangkaya van Batoemeau mij eenigzins dubbelzinnig was voorgekomen, en het mogelijk was, dat hij òf niet verscheen, òf de boete niet voldeed, als wanneer eene gewapende tusschenkomst onvermijdelijk werd, achtte ik het noodig naar aanleiding van art. 3 en 10 mijner instructie den Kommandant met de toedragt der zaak bekend te maken, en hem te verzoeken de vergadering bij te wonen, ten einde, zoo noodig, maatregelen te beramen, om ons gezag met klem te handhaven. ZEG. voldeed daaraan gaarne, en om negen uur stapten wij te Serwaroe aan wal, begeleid door het detachement militairen.

Wij vonden de hoofden van Lettie en Moa in de kerk verzameld, uitgezonderd den Orangkaya van Batoemeau. Ten einde hem tijd te geven, begon ik met zeven paren van Toetekee en Tombra in den ondertrouw op te nemen; de Kapitein van Toetekee zond middelerwijl een bode te paard naar Batoemeau, om den Orangkaya te ontbieden.

Daarna sprak ik de Christenen van Toetekee en Tombra aan, en beloofde hen, zooals zij mij hier en elders herhaald verzocht hadden, mijn best te doen, hen het volgend jaar een kerkelijk bezoek te zullen verschaffen. Van vele kanten werd mij verzocht den Kapitein van Toetekee A. S. Taloeta tot ouderling der gemeente te benoemen; daar de benoeming van dit invloedrijke goedgezinde hoofd niet anders dan gunstig kon werken, gaf ik daaraan gevolg bij Besluit van heden N°. 14.

Vervolgens reikte ik aanstellingsakten uit aan de nieuwbenoemde hoofden en extracten mijner besluiten aan belanghebbenden, waarna ik den inhuur van werkvolk voor Banda weder ter sprake bragt, en van de hoofden vernam, dat sommigen hunner onderdanen wel gezind waren, om naar Banda te gaan; dat de voorwaarden aan hen zeer voordeelig voorkwamen, doch dat zij, doordien zij mij op mijne reis naar Moa verge-

zeld hadden, de namen en het aantal nog niet konden opgeven.

De Kapitein van Toetekee gaf mij de verzekering zijner medewerking ten deze, en beloofde zoo spoedig mogelijk eene opgave over Makasser naar Amboina te zenden der personen, die zich naar Banda wilden begeven.

Daarna vertoonden zich vier Anakhodas van Makassaarsche paduakans, die gisteren bij Tombra ten anker gekomen waren en hunne jaarpassen vertoonden.

De Anakhoda Taparang van Weyergang kwam van Tenimbar en berigtte mij dat er hevig gevochten werd tusschen de negoryen Lermatan en Sapinana, die gemeene zaak gemaakt hadden met het als slecht volk bekend staande Lauran; voorts was aldaar Adaut in oorlog met Oeililit en Oeililit met Lauran, al welke negoryen op het groote land van Tenimbar gelegen zijn. Voorts beklaagde hij zich over de bevolking van Lermattan, waar hij in 1857 tripang had laten visschen.

De inwoners hadden meer gevangen, dan hij betalen kon; hij had nog wel eenige beschadigde goederen, doch die hadden zij niet willen aannemen.

Daarom had hij ingeladen wat hij betalen kon, en om de inwoners tevreden te stellen, de beschadigde goederen als pand bij hen achtergelaten, bestaande in zes kodies kain serassa, zestig linso kosta, zestig parangs, zestig boslemmermessen, zestig bijlen, zestig schotels, zestig borden, zestig koperen armbanden, zestig span koralen, vijftien kwalies en twee geweren, met belofte in 1858 terug te komen, het restant hunner vangst op te koopen en de achtergelaten goederen alsdan weder terug te ontvangen.

Hij was dan ook verleden jaar derwaarts gegaan, doch de bevolking had hem geweigerd de opgenoemde goederen terug te geven.

Ik deelde hem mede, dat mijne reis zich thans niet tot de Tenimber-eilanden uitstrekte, doch dat ik van zijne klagt melding zou maken in mijne aanteekeningen.

De Anachoda Oea Dada van Weyergang verzocht mijne tusschenkomst om weder op Roma ten handel te worden toegelaten. Hij had in 1855 het ongeluk, een lijder aan de pokziekte op Roma te brengen; daardoor had die ziekte zich over het eiland verspreid en was de halve bevolking uitgestorven, zoodat de Romanezen sinds dien tijd geweigerd hadden hem toe

te laten, alhoewel hij daar nog zeven en een halve pikol was in te vorderen had.

Ik bragt hem onder het oog, dat hij door zijne onvoorzigtigheid eene groote ramp over Moa gebragt had, en dat het dus niet te verwonderen was, indien de bevolking hem vijandig gezind was; dat, wat aangaat zijne schuldvordering, zeker vele zijner schuldenaars zouden overleden zijn, en hij mijns inziens wel zou doen, bij wijze van boete de geheele schuld kwijt te schelden, als wanneer ik niet twijfelde, dat de bewoners van Roma hem op mijn verzoek weder zouden ontvangen. Hij was daartoe dadelijk bereid, doch verzocht mij hem in dien geest een brief aan den heer Weyergang mede te geven, hetgeen ik deed, tevens aan den Kapitein van Toetekei opdragende, mijne missive aan den Orangkaya der Roma-eilanden over dat onderwerp te doen bezorgen.

Eindelijk bragt laatstgenoemde Anachoda nog eene klagt in tegen Diottra op Locang, die hem tijdens zijn verblijf aldaar, onder bedreiging van moord, eene boete had opgelegd van een stuk goud en een kelder arak.

Na afloop van een en ander, wendde ik mij tot den Orangkaya van Batoemeau, die ondertusschen gekomen was, en maakte hem bekend met mijn Besluit van 2 Julij N°. 13, waarbij hij om daartoe strekkende redenen in zijne betrekking geschorst en het bestuur der negory Batoemeau tijdelijk opgedragen wordt aan den vroegeren gezaghebber Hendrik Daniels. Ik deelde hem daarna mede, dat ik het niet noodig oordeelde hem naar Amboina mede te nemen, doch dat ik hem toestond te Batoemeau te blijven wonen, totdat in zijne zaak door den Gouverneur der Moluksche eilanden beslist zou zijn, en vermaande hem die beslissing in onderworpenheid af te wachten, zich volstrekt niet met het bestuur te bemoeijen en geen verdere aanleiding te geven hem van kwaadwilligheid te verdenken. Den tegenwoordigen gezaghebber en oudsten gaf ik te kennen, van ter zijde vernomen te hebben, dat sommige lieden van Batoemeau zich uitgelaten hadden, dat zij het vertrek van het oorlogschip wilden afwachten, om alsdan op nieuw wraak te nemen op Moa over de tegen hen ingebragte klagten. Ik waarschuwde hen ernstig dit tegen te gaan en geen ongeluk te brengen over hunne negory, vrouwen en kinderen, en ten slotte gaf ik den stelligen last aan de goedgezinde hoofden van Toetekei, Tombra en Noewewang, om, indien zij van eenig voornemen van wraak-

neming van Batoemeau kennis mogten ontvangen, eene zoodanige handeling met kracht tegen te gaan.

Met een en ander was het intusschen twaalf uur geworden, en ik riep derhalve den meester Noya en den Orangkaya van Werwillies op, om van hen te vernemen, of zij ingevolge mijne beslissing van voorleden maandag de geroofde goederen en de opgelegde boete van Batoemeau ontvangen hadden.

Beide verklaarden nog niets ontvangen te hebben, en ik gelastte dus den Orangkaya thans de bedoelde goederen in mijne tegenwoordigheid uit te betalen. Dralende kwam hij met de verklaring, dat alles nog niet bijeen was, en verzocht wederom uitstel tot den volgenden dag.

De overtuiging hebbende, dat de opgelegde boete zeer gemakkelijk in een paar uur had kunnen bijeengebragt worden, indien werkelijk goede wil daartoe aanwezig was geweest, mogt ik dus niet langer aarzelen, en maakte in overeenstemming met den Kommandant een einde aan de zaak, liet den sergeant en vier man van het detachement voorkomen en gelastte hem den Orangkaya van Batoemeau te arresteren en met de sloep naar boord te brengen. Tevens gaf ik kennis, dat de brik tot den volgenden morgen om zeven uur op de reede zou blijven, en indien de boete vóór dien tijd betaald werd, de Orangkaya weder in vrijheid gesteld, doch in het tegenovergestelde geval naar Amboina zou medegenomen worden.

Een en ander geschiedde onder diepe stilte en geregelde orde.

Eene menigte menschen begeleidden hem tot aan de sloep, en ik kon duidelijk bemerken, dat, hoezeer alle hoofden met hem begaan waren, zij volkomen met de billijkheid van den maatregel instemden.

Nadat de sergeant teruggekeerd en mij berigt had, dat de arrestant aan boord was, opende ik nogmaals de vergadering, reikte aan de hoofden de voor hen medegebragte geschenkgoederen uit, beloofde hen spoedig weder te bezoeken, vermaande hen tot orde en eensgezindheid en vertrok daarop met den Kommandant naar boord. Tegen vier uur kwamen de gezamenlijke hoofden aan boord mij berigten, dat aan de bepaalde boete door Batoemeau voldaan was, en verzochten mij dus hem weder in vrijheid te stellen. Ik overtuigde mij van de waarheid daarvan en liet hem daarna voor mij in de kajuit komen, waar ik hem in aller tegenwoordigheid ernstig onderhield over zijn gedrag,

en hem ten slotte afvroeg, of hij gezind was rustig de beslissing zijner zaak af te wachten en geene verdere aanleiding tot rustverstoring te geven.

Hij beloofde mij dit ten stelligste, en ik liet hem daarna vertrekken, na van al de hoofden hartelijk afscheid genomen te hebben.

Dingsdag 5 *Julij* kwam de Kapitein van Toetekei 's morgens om zes uur aan boord, daar hij met mij zoude medegaan, om als tolk te dienen op de verder te bezoeken eilanden, waar bijna geen Maleisch meer gesproken wordt, en tevens om de beste ankerplaatsen aan te wijzen. Eerst tegen half elf waren de beide ankers geligt en stevenden wij naar Lakor.

Donderdag 7 *Julij* waren wij eerst 's middags om drie uur voor de negory Waoerwewang, draaiden bij en deden een paar schoten. Er kwamen geene praauwen uit, en zulks was wegens de hooge zeeën niet te verwonderen, waarom ik de groote sloep met den Kapitein van Toetekei naar wal zond, met last den nacht aan wal te vertoeven en alles gereed te maken voor mijne komst op morgen.

Het slechte weder maakte het ankeren op de onveilige reede niet raadzaam; de Kommandant hield derhalve 's nachts op zee en wij bevonden ons

Vrijdag 8 *Julij* eerst om half tien ure voor de negory Woerwawang, alwaar ik met den sergeant en zes man in de groote sloep debarkeerde.

Op dit eiland zijn twee Orangkaya's, waarvan de een de negoryen Kiëti, Lepei en Djamloeli op de zuidkust en de tweede Woerwawang, Lettoda, Letwaroe, Poerlira, Sejra en Lolatoeara op de noordkust onder zijn bestuur heeft.

Ik vond bij mijne aankomst beide Orangkaya's en de mindere hoofden verzameld en, nadat zij mij verzekerd hadden, dat hun eiland sedert het laatste bezoek in 1855 rust en vrede genoten had, bragt de Orangkaya van Kiëti eene klagt bij mij in tegen den Orangkaya van Batoemeau, eiland Lettie. Deze was in September des vorigen jaars met een jonk en twee korra korra's naar Lakor gekomen met meer dan honderd gewapende mannen en had Kiëti gedwongen, om ter voorziening in de behoeften van den schoolmeester op Serai af te geven een karbouw en acht geiten, en zulks niettegenstaande klager er op gewezen had, dat Serai op Lettie lag, dat Lakor van de school te Serai niets profiteerde, en het nog nooit gebeurd was, dat

Lakor een aandeel in dat zoogenaamde rantsoen moest betalen.

Daarna had de Orangkaya van Batoemeau gelast, dat de negory Lalatoeara, die steeds onder het gezag van den Orangkaya van Waoerwewang had gestaan, voortaan onder den Orangkaya van Kièti zou moeten sorteren.

Ik gaf hem te kennen, dat ik bereids den Orankaya van Batoemeau in zijne betrekking had geschorst wegens zijne handelingen op Moa, doch dat ik ook van deze klagt melding zou maken. Voorts gaf ik hem den stelligen last niets op te brengen voor de school te Serai, en bragt hem onder het oog dat hij in zijn bestuur geheel onafhankelijk was van de Regenten der omliggende eilanden, en ik hem dus magtigde, alle soortgelijke aanvragen of inmengingen van de hand te wijzen. En wat de negory Lalatoeara aanging, gelastte ik, even als zulks in 1855 door den heer van Helsdingen bepaald was, dat dezelve onder Waoerwawang zou blijven sorteren.

Dit eiland produceert geen was of tripang, en wordt daarom door geene handelaars bezocht. De bewoners kweeken vee en brengen dit benevens de opbrengst hunner tuinen naar Lettie, waarvoor zij hunne benoodigdheden inruilen. Het zijn eenvoudige, goedhartige lieden, die wel eens door de slimmere hoofden der naburige eilanden onderdrukt worden.

Ik bragt daarna de inhuring van werkvolk voor Banda ter sprake, doch kon duidelijk bemerken, dat de gehechtheid aan hunnen geboortegrond ook hier de groote hinderpaal was, waarop mijne pogingen schipbreuk leden.

Daarna bragt zekere David eene klagt in tegen Diottra op Loeang, die hem in het afgeloopen jaar op Loeang een geweer afgenomen en eerst teruggegeven had, toen hij daarvoor een paar gouden oorhangers inruilde.

Naar de reden daarvan vernemende, vernam ik dat voor een paar jaren een slaaf van Diottra, genaamd Kenjeti, naar Lakor was gevlugt, en daar dienst genomen had bij zekeren Djoksaid; dat Diottra later te Lakor gekomen was, en van Djoksaid eenig vee ontvangen had, om dien slaaf uit te lossen en op Lakor te laten. Toen David daarna op Loeang kwam, had Diottra onder voorwendsel, dat die slaaf nog niet voldaan was, hem zijn geweer afgenomen. Ik beloofde hem deze zaak bij mijne komst op Loeang te zullen onderzoeken, doch oordeelde noodig om in deze zaak nog te hooren de personen van

Djaksiri, Orangkaya, en Japilioi, die beide bij het geval tegenwoordig geweest waren en hetzelfde verklaarden.

Nadat ik aan de hoofden eenige geschenkgoederen had uitgereikt en hen ten slotte vermaand had, om onderling den vrede te bewaren, keerde ik tegen twee uren naar boord terug; de hoofden hadden mij herhaald verzocht een paar dagen te blijven, doch het slechte weder maakte zulks ditmaal ondoenlijk, en zoo stevende de brik tegen den avond naar het eiland Loeang.

Zaturdag 9 *Julij* om acht uur 's morgens voor de negory Toerialan genaderd, deden een paar schoten en zagen eene hollandsche vlag op het strand geplaatst. Er kwamen geen praauwen uit, en ik verzocht dus den Kommandant den Kapitein van Toetekei aan land te laten zetten, ten einde naar den stand van zaken te onderzoeken. Dit geschiedde en tegen een uur kwamen aan boord Thomas Jacob Sopakoea en Jacob Abraham, tijdelijke gezaghebbers op Loeang, vergezeld van Cornelis Tobias, zich noemende Orangkaya van Batoemeau (Damme).

Deze personen verhaalden mij, dat hun eiland sedert 1833 door niemand bezocht was; dat de twee toenmaals door den overste Muller benoemde hoofden sedert lang, en de Kapitein juist gisteren overleden was, en zij verzochten mij dus aan wal te komen, waar overigens alles rustig was, terwijl ook de gezondheidstoestand gunstig was.

Ik besloot dus om tegen vier uur met de groote sloep aan wal te gaan, daar te slapen en zoo mogelijk den volgenden dag weder te embarkeren.

De reven, waarmede Loeang mijlen ver omgeven is, maken het ankeren voor andere, dan kleine vaartuigen onmogelijk, zoodat de Kommandant genoodzaakt was op zee te houden, en ik om vier uur met het detachement de brik verliet. Om vijf uur bereikte ik, met de sloep over de reven zeilende, de plaats, waar de vlag op het strand stond, en werd aldaar ontvangen door den Kapitein van Toetekei, die aan wal gebleven was, en ondertusschen boden had uitgezonden, om de oudsten bijeen te roepen, zoodat ik weldra in staat was om in de negory Toerialan eene vergadering te beleggen. Het eiland Loeang heeft aan de noordkust de negoryen Nowaroe, Toerialan of Letloli en Lawiewanralan onder een Orangkaya, Wewanwawang onder een Orangkaya en de negory Poepoeeni onder een Kapitein. Op de zuidkust ligt Moanan, en iets hooger in het

gebergte Ilmarna (kampong toean). De zuidkust van Loeang maakt met het distrikt Roomkisser op Sermattans zuidkust een geheel onder bestuur van een Orangkaya, die te Roomkisser woont, doch zich te Moanan en Ilmarna door den Kapitein van Poepoeéne laat vertegenwoordigen. De kampong Ilmarna wordt door alle marna-stammen en hoofden van de zuidwester-eilanden als de plaats hunner afstamming beschouwd.

Men begon met mij te laten zien eene akte van den heer Kolff, 18 Junij 1825, waarbij Mesach Jacob tot Orangkaya van Letloli, Nowaroe en Lawiewanralam benoemd was; hij was echter sedert twintig jaar overleden en nimmer was er in zijne plaats een ander benoemd.

Nadat dus de oudsten dezer negoryen met elkander geraadpleegd hadden, stelden zij mij voor om Lewantolo, een kind van zes jaar tot Orangkaya moeda te benoemen, als de naaste erfgenaam der waardigheid, terwijl zij als gezaghebber gedurende deszelfs minderjarigheid verkozen Tomas Jacob Sapakoea. Nadat ik aan hun verzoek bij Besluit van heden N°. 15 voldaan had, benoemde ik bij Besluit van heden N°. 16 over de negory Wewanwawang, wier Orangkaya Zacharias Willem in 1846 aan de pokken overleden was, tot Orangkaya Jacob Abraham uit de zusters familie van den overledene, en regelde daarna het bestuur over de zuidkust (Moanan en Ilmarna), in zoo verr dat ik bij Besluit van heden N°. 17 tot Kapitein over de ne gory Poepoeéné op de noordkust benoemde den persoon va Johannis Kapasian en hem tevens opdroeg het bestuur ov Moanan en Ilmarna onder het opperbestuur van den Orangka van Roomkisser.

Daar ik vernam, dat op Sermattan sedert lang alle benoem hoofden overleden waren, moest ik ook een Orangkaya v Roomkisser benoemen, doch, zulks liever op Sermattan wille doen, gelastte ik de oudsten van Moanan en Ilmarna mij d heen te volgen.

Doch nu kwamen deze oudsten, zoo mede die van Poepo met het verzoek te voorschijn om den nieuw benoemden pitein, een jongeling van ruim twintig jaar, met mij me nemen naar Amboina, en hem daar in het Maleisch en de telijke godsdienst te doen onderwijzen. Zij merkten daa van hoeveel belang het voor hen was om door geschikt den bestuurd te worden, dewijl hun voorname bron van door den handel met Makassaren en Boeginezen gevorm

die jaarlijks de reven bezochten en nog in dit jaar zes honderd pikols tripang en zes pikols karet hadden ingekocht.

Ik geloofde dit verzoek, dat voor eene gunstige stemming pleit, niet te mogen weigeren, en nam aan den jongeling mede te nemen naar Amboina, doch voorzag tevens in het bestuur over de drie negoryen door hetzelve in handen te laten van het stamhoofd, dat zich reeds sedert jaren met die taak belast had, en gaf hen tevens de verzekering, dat ik den jongeling na ommekomst van een jaar weder bij hen zou brengen.

Nadat deze werkzaamheden beëindigd waren, was de avond zóó verre gevorderd, dat ik de vergadering uiteen liet gaan tot den volgenden morgen. Ik doorwandelde daarna de negory en werd in de meeste huizen uitgenoodigd binnen te komen en ayer poetie (sagoweer) te drinken.

's Nachts sliep ik in een voor mij ontruimd huis, doch de menigte wandluizen beletteden mij, even als te Loehoelele op Lettie, den slaap, en eerst nadat ik mijn matje en hoofdkussen naar buiten had laten brengen, sliep ik nog eenige uren in de open lucht.

Zondag 10 *Julij*. Na 's morgens vroeg de besluiten en akten van aanstelling van den vorigen avond opgemaakt te hebben, opende ik om acht uur de vergadering en maakte de hoofden bekend met de gunstige voorwaarden, waarop het Gouvernement arbeiders voor Banda wenschte te engageren. Zij betuigden mij allen, en het omringende volk mede, dat zij te zeer aan hunnen geboortegrond gehecht waren, en in geen geval en tot welken prijs ook, dien met der woon zouden willen verlaten. Daarna begon het onderzoek naar de klagten op Moa tegen eenige Loeangers ingekomen.

Van de beide beschuldigden Kisalai en Dakar was de laatste volgens verklaring der hoofden overleden. De verklaring van Kiselai kwam daarop neder, dat hij erkende met Dakar voor ongeveer drie jaren twee menschen, genaamd Trome en Tewadamme, van Moa medegenomen te hebben; hij had zulks echter op hun eigen verzoek gedaan. Sinds dien tijd was Trome op de reven bij het tripang visschen verongelukt, doch Tewadamme nog aanwezig.

De vrouw Jewadamme gehoord, verklaart dat Kiselai haar op haar eigen verzoek heeft medegenomen, dewijl zij voor haren meester op Moa te hard moest werken; zij is zeer angstig en verzocht mij telkens haar niet naar Moa terug te zenden.

Het gevoelen der hoofden inwinnende, bleek mij dat zij van oordeel waren, dat Tewadamme niet naar Moa behoefde terug te keeren, indien Kiselai eene boete aan haren vroegeren meester betaalde. Kiselai verklaarde zich hiertoe bereid, en dus werd hem eene boete opgelegd van een geweer te betalen aan den vorigen meester van Tewadamme. De Kapitein van Toetekei nam hetzelve in ontvangst, en werd met de teruggave op Moa belast.

Tegen Diottra waren verscheidene beschuldigingen gerezen. Ik hoorde hem eerst op de klagt van den Anachoda Oea Dada, vermeld op bladzijde 167.

Diottra ontkende de zaak. Hij zegt: Oea Dada kwam hier tijdens het porkafeest en dan brengt de gewoonte mede, dat de handelaren eenige arak aan de bevolking ten geschenke geven. Oea Dada, die op Loeang getrouwd is en kinderen heeft, wist dat zeer goed, doch weigerde ditmaal, en daarom was hij door de hoofden beboet met een stuk gewerkt goud, hetwelk hij echter terug ontvangen heeft, nadat hij de arak betaald had.

De hoofden en de vrouw van Oea Dada verklaarden hetzelfde, en ik vond dus genoegzame reden om deze zaak te laten rusten, nadat ik de hoofden evenwel vermaand had, om in hun eigen belang de handelaren te beschermen en niet door knevelarijen te drukken. Daarna deed ik onderzoek in de klagt van David op Lakor tegen Diottra, nader omschreven op bladz. 170 den 8sten dezer. De verdediging van Diottra komt hierop neder. Zijn slaaf was hem ontloopen en door Djoksaid op Lakor opgenomen; hij had van den laatste daarvoor nog geene vergoeding ontvangen, toen David op Loeang kwam, en hij had daarom van David het geweer afgenomen, hetwelk David een paar dagen later tegen een paar gouden oorhangers ingeruild had.

Ik zeide hem, dat David niet aansprakelijk kon gesteld worden voor eene schuld van Djoksaid; dat hij in ieder geval zijn eigen regter niet mogt zijn en zich, ingeval van klagten, tot zijne hoofden behoorde te wenden, en dat ik hem door al zijne daden thans leerde kennen als een woelziek en lastig man, die straf verdiende. Hij antwoordde nederig, dat hij een dom mensch (orang bodok) was; dat in zoo lange jaren geen oorlogschip hier geweest was, en niemand wist, wie eigenlijk de hoofden waren; hij verklaarde zich bereid onmiddelijk de gouden oorhangers terug te geven.

Dewijl ik eerst nog zijne zaak in den op Moa gepleegden moord wilde onderzoeken, nam ik daarmede genoegen, en liet het goud aan den Kapitein van Toetekei ter wederuitbetaling aan David ter hand stellen. Alsnu begon het onderzoek van den moord, te Moa op Tetirai gepleegd.

Nadat ik aan de verzamelde hoofden kennis gegeven had van de beschuldiging tegen Diottra, vermaande ik deze de geheele waarheid te spreken; hij beleed daarop, dat hij voor ongeveer drie jaren van de stamhoofden zijner negory, genaamd Matapona, Tarekar, Tiri en Lakwera, alle tegenwoordig, den last ontvangen had om naar Moa te gaan en daar een menschenhoofd te halen, dewijl zij er een noodig hadden voor een nieuw op te rigten afgodshuis (roemah berhala). Hij had aan dat bevel gehoorzaamd en, op Klistimor komende, was Tetirai als zijn slagtoffer gevallen, zonder dat deze daartoe eenige aanleiding gegeven had. Het hoofd van Tetirai had hij naar Loeang overgebragt, en had gediend bij de afgodsfeesten.

De beschuldigde stamhoofden één voor één ondervragende, erkenden dien last aan Diottra gegeven te hebben.

Vragende waarom zij zulks gedaan hadden, kreeg ik ten antwoord, dat zij in 1830 de bevolking van Moa ondersteund hadden in eenen oorlog tegen Werwiellies en daarvoor eenig goud ontvangen hadden; dan in 1833 de overste Muller hen daarover bestraft had, en dat goud had teruggevorderd: dat zij dus na zijn vertrek weder naar Moa gegaan waren, om op nieuw de betaling voor hunne hulp te vorderen, doch dat zulks was geweigerd, en dat zij daarom, nu zij voor hun afgodshuis een menschenhoofd noodig hadden, besloten hadden er een van Moa te doen halen, ten einde daarmede de oude schuld uit te delgen.

Ik zeide hun daarop, dat, wat aanging hunnen twist met Moa, zij geheel in het ongelijk waren, dewijl zij zich hadden behooren te onderwerpen aan de uitspraak van den heer Muller en daarop nimmer hadden mogen terugkomen: dat in de zaak van den moord op Moa ik Diottra als minder schuldig moest beschouwen, dewijl hij slechts het werktuig in hunne hand was geweest om den moord te volvoeren: dat zij hoofden dus de hoofdschuldigen waren in eene misdaad, die ik niet ongestraft mogt laten, zoodat ik verklaarde van voornemen te zijn hen naar Amboina mede te nemen, ten einde aldaar naar bevind van zaken gestraft te worden.

Deze verklaring veroorzaakte groote angst en Lakwera, het woord verzoekende, gaf mij in onderworpen bewoordingen te kennen, dat zij gemeend hadden door de Compagnie vergeten te zijn, daar zij sinds zoo lange jaren niet bezocht waren; zij hadden daarom vermeend hunne twisten zelf te mogen beslissen, doch zij begrepen nu straf verdiend te hebben, evenwel riepen zij mijne vergiffenis in en verklaarden zich bereid tot elke straf, die ik hen zou opleggen, mits zij slechts niet uit hun vaderland verwijderd werden; gaarne zouden zij dan de belofte afleggen afstand te doen van het koppensnellen.

De verwaarloozing van dit eiland gedurende 26 jaren en het opregt berouw, door de hoofden betoond, zoowel als de omstandigheid dat de brik onder klein zeil op dit oogenblik achter den oosthoek uit het gezigt geraakt was, en ik derhalve veel moeite zou hebben de schuldigen gevangen naar boord te brengen, deden mij besluiten om deze zaak volgens landsgebruik af te doen. Ik gaf daarvan kennis aan de vergadering en na den Kapitein van Toetekei, die voor de belangen van Moa optrad, gehoord te hebben, veroordeelde ik de schuldige stamhoofden Matapona, Tarikar, Teri en Lakwera, zoo mede Diottra, tot gezamenlijke betaling van tien stukken gewerkt goud ten voordeele der achtergeblevene betrekkingen van den vermoorden Tetirai op Klistimor, gevende hen een uur tijd om deze boete bijeen te brengen en aan mij te overhandigen.

Aan Diottra zeide ik, dat ik hem had leeren kennen als een gevaarlijk mensch; dat ik hem echter ook in de opgelegde boete begreep, en thans niet mede wilde nemen naar Amboina, doch dat ik hem ernstig voor den vervolge waarschuwde. Den hoofden gaf ik te kennen, dat ik het volgend jaar stellig zou weder komen, om te zien of zij zich rustig gedroegen; eindelijk dat ik na de betaling der boete hen gezamenlijk eenen eed wilde afnemen, waarbij zij zich verbonden, om voor den vervolge afstand te doen van het koppensnellen, en het plegen van moord, om welke redenen dan ook, tegen te gaan.

De betrokkenen kregen daarop vrijheid zich te verwijderen en de boete bijeen te brengen.

Gedurende hunne afwezigheid beklaagde zich de nieuw benoemde gezaghebber Thomas Sapakoea:

1°. dat de Orangkaya van Pota (eiland Wetang), Toelaki genaamd, in de vorige westmousson tijdens klager op Wetang was, van hem een geweer afgenomen had.

2°. dat Atemó van Daulor (Babbergroep) voor drie jaren eene praauw van Loeang had aangehouden, bemand door Tamneha, Rewoenoe en Rotan; dat hij uit die praauw geroofd had vier geweren, een vat kruid, drie stukken goud en twintig stukken chits en zulks onder voorwendsel dat zij zouden gezegd hebben dat hij een swangi was;

3°. Dat Mauboeka uit de negory Lethalona (eiland Marsela, Babbergroep) voor twee jaren zou hebben vermoord vijf Loeangers, genaamd Waharere, Boesai, Harowewar, Lau, en Limbaro, terwijl zij bij hem aan huis sliepen.

Van dit laatste maakte ik proces-verbaal op sub N°. 2, en liet hetzelve, daar declarant lezen noch schrijven kon, door den Kapitein van Toetekei als getuigen onderteekenen, terwijl ik hem beloofde, de gedane klagten zoo mogelijk ter plaatse te onderzoeken.

Vervolgens bragt genoemd hoofd zijn zoontje Jeremias, oud tien jaren, bij mij met verzoek hem mede te nemen naar Amboina, aldaar school te laten gaan en te laten doopen. Ik stond dit toe onder voorwaarde dat de Kommandant zou toestemmen hem passage naar Amboina te verleenen.

Met een en ander was ruim een uur verloopen, en kwam men mij berigten dat de Cachelot om den oosthoek kwam opzeilen. Tegelijk kwamen de beboete hoofden mij de tien stukken gewerkt goud brengen, die ik aan den Kapitein van Toetekei liet ter hand stellen ter weder uitreiking op Moa; en nu verzamelde ik voor de laatste maal al de stamhoofden en nam hen volgens landswijze een eed af, waarbij zij zich verbonden rust en vrede in hun gebied te handhaven, de handelaren te beschermen, afstand te doen van hunne gewoonte om koppen te snellen en het moorden om welke redenen ook te verhinderen.

Zij legden dezen eed gaarne en gewillig af, en nadat ik aan de hoofden eenige geschenkgoederen had uitgereikt, en in de meeste huizen der hoofden afscheid genomen had, begeleidde de geheele bevolking mij naar het strand, waar middelerwijl de sloep in vlot water was gebragt.

Op Loeang trof ik aan den Orangkaya van Batoemera (Damme) en den Orangkaya van Soka, (Wetang); ik gelastte beide met mij aan boord der brik te gaan en mij op mijne verdere reis te verzellen, dewijl ik hunne negoryen wilde bezoeken. Ik nam hen met mij in de sloep, waardoor zich met

de Javaansche matrozen en soldaten zeven en twintig man daarin bevonden.

Holle zeeën en hevige windvlagen maakten voor de overladene sloep het traject vrij gevaarlijk, en toen ik na ruim een uur zeilens op zijde der brik lag, was het overkomen aan boord zoo gevaarlijk, dat een der Regenten in zee viel en slechts met moeite gered werd.

Nadat ik den overste, die mij met zijne gewone hartelijkheid ontving, kennis gegeven had, dat mijne bezigheden hier afgeloopen waren, werden de zeilen volgebrast en koers gesteld naar Sermattan.

Maandag 11 *Julij.* 's Morgens vroeg liepen wij langs de noordkust van Sermattan met kalme zee en flaauwen wind; zagen eenige negoryen, deden een paar schoten, maar geene praauwen vertoonden zich. Van Loeang was de Orangkaya Thomas met ons medegaan om de plaats aan te wijzen, waar in 1833 de Nautilus geankerd had, zoodat wij om negen uur onder den noordwest-hoek van Sermattan aan het strand van Ennimera Wahar ten anker kwamen.

Deze plaats is vrij ver verwijderd van de negoryen, en ik zond dus den Kapitein van Toetekei naar de zuidkust en den Orangkaya Thomas naar de noordkust, om kennis te geven van mijne komst en de hoofden te Ennimera Wahar bij een te roepen. 's Avonds kwamen nog drie praauwen met volk van Loeang, die ons gevolgd waren.

Het eiland Sermattan, meest steil uit zee oprijzend en dus geene reven bezittende, wordt zeer zelden door handelaars aangedaan en de inwoners zijn dus veel onbeschaafder, dan op Loeang. Het Maleisch is hun geheel vreemd. Op de noordkust zagen wij bij Roomdarat de ruïnen van eene kerk en sterkte. In het laatst der vorige eeuw vermoordden de inwoners hunne hoofden en bragten den schoolmeester en de bezetting ongedeerd op Lettie over, waarna het eiland tot eenen woesten staat terugkeerde; sedert werd het bezocht in 1825 door Kolff en in 1833 door Muller, die beide te Ennimera Wahar ankerden. In de westmousson moet op de zuidkust eene baai eene zeer goede ankerplaats aanbieden. Het eiland is zeer vruchtbaar en de voorraadschuur van Loeang. De inwoners zijn landbouwers en bouwen veel fraaije korra korra's, die door de Loeangers opgekocht worden en op de andere eilanden zeer gewild zijn. Zelf handelen zij niet en verlaten nimmer hun eiland.

Sermattan is verdeeld in twee districten: Roomdara het kleinste, aan de noordkust omvat slechts drie negoryen, Romdarat, Misleta en Werwali. — Roomkisser omvat het grootste deel van het eiland en bestaat uit de negoryen Roomkisser, Illahar, Lelang met de ankerplaats, Wettegai en Rocoha op de zuidkust, terwijl op de noordkust nog de negoryen Poessoeönlora, Rotnama en Letwatoe onder zijn bestuur heeft. Bovendien heeft Roomkisser nog, zooals boven reeds gezegd is, het opperbestuur over de zuidkust van Loeang.

Gaarne zou ik al deze plaatsen bezocht hebben, doch de onveilige ankerplaats noodzaakte mij mijne werkzaamheden, zooveel mogelijk te bespoedigen.

Dingsdag 12 *Julij*. 's Morgens vroeg kwamen de uitgezondene boden aan boord met de tijding, dat de hoofden gedeeltelijk reeds gekomen en deels onderweg waren.

Ik liet dus aan het strand naast de oude Compagnie steen eene tent opslaan, daarin een tafel en een paar stoelen van boord plaatsen, en begaf mij tegen acht uur naar wal, waar ik de stamhoofden van Roomkisser regts, en die van Roomdarat links van mij deed nederzitten. De Kapitein van Toetekei, als tolk fungerende, liet ik hen mededeelen dat ik gekomen was om namens het Gouvernement hunne hoofden in het gezag te bevestigen of nieuwe te verkiezen, hunne geschillen af te doen enz.

Ik zeide daarbij te weten, dat beide districten sedert jaren eenen verwoestenden oorlog voerden, en dat ik daaraan een einde wenschte te maken.

Hun antwoord was, dat zij zeer verheugd waren eens weder door een oorlogschip bezocht te worden, dat de beide districthoofden sedert jaren overleden waren, en zij mij om de benoeming van andere verzochten; dat juist het gebrek aan goede hoofden oorzaak der aanhoudende twisten was, en dat zij zeer gaarne mijne bemiddeling inriepen om daaraan voor goed een einde te maken.

Ik mag niet vergeten hierbij te voegen, dat de ordelijke stilte, die gedurende de geheele vergadering in acht genomen werd, mij gunstiger over deze bevolking deed oordeelen, dan op andere eilanden, hoezeer meermalen bezocht, het geval was. Van Roomkisser werd mij vertoond een zilveren rottingknop, vroeger door Kelai, vóór twintig jaren overleden, gedragen. Eenige oude papieren waren zoodanig verteerd, dat alleen de

handteekening van Kolff te herkennen was. Vlaggen werden op het geheele eiland niet gevonden.

Na onderlinge beraadslaging der hoofden verzochten zij mij tot Orangkaya van Roomkisser te benoemen Leonard Sliki, oud drie en twintig jaar, de eenig overgeblevene van het oude Orangkaya geslacht.

Deze Leonard was sedert een paar jaren te Lettie op school geweest, sprak een weinig Maleisch en had een gunstig voorkomen, zoodat hij mij geschikt genoeg voorkwam om hem bij Besluit van heden N°. 18 te benoemen tot Orangkaya over het distrikt Roomkisser op Sermattan en over de negoryen Ilmarna en Moanan op Loeangs zuidkust.

Doch nu stond het oude stamhoofd van Ilmarna op, en verzocht mij, namens al de anderen, den benoemden Orangkaya mede te nemen naar Amboina. Hij zeide dat Leonard sedert twee jaren aan den Kapitein van Toetekei was toevertrouwd geweest en op Lettie had school gegaan, dat het echter voor hen allen beter was, indien hij nog een jaar naar Amboina ging om te leeren lezen en schrijven, gedoopt te worden en onderrigt te ontvangen in de godsdienst; dat zij vooral dit laatste wenschten; want dat zij geene goede vrienden met de Compagnie konden zijn, als zij geen Christenen waren, en dat ik hem een volgend jaar weder kon terug brengen.

Dit verzoek was wel eenigzins bezwarend voor mij; ik had toch reeds de verzorging van een paar andere jongelieden op mij genomen, doch hun verzoek was zoo ernstig gemeend en een uitvloeisel van eene zoo gunstige stemming, dat ik er eene gewetenszaak van maakte, zulks te weigeren, vooral met het oog op het hooge nut, dat een krachtig en beschaafd hoofd over het uitgebreide Roomkisser zou kunnen stichten, en daar ik overtuigd was van de bereidvaardigheid van den Kommandant om ook dezen jongeling passage naar Amboina te verleenen, stond ik hun verzoek toe; ik vroeg hun echter hoedanig zij gedurende zijne afwezigheid in het bestuur zouden voorzien, en nu verzochten zij mij het oude stamhoofd van Ilmarna, Lointeri genaamd, daarmede te belasten, beloovende hem in alles te zullen gehoorzamen.

Aan hun verzoek voldoende, stelde ik den ouden man als teeken van gezag een zilveren rottingknop ter hand en beloofde voor hunnen Orangkaya zorg te dragen.

Daarna overgaande tot de verkiezing van een hoofd over Room-

darat, bleek mij dat de keus der hoofden gevallen was op een zusterskind van den overleden Orangkaya. Dit kind, Toeda, was echter nog te jong om zelf te besturen; ik benoemde hem dus bij Besluit van heden N°. 19 tot Orangkaya moeda over Roomdarat en stelde zijn vader Toerwewe tot gezaghebber aan.

Daarna wenschende over te gaan tot eene algemeene verzoening der beide distrikten, gaf ik hen te kennen, dat ik uit aanmerking van het lange tijdsverloop, waarin zij niet bezocht waren, geen onderzoek wilde instellen naar de oorzaken of aanleggers van den twist; dat ik hen namens het Gouvernement het gepleegde wilde vergeven, doch dat ik dan ook vorderde, dat zij thans in mijne tegenwoordigheid den eed van verzoening dronken.

Zij waren daartoe gaarne bereid; ik had als gewoonlijk arak medegebragt en nam hen ieder met de gewone plegtigheid den eed af.

Daarna stond een stamhoofd van Roomdarat op en sprak eenige woorden tot mij, die mij vertaald werden: "de vervloeking van God en de straf der Compagnie treffe ons, indien wij dezen eed verbreken;" en eindelijk omhelsden de wederzijdsche partijen elkander door op gewone wijze de neuzen tegen elkander te leggen.

Nadat de acten van aanstelling ingevuld en uitgereikt waren, gaf ik aan de hoofden eenige geschenkgoederen en bovendien aan ieder district eene Hollandsche vlag, daar zij er volstrekt geen bezaten. Zij waren daarmede zeer verheugd en vroegen mij dadelijk, waar dezelve geplaatst en bewaard moesten worden. Na dit geregeld te hebben, vroeg ik de aanwezigen of zij ook nog eenige klagten of zaken voor mij te brengen hadden, waarop een paar hoofden van Loeang opstonden en mij mededeelden, dat er onlangs een geschil gerezen was tusschen Loeang en Sermattan betreffende de visscherij op de reven, waardoor de goede verstandhouding tusschen de beide eilanden dreigde verstoord te worden.

Tot regt verstand diene, dat Loeang met negen kleine onbewoonde eilanden op een mijl ver uitgestrekt koraalrif gelegen is: het eiland zelf is onvruchtbaar en de inwoners leven grootendeels van schelpdieren der reven en van de tripang en karetvangst voor den handel. Sermattan daarentegen bezit volstrekt geene reven, is vruchtbaar en produceert voldoende voor het onderhoud der bevolking.

Dewijl de zuidkusten der beide eilanden onder één bestuur staan, informeerde ik, het gewigt dezer kwestie betreffende, hoe van oude tijden her steeds het gebruik was geweest. Beide partijen verklaarden mij, dat Loeang steeds het regt van de tripang en karetvisscherij bezeten had, dat Sermattan zich dan ook nimmer op die visscherij had toegelegd; doch dat beide eilanden het regt hadden op de reven naar visschen en schelpdieren te zoeken. Dewijl ook Loeang dit erkende, vroeg ik waarover zij zich eigenlijk beklaagden, waarop mij met eenige aarzeling alsof zij zelf de nietigheid van hun voorgeven inzagen, geantwoord werd, dat die van Sermattan bij het zoeken naar schelpdieren de reven verwoestten, (bikin binasa) en daardoor de tripang-produktie verminderden.

Dewijl dit blijkbaar een voorwendsel was om die van Sermattan geheel uit te sluiten, wees ik hunne klagt af, en bepaalde dat alles bij het oude zou blijven, en dat alleen Loeang op de reven in kwestie naar karet en tripang zou mogen visschen, doch dat het zoeken naar visch en schelpdieren aan beide eilanden zou geoorloofd zijn. Beide partijen namen hiermede genoegen.

Niets meer te verhandelen zijnde, nam ik afscheid van de hoofden der beide eilanden en van de bevolking, die ten getale van mogelijk vijf honderd mannen (vrouwen zag ik niet) mij omringde, en begaf mij tegen drie uur weder naar boord. Onmiddelijk werd het anker geligt en koers gesteld naar Babber.

Woensdag 13 *Julij* arriveerde de Cachelot om tien uur 's morgens op de veilige reede van Tepa, eiland Babber.

De Babbergroep bestaat uit zes vrij ver uiteen liggende eilanden, namelijk Babber, Wetang, Marsela, Dai, Daulora en Daura, die alle bewoond zijn. Het bezoek der reizende ambtenaren heeft zich steeds bepaald tot het aandoen der reede van Tepa op de weskust van Babber, waar de Radja woont, die het bestuur heeft over de negoryen Tepa Ell Atiara en Watroebong op Babbers westkust, en over het geheele daartegenover liggende eiland Wetang, waar zich de zes negoryen Hoka, Njaiwota, Pota, Waurili, Roemaliewen en Noeofiata bevinden. De hoofden van dit gebied zijn op eene enkele uitzondering na gewoon bij het bezoek van eenen ambtenaar naar Tepa op te komen.

Verder is het eiland Babber op de zuid-, noord- en oostkust vrij sterk bevolkt, en vindt men daar de negoryen Im-

raocim, Tela, Mahawor, Enniplahan met acht Orangkaya's, Toetoeawan, Letwoeron, Jatoki, Hiera en Menauwoei, die alle van elkander onafhankelijk zijn. De hoofden dezer plaatsen zijn nimmer voor den bezoekenden ambtenaar verschenen, evenmin als de bevolking van Daai, Marsela, Daulor, Daura; ook zijn zij, voor zoo ver mij bekend is, nimmer bezocht; zij kwamen dus ook thans niet op, en ik moest mij bij mijn kort verblijf, even als mijne voorgangers, bepalen tot het gebied van den Radja van Wetang.

Na vrij lang vertoeven kwam een klein praauwtje aan boord, waarin zekere Willem Daniels zich bevond, die op vroegere bezoekreizen als tolk gediend had, dewijl het Maleisch hier geheel en al onbekend is. Op mijne vraag, waarom de Radja en de Opper-Orangkaya van Tepa niet aan boord kwamen, kreeg ik ten antwoord, dat zij geen praauw hadden. Dit was blijkbaar een voorwendsel, daar ik eenige goede praauwen op het strand zag liggen, en ik zond hen derhalve terug met last, dat ik beide hoofden aan boord verwachtte.

Vooraf informeerde ik, als gewoonlijk, naar den staat van rust en orde onder de bevolking; al aarzelende deelde Willem mij mede:

1°. dat voor vier of vijf maanden een man, Kerwewar van de negory Njaiwota, op Tepa vermoord was door Namatan van Tela.

2°. dat onder het gebied van Tepa alles rustig was, doch dat de Orangkaya's van Njaiwota en Roemaliewen overleden waren.

3°. dat tusschen de negoryen Letwoeroen en Egnari op den achterwal van Babber oorlog ontstaan was, waarin zeven menschen gesneuveld waren, doch dat thans de vrede hersteld was.

Om vier uur 's namiddags kwamen eindelijk de Radja en de Opper-Orangkaya aan boord, wie ik onderhield over hunne traagheid om aan boord te komen, gelijk zulks op al deze eilanden, als een bewijs van eerbied en onderwerping, gebruikelijk is. Zij antwoordden dat zij van af 's morgens moeite gedaan hadden schippers voor eene korra korra bij een te roepen, dat hun volk zeer wederspannig en onhandelbaar was, en meer dergelijke vertelsels, waaruit, indien ze waarheid bevatten, duidelijk bleek, dat de hoofden niet het minste gezag over de bevolking wisten uit te oefenen.

Ik liet hen terugkeeren met aanzegging, dat ik om vijf uur zou volgen.

Zij namen mede naar wal de jongelingen Egbert en Paul, van wie in vroegere reisaanteekeningen gesproken is, en wie ik in last had aan hunne betrekkingen weder te geven.

Om vijf uur bezocht ik de negory Tepa, die uit een aantal vuile slechte huizen bestaat.

De bevolking, bij wie elk spoor van vroeger Christendom is verdwenen, vierde juist haar porkafeest, en voor een der huizen, waar een stamhoofd lag te sterven, werd dag en nacht een ontzettend rumoer gemaakt op tifas en trommen, om daardoor den boozen geest te beletten het huis in te dringen en den zieke te doen sterven; de plaats, ter vergadering in de open lucht bestemd, was daar niet ver van verwijderd en het was mij letterlijk onmogelijk te verstaan wat gesproken werd. Ik vroeg of dat vreeselijk leven maken niet kon ophouden, doch kreeg ten antwoord, dat dan de zieke zou sterven; en niet willende indringen in hunne vooroordeelen, gaf ik last de vergadering den volgenden morgen zoo ver mogelijk van het muzijkfeest te beleggen. Er was nog niemand van de Orangkaya's opgekomen; de Radja had nog niemand naar Wetang gezonden, om kennis te geven van mijne komst, en toen ik hem daartoe last gaf, kon hij geen volk bij elkander krijgen om eene praauw te bemannen; de bevolking, hoewel mij voorkomende goedhartig en welgezind te zijn, heeft niet den minsten eerbied voor hare hoofden; deze zijn in taal, woning, kleeding, enz. niet van de bevolking te onderscheiden en weten zich niet te doen gehoorzamen.

Gedurende mijn verblijf op Tepa had ik meermalen gelegenheid de onverschilligheid, dubbelhartigheid en weerstrevenden aard der meeste hoofden op te merken, en ik zou zeker meer dan eene reden gevonden hebben, om tot strengere maatregelen over te gaan, indien, zooals reeds vroeger is aangetoond, wij geen bepaalden last ontvangen hadden, om elke gewapende tusschenkomst of bestraffing te vermijden.

Ik zond thans de Orangkaya's van Soka of Hoka en van Batoemera, die mij op reis van Locang naar herwaarts vergezeld hadden, naar Wetang om de zes Orangkaya's van daar op te roepen, en keerde naar boord terug.

Donderdag 14 *Julij* om negen uur aan wal komende, vond ik niets gereed; ik moest door de Javaansche matrozen uit de sloep aan wal gedragen worden, en kwam in de negory zonder een Regent gezien te hebben, die eerst na eenigen tijd uit hunne huizen naar de vergaderplaats kwamen.

De Orangkaya's van Noesiata, Pota, Njaiwota en Hoka, allen van Wetang, waren thans opgekomen: er ontbraken nog die van Waurili en Roemaliewen. Op de vraag waarom de laatsten niet gekomen waren, gaf mij de Radja van Tepa en Wetang te kennen, dat deze beide hoofden steeds geweigerd hadden, om naar Tepa op te komen, wanneer deze plaats door eenen ambtenaar bezocht werd; dat zij zich onttrokken hadden aan het bestuur van den Radja en ook niets meer te doen wilden hebben met de Compagnie, waarom zij geene vlag meer voerden, en de zilveren rottingknoppen gesmolten hadden.

Ik meende dit berigt voor overdreven te moeten houden. Om mij echter van de waarheid te overtuigen en de weerspannige hoofden zoo mogelijk langs minzamen weg tot terugkeer aan het wettig gezag te bewegen, zond ik den Kapitein van Toetekei, die mij reeds meermalen goede diensten bewezen had en tot eene dergelijke zending goed berekend was, naar het eiland Wetang, met last om de hoofden van Waurili en Roemaliewen te bewegen naar Tepa over te komen. Hij vertrok en ik zette ondertusschen de vergadering voort.

De moord op Karwewar gepleegd wildende onderzoeken, gaf ik last den beschuldigde Namatan voor mij te brengen, en eerst na lang wachten en met groote moeite werd daaraan voldaan.

Namatan ondervragende, erkende hij Karwewar vermoord te hebben, op last van Mailiti, tijdelijk hoofd van Njaiwota, en van Pobor, neef van laatstgenoemde, beiden tegenwoordig.

Ik liet hun de vraag doen, of zij erkenden last tot dien moord gegeven te hebben; hun antwoord was bevestigend.

Waarom zij zulks gedaan hadden?

Zij zeiden: Karwewar was een swanggi, hij had reeds veel menschen van Njaiwota doen sterven, zelfs den vorigen Orangkaya: als zij hem niet gedood hadden, zou de geheele bevolking van Njaiwota uitgestorven zijn, want Karwewar had reeds van Kolebladeren poppen gemaakt, die hij den hals afsneed en daarbij den naam van zijn slagtoffer noemde, die dan ook zekerlijk stierf. Zij hadden buitendien het regt hem te dooden, daar hij tot hunne eigene familie behoorde.

Op de vraag: als zulk een gevaarlijk man zich onder u bevindt, waarom wacht gij dan niet de komst van een oorlogschip af om hem aan te klagen en te doen straffen? antwoordden zij, dat zij niet wisten *of* en *wanneer* er een oorlogschip komen zou; er was thans in vier jaren geen geweest, en zij hadden

een einde moeten maken aan het kwaad, dat de swanggi stichtte.

Op al de door mij bezochte eilanden heerscht het geloof aan swanggi (toovenaars). Degeen, die zich daarvoor uitgeven, zijn, even als op de Ambonsche eilanden, doorgaans zeer gevaarlijke menschen, die zich door ongeoorloofde en dikwerf misdadige middelen gevreesd maken en invloed verwerven. Het eindelijk lot dezer swanggi's is op de Zuidwester-eilanden dan ook gewoonlijk, dat de geheele bevolking of de familie er toe overgaat om hem te dooden; en hoezeer daaruit natuurlijk vele misbruiken kunnen ontstaan, is een dergelijke moord te zeer vereenigd met het bijgeloof en de zeden en gewoonten dezer eilanden, om daarin niet met groote omzigtigheid een oordeel te vellen.

Ik hoorde achtereenvolgend het gevoelen van al de aanwezige hoofden, die mij bevestigden dat Karwewar een beruchte swanggi was geweest, en meenden dat de lastgevers tot den moord niet strafbaar waren. Ik kon mij met dit laatste evenwel niet geheel vereenigen en gaf hen te kennen, dat hoeveel reden Maileti en Pohor ook ter verontschuldiging hadden, zij zeer goed wisten, geen last tot moord te mogen geven; dat ik echter vele verzachtende omstandigheden in aanmerking nam, en hen daarom eene boete oplegde van slechts een stuk gewerkt goud ten voordeele van de weduwe van Karwewar.

De Orangkaya van Njaiwota Izaak was in 1856 overleden, en de bevolking had deszelfs zoon, Mailiti, thans van moord beschuldigd, tot tijdelijk hoofd verkozen; hij woonde als zoodanig de vergadering bij en droeg den zilveren rottingknop van den overledene. Ik ontnam hem dien voorloopig en gaf hem tijd tot morgen om de boete te betalen, als wanneer ik tevens zou overgaan een nieuw hoofd voor Njaiwota te benoemen.

Nu stond de Opper-Orangkaya van Tepa op, en deed mij het verzoek hem uithoofde van hoogen ouderdom (hij bestuurde Tepa sedert 1838) eervol te ontslaan en in zijne plaats te benoemen zijn zusters zoon, den door mij medegebragten jongeling, Egbert Casparus.

Tegen dit verzoek bestonden geen bedenkingen, daar de bevolking denzelfden wensch te kennen gaf, en de nieuw te benoemene, hoezeer nog jong, sedert verscheidene jaren te Amboina was opgevoed, zoodat van hem veel goeds te verwachten was in het bestuur over Tepa. Ik voldeed derhalve aan dat

verzoek bij Besluit van heden N°. 20, en daar het ondertusschen twee uur geworden was, staakte ik de werkzaamheden en keerde ik naar boord terug.

Vrijdag 15 *Julij* ondervond ik bij mijne komst aan wal dezelfde onverschillige ontvangst der hoofden als gisteren. Ik besprak nu in de vergadering de klagten, die van andere plaatsen her roerden, te weten:

1°. De klagt van Thomas Sopakoea van Loeang tegen den Orangkaya van Pota, die hem een geweer zou hebben afgenomen. De beschuldigde, genaamd Toelaki, daarop gehoord, erkent de waarheid der beschuldiging, doch geeft als reden voor zijne handelwijs op, dat Diottra van Loeang nog een parang schuldig was; hij erkent echter zelf de ongeldigheid dier reden, en stelt mij dadelijk het geweer ter hand, dat door tusschenkomst van den Kapitein van Toetekei (nog niet van Wetang teruggekeerd) aan belanghebbende zal teruggegeven worden.

2°. De klagten van Thomas Sopakoea op Loeang tegen Atenoé van Daulor over het rooven van goederen, en tegen Mauboeka te Lethalona op Marsela over het dooden van vijf Loeangers.

De eilanden Daulor en Marsela zijn op vrij verren afstand van Babber gelegen, en in dezen tijd niet met prauwen te bezoeken: bovendien zijn deze eilanden nimmer bezocht, en behoort een eerste bezoek, vooral waar het een onderzoek naar zware misdrijven geldt, met eenige magtsvertooning te geschieden. Volgens opgave der inlanders zijn beide eilanden van groote reven omringd en bij de sterk doorstaande mousson bestond er voor de brik geen mogelijkheid dezelve te bezoeken, zoodat ik mij verpligt zag het onderzoek naar de gepleegde feiten uit te stellen tot een later bezoek.

De hoofden van Tepa en Wetang schenen met beide zaken goed bekend te zijn, want zij deelden mij mede, dat in den moord op Lethalona Mauboeka gehandeld had op last van zijnen Orangkaya.

Daarna maakte ik de hoofden bekend met de voorstellen betreffende de inhuring van werklieden voor Banda, doch vond overal tegenzin bij de bevolking en geene medewerking bij de hoofden.

De nieuwe Orangkaya deed mij toen het verzoek eenen schoolmeester op Tepa te mogen hebben. Herhaaldelijk hadden vorige ambtenaren hen beloofd daartoe pogingen te zullen aanwenden.

en die belofte vergezeld van den last vooraf een goede woning voor den meester te bouwen. De bevolking had daaraan voldaan, en in 1855 was die woning door den heer van Helsdingen geinspecteerd, doch thans was dezelve weder vervallen en bijna onbewoonbaar. Een schoolmeester zou op Tepa zeer nuttig werkzaam kunnen zijn, vooral indien de plaats elk jaar bezocht werd, waaraan door de veilige ankerplaats geene bezwaren verbonden zijn; de bevolking is goedaardig, en het ontbreekt hen éénlijk aan geschikte hoofden, die alleen door het aanwezen eener school kunnen gevormd worden. Ik kon niet anders, dan hun belooven hun herhaald verzoek aan den Gouverneur der Moluksche eilanden mede te deelen.

Daarna keerde ik naar boord terug en had het genoegen in den vooravond van zijne zending te zien terugkeeren den Kapitein van Toetekei, vergezeld van de twee hoofden van Waurili en Roemaliewen en hunne oudsten.

Nadat ik beide onthaald had, deed ik onderzoek, waarom zij steeds geweigerd hadden naar Tepa op te komen bij de aankomst van een oorlogschip, en waarom zij zich onttrokken hadden aan het bestuur der Compagnie en van den Radja van Wetang.

Zij verklaarden daarop eenstemmig en herhaald, zich nimmer onttrokken te hebben aan het bestuur der Compagnie en haar gezag steeds gaarne te erkennen.

Voorts verhaalden zij mij, dat voor een dertigtal jaren hunne beide negoryen door het volk van Tepa afgeloopen en verbrand waren, waarbij hunne rottingknoppen, vlaggen en papieren waren verloren gegaan; dat zij daarom steeds in onmin hadden geleefd met het volk van Tepa en steeds geweigerd hadden naar Tepa op te komen; hiervan hadden die van Tepa nu gebruik gemaakt, om kwaad van hen te spreken en te zeggen, dat zij gehoorzaamheid weigerden aan de Compagnie. Ik hield hen dien nacht aan boord en besprak

Zaturdag 16 *Julij* deze zaak in de vergadering aan wal in hunne tegenwoordigheid, waaruit mij bleek, dat hunne verklaringen waarheid bevatteden.

Ik achtte het niet noodig den Radja over zijne scheve voorstelling der zaak te onderhouden; evenmin een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van den lang geleden twist, doch ik betuigde aan de beide hoofden van Waurili en Roemaliewen mijne tevredenheid, dat zij thans opgekomen waren, en gaf hen te

kennen, dat ik hen van wege het Gouvernement in het bestuur over hunne negoryen zou bevestigen, indien zij mij belooven wilden, als van ouds het oppergezag van Tepa te erkennen, steeds bij de komst van een oorlogschip tegenwoordig te zijn, en thans in mijn bijzijn met den Radja en de overige hoofden den eed van verzoening wilden drinken. Zij beloofden dit gaarne en dus benoemde ik, na hunne oudsten gehoord te hebben, bij Besluit van heden N°. 21 tot Orangkaya over Roemaliewen den persoon van Tromara en tot Orangkaya over Waurili den persoon van Laisoka.

Zij verzochten mij daarop om een nieuwen rottingknop en vlag, doch ik kon hun die niet geven, dewijl ik nog maar één van ieder had en den een niet boven den ander wilde begunstigen; ik beloofde hen echter het volgend jaar van beide te zullen voorzien.

Daarop werd mij medegedeeld, dat de Orangkaya van Menauwoli (noordkust van Babber) mij wenschte te ontmoeten.

Ik liet hem uitnoodigen in de vergadering te komen, en spoedig daarop kwam een vrij blank oud man met zilverwit haar en van een gunstig krachtvol uiterlijk mij begroeten, die mij werd voorgesteld als de Orangkaya van Menauwoei; nadat hij gezeten was, deed ik onderzoek naar de reden zijner komst, waarop hij mij mededeelde, dat hij gaarne, even als de Radja van Tepa, voorzien wilde worden van eene akte van aanstelling van het Gouvernement, hoedanige zijne voorouders nimmer gehad hadden.

Ik vermeende dit verzoek niet te mogen weigeren, en daar hij vergezeld was van een paar zijner oudsten, en de overige Regenten van hem de gunstige getuigenis aflegden, dat zijne negory zeer goed bestuurd werd, voldeed ik aan zijn verzoek bij Besluit dd. heden N°. 22, terwijl ik hem tevens voorzag van de laatste vlag en rottingknop, die ik bij mij had.

Eindelijk deed ik onderzoek naar de boete aan Meileti en Pohor opgelegd; beide waren naar Njaiwota teruggekeerd om de boete te halen, doch niet weder gekomen. Ik besloot daarom nog te wachten tot den volgenden dag.

Zondag 17 *Julij* belegde ik eene eindvergadering, gaf kennis dat de brik 's avonds zoude vertrekken, reikte aan de benoemde personen hunne acte van aanstelling uit, en gaf aan de tegenwoordige hoofden eenige kleinigheden ten geschenke. Daarna deed ik op de gebruikelijke wijs den eed van verzoe-

ning drinken tusschen den Radja van Wetang, de beide Orangkaya's van Waurili en Roemaliewen en de overige hoofden en informeerde eindelijk nogmaals naar de beboete personen van Njaiwota. Zij waren nog niet gekomen en ik begon er aan te twijfelen of zij wel komen zouden; te meer daar ik nu van ter zijde vernam, dat zij zich uitgelaten hadden de boete niet te willen betalen.

Een persoonlijk bezoek te Njaiwota zou derhalve mogelijk door een verzet der bevolking gevolgd worden en eene gewapende tusschenkomst noodzakelijk maken. Wij hadden in last zulks te vermijden en daartoe alleen over te gaan in zaken, die geen uitstel konden lijden. Na hierover derhalve met den Kommandant geraadpleegd te hebben, besloten wij, dewijl deze zaak zeer goed later beëindigd kon worden, daaraan voor het oogenblik geen verder gevolg te geven, en zoo keerde ik om twaalf uur aan boord terug. De hoofden, die mij ditmaal alle aan boord verzelden, namen hier afscheid en ten half twee werd het anker geligt en koers gesteld naar Seroea.

Maandag 18 *Julij* bevonden wij ons 's morgens om half zes onder den noordwal van Saroea en deden twee schoten.

Het eiland, dat in de rigting van oost naar west zich langwerpig uitstrekt, heeft drie bergtoppen, die stijl uit zee oprijzen; de middelste en hoogste is een vuurberg, die voor korten tijd door eene uitbarsting den geheelen noord-westkant van den berg tot in zee toe zwart gebrand en verwoest had. De drie toppen zijn onderling door ruggen verbonden en op den rug tusschen den vuurberg en den westelijksten top liggen de vier negoryen, waar wij een hollandsche vlag zagen wapperen. Weldra stak eene praauw in zee, maar de sterke stroom zette ons, hoewel bijgedraaid, zoodanig om de west, dat zij ons niet kon bereiken en weder terugkeerde. Er schoot ons niets over, dan weder op te werken, en zoo waren wij eerst 's middags om vijf uur weder voor de negoryen, deden nog een schot en nu kwam spoedig eene praauw aan boord, bemand met zeven menschen, die ons berigtten, dat alles op hun eiland rustig was, en in welstand verkeerde. Zij waren eerst zeer bevreesd, doch werden zoo vertrouwelijk, dat zij ons sobat en soedara noemden, en mij herhaaldelijk uitnoodigden toch aan wal te komen. Daaraan was echter bij den stijf doorstaanden moesson niet te denken, en ik bepaalde mij dus om hem eenige geschenken te geven, hen over de inhuring van werkvolk voor Banda te spre-

ken en op te n de bevolking daarmede bekend te maken. Zij zeiden mij elk jaar naar Banda ten handel te gaan, doch er tegen op te zien, daar voor goed te gaan wonen; bovendien was hun eiland slechts met vier honderd zielen bevolkt.

Ondertusschen had de stroom ons weder onder west gezet en moest de brik weder eenige slagen doen om onder het eiland te komen, zoodat het reeds half negen ure 's avonds was, toen deze goede menschen, begunstigd met helder maanlicht, ons verlieten.

Koers stellende naar Damn wij

Dingsdag 19 Julij 's morg

de noordkust om de west, on de Wilhelmusbaai. Weldra passeei en Ili, deden een schot en draai bij, ije p w aan boord kwam met den Kapi oost jk , die te Bebar woont en genaamd is Ab man heeft een gunstig voorkomen en i aangaande het eiland Damme.

Volgens hem en anderen i D in 1833 door den overste Muller en in 1847 door nissaris Weddik bezocht, die beide in de Wilhelmusbaai ankerden. In 1852 kwam de Assistent-Resident Bosscher in de Koelwatterbaai ten anker. Dit was de laatste bezoekreis, zoodat dit eiland nu in zeven jaren niet bezocht was.

De ankerplaats in de Koelwatte-baai is zeer onveilig, en de Z. O. wind, die vlak in de baai staat, veroorzaakt hooge deining en belet het uitloopen. De Kommandant wenschte daarom in de Wilhelmus-baai te ankeren, ofschoon de aan boord zijnde Orangkaya van Batoemera ons zeide, dat vóór zijne negory op de noordwest-kust eene betere en in dezen tijd veilige ligplaats was. Den Kapitein van Bebar naar de ankerplaats in de Wilhelmus-baai vragende, zeide ons, dezelve te zijn vóór den mond der groote rivier, ter plaatse waar in vroeger tijd de Christen negory Kaim met de kerk, school en zendelingswoning gestaan had. Van dit alles was geen spoor meer te ontdekken.

De Kommandant zocht echter te vergeefs naar de ankerplaats, en liep daartoe tot tweemaal zeer digt onder den wal, hij besloot daarom langs de kust te houden en de negory Batoemera op te zoeken.

Wij passeei n nog de negoryen Koemoer, Konija en Me-

long, waar overal vlaggen waaiden, en kwamen eindelijk in den namiddag al loodende voor de negory Batoemera in elf vadem zand- en steengrond ten anker. Deze ankerplaats was tot heden toe geheel onbekend, en de Cachelot was het eerste vaartuig, dat hier ankerde.

Ondertusschen had ik mij bij de beide Regenten geinformeerd naar den staat van rust en orde op Damme en vernam dat ook de gezondheidstoestand voldoende was. Zij verhaalden mij echter de volgende feiten:

1°. In de Solat-baai (Koelwatte-baai) kwam voor drie jaren een paduakan ten anker voor Keili, komende van Koedamareng en gevoerd door den anachoda Poea Bobo. Deze paduakan was door het volk van Keili afgeloopen, en eenige der opvarenden vermoord. Ik maakte van deze verklaring proces-verbaal, dd. heden N°. 3.

2°. Voor twee jaren was een twist ontstaan tusschen de negoryen Solat en Keili in de Solat-baai, die nog niet geëindigd was, en waardoor eene vrouw het leven verloren had.

De overige negoryen leefden in vrede en er waren geen zaken voorgevallen, die mijn tusschenkomst behoefden; alleen was voor zeven jaar de Opper-Orangkaya van westelijk Damme overleden.

Weldra kwamen verscheidene hoofden aan boord, om ons te verwelkomen en hunne vreugde te betuigen over onze komst. Zij hadden een vrij gunstig voorkomen, waren goed gekleed en spraken goed Maleisch, en zoowel thans als later bleek mij hoeveel goeds het vroeger verblijf van twee meesters en een zendeling hier had teweeggebragt.

Het bestuur over het eiland Damme berust in handen van twee hoofden, den Orangkaya van oostelijk Damme, die de negoryen Ili, Bebar en Keili onder zich heeft en wien in 1847 de Kapitein van Bebar als tweede hoofd is toegevoegd, en den Opper-Orangkaya van westelijk Damme, die het bestuur voert over de negoryen Konija, Melong en Batoemera.

De Orangkaya's van Koemoer en Solat schijnen in eenen eenigzins onafhankelijke positie te staan tegenover de beide genoemde Regenten. De ondergeschikte negoryen worden door Orangkaya's bestuurd. Ik bepaalde dat ik morgen ochtend een begin zou maken met de werkzaamheden, en gaf last om nog heden de hoofden van Solat en Keili, de eenige, die afwezend waren, op te roepen.

Woensdag 20 *Julij* debarkeerde ik om negen uur met het detachement en beklom de hoog liggende sterke kampong Batoemera. Boven aan den trap werd ik ontvangen door een dertigtal goed gekleede bejaarde vrouwen, die een psalm zongen, en mij zingende naar de vergaderplaats begeleidden.

Ik begon met de aanstellings-akten der hoofden na te zien.

De Orangkaya van oostelijk Damme, Cornelis Jerson, had reeds sedert vijftien jaren het bestuur gevoerd; tijdens het bezoek van den Kommissaris Weddik in 1847 was hij op Loeang, en tijdens het bezoek in 1852 was hij niet naar Solat opgekomen, zoodat hij nog niet in het bestuur bevestigd was.

De Kapitein van Bebar, als tweede hoofd van Oost-Damme, bezat eene aanstelling van den Kommissaris Weddik.

De Orangkaya van Keili was niet present. De Opper-Orangkaya van westelijk Damme was in 1852 overleden, en ik moest dus iemand in zijn plaats benoemen. Ook de onder hem staande van Melong en Koaya hadden nog geene akte van aanstelling ontvangen. De Orangkaya van Koemoer bezat eene akte van den overste Muller, en die van Solat (niet aanwezig) een van den Assistent-Resident Bosscher.

Ik begon derhalve met westelijk Damme, en wel met de ondergeschikte negoryen, om met hen daarna tot de verkiezing van eenen Opper-Orangkaya over te gaan.

De Orangkaya van Melong, Adrianus Lukas, was sedert tien jaren overleden. De oudsten der negory verzochten mij Jan Bartolomeus, die hen sinds dien tijd bestuurd had, als Orangkaya te bevestigen.

De Orangkaya van Koaya, Bartolomeus Christoffel, was sinds lang overleden, en het bestuur werd uitgeoefend door Petrus Christoffel, die door mij, na de bevolking te hebben gehoord, in het bestuur werd bevestigd.

Daarna overgaande tot de benoeming van eenen Opper-Orangkaya over West-Damme, bleek mij dat de overledene Paulus Lukas door den Gouverneur Ellinkhuysen in 1831 was benoemd en aan hem een gouden rottingknop had uitgereikt.

De oudsten van Batoemera, Melong en Koaya verzochten mij thans in zijne plaats te benoemen Cornelis Tobias, die met mij van Loeang gekomen was. Bij Besluit van heden N°. 23 voldeed ik hieraan, en voorzag daarmede in het bestuur over West-Damme. Bij hetzelfde besluit werd ook in zijne waardig-

heid tot Orangkaya over Oost-Damme bevestigd Cornelis Jerson, en zulks na de oudsten te hebben gehoord.

Alsnu overgaande tot de inhuring van werklieden voor Banda, gaf ik de hoofden kennis van de voorwaarden, door het Gouvernement gesteld. Na eenige deliberatien onderling zeiden zij mij dat hun eiland zeer slecht bevolkt was (± 1000 zielen) en dus daartoe geene gelegenheid zou bestaan.

Daarna verzochten de Regenten mij dringend om weder een schoolmeester te mogen hebben. Zij boden aan de kerk te Kaim te herstellen, aldaar een huis voor den meester te bouwen en al de Christenen daar te doen wonen.

Ik beloofde hun verzoek te zullen ondersteunen. Vervolgens vroeg ik den hoofden wat hun bekend was omtrent het gebeurde te Solat en Keili, en zij gaven mij daaromtrent de volgende inlichtingen.

1°. Bij den anachoda Poea Bobo, met zijne paduakan voor Keili ten anker liggende, was aan boord gekomen de Orangtoea van Keili, Jokka. Hij was in een klein praauwtje, vergezeld van een Loeanger, genaamd Kieda, sedert naar Loeang teruggekeerd. Deze Jokka beklom de paduakan om een schildpad te verkoopen; de anachoda bood hem daarvoor twee geweren, die Jokka in de hand nam en in het praauwtje plaatste, waarna ook hij, met het karet in de hand, de paduakan wilde verlaten. De anachoda verzette zich hiertegen, zeggende: wilt gij de karet niet verkoopen, geef mij dan de geweren terug; waarop Jokka plotseling een klewang ontblootte en den anachoda neervelde; dit schijnt het sein geweest te zijn voor andere praauwtjes, zoodat het dek weldra door mannen van Keili bezet was, waardoor eene worsteling ontstond met de tien opvarenden der paduakan, waarvan nog twee of drie gedood werden. De overige vlugtten naar beneden en het schijnt, dat zij een vaatje kruid onder het dek in brand gestoken hebben, ten minste er had eene uitbarsting plaats, waardoor het dek sprong, eenige mannen van Keili gedood en verwond en de paduakan ontruimd werd. De overgebleven bemanning sneed daarop de trossen door, en de paduakan dreef naar zee, terwijl latere berigten van Tenimber meldden, dat zij daar was aangekomen.

2°. De twist tusschen Solat en Keili was ontstaan, doordien drie mannen van Batoemera, naar het kleine eiland Iliora gaande, op weg verongelukten. Toen vertelden die van Keili, dat

de bevolking van Solat de drie mannen vermoord had, en zoo ontstond de twist, die nog heden voortduurde.

De hoofden van Keili en Solat, sedert gisteren opgeroepen, waren nog niet verschenen. Ik berispte daarover den Orangkaya van Oost-Damme en hij zond onmiddelijk eenen anderen bode af, om hen nogmaals te roepen. De bezigheden ondertusschen afgeloopen zijnde, keerde ik naar boord terug, nadat ik eenige huizen der Christenen bezocht had. De vrouwen vergezelden mij weder met psalmgezang tot aan den trap der negory. 's Avonds bragten al de hoofden een bezoek aan boord en deed ik eenig onderzoek naar den handel enz. der Dammenezen.

Donderdag 21 *Julij* zond ik 's morgens den Kapitein van Toetekei aan wal om te hooren of de hoofden van Solat en Keili gekomen waren. Hij kwam weldra terug met een ontkennend antwoord en al de hoofden begeleidden hem, om te vernemen welke maatregelen tegen beide negoryen zouden genomen worden, en ons van hunne medewerking te verzekeren. Ik raadpleegde alsnu den Kommandant over hetgeen ons verder te doen stond. Om een onderzoek naar de bedreven feiten in te stellen was het noodzakelijk naar de Solatbaai te stevenen en was te voorzien dat, dewijl de beide hoofden blijkbaar niet wilden opkomen, zij in verzet zouden komen, als wanneer eene bestraffing onvermijdelijk zou worden. Dit streed echter tegen de instructie van den Kommandant; en bovendien was de mousson te ongunstig voor het bezoeken der Solat-baai.

Wij besloten dus aan de hoofden bekend te maken, dat wij tot 's avonds de mogelijke komst der beide hoofden zouden afwachten; indien zij echter niet kwamen, zouden wij vertrekken, en het onderzoek naar gepleegde misdrijven uitstellen tot eene betere gelegenheid, dewijl thans, zooals de hoofden zelf verklaarden, geene mogelijkheid bestond deze baai te bezoeken.

Alsnu reikte ik aan de nieuw benoemden en bevestigden hunne akten van aanstelling uit, verdeelde mijn restant geschenkgoederen onder hen, en reikte aan de Regenten van Oost- en West-Damme ieder een Nederlandsche vlag uit. Mijn voorraad was reeds uitgeput, doch de Kommandant assisteerde mij met deze vlaggen met zijne gewone bereidwilligheid.

Voor dat zij ons verlieten noodigde de Opper-Orangkaya van Batoemera den Kommandant en mij uit om 's middags ten zijnent te komen eten. Hij zond te dien einde eene zeer fraaije korra korra om ons te halen; aan wal werden wij weder met

psalmgezang ontvangen, en na den maaltijd, waaraan al de hoofden deel namen, herhaalden zij hun verzoek om een schoolmeester in hun midden te hebben.

Om zeven uur gingen wij onder zeil naar Lettie om den Kapitein van Toetekei af te zetten.

Vrijdag 22 Julij lagen wij 's morgens om tien uur bijgedraaid voor Toetekei. Weldra kwam een korra korra aan boord met een paar hoofden en de beide schoolmeesters.

Zij bragten mij minder aangename tijding mede van de negory Klistimor, waar de afgezette Orangkaya Lucas Tarihi steeds voortging met zijne intrigues. De bevolking wilde den door mij benoemden Orangkaya niet erkennen. Lucas Tarihi had zich op nieuw van het bestuur meester gemaakt.

In verband tot de vroeger ontwikkelde redenen schreef ik dus eenen ernstigen waarschuwenden brief dd. heden N°. 13 aan de bevolking van Klistimor en gelastte den Kapitein van Toetekei dien in persoon over te brengen.

Ten einde dit hoofd voor zijn bewezene goede diensten te beloonen, schonk ik hem eene hollandsche vlag, daartoe van den Kommandant geleend, en eenige andere artikelen uit mijn eigen voorraad, en daarna vertrok hij na een hartelijk afscheid naar wal.

Om twaalf uur werd weder volgebrast, en stevenden wij naar Amboina, waar ik den 27sten Julij 's morgens om acht uur debarkeerde [1].

De Controleur der eerste klasse, belast met eene zending naar de Zuidwester-eilanden.

(*was get.*) H. C. VAN EIJBERGEN.

---

1 Ten slotte dient hier opgemerkt te worden, dat men in deze reis een verschil zal vinden in de spelling van de eigennamen van Lucas Tarihi en Batoemeau met die van dezelfde namen in de reis, welke is uitgegeven in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, waar de eerste Lucas Farihi en de laatste Batamoean gespeld wordt. De constante spelling van het handschrift, die wat den laatsten naam betreft, gesteund wordt door opgaven van elders, deed besluiten de aangenomen spelling te behouden.

IETS OVER EENIGE GEDENKPENNINGEN EN ANDERE VEREERINGEN, DOOR OF VAN WEGE DE OOST-INDISCHE COMP^E. GEDAAN.

In het Tijdschrift voor Indische Taal-, land- en volkenkunde [1] komt voor een chronologische lijst van gedenk- en legpenningen, eereteekens enz., betrekking hebbende op de voormalige en tegenwoordige bezittingen der Nederlanders beoosten de Kaap de Goede Hoop, door den heer J. S. van Coeverden.

In de gelegenheid zijnde, om bij enkele der door dien heer opgegevene penningen eenige ophelderingen te kunnen voegen, willen wij die niet achterhouden, in het vertrouwen hiermede hem en anderen, die in dit onderwerp belang stellen, eenen dienst te bewijzen.

Het eerste betreft N°. 12 van de bovengenoemde chronologische lijst; het is de penning op de verovering van Malakka, door den Commandeur Minne Willemsz. Caertekoe in 1641, en hem door de vergadering van 17° bij hunne resolutie van den 10^den October 1642 vereerd [2].

Deze medaille was van goud en had met de daaraan hangende keten van hetzelfde metaal eene waarde van vijf honderd guldens. Op de voorzijde stond gegraveerd de stad Malakka, en aan de keerzijde het wapen van de Oost-Indische Comp^e. [3].

---

[1] Deel XIV. Batavia 1863.

[2] Zie voor uitvoeriger mededeeling over deze verovering, de Berigten van het *Histor. Genootschap* te Utrecht, 2^e. Serie, 2^e. Deel, 1^e. Stuk.

[3] In de nalatenschap van wijlen den Sjahbandaar Jan Jansz. Menie, waarvan de inventaris te Malakka werd opgemaakt den 20sten February 1644, vinden wij onder meer ander goud- en zilverwerk, juweelen enz., behoorende aan zijn dochter Isabelle Menie, en door den Gouverneur van Malakka, Jeremias van Vlieth (voor haar?) in bewaring genomen — melding gemaakt van "Een gouden penningh met de discriptie van Malacca." Deze penning was

Het daarop volgende No. 13 der voornoemde lijst, is de medaille aan Pieter de Bitter vereerd, als Commandeur der retourvloot, voor zijn betoonde dapperheid in het afslaan van een Engelsch smaldeel onder bevel van den Schout bij Nacht Thomas Tiddiman, in de haven van Bergen in Noorwegen in het jaar 1665.

Behalven eene gouden keten ter waarde van vijf honderd gulden, als Commandeur der retourvloot, werd hem door Bewindhebberen ter vergadering van 17en van den 5den November 1665, bovendien toegekend eene tweede gouden keten en medaille, eene waarde hebbende van vijftien honderd gulden "voor "syne getoonde vaillandise en dapperheyt, mitsgaders beleyt in "die rescontre gebruyckt."

Daar nu bij dezelfde resolutie aan den Deenschen Generaal Claes van Alefelt en den Commandeur Cicignon, tot eene gedachtenis aan dit feit ieder hunner een gouden keten en medaille van gelijke waarde werden geschonken, *waarop het voorschreven conflict stond gegraveerd*, vertrouwen wij dat de medaille aan de Bitter vereerd, wel van denzelfden stempel zal geweest zijn [1].

De zilveren medaille No. 50.

Deze zal wel dezelfde zijn als die in het Koninklijk Munt- en Penningkabinet te 's Hage aanwezig is, en aan de voorzijde tot opschrift heeft:

Op de bol der kolom: *Asia.*

Op het schild: *Ternaten.*

"Door geweld, list en honger geperst, verlost 4 Aug(ustus) 1797.

Op de keerzijde:

"De Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen van "de Bat(aafsche) Rep(ubliek) aan Joh(an) Godfr(ied) Budach "Gouvern(eur) en Direct(eur)

"*Ternaten* tegens de *Britten* en *Mooren* kloekmoedig verdedigd hebbende, tot eene erkentenis.

Deze zilveren gedenkpenning werd door den Raad der Aziatische Bezittingen toegekend aan de meest verdienstelijke of-

---

hem echter *niet* van wege de Compe. vereerd; maar daar hij bij de belegering en verovering dezer voor de Compe. zoo belangrijke vesting als onder-koopman tegenwoordig was, zoo komt het ons niet onwaarschijnlijk voor, dat hij deze gouden medaille uit de hem toekomende buitgelden — die niet onaanzienlijk waren — tot eene gedachtenis zal hebben laten vervaardigen.

[1] Zie over de Bitter deze Bijdragen N/R. 2e. Deel, bl. 378.

ficieren der bezetting te Ternaten, die den dapperen Gouverneur Johann Godfried Budach, in zijne kloekmoedige verdediging dezer bezitting tegen de Engelschen en de met hen verbonden uitgeweken Tidoresche Prins Noekoe en zijnen aanhang, zoo getrouw hadden ter zijde gestaan.

Voor den Gouverneur Budach werd eene hoogere eer bestemd; eene gouden medaille met daaraan hangende keten van hetzelfde metaal werd voor hem vervaardigd, die hem op de meest eervolle wijze in het openbaar zoude worden omhangen[1]; als een bewijs hoezeer de Raad zijne verdiensten op prijs stelde, en die zoo gunstig afstaken tegenover de handelingen van zooveel andere Gouverneurs, die op eene eerste sommatie der Engelschen — om de hun aanbetrouwde Gouvernementen onder hunne protectie te stellen — hieraan gehoor gaven, of wel die na eene meer of minder eervolle verdediging in hunne handen overleverden. De positie van Ternaten was in vele opzigten nog ongunstiger als zoo menige andere onzer bezittingen, en toch wist de brave en dappere Budach alle aanslagen en aanvallen der Engelschen en de met hen verbondenen te verijdelen en het hem toevertrouwde Gouvernement voor Nederland te behouden.

Maar de moedige Gouverneur mogt de verwezenlijking der hem toegedachte eer niet beleven.

Hoewel aan zijn herhaald en dringend verzoek om in zijn Gouvernement vervangen te worden, eindelijk gunstig gevolg was gegeven, kwam hij op Batavia terug — om als Buitengewoon Raad van Indië, aan de Hooge tafel zitting te nemen — met een door vele ontberingen afgesloofte ligchaam, en was hij reeds overleden vóór dat de medaille van hier verzonden werd.

Doch ook nu nog vond de Raad goed in hunnen brief van den 28sten Januarij 1802, aan Gouverneur Generaal en Raden van Indië te schrijven "dat de gouden medaille uit onzen naam zal worden ter hand gesteld aan deszelfs weduwe of naaste erfgenamen; dezelve te gelijk aanbiedende de somma van zes honderd guldens, waarop wij hebben geëvalueerd de gouden keten welke gevoegd zou zijn geworden bij de voorzegde gouden medaille, bijaldien de Gouverneur Budach in het leven zijnde gebleven, daarmede had kunnen worden omhangen."

---

[1] Zie de Bijlage, waar de voordragt hiertoe en het daarop gevolgd besluit wordt medegedeeld, zoo mede eenige andere, die op de vervaardiging dezer medaille enz. betrekking hebben.

Wij maken van deze gelegenheid tevens gebruik om aan de lijst door den heer van Coeverden opgemaakt, nog enkelen toe te voegen, die, zoo wij vermeenen, niet algemeen bekend zijn. Wij zouden deze lijst wel kunnen vermeerderen met de namen dergenen, aan wie door Bewindhebberen een gouden keten en medaille werd vereerd, voor het behouden overbrengen der retourvloot; maar daar deze medailles waarschijnlijk alle op denzelfden stempel zullen vervaardigd zijn, en aan de voorzijde de naam van dengene droeg aan wien die vereerd werd, en aan de keerzijde het wapen der Comp^e^. voerde; zoo zoude dit wel de geschied- maar niet den penningkundige bevredigen.

Want wij zouden het zeer betwijfelen of de gouden medaille, in het Koninklijk Munt- en Penningkabinet aanwezig, en behoord hebbende aan Wollebrant Geleinsz. de Jonge, die aan de voorzijde de twaalf schepen, waaruit de vloot onder zijn bevel op de tehuisreis bestond, heeft, en aan de keerzijde het wapen der Oost-Indische Comp^e^. voert, wel aan hem door Bewindhebberen is geschonken. Want hem werd in de vergadering van 17^e^, op den 28sten September 1648, als Commandeur der retourvloot enz., wel geschonken eene som van zes honderd gulden tot een goude kettingh, maar van eene medaille is geen sprake [1].

Het schenken van gouden medailles met daaraan hangende ketens van hetzelfde metaal, aan de Bevelhebbers der retourvloot, was vóór en nog een aantal jaren na dat Wollebrant Geleinsz. de Jonge die in het jaar 1648 had tehuis gebragt, bij lang na niet algemeen. Zoo werden er tusschen de jaren 1625 en 1677 slechts *vier* uitgereikt, als: in 1625 aan den Commandeur Frederik Houtman, gewezen Gouverneur in de Molukken, van *f* 600—900.

In 1670 aan den Raad ordinair van Indië en gewezen Directeur van Bengalen, Matheus van den Broek, van *f* 1500.

In 1674 aan het gewezen opperhoofd in Siam, Nicolaes de Roy, van *f* 600;

en in 1677 aan den Raad extra ordinair van Indië en gewezen Gouverneur aan de Kaap de Goede Hoop, IJsbrand Godske, van *f* 800.

---

[1] Hij werd door den President in de vergadering van den 21 December 1648 met deze ketting omhangen. Het is zeer wel mogelijk dat hij die medaille voor eigen rekening heeft laten maken. Zoo is er te Alkmaar nog van hem aanwezig een kapitaal schilderij, de retourvloot door hem gecommandeerd, voorstellende; zoo mede zijn portrait, geschilderd door Caesar van Everdingen, zoo wij ons niet bedriegen, ten voeten uit.

De overige vereeringen, aan de bevelhebbers der retourvloot in de daartusschen liggende jaren gedaan, bestonden in gouden ketens of de waarde van dien in geld.

Het was eerst in het laatstgenoemde jaar 1677, dat Bewindhebberen in hunne vergadering van 17e., op den 21sten September, nadat ze aan den Commandeur der retourvloot van dat jaar, Gysbert David Strantwyck, toegekend hadden een som van ƒ 600, of een goude keten en medaille ter waarde van dien, ter zijner keuze, goedvonden het navolgende te bepalen: "met dien reserve nochtans, dat byaldien na desen aen "eenige Ministers, geen Raden van Indiën synde, het commando "over de voorschr. vloote comt te worden gedefereert, aen de"selve geen hooger vereeringe volgens de oude ordre van de "Compe. — die nu eenige weynige reysen is te buyten gegaen "— sal worden gegeven als ter waardye van vijf honderd "guldens."

Van nu aan wordt het schenken van medailles met keten aan Bevelhebbers der retourvloot menigvuldiger, en slechts in bijzondere gevallen daarvan afgeweken.

Overgaande tot het opgeven van eenige medailles en andere vereeringen door of van wege de Oost-Indische Compe. gedaan, komen de volgende minder algemeen bekende in aanmerking.

Door Bewindhebberen in hunne vergadering van zeventienen:

1626, 17 Augustus aan:

Jan Lucasz Hasselt [1], die met den Ambassadeur van Persië, Morsabek was overgekomen, "tot een erkentenisse en vereeringe" de som van ƒ 4000; daarenboven een gouden keten van ƒ 2000 met een medaille daaraan ter waarde van ƒ 400; waarbij genoemde Hasselt tevens werd bedankt voor zijn goede gedane diensten en toezegging gegeven, voor toekomende diensten hem te "sullen recompenseren, nae merite van saecken."

1655, 9 April aan:

Den E. Pieter Kemp, jongst als Commandeur over de re"tourvloot uyt Indië tehuys gekomen, versoeckende weder in "aensienelyke qualiteyt derwaerts gecommitteerd te worden enz., "goedgevonden hem te defereren met het commando over de "uytgaende vloot, en tot een erkentenisse van de diensten die "de Compe. van hem op de reyse is verwachtende, te vereeren

---

[1] Hij had eenige jaren in dienst van den Sjah van Persie als schilder geweest en was aldaar over Aleppo gekomen; hij wordt ook wel Jan van Hasel genoemd

"met een goude ketting en medaille daeraen van *f* 800 — 1000; "met aanschryvens aen Generael en Raden, dat hy te Batavia "gecomen wesende, aldaer weder een soodanige honorabele bur- "gerlyke functie sal worden geëmployeert daertoe hy capabel en "bequaem sal worden geoordeelt.

1662, 22 December aan

den sergeant majoor Johan van der Laen. Deze was bij ontstentenis van den Admiraal en Vice-Admiraal van de retourvloot [1] met de overige schepen behouden in het vaderland gearriveerd, waarvoor hij vereerd werd met 100 ducatons, maar daar hij verscheidene pretentien tot last van de Comp^e. had ingebragt, werden die als ongegrond afgewezen. Doch daar hij zich genegen toonde weder in Comp^c. dienst naar Indië te gaan, werd hij tot betuiging, dat zijne diensten der Comp^e. aangenaem waren, vereerd met een gouden ketting en medaille ter waerdye van *f* 1800.

1670, 3 September werd den E. Cornelis Speelman aangesteld tot Raad ordinair van Indië en tevens goedgevonden "hem "tot een erkentenisse van gepresteerde diensten te vereeren met "een goude kettingh en medaille daeronder aen hangende ter "waerdye van *f* 1500, om hem die te doen hebben in Indië, "soo hy daer blyft of soo hy buyten hoop en verwachting soude "mogen herwaerts komen, hier te lande."

Door Gouverneurs-Generaal en Raden van Indië.

1641, 3 Augustus werd er besloten den Koning van Siam, uit naam van Zijne Hoogheid den Prins van Oranje, te vereeren "met een gouden Triumphpenning, daerinne Syn Hoog- "heyts tronie ende eenige veroverde steden etc. is gesneden [2], "wegende drie Oncen, vijftien Engelsen *f* 181-13-12. Een goude "ketting van vier touren, swaer zestien vyf achtste oncen *f* 648." Zoo mede nog eenige rariteiten. Bovengenoemde geschenken werden Z. M. aangeboden, bij een brief op een gouden plaat gegraveerd, wegende zes realen zilver "die met de onkosten van "prepareren en snyden kostte *f* 206-11." Deze brief was geconcipieerd door den Commissaris Jeremias van Vlieth, die eenige jaren in Siam als opperhoofd had doorgebragt.

---

[1] Onder bevel van Arnold de Vlamingh van Oudshoorn en met nog eenige andere schepen op de hoogte van de Kaap de Goede Hoop gebleven.

[2] Mogelijk dezelfde die voorkomt bij van Loon, 2e. deel, fol. 193.

1645, 19 Junij aan:

Jonathan de Neckere. "Noch by ons in achtingh genomen "synde de goede couragie en bethoonde manhaftigheyt van Jo-"nathan de Neckere, gewesen Schipper op het fluytschip de "*Noordstarre*, toen zy in A°. 1643 en 44 op de rivier van "Cambodja, die moordadige roovers, insonderheyt de jongste "mael, wanneer de geheele Cambodiase macht omtrent sich had-"de, soo merckwaerdige resistentie heeft geboden en deselven "soodanige afbreuck heeft gedaen, als in Batavia's dagregister "onder dato 3 February en den 18 November des voorleden "jaers in 't breede te lesen is. Soo wordt in conformité van het "voornemen dat d'Ed. Heer Gouverneur Generael [1] zal: daerover "oock heeft gehad, eenstemmig verstaen en geresolveert, ge-"melde Jonathan de Neckere te dien aensien als om denselven "en meer andere by soodanige occasie tot dapperheyt op te "wecken en te animeren, wegen de Comp^e^. te vereeren met een "goude keten van *f* 545-8, neven een gelycke goude medaille "daer onder aen van *f* 75-3. Samen costende *f* 620-11, waer-"voor denselven deze vergaderingh eerbiedigh bedanckt heeft."

1658, 24 September. De Raad extra ordinair van Indië, Ryckloff van Goens, werd op genoemden datum door Gouverneur Generaal en Raden vereerd "tot een eeuwige gedachtenisse van "zyn goede en gepresteerde diensten en vigilantie in 't con-"questeren van verhaelde importante plaetsen (Manaar en Jaf-"fanapatnam) op onsen algemeenen vyand den Portugees te werck "gestelt, met een gouden ketting en medaille, daerop het cas-"teel van Jaffanapatnam gedreven staende, ter waerde van Duy-"sent Rycxdaelders, om syn gemelde E. meer en meer in yver "soo in 't vervullen syner verdere Commissie als andersints op "te wecken, en daerdoor aen andere een spoor te geven om die "voetstappen te volgen."

1676, 8 Januarij. Bij gelegenheid van de komst tot den troon van den Koning van Ternaten, Padoeka Sri Sulthan Amsterdam, werd deze Vorst vereerd met "een goude medaille, "hangende aan een capitale goude ketting." Deze medaille had tot opschrift: "Wegen d'Oost-Indische Comp^e^. door den Gouver-"neur Generael en de Raden van India, vereert aen den Coninck "Quitchely [2] Amsterdam, tot gedachtenisse van syn krooningh

---

[1] Antonie van Diemen, overleden den 19^e^. April 1645.

[2] Kitjil?

"en Successie in het Tarnaatse Ryck met Confirmatie ende toe-
"genegentheyt van Hare Edele geschiet den Eersten February
"1675."

Maar niet alleen in medailles en gouden ketens beloonde de Compe. hare dienaren en anderen, die haar in bijzondere gevallen ten dienste hadden geweest of bewezen; behalve deze bestonden die vereeringen in geld, enkele gouden ketens of de waarde van dien in geld, gemaakt zilverwerk, wapens, porcelein, Japansche lakwerken, specerijen enz. [1]."

Onder de gouden ketens, door haar uitgereikt, mag niet onopgemerkt blijven die, welke Bewindhebberen in hunne vergadering van 17e. den 15den November 1631 toekenden aan den Schipper Frederick Rycksen, in dat jaar met het schip *Leeuwarden* te huis gekomen. Zij bestond in een gouden keten ter waarde van vier honderd guldens met een verguld zijdgeweer, "om by hem ter eere van de Compe. voor zyne getrouwe "diensten gedragen te worden. Voor dat in het uytvaren naar "Indiën omtrent Sierra Leone gekomen synde, den fameusen "Rover Compaen in de vlugt heeft geslagen, en dat hy vóór "de rivier van Suratte leggende, meer als Honderd tachtig "Portugesche fusten op hem en syn byhebbende Moorsche sche-"pen siende afkomen, waervan eenige hem aen boord komende, "hy sich soodanig heeft gedefendeert, dat eenige verbrant, eenige "in den gront geraekt en andere verdreven heeft, nadat 't selve "geveght den ganschen dag van 's morgens tot 's avonds toe "geduurt had."

1692, 5 April aan:

Gerrit Brouwer "Is goetgevonden aan Gerrit Brouwer, ge-"wesen Schipper op 't schip *Goudensteyn* in Januari 1690 van "hier vertrokken, en 't welck omtrent de Canarise eylanden te-"gens drie Algierse roovers is slaegs geweest, en na ruym se-"ven uren vegtens, denselven cloekmoedelyck heeft afgewesen, "voor syn dapper beleyd en goede diensten dieswegen toe te "voegen een vereeringh van een goude kettingh, ter waar-"dye van Honderd Silvere ducatons."

Door Gouverneur Generaal en Raden van Indië werd, bij resolutie van den 23sten Julij 1644, een dergelijke keten ter waarde van vier honderd vijftig gulden geschonken aan den

---

[1] Zie over eenige dezer de *Navorscher*, VII, bl. 292—293. X, bl. 181—183, door Laboranter.

Schipper van het fregat *Wingurla*, Pieter Jansz. Crol "voor "de couragie en manhaftigheyt, die hy April passado omtrent "Negumbo betoont heeft, in 't slaen tegen der Portugesche "vaertuygen, insonderheyt seeker Armada de Rima, uyt Goa "naar Columbo comende, daer ten principale meester van ge- "worden zy."

Onder het bewerkt zilver, door de Comp^e^. vereerd, is niet onbelangrijk hetgeen door Bewindhebberen ter vergadering van 17^e^. op den 17^den^ Augustus 1616 aan Frederick Houtman voor bewezene diensten werd geschonken, bestaande dit in "een sil- "vere schael of coppe tasse van L. 25 vl. behalven het fatsoen, "en daerinne te doen stellen de plaetsen of forten van Am- "boina, Loehoe en Cambello."

Zoo ook werd door hun op den 14^den^ Mei 1624 de Schipper Jan Cornelisz. Cunst "voor eenige extra ordinairis gepres- "teerde diensten, mitsgaders het commandement dat hy aen "Puncte de Gale had gehad, vereerd met een goude kop ter "waerdye van een honderd vijftig gulden."

Over de zilver vergulde beker of kop aan den oud Gouverneur Generaal Hendrik Zwaerdecroon bij resolutie van de 17^e^. van den 11^den^ October 1728 vereerd; op het deksel waarvan twee schilden staan, het eene met het wapen der stad Batavia [1] en het andere met het merk der Comp^e^. [2], benevens een opschrift in de Latijnsche taal, zie men de *Navorscher* V. bl. 91 [3].

Zoo mede over het zilveren tafelservies, met het wapen der Comp^e^. voorzien, eene waarde hebbende van vijftien duizend gulden en op den 11^den^ December 1741 aan den Gouverneur Generaal Gustaaf Willem Baron van Imhoff ten geschenke aangeboden, zie men deze Bijdragen het Tweede deel, bl. 308.

De volgende vergunning, door Bewindhebberen in hunne algemeene vergadering, op den 30sten December 1620, aan den Admiraal Steven van der Hagen verleend, is zeer opmerkenswaardig. Genoemde Admiraal verscheen op dien dag in de vergadering, waar hij overgaf zijne journalen van de reis door hem naar Indië gedaan en "de victoriën en de exploicten die hy

[1] Een opstaand zwaard, de punt met een lauwerkrans omgeven.

[2]

[3] Deze beker is thans nog aanwezig in het Museum van zeldzaamheden, het zoogenaamde Mauritshuis te 's Hage.

"gedurende dien tyd geluckelyck heeft beleyt, als oock syne "schriftelycke remonstrantiën" enz.; alles strekkende om door de Compe. met eene vereering begiftigd te worden.

Na lezing en considriatie van de voornoemde schriftelijke en mondelinge remonstrantie werd hem aangezegd, dat de Compe. aangaande hetgene hij in zijn eerste reis, in de verovering van Amboina en dergelijke, zoude mogen hebben gebezigd tot reputatie van het land der Vereenigde Oost-Indische Compe. niet was gehouden of verpligt; daar hij bij zijn laatste aanneming of contract alles had gerenuncieert, waarom dan ook uit aanmerking van dien zijne maandgelden zoo waren verhoogd. "En "dat aengaende de eer die hy pretendeerde te hebben als con-"questeur van het casteel en de landen van Amboina, dat dese "vergadering daar niet tegen had; tot welker eynde de caerte "ende met het pourtraict van Frederick de Houtman in de groote "zale te Amsterdam hangende, soude worden weggedaen. Ende "wert aen hem gepermitteert, dat hy tot costen van de Compe. "sal laten maecken een gelycke caerte van den Lande van Am-"boyna, in dewelcke hy sal vermogen te stellen syn pourtraict "met een inscriptie, als synde geweest den conquesteur en de "eerste Gouverneur van Amboyna, onder de regeringe van de "Ho. en Mog. Heeren Staten Generael. Welke inscriptie hy "eerst sal communiceren aen de Compe. om geexamineert te "worden; en sal oock vermogen in een parcke in de voor-"noemde caerte van Amboyna, in 't cleyn laten afmalen, de "overwinning die hy gehad heeft over de vier Gallioenen voor "Malacca, tot een memorie voor de voorscheven Heer Admiraal.

"En alhoewel achtervolgende het contract met hem schrifte-"lyck gemaeekt op zyne laetste aenneminge, hy over het voor-"noemde exploict voor Malacca ofte eenige andere dergelycke "vrome feyten niets en can pretendeeren, soo hebben nochtans "de Heren van de Seventienen uyt een pure liberaliteyt en "gratuiteyt, sonder daertoe verobligeert te syn, aen den voor-"noemden Admirael Steven van der Hagen, vereert een goude "keten ter waerde van twee duysent Karolus guldens, 't sy in "geld ten pryse als boven ofte gemaeckt tot een kettingh, soo "als het hem sal gelieven, ende dat voor alle pretentien die "hy voor deze nu ofte naermaels op de Vereenigde Oost-Indi-"sche Compe. sal mogen voortbrengen, geene uytgesondert; "welcke vereeringe ende conditie hy heeft aengenomen ende "syn de Seventiene van hem daervoor bedankt.

het opslaan der jaarboeken van de Grieken en Romeinen, onze verwondering tegelijk met onzen eerbied bijkans op elke bladzijde wekken, onder de hedendaagsche volken zoo schaarsch gevonden worden. Het is immers eene wet, die het hart van alle menschen is ingeprent, dat niemand nalatig is zich zelven een voordeel te bezorgen, zoo hij niet op een nog grooter voordeel het oog heeft. Niemand zal zich van het gedeelte, dat hem is toegewezen, ontblooten, om den algemeenen schat te vermeerderen, zonder dat hij dringende beweegredenen hebbe, die hem hiertoe aandrijven. Het inwendig zelfgenoegen. welke de deugd haren betrachteren doet ontwaar worden, moge voor den stoïschen wijsgeer eene genoegzame aanprikkeling ten goede zijn, bij het gros des menschdoms zijn deze verfijnde gewaarwordingen ongenoegzaam, om tegen zelfopofferingen, die toch ook de deugdzaamste mensch niet doen kan, zonder eene overwinning op zich zelven te hebben behaald, in de weegschaal gelegd te worden. Uitwendige en meer tastbare belooningen, door het welwikkende oordeel van den braven Regent, naar de verdienstelijke daden afgemeten en door de hand der billijkheid uitgereikt, zijn de roersels, die den drijfveder van alle regeringsvormen in het gemeen en van den democratischen in het bijzonder, moeten werkzaam houden en in kracht doen toenemen.

Deze de opoffering vergoedende, welke wij ten voordeele van het algemeen gedaan hebben, wisschen niet alleen uit onzen geest, maar ook uit onze zinnen, het geheugen van de moeite, die wij daartoe hebben aangewend, en laten ons de waardij dier schatting niet gewaar worden. Het zijn deze aanmerkingen, het zijn deze grondbeginselen, die gijlieden allen u ten dien aanzien als onwrikbaar hebt voorgesteld, welke het departement tot de Indische zaken genoopt hebben, de aandacht des Raads thans bijzonderlijk te bepalen op het gedrag door den afgetreden Gouverneur van Ternate J. G. Budach, op dat eiland gehouden, als die, blijkens de jongste brief van Generaal en Raden, met de grootste heldhaftigheid dat eiland tegen de herhaalde en woedende aanvallen van de Engelschen en derzelver verbondelingen heeft verdedigd. Die schoon zelf niet rijkelijk met tijdelijke goederen gezegend, alle listige verzoekingen en verleidende aanbiedingen des vijands grootmoedig en met verachting heeft afgewezen; die de snerpende geeselroede van den honger met de zijne geduldig heeft gedragen, en het uiterste gebrek, hoezeer ook ten hoogsten top geklommen, standvastig

EXTRACT uit de resolutien van den Raad der Aziatische Bezittingen van den 20 April 1801.

Het departement tot de Indische zaken, zich onledig houdende met het examen der successivelijk uit Indië ingekomen brieven en stukken, om daaruit te colligeren de ingrediënten der geprojecteerde generale rescriptie; en bij die gelegenheid deszelfs bijzondere aandacht hebbende gevestigd op de missive van Gouverneur Generaal en Raden van Indië van den 20sten December des jaars 1799, waarbij voorkomt een gedetailleerd verslag van de kloekmoedige verdediging van het eiland Ternate tegen de herhaalde en woedende aanvallen van den gemeenen vijand, doet deswegens de navolgende zoo gewigtigen, als gepasten voordragt.

Medeburgers!

Zoo het waar zij, gelijk Cicero zegt, dat het een onbedriegelijk kenteeken is van de deudgzaamheid een's Staats, wanneer de misdaden niet slechts zonder aanzien van personen gestraft, maar waarin ook de deugden eene evenredige vergelding genieten. Zoo het daarentegen alleen de zwakken en verdorven of wel despotieke regeringen zijn, die geen openlijke erkentenis aan uitmuntende daden hechten of die hare gunsten zonder regelmaat en naar willekeur uitdeelen, dan ook is het zeker een onzer eerste pligten, niet alleen tegen misbruiken te waken, en den vrijen loop der wrekende geregtigheid onder ons bestuur te handhaven, maar ook met eene even zoo groote oplettendheid te zorgen, dat alle schitterende daden en opofferingen voor het algemeen welzijn erkend en beloond worden naar evenredigheid van het nut, dat zij aan den staat hebben toegebragt. Het veronachtzamen van dit grondbeginsel is misschien de eenige reden, waarom die menigvuldige staatkundige deugden, die bij

het opslaan der jaarboeken van de Grieken en Romeinen, onze verwondering tegelijk met onzen eerbied bijkans op elke bladzijde wekken, onder de hedendaagsche volken zoo schaarsch gevonden worden. Het is immers eene wet, die het hart van alle menschen is ingeprent, dat niemand nalatig is zich zelven een voordeel te bezorgen, zoo hij niet op een nog grooter voordeel het oog heeft. Niemand zal zich van het gedeelte, dat hem is toegewezen, ontblooten, om den algemeenen schat te vermeerderen, zonder dat hij dringende beweegredenen hebbe, die hem hiertoe aandrijven. Het inwendig zelfgenoegen. welke de deugd haren betrachteren doet ontwaar worden, moge voor den stoïschen wijsgeer eene genoegzame aanprikkeling ten goede zijn, bij het gros des menschdoms zijn deze verfijnde gewaarwordingen ongenoegzaam, om tegen zelfopofferingen, die toch ook de deugdzaamste mensch niet doen kan, zonder eene overwinning op zich zelven te hebben behaald, in de weegschaal gelegd te worden. Uitwendige en meer tastbare belooningen, door het welwikkende oordeel van den braven Regent, naar de verdienstelijke daden afgemeten en door de hand der billijkheid uitgereikt, zijn de roersels, die den drijfveder van alle regeringsvormen in het gemeen en van den democratischen in het bijzonder, moeten werkzaam houden en in kracht doen toenemen.

Deze de opoffering vergoedende, welke wij ten voordeele van het algemeen gedaan hebben, wisschen niet alleen uit onzen geest, maar ook uit onze zinnen, het geheugen van de moeite, die wij daartoe hebben aangewend, en laten ons de waardij dier schatting niet gewaar worden. Het zijn deze aanmerkingen, het zijn deze grondbeginselen, die gijlieden allen u ten dien aanzien als onwrikbaar hebt voorgesteld, welke het departement tot de Indische zaken genoopt hebben, de aandacht des Raads thans bijzonderlijk te bepalen op het gedrag door den afgetreden Gouverneur van Ternate J. G. Budach, op dat eiland gehouden, als die, blijkens de jongste brief van Generaal en Raden, met de grootste heldhaftigheid dat eiland tegen de herhaalde en woedende aanvallen van de Engelschen en derzelver verbondelingen heeft verdedigd. Die schoon zelf niet rijkelijk met tijdelijke goederen gezegend, alle listige verzoekingen en verleidende aanbiedingen des vijands grootmoedig en met verachting heeft afgewezen; die de snerpende geeselroede van den honger met de zijne geduldig heeft gedragen, en het uiterste gebrek, hoezeer ook ten hoogsten top geklommen, standvastiglijk

versmaad, om, getrouw aan zijnen eed, te midden van zoo vele lafhartig of trouwlooslijk aan den vijand overgegeven Bezittingen, het aan hem toebetrouwde eigendom der republiek voor dezelve ongeschonden te bewaren, en die nu, afgemarteld door vermoeijenissen en verzwakt van ligchaam, door de Hooge Regering van daar, op zijn verzoek is terug geroepen, om in Rade van India, als extra ordinair lid, zitting te nemen; op welke bevordering de goedkeuring van het uitvoerend bewind nog zal moeten worden ingewacht. Deze bevordering kan intusschen den braven Budach tot geene belooning worden gerekend, vermits de plaatshebbende vacatures aan de Hooge Tafel hem als 't ware bij opklimming, daarop een zeker regt gaven. Ook is het gedrag diens mans aan het departement voorgekomen van dien aard en zoo loffelijk te zijn, dat hetzelve op eene bijzondere en buitengewone wijze verdiend beloond te worden en vleit zich het Departement, dat niet slechts uwer aller erkentelijk gevoel, maar ook tevens uwe wijsheid en staatkunde Ulieden ten dezen opzigte met hetzelve gereedelijk zullen doen instemmen.

Op deze overeenkomst van gevoelens dan vertrouwende, heeft het Departement geraadpleegt over de soort van belooning welke men dezen dapperen van 's Lands dierbare Bezittingen, op de beste en gevoegelijkste wijze, zoude kunnen aanbieden en hebben dezelve raadplegingen het Departement tot het besluit gebragt, den Raad voor te stellen of Hoogstdezelve niet zoude kunnen resolveren vooreerst: dat ten bewijze van de goedkeuring en het genoegen des Raads over den ijver en de kloekmoedigheid, waarmede de eer van de natie is gehandhaafd door den Gouverneur van Ternate J. G. Budach, voor denzelven zal worden vervaardigd een gouden gedenkpenning, met een toepasselijken stempel en gelijk tegenschrift, ter waarde van.... Caroli guldens, hangende aan een keten van hetzelfde metaal, om bij de eerste veilige gelegenheid naar Indië te worden gezonden.

Ten tweeden: dat dezelve gedenkpenning aldaar ontvangen zijnde, voormelden afgetreden Gouverneur van Ternate (alsdan extra ordinair Raad van Indië) op een opzettelijk daartoe te bepalen uur, zal worden verzocht ter vergadering en van daar door eene Commissie, bestaande uit den Directeur Generaal en drie zoo ordinaire als extra ordinaire Raden, worden geleid naar de parade, alwaar hij onder het genot der militaire honneurs

zal worden ontvangen door den Gouverneur Generaal, die voor 't front en ten aanhoore van een iegelijk, deze uwe resolutie voorgelezen hebbende, den keten met den gedenkpenning er aan, hem zal omhangen en na het afloopen dezer plegtigheid met de gedecerneerde Commissie terug geleiden naar de vergaderzaal.

Ten derde: dat inmiddels dat deze gedenkpenning wordt vervaardigd en er zich een bekwaam en veilige gelegenheid tot desselfs verzending aanbied, het noodige getal geautentiseerde afschriften op pergament en met het groot zegel gedrukt op een papieren ruit, voorzien, met den meesten spoed zullen worden in gereedheid gebragt, om langs verschillende wegen naar Indië verzonden en door den Gouverneur-Generaal ter hand gesteld te worden aan meergemelden afgetreden Gouverneur van Ternate J. G. Budach, om te strekken tot desselfs informatie en met te kennen gave, dat de Raad het daarvoor wil gehouden hebben, alsof hij alreeds met de vervaardigd wordende gedenkpenning en keten op de vorenstaande plegtige wijze ware omhangen geworden.

Ten vierden: dat aan allen, die deel gehad hebben aan de manmoedige verdediging van Ternate, voor zoo veel zulks zal mogelijk zijn, nu of in 't vervolg de goedkeuring en het genoegen des Raads zal worden bekend gemaakt en dat dezelve verlangd, dat op die allen, voor zoo verre zij daarvoor vatbaar zijn, bij plaatshebbende bevorderingen, eene bijzondere aandacht worden geslagen.

Ten vijfden: dat copie dezer resolutie almede zal worden gezonden aan Gouverneur Generaal en Raden, om te strekken tot derzelver narigt en om zich dien conform te gedragen.

Het Departement geeft eindelijk nog in consideratie of gijlieden deze propositie amplecterende, niet zoude kunnen goedvinden, hetzelve te authoriseren en te gelasten, om met den burger Holtshey hier ter stede, het vervaardigen des gedachten gedenkpenning te arrangeren; mits echter alvorens iets daarin dadelijk te bewerkstelligen, Ulieden doende behoorlijk verslag van al het ter dier zake verhandelde.

Ter ordonnantie van voorz. departement.

AMSTERDAM, (*was get.*) VAN GOENS.

20 April, 1801.

Waaruit zijnde gebleken, het heldhaftig, onverschrokken en standvastig gedrag van den toenmaligen Gouverneur van Ternate J. G. Budach, thans zitting hebbende aan de Hooge Tafel, als Raad extra ordinair van Indië, door denzelven op eene zoo roemrijke en gedistingeerde wijze ten toon gespreid bij de defensie van dat eiland tegen de Engelschen en derzelver medestanders. Als hebbende bij die gelegenheid, ofschoon zelve niet rijkelijk bedeeld met tijdelijke goederen, alle listige verzoekingen en verleidende aanbiedingen des vijands, met zoo veel grootmoedigheid en verachting van de hand gewezen, en niet geschroomd met de zijnen het uiterste gebrek, hoezeer ook ten hoogsten top geklommen, met geduld en standvastigheid te verduren, om, getrouw aan eed en pligt, te midden van zoo vele lafhartiglijk aan den vijand overgegevene Bezittingen het aan hem toebetrouwde pand ongeschonden voor deze republiek te bewaren. En bij de deliberatien over dat allezins loffelijk gedrag van den opgemelden Gouverneur Budach, en over het daaruit geresulteerd behoud voor dezen staat van dat gedeelte van deszelfs buitenlandsche Bezittingen, zijnde geconsidereerd, dat een zoo prijswaardig en belangeloos gedrag allezins meriteerd, ten voorbeelde en aanmoediging van anderen, en ten bewijze der goedkeurende en erkentelijke gevoelens van deze vergadering, op eene buitengewone en gedistingeerde wijze te worden beloond, wordt op die en andere bij den voorschreven voordragt gelegde en aangegeven gronden, en uit aanmerking dat de bevordering tot Raad extra ordinair van Indië, die hem door den Commissaris Generaal reeds is opgedragen, den braven Budach echter tot geene genoegzaam voldoende belooning kan worden gerekend, besloten [1].

1°. Als in de voordragt voorgesteld.

2°. Als voren.

3°. Als voren.

4°. Dat aan allen zonder onderscheid die deel hebben gehad aan de manmoedige verdediging van Ternate, nu of in het vervolg, voor zoo veel zulks mogelijk zal zijn, de goedkeuring en het genoegen van dezen Raad zal worden bekend gemaakt en bewezen, zoowel door de uitdeeling van zilveren gelijksoortige gedenkpenningen aan de officieren,

[1] Wij hebben deze punten als overeenstemmende met het voorgestelde hier niet herhaald.

en van drie maanden buitengewone soldij aan de gemeene militairen, als door eene aanschrijving aan Gouverneur Generaal en Raden van Indië, dat de Raad verlangt dat op die allen, voor zoo ver zij daarvoor vatbaar zijn, bij plaatshebbende bevorderingen, een bijzonder regard worde geslagen.

5°. Als in de voordragt voorgesteld.

En wordt het Departement tot de Indische zaken bij deze verzocht en geauthoriseerd met den Medailleur Holtshey binnen deze stad, te overleggen de vervaardiging niet alleen van de meergedachten gouden gedenkpenning en keten en de daartoe te bepalen waarde, maar ook een getal van vijftig der hier bovengenoemde zilveren penningen van verschillende grootte, geëvenredigd naar de onderscheiden rangen der respective officieren; om vervolgens en alvorens in deze iets te effectueren alhier verslag te doen van deszelfs verrigtingen en bevindingen.

Den 7den Mei daaraanvolgende werd door de Leden van het Departement tot de Indische zaken, aan wien de vervaardiging van de gouden medaille bestemd voor den gewezen Gouverneur Budach, was opgedragen, ter tafel gebragt eene teekening van eene zoodanige medaille met eene beschrijving en berekening der kosten.

De teekening en berekening en gros der kosten werd geapprobeerd en authorisatie verleend, die te laten vervaardigen. In de vergadering van den 24sten September daaraanvolgende, werd ter tafel gebragt een proeve van een gouden en van een zilveren medaille, gedestineerd geweêst voor den gewezen, doch nu overleden Gouverneur van Ternate J. G. Budach en voor de overige officieren.

Beide proef-medailles werden geapprobeerd en het Departement tot de Indische zaken geauthoriseerd, het noodige getal te doen vervaardigen, volgens het gearresteerde in de vergadering van den 20sten April jl. onder eene geringe verandering in de inscriptie in den aan hetzelve Departement bekenden zin dezer vergadering [1].

Nadat de veranderde gouden medaille en de overige zilveren op den 9den November 1801 in de vergadering waren gebragt, werd besloten die met de eerstkomende gelegenheid naar Indië

[1] Waarin deze verandering bestaan heeft, wordt bij de resolutie niet opgegeven.

te verzenden, en in de vergadering van den 21sten daaraanvolgende bepaald, dat met het schip *Arnestein*, Kapitein Stokbroo, naar Indië zoude worden gezonden de gouden medaille en een getal van dertig zilveren, de eerste bestemd voor de nagelatene erven van den Gouverneur van Ternate J. G. Budach, en de overige voor de meest verdienstelijke officieren der bezetting, die onder hem zoo een belangrijk aandeel aan de verdediging van Ternate hadden gehad.

Aan ieder der Leden van den Aziatischen raad, zoo mede aan den Secretaris, werd een exemplaar der zilveren medaille afgegeven, terwijl het Departement van financiën werd verzocht en geauthoriseerd de overgelegde rekening van den Medailleur Holtshey, ter zake der voorschreven medailles, ten bedrage van *f* 1341-9 te examineren, en accoord en in orde bevonden wordende te doen betalen.

AANTEEKENING.

Johan Godfried Budach werd geboren te Frankfort aan den Oder. Hij kwam in Indië met het schip *den Hertog van Brunswijk* in 1767 als soldaat. In hetzelfde jaar vertrok hij naar Makasser, waar hij tot 1774 als soldaat dienst deed. In het volgend jaar werd hij aangesteld tot negotie overdrager.

In 1776 Boekhouder en negotie overdrager.
" 1779 Soldij boekhouder.
" 1780 Provisioneel onderkoopman en soldij boekhouder.
" 1781 Als boven en Secretaris ven Politie.
" 1787 Als boven en kassier.
" 1790 Provisioneel opperkoopman en secunde.
" 1794—1799 Gouverneur en Directeur van Ternate.

BIJDRAGEN

TOT DE

AAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

AL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS

ACHTSTE DEEL

3e. EN 4e. STUK.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1865

INHOUD.

EEN "LAATSTER" WOORD.

Bij de geschiedenis van de verijdelde hof-intrigue, beschreven in "een belangrijke brief over een belangrijk onderwerp (huwelijk van een Sultan)", deel VI, blz. 260 vlgg. van dit Tijdschrift, behoort nog een klein narigt, dat wel waard schijnt er aan te worden toegevoegd.

De zegen van onzen jeugdigen diplomaat was meer schitterend dan duurzaam. "De Prinses, wier verheffing tot Keizerin door de Indische Regering plegtiglijk was toegestaan," heeft ten slotte, en misschien al spoedig, toch moeten wijken voor de twee begunstigde mededingsters. Zij werd door haar gemaal, nog vóór zijne verbanning naar Ambon, die in 1830 voorviel, verstooten, en behield wel den titel van *Ratoe*, maar met den minderen naam van *Bĕndårå*. Van de beide anderen kreeg de eene (dochter van *Pangeran Adi Nagårå*) den titel en naam van *Ratoe Kantjånå*, eigen aan de voornaamste gemalin van den regerenden vorst; de andere (dochter van *Pangeran Mankoe Boemi*) dien van *Ratoe Mas*. Wanneer dit een en ander plaats had, zou misschien uit de Jav. brieven enz. nader zijn op te sporen, ofschoon zulk een onderzoek eenigzins bemoeijelijkt wordt door de veelvuldige wisseling van namen tusschen de Javaansche prinsessen. In N°. 167 van die verzameling, zijnde een brief van den Soesoehoenan zelf, onmiddellijk na zijne onttrooning, te Samarang (op weg naar Batavia) 14 Junij 1830 geschreven, noemt hij als zijne gemalinnen de beide laatste, onder de hier vermelde namen, en nog eene derde, *Ratoe Anĕm*, eene dochter van *Radĕn Arjå Pamĕnang* (dus van nog veel nederiger geboorte), met wie hij later in het huwelijk getreden was.

Deze laatste is volgens berigt te Ambon overleden. De drie anderen leven op dit oogenblik nog allen aan het Solosche hof, en zijn als zoodanig vermeld in den Jav. Almanak van dit jaar.

De verstootene vrouw deed een tweede huwelijk met *Pangéran Djoeroe Nataning Rat*, sedert overleden. Toen in 1858 haar vader *Pangeran Ngabehi*, onder den naam van *Pakoe Boewånå* VIII, aan de regering kwam, kreeg zij haar tegenwoordigen naam van *Ratoe Kadaton*. De dochter van *Adi Nagårå* heet thans *Ratoe Madoe rĕtnå*, en die van *Mankoe Boemi*, moeder van den tegenwoordigen vorst *Pakoe Boewånå* IX, draagt als zoodanig sedert zijne troonsbeklimming (1861) den naam van *Ratoe Agĕng*.

BATAVIA, Februarij 1864.

A. B. COHEN STUART.

89STE VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP ZATURDAG DEN 20STEN AUGUSTUS 1864, DES MIDDAGS TEN 1 URE

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot (Voorzitter), de Veer, Gevers Deynoot, Roorda, Bleeker, Francis, Willer en de Sekretaris.

Afwezig de heeren van Herwerden, Gallois, Potter, Wintgens en van Rees.

De notulen der vergadering van 18 Junij ll. gelezen en goedgekeurd zijnde, deelt de Voorzitter mede, dat van onderscheidene Heeren brieven zijn ontvangen, houdende kennisgeving dat zij de op hen uitgebragte benoemingen tot leden van het Instituut aannemen; voorts dat overleden is het lid van Emden.

Tot leden van het Instituut worden benoemd:

IN NEDERLAND:

Mr. E. J. A. Graaf van Bijlandt, Staatsraad, Kommissaris des Konings in de Provincie Overijssel, te Zwolle.

Mr. J. Huydekoper van Maarsseveen, Lid der Eerste Kamer van de Staten-Generaal, te Zeyst.

G. Smit, Lid derzelfde Kamer, te Zaandam.

Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer, Lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

Mr. D. C. A. Graaf van Hogendorp, Oud-Resident van Samarang, te 's Gravenhage.

F. C. Zillesen, Direkteur-Thesaurier van de Ned. Rijnspoorweg-Maatschappij, te Amsterdam.

G. F. Westerman, Direkteur van Natura Artis Magistra, te Amsterdam.

Dr. S. Sarphati, Voorzitter des Bestuurs van het Paleis van Volksvlijt te Amsterdam.

Mr. J. A. van Eijk, Sekretaris van hetzelfde Bestuur, te Amsterdam.

L. Bienfait, Reeder, te Amsterdam.

J. van der Crab, te Amsterdam.

G. L. van der Elst, Koopman, te Amsterdam.

IN NEDERLANDSCH INDIË:

J. W. C. Diepenheim, Direkteur van Financiën, te Batavia.

A. W. Kinder de Camerecq, Resident op Java, thans te Dresden.

J. H. Tobias, Resident van Madura.

N. Trakranen, President van de Faktorij der Ned. Handel-Maatschappij, te Batavia.

J. P. de Bordes, Hoofd-Ingenieur bij de Ned.-Indische Spoorwegmaatschappij, te Batavia.

P. C. van Oosterzee, Lid van de Faktorij der Ned. Handel-Maatschappij, te Batavia.

J. H. G. Vosmaer, Administrateur van de Tinmijnen op Banka.

A. Ligtvoet, } benoemde Ambtenaren voor de dienst
J. C. H. M. Denie, } in Ned. Indië.

BUITENLANDSCHE LEDEN:

J. T. Reinaud, Lid van het Keizerlijk Instituut en Voorzitter van de Société Asiatique, te Parijs.

L. P. E. A. Sédillot, Lid van het Bestuur van de Société Asiatique, te Parijs.

L'Abbé P. E. L. Favre, belast met het onderwijs in de Javaansche en Maleische talen aan de Keizerlijke school van Oostersche talen, te Parijs.

Wordt voorlezing gedaan van de navolgende ingekomen stukken, als:

a. Missive van den Minister van Koloniën, in dato 1 Augustus 1864, N°. 11, waarbij de toezending wordt gevraagd van 10 exemplaren van de door het Instituut uitgegeven Memorie van den Kommissaris Generaal J. van den Bosch in 1834.

b. Missive van den waarnemenden Direkteur van het Ethnographisch Museum te Leiden, in dato 9 Julij 1864, handelende over de te geven bestemming aan de in de voormalige Akademie te Delft berustende modellen van Sumatrasche

huizen, Madureesche beeldjes, enz., aan het Instituut behoorende.

Omtrent eerstgenoemde missive wordt besloten tot toezending der gevraagde exemplaren.

Aangaande de missive *sub b*, deelt de Sekretaris mede, dat de bedoelde voorwerpen voorloopig zijn geplaatst in het lokaal des Instituuts.

Wordt besloten den waarnemenden Direkteur van het Ethnographisch Museum te Leiden, te verzoeken, de bedoelde voorwerpen bij het Museum in bewaring te nemen, behoudens het eigendomsregt van het Instituut, en zulks met verwerping van het voorstel van den Vice-President, Dr. P. Bleeker, behelzende om die voorwerpen ten gebruike af te staan aan het Koninklijk Zoölogisch Botanisch Genootschap van Acclimatatie te 's Hage, zijnde hij van oordeel, dat aldaar een Koloniaal Museum niet misplaatst zou zijn en dat dit er de grondslag van zou kunnen worden.

c. Advies der 3e. Afdeeling omtrent het toegezonden Reisverhaal van het schip "den Olyphant" naar Oost-Indië, tot het niet opnemen daarvan in de Bijdragen, op grond dat reeds meermalen uitvoerige beschrijvingen van dergelijke reizen zijn uitgegeven.

Wordt besloten zich met dit advies te vereenigen en gemeld stuk aan den heer Scheltema terug te zenden, onder dankbetuiging van het Bestuur voor de betoonde belangstelling.

Wordt ter sprake gebragt het ontwerp van reglement, waarover in eene vorige vergadering gehandeld is en besloten aan de Kommissie ter beoordeeling van dat stuk, toe te voegen den Voorzitter van het Instituut, zoodat die Kommissie nu bestaat uit de heeren Cornets de Groot, Bleeker en Roorda.

Zijn ingekomen de navolgende boekwerken:

a. *Van den Minister van Koloniën:*

1. Verslag van den staat en het beheer der Kolonien over 1861.
2. Verslag van den Oost-Indischen Hoofd-Ambtenaar met verlof, A. W. Kinder de Camerecq, aangaande de kunstmatige bevruchting van granen en vruchtboomen, volgens de methode van D. Hooibrink.
(Overgedr. uit de Ned. Staats-Courant van den 23 Junij 1861. N°. 147).

3. Almanak en Naamregister van Nederl. Indië voor 1864.
4. Verslag over den staat van het Schoolwezen in Nederl. Indië over 1862.

b. Van den Minister van Binnenlandsche Zaken:

F. A. G. Miquel, Annales Musci Botanici Lugduno-Batavi, 1e. deel, 6e.—8e. Aflev. 1864.

c. Van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:

1. Jaarboek voor 1863.
2. Verhandelingen, 10e. deel, 1864.

d. Van de Journal of the Royal Asiatic Society of Great-Brittain and Ireland:

Deel XX, aflev. 3 en 4, 1863.

e. Van de Société de Géographie à Paris:

De Bulletins van Junij en Julij 1864.

f. Van het Ned. Landhuishoudkundig Congres, te Haarlem gehouden:

Rapport van het XIX Ned. Landhuishoudkundig Congres.

g. Van een der Leden:

1. Institut Impérial de France. Annuaire pour 1864.
2. Victor Langlois, Hérat Dost Mohammed et les Influences politiques de la Russie et de l'Angleterre dans l'Asie centrale.
3. L. P. E. A. Sédillot, Courtes Observations sur quelques points de l'histoire de l'Astronomie et des Mathématiques chez les Orientaux. (Geschenk van den Schrijver).
4. M. J. Mohl, Rapport annuel fait à la Société Asiatique.
5. Règlement du Collège de France.

h. Dr. H. Brockhaus, Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 18e. Jaargang, 3e. Afl.

i. Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies.
Bulletin de la Société Orientale de France. Tom. XVII, Januarij — April 1864.

k. Senis Vota propatria, Carmen elegiacum cui certaminio poetici praemium legato Jacobi Henrici Hoeufft adjudicatum est in concessu publico Academiae regiae disciplinarum Neerlandicae, die XIV M. Mart., Ann. 1864.

84ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP ZATURDAG 17 SEPTEMBER 1864, DES MIDDAGS TEN 1 URE.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot (Voorzitter), Bleeker, de Veer, Potter, Wintgens, Francis, Gevers Deynoot, Willer en de Adjunkt-Sekretaris.

Afwezig de heeren Roorda, van Rees, van Herwerden, Gallois en de Sekretaris.

De notulen der vergadering van den 20sten Augustus jl. worden gelezen en na eene kleine wijziging goedgekeurd.

Door de derde Afdeeling wordt berigt, bij missive van 12 September 1864, dat de heeren J. G. A. Gallois en P. A. Leupe, herkozen zijn als Voorzitter en Sekretaris.

Door de vierde Afdeeling wordt, bij monde van den heer de Veer, Voorzitter, advies uitgebragt tot opname in de Bijdragen van een opstel van den heer Leupe, over de Koffij-kultuur in Suriname, welk opstel alsnu in handen wordt gesteld van den Sekretaris om daarvan ter gelegene tijd voor de Bijdragen gebruik te maken.

Van den waarnemend Direkteur van het Ethnographisch Museum te Leiden, bij brief van den 29sten Augustus 1864 litt. A., berigt ontvangen zijnde, dat hij genegen is de bij brief des Bestuurs van den 26sten Augustus 1864, N°. 531 bedoelde voorwerpen, bij het gemeld Museum in bewaring te nemen, wordt aan den Sekretaris opgedragen voor de verzending en het opmaken van eenen geleidebrief te zorgen.

Voorlezing wordt gedaan van eenen aan het Bestuur gerigten brief van den heer Levyssohn Norman, een der Kommissarissen van het Instituut te Batavia, zonder dagteekening, doch op den 29sten Augustus jl. bij den heer Sekretaris Keijzer ont-

vangen, blijkbaar in antwoord op den brief des Bestuurs van den 19den Maart 1864, No. 308, en strekkende ten geleide van eenen wissel ad *f* 2075 op de Nederlandsche Handelsbank te Amsterdam, afgegeven door haar Hoofdagent te Batavia, den 14den Julij jl., betaalbaar zes maanden na dato, en zulks "in mindering van hetgeen het Instituut uit Indië te wachten heeft;" waaromtrent voor het oogenblik nog geene Rekening en Verantwoording kan worden aangeboden, "wordende door den heer Levyssohn Norman medegedeeld, dat zijn mede-Kommissaris, de heer van den Berg, zijne betrekking gaarne aan den heer H. J. Bool zal zien overgedragen, nadat hij de financiëele aangelegenheden van het Instituut zal hebben in orde gebragt", terwijl verder eenige bijzonderheden worden aangevoerd die belemmeringen ten aanzien der financiën te weeg brengen, met klagte, eindelijk, omtrent het niet geregeld en tijdig ontvangen van de Bijdragen van het Instituut.

De Voorzitter zegt, dat de ontvangen wissel aan den Penningmeester is overgegeven en hij deelt omtrent het verzenden der Bijdragen, een brief mede van den Uitgever, den heer F. Muller te Amsterdam, van den 3den dezer, waaruit van de maatregelen ter voorkoming van verdere klagten blijkt.

De vergadering besluit den brief van den heer Levyssohn Norman gepastelijk te beantwoorden in een aan Kommissarissen te Batavia gerigt schrijven.

Door de derde Afdeeling is bij brief van den 12den September 1864 aan het Bestuur de vraag onderworpen of het Instituut zich al dan niet zal doen vertegenwoordigen op het dezer dagen te Amsterdam te houden *Kongres van de Internationale Vereeniging tot bevordering der Sociale Wetenschappen*, terwijl van het *Plaatselijk Komité te Amsterdam*, bij brief van den 15den September 1864 ontvangen is eene regtstreeksche uitnoodiging tot dat doel.

Met het oog op het reglement van het Instituut en de strekking van zijne werkzaamheden, wordt, na lezing van gemelde brieven en het daarbij gevoegd programma, bij meerderheid van stemmen besloten dat het Instituut zich bij het Kongres niet zal doen vertegenwoordigen en bijgevolg de ontvangen brieven te deponeren.

De Voorzitter deelt mede de van een aantal nieuw benoemde leden ontvangen brieven van toetreding.

Door de vergadering worden nog tot leden benoemd:

IN NEDERLAND:

De heeren A. van Hemert, te Amsterdam.
J. Mijnssen, te Amsterdam.
Mr. S. J. Cohen, te Amsterdam.
W. Stricker te Amsterdam.
Mr. J. E. Banck te Amsterdam.
J. W. Arnold te 's Gravenhage; en

OP JAVA:

De heeren M. H. J. Kollmann, Direkteur der kultures, te Batavia.
Mr. W. Rappard, Prokureur Generaal bij het Hooggeregtshof, te Batavia.
Mr. H. Rochussen, te Batavia.
C. Wiggers, Resident te Probolingo.

De Voorzitter brengt ter sprake het verlangen van den heer S. Keijzer, reeds in de vorige vergadering te kennen gegeven, om van zijne funktiën als Sekretaris te worden ontheven, uithoofde der vele werkzaamheden verbonden aan zijnen nieuwen werkkring van Direkteur van de te Delft gevestigde instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde.

De vergadering van dit verlangen op nieuw met leedwezen kennis nemende, besluit den heer Keijzer, onder dankbetuiging voor zijne goede diensten, met ultimo dezer van de hem opgedragen funktiën van Sekretaris te ontheffen en in die betrekking voorloopig te voorzien door een der leden van het Bestuur, waartoe vervolgens wordt aangewezen de heer Dr. P. Bleeker, ter vergadering aanwezig, die zich deze keuze, in de gegeven omstandigheden, laat welgevallen.

De Voorzitter deelt mede, dat de in de vorige vergadering benoemde Kommissie tot het uitbrengen van advies, betreffende het ontwerp van een nieuw reglement, de zaak besproken heeft en dat hij een verslag daarvan, met het gemelde ontwerp, in rondlezing bij de leden gezonden heeft.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

85STE VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP ZATURDAG 22 OCTOBER 1864, DES MIDDAGS TEN 1½ URE.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot (Voorzitter), Bleeker, Gevers Deynoot, van Rees, van Herwerden, Potter, de Veer, Willer, Gallois en de Adjunkt-Sekretaris.

Na het lezen en goedkeuren der notulen van de laatste bijeenkomst, deelt de Voorzitter de brieven mede van een aantal nieuw benoemde leden, houdende kennisgeving dat zij hunne benoeming aannemen.

Tot lid van het Instituut wordt nog benoemd: Raden Adipatty Tirto Notto, Regent der Afdeeling Bodjo Negoro, Residentie Rembang.

Wordt kennis genomen van een brief van den heer J. J. A. Keuchenius te Groningen, laatstelijk Administrateur der tinmijnen op het eiland Banka, strekkende ter aanbieding van eene nota aangaande de bevolking van dat eiland, waarop besloten wordt gemelde nota in handen te stellen van de 2e. Afdeeling om te dienen van advies.

Zijn ingekomen de navolgende boekwerken:

a. Van den Minister van Koloniën:

1. Het muntwezen op Celebes; overgedrukt uit het Makassaarsch Handels- en Advertentieblad, 1864.
2. Jaarboekje Celebes, 1864.
3. Handleiding voor eenige kultures op Java, door L. Weber, Batavia, 1864.

b. Van de Kon. Akademie van wetenschappen, te Amsterdam:

1. Afdeeling Letterkunde, 8e. deel, 2e. stuk.
2. „ Natuurkunde, 17e deel, 2e. stuk.

c. Van het Kon. Instituut voor Ingenieurs:

Notulen der Vergaderingen.

d. Van de Société de Géographie te Parijs:
Bulletin van Junij en Augustus 1864.

e. Van Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft:
1. Zeitschrift, 18ter Band, 4tes Heft.
2. Abhandlungen für die Kunde des Morgenländes, Band 3, No. 2, 3, 4.

f. Verslag van den staat der Sterrewacht te Leiden en van de aldaar volbragte werkzaamheden in het tijdvak van 1 Julij 1863 tot de laatste dagen van de maand Junij 1864, uitgebragt door F. Kaiser.

De Voorzitter zegt, dat hij deze vergadering voornamelijk bestemd had tot het overwegen van het in de notulen der vorige bijeenkomst vermeld verslag over het ontwerp van een nieuw reglement, den 11en September jl. door de Commissie in de vergadering van den 20sten Augustus benoemd, uitgebragt, doch dat hem nu gebleken is, dat van deze stukken, den 14en September jl. in rondlezing gezonden, nog niet door alle leden kennis bekomen is. Hij stelt daarom voor de stukken op nieuw te doen cirkuleren en voor de behandeling daarvan een anderen dag te bepalen, waarmede de vergadering zich vereenigt.

Naar aanleiding van den wensch van den heer Bleeker, dat in de betrekking van Sekretaris van het Instituut worde voorzien, wordt, op voordragt van den Voorzitter, besloten den heer J. Millard alhier, lid van het Instituut, overeenkomstig het laatste gedeelte van art. 8 van het reglement, als zoodanig te benoemen, en dien heer te verzoeken zich deze keuze te laten welgevallen en het Sekretariaat zoodra mogelijk te willen aanvaarden.

Niets verder te behandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE DE KOFFIJ-KULTUUR IN SURINAME, IN DE EERSTE HELFT DER VORIGE EEUW.

Onder den titel "Invoering der Koffij-kultuur op Java, 1700—1750" werd door ons een opstel over dat onderwerp aan het Koninklijk Instituut tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië ter opname in de Bijdragen aangeboden. Hoewel het bestuur de onvolledigheid er van erkende — waarvan ook de schrijver zelf overtuigd was — maakte het bestuur echter geene zwarigheid het in de Bijdragen op te nemen [1], overtuigd dat het als bouwstof voor eene volledige geschiedenis der koffijkultuur op Java veel wetenswaardige bijzonderheden bevatte.

De behandeling van dat onderwerp heeft ons uitgelokt te onderzoeken, wanneer en op welke wijze de koffijkultuur in de kolonie Suriname een aanvang heeft genomen, en hoe die aanvankelijk is geslaagd. Mogt die kultuur in Suriname sedert het begin dezer eeuw zeer belangrijk zijn verminderd, het is toch ontegenzeggelijk waar, dat Suriname in het midden en het laatste gedeelte der vorige eeuw, vooral aan de zoo ruime opbrengst der koffij zijn grootsten bloei te danken had. Die opbrengst toch was van lieverlede zoo toegenomen, dat reeds in het jaar 1763 ruim vijftien en een half millioen pond naar Nederland werd verzonden.

De oorzaken na te sporen, waaraan de achteruitgang der koffijkultuur in Suriname toe te schrijven is, ligt thans buiten onze bedoeling. Wij willen slechts den aanvang schetsen van de aldaar eenmaal zoo bloeijende kultuur, en er den wensch bijvoegen, dat terwijl door de vrijverklaring der slaven de toe-

[1] Zie Nieuwe volgreeks, 2e. deel, bl. 53—71.

and der kolonie Suriname eene geheel nieuwe phase is ingeeden, het tijdstip niet verwijderd moge zijn, dat die kultuur apegewijze weder dermate toeneme, dat men met Directeuren :r Surinaamsche Societeit zal kunnen zeggen: "dat de kolonie - gelijk nu eenigen tijd aan de koffij — een ressource mag :bben waardoor zich te mainteneren."

Even onzeker het tot dusver nog is aan wien Java de eerste offijplant te danken heeft, ofschoon het niet ontkend kan wor'n dat Zwaardecroon een van de eerste is geweest, die Moiase koffijboompjes van Malabaar naar Java overbragt, ten jde dat hij te dier kuste in 1697 en 1698 Commissaris was, n in 's Compagnies tuin te worden voortgeplant [1]; even izeker is het ook aan wien de eer voor het overbrengen in den koffijboom naar Suriname toekomt. Herlein, wiens erk over Suriname in het jaar 1718 het licht zag [2], maakt een gewag van de koffijplant. Het werk van Fermin, dat orspronkelijk in het jaar 1769 in het Fransch werd uitgege:n, en waarvan in het volgende jaar eene Hollandsche verding verscheen [3], vermeldt, "dat de vader van wijlen den leere Graaf de Neale de eerste is geweest, die de koffij eeft aangekweekt, en dat men hem deze vrucht dank te weein heeft [4]." In het uitmuntende werk van Hartsinck [5] dat i hetzelfde jaar werd uitgegeven, komt eene andere lezing oor, die hij — zoo hij zegt — uit echte berigten heeft [6]. edeeltelijk komt die lezing overeen met hetgeen wij hierover intreffen in een handschrift dat zich op het Rijks Archief bendt. In dit stuk, getiteld: "Annotatiën op de Surinaamsche eschrijving van A°. 1718 [7]," vinden wij onder anderen het olgende: "De koffij heeft men begonnen A°. 1717 of 1718 [8] i Surinamen eerst te cultiveren. Zeker zilversmid, genaamd

---

[1] Zie zijn verzoekschrift in den Navorscher 1864, bl 2, zoo mede deze ijdrage, N. V., 2 deel, bl. 56.

[2] Beschryvinge van de volk-plantinge Zuriname. Leeuwarden, 1718.

[3] Nieuwe algemeene Beschryving van de colonie van Suriname. Harlin'n, 1770.

[4] T. a p. 2e. dl., bl. 37 en 38.

[5] Beschryving van Guiana of de wilde kust in Zuid-Amerika, voornamek de volkplantingen der Nederlanderen, als Essequebo, Demerary, Berbice, uriname Amsterdam, 1770

[6] 2 Deel, bl 174.

[7] Over den schrijver dezer Annotatiën, zie Bijlage N° 1

[8] Volgens Hartsinck 1720 of 1721

Hansbach, van geboorte een Duitscher, gaf voor dat hij uit eenige ponden Oost-Indische koffij (die aldaar uit Holland voor negotie als de thee gezonden was en toen aldaar 5 à 6 gulden het pond gelde) eenige boontjes had gevonden die hem nog voorkwamen een weinig sap te hebben; dat hij als een liefhebber van de chemie zekere aarde wist te prepareren, zoo krachtig dat die de minste teelsappen in beweging moest brengen: dat hij daardoor één of meer van die boontjes aan het groeijen had gekregen en eindelijk daarvan vruchten had bekomen, waarmede hij verder die plant had voortgekweekt.

"Doch anderen zeggen dat het boontjes (boompjes) zijn geweest uit de Hortus Medicus van Amsterdam [1], gezonden aan den heer Gouverneur Mr. Paul van der Veen, welke eenige boontjes had voortgebragt en die gemelde Hansbach (die zich in Holland als tuinier voor gemelden heer had laten engageeren [2]), had weten te naderen. Wat daarvan ook zijn mag, zeker is het, dat hij de eerste is geweest die deze boompjes in manden heeft voortgebragt [3], waarvan eenige anderen hebben weten te profiteren en hij voor zich weinig of geen voordeel daarvan heeft gehad, alzoo hij sterk aan den drank was en daarbij een zeer different humeur omtrent geld en goed had. De heer Stephanus Laurentius Neale [4], naderhand Graaf van Neale, is een van de eerste geweest die daarvan heeft weten voordeel te maken, met gemelde Hansbach eenige plantjes af te troonen, zoo door drank als geschenken, waarmede die heer in korte jaren groot fortuin heeft gemaakt en van anderen is nagevolgt."

Bij latere schrijvers, als bij Teenstra [5], leest men "dat door den Burgemeester Nicolaas Witsen te Amsterdam, in het jaar 1719 zaden en planten van den koffijboom naar Suriname werden gezonden."

Jhr. van Sypesteyn [6] zegt mede "dat er in 1719 koffijplanten

---

[1] Zie Bijlage N°. 2.

[2] De woorden tusschen ( ) komen niet voor bij Hartsinck.

[3] Zoude men hier ook moeten lezen: *heeft overgebragt?*

[4] Deze laatste regelen werden gevonden in: West-Indië, Bijdragen tot bevordering van de kennis der Nederl. West-Indische Kolonien, 2e Deel, bl. 294. Haarlem, 1858.

[5] Beknopte beschrijving van de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen enz. door T. M. Teenstra. Groningen, 1846, bl. 9.

[6] Beschrijving van Suriname enz. 's Gravenhage, 1854, bl. 29.

Beide laatstgenoemde schrijvers vergissen zich ten aanzien van het jaar van het overbrengen van de koffijplant van Mocha naar Java door Zwaardecroon,

naar Suriname werden gezonden, afkomstig uit den kruidtuin te Amsterdam, hoewel andere beweren dat een zilversmid Hansbach, of wel de kuiper de Neale de eerste planten in Suriname zoude hebben gebragt."

De laatste schrijver over Suriname, de heer Wolbers [1], komt met den schrijver der Annotatiën overeen, evenwel met uitzondering dat ook hij niet vermeldt dat Hansbach zich in Holland voor (door) van der Veen als tuinier had laten engageren. Hij noemt echter nog een andere bron, die wij niet hebben kunnen raadplegen [2].

Voor zoo ver wij de oorspronkelijke bescheiden, die op Suriname betrekking hebben, hebben nagegaan, vonden wij daarin geen bewijzen voor het overbrengen van de koffijplant uit den kruidtuin te Amsterdam naar Suriname. Zoo dit evenwel mogt hebben plaats gehad, dan moet het later dan onder het bestuur van den Gouverneur Mr. Paul van der Veen geschied zijn. Van der Veen was Gouverneur te Suriname van 1696 tot 1706 [3]. Daar nu de eerste Java koffij niet vóór 1706, en de eerste koffijplanten niet vóór 1708 in Holland zijn gebragt [4] en gesteld dat ze toen dadelijk aan den kruidtuin te Amsterdam zijn afgegeven, dan zal men toch wel mogen aannemen, dat althans onder het bestuur van van der Veen deze planten nog niet kunnen zijn overgezonden. De koffijplant kan evenwel door tusschenkomst van den Oud-Gouverneur van der Veen naar Suriname zijn gezonden, want nadat hij in 1707 in het moederland teruggekeerd was, werd hij het volgende jaar aangesteld om het huis Sommelsdijk in het bestuur der Societeit te vertegenwoordigen. Den 5den December 1708 nam hij voor het eerst in dat collegie zitting.

Is het nu met de waarheid overeenkomstig, dat Hansbach zich in Holland voor (door) van der Veen als tuinier heeft laten

zie het vorengenoemde opstel in deze Bijdragen De invoering der koffijkultuur op Java

[1] Geschiedenis van Suriname Amsterdam 1861, bl 106.

[2] Historische proeve, I Deel. Essay historique sur la colonie de Surinam etc., par Nassy. Paramaribo 1788

[3] Hoewel van Sypesteyn en Wolbers schrijven, dat aan hem een eervol ontslag verleend werd, blijkt uit de resolutie van den 3 September 1706, dat hij wegens de tegen hem ingebragte klagten der ingezetenen werd ontslagen

[4] Zie meergenoemd opstel over de invoering van de koffijkultuur op Java in deze Bijdragen

engageren [1], dan kan zeer wel aan hem het toezigt over de plant of planten zijn opgedragen. Dit moet dan evenwel na 1710 hebben plaats gehad, want in een brief door de Directeuren den 11en April 1711 aan den Gouverneur Johan de Goijer geschreven, in antwoord op eene van hem ontvangen missive, komt het volgende voor:

"Dat de lust tot de kultuur van indigo, katoen en cacao allengskens schijnt aan te groeijen, is ons te meer aangenaam, omdat wij hoop hebben hetzelve van goed effect te zullen wezen, waarbij nog zoude kunnen worden gevoegd het aankweeken van orleaan, roekoe als anderzins; zullende daartoe veel contribueren UEd. dagelijksche encouragementen aan de koloniers en ingezetenen daar te lande. Welke vruchten en gewassen bij vervolg van tijd toenemende, misschien ook zullen kunnen dienen tot betaling voor een gedeelte van de hoofdgelden, indien wij zulks van onze intrest zouden mogen achten; doch om daaromtrent met voorzigtigheid te procederen, zullen wij gaarne UEd. consideratien dien aanbelangende met hetgeene daarvan dependeert, bij occasie afwachten."

Er is dus in 1711 nog geen sprake van de koffijplant. Maar dat vóór 1720 of 1721 zoo als bij Hartsinck, vóór 1719 zoo als door van Sypesteyn en Wolbers, en vóór 1717 of 1718, zoo als in de Annotatiën wordt opgegeven, in Suriname koffij gekultiveerd werd, blijkt uit een brief van den Gouverneur Johan Mahony, aan de Directeuren, gedagteekend 26 September 1716 [2]. "Ik hoor tot nog toe niet anders of de gewassen in deze kolonie staan wel, sommige doch zeer weinige kultiveren de katoenboom, maar wat aangaat de indigo, zoo wordt mij gezegt dat die bezwaarlijk hier zal opnemen..... Wat aangaat de koffijboompjes, daar is apparentie dat die met succes zullen gekultiveert worden; de ontvanger van Sandick heeft al boompjes daar de vruchten al volkomen en rijp zijn geworden, welke boompjes aldaar gepoot zijn, sommige in schulp-, sommige in zand- en sommige in kleigrond, om te zien waar ze het beste wassen willen.

"Ik heb zelve bij een ander man van Paramaribo, al over de twintig boompjes gezien, die alle in een goed gewas staan en aan sommige al bloesem. De ingezetenen inclineren zeer om

[1] Zie Annotatiën hiervoren genoemd.

[2] Hij was den 14 September van dat jaar te Suriname aangekomen.

aarvan op hare plantagies te pooten; indien het wat succes eeft, zoo zoude deze kolonie in korte jaren in staat zijn om r van naar Holland voor koopmanschap te sturen. Ze zijn zoo eer niet genegen om de cacao te kultiveren, doordien de menchen wegens de warmte hier te lande wat lui vallen en met et droogen veel moeite onderworpen zijn."

Neemt men nu aan dat de koffijboom tusschen de twee en rie jaren oud moet zijn om vruchten te kunnen voortbrengen, an ziet men uit bovengenoemde schrijvers, dat de planten en oonen tusschen de jaren 1711 en 1713, dus onder het bestuur van den Gouverneur Johan de Goyer, in Suriname moeen zijn gebragt. Dat bij herhaling planten overgebragt zijn, lijkt uit een plakkaat van den Gouverneur Johan Coutier van en 16 Mei 1719 [1].

Directeuren schreven in antwoord op een brief van den Gouerneur Mahony den 4 Maart 1717: "Uit gemelde UEd. brief ien wij met veel plaisir dat het aankweeken van de koffijbooen (boomen) wel reusseert, en dat er apparentie is van goed ucces; UEd. gelieve het kultiveren van dien zooveel doenlijk e encourageren."

Den 23sten Maart 1717 schreef de genoemde Gouverneur Maony: "Aangaande de koffijboomen die beginnen hier mooi te roeijen en daar zijn (er) verscheiden die mooi dragen, de ntvanger Sandick heeft er twee, welke ik geloof dat elke boom el twee pond boonen op heeft en de boomen zijn nog geen vier aren oud, zoodat het van een groote avantagie zoude zijn, inien zulks alhier reusseert, waaraan ik niet twijfel, dewijl de oomen zeer wel willen groeijen.

"Voor een maand of drie zoo heeft er een man vijf en twinig van verpoot, alwaar er niet een van is gestorven, daar ter ontrarie van tweehonderd cacaoboomen, welke diezelfde man erplant heeft, maar zestien van in het leven zijn gebleven.

"Indien UEd. Gr. Achtbare de goedheid geliefd te hebben, an aan mij te laten toekomen twee à drie ampele memoriën p wat manier men de koffijboonen zaait of poot, onderhoud, noeit, wat gronden zij requireren, plukt, schut, en op wat manier men ze droogd, zoo in Persien, Arabiën, Turkeijen f elders, het zoude alhier tot groote utiliteit kunnen zijn."

Hun antwoord daarop, gedagteekend 18 Junij 1717, was:

[1] Zie Bijlage N° 3

"Wij zullen ons devoir doen om naauwkeurige beschrijving van de kulture van de koffijboomen te bekomen en UEd. dezelve alsdan toe te zenden; inmiddels vernemen wij dat in de landen daar dezelve vallen, het gezaaide als het opkomt met matten of of iets anders wordt bedekt, om door de hitte van de zon niet verdroogd te worden. Wij hebben sedert dezen geschreven was, verstaan dat aan UEd. toegezonden is een voyagie naar Mocha, waarin de kulture van de koffijboomen net beschreven wordt. Bovendien zenden wij UEd. hiernevens toe een notitie, door den hovenier van den Hortus Medicus, op hetzelfde subject ontworpen en aan ons ter hand gesteld."

Ruim een jaar later, den 2 September 1718, werd door den ontvanger Nicolaas van Sandick, met het schip de Vrijheid, gevoerd door den schipper Jan Schouten, de eerste op Suriname gewonnen koffij aan de Directeuren der Societeit te Amsterdam gezonden, met het volgende schrijven: "Per schipper Jan Schouten neem ik de vrijheid UEd. Gr. Achtb. tot een proefje toe te zenden een klein bosje met Surinaamsche koffij, verhoope hetzelve UEd. Gr. Achtb. aangenaam zal wezen. De boomen hier te lande staan zeer schoon en geven veel vruchten; ik ben UEd. Gr. Achtb. in alle onderdanigheid verzoekende, van mij te informeren wat deugd deze koffij heeft en of dezelve wel zijn gedroogd."

Het antwoord hierop liet zich niet lang wachten, want reeds op den 16den December daaraanvolgende schreef men hem: "Met het gelukkig arrivement van de schepen de Isabella en de Vrijheid hebben wij wel ontvangen UEd. missive van den 2 September ll. met het daarnevens gevoegde bosje met koffijboonen, welke wij aanstonds op de receptie hebben doen branden en gansch wel gedroogd, mitsgaders zeer goed van smaak hebben bevonden. En is ons aangenaam geweest te ondervinden, dat de kolonie zeer goede koffij voortbrengd. Wij wenschen dat zich de kulture van dien van tijd tot tijd verder mag uitbreiden en vervolgens tot nut en voordeel van de kolonie mag gedeyen."

De Gouverneur Johan Coutier, aan wien na den dood van Johan Mahony het bestuur over Suriname werd opgedragen, stelde niet minder belang in het aanmbedigen van de koffijkultuur dan zijn voorganger. In een schrijven van den 8 Februarij 1719, aan de Directeuren laat hij zich over den stand van dit gewas aldus uit: "De kultuur van de koffijboomen neemt hier bijzonder wel op, ik mankeer niet van de liefhebbers bijzonderlijk daartoe te animeren. Indien de kwaliteit van

dit gewas zoo goed is als dat uit de Levant of Oost-Indië, zoo zal met der tijd dit product aan deze kolonie al vrij wat nuttigheid kunnen toebrengen."

Uitvoeriger hierover is zijn brief van den 15 Mei daaraanvolgende: "De voortplanting van de koffij — zoo schrijft hij — neemt merkelijk in deze kolonie op, en zal mijns oordeels met der tijd van een zeer goed rendement zijn, vermits de kulture van dezelve bijna zonder eenige moeite geschied en de boompjes in minder als twee jaren haar voordeelen beginnen te geven; en ik ben ooggetuige geweest, sedert het kort vertoeven van mij in deze landen [1] dat deze boomen bereids twee maal gebloeit en tweemaal haar rijpe vruchten hebben gegeven.

"Daarenboven weet men niet dat in gansch Amerika deze vrucht die zoo considerable vertering in Europa maakt, gekultiveerd wordt [2]; dan alleen zoude zulks kunnen zijn aan Rio Essequebo; waarnaar toe — zoo ik berigt ben — eenige rijpe boontjes zoude zijn verzonden, waartegen ik in het toekomende gelijk mede van het verzenden der plantsoenen buiten deze kolonie, alle mogelijke voorzorg zal zoeken te dragen, en de avantagies, die hieruit staan voort te komen, aan deze kolonie alleen zal trachten te conserveren [3]. Ik vermeen mede onder correctie dat UWel-Ed. Gr. Achtb. in tijds behoorde op middelen bedacht te zijn om hare geregtigheden van deze producten naar behooren te kunnen trekken.

"Deze kulture schijnt wel voornamelijk alhier aan Paramaribo haar meeste effect te zullen doen, dewijl dezelve niet alleen in dit terrein met geen of weinig omslag kan worden behandeld, hetgeen dan ook de reden is, dat ik niet alleen de toegestane erven aan genoemde ingezetenen, door de Regering alhier na den dood van den heer Gouverneur Mahony geaccordeert, wel heb

---

[1] Hij was den 13 September 1718 te Suriname aangekomen.

[2] Echter was omstreeks dezen tijd de koffijplant reeds naar Martinique overgebragt door den heer Desclieux. Wij lezen dat door den heer Pancras, zoomal te Amsterdam, een koffijboom, die de hoogte had van vijf voeten, aan Lodewyk den XIVden werd gezonden, waarvan de hoogleeraar in de kruidkunde Jussieu, eene zeer naauwkeurige beschrijving heeft gegeven, die opgenomen is in de geschriften van de Akademie van Wetenschappen, 1713 Raynal Histoire Philosophique et Politique des deux Indes. Tom. V, p. 65 Historische beschrijving der reizen. Deel 16, bl. 314 de noot.

[3] Zie het placaat daartegen hierachter onder Bijlage N°. 3, waarbij vóór iedere koffijboon eene boete van twee goudguldens, en voor iedere koffijplant, die van vijftig goudguldens wordt bepaald, enz.

willen ratificeren, maar ook verscheiden andere, aan die zulks met dit oogmerk vragen, toe te staan onder deze conditiën, dat zij op hare lasten wederom zoo veel bosch, hetgeen haar zal worden aangewezen, zullen moeten vallen (vellen) en tot weiden maken, aangezien de paarden en koebeesten, die dagelijks hier vermeerderen, de noodige weiden niet zouden ontbreken."

Ongeveer een jaar later, 28 Maart 1720, waren de berigten niet minder gunstig, die de Gouverneur aan de Directeuren kon mededeelen: "De kulture van de koffij die UWel-Ed. Gr. Achtb. mij nog bij een particuliere instructie hebben gelieven te recommanderen [1], is van een zoodanig goed succes, dat dit land, enkel maar het eenigste en bekwaamste daartoe schijnt te zijn. De ingezetenen raffineren (?) dagelijks meer en meer op het kweeken der jonge boompjes en op het kiezen en prepareren der gronden. Alleenlijk zal men, wanneer de kwantiteit zoodanig geaccresseert zal zijn, dat men die zal kunnen verzenden, bedacht moeten wezen, om door diegeene die in het gelukkig Arabië of de gewesten daar de koffij haren eersten oorsprong heeft genomen en tot ons is overgebragt, zoeken geinformeert te worden, van wat middelen de naturellen van dat land zich bedienen tot het pellen van dezelve en op zijn maat die te droogen, doordien deze boomen zijne vruchten des jaars ten minsten twee à driemalen voortbrengen, en dat zoowel in den droogen als regentijd."

De aanvankelijk gunstige uitslag, waarmede de koffijkultuur bekroond werd, noopten Directeuren den 3 Julij 1720 den Gouverneur het volgende aan te schrijven: "Wijders hebben wij goedgevonden dat UEd. op dezelfde plantagie (de kostplantagie) [2] mede een stuk zal gelieven te dispicieren en employeren tot het planten van koffijboomen voor onze rekening, en zal UEd. geen grond genoeg voor het een en ander zijnde, ten dien einde op nieuw eenig bosch moeten doen vallen."

De aanvraag om gronden nam dagelijks toe. Ieder plantte koffij. Zoo schreef onder anderen de ontvanger van Sandick den 15 September 1721: "dat hij aangemoedigd door het goed succes van die kultuur, op approbatie van de Heeren, het Gouvernement representerende, verkregen heeft een grondbrief van

[1] Wij hebben die instructie niet kunnen vinden.
[2] Waarop de kost-bananen voor de slaven gekweekt werden.

500 akkers, waarmede reeds een begin is gemaakt, terwijl hij hoopt dat de Heeren die concessie zullen bekrachtigen."

In het voorjaar had hij aan de weduwe Amsinck eene kwantiteit van omstreeks 50 ponden koffijboonen gezonden, die op haar plantagie waren gewonnen, en die in het vaderland aangekomen, van een goeden smaak waren bevonden.

Hij vond zich dus verpligt de Heeren te adviseren "dat aangezien de aankweek der koffijboonen hier te lande genoegzaam bij alle ingezetenen even vlijtig wordt behartigd en ook schijnt van een goed succes te zullen wezen, zulks naar alle gedachten in korten tijd door sommige eenige remises zoude kunnen worden gedaan, en ik in geenen deele eenige order van UEd. Gr. Achtb. heb hoe en op wat wijze de geregtigheden van UEd. Gr. Achtb. van sommige geremitteerde koffijboonen te eischen, zoo ben ik UEd. Gr. Achtb. verzoekende UEd. orders dienaangaande te verstaan, om mij naar dezelve stiptelijk te kunnen regelen [1]."

Met het aanvragen en toestaan van gronden om koffijtuinen of plantagien aan te leggen, bleven ook de kwestien niet achterwege, die tusschen eigenaren van aangrenzende landen ontstonden. Wij zullen slechts van een melding maken, omdat de daarin betrokken persoon degeene is, wiens naam meermalen genoemd is onder de overbrengers van de koffijplant, namelijk Christiaan Hansbach. Wij doen dit te meer daar wij vooralsnog niets verders betrekkelijk hem in de papieren der Societeit gevonden hebben [2].

In de Resolutien van de vergadering van Directeuren, te Amsterdam gehouden op den 1 October 1721, vinden wij ter tafel gebragt een request van Magdalena Olthuys, weduwe van den Predikant Egidius de Hoy, waarbij zij kennis geeft, dat zij bij concessie en aankoop in het bezit was van zeker erf, gelegen aan de Noordzijde van de Gravenstraat, naast het Hospitaal van de Militie, breed 300 en diep 250 voeten, enz., met inzigt om daarop een huis te bouwen en een koffijtuin aan te leggen, doch dat nu had verstaan, dat Christiaan Hansbach, welke een stuk gronds bezit aan de andere zijde van het hos-

[1] Zie hiervoren hetgeen de Gouverneur over dit onderwerp schrijft.

[2] In de Annotatien komt dezelfde lezing voor als op bl. 295 van het reeds genoemde werk West-Indie wordt opgegeven, met deze verandering: op den westhoek van de Wagenwegstraat, in plaats van op den westhoek van de Klipsteenenstraat.

pitaal, breed 360 kettingen en diep 528 kettingen — dat omtrent 4 à 5 akkers is — wederom van de Heeren, het Gouvernement representerende, zoude hebben geobtineerd om zijn land te verbreden met de gronden regt achter het hospitaal en die der suppliante, ter breedte van omtrent acht, en diep vieren-twintig à vijfentwintig kettingen, monterende in de negentig akkers, gelijk gezien kan worden bij de kaart daarvan zijnde, waardoor de suppliante gefrustreerd en verhinderd werd om haar aanleg tot koffijplanting te vergrooten, vermits de beste en bekwaamste grond daartoe achter haar erf gelegen was. En alzoo de suppliante onderrigt was dat alle de gronden in Suriname vergeven wierden op approbatie van de Heeren dezer tafel en zij door de opneming van Christiaan Hansbach zeer benadeeld was, nam zij hare toevlugt tot de Heeren dezer tafel; zeer ootmoediglijk verzoekende, dat dezelve geliefden die nieuwe opneming van Christiaan Hansbach te disapproberen en aan haar suppliante goedgunstiglijk te accorderen, de grond achter haar erf gelegen, ter diepte van vijftig kettingen of anders zooveel als de Heeren dezer tafel gunstelijk zouden gelieven te verleenen, opdat zij niet mogte belet worden, hare koffijplanting daardoor te vergrooten.

De leden der vergadering vonden goed dit verzoek te zenden aan den Gouverneur, om na examinatie van den inhoud te disponeren als bevonden zoude worden te behooren.

Na het overlijden van den Gouverneur Coutier, op den 1 September 1721, was het bestuur der kolonie — na een interim van eenige maanden — overgegaan in handen van den Gouverneur Hendrik Temminck, die den 1 Maart 1722 op de rivier van Suriname was aangekomen. Ook hij nam de kultuur der koffij zeer ter harte, ofschoon de toon zijner brieven deed vermoeden, dat aan die kultuur meer bezwaren waren verbonden dan zijne voorgangers hadden doen gelooven. Zoo schrijft hij onder dagteekening van 9 Mei 1722: "De koffijplanting wordt hier te lande sterk voortgezet, tot nog toe met goed succes, hoewel alle terreinen daar niet bekwaam toe zijn en eenige met veel moeite moeten gekultiveerd worden, daar dan niet veel profijt bij zal zijn. De Levantsche koffij wordt bijna hier nog alleen gedronken en de hier landsche boonen of weder geplant of bij kleine partijen voor presenten naar het vaderland gezonden, doch binnen vier jaren zal de kwantiteit die men van hier zal kunnen afschepen vrij considerabel

wezen, door het ongelooflijk getal van jong plantsoen, dat ieder een reeds heeft aangekweekt."

"De planters — zegt hij in zijne missive van 23 Mei 1722 — zijn zeer om slaven verlegen en die nog grooter zal worden bijaldien de koffijplanting van succes, nut en profijt in het vervolg hier zal gevonden worden. Er wordt gerekend dat er aanwezig zijn 10,000, waarvan het eene jaar door het andere een tiende part komt te sterven. Daarentegen is de aanvoer van nieuwe slaven zelden meer als een scheepsladinge jaars, welke scheepsladinge op verre na geen vijfhonderd slaven kan uitleveren, zoodat de kolonie in plaats van voorwaards te gaan, hierdoor zekerlijk moet reculeren."

De aanplant van koffij, die tot nu toe het meest in de omstreken van Paramaribo had plaats gevonden, had de grenzen beginnen te overschrijden. Van een reisje teruggekomen om in eenige districten den eed van getrouwheid van de burgers af te nemen, meldt hij aan de Directeuren den 4 Julij daaraanvolgende: "Ik heb in de bovengenoemde rivieren [1] op alle plantagien daar ik ben aangeweest, de koffijplanting in een zeer bloeijenden staat gevonden; en daar is veel apparentie dat zulks zeer considerabel rendementen binnen weinige jaren aan deze kolonie zal toebrengen. Maar van de andere kant is het te vreezen dat deze zoo schoone verwachting als in haar geboorte zal moeten smoren, bij manquement van genoegzame toevoer van negros slaven, zonder welke het onmogelijk is zoodanig werk met kracht voort te zetten."

De aanhoudende regens waren in dat jaar evenwel zeer nadeelig voor het koffijgewas. "De koffijboomen," — aldus schrijft de Gouverneur Generaal in zijne missive van 7 September 1722 — "hebben hier door den menigvuldigen regen die dit jaar zwaarder als in zeven of acht voorgaande gevallen is, zeer veel geleden. De schielijke droogte en zware hitte, die nu hier daarop volgt, doet verscheidene, ja menigte der voorschreven boomen jegenwoordig sterven. Men remarqueert hier dat de koffijplant wel vochtigheid vereischt, maar het water moet niet aan den wortel van den boom blijven staan of doet dezelve verrotten. Zulks geschied bij zware regentijden, voornamelijk in

---

[1] Commewijne { Beneden divisie / Boven divisie }
Cottica en Perica

de kleilanden en ook de schulpgronden, die beide het water niet zoo schielijk kunnen verzwelgen. Men plant derhalve op verschillende manieren. Eenige doorgraven de reijen van hare boomen met kleine slootjes van drie à vier voeten breed; andere zetten den jongen boom op de vlakken grond en hoogen den wortel aan met aarde, zoodat iedere boom op een heuveltje geplant schijnt. Andere wederom graven putten en vullen die met aarde en caintras [1] onder malkander gemengt, waarin de boom dan geplant wordt, en welke (wijze) het beste zal wezen zal de tijd en ondervinding moeten leeren. Het ware te wenschen dat men hier een man of twee had, die de kultuur van de koffij in Arabië hadden bijgewoond; dezelve zouden veel licht kunnen geven, zoo omtrent het planten als het inzamelen, schoonmaken en droogen van de boonen; daar ik geloof dat al meer moeite meê zal wezen als men zich verbeeld, voornamelijk als de kwantiteit wat groot zal wezen."

Maar niettegenstaande den minder gunstigen toestand, waarin de koffijboomen verkeerden, kon de Gouverneur Generaal toch den 24 October 1722 schrijven, dat er tegen het aanstaande voorjaar wel twee à drie duizend ponden koffijboonen naar het vaderland zullen gezonden worden, en dat dit van jaar tot jaar zal toenemen. Hij verzocht daarbij aan de Directeuren de regten op de uitvoer van de koffij vast te stellen. Ook de ontvanger van Sandick, die reeds vroeger geschreven had aan de Directeuren om die regten te bepalen, kwam daarop terug: "Aangezien" — zeide deze — "de voortplanting der koffijboomen reeds van dat effect is geweest, dat met de thans vertrekkende schepen (9 April 1723) eenige worden verzonden [2], heb met goedvinden van den Gouverneur bij provisie aan de inlanders geconsenteert, die af te schepen, mits aan UEd. Gr. Achtb. betalende datgeene wat UEd. zullen vermeenen. Dan daar de kultuur van dien en dus ook de verzending jaarlijks staat toe te nemen, verzoek ik geinformeerd te mogen worden hoe en op wat wijze ik de geregtigdheden dienaangaande zal invorderen, hetzij tegen 2½ percento in geld of in koffijboonen of wat daaromtrent bepaald mogt worden." Hieraan werd spoedig voldaan. Na over het defensiewezen — waarover de Gouver-

[1] Het uitgeperste suikerriet.
[2] De hoeveelheid bestond uit 5920 ponden, dus bijna 3000 ponden meer als de Gouverneur geraamd had. Zie de lijst van de afzenders. Bijlage N°. 4.

neur Temminck almede geklaagd had — en over den aanvoer van slaven gesproken te hebben, schrijven Directeuren hem onder dagteekening van den 9den Augustus 1723: "Ondertusschen is het ons zeer aangenaam geweest, te vernemen dat de kultuur van de koffij zoo wel reusseert; ten welken opzigte wij wel hebben goedgevonden onze geregtigheid op de voorschreven koffij, ingevolge art. 4 van het octroy [1] te reguleren à 2½ percento, zoo als van alle andere waren wordt betaald. Doch wij hebben tot meerder aanmoediging van die kultuur bij provisie de prijs, naar dewelke die geregtigheid zal worden gecalculeert, vooreerst maar gefixeert op tien stuivers het pond zwaar geld; hetgeen omtrent maar een derde is van de regte waarde van de koffij [2], waarvan UEd. notificatie zal gelieven te geven daar het behoord, en met een die order te stellen dat dien conform de voormelde geregtigheid worde betaald."

Zoo als wij hiervoren gezien hebben, gaven de Directeuren den Gouverneur Coutier last voor hunne rekening op de kostplantagie mede eene koffijplantagie aan te leggen. Aan dezen last werd gevolg gegeven. De Gouverneur Temminck hiervan den 10den April 1723 berigt gevende, hoopt dat men bij de nieuwe kostgronden daartoe een goed terrein zal rencontreren, en dat die onderneming van een gewenscht succes mogt wezen.

Bij een volgend schrijven van 10 Julij 1723 zegt hij: "Ik heb reeds eene genoegzame kwantiteit koffijboonen laten zaaijen om voor UEd. plantsoen te hebben en gedenk in de maand September aanstaande, of zoo ras de regens — die dit jaar ook excessief zijn — zullen ophouden, een vallinge (velling) op de societeits kostgrond te laten doen en zoodanig land zoo ras mogelijk met koffijboomen volgens order laten beplanten, in de hoop dat zulks wel zal reusseren."

Die beplanting had in het volgende voorjaar plaats. Den 1 April 1724 schreef de Gouverneur: "Men is bezig met het verdere planten van koffijboomen op de societeits grond, en men heeft veel moeiten gehad om het land daartoe te prepareren met delven en bedijken. Welke delvingen op veele plaatsen met posten en plan-

[1] Zie het octroy bij Hartsinck, 2de Deel, bl. 623—636.

[2] Bij missive van den 23sten November 1737 werd bij provisie de waarde terug gebragt op zes stuivers en na verloop van twee jaren werd bij missive van 20 Mei 1739 deze bepaling op nieuw bij provisie voor twee jaren verlengd. Zie over de koffijprijzen omstreeks dezen tijd het meergemelde opstel over de invoering van de koffijkultuur op Java.

ken hebben moeten beschoeit worden om het zandachtig en losse terrein hetgeene aldaar veeltijds ontmoet wordt, te wederhouden en te beletten, dat telkens weder moet instorten. Verhoope dat alles met goed succes zal wezen en dat UEd. Gr. Achtb. over drie jaren — die vereischt worden eer een boom terdegen vruchten voortbrengt — daar een goede revenue van zullen trekken. Ik heb in het generaal een goede opinie en verwachting van de koffijplanting hier te lande, maar men remarqueert dat de boomen die het eene jaar zwaar beladen zijn geweest en veel vruchten voortgebragt hebben, het volgende jaar niet of zeer weinig dragen; desniettegenstaande zal de kultuur van de koffij nog zeer profetabel wezen. Maar wat mag dit alles helpen bijaldien er geen meerder aanvoer van negrosslaven naar hier komt gedaan te worden. De groote planters kunnen pas hun suikerwerken aan den gang houden en zullen dezelve om de kultuur van de koffij niet verlaten. De kleine planters hebben geen of weinig magt [1], zoo dat gemelde planting niet naar behooren kan worden voortgezet, tenzij in het voornoemde defect geremedieert en dit obstakel door eenen genoegzamen aanvoer van negrosslaven worde weggenomen, en dat daarenboven de Wel-Edel Gr. Achtb. Heeren Bewindhebberen van d'Edele Generale Geoctreerde West-Indische Compagnie de goedheid gelieven te hebben van het credit eenigermate te doen herleven [2], om daardoor die kleine planters te gemoet te komen en in staat te stellen van iets te kunnen aanvangen. Het is waar dat de vermogende buiten schulden zijnde en groote planters — welkers getal hier niet groot is — op het herleven van het credit niet zeer insteren; anderen die dat vermogen niet hebben, laten daarom niet na te pochen en zich meer als de eerste te beklagen dat zij voor hun contant geld geen waar — te weten negrosslaven — kunnen krijgen, zoodat hierdoor een generaal misnoegen in decouragement door de geheele kolonie ontstaat, waarvan niet anders als fatale effecten kunnen voortkomen." Ook dit jaar was door de zware aanhoudende regens niet zeer gunstig voor de koffij, zoodat men groote moeite had van de rijp wordende boomen te droogen en voor bederf te bewaren, waartoe ovens gebezigd werden [3].

---

[1] Slavenmagt — getal slaven.

[2] Zoo als bekend is werden de slaven door tusschenkomst van de West-Indische Compagnie aangevoerd.

[3] Volgens berigt van 29 Mei 1724 waren ook door de buitengewone spring-

De verwachting van den Gouverneur Temminck van de nieuw aangelegde koffijplantagie voor rekening van de Directeuren, was volgens den inhoud zijner missive van 9 October 1724, niet groot. "Gisteren heb ik een nieuwen officier op UEd. Gr. Achtb. kostgrond gesteld in plaats van den laatst overledene en aan denzelven voornamelijk gerecommandeerd de kulture van de koffij. Doch ik moet UEd. Gr. Achtb. zeggen, dat ik niet veel verwachting van goed succes van de koffij op gemelden grond ben hebbende; gelijk mede de koffijboomen hier in den tuin [1] niet voort willen, en ben al genoodzaakt geweest het grootste gedeelte van dezelve eenige twee, andere drie reizen te laten uitroeijen en telkens nieuwe in derzelver plaats te herplanten; dit komt wegens het slechte en schrale terrein hetwelk bijna niets produceert. Ik zal evenwel tegen den aanstaanden regentijd weder een stuk grond op gemelde kostplantagie met jonge dito boompjes laten beplanten, alzoo zulks met weinig moeite en zonder zwaren arbeid kan geschieden."

De opbrengst, volgens berigt van 6 December 1724, bestaande in een baaltje koffijboonen "hetwelk de geheele inzameling is die ik tot nog toe gedaan heb van de boomen die ik hier in UWEd. Gr. Achtb. tuin [2] geplant heb," werden door den Gouverneur naar het vaderland gezonden. Hij zond die over in de witte of tweede schil, "met verzoek dat UWEd. Gr. Achtb. gelieven proberen te laten of men die gemelde schil niet zoude kunnen afdoen op een grut- of pelmolen, of door zoodanige machine als UWEd. Gr. Achtb. best zouden oordeelen, bijaldien zulks mogt reusseren, zoo zoude veel moeite en arbeid kunnen verkort worden. De eerste inzameling, die ik toekomende jaar verhoop te doen, zal ik insgelijks met die schil verzenden en bijaldien de recolte wat abondanter mogt wezen, zal (ik) ook eenige in de buitenste of roode bast wel gedroogt zijnde, daarbij voegen, opdat de preuve van het pellen of schoonmaken op beide zoude mogen genomen worden."

De koffij die voor rekening van particulieren in den loop van het jaar 1724 naar het vaderland werd gezonden, bedroeg eene hoeveelheid van 5631 pond, dus nagenoeg drie honderd pond minder dan in het vorige jaar werd verzonden. Maar terwijl

tijden vele plantagien onder water geraakt, en daardoor veel riet en kost voor de slaven bedorven.

[1] Gouvernementstuin

[2] Gouvernementstuin.

het getal der afzenders in 1723 slechts acht bedroeg, was dit nu reeds verdubbeld, zonder de schippers mede te rekenen die eenige ponden voor hunne rekening hadden medegenomen [1].

Spoedig nam evenwel de verzending belangrijk toe, want met de schepen die in het volgende voorjaar de rivier van Suriname verlieten, werden 18950 pond koffij verzonden, behalve nog 276 pond, afkomstig van de plantagie Zuidwijn, behoorende aan den Luitenant en garnizoens-boekhouder Stockert; welke plantagie wegens verregaande gepleegde frauden en malversatiën van genoemden Luitenant, voor rekening van het Gouvernement werd verkocht.

De belangstelling van den Gouverneur in de Gouvernements koffijplantagie verminderde niet. Bij brief van 25 April 1725 schreef hij: "De boompjes die ik op UWEds. Gr. Achtb. kostgrond heb laten planten, groeijen veel beter als ik gedacht had en zijn al eenige onder dezelve die dit jaar zullen beginnen een weinig te dragen. Ik hoop gemelde planting van jaar tot jaar ten minste met 1000 boomen te laten vergrooten tot dat er 10000 à 12000 zullen geplant wezen, zijnde het getal der reeds geplante over de 3000." En bij missive van 5 Julij 1725: "Toekomende jaar hoop ik de eerste vruchten van gemelde koffijplantagie aan UWEd. Gr. Achtb. over te zenden. Ondertusschen zal men preparatie moeten maken, om een nieuw woonhuis voor den neger-officier op gemelde kostgrond te bouwen, van goed vierkant hout met planken beslagen en een goede zoldering daar boven om de koffijboonen aldaar te kunnen uitspreiden en naar behooren te laten droogen. Ik neem de vrijheid van met hetzelfde schip — de Susanna — aan UWEd. Gr. Acht. te zenden vier gortvaten met Chinas'appelen en een blomvatje koffijboonen, die weder in de witte of tweede schil heb gelaten ten fine als voor dezen. Gemelde koffijboonen, op drie à vier pond na,. is de geheele provisie van meer als vijfhonderd boomen die ik hier in UWEd. Gr. Achtb.

---

[1] Onder de Bijlagen deelen wij de lijsten mede van de afzenders der koffij in de jaren 1723 en 1724. Mogelijk is het niet onbelangrijk te weten, wie de eersten waren die eene zekere hoeveelheid koffij naar Holland verzonden. Het is te bejammeren dat met geen genoegzame zekerheid kan worden opgegeven, van welke plantagien die koffij afkomstig was. Men mag evenwel aannemen dat volgens het in den text medegedeelde het meeste tot dus verre nog wel van tuinen in of bij Paramaribo afkomstig zal zijn geweest. Zie Bijlage N°. 4 en 5.

tuin geplant heb [1]; doch meer als de helft van die boomen, om de extra groote schraalheid van het terrein zullen nooit eenige vruchten voortbrengen; niettegenstaande bijna alle andere gronden, als wanneer maar niet al te laag of te nat zijn, dat het water geen afloop kan hebben, tot de koffijplanting bekwaam worden gevonden. Wat in het generaal de kulture van de koffij aangaat, vermeene dat dezelve met veel profijt zal kunnen worden voortgezet, voornamelijk door diegeene die oude suikerplantagiën hebben, alzoo de gronden die geen goed riet meer willen voortbrengen, nog tot koffij zeer bekwaam zijn. Daarenboven zijn er op zoodanige plantagiën altijd veele oude slaven, malingers [2], wijven en kinderen die anders geen of weinig dienst kunnen doen, maar tot deze kulture kan alles geëmployeert worden. Een nieuwe plantagie aan te leggen alleen om koffij te planten, daartoe negers te koopen, gebouwen op te rigten, een Directeur en andere bediendens te houden, geloove niet dat groot profijt voor den aanlegger zal opbrengen, altijd niet zoo spoedig als men zich in den beginne daarvan verbeeld heeft."

Eindelijk kon de Gouverneur den 3den Junij 1726 schrijven: "Men is tegenwoordig bezig op de Edele Societeits kostgrond de eerste koffij te plukken. Ik gis naar het oog dat dit jaar omtrent 200 pond daarvan zal komen. Het terrein op gemelde grond is bij uitnemendheid schraal, en de experientie leert hier dat de koffij wel goede en vette grond wil hebben; dezelve groeit echter ook in zandgrond, doch behoorde te voren wel met kaintras gemest te worden als men daarvan goede en veele vruchten wil trekken. Ik verwacht nog altijd dat UWEd. Gr. Achtb. eene machine zullen uitgevonden hebben, of op een ordinaire pel- of grutmolen laten proberen de tweede of hoornebast van de koffijboonen te pellen. De oogst der koffij op de particuliere plantagiën was voordeeliger dan die op de Societeitsgrond gewonnen werd. Verscheiden particulieren hebben in de voornoemde schepen geladen te zamen 17181 ponden koffijboonen. Op verscheidene plantagiën liggen nog considerabele partijen dito boonen, die nog niet droog genoeg zijn om verzonden te kunnen worden. Hieruit kunnen UWEd. Gr. Achtb. besluiten, gelijk het inderdaad is, dat de kulture van de koffij merkelijk begint toe te nemen en zoude reeds vrij geavanceerd wezen bijaldien de aanvoer van slaven

[1] Dus sedert 1722.

[2] Ongeschikt voor zwaar werk, zoo als delven enz.

niet zoo schaarsch ware. Voorgisteren ben ik op UWEd. Gr. Achtb. kostgrond geweest en aldaar gezien dat het provenue van de eerste inzameling der koffijboonen; gissende dat zulks omtrent de twee honderd pond zal bedragen. Men zal dezelve nog eenige maanden moeten hier houden om terdegen te laten droogen en zal dus niet voor het aanstaande voorjaar kunnen overgezonden worden. Ik heb tot leedwezen in de koffijgrond gezien dat ruim de helft van de boompjes die nu reeds een en twee jaren oud waren, door de excessive en langdurige regens in dit jaar gevallen, verdronken en dood gegaan zijn, en ik bevind dat het op mijn eerste gedachten, die ik de vrijheid genomen heb aan UWEd. Gr. Achtb. te communiceren, voor dat men aldaar begonnen heeft koffij te planten, zal uitkomen. Namelijk dat het terrein aldaar veel te schraal, te vochtig en te koud zijnde — voornamelijk in den natten tijd — de kultuur van koffij aldaar niet wel zal reusseren. UWEd. Gr. Achtb. hebben zulks gemeen met andere die daaromtrent in de buurt ook koffij geplant hebben en zich alle van hunne verwachtingen gefrustreerd zien. Het beste is dat UWEd. Gr. Achtb. geen de minste onkosten of uitgaven tot die kultuur gedaan hebben en dat men het voor winst kan rekenen al hetgeene dat daarvan getrokken wordt, om welke redenen ik ook met die kultuur aldaar zal laten continueren."

Met de schepen die in de maand December naar het vaderland vertrokken, werd nog 6856 ponden koffij verzonden, "zoodat — volgens berigt van 14 December 1726 — gedurende dit loopende jaar uit de kolonie verzonden zijn 142,699 pond koffijboonen, volgens aangeving en zoo als dezelve hier ter wage gewogen hebben. Deze revenue staat van jaar tot jaar merkelijk te vergrooten, alzoo die boomen nu eerst terdegen beginnen te dragen en van tijd tot tijd nieuwe aangeplant worden."

Een bezwaar bleef er nog altijd over, namelijk het ontbolsteren van de tweede of hoornbast van de koffij. Reeds meermalen was het denkbeeld geopperd dit te laten doen op een pelmolen, hetzij in Holland hetzij in Suriname. In een schrijven van Directeuren van 9 Augustus 1726 over dit onderwerp zeggen zij: "Wij zullen ons inmiddels ook informeren op het subject van de pelmolen; doch wij moeten UEd. ondertusschen in bedenking geven of het niet menagieuser en voordeeliger voor de planters zoude zijn, de koffijboonen in dat tweede of hoornebastje herwaarts over te zenden en alhier op zoodanige

molen te doen pellen als wel met groote moeite en kosten een of meer pelmolens in Suriname te doen oprigten. Te meer dewijl wij de koffij voorheen op de plantagie van Stockert gewonnen en aan ons overgezonden, alhier op een pelmolen van dat tweede of hoornebastje hebben doen ontblooten en op die manier goedgevonden."

De Gouverneur was volgens zijn schrijven van 28 November 1726, van gevoelen, dat met der tijd, wanneer de koffijkultuur zou zijn toegenomen, de planters die waterwerken hadden, met geringe kosten zich van pelmolens zouden kunnen voorzien. In zijn laatsten brief vóór zijn overlijden, van 17 September 1727, waarin hij een verslag geeft van de koffijkultuur op de Societeits kostgrond, schrijft hij: "De meeste koffijboomen op de Edele Sociteits kostgrond staande, zijn door de langdurige en zware regens van dit jaar, gevoegd bij de lage koude en schrale grond waaruit het geheele terrein van gemelde kostgrond bestaat, voor een groot gedeelte vergaan. Zoodat bij ondervinding leere dat de koffijkultuur aldaar van geen of weinig succes zal wezen, gelijk ik altijd wel gevreesd heb, en ook al in den beginne de eer gehad zulks aan UWEd. Gr. Achtb. te schrijven: doch al wederom nieuwe laten aanplanten, om dus UWEd. Gr. Achtb. orders gehoorzaamst op te volgen, hoopende dat met den tijd ten minste zooveel zullen renderen dat UWEd. Gr. Achtb. de dagelijksche consumptie daarvan zullen kunnen genieten. Wat de generale koffijkultuur dezer kolonie aangaat, zoo begint dezelve considerabel te avanceren. Men heeft nu ook reeds ondervonden dat de beste en vetste gronden ook de beste koffij voortbrengen; die boomen dragen wel eerder in schrale en schulpgronden als in vette en kleilanden, maar renderen zoo abondant niet en zijn ook van geen langen duur of moeten jaarlijks gemest worden, waar overal geen gelegenheid toe is."

Hebben de voorgangers van den Gouverneur Temminck veel gedaan om de koffijkultuur in Suriname te bevorderen en ingang te doen vinden, den Gouverneur Temminck komt lof toe den weg door zijne voorgangers ingeslagen, te hebben gevolgd. Mogten zij het niet beleefd hebben, de vruchten van hunnen arbeid te zien, en moesten ze zich slechts te vreden stellen met een aanvankelijk gelukkigen uitslag hunner bemoeijingen. Temminck mogt het geluk genieten in 1723 de eerste belangrijke hoeveelheid van 5920 ponden koffij op West-Indischen

bodem gewonnen, naar Holland te zien afschepen [1]. Onder zijn bestuur — hoe kort dit ook ware — mogt hij die kultuur dermate zien slagen, dat er in zijn sterfjaar, eene hoeveelheid van 207,373 ponden naar Nederland kon worden verzonden [2].

Na een interim van een jaar, werd de Gouverneur Temminck opgevolgd door den Gouverneur Mr. Carel Emilius Hendrik de Cheusses, die den 9den November 1728 op de rivier van Suriname aankwam. In de brieven onder zijn bestuur geschreven, vindt men weinig betrekkelijk de koffijkultuur vermeld.

In zijn eersten brief aan de Directeuren, dd. 15 November 1728, geeft hij kennis "dat er een nieuwe machine bedacht is om de koffij te droogen, welke veel korter is en dewelke dezelve een beter kouleur doet hebben; het is dat men ze op een eest doet droogen. Ik hoop het geluk te zullen hebben van er UWEd. Gr. Achtb. toekomende jaar van te kunnen zenden. Ondertusschen geef ik mij de eer U twee proefjes te zenden die op UWEd. Gr. Achtb. plantagie gegroeid is. N°. 1 wegende 109 pond netto, is in de witte schil op den oven gedroogd; n°. 2 wegende 90 pond, in de zon. UWEd. Gr. Achtb. gelieve te oordeelen welke manier de beste is."

Een geruime tijd verliep er alvorens door hem iets verder omtrent die kultuur wordt gemeld. Alleen vindt men opgegeven het getal ponden, dat met de vertrekkende schepen verzonden werd. Bij het toezenden van 299 pond koffij, op den 31 Augustus 1729 schrijft hij er bij: "dat hij die in de witte bast zend, omdat hij zich verbeeld dat die beter in Holland zal kunnen klaar gemaakt worden. Hij vreest echter dat ze slecht zal worden bevonden, alzoo UWEd. Gr. Achtb. bedienden de regte behandeling van de koffij nog niet hebben."

Directeuren waren over dat stilzwijgen niet tevreden. Den 28 December 1730 schreven zij hem: "Wij wenschten wel en zouden gaarne zien, dat UEd. zich in deszelfs respective missives wat meer largo extenddeerde over den aanwas van de kolonie, over de kulture van de koffij, suiker en cacao; of er meerder plantagiën worden aangelegd; of de kolonie van blanken accresseert; of er iets tot aanmoediging van het een of ander zoude kunnen worden in het werk gesteld en wat dies meer is."

---

[1] De eerste partij Java koffij in 1712 in Holland aangekomen en door de O. I. Compagnie verkocht, bedroeg slechts 894 pond.

[2] Na verloop van een gelijk getal jaren werd er uit Java slechts 4098 pond aan de markt gebragt.

Welk antwoord daarop door den Gouverneur gegeven is, blijkt niet uit de gewone brieven. Het schijnt dat hij meermalen tot het doen van mededeelingen aangespoord moest worden. In een later schrijven, van 2 September 1733, komt het volgende voor: "Met geen mindere ernst kunnen wij voorbij zien UEd. op het krachtigste aan te manen, om ingevolge onze vorige aanschrijvingen op dat subject en na het voorbeeld uwer predecesseuren, zich telkens bij zijne missives wat meer te extenderen over, maar ook UEd. zelfs met der daad toeleggen op de kulture van alle producten, daar te lande vallende, hetzij gommen, baniellen, indigo, katoen, verwstoffen en wat dies meer is; ten einde wanneer de prijzen der koffij eens aanmerkelijk komen te dalen en die der suiker niet te rijzen, de kolonie echter weder — gelijk nu eenigen tijd aan de koffij — een ressource mag hebben, waardoor zich te mainteneren. Te dien einde behoorde UEd. in des sociteits tuin of in haar kostgrond de planters met een goed exempel voor te gaan door het aankweeken van zoodanige gewassen en vruchten, die te eeniger tijd voordeelig voor de kolonie zoude kunnen zijn, ten einde bij een goede reussite van dien, daarin door de planters te worden gevolgd. Zijnde dit zaken daar UEd. continueel op behoorde en moet speculeren, en die gevoegelijker door UEd. aan ons hadden behooren te moeten worden gesubministreert, als dat wij die hiervan daan UEd. aan de hand moeten geven. En dien volgende zal UEd. van tijd tot tijd aan ons overzenden zoodanige monsters van producten en gewassen als nu en dan zoo door de Togtgangers als door andere wegen zoude mogen worden ontdekt."

Den 17den Januarij 1734 werd door den Gouverneur hierop geantwoord. Ofschoon dit antwoord tamelijk uitvoerig is, wordt omtrent de koffij niet anders gezegd, dan dat Carel Willem Kloege, na zich met ijver op de kultuur van de Rockoe te hebben toegelegd, door den stank aan de bewerking daarvan verbonden, en die hem veel negers had doen verliezen, die had gestaakt en zich nu aan die der koffij had overgegeven. Weinige dagen na dit schrijven — den 1 Februarij 1734 — overleed de Gouverneur de Cheusses, zoodat hij bevrijd bleef een brief te beantwoorden van Directeuren van 19 Januarij, waarin onder anderen het volgende voorkwam: "Wij kunnen niet begrijpen dat bij resumptie van de carga's der schepen, sedert primo Januarij tot primo October 1733, uit de kolonie ver-

trokken, niet meer koffij aan ons kantoor van 2½ pCt. is aangegeven als een nomber van 594,061 ponden, daar in voorleden jaar sedert primo Januarij 1732 tot 26 December 1632 is aangegeven een nomber van 1,101,197 ponden, en alzoo in den jare 1733, 617,136 ponden minder dan het jaar daar bevorens [1]. Wij calculeren wel dat nog twee à drie schepen stonden te vertrekken, doch gelooven niet dat die zullen kunnen suppleren dit defect. Wij hadden gehoopt dat de koffijkulture zoude zijn geaccresseerd, daar wij nu uit opneminge moeten vaststellen dat dezelve achterwaards gaat of dat wij schandelijk in onze geregtigheid worden verkort. UEd. zal zich exact hierop informeren en ons ten spoedigsten over schrijven waardoor dit considerabel defect is gecauseert en inmiddels toezien dat wij in onze geregtigheden niet worden benadeeld."

Deze brief werd den 10 Julij 1734 beantwoord door den Commandeur en de Raden van Politie, waarin zij berigtten dat het niet aan misgewas kon worden toegeschreven; maar dat om een goede berekening te kunnen maken van de opbrengst, men van Augustus tot Augustus moet rekenen, om dat in die maand eerst de tweede pluk der koffij een begin neemt. Om dit te staven lagen ze een lijst over, beginnende van 1°. Augustus 1730 tot 10 Julij 1734 [2]. Zij deelden ook mede dat veel planters hunne koffij, om ze goed te droogen, van het eene jaar in het andere overhielden en dat de schippers een eed aflegden van geen andere of meerdere goederen, waren of koopmanschappen aan boord te zullen nemen, dan hetgeen bij hunne generale aangeving bekend werd gesteld, zoodat der societeits geregtigheden in geenen deele waren verkort.

De broeder van den overleden Gouverneur de Cheusses, Jakob Alexander Henri, volgde in het bestuur der kolonie op [3]. Doch slechts weinige weken mogt hij daarin werkzaam zijn, daar hij reeds den 25 Januarij 1735 overleed.

Slechts drie brieven werden door hem aan de Directeuren geschreven. In zijne voorlaatste missive, dd. 3 Januarij 1735, vindt men het volgende over de koffijkultuur. "Het regensaisoen heeft sedert weinige dagen eerst begonnen, na eene droogte van omtrent acht maanden, door welke veele gronden

[1] Dit laatste cijfer zal wel 507,136 moeten wezen
[2] Bijlage N°. 6.
[3] Hij kwam te Suriname den 11 December 1734

koffij- en cacaoboomen verbrand zijn. Sedert het jaar 1717 is er geen dergelijke geweest na het zeggen van de oudste ingezetenen. Op UWEd. Gr. Achtb. kost- en koffijgrond ziet (het) er mede sobertjes uit en zijn veele jonge boomen verbrand [1]. Men vreest dat veele planters daardoor ten eenemaal geruineert zullen zijn, en voornamelijk diegeene welke op crediet groote aanleggen hebben gemaakt; men bespeurd dit reeds aan de kwantiteit wissels, welke met protest zijn wedergekomen."

Met het jaar 1734 zullen wij deze aanteekeningen eindigen. Men kan toch aannemen dat de koffijkultuur in Suriname toen voor goed gevestigd was, daar ze jaarlijks in bloei toenam en de uitvoeren zelfs een hoogte van ruim vijftien millioen ponden bereikten. Eerst in het begin dezer eeuw zijn die aanvoeren trapsgewijze weder afgenomen.

LEUPE.

---

[1] Op een daartoe gedaan voorstel van den Gouverneur Johan Raije, werd deze bij missive van den 7 November 1736 gemagtigd, de koffijplantagie van de Societeit in een cacao-plantagie te veranderen

BIJLAGE No. 1.

De schrijver der Annotatiën zal wel dezelfde zijn, die in het werk: West-Indiën, Bijdragen tot de bevordering van de kennis der Nederl. West-Ind. Koloniën, 2e. deel, bl. 148 voorkomt, als de schrijver van eene Beschrijving van Suriname. De Annotatiën schijnen vervaardigd te zijn in de onderstelling, dat de Beschrijving van Suriname door J. D. Herlein zou herdrukt worden. Die Annotatiën zijn zoodanig geschikt, dat zij daaronder zouden kunnen gesteld worden, daar nevens iedere Annotatie gesteld is de folio en het woord waarop zij betrekking heeft.

De schrijver zegt in de Inleiding dat hij ze in zijn ledigen tijd op het schip gedurende de reis van Suriname, waar hij meer dan een derde van eene eeuw had doorgebragt, heeft gemaakt. Verder: "dat hij zich niet genoeg onderlegt bevondt om een gansch complete Beschrijving en Historie te geven, vooral der dieren en planten." Hij besluit zijne Inleiding met het volgende: "Sedert heeft de Heer en Mr. Jan Jacob Hartsinck uitgegeven een Beschrijving van Guiana of de Wilde Kust enz., waarbij dezelfde Autheur in de voorrede fol. IX opgeeft, dat hij onder anderen ook vele merkwaardige zaken uit deze aanteekeningen hem door een vriend medegedeeld, had getrokken, die men dus in deze ook zal vinden, welk zeer nuttelijk werk meest bestaat uit een verzameling van echte stukken en bewijzen van de bevolking, eigendom-overgangen en eenige gebeurtenissen aldaar, hetwelk dat werk — de Annotatiën — niet zeer hinderlijk kan zijn, als bevattende meer de kulture en tegenwoordige toestand der laatstgemelde kolonie, dus in vele opzigten gansch different."

Wat de schrijver wederhouden heeft aan zijn voornemen gevolg te geven is ons onbekend.

Aan het handschrift, op het Rijks Archief aanwezig, ontbreken nog eenige bladzijden, waaronder het slot, zoodat wij niet kunnen zeggen of en door wien het onderteekend is.

BIJLAGE N°. 2

Dat de eerste koffijzaden en planten uit den Hortus Medicus te Amsterdam naar Suriname zijn gezonden, verkrijgt te meer waarschijnlijkheid, als wij op bl. 234 lezen, dat in 1717 een notitie omtrent de behandeling der koffij, opgesteld door den hovenier dier tuin, naar Suriname aan den Gouverneur werd gezonden.

Reeds vroeger, en wel 6 Junij 1714, werd door Directeuren aan den Gouverneur geschreven om op het verzoek van de Burgemeesteren van Amsterdam, ten behoeve van den kruidtuin aldaar, bij de eerste gelegenheid en successivelijk over te zenden "allerhande soorten van Surinaamsche gewassen en zaden hier te lande niet vallende." Het volgende jaar werden door hem eenige boom- en struikgewassen en zaden ten behoeve der Hortus overgezonden.

Meermalen wordt er in de brieven van dergelijke toezendingen gewag gemaakt; den 30 April 1717 schreef de Gouverneur Mahony: "Alhier is voor eenige maanden gearriveerd uit het vaderland een man, genaamd Hertogh, dewelke voor dezen Hovenier is geweest aan de Kaap de Goede Hoop, en wiens broeder regtevoort (thans) nog hovenier in den Hortus Medicus te Leyden, aan dewelke deze eenige planten en gewassen gezonden heeft. Indien het nu mogt gebeuren dat de Hortus Medicus van Amsterdam, eenige planten of gewassen uit deze kolonie geliefde te hebben, zoo wenschte wel dat daarvan een lijst werd overgezonden, zoude ze dan door de hulp van den voornoemden Hertogh kunnen zenden. Want het gebeurt dat alhier veel gewassen dezelfde naam niet hebben als in Europa, en deze man grondige kennis heeft van allerhande Afrikaansche en Amerikaansche gewassen."

BIJLAGE N°. 3.

JOHAN COUTIER, GOUVERNEUR GENERAAL OVER DE PROVINCIE EN KOLONIE VAN SURINAME, RIVIER EN DISTRICT VAN DIEN, ENZ. ENZ. ENZ.

ALLE DENGENEN DIE DEZEN ZULLEN ZIEN OF HOOREN LEZEN, SALUT!

Nademaal voor eenige jaren door de voorzorg van Haar Edele Groot Achtbare Heeren van de Societeit en Patroonen van dezen Lande niet zonder groote kosten, zoo wel plantsoenen als boontjes van koffij, zijn herwaarts getransporteert geworden, tot onderscheidene malen, en dat eindelijk door de zorgvuldige kultuur van eenige ingezetenen dezer kolonie het zoo verre gebragt is, dat onder Godes zegen, een goed produkt en geen minder profijt voor gemelde ingezetenen binnen korten tijd daarvan te verwachten staat.

Zoo is het, dat wij tot ons groot leedwezen en ervaring zijn gekomen, dat sommige ingezetenen hebben kunnen goedvinden — hetzij uit baatzucht of andere inzigten gedreven — van de hier gewassene boontjes of plantsoenen uit deze kolonie naar andere gewesten te verzenden, tot groot nadeel van diegene, die hare kosten en moeiten tot zoodanige voordeelige kulture zoude hebben of willen aanwenden, kracht dezes wel expresselijk verbieden en interdiceren, aan alle de ingezeten van deze kolonie van wat karacter of bediening die ook zoude mogen wezen, van na publicatie dezer eenige boontjes, veel minder plantsoenen, onder wat protext het ook zoude mogen zijn, buiten deze kolonie te verzenden, verkoopen, wegschenken of veralieneren, en dat bij poene, dat voor ieder boontje den verzender tot boete zal betalen de somma van Twee Goudguldens en voor ieder plantsoen Vijftig, waarvan één derde part voor den armen, één derde part voor den aanbrenger, en één derde part

voor den Raad Fiskaal zullen vervallen zijn, daarenboven zullen verbeurd worden verklaard alle de priaquis [1], barken en vaartuigen, die haar in het transporteren van zoodanige boontjes en plantsoenen zoude willen laten gebruiken, alzoo wij zulks tot meerder welstand en nutte van de ingezetenen dezer kolonie, noodig te zijn oordeelen; wordende mits dezen den Heer Raad Fiskaal of Zijn Ed. gesubstitueerde wel en expresselijk belast, dit ons placaat in alle deelen wel exactelijk te doen observeren.

Actum Paramaribo den 16 Mei 1719.

TEGEN HET STELEN ENZ. WERDEN DE VOLGENDE RESOLUTIEN GENOMEN.

Copie resolutie van Gouverneur en de Raden van Politie van Suriname, van den 22 November 1719.

Zijn Wel-Edele Gestrenge den heer Gouverneur heeft de vergadering voorgedragen de menigvuldige klagten, dagelijks inkomende, sedert vele ingezetenen zich hadden beginnen te appliceren tot het planten van koffij, welkers culture van een gewenscht succes schijnt te zullen wezen, dat er eenige personen, zoo blanken als slaven, zich niet ontzien des nachts over de heiningen of anders in de tuinen te komen, de geplante en gepoote boontjes met wortel en al uitrukkende en dezelve tot haar voordeel verkoopende of zelfs gebruikende, waardoor aan de zoodanige die zich op de culture (toe)leggen, de lust als benomen wordt, ziende dat op zoo een indirecte wijze van de vruchten van haar aangewende vlijt berooft worden, waarom zijn Wel-Edel Gestr. de Heeren Leden in bedenken was gevende, of naar het exempel van andere landen, daar de tuindieven strengelijk worden gestraft, hiertegens ook niet diende te worden voorzien.

Waarover gedelibereert en geconsidereert, diergelijke en an-

---

[1] Piroque, vaartuig.

BIJLAGE N°. 3.

JOHAN COUTIER, GOUVERNEUR GENERAAL OVER DE PROVINCIE EN KOLONIE VAN SURINAME, RIVIER EN DISTRICT VAN DIEN, ENZ. ENZ. ENZ.

ALLE DENGENEN DIE DEZEN ZULLEN ZIEN OF HOOREN LEZEN, SALUT!

Nademaal voor eenige jaren door de voorzorg van Haar Edele Groot Achtbare Heeren van de Societeit en Patroonen van dezen Lande niet zonder groote kosten, zoo wel plantsoenen als boontjes van koffij, zijn herwaarts getransporteert geworden, tot onderscheidene malen, en dat eindelijk door de zorgvuldige kultuur van eenige ingezetenen dezer kolonie het zoo verre gebragt is, dat onder Godes zegen, een goed produkt en geen minder profijt voor gemelde ingezetenen binnen korten tijd daarvan te verwachten staat.

Zoo is het, dat wij tot ons groot leedwezen en ervaring zijn gekomen, dat sommige ingezetenen hebben kunnen goedvinden — hetzij uit baatzucht of andere inzigten gedreven — van de hier gewassene boontjes of plantsoenen uit deze kolonie naar andere gewesten te verzenden, tot groot nadeel van diegene, die hare kosten en moeiten tot zoodanige voordeelige kultuure zoude hebben of willen aanwenden, kracht dezes wel expresselijk verbieden en interdiceren, aan alle de ingezeten van deze kolonie van wat karacter of bediening die ook zoude mogen wezen, van na publicatie dezer eenige boontjes, veel minder plantsoenen, onder wat protext het ook zoude mogen zijn, buiten deze kolonie te verzenden, verkoopen, wegschenken of veralieneren, en dat bij poene, dat voor ieder boontje den verzender tot boete zal betalen de somma van Twee Goudguldens en voor ieder plantsoen Vijftig, waarvan één derde part voor den armen, één derde part voor den aanbrenger, en één derde part

voor den Raad Fiskaal zullen vervallen zijn, daarenboven zullen verbeurd worden verklaard alle de priaquis [1], barken en vaartuigen, die haar in het transporteren van zoodanige boontjes en plantsoenen zoude willen laten gebruiken, alzoo wij zulks tot meerder welstand en nutte van de ingezetenen dezer kolonie, noodig te zijn oordeelen; wordende mits dezen den Heer Raad Fiskaal of Zijn Ed. gesubstitueerde wel en expresselijk belast, dit ons placaat in alle deelen wel exactelijk te doen observeren.

Actum Paramaribo den 16 Mei 1719.

TEGEN HET STELEN ENZ. WERDEN DE VOLGENDE RESOLUTIEN GENOMEN.

Copie resolutie van Gouverneur en de Raden van Politie van Suriname, van den 22 November 1719.

Zijn Wel-Edele Gestrenge den heer Gouverneur heeft de vergadering voorgedragen de menigvuldige klagten, dagelijks inkomende, sedert vele ingezetenen zich hadden beginnen te appliceren tot het planten van koffij, welkers culture van een gewenscht succes schijnt te zullen wezen, dat er eenige personen, zoo blanken als slaven, zich niet ontzien des nachts over de heiningen of anders in de tuinen te komen, de geplante en gepoote boontjes met wortel en al uitrukkende en dezelve tot haar voordeel verkoopende of zelfs gebruikende, waardoor aan de zoodanige die zich op de culture (toe)leggen, de lust als benomen wordt, ziende dat op zoo een indirecte wijze van de vruchten van haar aangewende vlijt berooft worden, waarom zijn Wel-Edel Gestr. de Heeren Leden in bedenken was gevende, of naar het exempel van andere landen, daar de tuindieven strengelijk worden gestraft, hiertegens ook niet diende te worden voorzien.

Waarover gedelibereert en geconsidereert, diergelijke en an-

[1] Piroque, vaartuig

dere dieverijen der tuinen behooren te worden zoo veel doenlijk geweert en de daders in handen vallende gestraft.

Is goedgevonden en verstaan hetzelve wel expresselijk te interdiceren, en voorts te statueren dat alle en een iegelijk die zich zal verstouten bij nacht over de heiningen der tuinen te klimmen of anders daarin te komen om te stelen of op dieverijen van koffijboompjes als anders betrapt wordende, zoo het een blanke is, verbeuren zal een boete van driehonderd gulden, te bekeeren een derde voor den aanbrenger, wiens naam zal blijven gesecreteert en de resteerende twee derden voor den Heer Raad Fiscaal, en ingeval hij niet in staat ware die boete in contanten op te brengen, zal hij strengelijk worden gegeeselt en gebrandmerkt, en een neger daarop betrapt en gevangen wordende, zal zonder conniventie met de dood worden gestraft, zijnde daarenboven aan de eigenaars van de tuinen gepermitteerd op die nachtdieven met geweer te mogen schieten, zonder daarover verantwoordelijk of aansprakelijk te wezen, al kwame hij van die kwetsure op staande voet te sterven, zullende ook een ieder vrijstaan op zoodanige plaatsen in zijn tuin of tuinen als het hem goed dunkt tegens de zoodanige voetangels te leggen, en werd den Heer Raad Fiscaal gelast en geauthoriseerd tegen de contraventeurs naar regueur van deze onze ordonnantie te procederen, ten welken einde alomme zal worden gepubliceert en geaffigeert.

Resolutie van den
14 Julij 1722.

Zijn Wel-Edel Gestrenge den Heer Gouverneur heeft ter vergadering geproponeert, of aangezien de aankweek van koffij hier te lande naar allen schijn een goed succes ten voordeele der ingezetenen was beloovende, of het niet goed zoude wezen middelen van voorzieninge te gebruiken, ten einde diegeene die zich tot die culture bevlijtigen, door ontrouwe dienaars en slaven niet en wierden benadeeld.

Welk gehoord en daarover gedelibereert, is goedgevonden en verstaan, van nu voortaan te statueren en vast te stellen, dat alle diegeenen, 't zij blanke dienaars of andere roode of zwarte slaven die bevonden zullen worden eenige koffijboomen, 't zij

bij haar meesters of elders te hebben gestolen, zonder conniventie aan lijf of leven naar exigentie van zaken zullen worden gestraft, zullende met gelijke straffe worden gestraft, diegeene die zoodanige gestolene boonen komen op te koopen of te koop gebragt wordende die te verheelen, en zal hiervan bij placcaat aan een iegelijk kennis worden gegeven.

Resolutie van den
2 Aug. 1724.

Vermits den Hove bevind dat de culture der koffij hier te lande dagelijks is ascresserende en daar dezelve met er tijd door de ingezetenen die haar tot die culture appliceren, genoegzame considerable voordeelen kunnen worden gedaan, zoo dezelve verzekerd kunnen zijn dat zij door baatsoekende menschen ofte wel zelfs hare dienaren, roode of zwarte slaven niet en wierden berooft van een goed gedeelte van hare vruchten, waartegen bij placcaat van dato den 14 Julij 1722, op straffe van lijf en leven naar exigentie van zaken hebben voorzien; doch bevonden dat niettegenstaande deze ordonnantie diverse persoonen zich niet en ontzien koffijboonen te koopen van slaven; dat ook den Hove onderregt zijnde dat sommige planters de toegevendheid voor haar slaven hebben, haar te permitteren voor haar particulier koffijboomen te planten en de vruchten van dien te verkoopen, een zaak van de uiterste aangelegenheid en zeer nadeelig voor alle degeene die de culture reeds hebben ondernomen oft zoude willen ondernemen, als kunnende onder dat pretext van eigen vruchten, alle gestolen koffijboonen van haar meesters aan baatsoekende blanken verkocht worden, waar tegen willende voorzien.

Is goedgevonden en verstaan 't zelve placcaat te renoveren en in zoo verre te altereren en mitsdien te statueren en vast te stellen, dat alle die geene, 't zij blanke ofte andere, roode en zwarte slaven, die bevonden zullen worden eenige koffijboomen, 't zij bij haar meesters oft elders te hebben gestolen, zonder eenige conniventie aan lijf ofte leven naar exigentie van zaken zullen worden gestraft. Gelijk mede met zoodanige straffen worden gestraft, die geene die dusdanige koffijboonen zullen opkoopen ofte te koop gebragt wordende te verheelen, al

ware het schoon dat zoodanige roode of zwarte slaaf of slavinne tot het verkoopen van eenige koffijboonen schriftelijke permissie van haar meesters ofte meesteresse hadde, wel expresselijk aan een iegelijk verbiedende, hare slaven ofte slavinnen tot het verkoopen van koffij te employeren.

Zoo als dan ook aan alle ingezetenen bij deze werd geïnterdiceert, aan eenige van haar slaven onder wat pretext het ook zoude mogen wezen te permitteren, één eenige koffijboom ofte boomen voor haar eigen rekening te mogen planten ofte geplant zijnde, te behouden.

Ordonnerende mitsdien wel expresselijk aan die geene die zulks reeds aan haar slaven hebben gepermitteert, haar dezelve te ontnemen en nooit te permitteren dat door haar weder voor eigen rekening worden geplant, alles op poene als voren staat geëxpresseert.

En ten einde zoodanige dieverije, verkoopinge van koffijboonen ofte het achterhouden der gestolene te beter mogte worden ontdekt, is goedgevonden en verstaan aan die geene die dergelijks zal komen te ontdekken te beloven en te doen betalen, eene somma van driehonderd gulden uit de modique lasten; mits de bewijzen klaar en overtuigende zijn, zullende desniettemin des gerequireert, zijn naam worden verzwegen.

En werd den Secretaris gelast die renovatie met die ampliatie te coucheren, omme vervolgens te werden gepubliceert en geaffigeert ten plaatse daar men gewoon is diergelijke publicatien en affictien te doen.

ILJLAGE N°. 4.

OPGAVE

DER

VERZONDEN KOFFIJ

VAN

SURINAME NAAR AMSTERDAM.

1723.

AAR.	NAAM VAN HET SCHIP.	NAAM VAN DEN SCHIPPER	DOOR WIEN VERZOND:	HOEVEELH:	NETTO POND.
1723					
April..	Bergeracq........	J. Masse....	Gerrit de Vree.........		133
			S. L. Neale...........	1 Vat.	140
	Agatha..........	Kerstens.....	Mevr. de Wed. Amsincq.	4 Zakken	600
			N. van Sandick........	3 Vatjes.	370
			G. de Vree...........		392
	Christiaan	J. Mooy.....	G. de Vree............		252
	de Groote Egidius.	C. Backer....	N. van Sandick........	3 "	366
			G. de Vree...........		748
	Eendragt........	C. J. Mulder.	G. de Vree...........	2 "	466
			W. Pedy.............	3 "	300
			J. Hatterman..........	1 Kist	250
			H. van den Bosch......	3 Vatjes.	28*
			F. A. de Raineval.....	1 "	125
	Aletta Gerarda...	T. J. Jansen. Visser.....	N. van Sandick........	2 "	210
			G. de Vree...........		520
	Alexand. de Groote	C. Cock.....	G. de Vree...........		360
			F. A. de Rayneval.....	1 "	130
	De Malloort......	H. Bleuk....	G. de Vree...........		348
	Surin. Welvaren.	P. Veenja....	F. A. de Rayneval.....	1 "	156
				Te zamen..	5920

DE VERDEDIGING VAN TERNATE,

ONDER DEN GOUVERNEUR

JOHAN GODFRIED BUDACH.

1796—1799.

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS ONZER OOST-INDISCHE BEZITTINGEN,

DOOR

P. A. LEUPE.

Wanneer men een blik werpt op de gebeurtenissen, die in onze Oost-Indische bezittingen tusschen de jaren 1795 en den korten vrede van Amiens, 1802, plaats grepen, dan moet men er zich over bedroeven, dat uit de kroon, die de Oost-Indische Compagnie zich om haren schedel had gevlochten, de eene kostbare steen na den anderen haar ontviel. Achtervolgens gingen toch Ceylon, Malakka, Riouw, Padang, Amboina, Banda en eenige kleinere kantoren voor haar verloren. En gebeurde dit na een hardnekkigen strijd, nadat de laatste kogel verschoten, de laatste pikol rijst verbruikt was? Integendeel, met zeer weinige uitzonderingen vielen bijna alle bezittingen zonder slag of stoot den vijand in handen.

Wij weten wel dat onze bezittingen bij de komst der Engelschen in Indië over het algemeen zich in geen goeden toestand bevonden. Maar wat baat het wanneer een vesting nog zoo sterk, nog zoo wel van garnizoen voorzien, en daardoor in staat een langdurigen strijd te kunnen volhouden, doch de bevelhebber is niet bezield met het heilige en onwrikbare voornemen, aan eed en pligt getrouw te blijven en de hem toevertrouwde sterkte niet eerder over te geven dan wanneer verdere tegenstand

onmogelijk, wanneer alles verloren is? Wanneer de verdedigingswerken eener belegerde plaats zich in een geheel onvoldoenden toestand bevinden; wanneer die plaats daarenboven door een zwak garnizoen is bezet; wanneer de belegerden van buiten een overmagtigen vijand te bestrijden hebben en van binnen ten prooi zijn aan een zoo mogelijk nog sterkeren vijand, den vreeselijken hongersnood; wanneer de bevelhebber in eene zoo zwak bewaakte plaats gevoelt dat zijn ligchaamskrachten beginnen af te nemen, zoodat hij volgens pligt en geweten zich niet meer in staat bevindt naar eisch het bestuur te voeren, en daarom verzoekt dat bestuur in krachtiger handen dan de zijne over te geven; maar wanneer hij niettegenstaande den moeijelijken toestand waarin hij zich met de zijnen bevindt, zich ruim drie jaren weet staande te houden; — dan mag men wel het land gelukkig noemen, dat zulk een bevelhebber bezit, en is het pligt zijn naam in eere te houden en hem als een navolgenswaardig voorbeeld te stellen.

Gelukkig achten wij het voor de geschiedenis onzer Oost-Indische bezittingen, dat wij, te midden van zoo veel lafhartigheid en flaauwheid, als er van 1795—1802 plaats vond, het laatst geschetste beeld kunnen te boek stellen in den braven verdediger van Ternate, den Gouverneur Johan Godfried Budach.

Geen wonder dan ook, dat toen Gouverneur-Generaal en Raden van Indië te Batavia bekend werden met den omvang van hetgeen men te Ternate had geleden en gestreden, eindelijk aan het verlangen van den gezaghebber gehoor gaven, om hem uit zijn zwaarwigtig ambt te verlossen, hoe gaarne zij ook hadden gezien, dat hij dit had kunnen blijven waarnemen. Zij deden het op de meest eervolle wijze, want hij werd ter belooning voor zijn betoonden moed, beleid en trouw, tot Buitengewoon Raad van Indië benoemd [1].

Toen de tijding van de zoo heldhaftige verdediging van Ternate, door de Hooge Regering aan de Leden van den Aziatischen Raad bekend gemaakt werd [2], kwam hun de benoeming van Budach tot Buitengewoon Raad van Indië niet voldoende voor en niet geëvenredigd aan zijne bewezen diensten. Hem, die op eene zoo buitengewoon eervolle wijze den

[1] Resolutie van den 17 Junij 1799.
[2] Bij hunnen Secreten brief van den 20 December 1799.

toevertrouwden post jaren lang tegen een overmagtigen vijand had weten te verdedigen, kwam eene meer schitterende beloolooning toe. Men besloot daarom eene gouden medaille en gouden keten te laten vervaardigen. Zoodra die in Indië zouden ontvangen zijn, zou dit geschenk den Raad van Indië Budach in het openbaar en op plegtige wijze omhangen worden [1].

Maar Budach mogt deze zeldzame en voor hem hoogst eervolle onderscheiding niet beleven. Toen de Aziatische Raad dit besluit nam was hij reeds geruimen tijd te voren overleden. Hij stierf te Ternate op 30 Januarij 1800 [2], dus nog ter plaatse waar hij zoo veel geleden en gestreden, maar zich bovendien een naam verworven heeft, die ook aan het verre nageslacht in herinnering behoort te worden gebragt.

Maar — en wie zou het gelooven — in de "Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche bezittingen, geschetst ten dienste van het onderwijs en van hen, welke zich naar die gewesten begeven [3]," komt de naam van dezen dapperen verdediger van Ternate niet voor! Wel leest men daar op blz. 236: "Ook Tidor werd door hen (de Engelschen) genomen en wederom verlaten, doch voor Ternate werden zij door den moedigen Gouverneur Cranssen zoo wel ontvangen, dat zij den aanval moesten opgeven; telkens bedreigd en aangevallen, wist Cranssen zich op Ternate te handhaven tot in Junij 1801."

Dat hier de zaken, die op Ternate zijn voorgevallen, minder juist worden voorgesteld, zal wel geen lang betoog behoeven voor hem die de volgende bladzijden zal gelieven te lezen. Volgens deze voorstelling zou men gelooven dat de Gouverneur Cranssen sedert 1795 of welligt nog vroeger, onafgebroken tot in Junij 1801, toen Ternate aan de Engelschen overging, het bestuur over dat eiland heeft gevoerd [4]. Het

---

[1] Zie Bijlage 3; alsmede de Bijdrage tot de Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië. N. R. 8 deel, blz. 209 en vg.

[2] Wij herstellen hiermede eene fout in de hiervoren genoemde Bijdragen begaan. Wij waren daarin vervallen, omdat wij in een particulieren brief van den Gouverneur-Generaal van Overstraten van den 27 April 1800, in een PS. van den 10 Mei hadden gelezen, dat met het schip de Graaf van Cobentsel tevens de afgetreden Gouverneur Budach van Ternate, te Soerabaya was aangekomen.

[3] Uitgegeven door den 1e. Luitenant-Adjudant bij het instructie-bataillon te Kampen, A. Pompe, 1863, en bekroond door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

[4] De verantwoording van Cranssen over het overgeven van Ternate aan de Engelschen werd door Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, ten fine van

tegendeel is waar, Cranssen werd eerst den 25 Mei 1799, toen hij de betrekking van eersten koopman van het kasteel te Batavia vervulde, aangesteld tot gouverneur van Ternate [1], en kwam aldaar ter reede op den 12 September van datzelfde jaar, waarna hij het bestuur van Budach overnam [2]. Het is derhalve pligtmatig en in het belang der waarheid, aan dezen laatste de eer te geven, die hem zoo regtmatig toekomt en die hem waarschijnlijk onwillekeurig door den geachten schrijver is onthouden.

De verdediging van Ternate door den gouverneur Budach, bijgestaan door eene kleine maar dappere, meest uit Inlanders zamengestelde bezetting, en door eene brave burgerij, is niet algemeen bekend. Toch beslaat zij eene te schoone bladzijde in de geschiedenis onzer Oost-Indische bezittingen in een tijd, die zoo vele daden van lafhartigheid en trouweloosheid te vermelden geeft, dat zij algemeen bekend behoorde te zijn. Het is om deze reden dat wij in de volgende bladzijden bijeengebragt hebben, wat wij in de brieven zoo van den gouverneur Budach, als van den raad te Ternate en die van de hooge regering te Batavia, over de gebeurtenissen, die tusschen de jaren 1796—1799 te Ternate plaats hebben gehad, hebben gevonden. Men zal er uit ontwaren wat de kleine maar trouwe bezetting en burgerij heeft geleden, maar ook hoe zij heeft moeten strijden om het haar toevertrouwde pand, ondanks hongersnood en dood, ongeschonden te bewaren. De geschiedenis van de verdediging van Ternate kan ook nu nog leeren, wat eene kleine

---

onderzoek, in handen gesteld van de buitengewone raden van Indië, Mr. C. A. Canter Visscher en W. H. van IJssedijk. Gouverneur generaal en raden van Indië namen genoegen met het uitgebragt rapport van die heeren, waarop hij vrijgesproken werd van de tegen hem ingebragte beschuldiging, met uitzondering van den raad van Indië, W. Helvetius van Riemsdijk, die bij zijn gevoelen, reeds vroeger schriftelijk ingediend, bleef persisteren om de zaak van Cranssen justitieel te behandelen. Wij vermeenen reden te hebben om te gelooven dat de zaak van Cranssen nog wel een opzettelijk onderzoek waardig is.

[1] Secrete resolutien der gecombineerde vergadering van HH. commissarissen en de hooge Indische regering.

[2] De heer Lauts brengt in zijn werk "Geschiedenis van het verval der magt van de Nederlanders in Indië tot op het verlies van Java in 1811." 1e. deel, blz. 262, een welverdienden lof toe aan den gouverneur Budach, doch hij laat hem reeds in 1797 naar Batavia vertrekken. Dit wordt herhaald in het werk van denzelfden schrijver "Geschiedenis van de veroveringen der Nederlanders in Indië enz." 1864, 2e. deel, blz. 58.

schare vermag, wanneer zij door het voorbeeld van een braven chef aangevuurd en bezield, de handen in een slaat en alles opoffert om trouw te blijven aan eed en pligt. Noch de aanvallen van den vijand, noch het vlijmend zwaard van hongersnood was in staat den moed der belegerden te doen wankelen. Onder het bestuur van den gouverneur Budach bestond er eene gelukkige overeenstemming tusschen bezetting en burgerij, die later onder den gouverneur Cranssen ophield te bestaan; maar toen ook ging Ternate verloren.

Zelden voorzeker heeft een gouverneur zijn bestuur onder ongunstiger en moeijelijker omstandigheden van zijn voorganger overgenomen dan de gouverneur Johan Godfried Budach.

Budach was opperkoopman en tweede persoon te Makasser, toen hij op den 18 October 1794, bij resolutie van de gecombineerde vergadering te Batavia tot de betrekking van gouverneur werd benoemd. In de maand Mei van het volgende jaar te Ternate aangekomen, nam hij het bestuur over uit handen van den tweeden persoon Ekenholm, die met de behandeling der zaken was belast, daar de gouverneur Alexander Cornabé, met afgeschreven gagie naar Batavia was ontboden, ten einde zich te verantwoorden over een te kort in de kas, waarvan hij door Ekenholm was beschuldigd.

Was over het algemeen de toestand onzer bezittingen bij de komst der Engelschen aldaar ver van gunstig, vooral was dit het geval ten opzigte van Ternate. Niet alleen was de militaire bezetting zeer gering, maar ook bevonden zich de verdedigingswerken in een onvoldoenden staat. Men ondervond de nadeelen van dezen toestand vooral door de vijandelijke houding die de uitgeweken Tidoreesche prins Noekoe tegenover de compagnie had aangenomen. Zoodra de vijandelijkheden tusschen ons en de Engelschen een aanvang hadden genomen, had hij met de Engelschen, die zich op een der Papoesche eilanden hadden nedergezet, dat door hen New-Albion [1] werd genoemd, gemeene zaak gemaakt.

---

[1] De Inlandsche naam wordt in de compagniepapieren verschillend opgegeven, zooals Docric, Drec, Deré, Doree en Dry. Het fortje of benting

Waren de Engelschen en prins Noekoe met de uitgeweken onvergenoegde Tidorezen de openbare vijanden van de compagnie, waartegen de gouverneur zich had in acht te nemen, het gevaar dreigde hem ook van eene zijde waarvan hij het niet kon verwachten, en wel in zijne onmiddelijke nabijheid. Naauwelijks was Budach eenige maanden met het gezag bekleed, toen hij door de trouw van de Ternaatsche prinsen, Schoonderwoert, Beynoen en Baba, zoons van wijlen den koning Zwaardecroon, kennis kreeg dat de koning van Ternate het boos opzet gevormd had, de Engelschen, zoodra die daar mogten verschijnen, in te halen en met hen vereenigd tegen de compagnie te ageren, en dat hij te dien einde reeds ruim honderd twintig Alfoeren met geslepen klewangs gewapend had, om zoodra hij het sein zou geven van de Engelsche schepen, waar hij zich naar toe zou begeven, op de Hollanders aan te vallen [1]. Eenige dagen te voren had de gouverneur reeds bemerkt dat hij zich weinig gelegen liet liggen aan den last, dien hij hem had gegeven om zich niet van Ternate te verwijderen, en in geval van een vijandelijken aanval goede orde op zijn volk te stellen, zonder zich verder met iets te bemoeijen; daar hij niettegenstaande deze order, op den 18 April met een getal van veertien verschillende vaartuigen, met een vliegenden standaard en zonder 's compagnies vlag te voeren, was vertrokken, nadat hij den gouverneur had laten weten dat er drie schepen buiten Hirie gezien waren en hij derwaarts ging om de vlaggen te verkennen, ofschoon dit gerucht later bleek ongegrond te wezen. Hij keerde evenwel spoedig terug.

De cordate handeling van den gouverneur in deze moeijelijke en teedere zaak zou reeds bij voorraad het bewijs leveren hoe de vijand, wien hij wezen mogt, bij een aanval op Ternate zou ontvangen worden. "Een kort en spoedig besluit dient er genomen te worden," zeide de gouverneur "om voor te komen dat de Koning van hier in stilte, gelijk hij voorgenomen had, weg gaat, waartoe alles in gereedheid was gebragt,

---

door de Engelschen daarop gemaakt, noemden zij Coronation. Het blijkt echter dat deze vestiging der Engelschen geweest is op de Noordkust van Nieuw-Guinea, het nu meer bekende Doreh. Zie Nieuw-Guinea, Ethnographisch natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 enz. blz. 77; waar onder anderen wordt opgegeven, dat de bejaardste inwoners aldaar zich deze vestiging nog weten te herinneren.

[1] Secrete resolutie van 26 April 1796.

opdat wij niet te gelijk door een trouwloozen bondgenoot van binnen en door een aankomenden vijand van buiten mogten worden aangetast."

De sultan werd verzocht zich bij den gouverneur te willen vervoegen, ten einde met hem over eenige zaken te spreken, die geen uitstel konden lijden. De sultan liet zich uit hoofde van onpasselijkheid verontschuldigen aan het verzoek van den gouverneur gevolg te geven. Toen besloot de gouverneur hem door gecommitteerden uit zijn dalm te laten halen, indien hij mogt weigeren gewillig mede te gaan. De kapitein kommandant Heinrich en de fiskaal van Dockum werden met deze commissie belast. Vergezeld van een detachement militairen, begaven zij zich bij den sultan en bragten hem hunnen last over. Goede raad was duur. De sultan verzocht zich eerst te mogen kleeden, maar de commissie stond hem dit niet toe, daar zij bevreesd waren dat hij onder dat voorwendsel gelegenheid zou zoeken te ontsnappen, te meer daar er vaartuigen van hem aan het strand lagen, die op zijne bevelen wachtten. In zijn langen kabaai gekleed ging hij met de commissie mede. Bij zijn binnenkomen werd hij op de gewone wijze ontvangen en in de vergadering gebragt.

De gouverneur hield hem daar zijn trouweloos gedrag en slinksche handelwijze voor, en gaf hem tevens te kennen dat men, om voor te komen dat hij zich bij de vijanden der compagnie voegde, zich van hem meester had gemaakt. Op het een en ander bragt hij ter zijner verontschuldiging bij, dat het hem ten laste gelegde onwaar was; dat hij niet kon ontkennen naar de Engelsche schepen te hebben willen vertrekken, doch dat dit slechts alleen zou geschied zijn om ze te willen bezien.

De gouverneur en de raad besloten echter, uithoofde zij zich overtuigd hielden, dat de trouwlooze bedrijven van den koning zoo helder als het daglicht waren, en om het kwaad dat hen van dien kant dreigde, voor te komen, hem behoudens de hooge approbatie van gouverneur-generaal en raden van Indië, van alle bestuur over het Ternaatsche rijk te ontslaan, hem binnen het kasteel gevangen te houden en bij voorkomende gelegenheid ter dispositie van de hooge regering te Batavia op te zenden. Men nam hem daarop in arrest, hetgeen zonder den minsten tegenstand van het volk plaats had.

Den volgenden dag werden al de Ternaatsche prinsen en rijksgrooten op het kasteel bijeengeroepen om te voorzien in

den vacanten troon van Ternate, want men achtte het minder raadzaam door de omstandigheden, waarin men zich bevond, die onbezet te laten. Nadat de gouverneur hun had bekend gemaakt met de redenen, die hem en den raad hadden bewogen, den nu gearresteerden koning Patra Kitchil Aharal van zijn bestuur te ontslaan, betuigden de meeste prinsen en rijksgrooten openlijk, dat de koning de Engelschen toegenegen was, en dat hij voornemens was zich bij hunne komst bij hen te voegen, terwijl de prinsen Schoonderwoert, Jassiem en Beynoen eenparig verklaarden te hebben gezien, dat de koning aan de Alfoeren ruim honderd twintig geslepen klewangs had laten uitdeelen, ten einde daarmede de compagnie te bevechten.

De gouverneur vertoonde hen daarop den gesloten brief van de hooge regering, die den naam inhield van den prins, die bij ontstentenis van den vorst, benoemd was hem in die hooge waardigheid op te volgen. Tot de opening overgaande, bleek daaruit dat als opvolger benoemd werd de waardige en zeer beminde prins Sarkam. De gouverneur en de raad waren met deze keuze ten hoogste ingenomen, daar ze hem of zijn broeder, den prins Schoonderwoert, waardig achtten den troon van Ternate te beklimmen. In tegenwoordigheid van alle aanwezigen verklaarden de gouverneur en de raad den prins Sarkam te erkennen en te doen erkennen als wettig koning van Ternate, onder de voorwaarden als van oudsher bestaande en met zoodanige alteratiën en ampliatiën daarenboven, als de regering voor 's compagnie belangen zou noodig oordeelen. De gouverneur geleidde daarop den nieuw benoemden koning naar den zetel aan zijn linkerzijde, en wenschte hem geluk met de hem opgedragen hooge waardigheid, waarin hij door de raadsleden gevolgd werd. Nu stonden ook al de aanwezige prinsen en rijksgrooten op, naderden den nieuwen koning en bewezen hem op eene nederige doch blijmoedige en naar 's lands gewoonte gebruikelijke wijze, hunne hulde. Zij verzekerden dat alle bewoners van Ternate over de gedane keuze door de hooge regering zeer waren verblijd, en van het bestuur van den nieuwen sultan zich veel goeds voorstelden. De gouverneur wenschte ook de prinsen en rijksgrooten geluk met hun nieuw benoemden vorst, die, naar hij zich vleide, al zijne krachten zou aanwenden om te beantwoorden aan de gunstige gedachten, die de gouverneur-generaal en de raden van Indië van zijn persoon en goede hoedanig-

heden gevormd hadden, door het bestuur te voeren op eene wijze, die tot welzijn van de compagnie en van zijn eigene landen strekken zou, waardoor hij achting en liefde verwerven zou. Hij drukte daarbij tevens het vertrouwen uit dat de nieuwe koning eene aanhoudende vriendschap met zijne naburen, de koningen van Tidor en Batjan, zou aankweeken en door vreedzame wegen hunne achting en genegenheid zou trachten te verwerven.

De nieuwe koning beantwoordde deze aanspraak door vooraf met alle teekenen van blijdschap zijn hartgrondigen dank te betuigen voor de uitstekende gunst, die hem door zijne verkiezing tot die hooge waardigheid was bewezen, terwijl hij heilig verzekerde alles te zullen aanwenden wat hem de genegenheid en achting van de compagnie zou kunnen doen verwerven, en dat hij zou trachten de contracten zonder afwijking te zullen nakomen, waartoe, indien er iets aan mogt ontbreken, hij den goeden raad en de ondersteuning van de regering verzocht, waarop hij volkomen en alleen vertrouwen stelde.

De kroon en rijkscepter werden intusschen uit den dalm van den gewezen koning, door den translateur Wiggers en den adjudant Lambertus met een detachement van vier en twintig man afgehaald, en met de gewone eerbewijzen in de vergaderzaal gebragt. Onder een gepaste aanspraak en afvrage of de nieuw benoemde koning die kroon uit handen van de compagnie als een leen wilde ontvangen, met de heilige belofte, te zullen nakomen de reeds met de compagnie aangegane contracten en alle zoodanige voorwaarden als de raad voor het welzijn der compagnie geoordeeld had bij de oude te moeten voegen, waarop het toestemmend antwoord gegeven werd, zette de gouverneur den koning de kroon op het hoofd en gaf hem den rijkstaf in de hand. Een driewerf herhaald vreugdegeroep van al de in de zaal aanwezigen ging hierna op, terwijl er tevens van het kasteel Orangie een saluut van twaalf, en van ieder punt of bastion van drie kanonschoten gedaan werd.

Eenige ververschingen werden den koning, de prinsen en rijksgrooten, de raadsleden en eenige verdere genoodigden aangeboden, waarna de nieuw benoemde vorst door de twee eerste raadsleden Heinrich en van Dockum onder het gewone ceremonieel naar zijn woonhuis in de kampong Ternate terug geleid werd. Deze coup d'état liep dus gelukkig zonder bloed-

vergieten af, waartoe voorzeker veel had bijgedragen dat de onttroonde vorst, tengevolge van de wreede behandeling die zijne bloedverwanten en het volk van hem moesten ondervinden, algemeen gehaat was.

In een brief van den gouverneur Budach aan de hooge regering van den 29 April 1796 schrijft hij onder anderen: "Wat den Koning nu overgekomen is, heeft hij al voor lange jaren verdiend, over zijne gepleegde wanbedrijven, die men zich heeft moeten laten welgevallen, omdat men niet wel anders konde doen, en ik refereer mij omtrent zijn gehouden gedrag tegen de Compagnie, aan de advisen van het jaar 1781 tot heden toe, die hem genoegzaam doen kenmerken."

Ook het beleid van den gouverneur, die door het nemen van een kloek besluit en van gepaste maatregelen den vorst buiten staat stelde zich aan het gezag der compagnie te onttrekken en zich bij de vijanden aan te sluiten, bragt tot dezen gelukkigen afloop veel toe.

Den 22 Augustus had de openbare voorstelling van den nieuw benoemden koning van Ternate plaats, met al die plegtigheden, die bij dergelijke gelegenheden in acht werden genomen. De vorst beklom den troon van Ternate met de volgende titels: Padoeka Srie Maha Toean Sulthan Noel Arifien Wahoewa Saidoena Mohejoedien Sah Kitschil Sarkan.

Hiervoren hebben wij reeds met een enkel woord gewag gemaakt van den onvoldoenden staat, waarin zich de verdedigingswerken van Ternate bevonden, zoo mede van de geringe sterkte der bezetting. De militaire commissie had bij haar rapport van den 4 April 1792 reeds op deze omstandigheden gewezen, maar de belangrijke onkosten, die eene verbetering zouden na zich slepen, gepaard aan de tijdsomstandigheden waarin men zich bevond, hadden doen besluiten eene verandering tot betere tijden uit te stellen. Wat de bezetting betrof, had die commissie de opmerking gemaakt, dat wanneer het kasteel met het vereischte getal van vierhonderd vijftig man bezet was, het bestand zou wezen tegen eenen inlandschen vijand, maar geenszins eene Europesche magt zoude kunnen afweren.

Aan de vestingwerken was dus niet veel verbeterd; alleen was het kruidmagazijn in een beteren staat gebragt. De gouverneur gaf dien ten gevolge aan den raad te kennen, dat hij, "om de wille van de slechte gesteldheid van de fortificatiewer-

ken van het kasteel, die van weinig belang en zeer defectueus zijn, en volgens vroeger genomen besluiten niet raadzaam geoordeeld werden tot verbetering daaraan groote kosten te doen, die evenwel te vergeefs zouden wezen, nadien ze meest oud, bouwvallig en met geene geringe reparatiën te verhelpen waren, den Kapitein von Lutzow gelast had eene goede plaats uit te zoeken aan het zeestrand, tot het opwerpen van eene aarden batterij om die met eenige stukken te wapenen en te laten bezetten met het noodige getal manschappen, en die zoodanig moest gelegen zijn, dat zij in staat is schepen en vaartuigen het inkomen op de reede te beletten en alle mogelijken afbreuk te doen, ten einde Compagnies bezittingen op het eiland zoo veel mogelijk te beveiligen voor een onverwachten aanval en om den noodigen weêrstand te kunnen bieden, ingeval eenige schepen van vreemde mogendheden het kasteel naderende, geweld wilden gebruiken [1]."

De raad vond den maatregel, door den gouverneur genomen, goed en magtigde hem tevens alle zoodanige verdere beschikkingen te nemen als tijd en omstandigheden zouden vereischen.

Door den kapitein von Lutzow werd nu eene batterij, geschikt voor vijf stukken geschut, aan het zeestrand opgeworpen en met acht- en twaalfponders gewapend [2]. Het zeehoofd werd met vier stukken van acht pond versterkt. Daarenboven werden nog vier stukken geschut op eene voegzame wijze aan het strand geplaatst, om zoo veel mogelijk den vijand te beletten de reede te kunnen opzeilen; terwijl de zeebolwerken van het kasteel Orangie van schanskorven werden voorzien, die daartoe door de beide vorsten verstrekt waren.

De gouverneur gelastte dat de weerbare manschappen zoo veel mogelijk bijeen moesten gehouden worden om daarvan in geval van nood gebruik te kunnen maken. Hun getal bedroeg met inbegrip der officieren, vijf en zestig burgers, drie en zeventig Makassaren en twee en zestig Chinezen, te zamen twee honderd man. Van de burgers werden drie en twintig personen in dienst der compagnie aangenomen, die gedeeltelijk werden bestemd voor het kasteel en voor de nieuwe batterij, ter vervanging der manschappen, die men van het kasteel ter versterking van

---

[1] Secr. resolutie 30 Januarij 1796.

[2] Zie Bijlage 1, bevattende den staat van het geschut op het kasteel en verdere posten op Ternate op 31 Augustus 1796.

het fort Kajoe Mejrah en Terlucco derwaarts zond. Een gedeelte der burgerij werd gewapend, een corps pennisten opgerigt, zamengesteld uit een veertigtal compagniebedienden, terwijl tevens aan het corps Makassaren twaalf geweren met toebehooren werden verstrekt. Het garnizoen bestond op ultimo Junij 1796 uit negen officieren en drie honderd drie en twintig onderofficieren en manschappen [1]. Van deze manschappen waren ruim de helft Manadorezen; deze waren verdeeld op het kasteel, het fort Kajoe Mejrah, Terlucco en bij de Sultans van Ternate en Tidor.

De zeemagt, waarover de gouverneur in den eersten tijd van zijn bestuur kon beschikken, bestond uit drie pantjalangs: Padang, Windhond en Lassum. De beide eerstgenoemde werden elk door een luitenant ter zee gekommandeerd. De equipage bestond uit twee onderofficieren en zeven matrozen voor elken pantjalang, terwijl nog drie onderofficieren en tien matrozen op het zeehoofd gedetacheerd waren. De bewapening der pantjalangs bestond slechts uit eenige stukken geschut van ligt kaliber, geweren enz.

Op bevel van den gouverneur werden door de sultans van Ternate en Tidor eenige corra corra's op brandwacht gelegd, ten einde onmiddelijk kennis te geven ingeval eene vijandelijke vloot het op het eiland mogt gemunt hebben en wel op de volgende wijze: door dien van Ternate, een buiten Hirie, een op Makjan en een bij het Spaansche fort; door den sultan van Tidor een op Saketta en een op Goenie.

Door de zoo even vermelde maatregelen, die door den gouverneur genomen waren, vertrouwde hij dat het kasteel, hoe zwak de bezetting ook ware, zich in staat zou bevinden, het voornemen van den vijand, zoo die zich voor het eiland mogt vertoonen met het oogmerk om eene landing te beproeven, te verijdelen en door Gods zegen allen mogelijken tegenstand te bieden en afbreuk te doen [2].

Intusschen ontving de gouverneur per expresse van Makasser eenige pakketten, brieven, resolutiën enz. van de hooge regering te Batavia, gedagteekend van het laatst van het voorgaande jaar, 1795, waarin hem de staat van zaken werd kenbaar gemaakt, onder anderen: het vermeesteren van een aantal bezit-

---

[1] Zie den sterktestaat. Bijl. 2.

[2] Secr. resolutie, 25 Februarij, 15 April 1796.

tingen der compagnie door de Engelschen in dat jaar, alsmede de vrees werd uitgedrukt, die de regering koesterde, dat de vijand, door de aanzienlijke magt waarover hij kon beschikken, pogingen zou in het werk stellen zich ook van de Oostersche provinciën meester te maken. Verder werd den gouverneur medegedeeld dat de hooge regering zich buiten staat bevond Ternate eenige belangrijke hulp te kunnen doen toekomen; dat uit aanmerking Amboina, Ternate en Makasser elk op zich zelf in hun tegenwoordigen staat van defensie niet bestand waren tegen de expeditie van eenen Europeschen vijand, die zich daarvan zou willen meester maken, doch dat de toestand van Banda daarentegen van dien aard was, dat het in zoodanig onverhoopt geval onder Gods zegen kon behouden worden, inzonderheid wanneer het garnizoen aldaar eenige belangrijke versterking bekwam, de regering tot redding van het eiland Banda voor de compagnie goedgevonden had, de gouverneurs der drie genoemde provinciën aan te schrijven en op het allerernstigste te gelasten, ten spoedigste naar Banda te zenden een gedeelte van hun garnizoen, inzonderheid zoo veel mogelijk Europesche manschappen, en alleen zoo veel te houden als volstrekt noodig was om tegen de strooperijen van inlanders gedekt te zijn en in zekerheid te blijven. De regering vertrouwde verder dat de bestuurders in cas van vijandelijkheden zich als ware Nederlanders en mannen van eer zouden gedragen en tot het laatste verdedigen de kostbare bezittingen hun toevertrouwd; met last om al het mogelijke te betrachten wat maar eenigzins dienen kon tot beveiliging en bevordering van de belangen der compagnie en afbreuk van den vijand, "onder aankondiging ons responsabel te zullen houden, wanneer daaromtrent of omtrent de stipte observantie der gegeven orders mogten blijven in gebreke [1]."

De gouverneur en de raad namen deze aanschrijving in ernstige overweging en vermeenden na rijp beraad geen gevolg te moeten geven aan hetgeen daarin voorkwam, betreffende het zenden van volk naar Banda en dit om de volgende redenen [2]:

1°. Dat van het garnizoen, wanneer alle posten versterkt en bezet waren, tot verdediging van het kasteel nog maar zouden overblijven honderd drie en vijftig man, grootendeels bestaande uit Manadorezen en slechts weinig Europesche soldaten.

---

[1] Secrete missive van de hooge regering, Batavia, 29 December 1795.
[2] Secrete resolutie van 26 Maart 1796.

2°. Dat de equipagiemeester betuigde, dat er geen Europesche zeevarenden beschikbaar waren om enkele pantjalangs te bemannen tot het doen eener expeditie naar Banda.

3°. Dat ook geene artilleristen, die almede meestendeels bestonden uit Inlanders, die aldaar achtervolgens in dienst waren genomen, te missen waren, om bij de stukken dienst te doen; daar, wanneer de posten versterkt waren met de noodige opper- en onderofficieren, er slechts dertig man zouden overblijven voor de defensie van het kasteel.

4°. Dat men zich ook van de weinige manschappen niet wel ontblooten kon, daar de rebel Noekoe zich aan den oostkant van Halmaheira ophield, en het allezins te vreezen was, dat zoodra hij de tijding zou hebben bekomen dat de Engelschen in aantogt waren, hen voorzeker zoude komen verontrusten [1].

5°. Dat men de lijfwachten die bij de Koningen van Ternate, Tidor en Batjan geplaatst waren, en die voor het grootste gedeelte uit Europeanen waren zamengesteld, niet wel souden kunnen intrekken zonder groot ongenoegen te geven aan die vorsten en hen wantrouwen tegen de compagnie in te boezemen; en

6°. Dat, daar er reeds een zoo aanmerkelijke tijd verloopen was, dat de Engelsche vloot Boeloekomba gepasseerd was, de hulptroepen te laat zouden aankomen en voor hen het grootste gevaar zou bestaan in handen van den vijand te vallen.

Toen namelijk de gouverneur de laatste brieven van Batavia over Makasser ontving, bekwam hij tevens een schrijven van den gouverneur aldaar, Beth, van den 9 en 17 Februarij 1796, waarbij deze hem kennis gaf, dat de Engelsche vloot, bestaande uit negen schepen, den 1 Februarij te Boeloekomba aangekomen en den 8 van daar weder vertrokken was, koers zettende om de oost; zoo mede dat hij uit het garnizoen van Makasser honderd een man, ter versterking van dat van Banda had afgezonden.

De gouverneur Budach vertrouwde dat de hooge regering genoegen zou nemen met de opgegeven reden, die hem en den raad bewogen hadden niet te voldoen aan den gegeven last tot het zenden van volk naar Banda, terwijl hij er bijvoegde: "dat wat de defensie betreft tegen de Engelschen, en om hen alle

[1] Het was bekend dat hij eene bezending naar Bengalen gezonden had om zich bij hunne komst in de Molukken met hem te vereenigen.

mogelijke afbreuk wegens hunne begonnen vijandelijkheden te doen, dit het gevoelen zoowel van dezen Raad als de overige Compagnies dienaren te wezen, gelijk bereids is aangeteekend ter resolutië van den 25 Februarij, bij gelegenheid der besluiten ten opzigte en nopens het verdedigen van 's Compagnies kostbare bezittingen genomen."

Het bleek reeds weinige dagen na het nemen van bovenstaand besluit, dat gouverneur en raad wel hadden gedaan, de gevraagde hulp voor Banda niet af te zenden, al waren zij ook in staat geweest eenig volk te kunnen missen. In den nacht van den 29en Maart kwam te Ternate een kleine orembaai van Amboina, bemand met vijf compagnies matrozen en één soldaat; aan boord hebbende den van daar gevlugten kapitein-luitenant ter zee, Nicolaas Pilander, die door de Engelschen om de west, met de brik Harlingen, als gezaghebber kruissende, in straat Banka genomen was. Hij was het die den gouverneur de belangrijke tijding mededeelde dat Amboina op den 19en Februarij, op de door den commodore van de Engelsche vloot voorgestelde protectie en gedane uitnoodiging tot het aannemen daarvan, door den gouverneur Alexander Cornabé aan hem zonder slag of stoot overgegeven was; dat het secours van Makasser naar Banda afgezonden, in handen van den vijand was gevallen; dat de Engelsche vloot, op één schip na, dat op Amboina was gelaten, op den 6en Maart naar Banda was gezeild, om zich zoo mogelijk ook meester van deze plaats te maken; dat volgens de algemeene berigten op Amboina aangebragt, de gezaghebber of gouverneur van Boeckholtz gereed was de vloot af te wachten en daarvan aan den commodore had kennis gegeven, die een brief van den prins van Oranje en een proclamatie van zijnen vorst met een schip aan den gouverneur had gezonden, met uitnoodiging tot het aannemen der aangeboden protectie.

De gouverneur gaf van deze belangrijke gebeurtenissen kennis aan de sultans van Ternate en Tidor, die beide beloofden der compagnie steeds te zullen blijven aanhangen en getrouw te wezen, terwijl zij daarbij verklaarden, zoo de nood aan den man mogt komen, hun leven voor de compagnie veil en ten beste te zullen hebben. Hoe weinig men in deze op de trouw van den koning van Ternate staat had te maken, hebben wij reeds op de vorige bladzijden gezien. Ook aan de residenten van Manado en Gorontalo, die onder Ternate ressorteerden,

en de hoofden der posten te Tidor en Batjan, werd hiervan mededeeling gedaan, opdat zij bij de verschijning van schepen van vreemde natiën zouden weten hoe zij zich zouden hebben te gedragen.

Daar men dagelijks de Engelsche schepen kon te gemoet zien, achtte de gouverneur het gevaarlijk den afgezetten koning van Ternate aldaar te doen verblijven, daar hij, indien het mogt gebeuren dat de vijand zich van het eiland meester maakte, hen veel kwaad kon doen. De gouverneur beraadslaagde hierover met den equipagemeester, den kapitein ter zee van Waningen, en overwoog vooral of men in dit jaargetijde, den westmousson, benoorden om Batavia zou kunnen bezeilen, daar het niet raadzaam kon worden geacht dit langs den gewonen weg of bezuiden de eilanden te doen. Men had toen berigt bekomen dat omstreeks het eiland Boeroe, twee Engelsche schepen kruisten, die alles wat hun voorkwam wegnamen en een pantjalang daartegen niet bestand zou wezen noch in staat hen te ontzeilen. Van Waningen had hiertegen geene bezwaren in te brengen. Hij gaf den koers op die genomen moest worden en bood zich aan de reis te ondernemen.

De raad hierop gehoord zijnde, besloot den 17 Mei van het aanbod van den equipagiemeester gebruik te maken en den pantjalang de Waker daartoe in gereedheid te brengen. De equipage van dat vaartuig werd versterkt met de matrozen en den soldaat, die een paar maanden vroeger van Amboina waren gekomen [1], terwijl men om te beter wêerstand te kunnen bieden tegen de roofvaartuigen, die zich in dat water mogten ophouden, zoo ook om behoorlijk wacht te kunnen houden, er nog een korporaal en zes soldaten op plaatste. De luitenant ter zee Jan Muller werd den equipagemeester ter zijner adsistentie toegevoegd.

Den 20 Mei vertrok de Waker met den ex-koning van Ternate. Aanvankelijk was de reis niet zeer gelukkig. De gouverneur ontving den 3[en] September een brief van den resident Durr van Manado, gedagteekend 22 Augustus, waarin werd

[1] De kapitein luitenant Pilander was reeds in het begin van April, met het expres van Makasser afgezonden vaartuig, op zijn verzoek naar Makasser vertrokken, om van daar verder naar Batavia te komen, ten einde volgens zijn voorgeven, den gouverneur-generaal bekend te maken met de verdere voornemens der Engelschen, wanneer zij van deze expeditie zouden terugkeeren Secr. missive van 4 April 1796.

berigt, dat daags te voren de Waker aldaar was aangekomen. na veel zeerampen en gevaren doorgestaan en bij herhaling op het Papara-rif gestooten te hebben, waardoor het vaartuig lek was geworden, en de bevelhebber genoodzaakt was den steven naar Manado te wenden.

De brief, dien van Waningen aan den gouverneur schreef, behelsde niet veel anders dan klagten over de slechte gesteldheid van de Waker die zeilen noch drijven wilde enz., zoo mede het relaas van zijne reis tot Manado. Hij verzocht den gouverneur dat men hem de pantjalang de Lassum zoude zenden; dat hij aannam de reis daarmede voort te zetten, of wel dat men hem zijn eigen vaartuig, de Castor, zond, met de helft der equipage, waarmede hij dacht Batavia wel te zullen kunnen bezeilen.

Dit was eene groote teleurstelling, want men zou zeer ongaarne den onttroonden vorst op Ternate terug zien, zoo door de positie waarin zij zich bevonden, als uit vrees voor de bijgeloovigheid der Ternatanen, die het als een wonderwerk zouden beschouwen, dat een koning van dat eiland niet zoude kunnen worden vervoerd.

Daar de Lassum in reparatie was, werd besloten van Waningen in bedenking te geven zijn eigen vaartuig te gebruiken, of wel met de Waker de reis voort te zetten, indien de reparatiën niet te lang zouden aanhouden. Verder werd hem medegedeeld dat men hem en den luitenant Muller aansprakelijk en verantwoordelijk stelden, indien zij niet alle zeemanschap gebruikten om op eene resolute wijze te voldoen aan de orders, die hun gegeven waren. Hun gedrag op den togt zou gestrengelijk worden onderzocht.

De resident Durr werd gelast gedurende het aanwezen van den ex-koning aldaar, dezen op het fort te bewaren en goede wacht te doen houden, opdat hij niet zou kunnen ontsnappen. Tevens werd hem aanbevolen, alle mogelijke vlijt en voortvarendheid aan den dag te leggen, opdat van Waningen zoo spoedig mogelijk zijne reis naar Java kon voortzetten.

De nieuw benoemde koning Sarkam scheen bij zijn volk zeer gezien te wezen. Al de prinsen, die onder den vorigen vorst waren uitgeweken, kwamen op Ternate terug en namen weder bezit van hunne verlaten of afgenomen woningen.

Bij zijne proclamatie tot koning had hij aan zijn volk beloofd te zullen laten omverhalen en tot den grond toe vernietigen

den gevaarlijken tronk, die door den vorigen koning gebouwd was om het volk daarin door kommer en ellende te doen vergaan. Door hieraan gevolg te geven, had hij zich bemind gemaakt, zoodat ieder den vorst zegende, die van zulke onmenschelijke straffen geen gebruik wilde maken, maar den schuldige wilde straffen volgens regt en billijkheid.

De gouverneur vertrouwde dan ook, dat daar sultan Sarkam veel had moeten lijden onder de willekeurige regering van den vorigen vorst, hij wel alles zou in het werk stellen om zich bij zijn volk bemind te maken en een getrouw leenman van de compagnie te wezen. De gouverneur stond ook met den sultan van Tidor op een goeden voet. Beiden beloofden meermalen den gouverneur, dat wanneer Ternate mogt worden aangevallen, zij hunne magt zouden bijeen houden om hem daarmede te hulp te komen; ja dat zij zelfs hun leven veil hadden ten beste der compagnie.

De sultan van Tidor was een zwak vorst en overgegeven aan het spel. Als hij zich op Ternate bevond, was het met den kapitein der Chinezen en eenige der voornaamste van die natie, met wie hij den tijd met het spel doorbragt. Meermalen werd hij hierover door den gouverneur onderhouden; maar hij verontschuldigde zich altijd met te zeggen dat het slechts om weinig geld te doen was en hij zich nooit inliet om met een zijner onderdanen te spelen, zoodat het geen minachting bij dezen kon verwekken, zoo als de gouverneur meende.

In de maand November van het voorgaande jaar had de gouverneur, op verzoek van den sultan van Tidor toegestaan, dat de Tidoreesche prins Abdoel Halim, zich met de pantjalang de Linge naar Amboina mogt begeven om van daar zijne zuster Safia af te halen. Bij gebrek aan gelegenheid om direct terug te keeren, was hij nog daar toen de Engelschen zich meester van dat eiland maakten. Deze namen den prins onder hunne protectie en behandelden hem zeer goed, doch verhinderden hem naar Tidor terug te keeren. Herhaaldelijk daartoe aanzoek bij den comodore Rainier doende, stelde deze het telkens uit, maar gaf eindelijk na zijne terugkomst van Banda hiertoe zijne toestemming.

Het was van dezen prins dat Budach vernam, dat Banda door den gouverneur van Boeckholtz, na slechts een geringen wederstand geboden te hebben, aan de Engelschen was overgegeven. De comodore Rainier liet hem tevens door dien prins

berigten, dat hij hem binnen twee maanden een bezoek dacht te brengen en dat hij van Ternate naar Makasser wilde gaan. Als een bewijs hoe dubbelhartig de Engelschen te werk gingen moge dienen, dat men op Amboina den prins Abdoel Halim op den Koran had laten zweren, om bij zijne komst op Ternate te zeggen, dat de Engelschen en Hollanders te zamen als broeders leefden, dat slecht overeen te brengen was met de bekendmaking, die in het Arabisch geschreven, door Rainier aan dien prins voor zijn vertrek naar Ternate was gezonden, ten einde die aan de Moluksche vorsten te vertoonen en waarbij integendeel die vorsten werden aangespoord de zijde der compagnie te verlaten, haar af te vallen en hunne landen aan de Engelschen over te geven [1].

Prins Noekoe, die zich aan de oostzijde van het eiland Halmaheira ophield, en wel omstreeks Gebe en Patanie, ging intusschen voort met zijn aanhang te versterken, door uitgewekenen en andere ontevredenen, die zich bij hem aanmelden, in dienst te nemen, terwijl hij tevens trachtte met de Engelschen op een goeden voet te blijven. Hij zond aan de vorsten en hoofden op de verschillende eilanden brieven, om 's compagnies onderdanen en bondgenooten van hun wettigen heer te doen afvallen en de verbindtenissen te verbreken, die zij met de compagnie hadden aangegaan. Zoo ontving onder anderen de koning van Tidor een dergelijken brief, die door prins Noekoe en drie gezaghebbers van Engelsche schepen onderteekend was. De sultan zond dien brief ongeopend aan den gouverneur, en toen deze laatste den sultan met den inhoud bekend maakte, verklaarde hij dien niet te zullen beantwoorden. Die schepen waren zoogenaamde smokkelaars of lorrendraaijers. Volgens gerucht lagen ze voor Maba, waar ook de Engelsche vlag woei. Men bleef te Ternate intusschen waakzaam en op zijne hoede. Men ging voort met zoo veel mogelijk de zeehoofd-batterij en de anderen, die aan het strand waren opgeworpen, met geschut te wapenen en van de noodige manschappen te voorzien, zoo ook de fortjes Kajoe Mejrah en Terlucco. Maar men begon nu ook te gevoelen, dat de gemeenschap tusschen Batavia en Ternate zoo goed als afgesneden was, aangezien geen vaartuig of schip van daar aankwam, waardoor men aan het noodige gebrek begon te krijgen.

[1] Secrete brief van 13 Mei 1796.

Eenige maanden gingen er voorbij dat er niets gebeurde, tot dat eindelijk op den 17^en^ Februarij 1797, zich de Engelschen voor Ternate vertoonden. Hoe zij daar ontvangen werden, zien wij uit den volgenden secreten brief van 15 Maart 1797: "Daar door het vertrek van een Makassaarsch vaartuig de gelegenheid zich opdoet, om over gemeld Gouvernement, dat wij vernomen hebben nog in handen van de Compagnie te zijn, brieven te verzenden en UWEd. eenig verslag te doen van den staat der zaken in dit Gouvernement in deze gevaarvolle en zorgelijke tijden, zoo capteren wij deze gelegenheid om UEd. met allen eerbied te bedeelen, dat op den 17^e^ Februarij, wanneer wij zulks het minst verwachteden, omdat wij geloofden alle gevaar te boven te zijn en dat ons ontzet nabij zoude wezen, en eerstdaags zoude opdagen, het gat van Hirie benoorden dit kasteel binnengekomen en regtstreeks naar dit kasteel gezeild zijn, twee Engelsche schepen en een brik, voerende Konings vlaggen, die op een zekere distantie van het kasteel een schuit met een witte vlag, van het grootste schip naar de wal afzond om kennis te geven van hunne aankomst.

"Dat de eerste teekenaar [1] dit ziende, en om voor te komen dat niet aan land traden, twee leden uit den Raad committeerde om zich naar den schuit te begeven en te vragen wat zij te zeggen hadden.

"Gelijk dan ook gevolg genomen heeft, doch dat de zich in de schuit bevindende drie Officieren geweigerd hadden hun commissie aan de gecommitteerden open te leggen, maar verklaard hadden die zelve aan den Gouverneur te moeten proponeren en hunne brieven in persoon te overhandigen; zoo besloten wij hun in onze vergadering te laten komen: (waar almede intusschen verschenen was Ternaats Koning, ten einde met ons te overleggen, hoedanig best den vijand af te weren zoo hostiliteiten plegen mogt:) om van de Engelschen te vernemen wat van hun begeeren was; zijnde dezelve met de gecommitteerden kort daarna gecompareerd, en na aflegging van de gewone complimenten aan den eersten teekenaar uit naam van den Heer Eduard Pakenham, Commodore van het eskader oorlogschepen van zijne Brittannische Majesteit, gedestineerd voor Ternate, die zij zeiden dat in het gezigt van dit kasteel kruissende was,

[1] Namelijk van dezen brief.

overhandigden twee gesloten brieven, die men bij opening bevond te wezen, een brief van voormelden Commodore, in het Engelsch geschreven, aan boord van het schip the Resistance, gedateert den 17 Februarij 1797, nevens een soort van een capitulatie ongeteekend, mede in het Engelsch geschreven en een copia Proclamatie van wegen zijn Groot-Britt. Majesteit in het Hollandsch, tot narigt voor de ingezetenen in de koloniën van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie.

"Dat, nadat de drie Officieren zitplaatsen waren aangewezen, men zich verlegen vondt met de brieven, omdat er geen een hier te vinden was die de Engelsche taal magtig was, een der officieren aannam ons den inhoud in het Fransch te verstaan te geven, gelijk dan ook op eene gebrekkige wijze geschiedde. Vervattende de papieren hoofdzakelijk een propositie van dien Commodore, om dit Gouvernement te stellen onder de protectie van Z. M. van Groot-Brittanje, opdat de Franschen zich daarvan geen meester komen te maken, zoo lange tot dat eene algemeene bevrediging onder de Mogendheden van Europa zoude zijn getroffen, om deze bezitting alsdan weder te kunnen overgeven aan deszelfs regtmatige en wettige eigenaar. Onder verzekering, dat bijaldien wij de propositie en uitnoodiging kwamen te accepteren, even als Banda zouden jouisseren van een vrij en ongestoord genot van eigendommen en bezittingen, zoo wel voor degene die in den dienst als buiten den dienst zijn. Dat wij behoudens de behoorlijke traktementen en alle honneur zouden blijven bekleeden onze employen enz.; dat zij daarentegen bij non-acceptatie der voorgestelde propositie uit naam als voren gelast waren, te protesteren tegen alle de gevolgen die daaruit stonden te resulteren, en te verklaren den Gouverneur en Raad verantwoordelijk te houden voor het bloed dat vergoten mogt worden.

"Dat wij daarop de drie Officieren deden buiten staan om op dit voorstel te delibereren, opdat wij hun het besluit van dezen Raad konden mededeelen. Zóo hebben wij na alles wel te hebben overwogen, wat ter materie dienende was, nevens Ternaats Vorst besloten, de voorgestelde protectie van Z. M. van Groot-Brittanje finaal van de hand te wijzen, op fundament dat UWEd. bij Hoogstderzelver jongste letteren ons gelast hebben geen protectie aan te nemen, van wien die ook mogt worden aangeboden, maar dat wij Compagnie's dierbare bezittingen zoo veel mogelijk was als mannen van eer zouden

trachten te verdedigen, zoo er iets daartegen vijandelijk ondernomen mogt worden.

"Dat wij hun derhalven hebben doen waarschuwen, zonder tijdverzuim dit gouvernement te verlaten, of dat wij haar anders zouden moeten aanmerken als kwade oogmerken tegen ons in den zin hebbende, en van zins te zijn hostiliteiten te plegen.

"Dat wij voor het overige, zoo zij niet voldeden aan ons besluit, alle de gevolgen die daaruit stonden te resulteren, voor hunne rekening laten, alzoo beide Ternaats en Tidors Koning van datzelfde sentiment zijn.

"Wij hebben daarop de drie Officieren, nadat dit besluit vastgesteld was, weder binnen laten verzoeken, en het voormelde besluit zoo duidelijk als het ons immer mogelijk was te verstaan gegeven, die daarover schenen zeer gesurpreneert te wezen; velerhande discoursen ophalende van de Engelsche magt die zij op Amboina hadden; hunne behaalde voordeelen op de Oost-Indische Compagnie en dat zij de Hollandsche vloot geslagen hadden: dat de vrede nog zeer verre te zoeken was en dat Noekoe hun beloofd had met vier duizend man bij te staan tegen Ternate enz.

"Doch vermits zij bemerkten, dat dit alles geen verandering ten hunnen voordeele konde te weeg brengen, omdat men hun op alle hunne vragen gepast heeft trachten te antwoorden, zoo verzochten zij het besluit schriftelijk te mogen hebben om aan hunnen Commodore over te brengen, hetgeen wij hun bereidwillig toegestaan en nevens het genomen besluit een briefje daarbij gevoegd hebben van inhoud zoo als in de resolutie te zien is, welke nevens deze in copia overgaat, waaraan wij de vrijheid nemen ons te gedragen.

"Wat ons het meest verwonderd, en bij ons veel bedenking gebaard heeft, is, dat zij geen commissie vertoonden van den heer Commodore Rainier, zoo ze van Amboina kwamen en order hadden Ternate te nemen, omdat aan dien bevelhebber de expeditie opgedragen is tot het nemen van 's Compagnies bezittingen om de Oost, daar deze Pakenham geen andere als door hem zelve geteekende brieven door zijne officieren heeft laten overhandigen.

"Nadat de brief geschreven en verzegeld was, hebben wij hun die ter hand doen stellen, mitsgaders na het nemen van een beleefd afscheid, door de gecommitteerdens weder buiten en tot aan hunne schuit laten brengen, daarmede zij direct ge-

roeit zijn naar de schepen, die voor dit kasteel op een tamelijke distantie, nogtans het over en weêr lieten leggen om hunne Ambassadeurs in te wachten, die zoodra niet hun schip bereikt hadden, of alle drie, de twee schepen en de brik stelden koers naar het gat van Hirie om buiten te komen, zoodat men hun des morgens den 18[den] niet meer zien konden.

"Intusschen was de noorden wind op voornoemden 18[den] zoodra niet doorgekomen of men zag alle drie de schepen zich volkomen slagvaardig tot den strijd gemaakt hebbende, met volle zeilen koers zetten naar dit kasteel; weshalve wij besloten, zoodra zij onder het bereik van ons geschut zouden gekomen wezen, op hun vuur te laten geven. Want de drie Officieren hadden ons den vorigen avond ernstig gevraagd, of, indien zij met hunne schepen niet vertrokken, of wij dan op hun zouden schieten, dat wij beantwoordden met te zeggen, dat ze zouden zien wat wij zouden doen.

"Omtrent 10 uur voor de middag werd van het fortje Terlucco op hun geschoten, nadat een schot van het groote schip gedaan was, wanneer de schepen al zeilende van het voormelde fortje af langs de Ternaatsche negorij tot voorbij dit kasteel naar de reede, de eene volle laag op de andere kwamen geven, zonder het kasteel of deszelfs gebouwen nogtans veel te beschadigen, en zelfs hoeveel kogels zij ook in de negorij geschoten hebben, weinig schade van belang aan de huizen gedaan hebben; dan hetgeen de meeste verwondering verwekte, is, geen mensch gedood of gekwetst geworden zijn.

"Wij hebben van onze kant ons mogelijk best gedaan en sterk op hun geschoten, zelfs zoodanig dat het grootste schip, the Resistance, zich verpligt gevonden heeft over stag te gaan en het gat van Hirie waarvan daan gekomen was, weder op te zoeken, om daar digt bij te blijven.

"Het tweede schip en de brik, nadat zij het kasteel gepasseert waren en het vuur doorgestaan hadden, schooten beide even sterk op de batterij aan het zeestrand, die niet schuldig bleef hun braaf uit het daar geplante geschut te beantwoorden, en vermits ons volk zich even kloekmoedig bleef gedragen, poogde den vijand het op een anderen boeg te wenden en hooger op bij Tellingamy een landing te doen ter plaatse waar geen geschut legt. Doch geen kans met een goed succes daartoe ziende, om dat wij een detachement militairen uit het kasteel gedetacheert hebbende, met dewelke onze burgers ge-

conjungeert hadden, en de bevorens weggeloopen Tidorezen en Ternatanen hierdoor meerder moed krijgende, hebben de vijanden zich vergenoegt, met hun gewapende schuiten weg te nemen, de op de scheepstimmerwerf Tellingamy geankerd liggende 's Compagnies pantjalang de Windhond en een particuliere ongeredderde bark van den Chinees Tan-Konko: mitsgaders om het daar staande woonhuis van den baas op de werf met granaden zoo wat te beschadigen, en zijn daarop met alle doenlijke haast, waartoe wind en stroom bij alle derzelver ondernemingen hun bijzonder dienstig was, overgestoken onder den wal van Tidor, om vrij te komen van het bereik van ons geschut en om zich te vervoegen bij het grootste schip dat hun bleef inwachten, zonder dat zij mines maakten van zins te wezen een tweede attaque te wagen; maar schenen zich volkomen tevreden te houden met deze eene mislukte onderneming, zijnde alles breeder vermeld bij resolutie en dagregister van dien dag, dat wij zoo vrij zijn in copie hiernevens te voegen en ons daaraan te gedragen.

"Den 19e waren de schepen nog in het gezigt van het kasteel en deden hun best naar het gat van Hirie te zeilen, daar het grootste schip over en weêr was liggende om beide in te wachten.

"Het heeft in het gat van Hirie door gewapende schuiten laten nemen een pantjalang, die met rijst geladen van Manado kwam, toebehoorende aan den Kapitein Ingenieur von Lutzow, en achter zich op sleeptouw genomen. Het andere schip had de ongeredderde bark van den Chinees Tan-Konko en de brik de Compagnies pantjalang op sleeptouw.

"Het schip bereikte het gat van Hirie en kwam bij het andere, doch de brik was te zeer belemmerd door de pantjalang, en schoon ze daarop eenige van hunne zeilen hadden aangeslagen, wilde de pantjalang nogtans niet zeilen; waarom de brik 's anderen daags koers naar Tidor stelde, en met een frissche wind Tidor gepasseerd is. Wij hebben den 21e alleen het kleinste van de twee schepen gezien, die de tweemast chaloup had laten slippen, omdat het hem te veel belemmering toebragt. De Chinees Tan-Konko, omdat hij geen schepen meer zag, heeft den volgenden dag zijn drijvende chaloup laten halen en hier ter reede gebragt, zoodat hij nog op een zonderlinge wijze zijn oud vaartuig terug gekregen heeft.

"Wij hebben verder niets van de Engelsche schepen verno-

men, doch waren in groote bekommering dat ze den steven mogten naar Manado wenden, weshalve wij bereids den 20e door een inlandsch vaartuig den Resident aldaar het alhier voorgevallene ter kennis bragten. Wij hebben hem aanbevolen alle omen voorzigtigheid te gebruiken met de daar in lading liggende Compagnies pantjalangs, gelijk mede met de vaartuigen van de particuliere handelaars, en om vooral zonder tijdverzuim van deze gewigtige zaak kennis te geven aan den Gorontalo's Resident om mede in tijds alle maatregelen te nemen tegen hunne aankomst."

Wat de gouverneur vreesde was werkelijk gebeurd. Toen de Engelschen Ternate hadden verlaten, verscheen een van hunne schepen op den 23e Februarij met de Hollandsche vlag in top op de reede van Kema, en was aldaar door den gezagvoerder van den pantjalang de Lassum, Willem Vliegendhardt gelood. Toen deze omstreeks 6 uren 's avonds dat schip gewaar werd, was hij, zonder iemand te raadplegen, naar boord van dat schip geroeid, in het vertrouwen, zooals hij zeide, dat het een Hollandsch schip was en daarom reeds voor zijn vertrek aan zijn kwartiermeester gelast had, om zoodra er van boord sein werd gegeven door een brandende lantaarn of iets dergelijks, hij op de pantjalang een contrasein moest hijschen, ten einde het schip op de reede te kunnen brengen, waar het dan ook denzelfden avond omstreeks 10 uren het anker liet vallen [1]. Het Engelsche schip the Resistance maakte zich oogenblikkelijk meester van de Lassum en de overige aldaar in lading liggende vaartuigen, en liet die door zijn volk bezetten.

Met het aanbreken van den dag ontscheepte kapitein Pakenham eenige troepen, heesch de Engelsche vlag in plaats van die welke van Kema woei en nam op deze wijze bezit van die plaats, zonder dat er iemand was die er zich tegen verzette, zoodat — schreef Durr — de Hoekoms thans met de Engelschen reeds zoo goed als gecontracteerd hebben. Kapitein Pakenham zond een officier over den landweg van Kema naar Manado, om deze plaats op te eischen. De resident antwoordde hem, dat zoo lang hij geen vijand zag, hij ook geen reden had, het fort en zijne residentie over te geven, waarmede die officier weder was vertrokken.

---

[1] Brief van den Resident Durr van Manado, den 26 Februarij 1797, den 8 Maart ontvangen.

Eenige dagen later, op den 12e Maart, kwamen te Ternate twee matrozen van de pantjalang de Lassum, die van de Engelschen met een klein inlandsch vaartuigje gevlugt waren en den gouverneur de tijding bragten dat den 4e Maart Manado door den resident Durr aan de Engelschen was overgegeven. Ook hij had geen tegenstand geboden. Bij het strijken der Hollandsche vlag werden er drie kanonschoten gedaan, en met het losbranden van al het geschut van het fort, de Engelsche geheschen.

Uit den brief door Durr aan den gouverneur Budach gezonden, bleek het dan ook, dat hij niet van plan was om krachtigen tegenstand te bieden. Hij zeide daarin, dat hij slechts 24 gezonde soldaten had, en onderrigt was dat de Alfoersche soldaten het geweer zouden wegwerpen en over den muur van het fort naar het bosch vlugten, zoodra de vijand zich zou vertoonen. Zijne affuiten waren — gelijk hij zeide — zoo slecht, dat hij voorzag dat ze na het eerste scherp schot in duigen zouden vallen. De Engelschen bezetten het fort met een officier en twintig man, terwijl de resident Durr door hem in zijne betrekking werd bevestigd. Volgens de verdere berigten waren de genomen vaartuigen naar Amboina gezonden, met uitzondedering van de pantjalang de Lassum, die den 28e Februarij naar Gorontalo zou vertrokken zijn om de aldaar liggende pantjalang der compagnie, de Waker, en den zich aldaar bevindenden exkoning van Ternate af te halen.

Hiervoren hebben wij reeds mededeeling gedaan van de aankomst op Manado van den kapitein van Waningen, met de pantjalang de Waker, op den 22en Augustus 1796, zoo mede van de orders aan hem en den resident gegeven. Den 26en September daaraanvolgende was van Waningen met zijn eigen vaartuig, de Castor, van daar vertrokken om zijn reis naar Java voort te zetten, toen de gouverneur van den resident Bax te Gorontalo het berigt ontving, dat die kapitein op den 13en November aldaar in een ziekelijken toestand was aangekomen, en verklaard had niet voor het begin van den volgenden mouson of wel met het einde van de maand April de reis naar Java te zullen kunnen ondernemen. De reis van den onttroonden vorst naar Batavia was dus verre van voorspoedig; de gouverneur liet niet na bij brief van den 15en December den resident aan te schrijven, den kapitein van Waningen zijn hoogste ongenoegen te kennen te geven over zijn mislukte reis, ter-

wijl hij hoopte dat hij in staat zou wezen, zijn gehouden gedrag op deze reis te kunnen verantwoorden. Aan den resident werden dezelfde orders gegeven hoedanig met den ex-koning te handelen als voor den resident van Manado waren bepaald.

De gouverneur gaf van deze niet onbelangrijke tijding kennis aan de sultans van Ternate en Tidor, opdat zij op hunne hoede konden zijn, indien het mogt gebeuren dat die vorst in handen van de Engelschen viel, deze hem soms in vrijheid mogten stellen en hij pogingen zou willen aanwenden om een aanhang onder de Alfoeren te verkrijgen. De vorsten gaven echter te kennen dat daarvoor wel geen vrees bestond, daar hij algemeen gehaat was geweest. Iets anders zou het kunnen zijn zoo hij door de Engelschen op zijn troon hersteld werd; in dat geval vreesde ook de gouverneur, dat zij door hunne zwakheid daartegen niets zouden kunnen doen.

Maar er waren nog andere redenen voorhanden die den gouverneur de zaken donker deden inzien. Niet de minste was, dat daar nu de Engelschen op de kust van Celebes waren, zij gevaar liepen in hongersnood te geraken, want van deze kust werden zij van rijst voorzien, dat noodwendige voedsel, zoo al niet voor de inlandsche bevolking van Ternate, dan toch voor de dienaren der compagnie en der bezetting. En zoo de Engelschen ook al het voornemen hadden deze plaatsen niet lang aan te houden of te bezetten, dan nog ontbrak het hun aan de noodige vaartuigen om die eerste levensbehoefte van daar te halen, daar deze allen in handen van den vijand waren gevallen. Om nu zoo lang mogelijk het gevaar van hongersnood voor te komen, had de gouverneur den koning van Ternate laten verzoeken, zijne goede diensten wel te willen aanwenden in den aanvoer van sago van den overwal, ten einde daardoor het restant rijst dat er nog voorhanden was, te rekken.

Hierbij kwam nog dat men te Ternate geheel verstoken bleef van regtstreeksche berigten van Batavia. Sedert het laatst van 1795 waren van daar geen tijdingen ingekomen, zoodat men niet wist hoe het met de zaken van de compagnie stond en men vreezen moest, dat de van daar afgezondene particuliere of kleine compagnies-vaartuigen in handen van den vijand waren gevallen, die dat vaarwater onveilig maakte. Over Makasser had men met een paar van daar gekomen padoeakangs brieven ontvangen van Batavia, van den 19 Februarij 1796;

maar de daarbij aangekondigde komst van de bark de Patnae, met de zoo hoogst benoodigde behoeften voor het kasteel, deed zich nog wachten. Die bark was dus reeds meer dan een jaar onder weg.

"Voor het overige, schrijft de gouverneur, worstelen wij hier met het allergrootste gebrek dat te bedenken is, aan dingen die genoegzaam onontbeerlijk zijn, en weten ons haast niet meer te redden. Doch wij vertrouwen op den bijstand van den Almagtigen God, en wij vleijen ons dat UHEd. onzen staat en toestand wel ingezien en overwogen hebbende, ons wel zult gelieven te redden uit den kommer en ellende, die wij te gemoet haasten, en dat HDz. zullen gelieven te voorzien, voornamelijk in het gebrek aan rijst en vaartuigen, zonder welke wij het hier onmogelijk zullen kunnen uithouden."

De gouverneur eindigde zijn brief met te berigten dat er op Amboina versterking ten behoeve van de Engelschen was aangekomen, bestaande uit vier schepen met volk enz., zijnde hem deze tijding geworden door een Makassaar die van de Xullase eilanden was gekomen, die deze schepen had aangedaan. Met de vorsten van Ternate en Tidor bleef de gouverneur op een goeden voet. Hij wendde alles aan om hen tevreden te stellen, opdat zij zouden blijven volharden in de goede gevoelens, die zij jegens de compagnie koesterden, ofschoon hij tevens moest betuigen, dat er op eene krachtdadige medewerking van hunnen kant niet veel te rekenen viel, zoo als dit reeds bij den aanval der Engelschen gebleken was, en het dus wel het meest op hunne eigene geringe magt zou moeten aankomen.

Omstreeks dezen tijd kan men zeggen dat de reeks van ellende begon, waarmede Ternate onder het bestuur van den gouverneur Budach te kampen heeft gehad. Zoo moest de gouverneur vernemen dat de brief van 15 Maart niet kon worden verzonden, waardoor men te Batavia te langer verstoken zou blijven van eenige mededeeling omtrent den kommerlijken toestand, waarin Ternate verkeerde en van den wensch om hulp en bijstand te ontvangen. Het vaartuig, waarmede in Maart de brieven over Makasser vertrokken, werd in straat Batjan door eenige rooversvaartuigen van prins Noekoe aangevallen, doch was met achterlating van zes man, die aan den wal waren, door een gunstigen wind, met groote moeite het gevaar van genomen te worden ontkomen, en op Ternate teruggekeerd.

Niet voor de maand Mei deed er zich eene gelegenheid op tot verzending van brieven; in die twee maanden was hunne positie, zoo als wij zullen zien, vrij wat zorgelijker geworden [1]. De eerste ongunstige berigten kwamen van Batjan. Op den 13en Maart was aldaar een Engelsche brik verschenen [2]. De posthouder zond twee praauwen naar dat vaartuig om te laten vernemen welk schip het was. De brik, die intusschen straat Fals was ingedreven, had met scherp op die praauwen geschoten, zoodat deze weder naar Batjan waren teruggekeerd. Den 15en ging de secretaris van den prins regent, Atiatoen, met een praauw naar boord van de brik, alwaar hij werd toegelaten. De kommandant vroeg hem naar de sterkte van het fort, van het garnizoen en van de bevolking, en deelde hem daarna mede dat hij op den 16en den sleutel van het fort zou komen vragen, waarop de secretaris hem had geantwoord, dat als Ternate de sleutel nog niet had overgegeven, Batjan dit ook niet kon doen. De kapitein had hierop gezegd, dat als men hem den sleutel niet goedschiks wilde geven, hij dien met geweld zou nemen. Hij voegde er verder bij dat hij voor Batjan zou blijven, totdat er nog twee schepen en een vloot corra corra's van prins Noekoe bij hem zouden komen. Hij hoopte dat de koning zijn volk bij het aan wal komen geen kwaad zou doen, want dat hij als vriend kwam enz. De secretaris keerde hierop naar den wal terug en gaf van het gebeurde kennis aan den posthouder, die zijn brief aan den gouverneur aldus besloot, dat hij zich volgens zijne aanschrijving als een krijgsman betaamde zou gedragen, en dat ook de sergeant Laboeha met zijne onderhebbenden betuigd hadden geen ander dan de compagnie voor hoofd te zullen erkennen. De gouverneur magtigde hem, om wanneer hij en de prins regent zich niet in staat mogten bevinden den vijand te kunnen wederstaan, alsdan het fort aan den prins regent over te geven, en bij deze met allen ernst er op aan te dringen dat hij en de bezetting naar Ternate werden overgebragt, en dit ingevolge de bestaande contracten, waarop de gouverneur den prins regent tevens indachtig maakte.

Ruim een maand ging er voorbij voor en aleer men weder iets van Batjan vernam, want de vaartuigen van Noekoe belette alle communicatie met dit eiland. Op den 22en April kwam op

[1] Secrete brief van 17 Mei 1797.

[2] Brief van den posthouder van den 15en Maart, den 18en ontvangen.

Ternate aan de soldaat Helbert Keegel, behoort hebbende tot de bezetting van Batjan, die aan den gouverneur het volgende verhaal deed.

Het fort was, zooals de Engelsche kapitein had aangekondigd, op den 16en Maart opgeëischt, hetgeen door den posthouder in overeenstemming met den prins regent geweigerd werd. Na verloop van vier dagen, toen er twee Engelsche schepen en een vijftigtal groote en kleine vaartuigen van prins Noekoe waren bijeengekomen, die zich tegenover het fort posteerden, werd het fort andermaal opgeëischt, uit naam van de Engelschen en prins Noekoe, door een Batjansch rijksgroote, den kimalaha Loulou. Ook ditmaal werd geweigerd aan dezen eisch te voldoen. Intusschen was er al eenig volk van prins Noekoe geland, zonder dat de Batjanders zich hiertegen hadden verzet. Dienzelfden middag werd de prins regent door den Engelschen kapitein en prins Noeko uitgenoodigd aan boord te komen. De prins regent verzocht den posthouder hem hierin te raden. De posthouder antwoordde hem evenwel dat hij hierin geen raad kon geven, dat de prins zelfs moest weten hoe hierin zich te moeten gedragen, maar dat hij niet voornemens was het fort over te geven. Eenige oogenblikken later begaf zich de prins regent met eenige van zijne grooten in zijn corra corra naar boord. Terwijl hij nog aan boord was, omstreeks vijf uren, begonnen de Batjanders met het volk van Noekoe van een bergje achter het fort gelegen, daarop te schieten. Voor de derde maal werd het fort opgeëischt, de sergeant verzocht uitstel tot den volgenden morgen, doch men weigerde langer uitstel dan tot dien avond ten acht uren toe te staan, terwijl bij verdere weigering het vuur van het schip op het fort geopend zou worden, zoo mede van het bergje op het fort zou worden geschoten en de bezetting om het leven zou worden gebragt.

In dien tusschentijd werden de Sipayers aan wal gezet, terwijl het volk van Noekoe, dat aan de Moorsche negorij geland was, zich voor de poort van het fort plaatste, en gedeeltelijk reeds de Christen negorij plunderde en in brand stak. De sergeant ziende zich door de Batjanders verraden, was genoodzaakt voor de overmagt te bukken en het fort over te geven. De Engelschen bezetten het fort en ontnamen de bezetting de wapens. Het volk van Noekoe ging inmiddels voort met plunderen, rooven, en stak de kampongs in brand. Was het hierin

niet door de Engelschen belet, zou zeker alle Christenen hebben vermoord.

Een gedeelte der bezetting, namelijk de Europeanen, sterk een korporaal, een kanonnier en vijf soldaten, werd op de Engelsche schepen gebragt, terwijl de inlandsche kinderen en Laborezen met den posthouder in het huis van deze werden bewaard, tot op den 1en April; toen de Engelsche kapitein den posthouder gelastte binnen een uur tijds aan boord van zijn schip te zijn. De verslaggever was ook daarmede vertrokken, en op Kema komende van boord gevlugt naar Manado, van waar hij verder gelegenheid had gezocht naar Ternate te komen, dat hem gelukt was.

Wij hebben vermeend deze overgave van Batjan eenigzins uitvoerig te moeten mededeelen, om te doen zien, dat niet alle bezittingen der compagnie op eene eerste opeisching aan den vijand zijn overgegeven. De posthouder was de sergeant Alanus Gerardus van Diest van Ternate, die in deze omstandigheden blijken heeft gegeven, dat hij niet dan voor overmagt wilde bukken.

De gouverneur liet niet na van de komst van Noekoe op Batjan aan de sultans van Ternate en Tidor kennis te geven, opdat zij hunne krijgsmagt bijeen zouden verzamelen, ten einde bij eene verschijning van de roofvaartuigen van prins Noekoe, hem zoo wel te water als te land kloekmoedig tegenstand te kunnen bieden en af te weren. De gouverneur liet niets onbeproefd om kennis te krijgen van de sterkte van de vloot van Noekoe op Batjan, zoo mede van zijn verder voornemen; doch te vergeefs. De Inlandsche vaartuigen, daartoe uitgezonden, werden door de goede wacht, die van de zijde van prins Noekoe werd gehouden, daarin steeds verhinderd, zoodat zij vruchteloos terug keerden.

Groot was de ontsteltenis op Ternate, toen geheel onverwacht, de koning van Tidor met de bezetting op den 12en April aldaar verscheen. De gouverneur deed dadelijk eene gecombineerde vergadering beleggen, om in tegenwoordigheid van den sultan van Ternate, van dien van Tidor de redenen te vernemen, die hem bewogen hadden des nachts te voren zijn rijk te verlaten in een tijd, waarin het diende verdedigd te worden tegen de aanvallen en kuiperijen van zijnen en 's compagnie's bittersten vijand, den rebel prins Noekoe. De gouverneur had hem integendeel door verscheidene brieven, aan den ser-

geant geschreven, laten weten, dat hij niet zonder de grootste noodzakelijkheid en het dreigendste gevaar Tidor moest verlaten, daar het anders te vreezen was, dat indien dit geschiedde, de Tidorezen tot Noekoe overloopen, zijne partij kiezen, en deze zonder veel moeite meester van het Tidoresche rijk worden zouden, waaruit de grootste onheilen voor Ternate zouden ontstaan, aangezien het daar zoo nabij gelegen was, en de gouverneur in zoodanig geval voor de verdere gevolgen voor den koning niet kon noch wilde instaan. Op die aanmoediging had de koning door den sergeant aan den gouverneur laten weten dat hij voornemens was met vier vrijwillige Europeanen op Tidor te blijven, tot het stellen van goede orde en tot het verdedigen van het eiland, en de overige manschappen naar Ternate te zullen zenden. Niettegenstaande dit alles, was de koning toch met de bezetting op Ternate gekomen, zonder dat men vernomen had dat de vijand voet aan land gezet of iets ondernomen had, waardoor de hachelijke gesteldheid op Ternate zoo verergerd was geworden. Thans kon de vijand Ternate van alle zijden omsingelen en bezet houden, zonder een doortogt open te laten. De koning antwoordde hierop, dat op het gerucht dat prins Noekoe met zeventig zoo groote als kleine praauwen benevens een Engelsch schip op Gita lag, en Noekoe een dezer vaartuigen naar Mare of Pottebakker had gezonden, Laut Abdoel als hoofd benevens de senghadja's, kimalaha's en andere grooten van Tidor derwaarts waren vertrokken, om met de zendelingen van Noekoe een mondgesprek te hebben, en dat zij van daar terug gekomen, hem de rijksgoederen hadden opgeeischt, die hij echter niet had willen afgeven; dat daarop de rijksgrooten hem hadden geraden afstand van den troon te doen, want dat zij zijne orders niet meer wilden opvolgen en prins Noekoe voor hun koning verkozen, van wien zij reeds een brief hadden ontvangen; dat ook de sergeant Buks hem had verzocht hoe eerder hoe liever te vertrekken, die zich had uitgelaten order te hebben van den gouverneur, om zoodra zij iets vijandelijks mogten hooren, op te breken, want dat het anders met hem mogt gaan als met den vaandrig Agaats in 1781. Kortom, het bleek uit deze en nog eenige andere redenen, die hij opgaf, dat er bij zijn vertrek een groote verwarring heerschte, en om niet in handen van Noekoe te vallen zich gehaast had Tidor te verlaten.

De gouverneur verzocht hem om zijne verantwoording schrif-

telijk te willen inzenden. Ook de sergeant Buks moest zich verantwoorden over het niet vernagelen der stukken, die zich aldaar bevonden. Deze schreef eene uitvoerige verdediging van zijn gedrag. Het niet vernagelen der stukken was aan overhaasting toe te schrijven, zoo mede aan de vrees door het volk van Noekoe of door de Tidorezen van kant gemaakt te zullen worden. De gouverneur en raad begrepen dat hij in de gegeven omstandigheden de wijste partij gekozen had.

Door dit alles was de positie van Ternate er niet op verbeterd, want niet alleen dat nu een aantal monden meer te spijzigen waren, terwijl zij geene levensmiddelen hadden medegebragt, kon men ook de vrees koesteren dat Noekoe, zoodra deze zich op Tidor geïnstalleerd zou hebben, hen niet met rust zou laten, gelijk zij dan ook binnen weinige dagen ondervonden. Om in de behoeften van den koning van Tidor te voorzien, werd hem maandelijks toegelegd een half last rijst, drie kan klapper-olij, twee pond kaarsen, vier kan arak, een zestiende pond katoen garen, benevens twee rijksdaalders kontant daags, "omdat, zegt de resolutie, wij overtuigd zijn, dat hij nevens vrouwen en kinderen en andere prinsen, niet van zijn eigen heeft om van te kunnen leven."

Met den koning waren in vijf corra corra's nog een aantal Tidorezen overgekomen. Met toestemming van den vorst van Ternate werd hun vergund op Ternate voorwaardelijk hun verblijf te houden. Maar dit duurde niet lang. Reeds denzelfden avond vertrok in stilte het grootste gedeelte in drie corra corra's om tot den vijand over te gaan. Dit veroorzaakte zoo veel verbittering onder de Ternatanen, dat zij de overigen ook niet onder hen wilden dulden, zoodat de gouverneur, om onheilen te voorkomen, — want volgens het gevoelen van de Ternatanen was geen Tidorees te vertrouwen, die, ingeval er een aanval plaats had, brand zou stichten, — genoodzaakt was hen aan te zeggen dat ook zij het eiland moesten verlaten. Den 17[en] April vertrokken zij naar Tidor om zich bij Noekoe te vervoegen. Door den gouverneur werden alle voorzorgsmaatregelen, ter voorkoming van verraad en brandstichting genomen, en aan de verdedigingswerken datgene gedaan, waartoe men in staat was; terwijl de sultan van Ternate zijne gedane belofte hernieuwde om te zullen zorgen voor een goeden voorraad sagoe ten einde hongersnood voor te komen.

Ten behoeve der Alfoeren, die door den sultan van den

overwal waren ontboden om het eiland te helpen bewaken, werd eene collecte bij alle ingezetenen gedaan, die eene som van 230 rijksdaalders en vijftien stuivers opbragt. Deze som werd in twee keeren onder hen verdeeld, ten einde voor te komen "dat dit woeste en onhandelbare volk, daar wij veel overlast van hebben en verdragen moeten, niet langs de huizen dwalen, om zoo als ze voorgeven, mondkost te vragen."

Bij het verlaten van Tidor door den sultan was dit eiland onmiddelijk in bezit genomen door het volk van prins Noekoe. Aan het eene Engelsche schip, dat zich bij hem bevond, had zich nog een tweede aangesloten. Het waren echter geene koningsmaar particuliere schepen, zoogenaamde lorrendraaijers, die gewoon waren op Maba te varen. Met deze vereenigd had een gedeelte der vloot van Noekoe reeds twee malen zich op de noordkust van Ternate in het gezigt van het kasteel, nabij den hoek van Tidor laten zien. De Ternatanen deden er eenige schoten op, waarna zij zich weder verwijderden.

Den 25en April verscheen de vijand op nieuw met zijne magtige vloot, door die van Tidor versterkt, thans in tweeën verdeeld, en elk gedeelte door een Engelsch vaartuig, dat op eenigen afstand over en weêr bleef houden, gedekt. Het eene gedeelte zeilde benoorden voorbij het kasteel, tot boven het fort Terlucco, waar men eene landing beproefde, die door de Ternatanen te water met eenige corra corra's, en te land door het aldaar geplaatste volk, eerst betwist, doch door de vrees en daarop gevolgde vlugt van de Ternatanen, in zoo verre gelukte, dat de vijand voet aan wal kreeg en alles wat onder zijn bereik was in brand stak. De Ternatanen intusschen tot staan gebragt en versterking bekomen hebbende, deden den vijand wijken en naar zijne vaartuigen vlugten. Zoodra het tweede gedeelte der vloot aan de rook en vlam bemerkte, dat aan hunne makkers de landing was gelukt, begonnen deze schepen ook te naderen. Een gedeelte der bemanning landde op Kala mata boven Kajoe Mejrah; zij stak ook hier alles in brand. Dit gedeelte der vloot zakte intusschen af tot voor het fort Kajoe Mejrah, dat van die zijde hevig beschoten werd en ook aan de landzijde, door het volk dat zich aan wal bevond, aangetast werd.

Zoodra de vijand onder het bereik van het geschut van het fort kwam, werd hij met een geweldig kanonvuur, en naarmate hij naderde, ook door het geweervuur der soldaten begroet. Dit hield tot 's avonds aan, toen de Ternatanen en Alfoeren door

de overmagt des vijands verschrikt, het op een vlugten zetten en daardoor den vijand gelegenheid gaven alles rondom Kajoe Mejrah in brand te steken. Dit had het noodlottige gevolg dat de bezetting, zich verlaten ziende van de hulptroepen, en in den waan verkeerende dat de vijand hen geheel wilde insluiten, waardoor zij gebrek zouden krijgen aan ammunitie [1], zoodanig den moed verloren, dat zij, vier en vijftig man sterk, na in der haast de stukken te hebben vernageld, Kajoe Mejrah verliet en de een na den ander in den donker op het kasteel aankwam.

Het verlaten van dit fort bragt de grootste ontsteltenis onder de bevolking te weeg, die nu niets anders dacht dan dat het met haar gedaan was, dewijl de negorij, behalve een verschanste wacht aan het slaven-kerkhof, nu geheel voor den vijand open lag, en dat deze alles door moord en brand zou verwoesten en verdelgen. Die ontsteltenis werd nog vermeerderd door onware en valsche geruchten van oploop onder het volk enz. In deze onzekerheid bleef men tot 's avonds ten 8 uren, toen een te paard uitgezonden patrouille, die het gewaagd had tot digt onder Kajoe Mejrah te rijden, terugkwam met het berigt dat alles in het fort stil was. Men moest dus veronderstellen dat het niet door den vijand bezet was. Andere berigten die inkwamen, luidden dat de vijand zich reeds verre beneden Kajoe Mejrah bevond en zich tot daar verspreid had. Alles vlood nu naar het kasteel, zelfs de koningen van Ternate en Tidor zochten voor hun en hunne familiën aldaar schuilplaats, daar zij zich daarbuiten niet meer veilig waanden. De gouverneur trachtte hen hier wel van terug te brengen, doch niets mogt baten, zoodat zij dan ook werden toegelaten. Zoodra de koning van Ternate binnen het kasteel gekomen was, gaf de gouverneur hem te kennen, dat hij vernomen had dat Kajoe Mejrah niet door den vijand bezet was, en stelde hem voor zoo spoedig doenlijk eenige vertrouwde personen derwaarts te zenden om dit te onderzoeken. Deze gaf hieraan onmiddelijk gevolg, en den volgenden morgen kreeg de gouverneur de geruststellende tijding dat de vloot van den vijand naar den overwal was vertrokken, en het fort ledig en reeds door

[1] Men had hun van het kasteel met een vaartuig ammunitie gezonden, hetwelk terug moest keeren, doordien het niet aan land had kunnen komen; daarop werd order gegeven om het over land onder een geleide te transporteren.

eenige Ternatanen bezet was. "Op deze blijde tijding, waarin men 's Hemels gunstige bestiering te onswaarts duidelijk konde bespeuren, werd ten eerste een commando van vijf en twintig militairen en twintig burgers, onder het opzigt van den vaandrig Weihl, derwaarts gezonden, om bezit te nemen van een voor ons van het grootste belang zijnde fort, tot dekking van de negorij, waarvan wij de noodzakelijke aanhouding in dezen tijd eerst regt ondervonden hebben." Het afgezonden detachement vond het fort in denzelfden toestand als het verlaten was.

Men veronderstelde dat de vijand door het ophouden van het vuur misleid en daarin een krijgslist ziende, liever had verkiezen te wijken en de vlugt te nemen dan af te wachten wat er verder zou gebeuren. Het fort werd nu met ammunitie aangevuld en de vernagelde stukken, dat den avond te voren in der haast gedaan en daardoor onvolkomen geschied was, met alle mogelijke vlijt en arbeid weder tot gebruik geschikt gemaakt. Naauwelijks was men hiermede gereed of de vloot van den vijand, wederom in tweeën verdeeld, zette den 26[en] April andermaal naar het eiland koers. "Gelukkig, zegt de gouverneur, dat men juist het geschut op Kajoe Mejrah weder kon gebruiken, want om van het kasteel, het fort met ander geschut te voorzien, daartoe was geen tijd meer over."

Het eene gedeelte van de vijandelijke vloot liep tot ver boven Kajoe Mejrah, en het andere beneden de timmerwerf. De bemanning landde op beide plaatsen te gelijk, daar geen geschut dit kon beletten. Op voorstel van den kapitein ingenieur von Lutzow, werd een der laadschouwen met twee achtponders gewapend, om onder het bereik van het geschut van de batterij aan het zeestrand, den naderenden vijand tegenstand te kunnen bieden. Door het gestadige vuur, dat van de schouw werd gegeven, ondersteund door het geschut van Kajoe Mejrah, zoodra de vijand onder bereik daarvan kwam, werd hij genoodzaakt, na ruim twee uren slaags te zijn geweest, te wijken en naar zijne vaartuigen terug te keeren, niettegenstaande hij reeds aan land aan het branden en moorden was geweest. Aan het welgerigte vuur uit de schouw, dat door von Lutzow zelf bestuurd werd, had de negorij haar behoud te danken, want het geschut van Kajoe Mejrah kon den vijand daar niet bereiken.

De Ternatanen hadden weinig energie aan den dag gelegd om de landing voor te komen. Zij werden verschrikt bij het

zien van de magt, die de vijand ontwikkelde, het getal en de groote van zijne praauwen, die van bentings voorzien en met drie en vierponders, behalve ook met geschut van kleiner kaliber gewapend waren. Hierbij kwam nog dat de vijand door Europesche schepen gedekt werd, zoodat de gouverneur betwijfelde of zij zonder dat ook hunne sterkte en magt vermeerderd werd, ligt een kans tegen hen zouden wagen. Het gedeelte der vijandelijke vloot, dat de landing benoorden het kasteel, boven Terlucco had gedaan, nam het volk weêr aan boord, toen men gewaar werd, dat de onderneming van het ander gedeelte mislukt was. Zij voeren vervolgens met scheppraauwen het eiland rond en vereenigden zich op den 27en April met het andere gedeelte der vloot, dat onder Tidor lag [1]. Men rekende dat de vloot, aldus vereenigd, meer dan honderd vijftig zoo groote als kleine vaartuigen telde. Het was eene groote uitgestrektheid die zij besloeg en waartusschen het Engelsche schip zich had geplaatst.

Niet zonder reden was men bevreesd, dat men Ternate niet lang met rust zou laten. Naauwelijks twee dagen daarna, op den 29en, kwam de geheele vloot, op het eiland af en verdeelde zich weder. De eene helft landde op Vitoe en de andere, voornamelijk bestaande uit groote en zware vaartuigen, nabij Kajoe Mejrah. Men bragt hierdoor Kajoe Mejrah tusschen twee vuren, want het gedeelte dat bij Vitoe was geland, rukte daartegen op, terwijl hunne vaartuigen zich daarnaar lieten afzakken. De aanval was nu allerhevigst. De vijand bleef als een muur staan zonder te willen wijken, en schoot op het hevigst met zijn zwaar geschut, om de gelande troepen daardoor te ondersteunen. Eindelijk, na twee uren het krachtigste vuur van Kajoe Mejrah, zoo ook van het handgeweer te hebben doorgestaan, werden zij genoodzaakt te wijken.

---

[1] Op dezen dag had de gouverneur, bij gebrek aan vaartuigen, aangenomen een tweemast chaloup van den Chinees, Tan-Sitiong; ze werd gewapend, met zeevarend volk bemand, en geposteerd tusschen de batterij aan het zeestrand Tellingamy en Kajoe Mejrah. Zoo ook werd de luitenant Lofman, den vaandrig Weihl in het fort Kajoe Mejrah toegevoegd om daar het bevel op zich te nemen. Hij werd door den gouverneur in de vergadering ernstig aangemaand om zich benevens den vaandrig in het verdedigen van het fort te gedragen als wakkere officieren en in alles goede krijgsmanschap te houden "opdat hij door een dapper en lofiijk gedrag komt uit te wisschen den blaam, die op hem legt, wegens het ontijdig verlaten van genoemd fort op den 25en April."

Ook nu had een tweede laadschouw, die men even als de eerste gewapend had, hiertoe veel bijgedragen. De eerste was beschadigd geraakt, en liep daardoor gevaar door den vijand genomen te worden, doordien de corra corra's van Ternate, die men daarbij geplaatst had om die schouw te dekken deze in den steek gelaten en de vlugt genomen hadden.

Deze allerfelste aanval kostte aan eenige Ternatanen en Alfoeren het leven, terwijl een aantal werd gekwetst. Een kapitein der Alfoeren werd door den vijand aan stukken gekapt. Het geleden verlies aan 's vijands zijde bleef onbekend, daar hij al zijne dooden en gekwetsten naar de vaartuigen sleepte, en die niet konden mede genomen worden, zoodanig in het aangezigt kapten dat ze onkenbaar waren.

Ten elf ure des morgens was de vijand weder afgetrokken en werd door de corra corra's van Ternate vervolgd, maar hij stoorde zich daaraan niet veel, en zette koers naar de Engelsche schepen, die diep in een bogt onder Tidor lagen. Men was te Ternate overtuigd, dat al wat de vijand ondernam, met voorkennis der Engelschen geschiedde, en dat prins Noekoe zich aan boord van een der twee Engelsche schepen zou ophouden. Toen de Engelschen op den 17^en^ Februarij het kasteel opeischten, hadden zij er tevens bijgevoegd, dat prins Noekoe hen met vier duizend man zou bijstaan om Ternate te nemen. Van daar dan ook dat zij Noekoe lieten begaan en vooralsnog slechts aanschouwers bleven om te zien hoe de aanvallen zouden afloopen. Mogt Noekoe er in slagen, dan wisten zij wel hoe het met hun zou afloopen, want, zegt de gouverneur, "dit is zeker, zoo Noekoe een overwinning op ons mogt behalen, dat God genadig wil verhoeden — wijl als dan te veel Christenbloed geplengd zoude worden — dat wij niet anders te verwachten zoude hebben als een smartelijken dood; alzoo de Engelsche schepen bij alle zijne ondernemingen verre afblijven en die roovers in zoo een geval zouden laten begaan en dat zij ons derhalven niet zouden kunnen bevrijden van onzen gewissen dood, nademaal Noekoe een gezworen vijand van de Hollanders is, die hij een doodelijken haat toedraagt."

Kommervol begon nu de gesteldheid op Ternate worden. Er kwamen geene vaartuigen aan, noch van Batavia, noch van Samarang, noch van Makasser. Het grootste gebrek aan benoodigdheden deed zich reeds sinds een geruimen tijd gevoelen. Zorgelijker nog werd hun toestand door het gebrek aan voedsel,

niet alleen van rijst, maar ook van sagoe, die schaars voor geld te verkrijgen was. De vijandelijke vaartuigen hielden Ternate zoo naauw ingesloten, dat niemand het durfde wagen uit te loopen uit vrees van in zijne handen te vallen. De verschrikkelijkste hongersnood stond hen derhalve te wachten, indien er niet binnen weinige dagen ontzet van levensmiddelen kwam opdagen.

Dringend was dus hun verzoek om hulp en bijstand: "Wij verzoeken, ja smeeken UHEdelen derhalve eerbiedigst, doch met dien nadruk die het gewigt van de zaak vereischt, om in onzen naren toestand en jammervolle gesteldheid te willen voorzien en ons, behalve eenige adsistentie van volk, die volstrekt benoodigd is, voedsel, vaartuigen, geld en het verder noodige te willen bezorgen, opdat wij na zoo vele ellende bereids doorgestaan te hebben, niet door honger vergaan of eindelijk de ongelukkige slagtoffers niet nog worden van een ontmenschten roover, die onze zwakheid kent, op zijn luimen ligt om zijn voordeel af te zien, ons op nieuw aan te vallen en te brengen in een onherstelbaren staat."

Nader nog dringt de gouverneur in zijn afzonderlijk schrijven van 30 Mei 1797 hierop aan: "Duuren tijd en hongersnood neemt hand over hand toe, en het is God bekend op wat wijze wij ons zullen redden, als het restantje rijst in het pakhuis, dat als goud voor den gemeenen man bewaard wordt, opgeraakt is."

Reeds op den 27en April had men het besluit moeten nemen om aan de baksmeesters vleesch en spek, uit 's compagnies pakhuis te laten verstrekken, daar ze door de schaarschheid en het gebrek aan levensmiddelen buiten staat waren de bak gaande te houden.

Den 15en Mei behaalden de Ternatanen, bijgestaan door 's compagnies magt, voor zoo ver die aanwezig was, eene overwinning op de vloot van prins Noekoe en de Tidorezen. Zeven van hunne zwaarste vaartuigen werden van hen vernield en zes zoo groote als kleine opgebragt [1]. Eenig geschut [2], kruid

---

[1] Ook in Maart had er een gevecht plaats gehad; de Tidorezen waren aan het wijken gebragt, maar zonder dat men er eenig voordeel bij behaald had, integendeel een corra corra van Ternate sprong door eigen kruid. Het hoofd der expeditie kwam er bij om. Aan beide zijden waren veel dooden en gekwesten gevallen.

[2] Een stuk geschut à 8 ℔, een dito à 3 ℔, een dito à 1 ℔, een dito à ½ ℔, twee metalen dito à 3 ℔, twee dito à 1 ℔, een dito à ½ ℔.

en ammunitie werd buit gemaakt. Op de kruidvaten las men: King of Tidore, hetgeen bewees dat de Tidorezen door de Engelschen daarvan voorzien werden. Behalve het opgenoemde werden nog buit gemaakt eenige Engelsche koningsvlaggen, waarvan er twee door den koning van Ternate aan den gouverneur werden geschonken, die ze aan den gouverneur-generaal zond. Het buitgemaakte geschut werd door den koning mede afgegeven. Deze werd door eene commissie uit den raad met de behaalde overwinning geluk gewenscht en hem tot eene gedachtenis aangeboden de metalen drie en de ijzeren eenponder. De waarde der overige stukjes, geschat op 170 rijksdaalders, werd aan degenen, die ze veroverd hadden, geschonken, ten einde hen daardoor aan te moedigen tot het vervullen van hun pligt.

In de maand Junij overleed de kapitein en hoofd der militie, Heinrich. Onder nadere approbatie van den gouverneur-generaal werd de kapitein-luitenant, baron von Munck in zijne plaats gesteld, en werden verder eenige schikkingen gemaakt tot een goede verdeeling van het personeel op de onderscheiden posten. Veel lag er den gouverneur aan gelegen, dat men toch te Batavia bekend werd met den nood waarin men op Ternate verkeerde [1], opdat het bestuur middelen mogt beramen om daarin te voorzien. De reis was evenwel hoogst gevaarlijk, daar niet alleen de vaartuigen van prins Noekoe overal in het vaarwater verspreid lagen, maar ook de Engelschen tusschen Tidor en Batjan met zes zoo groote als kleine vaartuigen kruisten. Daar er geene vaartuigen van de compagnie aanwezig waren, werd de padoeakang van den oud-koopman Wentbold gehuurd tot het overbrengen der brieven en papieren. Men hoopte dat het dat vaartuig gelukken zou er door te slippen, en men veronderstelde dat op een padoeakang niet zoo naauw gelet zou worden als op een chaloup of bark, die te veel in het oog liepen en bij stilte zich ook niet zoo goed konden redden, terwijl een padoeakang door het gebruik maken van zijne riemen, dikwijls het nakende gevaar beter kon ontwijken. Tot het overbrengen der duplicaten, verstrekte de koning van Ternate een vaartuigje om die naar Boeton te brengen, aan wiens vorst de verdere bezorging naar Boelocomba of Ma-

[1] Secrete brief van 10 September 1797, te gelijk waarmede ook eerst die an 30 Mei verzonden kon worden.

kasser verzocht werd, met de verzekering dat deze dienst, wanneer de brieven op Batavia teregt kwamen, door den gouverneur-generaal niet onbeloond zou gelaten worden.

De gebeurtenissen die er sedert hun laatste schrijven hadden plaats gehad, waren niet van dien aard, dat hun toestand daardoor eenige verbetering had ondergaan. Wel behaalden de Ternataansche corra corra's op den 9en Junij een klein voordeel op de Tidorezen, door twee corra corra's op hun te veroveren en een paar stukjes geschut buit te maken, maar dit geringe voordeel kon niet opwegen tegen het verlies dat zij op den 21en Julij leden toen de Tidorezen hunne corra corra's namen, die van den overwal kwamen met sagoe en padi. Door de lafhartigheid van eenige Tidorezen en Makianders, die, zoodra zij den vijand zagen aankomen, hunne vaartuigen verlieten en zich op de vlugt begaven, vermeesterden de Tidorezen, behalve drie lasten voor de compagnie ingekochte padi, die daarin waren geladen, vier Ternaatsche corra corra's en maakten ook het daarop geplaatste geschut buit. Het overige gedeelte der Ternaatsche vloot. die met den vijand in één hevig gevecht geraakt was en waarin aan wederzijden eenige dooden en gekwetsten vielen, was buiten de mogelijkheid geweest het verlies van die vaartuigen voor te komen. Ook op den 8en September ging in een gevecht met de Tidorezen op Gilolo onder de kust van Halmaheira weder een gewapende corra corra verloren, zoodat de Ternatanen in de laatste maanden verre van gelukkig waren in hunne ondernemingen. Bovendien was het verlies van het proviand allernoodlottigst voor de bevolking, die daardoor nog langer verstoken bleef van het zoo onontbeerlijke voedsel.

Eindelijk kwam in het laatst der maand Mei ter reede van Ternate, de te Batavia ingehuurde bark Banda's Welvaren, die reeds in het begin van Januarij van daar vertrokken was [1]. Vele gevaren had dit vaartuig op de reis doorgestaan, door de vloot van den rebel Noekoe. Ternate werd nu wel van eenige ammunitie-goederen voorzien, doch de voorraad levensmiddelen werd niet vermeerderd. De ammunitie-goederen hadden evenwel door de reis veel geleden, en waren grootendeels bedorven. Zoo had men onder anderen toen het vaartuig, dat door een ander schip werd achtervolgd, het kruid overgescheept

[1] Van het van Batavia op den 18 Februarij 1796 vertrokken vaartuig de Patna, had men nog niets vernomen.

in de schuit en die op sleeptouw genomen met het doel die te laten zinken, indien het tot een gevecht mogt komen. Het vreemde vaartuig veranderde echter met zonsondergang zijn koers, waarna men het kruid weder had overgenomen. Door het hevig slingeren van de schuit waren 40 van de 80 vaten nat en daardoor onbruikbaar geworden.

De bark werd bij resolutie van den raad op 15 Augustus in dienst der compagnie genomen [1]. De kapitein Simon Pietersen had wel te kennen gegeven dat hij voornemens was naar Java te vertrekken, waartoe hij nader orders van zijne reeders had gekregen, maar nadat hij door den gouverneur op de gevaren was gewezen waaraan hij zich bloot gaf, stelde hij de bark ter beschikking van den gouverneur.

De bark werd hierop gewapend en van geschut en manschappen voorzien. Groot was de behoefte op Ternate aan een dergelijk vaartuig. De diensten die het kon bewijzen, zoo ter bescherming van de reede en der negorij waren voor hen van veel belang. "Nadien" schrijft de gouverneur "'s vijands magt vermeerdert, door de versterking die hij van elders krijgt, alzoo andere roovers zich onder zijne vlag en bescherming begeven. en integendeel de oorlogsmagt der Ternatanen van tijd tot tijd vermindert en afneemt, zoodat nietsbeduidend meer is, gelijk maar al te duidelijk aan hun land- en zeemagt, hoezeer zij het zoeken te verbergen, te bespeuren is. En dat de Ternatanen op verre na dien weinigen moed niet meer als voor dezen schijnen te hebben, zoodat zulk een vaartuig in dezen tijd allernoodzakelijkst tot behoud van Ternate geoordeeld moet worden, opdat men den vijand, dien men door Gods klaarblijkelijken bijstand, zoo verre tegenstand geboden heeft, nog verder het hoofd kan bieden, totdat ontzet tot onze uitredding komt, alzoo gelijk bekend is, geen een vaartuig van de Compagnie hier aan handen is."

Sedert de maand April had de vloot van prins Noekoe niets regtstreeks tegen Ternate ondernomen. De prins had zich bepaald tot het zoo veel mogelijke insluiten der bevolking, ten

[1] Toen deze bark te Batavia ingehuurd werd was men met de reeders overeengekomen, dat de gouverneur van Ternate den kapitein behulpzaam zou wezen om eene lading rijst te bekomen en daarmede naar Banda te zeilen. Hoe dit mogelijk was begrijpen wij niet, daar toch gouverneur-generaal en raden van Indië, blijkens hun brief van 22 Julij 1796, reeds van het overgaan van Banda kennis droegen.

einde de gemeenschap met den overwal, tot het overvoeren van sagoe en andere levensmiddelen, te beletten.

Door de overloopers van Tidor kwam men echter te weten, dat hij reeds sedert eenigen tijd voornemens was, weder een aanval op Ternate te wagen. Na gedurig uitstel gaf hij op 27en Augustus eindelijk aan zijn voornemen gevolg, en dat met zulk een kracht en magtsontwikkeling, dat het aan de bezetting vrij wat moeite koste, dezen hevigen aanval af te slaan. Eene vloot van 200 zoo gewapende als ongewapende vaartuigen had hij hiertoe bijeengebragt. Even als in de maand April was deze talrijke vloot in tweeën gedeeld, waarvan de eene helft des nachts vóór den 27en, langs den overwal van Halmaheira doorvoer tot boven het fortje Terlucco bij de verbrande klip. Dit gedeelte bleef hier tot 's morgens vijf uur toen de bemanning aan het schieten hoorde, dat het tweede gedeelte der vloot het fort Kajoe Mejrah begon te naderen. Van dit tweede gedeelte zonderden zich nog eenige vaartuigen af, welke zich al dadelijk meester maakten van eene batterij van twee stukken geschut, die door Ternatanen bezet was, en die door den vijand zoodanig in het naauw werden gebragt, dat zij zich op de vlugt begaven.

Zoo lang dit met goed gevolg kon geschieden, werd uit het fort Kajoe Mejrah een geweldig vuur tegen den vijand onderhouden. Hij zakte hierdoor verder af tot de scheepstimmerwerf op Tellingamy, waar hij buiten het bereik was van het geschut van genoemd fortje. Op de scheepstimmerwerf begaf hij zich aan land en stak hier alle huizen en loodsen, het voorhanden zijnde hout en schuiten, met uitzondering van een laadschouw, die in reparatie was, in brand, waarna hij verder afzakte tot aan den tuin van den gouverneur op Terbocco, waar ook de aanwezige huizen aan de vlammen werden prijs gegeven. Hier werd de vijand gestuit in zijn voornemen om verder door te dringen, door de laadschouw, waarop de kapitein von Lutzow zich bevond en die met het daarop geplaatste geschut een zoodanig wel gerigt vuur op hen opende, dat verscheidene corra corra's in brand werden geschoten. De vijand, door het verlies dat hij hier onderging, gevoegd bij hetgeen zijne vaartuigen reeds van het vuur van Kajoe Mejrah geleden hadden, namen, niettegenstaande zijne nog steeds groote overmagt, het besluit van de batterij aan de kalkovens gedeeltelijk te vlugten, nadat een ander gedeelte hiertoe reeds het voorbeeld had gege-

ven. De Ternatanen vonden evenwel de twee veroverde stukken vernageld en een aantal klapperboomen geveld, die waarschijnlijk tot het maken van een verschansing waren bestemd,

De kapitein Pietersen van de bark Banda's Welvaren, waarop tevens de luitenant ter zee Samuels, was geplaatst, deed zijn best om van de reede, waar hij ten anker lag, met werpen beneden te komen, maar zonder goed gevolg, totdat eindelijk, toen om 10 uur de wind opstak, hij gelegenheid kreeg de vlugtende vaartuigen tot onder den wal van Tidor, waar hij die met zijn geschut niet meer kon bereiken, na te zetten en hen afbreuk te doen. De vijand, die boven het fort Terlucco geland was en daar alles in den brand had gestoken, begon Ternate van die zijde zoodanig te naderen, dat hij eenige nabij het kasteel gelegene huizen mede aan de vlammen overgaf, niettegenstaande op hem, zoodra hij onder het bereik van het geschut kwam, met kracht werd geschoten.

De kampong van den koning liep ernstig gevaar, daar de Ternatanen, hoe weinig manschappen ook daar geland waren, hen niet hadden kunnen tegenhouden, zoodat de koning om hulp liet verzoeken, waarop men de burgers met het korps der Makassaren er heênzond.

Men deed ook de gewapende bark naar Terlucco vertrekken. Op het zien van het vaartuig begon de vijand het land te verlaten en naar zijne corra corra's terug te keeren, waarop hij zich verwijderde. Van het fortje werd voortdurend op hem geschoten en de bark vervolgde hem tot ver in zee. De corra corra's van Ternate hadden geen deel kunnen nemen aan deze gevechten, daar zij niet bemand waren. De koning had de bemanning aan wal laten komen ter verdediging van de kampong. Een corra corra, die nabij de kalkoven lag, was door den vijand verbrand, en eenige stukjes geschut waren hem bij zijne landing boven het fort Terlucco in handen gevallen, die den koning vermeende aan hem behoord te hebben. Gedurende het gevecht vertoonde zich een Engelsche brik en een éénmast vaartuig buiten Noorwegen, zonder dat die schepen evenwel naderbij kwamen en dus van verre slechts het gevecht gadesloegen. Op het eilandje Noorwegen gingen ook drie Engelschen aan land, doch een twaalfponder, van Kajoe Mejrah afgevuurd, en die hen even kon bereiken, deed hen spoedig weder vertrekken.

Deze aanval van den vijand, een der zwaarste die nog be-

proefd was, kostte de Ternatanen, behalve het volk dat verbrand was, zeventien gesneuvelden en eenige gekwetsten. Onder deze laatsten waren ook twee Europeanen. Het verlies aan 's vijands zijde was volgens de ingekomen berigten vrij wat aanzienlijker.

Zoo was dan ook deze aanval weder afgeslagen, hoewel men dagelijks op zijne hoede moest wezen om niet te worden overvallen. Het volk bleef tot dus verre niettegenstaande de vele vermoeijenissen die het moest verduren, en niettegenstaande den geringen voorraad levensmiddelen, vrij gezond.

Den 31[en] Augustus was het voor de bezetting weder een vermoeijenden en onrustigen dag. De vijand verzamelde zijn vloot en ging daarmede tegenover Ternate, aan de noordzijde van Tidor en de bogt van Tjobo liggen, zonder dat men kon vermoeden met welk doel dit geschiedde. Weinig tijds daarna verscheen er een Engelsche pantjalang, die om den hoek van Tidor kwam. Deze deed een sein, waarop de gansche vloot tegen den middag voorbij het kasteel zeilde. Zij werd door de gewapende bark en de laadschouw vervolgd en hevig beschoten. Van de batterij, die aan het zeestrand lag, zoo ook van het kasteel werden eenige schoten gelost, die evenwel weinig uitwerking deden, daar de schepen den steven op zee hielden. Boven den hoek van Terlucco wierpen de schepen het anker.

De bezetting bleef den geheelen nacht onder de wapens. Spoedig reeds kreeg men de tijding, dat de vijand de landing boven Terlucco had ondernomen. Van het behoud van de kampong Ternate, hing tevens het behoud der bezetting af, voor zoo ver het althans de levensmiddelen betrof. Men zond derhalve den kapitein von Lutzow met de laadschouw, die met een achtponder kanon en een mortier gewapend was, zoo mede de bark derwaarts. De vijand wachtte die in, doch het welgerigte vuur van de schouw en de bark, ondersteund door het geschut van Terlucco belette den vijand verder naar de kampong door te dringen, zoodat hij genoodzaakt werd zijne vaartuigen weder op te zoeken en terug te trekken. Veel gevaar had de bark daarbij geloopen, die wat afgehouden had om weder bij de schouw te komen, toen het stil werd en de vijand daarvan gebruik maakte om een hevig vuur op hem te openen, maar hij wist zich goed te verdedigen en werd daarin door de schouw ondersteund. Gelukkig stak de wind uit het noorden wat op, waardoor het vaartuig onder het geschut van Terlucco kwam en

daardoor buiten gevaar raakte, zonder veel schade te hebben bekomen. Slechts de steng was stuk geschoten en de zeilen hadden wat geleden.

De leiding van deze poging tot landing was aan een der Engelsche officieren overgelaten, die op het schip, waarop hij zich bevond, gedurende het gevecht een standaard liet waaijen tot teeken van het oppergezag, en die de corra corra's, die van meening waren door te gaan of te vlugten, dwong, om tegen de bark te slaan en op het vaartuig te schieten. Hij zelf trachtte zich echter buiten het gevaar te houden. Na deze mislukte poging ging hij met een gedeelte der vloot langs verschillende kanten naar Tidor, terwijl de overigen zich rondom Ternate bleven ophouden, vooral op die plaatsen van waar de communicatie bestond met den overwal, ten einde den toevoer van sagoe af te snijden, en hen door hongersnood in een weerloozen staat te brengen.

Het volgende nemen wij over uit den afzonderlijken brief van den gouverneur, dato 10 September 1797, voor zoo verre daarvan in den secreten òf geen gewag is gemaakt òf hetgeen daar is ter nedergesteld, nader toelicht.

"Ten aanzien van het rijk van Ternate en hare oorlogsverrigtingen vereer ik mij verder te bedeelen, dat op den 30en Junij jl. een gevecht tusschen de Ternataansche en de vijandelijke vloot van Tidor, aan den overwal op Sidangolie, onder de kust van Halmaheira voorgevallen is [1], bij welke gelegenheid de onze zeven van 's vijands grootste corra corra's zoodanig in het naauw gebragt hadden, dat de vijand, om zich te redden, gedeeltelijk reeds zijne vaartuigen verlaten en het land gezocht had. Doch dat de Ternatanen, onder het zonderlinge voorgeven van vermoeidheid, door den Goegoegoe die de vloot kommandeerde, zelfs met dreigen niet op den vijand hebben willen indringen, om deze vaartuigen, die in hunne magt waren, te nemen of te verbranden, maar den vijand gelegenheid gelaten hebben om te ontkomen en op een glorieuse wijze Tidor te bereiken.

"Ik heb den Koning geraden om de weêrspannige hoofden exemplaar te straffen over hun wangedrag en pligtverzuim, doch Z. H. heeft hun met een arrest van 44 dagen ontslagen en weder op vrije voeten gesteld.

---

[1] Niet vermeld bij den secreten brief.

"Tot een drangreden om geld van de Compagnie te hebben, bragt de Koning bij, dat hij niet anders dan door geschenken de Alfoeren aan zich verbinden kon, zonder welke zij geen orders willen opvolgen, en dit is de reden dat ze van hier vertrekken om de kost te zoeken als het hun belieft, zonder te blijven op den post waar ze bescheiden zijn. Alle moeite die ik doe, kunnen den Koning niet bewegen om activer te worden of beter order te stellen in zaken die de verdediging van dat eiland betreffen. Op een post daar 50 man geplaatst zijn vindt men op zijn best vier of vijf, en het is gebeurd dat de Ternatanen, bemerkt hebbende, dat het tot een gevecht zoude komen, de stukken, daar zij bij geplaatst waren en die tot defensie moesten dienen, in de aarde begraven hebben, opdat ze niet in 's vijands handen zouden vallen, dat ze voorbedachtelijk gedaan hebben om zooveel te gemakkelijker in tijd van nood te kunnen wegloopen.

"Alle ernstige vertoogen die ik daarover laat doen, worden weinig gehoord en kunnen niets baten, en het ontbreekt aan het benoodigde volk tot defensie; de Koning schrijft dit alles toe aan de plaatshebbende hongersnood, die zeker groot is, en beloofd daarin te voorzien, doch daarbij blijft het.

"Van den Koning van Tidor en de tot de Compagnie overgekomen prinsen, dien ik UEd. te bedeelen, dat een van hen, prins Mossel [1] genaamd, mij verzocht heeft, zijn vrouw en kinderen van Tidor af te halen, dat ik toegestaan had, niet weder terug gekomen, maar bij Noekoe op Tidor gebleven is.

"De Koning van Tidor, hoe bedrukt zijne omstandigheden ook zijn, kan nogtans het spel niet verlaten; hij vermaakt zich daarmede geheele dagen en nachten. Ik heb hem het aanstootelijke, dat daarin opgesloten ligt, te kennen gegeven, doch alles kan niet helpen, hij gaat zijnen ouden gang zonder zich veel te storen aan mijne vermaningen, en noemt dit zijn eenigst tijdverdrijf. Voorts heb ik van Tidor narigt gekregen dat onlangs daar is aangekomen de zoon van den in 1779 nevens zijn vader van hier verzonden jongen Koning of Radja moeda van Tidor, Compania [2] genaamd. Zijnde deze jonge Koning met zijn vader en ook deze Compania naar Ceilon gebannen

[1] Zoon van den verzonden koning Djamal Oedien en hoogepriester in kwaliteit.

[2] Djamal Oedien, halfbroeder van Noekoe.

geweest, van waar deze laatste met eén Engelsch schip op Amboina gekomen en vervolgens over Ceram naar Tidor vertrokken is, en dat de Comodore op Amboina zonder zijn naam te weten, aan wien Noekoe om bijstand tegen Ternate verzocht had, beloofd zoude hebben, in een tijd van een groote maand zelve te zullen komen om Ternate te attaqueren en te nemen.

"Tot een vervolg van het hiervoren aangevoerde betrekkelijk Noekoe, dien ik UWEA. te berigten, dat de Tidoresche prins Hassan, de broeder van Noekoe, zijnde van een vader maar uit een andere moeder geboren, die met Koning Djamal Oedien ten tijde als Noekoe het rijk van Tidor overweldigd heeft, hier gekomen is, omdat hij de partij van Noekoe niet wilde volgen, maar bij de Compagnie en den Koning te blijven, en die bij 's Compagnie's papieren bekend staat voor een schrander en listigen prins, die ook in 1795 volgens het aangehaalde bij den secreten brief van den 29 April § 15, de besteller is geweest van den laatsten brief aan prins Noekoe, door dit ministerie geschreven, om te zien of men met den prins eenige minnelijke schikkingen, om hem te doen afzien van zijne vijandelijke bedrijven, konden maken of ten minste met hem in correspontie vooreerst treden, ons menigmaal veel dienst gedaan en gewigtige tijdingen medegedeeld heeft, wanneer den vijand van zins was eene onderneming te doen, opdat we niet onverhoeds overvallen zouden worden.

"Deze Prins Hassan die een grooten aanhang op Tidor heeft en dien hij meer en meer heeft trachten te vergrooten, als bij de natie zeer bemind zijnde, is verscheiden reizen incognito over geweest naar Tidor en heeft gelegenheid gehad zijnen jongeren broeder Djanal Abdien, zijnde van een vader en moeder geboren, te spreken en getracht hem te doen afzien van alle vijandelijke bedrijven tegen de Compagnie en hare bezittingen; bijzonder ook tegen Ternate, hetzij met te bewerken dat de vloot van Noekoe werkeloos gehouden wordt, of wel door verdeeldheid verspreid mogt worden, dan wel door het verwekken van een revolte, om daardoor Noekoe te noodzaken, met zijn aanhang van Tidor te vertrekken naar zijne schuilnesten op Ceram of in de Papoe.

"Deze Hassan heeft mij ook tot antwoord gebragt, dat Djamal Abdien, die tot jonge Koning uitgeroepen is, Noekoe alleen gevolgd was en alles moest doen om hem genoegen te geven, dewijl hij anders vreesde voor de gevolgen van zijne gram-

schap, doch dat hij betuigde tegen de Compagnie niets te hebben en gaarne zoude zien dat al dat oorlogen eens mogt ophouden, en dat hij al langen tijd had gewenscht zijn broeder nog eens te zien, en dat hij daarom genegen was, alles met hem te overleggen wat dienen konde tot zijn oogmerk.

"Prins Hassan heeft ook het volk van verscheidene negorijen op Tidor in zijne belangen trachten over te halen, en deze hebben om pardon laten vragen, dat ik ook gewillig toegestaan heb, indien ze willen medewerken dat Noekoe van daar verjaagd konde worden.

"Dit alles is door hen gereedelijk aangenomen, omdat ze wars en moede zijn van de al te strenge regering van Noekoe, wiens handen niet anders rooken dan van vergoten bloed.

"Doch alle deze voornemens zijn eensklaps tot mijn innig leedwezen verijdeld geworden en op niets uitgeloopen; want de prins Majoor Hassan, die ik op den 1e. dezer gepermitteerd had naar Tidor te gaan om te zien hoe het daar gesteld was, terwijl de gansche vloot hier voor Ternate lag, is tot heden niet terug gekomen, maar zoude bij zijn aankomst op Tidor opgeligt en naar eene corra corra gebragt zijn; en dat Noekoe hem niet eens wilde zien, en aan Prins Djanal Abdien, die gelijk voorzegt, met de vloot voor Ternate lag, overgeleverd zijn, die hem vervolgens in strikte bewaring op een Engelsche pantjalang gegeven heeft, die op Tidor lag, en wel bewaakt zoude worden. Wij verliezen veel aan dien prins die veel gewaagd en voor ons gedaan heeft, en alle de door zijne schranderheid verhoopte goede gevolgen van zijn onderhandeling zijn eensklaps in rook verdwenen, omdat hij trouwloos door de zijne, daar hij vertrouwen in stelde, verraden is, waaronder ik dan bijzonder mede wil begrijpen zijn geveinsden broeder Djanal Abdien. Mogelijk zoekt hij nog het gevaar, door het ontkomen uit zijn arrest, te ontsnappen, dat ik hartelijk wensch: intusschen beklaag ik zijn arme vrouw en kinderen, die in de alleruiterste armoede moeten leven, en zoo het 's Compagnie's omstandigheden eenigzins permitteerden, zoo zoude ik wel zoo vrij zijn, ingevalle den gemelden Prins Hassan niet weder te voorschijn mogt komen, een geringen onderstand van eenige rijksdaalders ten behoeve van zijn vrouw en kinderen te verzoeken, alzoo het mij in dezen duren tijd te hard valt het onderhoud of met hetgeen daar ik den Prins mede ondersteund heb, alleen te moeten dragen.

"Daar Manado zich in handen der Engelschen bevond, hield men daarmede geene correspondentie; van tijd tot tijd vernam men daar iets van door particuliere berigten. Zoo kwam er een brief op Ternate aan een burger aldaar geschreven, behelzende dat op Manado was aangekomen, de boekhouder en scriba, benevens een soldaat van Gorontalo met de tijding dat dat kantoor aan de Engelschen was overgegaan, en dat zij den resident naar Amboina hadden vervoerd.

"Van den ex-Koning van Ternate, die zich aldaar een geruimen tijd had opgehouden, sprak men geen enkel woord: hoewel hij volgens geruchten der Tidorezen, mede in handen der Engelschen zoude gevallen en ook naar Amboina zijn overgebragt.

"Met het grootste verlangen zien wij uit naar ontzet van manschappen, vaartuigen en rijst, om dat wij ons vleijen dat onze kommervolle gesteldheid aan UHEd. bekend en in onze hongersnood bereids voorzien zal wezen, al geliefde UHEd. in plaats of bij gebrek aan Europesche militairen en bosschieters, ons vooreerst maar te voorzien met Sipayers of Sumanappers, die ons hier van goeden dienst kunnen wezen tegen de roovers van Noeko en deze Inlandsche soldaten zijn goed genoeg zoo ze maar goede aanvoerders hebben.

"Dan ik kan mij niet ontveinzen de verlegenheid en bekommering, daar ik mij in bevinde, nu het spek en het vleesch in de despens opgeraakt is, hoe ik het nu zal stellen om den bak van den gemeenen man verder gaande te houden, die alle dagen met de wapens in de hand klaar moeten staan. De koebeesten zijn en worden dagelijks geslagt en verminderen zeer sterk, zoodat het daarmede haast gedaan zal wezen.

"Visch is hier onder de Ternaatsche wal niet te krijgen en geen de minste eetwaren worden hier aangebragt; het pluimvee is als weggeveegd en men ziet het niet meer.

"Derhalve gelieven UHEd. de goedheid te hebben om den te doene eisch van spek en vleesch, gedroogde visch en dingding, gunstig te laten voldoen, opdat den gemeenen man en wij allen wat eten krijgen, en met een te bepalen hoeveel de militairen en artilleristen dan daarvoor dienen te betalen, want die menschen hebben niet meer als een rijksdaalder kostgeld 's maands, waarbij ieder van zijn gagie een roepy moet bijleggen, tot onderschraging van de bak, zoodat ze het pond zout spek en vleesch, tegen een schelling of zeven stuivers het pond,

niet wel daarvan betalen kunnen. Wij hebben het tegen drie stuivers het pond aan den gemeenen man afgestaan, en daar waren ze wel mede te vreden; en zoo wij spek en vleesch mogten krijgen, verzoek ik het tegen dien prijs te mogen afstaan, en met believen van UHEd. het meerdere te brengen ten laste van oorlogs ongelden, zoolang de hachelijke tijden aanhouden.

"Hadden wij nog maar een goeden voorraad, die zoude schoon van pas komen, want de baksmeesters hebben betuigd, dat zij zich niet meer in staat bevinden nu het spek en vleesch opgeraakt is, het volk de kost te bezorgen; ik heb hun moed in het lijf gesproken, op een aanstaand spoedig ontzet, en den Hemel geve dat dit binnen kort mag opdagen.

"Aan de schaarschheid en geringheid van levensmiddelen schrijf ik het alleen toe, dat al verscheiden Europezen getracht hebben tot de Engelschen over te loopen. Een kanonnier en denkelijk ook aan een soldaat is het gelukt op Tidor te komen; doch sedert dat twee van de drie Europezen die van zins waren te deserteren een exemplaire militaire straf hebben ondergaan, schijnt er wat schrik onder gekomen te zijn. Op de voldoening van den eisch van manschappen behoef ik niet verder aan te dringen, omdat ik mij verzekerd houd dat UHEd. ons alle mogelijke adsistentie en bijstand zullen doen toekomen.

"Het garnisoen dat voorzeker in dezen tegenwoordigen tijd zeer gering en incompleet is, wordt door den Kapitein-Luitenant von Munck in goede orde gehouden, en sedert zijne provisioneele aanstelling gedraagt hij zich geschikt en wel en meriteert UHEd. reflectie ten aanzien van zijn verzoek om bevordering tot Kapitein Kommandant.

"Ook kan ik niet om heen in UHEd. gunstige gedachten aan te bevelen den Kapitein-Ingenieur von Lutzow, die ons in alle de menigvuldige attacques, die de vijanden op ons ondernomen hebben, geweest is van veel dienst; die zelfs op een onvermoeide wijze meer gedaan heeft als zijn dienst medebragt om den vijand afbreuk te doen en zich dikwijls blootgesteld heeft aan de grootste gevaren."

Het was bij dezen brief dat de gouverneur Budach tevens het verzoek deed in zijn bestuur te worden vervangen, daar zijn zwakke gezondheid, die vooral leed door de vele zorgen en bekommernissen, waarmede hij overladen was, geen herstel deed hopen, en die reeds zoo was afgenomen, dat, zoo als hij in

zijn verzoek schrijft, zich uitdrukte, "hij met gerustheid zich zelven niet toevertrouwd, het bestier van dit gouvernement, bij hevige toevallen op zich te durven nemen."

Zoo was dan het eerste jaar van kommer en ellende voorbij gegaan. Wel waren de herhaalde aanvallen der vijanden gelukkig afgeslagen en had men tot dus verre weêrstand kunnen bieden aan een begin van hongersnood, maar zwaardere beproevingen stonden de dappere bezetting en de burgerij nog te wachten.

Had de vijand de overtuiging bekomen, dat Ternate niet zoo spoedig voor zijne wapenen zou bukken, toch liet hij geene pogingen onbeproefd om daartoe te geraken.

Dit was onder anderen het geval toen in de maand October 1797 de Engelsche kapitein William Balancy Risdon, kommanderende het compagnieschip the Duke of Clarence, Ternate liet opeischen. Even als de vroegere aanzoeken van dien aard werd ook deze van de hand gewezen [1]. Die afwijzing had ten gevolge dat de blokkade, strenger dan tot nu toe het geval was geweest, gehandhaafd werd, en de vijand nu ook Sahoe op den overwal bezette, zoodat van daar niets kon worden verzonden. De nood klom daardoor zoo hoog, dat de gouverneur in dezelfde maand de gewapende bark, Banda's Welvaren en een tweemast chaloup van den Chinees Tan-Sitiong, onder bevel van den kapitein-ingenieur von Lutzow derwaarts zond om die plaats te ontzetten en den vijand van daar te verdrijven, hetgeen met een gewenscht succes bekroond werd, zoodat weder eenige sagoe kon worden aangevoerd. Nadere bijzonderheden over deze expeditie ontbreken, alleen vinden wij in den algemeenen brief van den gouverneur-generaal hierover het volgende: "Wij hebben bij onze rescriptie van den 25en Februarij 1800, niet anders als kunnen prijzen het gedrag van den tot die expeditie geëmployeerde Majoor von Lutzow en het on-

[1] Aan de uit Indie overgekomen brieven en papieren ontbreken enkele stukken van Ternate, zoodat wij uit den algemeenen brief van 13en April 1801, van gouverneur-generaal en raden van Indien, zijnde het verslag over het jaar 1799, datgeen overnemen, waarin naar die brieven van Ternate verwezen wordt, zoowals hier, naar den secreten brief van den 12en April 1798.

der dien Majoor zijn commando geweest zijnde volk in de hevige actie op dien togt voorgevallen."

Ook aan den Chinees Tan-Sitiong werd door den gouverneur generaal dank betuigd voor zijne bereidwilligheid om de compagnie met zijn vaartuig van dienst te wezen [1]. Deze Chinees had vrijwillig zijn vaartuig aangeboden, dat aan de zeilen, ra's en touwen op de reis zeer beschadigd was. Hij verlangde echter niet dat die schade voor rekening der compagnie hersteld zou worden, terwijl hij verklaarde dat hij meende het zijn pligt te zijn, om wanneer de nood aan den man kwam, als een erkentelijk ingezeten zijn persoon en goederen ten dienste der compagnie te stellen onder wiens protectie hij zich bevond [2]. De gouverneur Budach deed evenwel de bekomen schade voor rekening der compagnie herstellen.

Tegenover dit tijdelijk voordeel stond een groot verlies, dat de bezetting in dezelfde maand trof. Bij resolutie van den raad van den 20sten October werd besloten de bark Banda's Welvaren, onder bevel van den kapitein Pietersen te laten kruissen tusschen Gilolo en Hirie, om de vaartuigen, die van Sahoe met sagoe verwacht werden, naar Ternate te geleiden en te beschermen tegen den vijand, die aldaar met dertig à veertig vaartuigen lag om ze zoo mogelijk te onderscheppen. De vuurwerker Carel Hagen werd kapitein Pietersen toegevoegd om met hem het bevel te voeren. Beide werden daartoe van een instructie voorzien, waarop zij naar den hun aangewezen kruispost vertrokken. In plaats van te beantwoorden aan het in hen gestelde vertrouwen, gaven ze de bark op eene allerlafhartigste wijze aan de Engelschen over. Toen die beide hoofden, Pietersen en Hagen, op parool ontslagen en op den 6en November te Ternate kwamen, werden zij door den gouverneur in handen van den fiskaal overgegeven, om voor den raad van justitie, ingevalle of bij overtuiging van pligtverzuim teregt gesteld te worden "over en ter zake van het onverantwoordelijk overgeven aan de Engelschen, zonder slag of stoot of zelfs eenige de minste poging tot defentie van de gemelde bark te doen, dan wel zoo zij niet genegen waren of moeds genoeg hadden te vechten, den vijand te ontzeilen of de bark te laten zinken, te verbranden of op strand te zetten, om

[1] Vroeger was dit vaartuig eenigen tijd in dienst der compagnie genomen, doch op zijn herhaald verzoek daaruit weder ontslagen.

[2] Gewone brief van Ternate, 12 April 1798.

niet persoonlijk in 's vijands handen te vervallen of dit wel gearmeerde vaartuig te doen vallen, mitsgaders over het voorbedacht te buiten gaan van hunne instructie."

Door den fiskaal werd tegen beide beklaagden zijn eisch en conclusie uitgebragt, doch hem werd door den raad van justitie den eisch ontzegd en niet geadjudiceert. De fiskaal kwam tegen het door den raad geslagen vonnis in appel bij den achtbaren raad van justitie van het kasteel te Batavia, uithoofde van de importantie van de zaak en het belang dat de compagnie daarbij had. De gouverneur vereenigde zich met dat gevoelen, en beide aangeklaagden werden met de daartoe behoorende stukken over Makassar naar Batavia verzonden [1].

In zijnen brief beklaagde de gouverneur zich ernstig over de traagheid en onverschilligheid van eenige leden van dien raad, waarvan sommigen zelfs door bedreigingen tot het waarnemen van hunne ambtsbetrekkingen moesten worden aangespoord.

Terwijl beide, Pietersen en Hagen, zich nog in de magt van de Engelschen op Tidor bevonden, had kapitein Risdon, den vuurwerker Hagen een zeer angstvalligen brief doen schrijven aan den kapitein-ingenieur von Lutzow, die insgelijks eene opeisching van Ternate inhield. Men beschouwde echter den brief als alleen hebbende moeten strekken om hen schrik aan te jagen, ten einde hen daardoor te eerder tot de overgave te doen besluiten. zoodat ook op deze nieuwe opeisching een afwijzend antwoord volgde. Op de verzekering van den kapitein Pietersen, dat kapitein Risdon wel genegen zou wezen de bark voor 7000 rijksdaalders weder aan de compagnie over te geven, en dat bijaldien men hem zond, hij die voor 6000 rijksdaalders wel zou kunnen terug krijgen, werd besloten om die derwaarts te zenden, daar er voor de bezetting te veel aan gelegen was, in het bezit van een dergelijk vaartuig te zijn. De zending mislukte echter. Zelfs schreef de kapitein Risdon aan den gouverneur dat hij voor geen 20000 rijksdaalders het vaartuig wilde overgeven, dat hij overigens groot medelijden had

[1] De vuurwerker Hagen overleed kort na zijne aankomst te Batavia. De kapitein Simon Pietersen werd door den raad van justitie gecondemneerd tot vergoeding der schade, toegebragt aan de compagnie door de overgave van de bark en inhabiel verklaard om de compagnie in eenig eerambt ooit weder te kunnen dienen, en wijders gebannen ten eeuwige dagen uit alle steden, landen en forten van de compagnie. Missive van den gouverneur generaal en raden van Indië, van 23 April 1801.

met het noodlijdende Ternate, dat geweigerd had de Engelsche protectie tegen prins Noekoe aan te nemen. In hoe verre dit welgemeend was, kan men natuurlijk niet opgeven. Veel geloof is er niet aan te hechten. Zij toch hadden er het grootste belang bij, dat de vijandelijkheden van prins Noekoe tegen de compagnie bleven voortduren, omdat zij daardoor gelegenheid hadden hunne magt elders te bezigen. Te meer is daaraan geen geloof te hechten, omdat zij bij voortduring den prins van kruid en lood bleven voorzien.

Daar men op Ternate, door het verlies van de bark Banda's Welvaren verstoken was van een vaartuig, dat in de omstandigheden waarin men verkeerde, van zoo veel nut was geweest, maakte Noekoe daarvan gebruik, om de blokkade zoo streng mogelijk te maken. Hij deed alles wat mogelijk was om den aanvoer van sagoe van de overzijde voor te komen, hetgeen hem ook zeer wel gelukte, waardoor de hongersnood nu den hoogsten top bereikte, en men zijn toevlugt moest nemen tot paarden-, honden- en kattenvleesch. Het gevolg van het gebruik van dat voedsel was dat hierdoor eene menigte menschen omkwamen [1].

De armen der diaconie konden van de intrest hunner uitstaande fondsen niet langer bestaan, daar er geen geld inkwam. Om hen niet geheel van honger te laten omkomen, vond de gouverneur en raad goed hun op hun verzoek voor eenigen tijd 500 rijksdaalders ter leen te verstrekken. Ook de mindere burgerklasse leed veel. Op den 22en November nam de raad een besluit, naar aanleiding van een daartoe ingediend verzoekschrift van het hoofd der burgerij, Christoffel Beekman voor en van wege de gezamenlijke burgerij, "die in den tegenwoordigen tijd van oorlog tot bescherming van de negorij dienst doen en de posten helpen bezetten, derhalve in de algemeene calamiteiten die dit eiland treffen, moeten deelen, waardoor zij niet aan de kost kunnen komen, om aan zulke burgers die wezenlijk arm zijn en niets te eten hebben, voor ditmaal eene som toe te leggen van 30 rijksdaalders om daarvoor sagoe te koopen, uit aanmerking van den bedroefden en slechten tijd, dien men hier komt te beleven, en in verwachting van eene spoedige verandering ten goede, mitsgaders dat de bur-

---

[1] Secrete brief van Ternate van 12 April 1798.

gerij zich daardoor zal verpligt achten hare dienst naauwgezet en gelijk het behoort waar te nemen."

Door den ongelukkigen toestand, waarin men op Ternate verkeerde, nam ook de desertie toe. Niettegenstaande alle pogingen om het te verijdelen, was het aan 28 soldaten gelukt van het eiland te ontkomen. Daarentegen had men 24 man weder aangenomen, zoo uit de burgerij als enkelen die van andere plaatsen waren aangekomen.

Ook de meeste Alfoeren, die tot de verdediging van Ternate hadden medegewerkt, waren achtervolgens van daar naar de overzijde uit gebrek aan voedsel, vertrokken. Al de door den koning van Ternate aangewende pogingen om hen weder te doen terugkeeren waren vruchteloos. In het begin van December waren er wel enkelen teruggekeerd, maar de meesten waren ook weder spoedig vertrokken. Dit was zeer te bejammeren, daar deze Alfoeren, hoe woest ook van aard, voor de verdediging van Ternate beter geschikt waren dan de Ternatanen zelven.

Welke moeite ook door prins Noekoe aangewend was, om de Alfoeren, die op de geheele kust van Halmaheira hun verblijf hielden, in zijn belang over te halen, hetzij door beloften of door bedreigingen, om hem te volgen en hem voor hun sultan te erkennen, alle pogingen waren, met uitzondering van eenige weinige, vruchteloos. Het was door deze Alfoeren dat er van tijd tot tijd nog eenige sagoe werd aangebragt, daar de koning van Ternate, onder wiens gezag zij stonden, hen goed behandelde, en toeliet de levensmiddelen, die zij aanbragten zoo duur mogelijk te verkoopen, ten einde daardoor niet geheel en al van dit zoo onontbeerlijk voedsel verstoken te blijven.

Eindelijk kwam den 23en November 1797, na eene bijzonder lange reis van negen maanden [1] ter reede, de pantjalang de Aandacht, onder bevel van den luitenant ter zee Kloeth, van Batavia, na vele gevaren op reis te hebben doorgestaan. Zelfs in het opzeilen der reede liep het nog gevaar door de corra corra's van Noekoe genomen te worden.

Zoodra de pantjalang in het gezigt van Ternate kwam, had het de Hollandsche vlag geheschen. Oogenblikkelijk kwamen eenige corra corra's van Tidor op het vaartuig af en naderden het zoo digt dat het onder het bereik van haar geschut kwam. De pantjalang liet dit niet onbeantwoord, waarop de corra corra's

[1] Het schip had brieven aan boord van 31 Januarij 1797.

eenigzins afhielden. Vier corra corra's van Ternate kregen nu gelegenheid om zich met die van den vijand bezig te houden. De pantjalang maakte daarvan gebruik, om begunstigd door een goeden bries de reede te bezeilen. Dit was zeer gelukkig, want hij was buiten staat om de vijandelijke corra corra's lang tegenstand te bieden door de slechte gesteldheid van het vaartuig en der equipagie. Levensmiddelen had het niet aan boord en het zout was bedorven; overigens waren de behoeften, die het medebragt in geen goeden staat door de langdurige reis. Men was dus hiermede niet veel gebaat. Maar het eene gebrek woog tegen het andere op. De gouverneur had nu weder een vaartuig beschikbaar, dat zoo spoedig doenlijk gereed werd gemaakt, en waarvan men goede diensten verwachtte [1].

Naauwelijks was er weder eene maand voorbij, of Noekoe deed op den 23en December 1797, met ruim 160 ten oorlog uitgeruste vaartuigen een hevigen aanval op Ternate, die echter door den dapperen tegenstand dien men bood, en ofschoon aanvankelijk de kansen voor den vijand gunstig stonden, afgeslagen en hij genoodzaakt werd de vlugt te nemen [2].

Ook de Engelschen, onder het bevel van den commodore Ballart, voerende het konings fregat the Hobbart, eischten op den 27en Januarij 1798 en de kapitein Forrest van het fregat Bombay eenigen tijd later Ternate op, welke schepen, nadat die opeisching, benevens de daarbij aangeboden protectie tegen den rebel Noekoe van de hand was gewezen en nadat zij eenige vijandelijkheden hadden bedreven, weder naar Tidor vertrokken. Prins Noekoe vertoonde zich ter zelfder tijd met zijne vaartuigen voor Ternate, maar de dappere tegenstand dien hij steeds ondervond, deed hem met het grootste gedeelte van zijne vloot naar de kust van Halmaheira vertrekken, waardoor hij op nieuw dat vaarwater zoo onveilig maakte, dat van daar geen enkel schip naar Ternate durfde komen, uit vrees van in zijne handen te vallen.

Het overgroot gebrek aan levensbehoeften deed den gouverneur andermaal het besluit nemen, de pantjalang de Aandacht, met zoo vele corra corra's als de koning kon verstrekken, te laten kruisen tot op de hoogte van Hirie, om de vaartuigen die op Sahoe met sagoe lagen, gelegenheid te geven, de reis

---

[1] Algemeene brief van Ternate van 12 April 1798.

[2] Secrete brief van Ternate van 12 April 1798.

naar Ternate te ondernemen. Dit had het goede gevolg, dat zoodra Noekoe dit zag, hij die ingeslotene plaatsen verliet, waardoor die vaartuigen Ternate konden bereiken en er tevens op den 3en April 1798 vier padoeakangs van Makasser ter reede kwamen, die anders ongetwijfeld in handen van Noekoe's volk zouden zijn gevallen.

Die Makassaarsche padoeakangs waren voor het oogenblik eene groote uitkomst voor de bezetting en burgerij, daar zij 60 lasten rijst aan boord hadden. De voorraad in het pakhuis aanwezig, was bijna verbruikt, terwijl men, zonder dezen aanvoer, geen middel had kunnen aanwenden om zich van dit zoo onontbeerlijk voedsel te voorzien. De nood was zelfs reeds zoo hoog geklommen, dat de gouverneur zich verpligt vond, van de aangevoerde rijst dadelijk twee koyang's aan de gemeente tegen inkoopsprijs te laten afgeven, terwijl door hem een last aan de armen en noodlijdenden voor zijne rekening werd geschonken, ten einde ook dezen in den heerschenden nood eenigzins te hulp te komen.

Den 16en April ondernam Noekoe op het onverwacht weder een aanval op het fort Terlucco, doch deze aanslag mislukte even als de vroegeren [1].

De volgende maand ontkwam Ternate een zeer groot gevaar. Het scheen dat de Engelschen nogmaals het plan hadden gemaakt een aanval op Ternate te doen. Zij hadden hiertoe vier schepen bijeen, waaronder de bombardeer-hoeker the Vulcan. Doch zij zagen van hun voornemen af, omdat hun chef, de commodore Pakenham, die zich met zijn schip the Resistance te Boeroe bevond, weigerde aan de expeditie deel te nemen, uithoofde hij naar Madras moest verzeilen [2]. Zoo het aan de bezetting ook al gelukt ware om, ware de aanval ondernomen, dien af te slaan, dan toch had zij zeker veel van het vuur van den vijand aan de werken te lijden gehad.

Intusschen bleef men te Ternate nog steeds te vergeefs de aankomst van schepen of vaartuigen van Batavia te gemoet zien, met de van daar reeds zoo lang verwachte hulp, zoowel aan volk als aan levensbehoeften, terwijl men tevens in de uiterste bekommering verkeerde of de afgezondene brieven wel ter hoofdplaats waren aangekomen. Het kon dan ook wel niet anders

---

[1] Secrete brief van Ternate van 12 April 1798.

[2] Brief van Ternate van 7 October 1798, die echter niet is overgekomen.

of het algemeen verslag over het jaar 1797—1798, gedagteekend 28 Augustus van laatstgenoemd jaar, was verre van bemoedigend. De bevolking, die onder de compagnie sorteerde en op ultimo Junij 1797, nog een getal van 3307 zielen bedroeg, was in het laatste jaar met meer dan een derde verminderd, namelijk met 1150 personen, zoodat die nu nog uit 2157 zielen bestond. Alleen van de dienaren der compagnie waren in datzelfde tijdvak 76 personen overleden, waaronder van het garnizoen 65 militairen en matrozen [1].

Dat een zoodanige toestand invloed moest uitoefenen op de gewone inkomsten en opbrengsten zoo van domeinen, 's heeren geregtigheden, pachten, collateraal en anderen, laat zich gemakkelijk begrijpen. Alle bronnen van inkomsten bragten veel minder op, terwijl sommigen niet eens konden worden afgeslagen. Zoo wordt onder anderen vermeld: "de Hanenvechterij van Rs. 25 afgeslagen en door niemand gemijnd zijnde, hebben wij deze pacht vooreerst ingetrokken, omdat geen hanen alhier tot spijze voor den mensch te krijgen zijn, laat staan om die te employeren tot vechten tegen elkanderen." Het gebrek aan geld deed zich onder deze omstandigheden ernstig gevoelen, te meer omdat tegenover mindere opbrengst stond meerdere uitgaaf. De weinige sagoe onder anderen, die van de overzijde nu en dan nog werd aangebragt, moest aan de brengers met hooge prijzen worden betaald. De hooge regering had in een der laatste van daar ontvangen brieven gewezen op de groote uitgaven die voor Ternate gevorderd werden, "en dat Ternate, indien niet eerlang eene verandering ten goede in de constitutie om de Groote Oost voorvalt, voor de compagnie ten eenemaal als nutteloos moet worden aangemerkt." De gouverneur en raad vonden zich verpligt hierop den 12en April 1798 te antwoorden: "dat ofschoon men alles in het werk tracht te stellen, om als eerlievende en weldenkende dienaren de zoo noodzakelijke reductie der lasten te bevorderen, nogtans de ongunstige tijden, daar wij in verkeeren, ons veel in den weg daartoe zijn en het volstrekt beletten, aangezien de situatie van deze plaats en de algemeene nood en ellende die alhier geheerscht heeft en nog heerscht, met geene pen te be-

---

[1] 1 Boekhouder, 1 koster, 1 trompetter, 3 grofsmeden, 3 metselaars, 2 huistimmerlieden, 1 kuiper, 3 sergeanten, 6 korporaals, 1 kanonnier, 2 kwartiermeesters, 44 soldaten, 5 bosschieters en 3 matrozen; totaal 76 personen.

schrijven is. Dat wij met UHEd. van een gevoelen zijn, dat niettegenstaande de groote kosten die daaraan opgeofferd worden, dit etablissement in de tegenwoordige constitutie als nutloos beschouwd moet worden, en wij daarom even sterk wenschen en rijkhalzen om eens een einde te zien aan de rampen die ons omringen en waaraan wij bereids zoo een aanmerkelijke tijd zijn blootgesteld geweest, gelijk onze secrete adviezen van den jare 1797 komen aan te wijzen en die nog blijven voortduren en even hagchelijk zijn." Sedert dat schrijven was hunne positie, zooals wij gezien hebben, niet verbeterd. Het garnizoen werd dagelijks zwakker, zoodat de manschappen bijna niet meer in staat waren de noodige posten te bezetten. Toch moest men met de wapens in de hand gereed blijven om Noekoe, die hen steeds ingesloten hield en telkens met eene landing dreigde, des gevorderd weerstand te kunnen bieden.

Behalve door de rampen van den oorlog, werd de bezetting in de maanden Junij, Julij en Augustus nog bezocht door zware aardbevingen, die, hoewel hun geen belangrijke schade veroorzaakte, echter hunne positie niet geruster maakte.

De koning van Ternate had in den laatsten tijd meerder activiteit aan den dag gelegd in het aansporen van zijn volk tot het verdedigen van het eiland en tot het aanvoeren van sagoe van den overwal, om niet van honger om te komen. Hij deed alle moeite om de Alfoeren door eene goede behandeling aan zich te verbinden, zoodat de gouverneur, ten einde hem daarin te gemoet te komen, dewijl de Alfoeren bijzonder geschikt waren tot de verdediging van het eiland mede te werken, hem en zijne rijksgrooten met eene som van 1300 rijksdaalders in voorschot te gemoet kwam, daar hij betuigde geen eigen goederen meer te hebben, aangezien alles verbonden of verkocht was.

De koning van Tidor daarentegen was en bleef onverschillig in zijne wederwaardigheden; hij bekommerde er zich weinig over hoe de zaken zouden afloopen. Hij had zich onder de bescherming der compagnie gesteld; deze zorgde voor zijn onderhoud en hij volgde zijne oude levenswijze, waarvan het spel de hoofdzaak uitmaakte. Zijn broeder Aboedien of majoor Wakkere, was bij prins Noekoe overgeloopen, en had hiertoe ook overgehaald een zoon van den koning, Djain Oedien genaamd, waardoor diens aanhang wederom versterkt was.

---

[1] Secrete brief van Ternate van 12. April en 28 Augustus 1798.

Aan prins Hassan, den halven broeder van Noekoe, was het echter gelukt, niettegenstaande hij door een hem afgedwongen eed, Noekoe had moeten belooven, niet naar Ternate te zullen terugkeeren, weder bij zijne vrouw en kinderen terug te komen.

Van Manado hoorde men niet veel. De gewezen resident Durr was bij de overgave aan de Engelschen door hen als gezaghebber gecontinueerd en had zijn gewezen secretaris Werdemüller als kommandant op Kema geplaatst.

Van Gorontalo, waarvan men door een particulier berigt vernomen had, dat het aan de Engelschen zou zijn overgegeven, ontving men later de bevestiging van dit berigt. De resident Bax was den 11en Mei 1797 tot deze overgave gedwongen door de trouweloosheid van eenige Gorontalòsche grooten, die de hulp der Engelschen hadden ingeroepen om de compagnie te verdrijven. De Engelschen hadden er geen bezetting gelegd, hoewel de Gorontalosche grooten dit hadden verzòcht. De resident Bax was met zijn huisgezin met het Engelsche fregat Bombay naar Amboina overgebragt. Daar maakten de Engelschen zich een paar maanden vroeger, in den nacht van 5 Maart 1797, meester van de compagnie-pantjalang de Waker, doch niet zonder verlies aan weerszijden. Dapper toch had de equipage van de pantjalang gevochten; eenige sneuvelden, onder anderen de kapitein der Boeginezen Lawannie, die bijzondere blijken van dapperheid had gegeven. Ook de Engelschen verloren hunnen gezagvoerder, benevens nog twee man van hun volk [1].

Onder de vroeger ingekomen berigten van Gorontalo, behoorde ook de mededeeling, dat de gewezen koning van Ternate in handen der Engelschen was gevallen, die hem naar Amboina zouden hebben vervoerd. Later echter bleek dit berigt ongegrond te zijn. Van Waningen was drie dagen vóór de komst der Engelschen op Gorontalo, die den 8en Mei 1797 plaats vond, van daar vertrokken en op Bangai aangekomen. Van daar vervolgde hij zijne reis, doch kwam later andermaal op Bangai, waar de koning den 5den December 1797 overleed, alsmede een zijner zonen [2]. Dat genoemde koning niet in han-

[1] Gewone brief van Ternate, 12 April 1798.

[2] Secrete missive van Ternate van 12 April en 28 Augustus 1798. Volgens een brief van den koning van Kaudipan, was van Waningen en de luitenant ter zee Muller, den 8sten September van 1798 van Gorontalo aldaar aangekomen en zouden zoodra mogelijk met een door hen in gereedheid gebragt wor-

den der Engelschen was gevallen, was voor Ternate eene groote geruststelling, want de nadeelige gevolgen, die daaruit voor hen hadden kunnen voortspruiten, waren niet te overzien.

Voor dat de brieven werden verzonden, kon de gouverneur nog de aankomst berigten van de bark de Helena op den 6en September, die met de galei de Waker en de pantjalang het Pijltje op den 6en Julij bevorens, van Makasser was vertrokken. Gezamenlijk hadden deze vaartuigen de reis benoorden Makasser genomen. Op de hoogte van Manado was de Helena van de beide andere vaartuigen in een zwaren storm, dien zij aldaar hadden moeten doorstaan, afgeraakt. Hoewel men na den storm de Waker nog had gezien, die zijn grooten steng had verloren, had men ook dit vaartuig, nadat het beoosten straat Banka van de bark had afgehouden, niet meer ontmoet.

Zeer lang hadden deze vaartuigen reeds op Makasser gelegen, maar de gouverneur Beth had geen order tot vertrek durven geven door de tegenstrijdige geruchten die aldaar liepen, dat Ternate reeds in handen der Engelschen was overgegaan. Daar de Helena onder andere goederen ook 90 lasten rijst aan boord had, gaf dit aan de bezetting weder eenigen moed, terwijl zij hoopte, dat met de spoedige aankomst van de nog verwacht wordende vaartuigen met volk en levensmiddelen, de doorgestane rampen weldra een einde zouden nemen.

Het was met de padoeakangs, die eenige maanden vroeger van Makasser waren gekomen, dat hunne brieven werden verzonden, welke tevens die van vroegeren datum mede namen. Wel had men beproefd die eerder te verzenden, maar onoverkomelijke tegenspoeden hadden dit belet: windstilte, gevaar van in 's vijands handen te vallen en eindelijk het verloopen van den moesson waren de voornaamste oorzaken van het oponthoud.

Hiermede eindigde het tweede jaar van den moeijelijken toestand, waarin Ternate zich nog bij voortduring bevond. Ook dit jaar waren alle pogingen van den vijand verijdeld om zich meester van het eiland te maken. Maar wat had de bezetting en burgerij daarvoor niet moeten lijden?

---

dend vaartuig naar Ternate vertrekken, daar hun vaartuig voor die reis ongeschikt was geworden. Secrete brief van Ternate, van 2 Februarij 1799.

Weinige dagen na het afzenden der najaarsbrieven kwam op den 16en September 1798 ter reede de galei de Waker, die gelijk wij zoo even gezien hebben, met de bark de Helena en de pantjalang het Pijltje op den 6 Julij te voren van Makasser waren vertrokken [1]. Het laatstgenoemde vaartuig was niet zoo gelukkig. Na vele onheilen kwam het op de Sangir-eilanden in een zeer ongelukkigen toestand aan, en hoewel er van Ternate alle mogelijke moeite werd aangewend om het van daar af te halen, moest men later naar Batavia berigten, dat het op den 5en October door de Engelschen genomen was. Hierdoor bleef Ternate niet alleen verstoken van een vaartuig, dat zeer geschikt was om tegen de roovers te kunnen ageren, maar bovendien zag men zich bij voortduring verstoken van het bezit van een aantal onontbeerlijke goederen, die zich in dit vaartuig bevonden. De ingehuurde bark de Helena werd op den 11den October weder naar Batavia teruggezonden, maar deze kwam eenige dagen daarna van een verloren reis terug, daar de gezaghebber Janssen verklaarde, dat hij door tegenwind en storm geen kans zag nog zoo laat in den tijd de reis met goed gevolg te doen, en bovendien, dat zoo hij door stilte onder den Tidoreschen wal mogt worden gedreven, hij gevaar liep in handen van den vijand te vallen. Daar dit vaartuig ongewapend was, werd het nu van twee achtponders voorzien, om met de anderen krachtdadigen tegenstand aan de Tidoresche corra corra's te kunnen bieden en het vertrek naar Java dus tot later uitgesteld.

Prins Noekoe, die zich in de laatste maanden bepaald had tot het zoo naauw mogelijk insluiten van Ternate, besloot nogmaals te beproeven of het hem door de wapens beter zou gelukken dan door afsluiting van den aanvoer van levensmiddelen, meester van het eiland te worden. Hoe ook deze aanval met goed gevolg werd afgeslagen, lezen wij in den volgenden secreten brief, gedagteekend 20 Februarij 1799.

"Onze afgezondene eerbiedige advisen van den 12en April en 28en Augustus A°. P°. over Makasser hopen wij dat teregt gekomen en UHEd. op zijn tijd besteld mogen zijn, en dat daarop de noodige besluiten tot onze hulp en redding uit onze rampen genomen zullen zijn.

---

[1] Missive van Ternate van 7 October 1798 niet overgekomen; zie de noot op bl. 313.

"Schoon we daarvan nog geen de minste narigt in deze onze deerniswaardige gesteldheid erlangd hebben, zoo vereeren wij ons bij deze zich eerst opdoende gelegenheid Hoogstdezelve over de zaken van oorlog en wat daartoe betrekking heeft al verder te bedeelen, hoe de vijand Noekoe ons zoo naauw mogelijk ingesloten heeft trachten te houden, en ons te kwellen en te ontrusten door het afsnijden van alle toevoer, en het verschijnen van zijne vlooten in onze nabijheid, om ons uitgehongerd volk in een gedurige beweging te houden en af te matten tot in de maand December jl., wanneer hij alle zijne vaartuigen op Tidor bijeen heeft doen verzamelen om een aanval op Ternate te doen. Want door de komst op Tidor van vele Cerammers, Gorammers en Papoërs, had Noekoe een magtige vloot van jonken en corra corra's bijeengebragt.

"Met welke schrikwekkende magt van vaartuigen, die zich gedeeltelijk daags te voren hadden laten zien, heeft den vijand op den 20en December een aanval gedaan op twee plaatsen te gelijk; te weten: met de grootste magt 's morgens om half zes uren op Kajoe Mejrah en met het andere deel van de vloot even na zes uren op Terlucco. De vijand, die gedeeltelijk zijn volk wat verre af van Kajoe Mejrah ontscheept had en zoo met de vaartuigen langzaam genaderd was, heeft weinig om het schieten dat uit het fort Kajoe Mejrah met de zware stukken gedaan werd, gegeven, maar is gelijk de beesten langs den grond gekropen tot digt onder het fort, wanneer eensklaps een hagelbui van pijlen op de onzen geschoten heeft, met dat gevolg, dat de officieren, soldaten en artilleristen, meest allemaal door deze venijnige pijlen gekwetst zijn geraakt. Welk ongeval zoo een consternatie verwekt heeft, dat elk een zich maar trachtte te bergen voor de pijlen, en dat ook de oorzaak geweest is dat de defentie gansch niet geweest is als wel behoord had.

"Doch ons volk van de schrik wat bekomen zijnde en op het gevaar gelet hebbende dat hier nakende was zoo zij den vijand niet trachten af te weren, en met ingespannen krachten alle mogelijke tegenstand te bieden om hem te verslaan, en de galei de Waker intusschen ook afgezakt wezende om den vijand te beschieten, mitsgaders de Alfoeren van ons, over land naar derwaarts gegaan zijnde, met nog ander volk, voorzien van snaphanen, die frisch op den vijand aangevallen zijn; zoo heeft door alle deze vereenigde pogingen van tegenweer van onzen

kant, de vijand zich genoodzaakt gezien de vlugt te nemen met zijn vaartuigen, met achterlating van eenige dooden, na alvorens een paar hutjes digt bij het fort verbrand te hebben.

"De galei heeft den vijand vervolgd en beschoten, en nevens de andere vaartuigen belet dat hij zijn oogmerk niet ten uitvoer heeft kunnen brengen om tusschen Tidor en Ternate door te dringen en zich te vereenigen met de vloot, die boven bezig was het fort van Terlucco te attaqueren.

"Stoutmoediger vijanden als daar geweest zijn, zal men de weêrga niet ligt van vinden, want ofschoon van Terlucco met het zware geschut op de vloot geschoten werd, heeft zich de vijand nogtans daar weinig aan gelegen laten leggen, maar schepten als verblind regelregt op het fortres, tot hen de kanons, wegens de gestrektheid van den schuinsch afloopende berg, geen kwaad meer konden doen en het volk van binnen alleen met de snaphanen moest schieten tot hunne verdediging, wanneer de vijand een ontelbare menigte van pijlen boogsgewijze in het fort geschoten en al ons volk daarmede gekwetst heeft.

"De officier alleen heeft zeven dezer pijlen in zijn lijf gekregen, waardoor het meeste volk voor den dienst en tot defentie niet in staat was, en nogtans heeft de vijand, hoewel hij magtig veel volk ontscheept had, die bezig waren alle hutjes en huisjes rondom Terlucco te verbranden, noch van de land- noch van de zeekant, het durven wagen het fort te beklimmen.

"In dezen gevaarlijken toestand daar zich ons volk in bevonden heeft, had men een van onze laadschouwen, onder commando van den Kapitein von Lutzow, derwaarts doen scheppen, die, zoodra die den vijand kon bereiken, frisch vuur gegeven heeft, dat gesecondeerd is geworden door de stukken van het zeehoofd van Ternaats Koning, hetgeen den vijand, omdat de galei en de tweemast pantjalang de Aandacht ook kwamen aanzetten, zoodanig in het naauw bragt, dat hij verkozen heeft den afmarsch te slaan en naar Tidor te vlugten, wanneer allerhevigst beschoten en door onze vaartuigen nog vervolgd is geworden.

"Intusschen waren wij genoodzaakt veele nachten met de wapens in de hand klaar te staan, omdat men een naderen aanval vreesde, en wij waren verpligt, in stede van de gekwetste militairen en artilleristen anderen, hoe weinig dat ook maar zijn, uit het kasteel te detacheren om de forten te versterken, ja, wij zijn den eersten Januarij den geheelen nacht ontrust gewor-

den om dat 's vijands vloot tegen den avond zich vertoonde en men narigt erlangd had dat het ons zoude gelden, doch de vijand heeft het enkel bij het vertoonen zijner vloot laten berusten.

"Wij kunnen niet ontkennen dat wij nog nooit zoo veele gekwetsten als bij den verwoeden aanval op den 20 December A°. P°. gehad hebben en een korporaal is ook ten eersten aan zijne met een pijl ontvangene wonde overleden.

"Het gebrek en de schaarschheid aan eetwaren en allerlei levensmiddelen, is zoo ongemeen groot, dat het niet te beschrijven is, en wij verdienen in onze bekommerlijke situatie allezins UHEd. goedertierene en medelijdende reflectie, opdat wij eens door een toereikend ontzet van volk en allerhande levensmiddelen van onze rampen verlost worden. Wij betuigen dat wij niet kunnen beseffen hoe de baksmeester, de hospitalier en meer anderen hun volk de kost nog hebben kunnen bezorgen, alzoo een particulier, hij mag wezen wien hij wil, voor handen vol geld niets te koop kan krijgen, en een ieder zich evenzeer beklagen moet over de drukkende tijdsomstandigheden en zich moet behelpen met bloote rijst, dat den gemeenen man bijzonder geheel moed- en krachteloos doet worden en ieder een verlangt evenzeer naar verandering ten goede. Want men heeft zich geenszins ontzien een mager hertebeest, en zoo ook voor een schildpad aan de onbeschaafde Alfoeren te betalen tot 40 rijksdaalders en meer, om maar iets te hebben tot verfrissching, dewijl geen visch te krijgen is.

"Het zoude voor ons nog vrij slimmer uitgezien en wij nog misselijker daarbij gestaan hebben, zoo men niet gelukkig de weinige padi van Sahoe in voorraad gehad had, om die ingevolge ons gemeen besluit van den 13 November 1798, te laten verstrekken aan de dienaren en ingezetenen tegen den inkoopprijs van een rijksdaalder de maat, nadien hier geen rijst meer te koop te krijgen is. Ten minste op de passer wordt die niet meer verkocht, anders als bij kleine partijtjes tegen 16 en 20 rijksdaalders en meer de maat; zelfs is de sagoe op sommige tijden niet alleen ongemeen schaarsch, maar gelijk tegenwoordig plaats vindt, ook niet voor geld te krijgen, omdat de vijand met een gedeelte van zijn vloot na den laatsten aanval, de passage van Sahoe bezet gehouden en weder veele van onze vaartuigen het eene voor het andere genomen heeft.

"Het is dezen roover dan ook gelukt eenige vaartuigen van de Sangirezen te nemen, die met dat goede inzigt, op het herhaald nadrukkelijk aanschrijven, herwaarts gekomen zijn om ons eenige levensmiddelen aan te brengen. Hetgeen ten gevolge gehad heeft dat alle deze vaartuigen, die ongelukkig beneden 's winds vervallen waren, verstrooid geraakt zijn en door de vlugt hun behoudenis hebben moeten zoeken om de handen der roovers te ontkomen. Daar wij anders, zoo dit niet zoo noodlottig ware uitgevallen, een goed ontzet van levensmiddelen zouden bekomen hebben bij eene behoudene aankomst alhier, dat ons in onzen prangenden nood wel te pas zoude gekomen zijn en onze ijselijke rampen merkelijk verminderd hebben.

"De Koning van Manganitoe bevindt zich op Tidor — volgens overgaand relaas van een vlugteling — mede onder de gevangenen. Op de Goraatjes-eilanden, daar deze Koning en nog andere genomen zijn, hebben de Sangirezen een dapper stuk uitgevoerd, want zij hebben de Tidorezen, die op hen die naar het gebergte waren gevlugt, loerden, op een donkeren avond omgebragt en zijn hier na toe komen vlugten met de Tidoresche praauwen.

"Met de Alfoeren die in dienst zijn om de stranden te bewaken, hebben we al vrij wat te stellen; wij zijn verpligt geweest hun een maand gagie tot extra te belooven, navolgende het besluit van den 13e November jl., en ook vervolgens bij hunne terugkomst dadelijk te laten verstrekken, omdat anders niet wilden vertrekken naar de Sangiresche eilanden, om de vastgestelde adsistentie voor de daar ter houw gekomen reddelooze pantjalang het Pijltje over te brengen en die naar herwaarts te convoyeren [1]. Ook hebben we ons genoodzaakt gevonden volgens de daarvan gehouden aanteekening ter resolutie van den 28en December jl. de gagie van dezelfde Alfoeren, 's maandelijks te vermeerderen met nog een rijksdaalder, om dat zij betuigden van een rijksdaalder alleen niet te kunnen leven, maar liever verzochten huns weegs te gaan en op de beste wijze hun bestaan te zoeken. Wij zijn daartoe gereedelijk overgegaan, omdat wij hen in onze zwakheid, daar ze ons wezenlijk van veel nut en dienst zijn, niet konden missen en alles moesten

[1] Het Pijltje werd reeds op den 5 October te voren door de Engelschen genomen. (Zie blz. 324).

doen om hen maar hier te houden, opdat zij zich niet naar Noekoe begeven, gelijk bereids gedaan heeft een kapitein van hen, Hooyer genaamd, die bevorens in dienst geweest zijnde, met eenige van de zijne tot den vijand overgeloopen is, tegen wien men niet genoegzaam op zijn hoede kan wezen om zijn boos opzet van brandstigten enz., hetgeen wij hebben moeten zoeken voor te komen met deze onze Alfoeren. Ofschoon het genoegzaam bekend is, hoeveel overlast wij van hen moeten lijden en hoeveel van onze ingezetenen al veel malen met het verlies van goederen hunne plunder- en roofzugt hebben moeten boeten, zoodat wij hartelijk wenschen bij een toereikend ontzet, van deze woeste Alfoeren, die zeer onhandelbaar, doch in onze tegenwoordige rampzalige gesteldheid voor ons allernoodzakelijkst zijn, ons eens verlost te zien.

"De Javaansche artilleristen beantwoorden niet aan de verwachting die men in den eersten opslag zoo gunstig van hun had opgevat. Het is waar, zij moeten in de algemeene rampen van honger en ellende deelen, doch daar wij allen aan dit noodlot zijn onderworpen, moesten zij zich deze tegenspoed en wederwaardigheden mede getroosten. Eenige van hen zijn gestorven, andere gedrost, en hun getal is al merkelijk verminderd tot ons leedwezen. Een spoedig en toereikend ontzet van volk, is derhalven voor ons, om het leven te redden, hoogst noodig."

Men ziet uit dit schrijven dat de toestand van Ternate nog in geenen deele verbeterd was, waarbij nog kwam dat er weder maanden verloopen waren sedert latere berigten van Batavia en Makasser waren ontvangen, waardoor de gouverneur verstoken bleef kennis te nemen van hetgeen ten behoeve der bezetting in het werk werd gesteld. Van daar dan ook, dat zoodra de bark de Helena, de reis naar Batavia kon ondernemen, deze in het laatst van Februarij 1799 met hunne brieven derwaarts werd gezonden om den nood, waarin zij verkeerden, kenbaar te maken, die weldra nog stond toe te nemen.

De Engelschen, die met hunne schepen in den laatsten tijd zich eenigermate op den achtergrond gehouden en zich bepaald hadden om enkele hunner vaartuigen bij Noekoe te plaatsen, ten einde hem in zijne aanvallen op Ternate te ondersteunen, deden nu weder iets van zich hooren. Het volgende schrijven van den gouverneur en den raad was van den 30en Mei, waarin de gebeurtenissen, die sedert den laatsten brief van 20 Februarij hadden

plaats gehad, in de volgende bewoordingen werden medegedeeld: "Onder de zaken van Oorlog hebben wij de Eer te bedeelen, dat het groot gebrek aan en schaarschheid van alle levensmiddelen gelijk bij onze letteren van den 20 Februarij jl. vermeld, zoo is blijven voortduren tot in het begin van Maart; wanneer zoodanig de overhand genomen heeft dat niets meer voor geld te krijgen was en men haast niet meer wist hoe zich te redden in deze akelige tijdsomstandigheden, opdat men niet weder vervallen mogt in zulken nijpenden hongersnood als in a. p. die zulke deerlijke gevolgen gehad heeft, en die nog blijven aanhouden door het continueel sterven van zoo veele menschen, doch meest Europezen, zoodat wij dagelijks minder worden en verzwakken; ongerekend dat nog zoo veele zieken onder ons zijn die wegens gebrek aan versterkend voedsel niet tot hun herstel kunnen komen, en wij mogten ons wel zeer verblijden, als wij eindelijk in Maart eenige vaartuigen met sagoe van de overwal kregen om den honger in het algemeen te stillen; want ofschoon dat voedsel tegen een zeer hoogen prijs verkocht werd, zoo kon men het nogtans bekomen.

"Wij leefden in deze kommervolle gesteldheid zoo voort en dagelijks naar het ontzet uitziende tot den 22en Maart, wanneer wij bij brieven die twee Engelsche officieren aanbragten, door eenen Commodore Hills namens Z. M. van Groot-Brittanje werden opgeëischt, zonder ons daarbij op te geven, de magt die zij hadden of dat zich de schepen kwamen vertoonen. Wij resolveerden derhalve hoe voortreffelijk en voordeelig de aangeboden voorwaarden der overgave voor ons mogten wezen en in welke bekommerlijke gesteldheid wij ons ook bevonden hebben — die de Engelschen zeer wel scheenen te weten — om de aangehaalde drangredenen bij ons besluit van den 22en Maart voormeld, het voorstel van den Commodere, om ons over te geven, van de hand wijzen.

"Wij hebben dien scheepsvoogd daarvan geïnformeerd bij een brief in de vorenstaande resolutie geïnsereerd, die wij aan de officieren ter bestelling hebben overgegeven en hun daarmede laten vertrekken.

"'s Anderen daags zijn dezelfde Officieren van Tidor wederom gekomen met een nadere, in vrij sterke uitdrukkingen vervatte sommatie, bij een brief van den Commodore Hills. Nadat Ternaats Koning, op ons verzoek mede in de vergadering verschenen was, om eenig of wat meerder aanzien bij te zetten, werd

op de nadere opeisching aangemerkt, dat: ofschoon de namen van de schepen en bijhebbende magt bij deze brief was opgegeven, met bijgevoegde dreigementen, zoo wij langer onwillig bleven en niet resolveerden om ons over te geven, men desniettemin aan het voorstel niet defereren konde. Wij hebben derhalve besloten blijkens ons resolutie van den 23[en] Maart, om dit Gouvernement niet over te geven maar te persisteren bij het antwoord dat men den Heer Commodore gisteren had laten toekomen gelijk men dit bij een naderen brief aan dien commanderenden zee-officier te kennen gegeven heeft.

"Wij waren nog bezig dien brief te schrijven, wanneer de twee fregatten Orpheus en the Hobart het gat van Tidor kwamen binnen zeilen, derhalve gaven wij spoedig de depeche aan deze Officieren om de noodige maatregelen te nemen tot verdediging en in alle mogelijke gevallen te voorzien tegen hunne aanvallen. Beide schepen zeilden met een corra corra bij zich het kasteel voorbij, naar de post Terlucco, en wij zonden ten spoedigste op het dringend en ernstig verzoek van den Koning van Ternate en om de landing van dien kant te beletten, uit ons zwak garnisoen naar derwaarts, zoo veele militairen, pennisten en burgers, als in deze hachelijke gesteldheid met eenige mogelijkheid gemist konden worden, om dat wij van Manado bereids lang te voren tijding hadden gekregen, dat de vijand van voornemen zoude wezen, zich meester te maken van een der beide posten, hetzij Terlucco of Kajoe Mejrah.

"De galei de Waker en de pantjalang de Aandacht, hebben wij zoo digt als wezen konde onder het geschut van de batterij laten halen en de meeste manschappen van deze kieltjes, onder hunne Officieren Kloeth en Jacobson geplaatst in de batterijen aan zeestrand, waaruit men een gedeelte van het volk geligt en naar het kasteel tot versterking gedetacheerd had.

"Even na half vijf uren naderden beide schepen Terlucco en begonnen met het kanon te vuren; het was een aanhoudend vuur dat zij op dat fort gemaakt hebben, de eene volle laag werd na den anderen gegeven. Zij waren zoo digt onder het fort geraakt, dat zij met druiven en snaphanen van de schepen langs het strand en in het fort hebben geschooten. Het eene schip heeft groot gevaar geloopen door deze stoutmoedige onderneming op de klippen vast te raken; doch ze hebben nadat ze ankers hebben laten vallen, zoo lang gearbeid tot ze van de klippen af en weder vlot geraakt zijn, met verlies van een

à twee ankers. Dit heeft geduurd tot omtrent half tien uren 's avonds; van het fort kon den meesten tijd niet meer als twee stukken van acht pond tegen de schepen gebruikt worden; ons vuur was derhalve niet te rekenen bij dat van den vijand. Van een der kasteelspunten en het Ternaatsche zeehoofd, daar men in den donker nog spoedig een vierponder had doen brengen, werd — onder het arbeiden dat de schepen deden om van de klippen af te raken — geschooten, en het is hun gelukt na veel moeite weder in zee te komen, wanneer eerst het schieten heeft opgehouden. Beide schepen hebben het den geheelen nacht hier digt bij gehouden.

"Het fortje Terlucco is door den vijand deerlijk gehavend en buiten de muren die ook zelve veel geleden hebben, is het van binnen haast vernield geworden, nogthans is alles ten spoedigsten zoo veel mogelijk hersteld. Van ons beste volk zijn drie man zwaar gekwetst, waarvan de wonden van twee doodelijk bevonden zijn, gelijk ook naderhand een daarvan, zijnde een kanonnier, is komen te overlijden.

"Wij kunnen de getuigenis niet weigeren aan de bezetting van dat fort van zich onder commando van den Vaandrig Walter wel gedragen te hebben, en moeten betuigen dat dienswegen allen lof verdiend, omdat zij onbezweken een vuur hebben doorgestaan van half vijf tot half tien uren 's avonds. Wij hebben ons behoud daaraan te danken, dat wij dat fort niet verloren hebben, maar dat alles, hoe verschrikkelijk en stoutmoedig deze onderneming ook gedaan is, voor ons ten besten in dezen hagchelijken aanval uitgevallen is. Het volk van ons dat tot versterking van Terlucco derwaarts gezonden was, hebben wij daar laten blijven tot den 8en April, wanneer eerst weder terug zijn gekomen.

"Men heeft hun gedurende derzelver verblijf voor 's Compagnies rekening moeten voorzien van spijs en drank, omdat daar in deze woestijn niets te krijgen is. De beide 's Compagnies vaartuigen hebben wij vervolgens aan strand laten ophalen, om dat wegens ondiepten in de kil niet konden gebragt worden; want men vreesde wegens het over en weêr kruissen der schepen en de veele bewegingen der corra corra's, dat de Engelschen of de Tidorezen, bij nacht in den donker een aanslag mogten vormen om ze te nemen, wanneer men in een zoodanig geval op vriend en vijand zoude moeten schieten. Doch men voedt de hoop dat eerstdaags weder van de wal, daar ze niet al

te best en voor den wind beschut leggen, afgezet en in zee gebragt zullen worden, zoo geen onvermijdelijke toevallen het komen te beletten; om weder een vaartuig op de reede te hebben en daarmede zoo veel mogelijk te beteugelen den euvelmoed der Tidorezen, die onverdragelijk trotsch geworden zijn, ons dagelijks komen tergen en verontrusten, met hunne corra corra's zoo verre van onze batterijen blijvende, dat men hen met een goed succes niet wel beschieten kan. Want ten aanzien van de Engelschen wordt verondersteld dat zij met hunnen behaalden buit naar Amboina vertrokken zullen wezen. omdat men al eenige dagen geen schip meer gezien heeft.

"De Engelschen Commodore Hills bij de laatste opeisching op den 23en Maart, ons bedreigd hebbende, deze plaats stormenderhand te zullen innemen onder voorhouding van de gevolgen van een storm zoo wij ons niet kwamen over te geven, en dat zoo het ongeluk mogt hebben afgeslagen te worden, dat hij dan deze haven zoude blokkeren dat niets in of uit konde komen. Vermits nu het eerste gebeurt en die Engelschman, hoe fel en onverschrokken den aanval ook ondernomen is, afgeslagen is geworden, heeft die Commodore het tweede middel of de blokkade van Ternate bij de hand genomen.

"Hierin is die Engelschman tot ons bitterste leedwezen naar wensch geslaagd en het is hem gelukt den 22 of 23en April hier digt bij te nemen of jagt te maken op vier padoeakangs die van Makasser voor Bonische rekening uitgerust waren om levensmiddelen hier naar toe te voeren, gelijk de Heer Makassersche Gouverneur Beth, bij een aparten brief van den 29en Januarij dezes jaars bedeeld heeft, welke enkel en alleen van 's Compagnies brieven teregt gekomen is, alzoo alle de andere of in handen van den vijand gevallen of volgens de orders die men aan de bestellers gegeven heeft in zee geworpen zijn.

"Van deze padoeakangs zoude nogthans een het ontzeild wezen, zonder te weten waar beland is en een tweede zoo lek geschooten zijn dat gezonken is.

"Door dat zelfde Koningsfregat the Hobart, Capt. Billart, is den 4en dezer hier voor den wal genomen de padoeakang van den Anachoda Intji Niekie, die door den Heer Makassersche Gouverneur Beth, expres voor rekening van de Compagnie gehuurd is geweest om naar Ternate over te voeren 9½ last katjang, 13 pikols gedroogde visch, 30 pikols dinding enz.

Deze provisiën hebben de Engelschen ten naastenbij geheel overgenomen in hun schip, en verders alles prijs verklaard wat den Anachode heeft toebehoord, tot zijn kris en gouden knoopen uit zijn kabaai, benevens al zijn geschut, kruid en lood en dat zij hem na zoo een ongunstig onthaal gelast hebben te gaan werwaarts hij kwam te verkiezen.

"Het voornoemde schip, 's anderen daags nog drie padoeakangs in het zigt gekregen hebbende had de Capitein Bellart den voornoemden Intji Nickie laten gaan, hetzij naar Ternate of Makasser, onder het verleenen van een geleidebriefje door hem zelven geteekend, waar na hij koers zette na deze drie padoeakangs, zonder dat hij (Intji Nickie) die den 5en alhier binnengekomen is, heeft kunnen zeggen wat deze padoeakangs overgekomen is, die gelijk hij op Xulla Bessie gehoord heeft, voor s' Compagnie rekening geladen waren met rijst en andere provisiën voor Ternate.

"Van alle deze vaartuigen is intusschen nog geen een op Ternate teregt gekomen, en het kan daarom wel waar wezen dat de Engelschen twee padoeakangs met hun eigen volk bemand van Tidor naar Amboina zouden gezonden hebben, gelijk den onlangs van Tidor overgekomen Matthys Munnik bij zijn declaratoir komt te betuigen, hetgeen zoowel als de verklaringen der twee Anachoda's, onder de Bijlagen overgaan. Wij hebben ook niets vernomen van de twee pantjalangs, de Zeerob en de Totaal [1], die voor Ternate met diverse benoodigdheden en vivres afgeladen, beide van Makasser den 27en December a. p. naar herwaarts vertrokken zijn; zoodat wij met redenen voor deze beide vaartuigen beducht zijn indien niet spoedig komen opdagen. Door het nemen van alle deze padoeakangs, waardoor wij hier, zoo gearriveerd waren, van veel vivres voorzien zouden zijn geworden en die in onzen staat van honger en kommer, daar wij ons in bevinden, ons regt van pas zouden zijn gekomen, heeft de vijand ons zoo veel kwaad door zijn blokkade en kruissen hier omstreeks, toegebragt, dat niet te beschrijven is, en den Hemel alleen is het bekend, hoe het nog verder met ons zal afloopen ingeval wij niet spoedig secours erlangen. Want alles is opgeraakt, zoowel geld, provisiën als andere in de huishouding noodzakelijke benoodigdheden, en door

[1] Deze vaartuigen waren in de maand Augustus 1798 van Batavia over Makasser naar Ternate verzonden.

het aanhoudend sterven van ons volk, dat de Europezen — die buiten des in een zeer gering getal maar aan handen zijn — meest te beurt valt, verminderen wij dag aan dag, zoodat nog maar zeer weinig van de bezetting overschieten.

"Wij hebben het vaartuig van Intji Nickie, bij zijn komst hier ter reede laten ontlossen om te zien wat nog overgebleven zoude wezen van 's Compagnies ingehad hebbende lading, en dewijl volgens berigt van expresse gecommitteerden in 's Compagnies dispens, zoo nog bruikbaar als bedorven ontvangen zijn 438 pond drooge visch, 1470 pond dinding en 3928 pond katjang; zoo hebben wij volgens het aangeteekende ter resolutie van den 22en dezer, die aan het garnisoen, de dienaren, het volk op de vaartuigen, het Hospitaal en Weeshuis laten verdeelen om verder verderf voor te komen, alzoo niet bewaard kon worden, ten einde op trein- en oorlogs ongelden ingenomen en direct weder afgeschreven te worden. Dezelfde rekening hebben wij volgens het genoteerde bij resolutie van den 16 April laten ten laste brengen een somma van Rijksdaalders 48—8 voor 106 pond rundervleesch à 20 stuivers het pond en Rijksdaalder 1—10 voor groente om 's Compagnies gezamelijke dienaren, militairen, bosschieters, matrozen enz. op een verversing te onthalen, die men hun in dezen bedroefden tijd al lang toegedacht had en waartoe juist den Hospitalier Uittenbroek gelegenheid gevonden had door het inkoopen van een koebeest voor Rijksdaalder 80.

"Door het overgroot gebrek aan rijst en schaarschheid van sagoe, omdat de vijand alle passages naar Sahoe bezet gehouden heeft, en dat de schepen der Engelschen over en weêr kruisten, hebben wij na het genoteerde ter resolutie van den 16en April, op het aanhoudend smeeken en gekerm der arme ingezetenen, volgens een gemaakte verdeeling laten verstrekken een kwantiteit van 11860 pond rijst à 80 stuivers de maat, dat hoe gering het ook wezen mag de arme menschen veel goeds gedaan heeft, om door het nuttigen van dat voedsel in stede van de slechte sagoe te doen ophouden de ziekten en sterften, die in dezen tijd vrij menigvuldiger zijn als voor eenige maanden geleden. Aan den Koning van Ternate hebben wij volgens het aangeteekende ter sessie van den 16en April en 22en Mei op leverantie van rijst en padi laten verstrekken 1000 Rijksdaalders, waartoe den Eersten teekenaar veel moeite gehad heeft dien Vorst over te halen, om dat in het eerst daartoe niet wil-

de overgaan, wijl men hem niet kon bezorgen de door hem gevraagde en tot den inkoop benoodigde lijnwaden, en zulks om deze dringende redenen; aangezien men niet weten kan hoe het met ons in deze bekommerlijke tijden zal afloopen, of spoedig het met verlangen verwacht wordende ontzet behouden zal komen opdagen of niet, in welk laatste geval, zoo niet teregt mogt komen, wij onvermijdelijk blootgesteld zouden worden aan gebrek van rijst voor de bezetting. Terwijl de Compagnie daarbij buiten schade gehouden zal worden, om dat zoo het ontzet gelukkig mogt aankomen, deze padi en rijst tot gerief en tegemoetkoming voor de arme ingezetenen kan dienen.

"Het Ternaatsche rijk dat in onmagt vervallen [1] en nietsbeduidend geworden is, om dat het meeste volk dat hier eertijds gewoond en waar in 's Konings magt gedeeltelijk bestaan heeft. om den snerpenden honger voor te komen en te ontvlieden naar de kust van Halmaheira verhuist is, heeft nog niets. Zoo dat het deerlijk gesteld is met den Koning, van wien ik niet dan met de grootste moeite, zoo ik het benoodigd heb, een enkeld vaartuig kan krijgen: geen corra corra's zijn aan handen en ook geen volk om die te bemannen en nogtans wordt ik geplaagd zonder ophouden van dat onbeschaamde volk om hun geld te verstrekken; anders weten zij niet als daarom dagelijks te verzoeken zonder eenige dienst te doen in deze rampzalige tijden, daar hun onze toestand bekend is. En ofschoon ik hun voorhoude de verpligting van hunnen kant, waartoe zij verbonden zijn, alles is te vergeefsch, het helpt niets, zij zijn en blijven de vadzige en luije Ternatanen.

"Ik heb dezer dagen veel te stellen gehad om den Koning te vreden te stellen, die groote sommen gelds kwam te eischen, om zijn wettige vrouw, de Koningin Djou Bokje Tibitian, met de gewone staatsie ter aarde te bestellen, welke den 12[en] dezer in den ouderdom van 48 jaren is komen te overlijden. Zij was een dochter van Aroen Saha, gesproten uit vorstelijke bloede, doch heeft geen kinderen met den Koning geprocreeert, nagelaten. Het Rijk van Tidor wordt door Noekoe bestuurd met de magt een despoot en geweldenaar eigen; hij heeft tot een medestander in regeringszaken of eigenlijk onder den naam van Rijksbestuurder aangesteld zijn broeder Prins Mossel.

[1] Uit den aparten brief van den gouverneur Budach van denzelfden datum of 30 Mei 1799.

"Zijn wettige vrouw Rana Soerie, die een dochter geweest is van wijlen Prins Wonge en deze een zoon van Koning Hamsa Fahar Oedien is hem in de maand November door den dood weggerukt en op Tidor met veel statie begraven.

"De hier aanwezige Koning van Tidor, Kamal Oedien, wiens gevolg zeer verminderd is, tracht met hem toegelegde van 's Compagnie wegen rond te schieten zoo goed als kan. Hij verlangt hierom de geschenken te mogen hebben, die voor hem en Grooten in 1797 overgezonden zijn; ik heb hem vertroost met geduld uit te spreken om dat wij haast tijding op de van hier gedane verzoeken staan te krijgen en hij is wel verpligt daarin genoegen te nemen.

"De Regent van Batjan volgt de partij van Noekoe getrouwelijk en is gestadig bij hem. Op Batjan zoude volgens de laatste berigten geen Engelschen al sedert lang niet meer zijn en daar omstreeks zouden zich maar zeer weinig rooversvaartuigen ophouden."

Het was in dezen brief dat Budach nogmaals aandringt op zijn ontslag, omdat hij, zoo als hij schrijft, "verklaart den last der regering niet langer met gerustheid te kunnen torschen en op mij te nemen, door mijne dermate verergde ligchaams constitutie en toenemende zwakheid van het gezigt." De vervulling van dezen wensch zal hij "blijven aanmerken als een nader blijk van een bijzondere toegevendheid en gunst voor een oud dienaar die in dezen tijd al vrij wat te stellen en veele zorgen op zich gehad heeft, om alles, tot zelfs de onrustige dienaren in orde en de wagen in het regte spoor te houden."

Hij stelde tevens voor dat de hooge regering een tweeden persoon benoemen zou ten einde hem bij onverhoopt overlijden te kunnen opvolgen om de nadeelige gevolgen voor te komen die uit eene vacature zouden kunnen ontstaan.

"Doch — zegt hij — hier op Ternate zoude ik niemand daartoe durven of willen aanprijzen, ik draag dit alleen voor, tot bestwil van de arme en behoeftige ingezetenen van Ternate, die nevens mij zoo veel geleden hebben en nog moeten uitstaan."

Ernstig dringt hij tevens aan op het zenden van volk en levensmiddelen, hij vertrouwt dan ook dat men te Batavia "met ontferming zal zijn aangedaan geweest en alles in het werk gesteld zal hebben om Ternate te ontzetten en eens te doen ophouden alle de rampen en wederwaardigheden waarmede dit eiland bezocht wordt."

Geen middelen waren of werden door hem onbeproefd gelaten om in de overgroote behoefte aan levensmiddelen te voorzien. Zoo was hij onder anderen met den koning van Ternate overeengekomen een vaartuig naar Xulla Bessie te zenden, om van daar naar Ternate eenige Sangiresche vaartuigen met levensmiddelen te geleiden die door de Tidorezen verstrooid en aldaar waren aangekomen; zoo mede de hoofden van die eilanden te gelasten daarbij zoo vele vaartuigen met levensmiddelen te voegen, als slechts te bekomen zouden wezen. Tot deze zending werd gebruikt den burger vaandrig van der Plas, die zich daartoe vrijwillig had aangeboden en in de maand Maart derwaarts was vertrokken.

Van der Plas vond bij zijne komst aldaar geen vaartuigen, doch weinige dagen daarna kwam er een van Amboina met een pas door de Engelschen aldaar afgegeven. Hij vermeende dit vaartuig als van een vijandelijke haven komende en als een gewezen vaartuig van de compagnie te moeten aanhouden en opbrengen [1]. Hij vertrok daarmede van Xulla Bessie, doch ontmoette buiten de eilanden komende een Engelsch schip, dat eenige schoten loste, die beantwoord werden. Het Engelsche vaartuig liet het andere verder ongemoeid, zoodat het den 19en Mei op Ternate aankwam. De pantjalang werd na eenige reparatie ondergaan te hebben in dienst gesteld, om bij gebrek aan andere vaartuigen op de reede te liggen.

De lading, die het vaartuig medebragt, bestond slechts uit een weinig oude padi, zoodat men deze zending als mislukt kon beschouwen. De gouverneur schreef dan ook in zijn afzonderlijken brief van den 1en Julij aan de hooge regering, dat hij hoopte dat op de berigten die aldaar waarschijnlijk van Makasser aankwamen, dat er zoo vele particulieren en compagnies vaartuigen van daar met levensmiddelen geladen naar Ternate waren gezonden, men te Batavia het zenden van rijst enz. niet zoude staken, want dat het alsdan allerongelukkigst voor Ternate zoude uitzien, wijl de meeste van Makasser afgezonden vaartuigen door de Engelschen of Tidorezen genomen of verstrooid waren, zoodat het niet beantwoord had aan de goede verwachting die de gouverneur Beth bij het afzenden daarvan

[1] Het was de pantjalang de Waker, bij Gorontalo genomen; het werd evenwel op last der hooge regering teruggegeven, als onwettig aangehaald te zijn geweest.

had opgevat. De gouverneur Budach liet dan ook niet na hem met den ongelukkigen uitslag daarvan bekend te maken, ten einde in het vervolg bij de afzending van vaartuigen omzigtig te kunnen zijn.

In de maand Junij kwamen te Ternate, in gezelschap van eenige corra corra's, twee padoeakangs die op de kust van Halmaheira geraakt waren; de eene was het vroeger aan de Engelschen ontsnapte en de andere het door hen uitgeplunderde vaartuig. Nog twee dergelijke vaartuigen kwamen van Boni, doch behalve eenige kleedjes bragten zij geen noemenswaardige hoeveelheid rijst en zout aan.

Maar nog was voor de bewoners van Ternate de maat van rampen en wederwaardigheden niet vol. In de verwachting dat het zoo lang tegemoet geziene ontzet van volk van Batavia welhaast zoude opdagen, was de gouverneur Budach met den koning van Ternate in de maand Maart reeds overeengekomen een tweetal personen naar den overwal te zenden, ten einde van daar over te brengen zoo vele Alfoeren als mogelijk zou zijn, om dan met het van Batavia aangekomen volk Tidor aan te tasten en den vijand van daar te verdrijven. Hiertoe werd den bij de Alfoeren zeer in achting staande gewezen secretaris Iman Djiko verkozen, die vergezeld van den sergeant van 's konings lijfwacht derwaarts vertrok en zoo wel slaagde dat zij in het laatst der maand Junij met een tamelijke magt van volk en vaartuigen van daar terug kwamen.

Dit volk dat nu op Ternate rondliep, werd al spoedig ontevreden, en begon te morren, dat men van hunne diensten tegen de Tidorezen geen gebruik maakte. De koning van Ternate verzocht derhalve het beleggen van eene gecombineerde vergadering, die den 11en Julij gehouden werd, en waarin werd besloten, dat: hoewel men in den staat van zwakheid waarin men verkeerde, alleen verdedigender en niet aanvallender wijze behoorde te handelen, men echter, om voor te komen het verloopen van de Alfoeren en de nadeelige gevolgen die daaruit zouden kunnen voortspruiten, hen onder aanvoering van den Iman Djiko eene expeditie tegen Tidor te laten ondernemen en den vijand zoo al niet van daar te verdrijven, zoo veel afbreuk te doen als mogelijk zoude zijn, vooral door het vernielen van zijne vloot.

Ten einde hen zoo veel mogelijk in deze onderneming te ondersteunen, besloot men de gewapende compagnies vaartuigen,

de pantjalang de Aandacht en de galei de Waker, met de officieren daarbij te voegen, die tot dekking der andere vaartuigen moesten dienen, zoo mede dat het bevel over 's compagnies magt aan den kapitein von Lutzow zou worden opgedragen.

Drie en twintig groote en drie en twintig kleine corra corra's lagen met nog eenige mindere vaartuigen, zoo mede de beide compagnies vaartuigen, waarop behalve nog eenige vrijwilligers, 30 artilleristen, ambachtslieden enz., om zich des noods daarvan aan den wal te bedienen, ingescheept waren, op den 15en Julij van alles ruim voorzien, gereed, om het voorgenomen plan ten uitvoer te leggen. De hoofden werden nadrukkelijk vermaand aan eed en pligt getrouw te zijn en zich dapper te gedragen, op straf naar Tidor opgezonden en exemplaar gestraft te worden.

"Alles zoo verre beraamd en in gereedheid gebragt zijnde [1], is de Ternaatsche vloot, gevolgd van onze twee gearmeerde vaartuigen den 15en Julij naar Tidor vertrokken, en daar valt niet aan te twijfelen of wij zouden met deze gecombineerde magt Tidor binnen een korten tijd, niettegenstaande hunne gedane uitvallen en daarbij behaalde voordeelen op ons, door het ombrengen van het Ternaatsche Hoofd Iman Djiko en twee andere brave Kapiteins, mitsgaders door het nemen van drie kanons van ons, veroverd en den vijand ten onder gebragt hebben, alzoo men de trouwlooze Tidorezen een harde kastijding en een zware slag door deze expeditie bereids had toegebragt, gelijk ze nog weinig ondergaan hebben, door het vernielen van een groot gedeelte van hunne vloot en het veroveren van veel van hun geschut, zoo de onverwachte komst en verschijning van een Engelsch oorlogschip [2], tot het ontzet en behoud van deze snoode en van alle trouw ontbloote natie dit niet belet en de onze genoodzaakt had, hals over kop van daar op te breken, met dat noodlottig gevolg, daar alles den vijand schijnt te begunstigen en ons, hoe voorzigtig de zaken ook aangelegd worden, tegen te loopen, dat zoowel de galei de Waker als de pantjalang de Aandacht door dat schip genomen is. Waardoor wij buiten deze twee vaartuigen, die de eenigste zijn, die wij aan handen hebben, ook nog een goed gedeelte van onze zwakke bezetting verloren hebben, buiten de equipage der vaartuigen, het ge-

---

[1] Secrete missive van den 1en Augustus 1799.
[2] Het fregat the Orpheus.

schut en de verdere ammunitie van oorlog, nevens de veroverde stukken op den vijand welke in deze vaartuigen waren afgescheept. De Kapitein von Lutzow in de neetelige en gevaarlijke omstandigheid daar zich in bevondt, heeft op de galei, als deze met de pantjalang door het schip vervolgt en beschooten werd, het gewaagt — om dat de Gezaghebber Jacobson betuigd had, het schip niet te kunnen ontzeilen of daartegen om de groote ongelijkheid die tusschen de galei en het schip plaats vond, met eenig goed succes te kunnen slaan — nevens de manschappen die hier aan de wal bescheiden zijn, met de schuit van boord te gaan, en is behouden en gelukkig met de corra corra's vervolgens hier aangeland.

"En volgens alle de ingekomen rapporten wegens deze onderneming op Tidor, welke een onverwachte en ongelukkige uitslag die ook gehad heeft, kunnen wij nogthans UHoog-Ed. heden verzekeren, dat zoowel gemelde Kapitein von Lutzow als de Gezaghebbers der beide vaartuigen Kloeth en Jacobson alles gedaan hebben, wat men van mannen van eer en moed verwachten kan. Het is intusschen vrij speculatief dat eenige Engelschen zich op Tidor bevonden hebben bij de attaque, die de forten van Noekoe verdedigd hebben en hem bijzonder van dienst zijn geweest bij het geschut, dat gezegd wordt door hen wel behandeld te zijn geworden, hetgeen onze vaartuigen best ondervonden hebben, en dat de sustenue ook wel waar kan wezen dat een geheime onderhandeling tusschen Noekoe en den Engelschman plaats gevonden kan hebben, alzoo men van onze buitenforten geen schip gezien heeft, tot dat het op dien noodlottigen dag onverwachts, gelijk als op een slag op Tidor verschenen is.

"Wij refereren ons omtrent het verder voorgevallene aan onze resolutiën van den 30[en] Julij en bedeelen UHEd. dat wij niet geweigerd hebben ons genoegen over het gehouden gedrag van den Kapitein von Lutzow te betuigen. Terwijl wij verpligt zijn ons te getroosten de nadeelen die wij daarbij hebben geleden, om dat buiten ons toedoen ons zijn overgekomen van hooger beschikking; want de orders waren exact gesteld, dat de vaartuigen, wanneer men hier een schip gewaar werd, op het beraamde sein van hier, ten eersten moesten opbreken voor Tidor en met den zuidewind herwaarts komen en dat zij insgelijks doen moesten ingevalle zij een schip ontdekten."

Het was wel een belangrijk verlies dat zij door deze mis-

lukte onderneming hadden geleden, want behalve de beide vaartuigen bleven er in 's vijands handen van de pantjalang de Aandacht: 2 luitenants ter zee, waaronder Kloeth die gezaghebber was geweest, 1 kwartiermeester, 11 Europesche matrozen en 22 Inlandsche matrozen, te zamen 36 koppen. Van de galei de Waker: 1 sous-luitenant en gezaghebber (Jacobson), 1 plaatselijk gezaghebber, 1 chirurgijn, 1 kwartiermeester, 1 kanonnier, 6 Europesche matrozen, 28 Inlandsche matrozen, 17 Javaansche artilleristen, te zamen 56 koppen. Van de manschappen die aan boord geplaatst waren om ingeval eene landing gedaan werd, daartoe gebruikt te worden: 15 Europesche artilleristen, 2 Javaansche artilleristen, 2 zeevarenden, 4 ambachtslieden, te zamen 23 koppen. Derhalve behalve de officieren, een verlies van 115 koppen.

Zoodra de Orpheus voor Tidor ten anker was gekomen, werden de beide gezaghebbers Kloeth en Jacobson uit hunne gevangenis ontslagen, op hun eerewoord evenwel om gedurende den oorlog niet tegen Engeland te strijden. Hun werd vrijheid gelaten met een gedeelte der overige krijgsgevangenen op dezelfde voorwaarde naar Ternate terug te keeren, waaraan zij gevolg gaven [1].

Ofschoon de raad genoegen nam met de verantwoording dezer beide gezaghebbers, wegens het overgeven van hunne vaartuigen, zond de gouverneur deze op aan de hooge regering ter verdere beoordeeling en dispositie.

Ten einde in het dringende gebrek aan geld eenigzins te gemoet te komen, werd door den gouverneur uit zijn eigen fondsen ter leen verstrekt een som van 16,000 rijksdaalders, om daarmede de uitgaven te bestrijden en den gemeenen man in staat te stellen, voor zijn onderhoud gedeeltelijk te kunnen zorgen en disorders voor te komen, die het gevolg zoude wezen wanneer de gage werd ingehouden. De duurte der levensmiddelen was weder zoo hoog geklommen, dat onder anderen door den chirurgijn majoor Uittenbroeck 100 [2] rijksdaalders werden betaald voor één koebeest, dat hij van de Wed. Eber-

[1] Twee Europesche matrozen gingen vrijwillig over in Engelsche dienst, 35 Javaansche artilleristen en Inlandsche matrozen, benevens Jacob Schoe en de constapel Vliegendhart werden naar Amboina met de galei de Waker gezonden. De pantjalang de Aandacht nadat daarvan alles wat bruikbaar was afgenomen was, lieten zij in het gat van Hirie zinken.

[2] In de missive staat 1000 rijksdaalders, maar dit kan wel een schrijffout zijn.

hard had gekocht om de arme menschen te onthalen op een verversching in hun bedrukten en verzwakten staat. Hiervan werd door hem 115 pond tegen 23 stuivers het pond afgestaan, ten dienste van het garnizoen, de buitenposten, de artillerie, de zeemagt, enz.

De sterfte van het garnizoen was echter in het afgeloopen boekjaar niet zoo groot geweest als in het vorige, hoewel het getal nog vrij aanmerkelijk was, daar 42 personen overleden waren [1]. Het garnizoen was dus nog sterk 78 Europeanen en 145 Inlanders, te zamen 223 koppen. De bevolking die onder 's compagnies jurisdictie behoorde, was met 259 koppen verminderd en bedroeg op 1 Julij, 1898 manschappen tegen 2157 koppen in het vorige jaar.

Eindelijk op den 4[en] Augustus 1799 had de gouverneur, de brave bezetting en burgerij van Ternate het genoegen ter reede te zien verschijnen, de Fransche schepen L'Unie en La Friponne, onder het bevel van den kapitein Le Même [2]. Laten wij uit den secreten brief van den 21[en] Augustus datgene overnemen, waaruit blijken kan met welke gevoelens van dankbaarheid deze aanvankelijke hulp door hen ontvangen werd.

"Intusschen hadden wij Zondag den 4 Augustus een dag van blijdschap en veel vreugde voor ons allen; want dezen voormiddag arriveerden gelukkig en op het alleronverwachtste ter dezer reede van Batavia, na een reis van slechts 43 etmalen, de Kapitein ter zee Pierre Le Même, kommanderende het ter kaap uitgeruste Fransche fregat L'Unie en het corvet La Friponne, op een tijd dat wij nog overdachten het verlies en nadeel dat ons door de Engelschen voor Tidor is toegebragt en daarbij bezig waren te overleggen, hoe ons best te redden uit onze akelige omstandigheden daar wij ons in bevonden, om dat wij geen een vaartuig meer aan handen hebben tot onze verdediging, bijzonder tegen Noekoe, zoo die het mogt gelus-

[1] Als: 1 vaandrig, 2 sergeanten, 1 bombardier, 3 korporaals, 25 soldaten, 1 kanonnier, 1 bosschieter, 1 bootsman, 2 matrozen, 2 boekhouders, 1 meesterknecht der scheepstimmerlieden, 1 meesterknecht der metselaars en 1 scheepstimmerman, te zamen 42 personen.

[2] Deze schepen waren door het hoofdbestuur te Batavia aangenomen om Ternate te ontzetten. Wij zouden te uitvoerig worden wanneer wij zouden willen mededeelen, welke pogingen er te Batavia in al die jaren werden in het werk gesteld om Ternate te hulp te komen. Dat die niet gelukten, was vooral daaraan toe te schrijven, dat de hoofdplaats zelve zich gedurende dien tijd in eene netelige positie bevond; wat men heeft kunnen doen zien wij uit den text.

ten ons weder aan te vallen. Want het Engelsche schip Orpheus is Zondag den 28 Julij van Tidor vertrokken en heeft koers gesteld om de west, zoodat deze Fransche schepen zonder eenige verdere hindernissen of dat Engelsche fregat te ontmoeten, hier gelukkig binnengeloopen zijn. Met alle regt mag men sustineren dat de Franschen bij ontmoeting een harde partij aan dien Engelschman zouden hebben gevonden, en dat er mogelijk een van de bloedigste gevechten zoude zijn voorgevallen.

"Doch om dat ze elkander misgeloopen zijn is dit belet geworden en Ternaatsch neêrslagtige ingezetenen mogten eindelijk eens een schip op de reede zien van onze geallieerde de Fransche natie, ter hunner beveiliging en uitredding, en in de verwachting dit mogelijk voor zoo lang tot dat het ontzet door onze Hooge gebieders voor Ternate gedestineert hier zal zijn aangeland. Wij houden ons volkomen overtuigd dat UHoog-Edelh. getroffen zijn over onze veelvuldige rampspoeden en wederwaardigheden, en bedanken uit het binnenste van onze harten voor de geprojecteerde hulp en bijstand, welke de eigen critique tijdsomstandigheden toegelaten hebben ons te doen toekomen.

"En dewijl ons uit de duplicaat secrete missive uwer Hoog-Edelh. van den 11en Junij 1799 gebleken is, dat Hoogstdezelven den Eersten teekenaar op zijn herhaald verzoek, wegens zijne aanhoudende ziekelijke lichaams constitutie, veroorzaakt door de gevolgen van eene hem bijblijvende benaauwde borst en uitgestane fatigues, uit zijne post op de honorabelste wijze hadden gelieven te ontslaan, en uithoofde van zijn gehouden verdienstelijk gedrag op Ternate — dat de algemeene goedkeuring heeft mogen wegdragen — om na behoorlijk transport van het Gouvernement aan zijn vervanger den Heer geeligeerd Gouverneur Cransen, behoudens kwaliteit en gagie met het schip Le Comte de Cobentzil, dan wel met een particuliere gelegenheid volgens goedvinden naar Batavia over te gaan; en dat het hunne Hoog-Edelh. de Hoog-Ed. Heeren de Commissarissen Generaal behaagd had een bijzonder blijk van gunst aan hem te geven, en te betoonen welk een prijs Hoogstdezelve stellen op wezenlijke verdiensten, den Eersten teekenaar hadden gelieven te éligeren tot Raad Extra ordinair van Nederlandsch Indië, onder een daarbij gevoegde welmeenende filicitatie door UHEd.

Wij [1]. . . . . . .van UHEd. de Hoog-Edele Heeren Commissa-

---

[1] Hier volgen een paar woorden die minder duidelijk zijn geschreven.

rissen Generaal te offereren den allerootmoedigsten dank voor deze promotie, waarmede hij zoo bijzonder vereerd is geworden en voor de ongemeene en onverdiende reflexie die men op zijn persoon en van hier gedane verzoeken geslagen heeft; schoon hij betuigen moet niets meer gedaan te hebben als Eed en pligt naar de critique tijdsomstandigheden daar men zich op Ternate in bevonden heeft, van hem konden en mogten vorderen.

"Voorts vereeren wij ons met de diepste gevoelens van dankbaarheid UHEd. voor de gedane filicitatie over de promotie van den Eersten teekenaar tot Raad van Indië, te betuigen de grootste verpligting, onder een daarbij te voegen verzekering voor en van wegen denzelven, dat hij zich gelukkig zal achten, ingeval hij iets tot welzijn van de Maatschappij en dies ingezetenen door zijne medewerking zal mogen toebrengen.

"Ook kunnen wij niet afzijn onze verpligtenste dankzegging af te leggen voor de bijzondere reflectie, welke UHEd. op den Kapitein-Ingenieur von Lutzow hebben gelieven te slaan, door het toevoegen aan denzelven van den titel en rang van Majoor, voor zijne gepresteerde diensten en tot verder aanmoediging van brave Officieren op Ternate, onder verzekering dat hij door een onophoudelijken ijver in den dienst zal trachten zich deze bijzondere gunst waardig te maken."

Door de blijdschap, die de komst van de Fransche schepen op de reede op de verslagen gemoederen te weeg bragt, scheen men als het ware de recks van ongemakken te vergeten die gedurende dezen rampvollen oorlog Ternate hadden getroffen [1], terwijl men zich vleide, dat de bevolking binnen korten tijd door de aankomst der andere schepen met volk en levensmiddelen geheel bevrijd zou worden van verdere rampen en wederwaardigheden [2]. Vooral ook was de koning van Ternate zeer te vreden, dat hij door de komst van die schepen gedekt zou zijn tegen de aanvallen van Noekoe; want ofschoon de vloot van den prins in den laatsten aanval op Tidor veel had geleden, was hij toch onophoudelijk bezig zich van de geledene

[1] Aparte missive van Budach, 21 Augustus 1799.

[2] Behalve de ingeladen provisiën voor compagnies rekening had kapitein Le Même voor eigen rekening nog 25 last rijst en 5 last zout geladen. Bij het vastraken van La Friponne op den Noordhoek van Borneo had hij 400 zakken rijst en 100 zakken zout over boord laten werpen om het schip vlot te krijgen. De gouverneur besloot in de schade voor de helft te dragen, maar daar men vernomen had dat de graaf van Cobentzel een trage zeiler was, en daarbij de moesson reeds begon te verloopen, besloot men tevens eenige lasten rijst,

schade te herstellen door het ontbieden van vaartuigen van elders, ook met het doel om Tidor zelf zoo veel mogelijk te versterken.

Den 10en Augustus had er eene bijeenkomst plaats met den kapitein Le Même en La Gars, waarbij de koning van Ternate verzocht werd tegenwoordig te zijn, ten einde met den kapitein Le Même te overleggen wat er gedaan behoorde te worden om te voldoen aan het oogmerk waarmede deze twee schepen naar Ternate waren gezonden, namelijk "om dat Gouvernement te verlossen van alle verdere vijandelijke aanvallen van Noekoe en de zijnen, het Rijk van Tidor weder aan de Compagnie te brengen en daardoor het vervallen credit der maatschappij in de Molukken eenigzins te herstellen."

Op de verklaring van den kapitein Le Même, dat — daar men hem met geen volk of vaartuigen van wege de compagnie kon ondersteunen — hij geen volk genoeg had om een toereikend aantal aan den wal te zetten en zich meester van Tidor en de forten te maken en Noekoe van daar te verdrijven, maar dat hij genegen was alles te willen toebrengen wat mogelijk was om Noekoe te vernielen of afbreuk te doen, mits dit met alle voortvarendheid geschiedde, daar hij niet lang meer op Ternate kon blijven, werd er eenparig besloten, eene expeditie tegen Tidor te ondernemen met al de op Ternate aanwezig zijnde corra corra's en die onder convooi en bescherming van de schepen een togt om het eiland Tidor te laten doen om te zien of men de vloot van Noekoe op zee kon lokken en die dan door de twee schepen te laten vernielen.

Kapitein Le Même nam met dit besluit genoegen onder uitdrukkelijk voorbehoud geen forten te zullen aanvallen, maar de aan strand gelegene negorijen te vernielen, terwijl de Ternaatsche magt het overige zou moeten doen.

Met goedkeuring van den koning van Ternate werd zijn volk onder het oppergezag van den kapitein Le Même gesteld, en al verder bepaald dat hijaldien het voorgestelde niet op eenmaal kon worden ten uitvoer gelegd, men het alsdan nogmaals en wel zoo spoedig mogelijk zou hervatten.

Intusschen werd alles tot de expeditie gereed gemaakt en werden er maatregelen genomen om niet onverwachts door En-

---

zout, vleesch en arak van den kapitein te koopen, ten einde bij onverhoopt lang uitblijven der verwachte schepen niet verlegen te zijn.

gelsche schepen overvallen te worden, tot welk einde de orders om naar vreemde schepen uit te zien, voor de buitenforten vernieuwd werden.

De zoo wel beraamde expeditie, die den 15 Augustus voortgang had, liep echter vruchteloos af. De Ternatanen in plaats van de bepaalde orders op te volgen, om zoodra de schepen het vuur op Tidor geopend hadden, te landen en zich meester te maken van de voornaamste negorij Soasio en de forten, bleven te ver achter en voerden niets uit, onder voorgeven dat zij door den harden wind niet hadden kunnen opkomen, waarop door de Fransche schepen het vuur gestaakt werd en deze weder naar de reede van Ternate terugkeerden. Denzelfden dag werd er door den gouverneur eene gecombineerde vergadering belegd en den kapitein Le Même voorgesteld, dat daar de Ternaatsche corra corra's nog klaar en gereed waren, de expeditie nogmaals te herhalen, om ten minste den vijand te verontrusten en alle mogelijk afbreuk te doen, ingeval zij de negorij of de forten niet konden vermeesteren of Noekoe van daar verdrijven. De Ternatanen toch hadden aangenomen de orders beter te zullen opvolgen en zich dapper en cordaat te zullen gedragen. De hoofden der Ternatanen waren namelijk door den gouverneur ernstig berispt over hun slecht gedrag bij de laatste expeditie en hen gewaarschuwt zich voortaan mannelijk te gedragen, op zware straffen in het tegenovergesteld geval.

De expeditie werd alsnu bepaald op den 21en Augustus. Kapitein Le Même zou dan niet meer op de reede van Ternate terugkeeren, maar zijn kruistogt vervolgen, terwijl de Friponne onder kapitein Le Gars mede de reis naar Batavia zou voortzetten, om de brieven en papieren van den gouverneur over te brengen en tevens verslag te doen van het door hen verrigtte.

Doch ook nu kwam van de beraamde onderneming niets. De gouverneur ontving den 20en een brief van den kapitein Le Même, waarin hij schreef, dat de meesten zijner officieren hadden verklaard ten tweeden male niet naar Tidor te willen gaan, maar de reis wenschten te vervolgen. De kapitein had hieraan moeten toegeven en de gouverneur werd hierdoor verpligt zijns ondanks van de onderneming af te zien.

Budach zond een copie van het schrijven van kapitein Le Même naar Batavia, en merkte daarbij aan "hoe alles ten voordeele van dezen roover (Noekoe) moet mede werken om ons te blijven plagen en te verontrusten."

Zoo was de bezetting van Ternate dan nu weder aan hare eigene krachten overgelaten, en ofschoon de hulp der Fransche schepen op verre na niet had beantwoord aan hetgeen men zich daarvan had voorgesteld, was hunne verschijning aldaar toch van een overwegend belang. De moed der ingezetenen zoowel als van de bezetting werd er door verlevendigd, want zij zagen er uit dat men hen op Batavia niet had vergeten, terwijl de tijding die de vaartuigen medebragten, dat weldra andere schepen zouden aankomen, niet weinig tot die stemming toebragt [1]. Vooral het aanbrengen door die schepen van verschillende soorten van levensmiddelen, waarvan men reeds zoo lang verstoken was geweest, werkte gunstig, want de nood was, toen de Fransche schepen aankwamen, weder hoog geklommen. Volgens een particulier schrijven van den kapitein Le Même aan den gouverneur-generaal, waren bij zijne aankomst de laatste paarden reeds ter slagting verkocht. Maar dank zij de bijzonder voorspoedige reis die de welbezeilde kaperschepen hadden gehad, men kon nu de aankomst der andere schepen met eenige meerdere gerustheid te gemoet zien. Het had tevens een goede indruk onder de Inlandsche bevolking gemaakt, dat gedurende zijn verblijf in de Moluksche wateren, kapitein Le Même steeds de Hollandsche vlag had laten waaijen.

Drie weken na het vertrek dezer schepen, kwamen eindelijk te Ternate de zoo lang verwachte schepen van Batavia, tevens aan boord hebbende den gouverneur Willem Jacob Cranssen, bestemd om den gouverneur Budach te vervangen, en waarvan gouverneur-generaal en raden van Indië op de volgende wijze aan de bewindhebberen in het vaderland kennis gaven bij missive van den 13en Junij 1800.

"Bij ons voornoemd schrijven van den 20en December ll. hebben wij ook in het breede gedetailleert, de middelen die wij vermeend hebben in het werk te moeten stellen om krachtig te voorzien in de noodlottige situatie waarin het Gouvernement Ternate zich bevond. Met verlangen zagen wij intusschen de tijding te gemoet van den gelukkigen uitslag daarvan, en thans mogen wij het genoegen hebben Uw-Ed. Achtb. uit de bij ons ontvangen brieven van dat Gouvernement, zoo van de ministers in het gemeen als van den Gouverneur Willem Jacob Cranssen afzonderlijk van den 27en en 28en Februarij en 2en

---

[1] Deze schepen waren den 13en Junij 1799 van Batavia vertrokken.

Maart jl. te bedeelen, dat de gemelde Gouverneur op den 12en September 1799 met het onder zijn Commando gestelde schip den Graaf van Cobentzel, de Paketboot de Kraai, de Galei de Spion en een particulier ingehuurd vaartuig, gelukkig op Ternate is gearriveerd [1], zonder eenige vijandelijke ontmoetingen of eenige disastres in dezen ophaaltogt te hebben gehad; terwijl van deze bodems het schip de Graaf van Cobentzel ingevolge onze order herwaarts terug gezonden en bereids op Soerabaya gearriveerd is. Uit die brieven is ons ook tot onze bijzondere satisfactie gebleken, dat niet alleen de door ons in het werk gestelde middelen om dat Gouvernement te hulp te komen, ten hoogste noodzakelijk zijn geweest voor deszelfs behoud en om deszelfs totale ondergang voor te komen, maar dat ook hierdoor weder een zoodanige constitutie aan de zaken in die provincie is gegeven geworden, dat men daarvan met grond de beste gevolgen mag verwachten [2], indien slechts de Engelschen niet met eene te groote overmagt, hunne nu zoo dikwijls vruchteloos gedane aanvallen op dat ongelukkig kantoor komen te herhalen.

"Dan onder deze zoo aangename berigten, heeft het ons echter gesmert, uit des ministers gemeenen brief van den 28 Februarij te moeten vernemen, dat de Heer geëligeerd Raad Extra Ordinair en afgaand Gouverneur Budach, op den 30 Januarij jl. zeer subiet is komen te overlijden."

In het voorwoord hebben wij reeds met een enkel woord melding gemaakt, hoe de wijze waarop Ternate door den gouverneur Budach was verdedigd, bij de leden van den Aziatischen raad werd opgenomen en welke buitengewone onderscheiding men hem daarvoor waardig keurde, die echter door zijn dood achterwege moest blijven. Toch vond de raad goed aan

[1] Deze schepen hadden aan boord den kapitein-luitenant Johan de Haan, den luitenant Frederik Belleman, de vaandrigs Cornelis Mesman en Jan Janssen. Van de artill.: den ordin. luitenant Ludwig Wemmer, den extra ordin. luitenant Ferdinant August Hulsebos, de vuurwerkers Cornelis Antonie Ruyl en Barend Giesebieth, benevens een Inlandsch officier en 118 onderofficieren en soldaten, en 54 onderofficieren en artilleristen, zoo Europeanen als Javanen.

[2] Hierin werd men op Batavia te leur gesteld; Ternate ging den 21 Junij 1801 in handen der Engelschen over. Op welke wijze dit geschiedde behoeven wij thans niet mede te deelen, daar deze gebeurtenis niet tot ons tegenwoordig onderwerp behoort.

gouverneur generaal en raden van Indië te schrijven [1]: "Het was uit datzelfde beginsel en met het hoofdoogmerk om de overige tegenwoordige en toekomstige dienaren aan te moedigen en op (aan) te sporen ter navolging, dat wij niet zoodra hadden vernomen en nader onderzocht, de heldhaftige en manmoedige verdediging en beveiliging van Ternate, of wij besloten bij onze resolutie van den 20en April dezes jaars, den braven en getrouwen, maar helaas! te vroeg overleden Budach en zijne dappere strijdgenooten, een vereerend getuigenis te geven van onze achting en goedkeuring, zoo als UEd. zulks zal consteren uit de nevensgaande copie van onze voorschreven resolutie, aan welke wij verlangen dat door UEd. worde gegeven een onverwijlde en statige executie. Kan het nu niet zijn in het bijwezen van wijlen den Gouverneur Budach zelven, dan ten minste in presentie van zijn zoon of andere naaste bloedverwanten en ten aanhoore van het publiek [2].

"Zullende de onderhanden zijnde medaille en keten benevens de onderscheidene zilveren medailles UWEd. worden toegezonden bij de eerste en gepaste gelegenheid; de voornoemde gouden medaille en keten om aan de naaste erfgenaam van den overleden Budach ter hand gesteld [3] en de overigen om gedistribueerd te worden overeenkomstig onze intentie vervat bij de meergemelde resolutie van den 20 April jongstleden."

Er blijft ons nu nog over mede te deelen, op welke wijze men in Indië gevolg gaf aan het besluit door den Aziatischen raad in zijne vergadering van 21en November 1801 genomen, waarbij bepaald werd, dat behalve de gouden medaille, bestemd geweest voor den sedert overleden gouverneur Budach, nog dertig zilveren [4] met het schip Arnestein, kapitein Pieter Stokbroo naar Indie zouden worden gezonden, bestemd om aan de meest verdienstelijke officieren der bezetting, die onder den gouverneur

---

[1] 17 Augustus 1801. Minuut missive.

[2] Bijlage 3.

[3] Dit werd in zoo verre gewijzigd, dat in plaats van de gouden keten, waarmede Budach, bijaldien hij in leven ware gebleven, zou zijn omhangen, nu aan de weduwe of naaste erfgenamen een som van ƒ 600 werd aangeboden, waarop de waarde van dien keten was geschat. Brief aan gouverneur-generaal en raden van Indië van 28 Januarij.

[4] Een exemplaar dezer zilveren medaille bevindt zich in het koninklijk munt- en penningkabinet te 's Hage. Zij heeft aan de voorzijde: een kolom; op den bol der kolom staat: Asia; op het schild: "Ternaten. Door geweld, list en honger geperst, verlost 4 Aug(ustus) 1799. "Op de keerzijde leest men:

Budach een zoo belangrijk aandeel aan de verdediging van Ternate hadden gehad, te worden uitgereikt [1].

Uit het secreet schrijven van gouverneur-generaal en raden van Indië van den 6en Augustus 1805, nemen wij daaromtrent het volgende over: "Uit ons aanschrijven van den 17e September 1802, zal Uw-Ed.HAchtb. in rescriptie op de missive van den 17en Augustus 1801 te voren gekomen zijn dat Hoogstderzelver extract Resolutie van den 20en April 1801 [2], houdende louange van het door wijlen den Heer Ternaats Gouverneur Budach en zijne strijdgenooten gehouden manmoedig gedrag in de verdediging van dat Gouvernement, de Heer Java's Gouverneur Nicolaus Engelhardt was toegezonden, met qualificatie om gemeld extract in bijwezen van den zoon van wijlen welmelden Heer Budach, den Onderkoopman Tractements Boekhouder en Dispencier te Samarang, Simon Godfried Budach op het plegtigste te publiceren. Ten vervolge van dien hebben wij de eer thans te noteren, dat de plegtige bekendmaking van gemeld extract invoegen voorschreven, te Samarang effectivelijk heeft plaats gehad gelijk Hoogstdesz. uit het bijgaand extract [3], uit de door welmelde Heer Java's Gouverneur aan ons geschreven brief, de dato 24en November 1802 zullen beoogen, en vermits door den sedert overleden Kapitein van het schip Arnestein, Pieter Stokbroo, de bij de onderhavige missive van den 28en Januarij 1802 vermelde gedenkpenningen behoorlijk zijn verantwoord; zoo hebben wij in voldoening aan UW-Ed.HAchtb. order de goude medaille aan de weduwe van meermelden Heer Budach — thans te Samarang domicilium houdende — laten ter hand stellen, met en benevens de *f* 600 — of de valuatie van de gouden keten — alzoo het laatste door Haar Ed. is geaccepteert.

"Terwijl met de zilveren gehonoreerd zijn de opgemelde zoon van den Heer Budach, zoomede den Luitenant-Kolonel der Genie Balthasar Fredrik Wilhelm Baron von Lutzow [4] en den gewezen Hospitalier op Ternate, van Uittenbroek.

"De Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen van de Bataafsche Rep(ubliek) aan Joh(an) Godfr(ied) Budach Gouverneur en Directeur.

"Ternaten tegens de Britten en Mooren, kloekmoedig verdedigd hebbende, tot een erkentenis."

[1] Zie Bijdragen als voren, blz. 214.

[2] Als voren bl. 208 en seq.

[3] Zie Bijlage 4.

[4] Sedert bevorderd tot dien rang.

"En door Commissarissen tot den overneem der Oostersche Provinciën op Ternate zelve, ingevolge het bij hun rapport de dato Batavia 16en Januarij 1804 ter nedergestelde, Zijn Hoogheid den Koning van Ternate, den Kapitein-Luitenant en Luitenant ter zee Gotfried Kloeth en Samuel van den Broek, den Luitenant en Vaandrig Jacob Jeswiet en Frederik Barthold; zoomede den extra ordinaire Vuurwerker van der Velde, den Opper-Chirurgijn Frederik Wiessener en den Hospitalier Franciscus Mathias Kreeusler, mitsgaders aan den presenten en gewezen Kommandanten der Burgerij aldaar Carel Hoest en Willem van der Plas; als door ons bij de hen medegegevene instructie, geauthoriseert geweest zijnde tot de publieke overhandiging der gemelde medailles, die zij bevinden zouden dat zich deze blijk van goedkeuring van hun gehouden gedrag sedert niet onwaardig zouden hebben gemaakt, en om van den Heer Gouverneur Budach bij die gelegenheid honorable mentie te maken, en naar aanleiding daarvan hen verder aan te moedigen, zich door een eerlievend, getrouw en cordaat gedrag, de verdere gunstige reflexie van Uw-Ed. HAchtb. waardig te maken."

Met de uitreiking dezer medailles, was aan de intentie van bewindhebberen voldaan, en mogten zij, die met dit eermetaal begiftigd werden, de voldoening smaken, daaruit te zien, dat ook zij niet waren vergeten, die den braven gouverneur Budach gedurende die rampvollen en moeijelijke jaren zoo trouw hadden ter zijde gestaan.

Wij eindigen hiermede, doch kunnen den wensch niet terughouden, dat men er eens toe moge overgaan, in den muur van den hoofdwal van het kasteel Oranje te Ternate, een eenvoudigen steen te metselen met het opschrift:

Ter eere
Van den Gouverneur Johan Godfried Budach,
der dappere bezetting en der brave burgerij.
Ternate verdedigd en beveiligd.
1796—1799.

BIJLAGE N°. 1.

OPGAVE VAN HET GESCHUT

OP HET

KASTEEL EN VERDERE POSTEN OP TERNATE OP 31 AUGUSTUS 1796.

WAAR GEPLAATST.	IJZER. 18 ℔.	12 ℔.	8 ℔.	6 ℔.	4 ℔.	3 ℔.	2 ℔.	1 ℔.	METAAL. 4 ℔.	3 ℔.	1 ℔.	½ ℔.	¼ ℔.	TOTAAL.
Kasteel Orangie.														
Punt Groot Bolwerk......	3	4	..	1	4	..	4	..	..	1	..	..	..	17
" Zeebolwerk..........	2	2	..	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	5
" Gilolo	..	2	..	..	2	..	..	..	..	..	..	..	..	4
" Reael..............	..	4	..	1	1	..	..	..	..	..	..	..	..	6
Post Terlucco............	..	..	4	..	..	..	2	1	..	..	..	..	..	7
Post Kajoe Mejrah........	..	..	..	3	4	..	..	..	..	..	..	..	..	7
Ternaten, Koningswacht..	..	..	..	2	1	..	..	..	..	..	..	..	..	3
Op Tidor...............	..	..	..	..	2	2	..	..	..	..	3	..	..	7
Totaal...	5	12	4	7	15	2	6	1	..	1	3	..	.	56
Manado		.	2	8	2	.	..	..	15	.	1	.	.	28
Batjan			.	1	1	.	11	2		..	.	.	.	15

BIJLAGE N°. 2.

STERKTE VAN HET GARNIZOEN

OP

TERNATE EN VERDERE POSTEN VAN DAT EILAND OP DEN 31en JUNIJ 1796.

WAAR GEPLAATST.	KAPITEIN.	KAPITEIN-LUITENANT.	LUITENANT.	VAANDRIG.	ADJUDANT.	GARNIZ.-SCHRIJVER.	SERGEANT.	KORPOR.	TAMBOER-MAJOOR.	TAMBOER-PIJPER.	SOLDATEN.	KAPITEIN-INGENIEUR.	VUURWER-KER.	BOMBARD.	KANONN.	BOSCHSCH.	TOTAAL.
Kasteel Orangie..........	1	1	2	2	1	1	7	20	1	10	174	1	2	1	9	31	248
In de tronkswacht........	..	..	..	..	..	..	1	..	..	..	6	..	..	..	..	..	7
Post Terlucco............	..	..	..	..	..	..	1	1	..	..	6	..	..	..	..	1	9
Kajoe Mejrah............	..	..	..	..	..	..	1	1	..	..	10	..	..	..	..	1	13
Ternaten, Koningswacht..	..	..	..	..	..	..	1	3	..	..	14	..	..	..	..	1	19
Tidor....................	..	..	..	..	..	..	1	3	..	..	16	..	..	..	..	1	21
Hospitaal................	..	..	..	..	..	..	1	..	..	..	5	..	..	..	..	..	6
Totaal....	1	1	2	2	1	1	13	28	1	10	231	1	2	1	9	35	323
Onder Ternate behoorden nog:																	
Manado...................	..	..	..	..	..	..	1	5	..	1	37	..	..	..	1	3	48
Batjan...................	..	..	..	..	..	..	1	..	..	..	16	..	..	..	1	2	20

BIJLAGE N°. 3.

EXTRACT UIT DE RESOLUTIËN VAN DEN RAAD DER AZIATISCHE BEZITTINGEN VAN DEN 20 APRIL 1801.

Het departement tot de Indische Zaken zich onledig houdende met het examen der successivelijk uit Indië ingekomen brieven en stukken, om daaruit te colligeren de ingredienten der geprojecteerde generale rescriptie, en bij die gelegenheid deszelfs bijzondere aandacht hebbende gevestigd op de missive van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië van den 20en December des jaars 1799, waarbij voorkomt een gedetailleerd verslag van de kloekmoedige verdediging van het eiland Ternate, tegen de herhaalde en woedende aanvallen van den gemeenen vijand, doet deswegens de navolgende zoo gewigtige als gepaste voordragt.

Medeburgers!

Zoo het waar zij, gelijk Cicero zegt, dat het een onbedriegelijk kenteeken is van de deugdzaamheid eens Staats, wanneer de misdaden niet slechts zonder aanzien van personen gestraft, maar waarin ook de deugden eene evenredige vergelding genieten. Zoo het daarentegen alleen de zwakken en verdorven of wel de despotieke regeringen zijn, die geen openlijke erkentenis aan uitmuntende daden hechten of die hare gunsten zonder regelmaat en naar willekeur uitdeelen, dan ook is het zeker een onzer eerste pligten tegen misbruiken te waken en den vrijen loop der wrekende geregtigheid onder ons bestuur te handhaven, maar ook met eene overgroote oplettendheid te zorgen dat alle schitterende daden en opofferingen voor het algemeen welzijn erkend en beloond worden naar evenredigheid van het nut dàt zij aan den staat hebben toegebragt. Het veronachtzamen van dit grondbeginsel is misschien de eenige reden, waarom die menigvuldige staatkundige deugden die bij het opslaan der jaarboeken van de Grieken en Romeinen, onze

verwondering te gelijk met onzen eerbied, bijkans op elke bladzijde, wekken, onder de hedendaagsche volken, zoo schaarsch gevonden worden.

Het is immers eene wet, die in het hart van alle menschen is ingeprent, dat niemand nalatig is zich zelven een voordeel te bezorgen, zoo hij niet op een nog grooter voordeel het oog heeft. Niemand zal zich van het gedeelte, dat hem is toegewezen, ontblooten, om den algemeenen schat te vermeerderen, zonder dat hij dringende beweegredenen hebbe, die hem hiertoe aandrijven. Het inwendig zelfgenoegen, welke de deugd haren betrachteren doet ontwaar worden moge voor den stoïschen wijsgeer eene genoegzame aanprikkeling ten goede zijn, bij het groot des menschdoms zijn deze verfijnde gewaarwordingen ongenoegzaam, om tegen zelfopofferingen, die toch ook de deugdzaamste mensch niet doen kan zonder eene overwinning op zich zelven te hebben behaald, in de weegschaal gelegd te worden. Uitwendige en meer tastbare belooningen, door het welwikkende oordeel van den braven Regent, naar de verdienstelijke daden afgemeten en door de hand der billijkheid uitgereikt, zijn de roersels die den drijfveder van alle regeringsvormen in het gemeen en van den democratischen in het bijzonder, moeten werkzaam houden en in kracht doen toenemen.

Dezen de opoffering vergoedende, welke wij ten voordeele van het algemeen gedaan hebben, wisschen niet alleen uit onzen geest, maar ook uit onze zinnen, het geheugen van de moeite die wij daartoe hebben aangewend en laten ons de waardij dier schatting niet gewaar worden. Het zijn deze aanmerkingen, het zijn deze grondbeginselen, die gijlieden allen u ten dien aanzien als onwrikbaar hebt voorgesteld, welke het departement tot de Indische Zaken genoopt hebben, de aandacht des Raads thans bijzonderlijk te bepalen op het gedrag door den afgetreden Gouverneur van Ternate, J. G. Budach, op dat eiland gehouden, als die, blijkens den jongsten brief van Generaal en Raden, met de grootste heldhaftigheid, dat eiland tegen de herhaalde en woedende aanvallen van de Engelschen en derzelver verbondelingen heeft verdedigd, die, schoon zelf niet rijkelijk met tijdelijke goederen gezegend, alle listige verzoekingen en verleidende aanbieding des vijands grootmoedig en met verachting heeft afgewezen, die de snerpende geeselroede van den honger met de zijne geduldig heeft gedragen, en het uiterst gebrek, hoezeer ook ten hoogsten top geklommen,

standvastiglijk versmaad, om getrouw aan zijnen eed, te midden van zoo veele lafhartig of trouwlooslijk aan den vijand overgegeven bezittingen, het aan hem toevertrouwde eigendom der republiek, voor dezelve ongeschonden te bewaren en die nu afgemarteld door de vermoeijenissen en verzwakt van ligchaam, door de Hooge Regering van daar, op zijn verzoek, is terug geroepen, om in Rade van India, als Extra Ordinair lid, zitting te nemen; op welke bevordering de goedkeuring van het uitvoerend bewind nog zal moeten worden ingewacht. Deze bevordering kan intusschen den braven Budach tot geene belooning worden gerekend, vermits de plaatshebbende vacatures aan de Hooge Tafel hem als 't ware bij opklimming, daarop een zeker regt gaven; ook is het gedrag diens mans aan het departement voorgekomen van dien aard en zoo loffelijk te zijn, dat hetzelve op eene bijzondere en buitengewoone wijze verdiend beloond te worden en vleid zich het departement, dat niet slechts uwer aller erkentelijk gevoel, maar ook tevens uwe wijsheid en staatkunde Ulieden ten dezen opzigte, met hetzelve gereedelijk zullen doen instemmen.

Op deze overeenkomst van gevoelens dan vertrouwende, heeft het Departement geraadpleegt over de soort van belooning, welke men dezen dapperen verdediger van 's Lands dierbare bezittingen op de beste en gevoegelijkste wijze zoude kunnen aanbieden, en hebben dezelve raadplegingen het departement tot het besluit gebragt, den Raad voor te stellen of Hoogstdezelve niet zoude kunnen resolveren vooreerst: dat ten bewijze van de goedkeuring en het genoegen des Raads over den ijver en de kloekmoedigheid, waarmede de eer van de natie is gehandhaaft door den Gouverneur van Ternate, J. G. Budach, voor denzelven zal worden vervaardigd een gouden gedenkpenning met een toepasselijken stempel en gelijk tegenschrift ter waarde van .... Carolus guldens, hangende aan een keten van hetzelfde metaal, om bij de eerste veilige gelegenheid naar Indië te worden gezonden.

Ten tweeden: dat dezelve gedenkpenning aldaar ontvangen zijnde, voormelden afgetreden Gouverneur van Ternate (alsdan Extra Ordinair Raad van Indië) op een opzettelijk daartoe te bepalen uur, zal worden verzocht ter vergadering, en van daar door eene Commissie, bestaande uit den Directeur-Generaal en drie zoo ordinaire als extra ordinaire Raden, worden geleid naar de parade, alwaar hij onder het genot der militaire honneurs

zal worden ontvangen door den Gouverneur-Generaal, die voor 't front en ten aanhoore van een iegelijk, deze uwe resolutie voorgelezen hebbende, den keten met den gedenkpenning er aan, hem zal omhangen en na het afloopen dezer plegtigheid met de gedecerneerde Commissie, terug geleiden naar de vergaderzaal.

Ten derde: dat inmiddels dat deze gedenkpenning wordt vervaardigd en er zich een bekwaam en veilige gelegenheid tot deszelfs verzending aanbied, het noodige getal geautentiseerde afschriften op pergament en met het groot zegel gedrukt op een papieren ruit, voorzien, met den meesten spoed zullen worden in gereedheid gebragt, om langs verschillende wegen naar Indië verzonden en door den Gouverneur-Generaal ter hand gesteld te worden aan meergemelden afgetreden Gouverneur van Ternate J. G. Budach, om te strekken tot deszelfs informatie en met te kennen gave, dat de Raad het daarvoor wil gehouden hebben, alsof hij reeds met de vervaardigd wordende gedenkpenning en keten op de vorenstaande plegtige wijze ware omhangen geworden.

Ten vierden: dat aan allen, die deel gehad hebben aan de manmoedige verdediging van Ternate, voor zoo veel zulks zal mogelijk zijn, nu of in 't vervolg de goedkeuring en het genoegen des Raads zal worden bekend gemaakt en dat dezelve verlangd, dat op die allen, voor zoo verre zij daarvoor vatbaar zijn, bij plaatshebbende bevorderingen, eene bijzondere aandacht worden geslagen.

Ten vijfden: dat copie dezer resolutie almede zal worden gezonden aan Gouverneur-Generaal en Raden, om te strekken tot derzelver narigt en om zich dien conform te gedragen.

Het Departement geeft eindelijk nog in consideratie of gijlieden deze propositie amplecterende, niet zoude kunnen goedvinden, hetzelve te authoriseren en te gelasten, om met den burger Holtshey hier ter stede, het vervaardigen des gedachten gedenkpenning te arrangeren: mits echter alvorens iets daarin dadelijk te bewerkstelligen, Ulieden doende behoorlijk verslag van al het ter die zake verhandelde.

Ter ordonnantie van voorz. departement,

AMSTERDAM, (*was get.*) VAN GOENS.

20 April, 1801.

Waaruit zijnde gebleken, het heldhaftig, onverschrokken en standvastig gedrag van den toenmaligen Gouverneur van Ternate J. G. Budach, thans zitting hebbende aan de Hooge Tafel, als Raad extra ordinair van Indië, door denzelven op eene zoo roemrijke en gedistingeerde wijze ten toon gespreid bij de defensie van dat eiland tegen de Engelschen en derzelver medestanders. Als hebbende bij die gelegenheid, ofschoon zelve niet rijkelijk bedeeld met tijdelijke goederen, alle listige verzoekingen en verleidende aanbiedingen des vijands, met zoo veel grootmoedigheid en verachting van de hand gewezen, en niet geschroomd met de zijnen het uiterste gebrek, hoezeer ook ten hoogsten top geklommen, met geduld en standvastigheid te verduren, om, getrouw aan eed en pligt, te midden van zoo vele lafhartiglijk aan den vijand overgegevene Bezittingen het aan hem toebetrouwde pand ongeschonden voor deze republiek te bewaren. En bij de deliberatien over dat allezins loffelijk gedrag van den opgemelden Gouverneur Budach, en over het daaruit geresulteerd behoud voor dezen staat van dat gedeelte van deszelfs buitenlandsche Bezittingen, zijnde geconsidereerd, dat een zoo prijswaardig en belangeloos gedrag allezins meriteerd, ten voorbeelde en aanmoediging van anderen, en ten bewijze der goedkeurende en erkentelijke gevoelens van deze vergadering, op eene buitengewone en gedistingeerde wijze te worden beloond, wordt op die en andere bij den voorschreven voordragt gelegde en aangegeven gronden, en uit aanmerking dat de bevordering tot Raad extra ordinair van Indië, die hem door den Commissarissen Generaal reeds is opgedragen, den braven Budach echter tot geene genoegzaam voldoende belooning kan worden gerekend, besloten [1].

1°. Als in de voordragt voorgesteld.

2°. Als voren.

3°. Als voren.

4°. Dat aan allen zonder onderscheid die deel hebben gehad aan de manmoedige verdediging van Ternate, nu of in het vervolg, voor zoo veel zulks mogelijk zal zijn, de goedkeuring en het genoegen van dezen Raad zal worden bekend gemaakt en bewezen, zoowel door de uitdeeling van zilveren gelijksoortige gedenkpenningen aan de officieren,

[1] Wij hebben deze punten als overeenstemmende met het voorgestelde hier niet herhaald.

en van drie maanden buitengewone soldij aan de gemeene militairen, als door eene aanschrijving aan Gouverneur Generaal en Raden van Indië, dat de Raad verlangt dat op die allen voor zoo ver zij daarvoor vatbaar zijn, bij plaatshebbende bevorderingen, een bijzonder regard worde geslagen.

5°. Als in de voordragt voorgesteld.

En wordt het Departement tot de Indische zaken bij deze verzocht en geauthoriseerd met den Medailleur Holtshey binnen deze stad, te overleggen de vervaardiging niet alleen van de meergedachten gouden gedenkpenning en keten en de daartoe te bepalen waarde, maar ook een getal van vijftig der hier bovengenoemde zilveren penningen van verschillende grootte, geevenredigd naar de onderscheiden rangen der respective officieren; om vervolgens en alvorens in deze iets te effectueren alhier verslag te doen van deszelfs verrigtingen en bevindingen.

Den 7den Mei daaraanvolgende werd door de Leden van het Departement tot de Indische zaken, aan wien de vervaardiging van de gouden medaille bestemd voor den gewezen Gouverneur Budach was opgedragen, ter tafel gebragt eene teekening van eene zoodanige medaille met eene beschrijving en berekening der kosten.

De teekening en berekening en gros der kosten werd geapprobeerd en authorisatie verleend, die te laten vervaardigen. In de vergadering van den 24sten September daaraanvolgende, werd ter tafel gebragt een proeve van een gouden en van een zilveren medaille, gedestineerd geweest voor den gewezen, doch nu overleden Gouverneur van Ternate J. G. Budach en voor de overige officieren.

Beide proef-medailles werden geapprobeerd en het Departement tot de Indische zaken geauthoriseerd, het noodige getal te doen vervaardigen, volgens het gearresteerde in de vergadering van den 20sten April jl. onder eene geringe verandering in de inscriptie in den aan hetzelve Departement bekenden zin dezer vergadering [1].

---

[1] Waarin deze verandering bestaan heeft, wordt bij de resolutie niet opgegeven.

Nadat de veranderde gouden medaille en de overige zilveren op den 9den November 1801 in de vergadering waren gebragt, werd besloten die met de eerstkomende gelegenheid naar Indië te verzenden, en in de vergadering van den 21sten daaraanvolgende bepaald, dat met het schip Arnestein, Kapitein Stokbroo, naar Indië zouden worden gezonden de gouden medaille en een getal van dertig zilveren; de eerste bestemd voor de nagelatene erven van den Gouverneur van Ternate J. G. Budach, en de overige voor de meest verdienstelijke officieren der bezetting, die onder hem een zoo belangrijk aandeel aan de verdediging hadden gehad.

Aan ieder der Leden van den Aziatischen Raad, zoo mede aan den Secretaris, werd een exemplaar der zilveren medaille afgegeven, terwijl het Departement van Financiën werd verzocht en geauthoriseerd de overgelegde rekening van den Medailleur Holtshey, ter zake der voorschreven medailles, ten bedrage van ƒ 1341-9 te examineren, en accoord en in orde bevonden wordende, te doen betalen.

BIJLAGE No. 4.

EXTRACT UIT DEN APARTEN BRIEF VAN DEN GOUVERNEUR VAN JAVA'S NOORD-OOSTKUST, NICOLAUS ENGELHARDT, VAN DEN 24en NOVEMBER 1802.

Voorts heb ik de eer, UHEdelh. bij dezen ter gerespecteerde kennis te brengen, dat als een gevolg van het aangeschrevene door UHEdelh. bij Hoogst-derzelver apart schrijven van den 28en September jl.; alhier op de paradeplaats ten overstaan van twee Leden uit den Politieken Raad, geadsisteerd door den Secretaris Jacobus Albertus van Middelkoop, in het bijzijn van den zoon, (de Onderkoopman, Soldij-Boekhouder en Dispencier S. G. Budach) van wijlen den Heer Raad Extra Ordinair en gewezen Gouverneur van Ternate, Johan Godfried Budach, zoomede de zoodanige alhier present zijnde persoonen die onder het Bestuur van gemelden Heer Budach te Ternate bescheiden zijn geweest, aan het publiek is voorgelezen geworden, het door UHEdelh. bij opgenoemde aparte missive herwaards gezonden Extract uit de resolutien van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen van den 20en April 1801, waarbij Haar-Wel-Edel-HAchtb. besloten hebben de gemelde Heer Budach en deszelfs strijdgenooten een vereerend getuigenis te geven van achting en goedkeuring over hun gedrag in de verdediging van het Gouvernement Ternate.

En dat zich de weduwe zoowel als de zoon van wijlen Zijn Ed. vervolgens bij mij hebben vervoegd, en te kennen gegeven ten uitersten getroffen te zijn over het zoo gunstig besluit dat de Heeren Meesters ten opzigte van gemelden Heer Budach en deszelfs familie hebben gelieven te nemen. Alzoo hetzelve ten blijke strekte dat Haar-Wel-Edel-HAchtb. volkomen voldaan waren over het gehouden gedrag en de bestiering van gedachten Heer Budach als Gouverneur te Ternate, en waarvoor zij beiden zoowel als voor de Eer die hun hierdoor mede is aangedaan hun nederigste dankbetuiging waren aanbiedende. Zullende ik voorts

niet in gebreke blijven om blijkens UHEdelh. nader schrijven van 9 November jl. uit naam der Heeren Meesters aan de weduwe van wijlen gemelden Heer Budach ter hand te stellen de door Hun Wel-Ed. Hoog Achtb. overgezonden goude medaille, zoodra die door mij ontvangen zal zijn, en dan dezelve tevens aanbieden eene somme van zes honderd guldens in stede van de daarbij geprojecteerde goude keten, terwijl ik zoo vrij ben UHEdelh. te verzoeken, te mogen worden geïnformeerd of de uitbetaling daarvan moet gedaan worden in contante dan wel in papieren van crediet.

86STE VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP WOENSDAG 28 DECEMBER 1864, TEN 1 URE.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, Bleeker, van Rees, de Veer, Potter, Gevers Deynoot, Roorda, Gallois en de Sekretaris.

Nadat de Voorzitter bij het openen der vergadering heeft medegedeeld, dat de heer Millard, het secretariaat van het Instituut heeft op zich genomen en deze als zoodanig is verwelkomd, worden de notulen der voorgaande bijeenkomst voorgelezen en goedgekeurd.

Vervolgens wordt kennis gegeven der ingekomen brieven van de heeren André Wiltens, P. Favre, Kinder de Camerecq, en Ew. A. Ludeking, verklarende hunne benoeming tot lid van het Instituut aan te nemen; van den heer F. C. Zillesen te Amsterdam die zich daarvan verschoont.

Wordt besloten het lidmaatschap van het Instituut aan te bieden aan den heer W. E. Kroesen, Lid in den Raad van Nederlandsch Indië; en den heer J. Keuchenius, gewezen administrateur der tinmijnen op Banka, op zijn verzoek, tot lid van het Instituut te benoemen.

Aangeteekend dat zijn ingekomen de volgende boekwerken:

a. Van den Minister van Binnenlandsche zaken:

1. F. A. G. Miquel, Annales Musei Botanici Lugduno-Batavi. 1 deel, aflev. 9 en 10.

b. Van een der Leden:

Verslag van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen over 1862—63.

c. Wijders de volgende handschriften:

1. Nederland en Japan, door Mr. J. A. van der Chijs, 2 deelen.

2. Verovering van het eiland Java door Engelsche wapenen in 1811, door Mr. H. G. Nahuys van Burgst, 1 deel.

en *d* dat voor de Bibliotheek is aangekocht:

Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koningrijk der Nederlanden, door Graaf van Hogendorp. 2de verbeterde uitgave, onder toezigt van Mr. J. R. Thorbecke. 10 deelen. 5 stukken.

Medegedeeld de volgende brieven:

1o. Van het Lid Dr. A. B. Cohen Stuart, gedagteekend Batavia 9 September, in antwoord op eene uitnoodiging van het bestuur, om de Vergleichungs-tabellen der Mahomm. und Christ. Zeitrechnung van Dr. Wüstenfeld zoo mogelijk op de Javaansche tijdrekening toepasselijk te maken, waaraan de heer Cohen Stuart zich bereid verklaart zooveel en zoo spoedig mogelijk te voldoen onder opmerking, dat de Javaansche tijdrekening eenige punten van twijfel oplevert, die vooralsnog niet wel toelaten voor eenigzins verwijderde tijdperken, met zekerheid den juisten dag te bepalen, waarop elk gegeven dag van onze tijdrekening of omgekeerd, ingevallen is of invallen zal en het zelfs nog de vraag is, in hoever thans overal, waar die tijdrekening heerscht, in alle bijzonderheden (bv. in de onregelmatigheid van het jaar *Dal*), overeenstemming bestaat; terwijl voor eene benadering die toch niet ligt meer dan een of hoogstens twee dagen van de werkelijkheid afwijken kan, de tabellen van Wüstenfeld zelven reeds voldoende zijn, wanneer men slechts eens vooral in aanmerking neemt, dat het Javaansche jaartal altijd 512 bij het Arabisch vóór is en dat voor de verschillende regeling der schrikkeljaren (Arabisch 4 jaren op de 30; Javaansch 3 jaren op de 8 jaren) nu de eene dan de andere tijdrekening een dag vooruit komt; men zou er dan ten overvloede in eene nieuwe kolom de namen of cijfers der Javaansche Windoe-jaren bij kunnen aanteekenen, doch daaruit nog niet met zekerheid kunnen afleiden, in welke jaren de eene tijdrekening bij de andere voor of achter is, zoolang nog twijfel bestaat over de meer of min geregelde of willekeurige vereffening, die de Javaansche kalender heeft moeten ondergaan, om tot heden met den Arabischen over het algemeen gelijken tred te houden, waarbij die anders met elke 120 jaren één dag vooruit zou kunnen zijn. Ofschoon dus tabellen als die van Wüstenfeld voor de Javaansche tijdrekening buiten eenen zeer

engen kring van tijd en plaats slechts een min of meer hypothetisch karakter kunnen dragen, schijnt het dat zij ook om over die twijfelachtige punten tot zekerheid te geraken, door toetsing aan voorkomende bescheiden, van goede dienst kunnen zijn, vooral wanneer daarbij ook de week- en marktdagen in aanmerking genomen worden.

Den Secretaris wordt opgedragen om met volledige aanteekening van dit antwoord, den heer Cohen Stuart mede te deelen, dat het Bestuur met veel belangstelling meerdere inlichting zal te gemoet zien en op zijne toezegging grooten prijs stelt.

2°. Van den heer Lebret te Kedawoeng (Passaroean) 1 September, ten geleide der beantwoording van de vragen door het Instituut gesteld bij brief van Augustus 1863 betreffende het landbezit op Java.

Gesteld in handen van den Secretaris om te berigten welk gebruik daarvan kan worden gemaakt; ook in verband tot zijne mededeeling, dat in der tijd door hem aan het Ministerie van Koloniën is ingediend een overzigt der voornaamste punten, behandeld bij de monographien der suikerfabrieken op Java, waaronder ook eenige gegevens, betreffende dat landbezit zijn opgenomen.

Op grond der bezwaren, die ondervonden zijn bij het doen drukken van het stuk van den heer Scheltema over de Karimon-eilanden, zoo ten opzigte der correctie, als de onvolledigheid der daarbij behoorende kaarten, waardoor de uitgave van het 3de nommer der bijdragen van het Instituut te zeer wordt vertraagd, besluit het Bestuur bedoeld stuk voorloopig ter zijde te stellen en den heer Scheltema daarvan kennis te doen dragen.

Door den Voorzitter wordt weder ter sprake gebragt het voorstel van Prof. Roorda betrekkelijk de ondersteuning van het Instituut bij de uitgaaf van een Javaansch werk, twee stukken bevattende uit de Wayang Poerwa.

Reeds in de bijeenkomst van het Bestuur op 27 October 1863, en in het laatst algemeen verslag het nut dier uitgaaf erkend en de ondersteuning van het Instituut toegezegd zijnde, drukt de Voorzitter thans zijne meening uit, dat het tot den eigenaardigen werkkring des Instituuts behoort, de uitgaaf van dat werk door deze instelling zelve te doen geschieden, waarvoor eene som van *f* 600.— beschikbaar zou kunnen gesteld worden; dat bovendien in verband tot Art. 22 van het Reglement de billijkheid vordert, zoodanig werk op kosten van het Instituut, onder bereik van alle leden te brengen, welk doel

2. Verovering van het eiland Java door Engelsche wapenen in 1811, door Mr. H. G. Nahuys van Burgst, 1 deel.

en *d* dat voor de Bibliotheek is aangekocht:

Bijdragen tot de huishouding van staat in het Koningrijk der Nederlanden, door Graaf van Hogendorp. 2de verbeterde uitgave, onder toezigt van Mr. J. R. Thorbecke. 10 deelen. 5 stukken.

Medegedeeld de volgende brieven:

1o. Van het Lid Dr. A. B. Cohen Stuart, gedagteekend Batavia 9 September, in antwoord op eene uitnoodiging van het bestuur, om de Vergleichungs-tabellen der Mahomm. und Christ. Zeitrechnung van Dr. Wüstenfeld zoo mogelijk op de Javaansche tijdrekening toepasselijk te maken, waaraan de heer Cohen Stuart zich bereid verklaart zooveel en zoo spoedig mogelijk te voldoen onder opmerking, dat de Javaansche tijdrekening eenige punten van twijfel oplevert, die vooralsnog niet wel toelaten voor eenigzins verwijderde tijdperken, met zekerheid den juisten dag te bepalen, waarop elk gegeven dag van onze tijdrekening of omgekeerd, ingevallen is of invallen zal en het zelfs nog de vraag is, in hoever thans overal, waar die tijdrekening heerscht, in alle bijzonderheden (bv. in de onregelmatigheid van het jaar *Dal*), overeenstemming bestaat; terwijl voor eene benadering die toch niet ligt meer dan een of hoogstens twee dagen van de werkelijkheid afwijken kan, de tabellen van Wüstenfeld zelven reeds voldoende zijn, wanneer men slechts eens vooral in aanmerking neemt, dat het Javaansche jaartal altijd 512 bij het Arabisch vóór is en dat voor de verschillende regeling der schrikkeljaren (Arabisch 4 jaren op de 30; Javaansch 3 jaren op de 8 jaren) nu de eene dan de andere tijdrekening een dag vooruit komt; men zou er dan ten overvloede in eene nieuwe kolom de namen of cijfers der Javaansche Windoe-jaren bij kunnen aanteekenen, doch daaruit nog niet met zekerheid kunnen afleiden, in welke jaren de eene tijdrekening bij de andere voor of achter is, zoolang nog twijfel bestaat over de meer of min geregelde of willekeurige vereffening, die de Javaansche kalender heeft moeten ondergaan, om tot heden met den Arabischen over het algemeen gelijken tred te houden, waarbij die anders met elke 120 jaren één dag vooruit zou kunnen zijn. Ofschoon dus tabellen als die van Wüstenfeld voor de Javaansche tijdrekening buiten eenen zeer

engen kring van tijd en plaats slechts een min of meer hypothetisch karakter kunnen dragen, schijnt het dat zij ook om over die twijfelachtige punten tot zekerheid te geraken, door toetsing aan voorkomende bescheiden, van goede dienst kunnen zijn, vooral wanneer daarbij ook de week- en marktdagen in aanmerking genomen worden.

Den Secretaris wordt opgedragen om met volledige aanteekening van dit antwoord, den heer Cohen Stuart mede te deelen, dat het Bestuur met veel belangstelling meerdere inlichting zal te gemoet zien en op zijne toezegging grooten prijs stelt.

2°. Van den heer Lebret te Kedawoeng (Passaroean) 1 September, ten geleide der beantwoording van de vragen door het Instituut gesteld bij brief van Augustus 1863 betreffende het landbezit op Java.

Gesteld in handen van den Secretaris om te berigten welk gebruik daarvan kan worden gemaakt; ook in verband tot zijne mededeeling, dat in der tijd door hem aan het Ministerie van Koloniën is ingediend een overzigt der voornaamste punten, behandeld bij de monographien der suikerfabrieken op Java, waaronder ook eenige gegevens, betreffende dat landbezit zijn opgenomen.

Op grond der bezwaren, die ondervonden zijn bij het doen drukken van het stuk van den heer Scheltema over de Karimon-eilanden, zoo ten opzigte der correctie, als de onvolledigheid der daarbij behoorende kaarten, waardoor de uitgave van het 3de nommer der bijdragen van het Instituut te zeer wordt vertraagd, besluit het Bestuur bedoeld stuk voorloopig ter zijde te stellen en den heer Scheltema daarvan kennis te doen dragen.

Door den Voorzitter wordt weder ter sprake gebragt het voorstel van Prof. Roorda betrekkelijk de ondersteuning van het Instituut bij de uitgaaf van een Javaansch werk, twee stukken bevattende uit de Wayang Poerwa.

Reeds in de bijeenkomst van het Bestuur op 27 October 1863, en in het laatst algemeen verslag het nut dier uitgaaf erkend en de ondersteuning van het Instituut toegezegd zijnde, drukt de Voorzitter thans zijne meening uit, dat het tot den eigenaardigen werkkring des Instituuts behoort, de uitgaaf van dat werk door deze instelling zelve te doen geschieden, waarvoor eene som van *f* 600.— beschikbaar zou kunnen gesteld worden; dat bovendien in verband tot Art. 22 van het Reglement de billijkheid vordert, zoodanig werk op kosten van het *Instituut*, onder bereik van alle leden te brengen, welk doel

geenszins ten volle bereikt zou worden door het oorspronkelijk voorstel van Prof. Roorda, om het Instituut 50 exemplaren toe te wijzen tegen eene te gemoetkoming van *f* 600.—

Dewijl ook bij den heer Roorda daartegen geene bezwaren bestaan, en hij bovendien zich bereid verklaart, zoowel voor den druk van voormeld werk, met eene nieuwe Javaansche letter, als voor de correctie der proeven zorg te dragen, terwijl de kosten daarvan de aangevraagde som vermoedelijk niet zullen overschrijden zoo niet daar beneden blijven, neemt de vergadering dienovereenkomstig een besluit.

Vervolgens wordt de discussie geopend over de wijzigingen, te brengen in de statuten van het Instituut, den aard en de strekking daarvan, het ontwerpen van een geheel nieuw of slechts van een herzien Reglement, hetzij volgens de voorstellen van den Voorzitter, hetzij naar de aanwijzing der Commissie, die met de beoordeeling daarvan is belast geweest.

De vergadering, overwegende dat welke naam ook gegeven worde aan die verandering of herziening, in elk geval het oogmerk niet bestaat, de grondslagen waarop het Instituut rust, aan te tasten, zoodat op de betrekking der leden tot deze instelling geen inbreuk zal worden gemaakt; dat inmiddels de omstandigheden en behoeften des tijds wijziging of herziening van het Reglement vorderen, meer in het bijzonder door het vervallen van eenige artikelen of de noodzakelijkheid ot aanvulling van anderen en dat de bevoegdheid daartoe is opengesteld bij Art. 32 der statuten, behoudens de verpligting om elk voorstel tot verandering van het Reglement, aan de beslissing eener algemeene vergadering te onderwerpen, zoo is besloten tot eene buitengewone bijeenkomst op den 4den Januarij ek. met het doel, de punten van herziening naar het ontwerp van den Voorzitter onder Let. B, aangevuld bij dat onder L. C., in opzettelijke overwegging te nemen.

De heer G. S. de Veer deelt zijn voornemen mede de residentie te verlaten en verzoekt als gevolg daarvan zijn ontslag als Lid van het Bestuur en als Voorzitter der 4de afdeeling van het Instituut.

Hoezeer met leedwezen vernomen, wordt aan dien wensch voldaan, onder dankbetuiging voor de diensten door den heer de Veer aan het Instituut bewezen.

De vergadering wordt hierna gesloten.

87STE VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP WOENSDAG 4 JANUARIJ 1865, DES MIDDAGS TEN 1 URE.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, van Rees, Gevers Deynoot, Francis en de Sekretaris.

De Notulen der vorige vergadering worden gelezen en gearresteerd.

Uithoofde der geringe opkomst van de Leden des Bestuurs, hoezeer het aantal dat tegenwoordig is op grond van Art. 2 van het Huishoudelijk Reglement allezins bevoegd is tot het nemen van een wettig besluit, wenscht de vergadering de afwezigen nog in de gelegenheid te stellen, de discussiën over het belangrijk aan de order gesteld onderwerp: de herziening van het Reglement van het Instituut, overeenkomstig het ontwerp van den Voorzitter, te kunnen bijwonen, en wordt dientengevolge de beraadslaging uitgesteld tot Zaturdag den 7 dezer; waarna deze bijeenkomst wordt gesloten.

88ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP ZATURDAG 7 JANUARIJ 1865, DES MIDDAGS TEN 1 URE.

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, van Rees, Gevers Deynoot, Francis, van Herwerden, Potter, Bleeker en de Sekretaris.

De Notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Den Sekretaris wordt opgedragen aanteekening te houden dat de Heer L. F. Revius op zijn verzoek, onder ulto. December jl. is ontheven van de functiën van Adjunct-Sekretaris en Bibliothekaris.

Overeenkomstig het bijzonder doel dezer vergadering worden de discussiën gevoerd over het vaststellen van een nieuw Reglement voor het Instituut. De beraadslaging ten einde gebragt zijnde, is in deze bijeenkomst een ontwerp opgemaakt en gevoegd bij de notulen dezer vergadering, ten einde op eene nader te bepalen algemeene vergadering aan de goedkeuring der leden te worden onderworpen.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

89ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP DINGSDAG 18 APRIL 1865, DES MIDDAGS TEN 2 URE.

Tegenwoordig de heeren Dr. Bleeker (Vice-President), van Herwerden, Gevers Deynoot, Francis en de Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden na voorlezing goedgekeurd.

De Vice-President herinnert het verlies door het Instituut van twee zijner bestuursleden, de heeren P. van Rees en T. J. Willer, beiden onlangs overleden, en brengt regtmatige hulde aan hunne verdiensten, hunnen ijver en hunne warme belangstelling in deze instelling steeds aan den dag gelegd.

Met leedwezen neemt het bestuur kennis dat de heer Gallois door herhaalde verpligte afwezigheid daartoe gedrongen, ontslag verzoekt als lid van het bestuur; de vergadering daarin moetende berusten, wenscht haren dank aan den heer Gallois te betuigen voor de belangrijke diensten het Instituut bewezen.

Aanteekening gehouden van het bedanken der leden:

C. F. Pahud, J. van Swieten en J. Ellis.

Zoo mede van de volgende brieven:

a. Van de heeren Mr. W. Rappard en J. H. E. Vosmaer, beiden het berigt behelzende, dat zij het lidmaatschap aannemen.

b. Van den Voorzitter der Societé Asiatique te Parijs, dd. 22 Maart jl., in antwoord op het schrijven van het Instituut van 29 Augustus 1864, N°. 556, de mededeeling behelzende, dat het Journal Asiatique van af 1 Julij zal worden gezonden aan het Koninklijk instituut.

De Secretaris geeft kennis dat ingekomen is het antwoord van den heer T. A. F. van der Valk te Soerakarta op de vragen namens het bestuur hem voorgelegd omtrent de beteeke-

nis van sommige in het Javaansch Wetboek Angger Gladag, door het Insituut tot de uitgave bestemd, voorkomende woorden en zaken.

Den Sekretaris wordt opgedragen het bestuurslid Dr. T. Roorda dit antwoord in handen te stellen, met verzoek om inlichting, en ook om de bewerking van dat uit te geven Wetboek op zich te willen nemen.

Door den Secretaris wordt voorgelezen een brief van den Directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie, den Hoogleeraar H. Schlegel, aanbiedende een manuscript van den heer H. von Rosenberg, het verhaal bevattende zijner reistogten in de afdeeling Gorontolo op Celebes, waarvan de uitgave door dien Hoogleeraar allezins wenschelijk wordt geoordeeld en tot welk einde dat werk aan het Instituut wordt afgestaan, onder voorwaarde dat aan hem 25 losse exemplaren verstrekt worden.

Hierop wordt besloten het manuscript in handen te stellen van de tweede afdeeling van het Instituut, met verzoek om zoo spoedig mogelijk te dienen van advies.

Vervolgens wordt der vergadering mededeeling gedaan van eenen brief van den heer A. M. Coster te Suriname, bevattende het berigt, dat voor het Instituut is afgezonden, eene beschrijving door hem van het leven, de zeden en gewoonten der Boschnegers in de kolonie Suriname, waarbij gevoegd is een afschrift van een verslag in het jaar 1856 aan den toenmaligen gouverneur C. P. Schimpf ingediend, over eene reis door den heer Coster in de bovenlanden van Coppename gedaan.

Den Secretaris wordt opgedragen bij aankomst dier stukken deze te stellen in handen van de 4de afdeeling met verzoek om advies.

Voorlezing der volgende brieven van de 3de afdeeling van het Instituut.

a. van 27 Maart houdende mededeeling:

1°. Dat zijn afgetreden de tegenwoordige President en Secretaris dier afdeeling, die niet wenschen te worden herkozen; dat ter hunner vervanging zijn gekozen:

als President: den heer Dr. Bleeker;

als Secretaris: » » L. P. Revius.

2°. Dat aan het Hoofd-Bestuur het voorstel wordt onderworpen, de tweede en derde afdeeling te vereenigen, waardoor waarschijnlijk het aantal leden, dat de vergaderingen

zal bijwonen, vermeerderen en de wetenschappelijke arbeid toenemen zal.

3°. Dat de afdeeling de aandacht van het Bestuur vestigt op een stuk, door den heer Leupe reeds in den aanvang van 1864 ingezonden, eene opgave bevattende van hetgeen voorkomt in de Tijdschriften van het Zeewezen van Tromp en Verveer, Pilaer en Obreen en J. Swart, betreffende onze Oost- en West-Indische bezittingen enz.; eene bijdrage die niet alleen nog niet is behandeld, maar waarvan zelfs de steller niets heeft vernomen.

De vergadering neemt hierop de volgende besluiten:

1°. De mededeeling der verkiezing van een nieuw bestuur aan te nemen voor kennisgeving.

2°. Het voorstel tot vereeniging van de 2de en 3de afdeeling af te wijzen, als niet overeen te brengen met het doel, waarmede de afdeelingen van het Instituut nog kortelings gevormd zijn en waarvan het nut bij eene langere proef door de gewenschte uitkomsten zal kunnen bewezen worden.

3°. Dat den Secretaris, na inlichting te hebben gegeven omtrent de vermoedelijke oorzaken, waardoor het stuk van den heer Leupen door den toenmaligen Sekretaris onafgedaan is gelaten, opgedragen wordt aan de plaatsing daarvan bij de eerste geschikte gelegenheid, in de bijdragen des Instituuts gevolg te geven.

b. Brief van dezelfde dagteekening, het gevoelen der afdeeling bevattende, omtrent de historische waarde van de Consideratiën over den tegenwoordigen staat van deNederl. Oost-Indische maatschappij, door de Raden van Indië van Imhoff, de Haze en van Schinne.

Dewijl de afdeeling den twijfel oppert, of de historische waarde van dat stuk, waarvan de belangrijkheid, den tijd waarin het is geschreven, in aanmerking nemende, door haar niet wordt miskend, echter wel groot genoeg is om door het Instituut te worden uitgegeven, gelijk het manuscript daar ligt, te meer omdat daarvan reeds eene Fransche vertaling bestaat, geeft die afdeeling in overweging om enkele hoofdstukken, die meer in verband staan met de vraagstukken van den dag in de Bijdragen van het Instituut op te nemen, vooral indien kan worden opgespoord, welk gevolg aan de punten, bij dat rapport behandeld, in der tijd gegeven is, en zoo daarbij nog geraad-

pleegd zou kunnen worden het originele stuk, voorzien van belangrijke kantteekeningen, in 's Rijks archief aanwezig.

Ten slotte wordt door de afdeeling eene lijst overgelegd van eenige in het oud koloniaal archief aanwezige belangrijke geschriften, betrekking hebbende op den toestand der O. I. Compagnie van het midden tot het einde der vorige eeuw.

De vergadering overweegt, dat hoezeer het denkbeeld door de afdeeling geopperd, allezins aanprijzing verdient, het belang der onderwerpen, bij dat manuscript behandeld, hoofdzakelijk moet worden afgemeten naar de gevolgen die toen daaruit zijn voortgevloeid, in verband tot het actuele standpunt dierzelfde kwestien van den dag: dat het onderzoek daarnaar niet zonder bezwaar is en in elk geval tijd vereischt, zoodat het Bestuur besluit den inzender van het manuscript kennis te geven, zoowel van het advies der afdeeling als van het voornemen des Bestuurs, om bij voorkomende gelegenheid, zooveel mogelijk gebruik van het aangeboden stuk te maken, onder dankbetuiging wijders van het door hem gegeven en door het Bestuur op prijs gestelde blijk van belangstelling en medewerking.

De voormelde lijst door de afdeeling aangeboden, wordt den Secretaris in handen gesteld, om daarop voor de Bijdragen des Instituuts ter geschikter tijd te letten.

Hierna de aandacht der vergadering door den Sekretaris gevestigd zijnde op Art. 15 der Bepalingen voor de afdeelingen van het Instituut, waarbij voorgeschreven is het indienen van Verslagen van den staat en werkzaamheden dier afdeelingen, gedurende het afgeloopen Instituuts-jaar, als bouwstof voor het algemeen Verslag van het Bestuur des Instituuts, wordt besloten die afdeelingen aan het tijdig inzenden dier Verslagen te doen herinneren.

De Sekretaris wordt vervolgens gemagtigd om het contract voor de huur van het locaal der vergaderingen van het Instituut met drie maanden te verlengen, en dat met den uitgever van de Bijdragen en werken van het Instituut stilzwijgend vooreerst te continueren.

Het concept van het herzien Reglement des Instituuts in de voorgaande vergadering reeds vastgesteld zijnde, wordt thans besloten, dat ontwerp te doen drukken en aan de leden in Nederland aanwezig, ter kennisname te zenden, om daarover in de eerstvolgende algemeene vergadering eene beslissing te nemen.

Het Bestuur vervolgens overwegende, dat in die aanstaande

algemeene vergadering zal behooren te worden voorzien in de vacatures van Bestuursleden, ontstaan door aftreding of overlijden, besluit om in eene voorafgaande, nader te bepalen bijeenkomst vast te stellen de drietallen overeenkomstig Art. 9 van het Reglement aan de algemeene vergadering voor te stellen.

Aanteekening der volgende ingekomen boekwerken, als:

Verhandelingen der Koninkl. Academie van Wetenschappen te Amsterdam.

Verslagen en mededeelingen dier Academie afdeeling Letterkunde, 8e deel. 3e stuk.

Idem der afdeeling Natuurkunde. 17e deel. 3e stuk.

Bulletin de la Société de Geographie, November 1864 tot Februarij 1865.

Verhandelingen van het Koninkl. Instituut van Ingenieurs. 1864—65. 1e aflevering.

Notulen van idem vergadering van 8 November 1864.
idem idem van 14 Februarij 1865.

Notulen van het Indisch Genootschap, 6 en 27 Januarij 1865.

Javaansche Almanak voor 1865 onder redactie van den heer Cohen Stuart,

1 Javaansche } editie.
1 Nederlandsche }

Geschenk van den Redacteur.

Statistiek van den Handel en Scheepvaart van het Koningrijk der Nederlanden over 1863. Geschenk van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Erstes Jahresbericht des Vereins für Erdkunde te Dresden.

Tijdschrift van Nederlandsch Indië, Januarij, Februarij, Maart en April 1865, (bij abonnement.)

Ichtyologische Atlas van Dr. P. Bleeker, 18 afleveringen. Bijdragen tot de kennis van het Landelijk stelsel op Java, door S. van Deventer, Jz. 1 deel. Geschenken van den Minister van Kolonien.

De vergadering wordt hierna gesloten.

INHOUD.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH INDIË.

UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIË.

NIEUWE VOLGREEKS.

ACHTSTE DEEL.

3e STUK.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.
1865.

INHOUD.

DE KOLONIALE POLITIEK

ONDER

DEN RAADPENSIONARIS

RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK.

Bovenstaande titel brenge niemand in de gedachte, dat hetgeen hier volgen zal, een koloniaal polemisch karakter draagt, vreemd aan het doel der instelling waarvan dit tijdschrift uitgaat.

De lezer zij verzekerd, dat deze bijdrage zich beweegt op zuiver historisch terrein. Hij zal kennis kunnen nemen, uit onvervalschte bescheiden, van de zienswijze omtrent het beheer onzer Oost-Indische Bezittingen, tijdens de Bataafsche Republiek, onder den Raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck.

Aan de mededeeling dier oorkonden, dient echter een kleine geschiedkundige terugtred vóóraf te gaan.

Bij het einde der vorige eeuw, naderde ook de eenmaal zoo magtige en rijke Oost-Indische Kompagnie haar ondergang.

Op haar graf ontkiemde eene nieuwe plant, eene kweekeling van den pas geboren tijdkring.

Natuurlijk waren, op dien oogenblik, de meeningen zeer uiteenloopend, omtrent de wijze waarop onze Oost-Indische Bezittingen behoorden te worden bestuurd.

Eenigen hechtten zich vast aan het voorledene, anderen wezen met nadruk op het tegenwoordige en toekomende.

Twee mannen stelden zich destijds op den voorgrond.

De een Dirk van Hogendorp, gewezen gezagvoerder van Java's Oostkust was een geheel nieuw systema van handel en kultuur toegedaan.

De ander Mr. Sebastiaan Cornelis Nederburgh, vroeger

Kommissaris-Generaal, stond het oude beginsel van handelsmonopolie en verpligte kultuur voor.

Beide streden voor hunne denkwijze, in gedrukte en geschrevene memoriën, bijdragen en berigten.

Die strijd gaf aanleiding tot de benoeming, bij besluit van het Staatsbewind dd. 11 November 1802, eener Kommissie ter beantwoording van de vraag:

"Op welken voet en wijze in het vervolg, de handel in 's lands Bezittingen in Oost-Indië zou behoren gedreven en die Bezittingen bestuurd te worden, in voege dat aan dezen de hoogst mogelijke trap van welvaart; aan den koophandel der Republiek het meeste nut en aan 's lands finantiën het meeste voordeel worden aangebragt."

Tot leden van die Kommissie werden aangesteld:

D. van Hogendorp.
J. Meerman.
Mr. S. C. Nederburgh.
F. O. J. Pontoij.
W. Six.
C. A. Verheull, en
R. Voute.

De Heeren Nederburgh en Verheull bedankten aanvankelijk voor het lidmaatschap in die Kommissie, voornamelijk omdat zij met den burger D. van Hogendorp, ten aanzien van Oost-Indische aangelegenheden, te veel in gevoelen verschilden.

Die bezwaren werden bij de besluiten van het Staatsbewind van 29 November 1802, N°. 34ª en 34ᵇ opgelost, zoodat zij de benoeming aannamen.

Op den 31en Augustus 1803, diende deze Kommissie haar rapport bij het Staatsbewind in, vergezeld van onderscheidene ontwerpen van Bestuurs-Reglementen en instruktien. Zij had daarmede gedefungeerd. (1)

Het Staatsbewind stelde de stukken, bij besluit van 1 September 1803 in handen van de Kommissie uit zijn midden, belast met de zaken van de Marine en Koloniën. (2)

---

(1) Ieder lid deklareerde ƒ 12 daags van 1 December 1802 tot 31 Augustus 1803, of over 274 dagen ƒ 3285. De Kommissie had dus in het geheel gekost ƒ 22,995.

(2) Dit besluit van 1 September 1803, schijnt in het oud Koloniaal archief niet voorhanden te zijn; doch blijkens latere besluiten hield het gezegde dispositie in.

Inmiddels was reeds door deze zelfde Kommissie, den 14en April 1803, aan het Staatsbewind voorgesteld, om over te gaan tot het benoemen van een Gouverneur-Generaal, waartoe zij aanbeval, den Heer Dirk van Hogendorp, destijds Extraordinaris Envoyé en Minister Plenipotentiaris van den Staat, bij het hof van Rusland.

Het Staatsbewind besloot nog dienzelfden dag (besluit van 14 April No. 37a), dat op den 21en April daaraanvolgende, tot die benoeming zou worden overgegaan.

Dit is echter niet geschied; doch bij besluit van 24 Mei 1804 No. 34a schreef het Staatsbewind den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen aan, om eene opgaaf in te zenden van zoodanige personen als, volgens zijn oordeel, geschikt zouden zijn, om tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië te worden aangesteld.

De Raad antwoordde: dat, naar luid van art. 48 der Staatsregeling, vóóraf behoorde te zijn gearresteerd, het charter voor de Indische Koloniën, dat evenwel aan den anderen kant nadeelige gevolgen te duchten waren uit den staat der Indische Regering en in het bijzonder, uit de ver gevorderde jaren en toenemende zwakheid van den Gouverneur-Generaal Siberg, zoodat daarin provisionele voorziening noodig scheen; weshalve hij in overweging gaf, om den Gouverneur-Generaal J. Siberg zijn verzoek om ontslag toe te staan en de waarneming van dat ambt ad interim op te dragen, aan den eersten Raad van Indië A. H. Wiese.

De Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen eindigde, met bij het Staatsbewind aan te dringen, op eene spoedige arrestering van gezegd charter, tot zóólang dispensatie verzoekende van het indienen der bedoelde opgave.

(Brief van 27 Mei 1804.)

Met dat voorstel nam het Staatsbewind geen genoegen en hield bij besluit van 29 Mei 1804 No. 3, nader bij den Raad aan, om aan de lastgeving van 24 Mei 1804, alsnog te voldoen.

Dientengevolge ontving het Staatsbewind van den Raad, bij brief van 4 September 1804, de verlangde voordragt, bestaande uit drie personen:

C. A. Verheull, oud-Kapitein ter zee,

J. W. Janssens, Gouverneur-Generaal en Chef aan de Kaap de Goede Hoop; en

Mr. C. Th. Elout, Prokureur-Generaal bij het Nationaal Geregtshof.

Bij besluit van het Staatsbewind van 14 September 1804, N°. 35, werd die voordragt in advies gehouden en tevens bepaald:

1°. dat tot de in werking brenging van het charter voor de Aziatische bezittingen en het organiseren der Regering aldaar, zou worden benoemd, eene Kommissie van drie personen, uit het vaderland derwaarts te zenden;

2°. dat een der leden van de gemelde Kommissie dadelijk zou worden aangesteld tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, op den voet en instruktie, nader te arresteren en dat hij, na zijne komst aldaar, de funktiën van Gouverneur-Generaal op zich zou nemen;

3°. dat de voet en wijze waarop, zoo mede de instruktie voor de Kommissie, nader zou worden bekrachtigd;

4°. dat voor de benoeming der Kommissie en de keuze daaruit van een Gouverneur-Generaal, zou worden bestemd Vrijdag den 24sten September 1804.

Het Staatsbewind noodigde ten slotte den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen uit, om ten spoedigste en uiterlijk binnen veertien dagen, eene Koncept-instruktie voor de bedoelde Kommissie zamen te stellen en te adviseren omtrent den finantiëlen voet, waarop zij zou behooren te worden ingerigt.

Bij brief van den 26sten September 1804, vroeg daarop de Raad aan het Staatsbewind: of hij het daarvoor moest houden, dat het koncept-charter, benevens de verdere voorslagen tot het invoeren van eene nieuwe Regering en administratie van Justitie en van verscheidene andere nuttige hervormingen en verbeteringen in Indië, door de Staats-Kommissie ten vorigen jare (31 Augustus 1803) gedaan, behoorden uit te maken de grondregelen van de voor Indië bestemde Kommissie, met verzoek om, ingeval zulks niet in de bedoeling lag van het Staatsbewind, zoodanige andere onderrigting van zijne inzigten nopens de invoering van een nieuw charter in Indië en het organiseren der Regering aldaar, te mogen ontvangen, als noodig waren, om aan den last, vervat in het besluit van 14 September 1804, N°. 35b, te kunnen voldoen.

Daarop is gevolgd het besluit van het Staatsbewind van 27 September 1804 N°. 19a, waarbij:

1°. is gearresteerd een Koncept-charter, nadat alvorens gekonsulteerd was, het gerapporteerde door de Kommissie voor

de Marine en Koloniën, die ten gevolge van een geheim besluit (kommissoriaal van den 1sten September 1803 La. F) geëxamineerd had, dat gedeelte van het alstoen in hare handen gestelde rapport der kommissie tot de Oost-Indische zaken van 31 Augustus 1803, waarbij het koncept-charter voor de Aziatische Bezittingen der Bataafsche Republiek, aan het Staatsbewind was gesuppediteerd geworden.

2°. Gemeld koncept-charter is aangenomen als basis van de door den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, zamen te stellen koncept-instruktie voor de eventuële Kommissie naar Indië uit te zenden, met last op dien Raad, om daarbij zoodanige andere punten te voegen, als verder door hem gepast zouden worden bevonden [1].

Als beginsel vindt men in dit charter aangenomen, het bevorderen der partikuliere handels- en landbouw-nijverheid, naast het oude stelsel der kontigenten en verpligte leverantiën.

Dit besluit van 27 September 1804 No. 19a kwam echter niet tot uitvoering, naardien inmiddels de Raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck, met de uitvoerende magt werd bekleed [2].

Hij legde op den 29sten April 1805 den eed af en aanvaardde

---

[1] Vermelding verdient de omstandigheid, dat het Staatsbewind bij besluit van 18 September 1804, No. 8, voor notificatie aannam, een brief van den Heer Dirk van Hogendorp, geschreven te Petersburg, den 30 Julij te voren, waarbij deze zich verpligt vond te verklaren, het gearresteerde charter en de instructiën voor Oost-Indië te houden voor den eenigsten regel en rigtsnoer, waarnaar de ambtenaren aldaar, hun gedrag zouden behooren in te rigten en tevens, dat, indien het Staatsbewind bij de organisatie der Hooge Regering in Indië, hem met een post zoude gelieven te begunstigen, hij zich dienovereenkomstig en aan alle nadere bevelen, met ter zijdestelling van alle verschillen van opiniën, zoude gedragen.

[2] Een nieuw ontwerp van Staatsregeling; de benoeming van R. J. Schimmelpenninck en diens kwalificatie tot invoering dier Staatsregeling, werden te zamen door het volk aangenomen en goedgekeurd, met eene meerderheid van 353,186, tegen 136 stemmen. Men moest stemmen met *ja* of *neen*.

De specifieke uitslag der stemming was als volgt:

DEPARTEMENTEN.	JA.	NEEN.	STEMGEREGTIGDEN.	VOOR.
Braband............	1220.	13.	37,210.	37,197.
Gelderland.........	1643.	18.	42,197.	42,179.
Groningen.........	1323.	1.	19,078.	19,077.
Holland............	3399.	48.	152,143.	152,095.
Overijssel..........	4157.	17.	38,992.	38,975.
Utrecht.............	432.	22.	15,825.	15,803.
Friesland..........	1447.	11.	31,531.	31.520.
Zeeland.............	472.	6.	16,346.	16,340.
	14,093.	136.	353,322.	353,186.

den 5den Mei daaraanvolgende het bestuur, met eene plegtige aanspraak in de vergadering van Hun Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsch-Gemeenebest.

Onder de maatregelen door het Staatsbewind, sedert het bovenvermeld besluit van 27 September 1804 N°. 19a genomen, behoort hier nog te worden gewezen, op het besluit van 19 October 1804 N°. 32a, waarbij de Gouverneur-Generaal J. Siberg honorabel ontslagen en in diens plaats, bij provisie, werd aangesteld, de eerste Raad en Directeur Generaal A. H. Wiese.

Aanstonds trok zich de Raadpensionaris Schimmelpenninck, de koloniale aangelegenheden, met de meeste belangstelling en schier ongeëvenaarde inspanning en arbeidzaamheid aan en liet zich voorlichten door uitstekende mannen, van welke politieke rigting ook.

Deze waren de Heeren Elout, van Grasveld, Mollerus, Scholten van Aschat en Nederburgh.

De beide eerstgenoemden werden bij besluit van 11 November 1805 N°. 28 benoemd tot Kommissarissen-Generaal over Bataafsch Indië, terwijl C. H. van Grasveld, toenmaals Minister aan het hof van Portugal, tevens de aanstelling ontving van Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indië en Luitenant-Generaal der Republiek.

Dit besluit was van den volgenden inhoud:

"In overweging genomen zijnde, dat binnen kort zal worden overgegaan tot het vaststellen eener nieuwe wijze van bestier der Indische Regering, justitie en handel in Indiën; en wijders dat, ter meerdere bespoediging van deze zo dringende als gewigtige zaak, reeds dadelijk behoord te worden bepaald, hoedanig de alzo vast te stellen wijziging zoude dienen te worden daargesteld.

"Is besloten, de invoering daarvan op te dragen en toe te betrouwen aan twee geschikte en van hier uit te zenden Commissarissen-Generaal, met alle zodanige ampele magt en autoriteit, als volgens den aart dier zendingen, bij eene nader te formeren instructie zal worden bevonden te behoren, en dat wijders tot het volvoeren van dezelve Commissie zullen worden benoemd en aangesteld, gelijk daartoe benoemd en aangesteld

---

Men zij indachtig, dat Drenthe destijds behoorde onder Overijssel, en dat de stemgeregtigden, die geen stem uitbragten, geacht worden, de voorgedragene punten te hebben aangenomen.

worden bij dezen, de Heeren C. H. van Grasveld, Minister van dezen Staat aan het hof te Portugal en Mr. Cornelis Theodorus Elout, Procureur-Generaal bij het Nationaal Geregtshof en lid der commissie tot het ontwerpen van een algemeen wetboek.

"En voorts in aanmerking genomen zijnde, dat van hier almede behoord te worden uitgezonden een geschikt persoon, als Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indië, en dat aan denzelven, als tevens zijnde Opperbevelhebber over de land- en zeemagt van den Staat daar te lande, behoord te worden opgedragen eene hooge militaire charge, is al wijders besloten tot Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indiën en tot Luitenant Generaal, in dienst der Republiek te benoemen en aan te stellen, gelijk daartoe benoemd en aangesteld wordt bij dezen, de hiervoren benoemde Commissaris-Generaal C. H. van Grasveld, zullende de benodigde Commissiën voor dezelve benoemde personen, in hunne respectieve qualiteiten, ter Staats-secretary worden opgemaakt en gedepecheerd."

Een Reglement op het beleid der Regering en het Justitiewezen en den handel op en in de Aziatische bezittingen der Bataafsche Republiek; eene instruktie voor de Kommissarissen Generaal, zoo mede, eene instruktie voor den Gouverneur-Generaal, werden zamengesteld en gearresteerd, bij geheim besluit van 27 Januarij 1806 La. Q.

De bekrachtiging eener nadere geheime instruktie voor Kommissarissen-Generaal, volgde bij besluit van 10 Februarij 1806 La. G.

De opene brieven, waarmede kennis werd gegeven van de benoemingen van genoemde Heeren tot Kommissarissen-Generaal en Gouverneur-Generaal, zijn vastgesteld bij besluit van 27 Januarij 1806 N°. 30 en luidden aldus:

"Hun Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsche Gemeenebest, allen dengenen, die dezen zullen zien of horen lezen Salut! doen te weten:

"Nademaal wij, ten nutte van den Staat in het algemeen en van deszelfs Asiatische Bezittingen in het bijzonder, hebben goedgevonden te arresteren een Reglement op het beleid van de Regering en het justitiewezen in de Asiatische Bezittingen der Bataafsche Republiek en van den handel op en in dezelve Bezittingen; en wij tevens hebben besloten, de invoering daarvan op te dragen en toe te betrouwen aan twee geschikte en van hier uit te zenden Commissarissen-Generaal;

"Zo is het, dat wij, ons verlatende op de goede trouw, kennis en vigilantie van de Heeren Mr. C. T. Elout, Procureur-Generaal bij het Nationaal Geregtshof en lid van de Commissie tot het ontwerpen van een algemeen wetboek en C. H. van Grasveld, Minister van dezen Staat bij het hof van Portugal, dezelve Heeren hebben gecommitteerd en gequalificeerd, gelijk wij doen bij dezen, om, als ons representerende, ingevolge derzelver instructie in alle de bezittingen van den Staat in Asia, het alzo bij ons gearresteerd Reglement in te voeren en in werking te brengen; gevende hen, ten dien einde ampele magt en autoriteit, van alle de bestaande Collegiën van Bestuur en alle hoge en lage ambtenaren, voor zoverre derzelver gezag en bedieningen met de nieuwe wijze van Bestuur mogten strijdig bevonden worden, te ontbinden, dezelve door andere inrigtingen te doen vervangen, alle openvallende bedieningen dadelijk te vervullen en in het algemeen alle zodanige middelen te bezigen, als tot beter bestuur der Politie, Justitie en Commercie, overeenkomstig onze bedoeling dienstig zijn. Wijders de Vorsten en Volken met welke de Staat verbindtenissen heeft en die dezelve getrouwelijk nakomen, van onze vriendschap, genegenheid en protectie te verzekeren en dezelve dadelijk te doen verlenen, met dezelve nadere verbindtenissen, welke de in te voeren veranderingen nodig zouden maken, aan te gaan en hen, die zich aan de aan te gane verbindtenissen mogten onttrekken, daartoe door alle wettige middelen te doen noodzaken en wijders, in het algemeen, de eer en het gezag van den Staat wettiglijk te handhaven, waartoe aan hen gezamenlijk en aan elk hunner afzonderlijk, waar zij zich ook in de Asiatische Bezittingen zouden mogen bevinden, zodanige ampele magt en autoriteit gegeven wordt, als wij aan hen hebben opgedragen

"Ontbiedende en bevelende wij derhalven alle onze Gouverneurs, Directeurs, Commandeurs, mitsgaders alle andere hoge en lage dienaren en onderzaten van den Staat in Asia, waar voornoemde Commissarissen zich, hetzij gezamenlijk, hetzij afzonderlijk in hunne qualiteit zouden mogen bevinden, hen als Commissarissen-Generaal te erkennen, te respecteren en te gehoorzamen en alle mogelijke hulp en adsistentie te bewijzen; want wij zulks ten meesten nutte van den Staat en deszelfs Asiatische Bezittingen bevonden hebben alzo te behoren."

"Gedaan en gegeven in den Haag, onder het Groot zegel van den Staat, op den 27 Januarij 1806.

Raadpensionaris
(w. g.) R. J. SCHIMMELPENNINCK,
Ter ordonnantie,
De algemeene Secretaris van den Staat,
(w. g.) C. G. HULTMAN.

Die Reglementen en Instruktiën, hoezeer daarbij voor het meerendeel tot rigtsnoer waren genomen de koncepten van de Staats-Kommissie van 1803, bij besluit van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek van 27 September 1804 vastgesteld, weken niettemin op enkele punten daarvan af.

Die afwijking zal o. a. duidelijk worden, uit de wijziging van verscheidene artikelen. Bij voorbeeld:

Charter van de Staats-Kommissie van 1803, gearresteerd bij besluit van het Staatsbewind, dd. 27 September 1804, N°. 19ª.

ART. 56.

De meest geschikte middelen zullen met overleg van de Inlandsche Regenten worden beraamd en in het werk gesteld om, in het gebied der Bataafsche Republiek in Oost-Indië, het lot van den gemeenen Inlander te verbeteren en te verzekeren, alle onregelmatige en willekeurige belastingen af te schaffen en den landbouw, zooveel mogelijk, aan te moedigen en uit te breiden. De inlandsche wetten, zeden en gewoonten zullen bewaard blijven. Als gronden van de verbeteringen,

Regerings-Reglement van den Raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck, gearresteerd bij besluit van 27 Januarij 1806, L°. Q.

ART. 48.

De meest geschikte middelen zullen met overleg van de Inlandsche Regenten worden beraamd en in het werk gesteld om, in het gebied der Bataafsche Republiek in Oost-Indië, het lot van den gemeenen Inlander te verbeteren, *welvaart en voorspoed onder hen te bevorderen*, alle onregelmatige en willekeurige belastingen af te schaffen, *de misbruiken op het stuk der Heerendiensten ingeslopen, zorgvuldig te weren*, en eindelijk den landbouw en handel aan te moedigen en uit

waarvoor het inwendig bestuur van het eiland Java vatbaar kan worden geoordeeld, kunnen niet in aanmerking komen, de beginselen van eigendom van grond onder de gemeene Javanen en de afschaffing van Heerendiensten.

ART. 99.

De vrije cultuur van alle voortbrengselen, welke in de Bezittingen van den Staat in Indië kunnen worden aangekweekt, is aan een iegelijk der ingezetenen van die Bezittingen geoorloofd, met uitzondering alleen van *kruidnagelen*, *notenmuskaat*, *koffij*, *peper* en *amphioen* en onverminderd de plaats hebbende inrigtingen omtrent de contingenten en verpligte leverantien of zodanige andere als daaromtrend zouden mogen worden gemaakt.

te breiden, met inachtneming van de oorspronkelijke Inlandsche zeden, gewoonten en godsdienst.

ART. 83.

De vrije cultuur van alle voortbrengselen, welke in de Bezittingen van den Staat in Indië kunnen worden aangekweekt, wordt aan de ingezetenen dier Bezittingen toegestaan, met uitzondering nogthans van *kruidnagelen*, *notenmuskaat* en *amphioen*, en onverminderd de plaats hebbende inrigtingen omtrent de contingenten en verpligte leverantien, of zodanige andere als daaromtrend zouden mogen worden gemaakt. Ten aanzien van de cultuur van *koffij* en *peper* zullen met voorzigtigheid en beleid, zodanige andere en betere maatregelen worden ingevoerd, waardoor het product dier cultuur vermeerderd en daardoor de algemeene welvaart bevorderd wordt.

Bij het introduceren van die maatregelen zal worden in het oog gehouden, dat het meeste belang van het Moederland, met het grootste nut en voordeel der Inlanders gepaard ga en alle smokkelarijen worden tegengegaan.

Onder de voorschriften van de Staats-Kommissie van 1803

uitgegaan, welke Schimmelpenninck zoo goed als gaaf overnam, verdient bijzondere aandacht, art. 14 van de Instruktie voor den Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indië, dat art. 36 werd van de Instruktie voor de Kommissarissen-Generaal Elout en van Grasveld.

Het is van den volgenden inhoud:

"Ten einde bij het Bestuur over den Inlander op Java, hetwelk van wege den Staat zal worden uitgeoefend, alle plaats hebbende misbruiken, zooveel mogelijk worden weggenomen en ten einde dit Bestuur meer en meer te verbeteren op eene wijze, waarmede aan de eene zijde de wetten, zeden en gewoonten van den inlander ongeschonden gelaten en aan den anderen kant zijn geluksstaat, volgens zijne begrippen bevorderd, mitsgaders het nut en de voordeelen van het eiland Java voor den Staat, onder Gods zegen, verder kunnen worden uitgebreid, zo zullen Kommissarissen-Generaal zorgen, dat in alle districten van het eiland, staande onder de onmiddelijke heerschappij van den Staat:

1°. de eilanders volkomen en duidelijk onderrigt worden van hetgeen in het opgemeld Reglement bepaald is, omtrend het nemen of aannemen van giften, gaven en geschenken en zich daarnaar, zo omtrend zijne minderen als meerderen, stiptelijk te gedragen;

2°. *de Heerendiensten zoveel worden beperkt, als 's lands zeden en gewoonten, met de plaatselijke omstandigheden maar immer kunnen gedogen*, mitsgaders in die evenredigheid verdeeld, dat de last daarvan voor den gemeenen man, zo dragelijk mogelijk zij;

3° dat het verhuren van dessa's of districten door de Regenten met allen nadruk worde tegengegaan en op de meest voegelijke wijze geëffectueerd; dat de thans verhuurde dessa's weder komen onder het bestuur der Regenten, aan welke zij toebehoren;

4°. *dat worde voortgegaan met van tijd tot tijd kadasters te formeren van de bevolking, hoeveelheid, uitgestrektheid en gesteldheid der landerijen onder elk Regentschap sorterende*, of aan particulieren in eigendom toebehorende en naar aanleiding van dit een en ander, met overleg der Regenten, voor zoveel de Regentschappen aangaat, beraamd worden de meest geschikte middelen, om het lot van den gemeenen Inlander te verbeteren en te verzekeren; om de inkomsten welke de Regenten, naar 's lands wijze, of de

bijzondere eigenaren genieten, onder vaste bepalingen te brengen; om alle onregelmatige en willekeurige belastingen af te schaffen en om laatstelijk den landbouw, zooveel doenlijk, aan te moedigen en uit te breiden, ten einde de daaruit voortspruitende revenûen van den Staat tevens te vermeerderen.

"Uithoofde van de grote aangelegenheid dezer zaken en de autoriteit en voorzigtigheid, nodig, om zulks met het gewenschte succes, ten effecte te geleiden, zullen de eerste grondslagen daartoe, zoveel mogelijk, door Commissarissen-Generaal of een van hun beiden in persoon, worden gelegd.

"Zullende zij echter ook het vermogen hebben, om daartoe te benoemen eene Commissie, bestaande uit zodanige personen, als zij daartoe de geschiktste zullen oordelen, te dien einde door hen met eene speciale instructie te voorzien en gehouden met hen te corresponderen en hunne orders in de uitvoering van alles, wat tot die werkzaamheden betrekking heeft, te gehoorzamen."

Ten aanzien van de partikuliere suiker-industrie werd gevolgd het voorstel van de Staats-Kommissie van 1803, boven vermeld namelijk, om zich van de Bataviasche suiker-molenaars zooveel mogelijk los te maken, door het staken van alle geldelijke ondersteuning en door vrije beschikking te verleenen over het geheele produkt tegen betaling van een billijk equivalent; terwijl de suikermolens op Java's Noord-Oostkust, langzamerhand buiten medewerking behoorden te worden gesteld, met uitzondering van die te *Batang* (*Pekalongan*) en in *Japara*, die als modellen konden dienen, wegens hunnen verbeterden aanleg.

Deze beschikkingen van den Raadpensionaris Schimmelpenninck van 27 Januarij 1806, konden evenmin ten uitvoer worden gelegd, als die van het Staatsbewind, bij besluit van 27 September 1804 genomen; vermits op den 5en Junij daaraanvolgende Koning Louis Napoleon te Parijs de regering over Holland had aanvaard.

Op den 18en Junij 1806 deed de nieuwe Koning zijne intrede in 's Gravenhage.

Omtrent een maand daarna, den 29en Julij 1806, werd de *Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen* ontbonden en in de plaats van dat kollegie, een *Minister van koophandel en kolonien* aangesteld.

De benoemde, toen reeds op reis naar Indië, in Amerika aanwezige Kommissarissen-Generaal C. H. van Grasveld en Mr. C. Th. Elout, werden teruggeroepen en nadat zij den 4en Januarij 1807 in het vaderland waren teruggekeerd, ontving de toenmalige Kolonel-Generaal Mr. H. W. Daendels, bij besluit van 28 Januarij 1807, zijne aanstelling als Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië.

Na deze beknopte geschiedkundige herinnering, volgen nu de besprokene staatsstukken in hun geheel. Zij zijn, voor zoover mij bekend is, nooit openbaar gemaakt en aan de aandacht der histirici, naar het schijnt, ontsnapt, welligt omdat de gesteldheid der tijden, hunne toepassing hebben belet.

Ter aanvulling dier leemte, meende ik alzoo, door de publicering er van, geen onnut werk te verrigten. De belangstellende lezer is nu in de gelegenheid gesteld, om de vergelijking dezer bescheiden met die van 1803 en latere diergelijke, naar verkiezen, voort te zetten [1].

Taal en stijl zijn behouden zooals zij in de kopijen, berustende bij het Rijks-archief en het Ministerie van Kolonien, worden aangetroffen, met enkele verandering evenwel in de spelling, waar die door al te groote willekeurigheid, gelijk in dien tijd regel was, de lektuur lastig kon maken.

D. W. SCHIFF.

'S GRAVENHAGE, 16 Mei 1865.

---

[1] Het rapport van de Staats-Kommissie van 1803, benevens de daarbij behoorende charters en instructiën, is meermalen door den druk openbaar gemaakt en mag dus verondersteld worden, in handen te zijn, of onder het bereik voor raadpleging te liggen van ieder wien de Oost-Indische aangelegenheden ter harte gaan.

Lª. Q.

SECREET.

Extract uit het Register der Staatsbesluiten van de Bataafsche Republiek.

Maandag, 27 *Januarij* 1806.

Ontvangen eene missive van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen van den 28 November ll., daarbij overleggende het concept van een Reglement op het Beleid van de Regering en het Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen dezer Republiek en van den handel op en in derzelver Bezittingen, alsmede de nodige concept-instructiën, zo voor de bij Staatsbesluit van den 11en November 1805 No. 28 benoemde Commissarissen-Generaal en Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indiën, Mr. C. T. Elout en C. H. van Grasveld, als voor het Hoge Geregtshof aldaar.

En wijders inzendende eene nota der pecuniëele voorwaarden op welke de voorz. Commissarissen en Gouverneur-Generaal zich bereid hadden verklaard de aan hun opgedragen commissiën te aanvaarden, voorts eene nota omtrend enige ambtenaren welke van hier naar Bataafsch Indiën zouden worden uitgezonden, alsmede aangaande de tractementen van verscheidene ambtenaren, en eindelijk eene nota, bevattende enige ophelderingen betrekkelijk de bovengenoemde stukken.

Is besloten:

Vooreerst te arresteren, zoals gearresteerd wordt bij deze, een Reglement op het Beleid van de Regering en het Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek en van den handel op en in dezelve Bezittingen, in voegen hetzelve Reglement hierna volgt, geïnsereerd:

A. REGLEMENT OP HET BELEID VAN DE REGERING EN HET JUSTITIEWEZEN IN DE AZIATISCHE BEZITTINGEN VAN DE BATAAFSCHE REPUBLIEK EN VAN DEN HANDEL OP EN IN DEZELVE BEZITTINGEN.

ART. 1.

Het hoogste uitvoerend gezag over alle Bezittingen, Forten, Kantoren, Plaatsen en Ambtenaren van den Staat in Azia zal gevestigd zijn in den Persoon van den Gouverneur-Generaal van

Bataafsch Indiën, die tevens zal zijn Opperbevelhebber over de Land- en Zeemagt van den Staat beöosten de Kaap de Goede Hoop, des zal een iegelijk zich aldaar bevindende, van wat rang en conditie hij zij, Denzelven als zodanig moeten erkennen en respecteeren, gehouw en getrouw zijn en zijne bevelen opvolgen en gehoorzamen.

ART. 2.

Hij zal in het beleid der zaken van Policie en Civile Regering geadsisteerd zijn door drie ordinaire en twee extraordinaire Raden, welke zitting zullen nemen naar den tijd hunner aanstelling en, met den Gouverneur-Generaal uitmaken het ligchaam van de Hoge Regering van Bataafsch Indiën, aan welke het beleid over alle zaken, de Policie en Civile Regering aangaande, is opgedragen, met volle magt en autoriteit om daaromtrend zodanige wetten, reglementen en ordonnantiën te maken, te promulgeren en te doen executeren als zij ten meesten nutte van den Staat en deszelfs Aziatische Bezittingen zullen oordeleǹ te behoren, mits aan den inhoud van dit Reglement niet contrariëerende, directelijk nog indirectelijk.

Deze Hoge Regering van Indiën is aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen rekening en verantwoordig schuldig van alle hare verrigtingen aangaande de Policie en Civile Regering, mitsgaders financiën, goederenen domeinen van de Bataafsche Republiek in Azia, alsmede van alle onderhandelingen met vreemde of inlandsche Vorsten en Volken en generalijk van alle zaken tot deszelfs beleid en directie staande.

De Gouverneur-Generaal is aan deze Raad ondergeschikt en verantwoordelijk wegens deszelfs verrigtingen als Opperbevelhebber over de Land- en Zeemagt van den Staat, beöoosten de Kaap de goede Hoop.

De gemelde Hoge Regering van Bataafsch Indiën mitsgaders de Gouverneur-Generaal als Opperbevelhebber over de Land- en Zeemagt van den Staat, beöosten de Kaap de Goede Hoop, zijn mitsdien gehouden te gehoorzamen te executeren en te doen executeren alle zodanige orders als door voornoemde Raad omtrend alle de voorz. onderwerpen, mitsgaders de particuliere vaart en handel op en in Oost-Indiën zullen worden gesteld.

ART. 3.

De Gouverneur-Generaal en Raden van Bataafsch Indiën moeten zijn geborene ingezetenen der Bataafsche Republiek (de coloniën van den Staat daaronder begrepen voor zoveel de Ra-

den aangaat), en bereikt hebben den vollen ouderdom van dertig jaren.

ART. 4.

Alle vacatures welke zullen voorvallen in de bediening van Gouverneur-Generaal zullen vervult worden door den Raadpensionaris der Bataafsche Republiek. De Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, aan welke van zodanige vacature bij de eerste bekwame gelegenheid kennis zal moeten worden gegeven, zendt binnen drie maanden nadat de officiëele tijding dier vacature zal zijn ingekomen, aan den Raadpensionaris eene opgave in van enige daartoe geschikte personen.

ART. 5.

Ingevalle de Raadpensionaris mogt goedvinden enig persoon of personen bij voorraad te benoemen, om in cas van vacature provisioneel in de bediening van Gouverneur-Generaal op te volgen, zal zodanig benoemde persoon geene autoriteit hoegenaamd, aan die bediening gehecht zijnde, mogen uitoefenen, nochte tot het tractement en verdere prerogatieve daartoe staande, geregtigd zijn, tot dat hij dezelve bediening dadelijk [1] zal hebben aanvaard.

ART. 6.

De Gouverneur-Generaal vermag zijn ambt niet te resigneren noch zijn ontslag te nemen, zonder uitdrukkelijke toestemming van den Raadpensionaris.

ART. 7.

Wanneer de bediening van Gouverneur-Generaal mogt komen te vaceren, zonder dat deszelfs provisionele opvolger aan de Raden van Indiën bekend was, zullen zij in handen van den ordinaris Raad, in rang opvolgende op den Gouverneur-Generaal en deze in handen van den volgenden ordinaris Raad, afleggen den eed, dat zij tot de provisionele vervulling dezer bediening zullen stemmen, zodanigen der ordinaris of extraordinaris Raden, welken zij in conscientie daartoe den geschiksten zullen oordelen, buiten zich zelven en vervolgens elk hunne stem bij een besloten briefje ter hand stellen aan een der Secretarissen van de vergadering, welke deze briefjes in eene beslotene bussche zal verzamelen en vervolgens aan den jongsten extraordinaris Raad ter hand stellen, om door denzelven in de volle vergadering te worden geopend en met luide stemme gelezen, en zal de

---

[1] Met der daad.

persoon welke alzo blijken zal bij de meeste stemmen verkozen te zijn, ofte bij staking der stemmen, de eerste in rang, de bediening van Gouverneur-Generaal dadelijk aanvaarden en het tractement daartoe staande, genieten, totdat de Raadpensionaris dezelve finaallijk zal hebben gesuppleerd en de nieuw aangestelde Gouverneur-Generaal deszelfs functien zal hebben aanvaard.

ART. 8.

Gene militaire personen, van welken rang ook, kunnen zijn ordinaire of extraordinaire-Raden, noch als zodanige in den Raad worden geassumeerd, zolange zij hunne militaire qualiteit bekleden.

ART. 9.

Alle vacatures der bediening van ordinaris-Raad, zullen worden vervult door den extraordinaris-Raad, zijnde de oudste in rang.

Alle vacatures van extraordinaris-Raad zullen bij voorraad worden vervuld, door zodanige ambtenaren uit de eerste klasse, als door den Gouverneur-Generaal tot dat einde zullen moeten worden geassumeerd, binnen ene maand na de onstane vacature, en zal hiervan bij de eerste bekwame gelegenheid, kennis moeten worden gegeven aan den Aziatischen Raad, welke binnen ene maand, nadat hij hiervan de officiëele tijding zal hebben bekomen, aan den Raadpensionaris zal inzenden, ene opgave van enige geschikte personen, waaronder die, welke in voegen voorz., door den Gouverneur-Generaal zal zijn geassumeerd, waarna de Raadpensionaris de plaats hebbende vacature finaal zal vervullen. De geassumeerde Raad-extraordinair geniet het tractement daartoe staande, totdat de nieuw aangestelde deszelfs functiën dadelijk zal hebben aanvaard.

ART. 10.

Wanneer enig Raad ordinair of extraordinair, door ziekte, afwezigheid of enige andere wettige oorzaak, verhinderd wordt de vergadering van den Gouverneur-Generaal en Raden bij te wonen, en de Gouverneur-Generaal nogthans verlangde omtrend ene of andere zaak van aangelegenheid, te hebben het advis van een volle raadsvergadering, zal hij bevoegd zijn daartoe te assumeren, een persoon uit de eerste klasse der ambtenaren, welke de raadplegingen over zodanige zaak zal bijwonen, met dezelfde magt en effect als dengenen, in wiens plaats hij geassumeerd is, wettiglijk toekomt, doch zonder uit dien hoofde op enige bezoldiging te kunnen aanspraak maken.

ART. 11.

De Gouverneur-Generaal en de Raden van Bataafsch Indiën, zullen in derzelver vergaderingen, het eerst in overweging nemen de zaken, welke door den Gouverneur-Generaal zullen worden voorgesteld. De Gouverneur-Generaal is bevoegd de voorstellen, welke door de Raden gedaan worden, in overweging te brengen, terstond ofte in de eerstvolgende bijeenkomst, naar mate hij zulks dienstig zal oordelen. Langer vermag hij zulks niet uit te stellen, zonder toestemming van dengenen die het voorstel gedaan heeft.

ART. 12.

In alle zaken waarover bij den Gouverneur-Generaal en de Raden zal worden geraadpleegd, zal de Gouverneur-Generaal de advisen vragen van de ordinaire en extraordinaire-Raden, welke daarbij tegenwoordig zijn, doch zullen de advisen der eerste extraordinaire-Raden, bij het opmaken der conclusiën niet worden gerekend, maar alleen die van den Gouverneur-Generaal en de ordinaire-Raden, uitgezonderd in geval van ziekte of afwezigheid van een of meer ordinaire-Raden, in welk geval de advisen van den oudsten extraordinairis-Raad of van beide de extraordinaire-Raden mede in computatie zullen moeten komen. De stemmen stakende, zal die van den Gouverneur-Generaal voor twee worden gerekend.

ART. 13.

Alle besluiten en andere verrigtingen van den Gouverneur-Generaal en de Raden van Bataafsch-Indiën, zullen worden uitgedrukt als: *gedaan bij den Gouverneur-Generaal in Rade*, en niet anders. Zij zullen, alvorens te worden gepubliceerd of ten uitvoer gebragt, worden getekend door den eersten fungerenden Secretaris van den Raad, *ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal in Rade.*

ART. 14.

Alle verbonden met Aziatische Vorsten of Volken, zullen worden aangegaan, door den Gouverneur-Generaal in Rade, uit den naam en van wegens de Bataafsche Republiek; dezelfde form zal in acht genomen worden, bij eene hernieuwing der thans subsisterende tractaten met de Aziatische Vorsten en Volken.

ART. 15.

De Gouverneur-Generaal in Rade zal niet vermogen oorlog te verklaren, vijandelijkheden te beginnen ofte in enige overeenkomst te treden tot het aandoen van oorlog tegen enige

Inlandsche Vorsten of Staten, ofte enig verbond aan te gaan, om de bezittingen van Inlandsche Vorsten of Staten te guaranderen, zonder daartoe te zijn gelast of geautoriseerd door den Raad der Aziatische Bezittingen, uitgezonderd wanneer dadelijk toebereidselen gemaakt worden tot het plegen van vijandelijkheden, of wel dadelijk vijandelijkheden begonnen zijn, tegen de Bataafsche Natie in Indiën, of tegen enige Vorsten of Staten, welke afhankelijk zijn van den Staat of tot welker bijstand of verdediging de Staat, uithoofde van enige plaats hebbende verbindtenissen verpligt is, in welk geval de Gouverneur-Generaal in Rade bevoegd zal zijn, oorlog te verklaren, vijandelijkheden te beginnen of verbindtenissen aan te gaan, tegen zodanigen Vorst of Staat, welke dadelijk vijandelijke toebereidselen gemaakt ofte vijandelijkheden gepleegd zal hebben, doch gehouden zijn, daarvan met den meesten spoed kennis te geven aan den Raad der Aziatische Bezittingen, met bijvoeging van volledige informatien omtrend alles wat tot zodanig geval betrekking heeft en verslag der redenen welke hem bewogen hebben, om daarin zodanig te handelen.

ART. 16.

Aan de Hoge Regering van Bataafsch Indiën, wordt gedemandeerd de uitoefening van het regt om gratie of pardon te verlenen van alle misdaden, gepleegd onder de jurisdictie van den Staat in Oost-Indiën, en de deswegens geïncurreerde straffen geheel of gedeeltelijk te remitteren en kwijt te schelden, onder de navolgende bepalingen: dat de Gouverneur-Generaal in Rade, in enig diergelijk geval oordelende het aan hem gedaan verzoek, enige reflexie te verdienen, daarop zal innemen het advis en de consideratiën van het Hoge Geregtshof, en bevoegd zijn, hetzelve verzoek geheel of gedeeltelijk toe te staan, wanneer door het gemeld Geregtshof daartoe zal zijn geadviseerd, doch in gevalle door het Hoge Geregtshof daartegen mogt zijn geadviseerd en gezegde Regering nogthans mogt vermenen, dat zodanig verzoek geheel of gedeeltelijk zoude behoren te worden toegestaan ofte voor een meerder gedeelte, dan waartoe het advis van het Hoge Geregtshof strekt, de gezegde Regering alsdan alleenlijk zal bevoegd zijn, de Surcheance te continueren, totdat het goedvinden van den Raadpensionaris, na ingenomen te hebben de consideratien en het advis van den Raad der Aziatische Bezittingen, zal zijn verstaan; — zullende de Hoge Regering alle de stukken tot zodanige zaak gehorende, bene-

vens het advis van het Hoge Geregtshof en hare eigene consideratien met de eerste bekwame gelegenheid, *in duplo*, aan den Raadpensionaris moeten toezenden; blijvende in alle gevallen aan de gezegde Regering het regt, om diergelijke verzoeken af te slaan, wanneer zij oordeeld zulks alzo te behoren, hetzij terstond, hetzij na ingenomen advis van het Hoge Geregtshof, al ware het, dat hetzelve advis contrarie was liggende.

ART. 17.

De Gouverneur-Generaal is bevoegd bij eene schriftelijke order, onder deszelfs handtekening en zegel, gegeven aan zodanige officieren van justitie of anderen, als hij geraden zal vinden, enig persoon of personen, verdacht van enige handeling, gevaarlijk voor de publieke rust of veiligheid van de Bezittingen van den Staat, te doen nemen in verzekerde bewaring, doch zal in zodanig geval gehouden zijn, binnen driemaal 24 uuren, nadat zodanig persoon of personen in verzekering zullen zijn genomen, in de vergadering van den Gouverneur-Generaal in Rade, daarvan kennis te geven en open te leggen de gronden waarop zijn vermoeden rust.

En ingevalle de Gouverneur-Generaal in Rade mogt oordelen, dat daartoe termen waren, zal bij besluit, deze zaak worden gesteld in handen van den Procureur-Generaal, om daarin te handelen zoals zijn ambt en pligt vereischen zal, ten welken einde de gemelde persoon of personen aan den Procureur-Generaal zullen worden overgeleverd, om vervolgens tegen hen voor het Hoge Geregtshof te worden geprocedeerd als naar regten.

ART. 18.

Ingevalle echter de Gouverneur-Generaal in Rade mogt oordelen, dat het algemeen belang kwam te vorderen, dat enig persoon of personen, verdacht van enige handelingen, strekkende tot ondermijning van het publiek gezag of tot storing van de publieke rust en veiligheid ofte uithoofde van enige andere oorzaak van groot gewigt en aangelegenheid, onverwijld uit de Bezittingen van den Staat in Oost-Indiën zouden behoren te worden verwijderd, zal de Gouverneur-Generaal in Rade vermogen, zodanig persoon of personen te doen vertrekken des noods op te zenden naar Europa, alsmede tot derzelver vertrek, te stellen onder zodanige surveillance, als hij nodig zal oordelen, doch zal in die gevalle daarvan, en van de redenen daartoe

gemoveerd hebbende, met de eerste gelegenheid, *in duplo*, omstandig kennis moeten worden gegeven aan den Aziatischen Raad, aan welken de Gouverneur-Generaal in Rade deswegens verantwoordelijk zal zijn, doch nimmer in regten kunnen worden aangesproken, dan wanneer aan den Aziatischen Raad blijken mogt, dat daarin gehandeld was uit volstrekte willekeur, bijzondere vijandschap of opzettelijke onregtvaardigheid.

ART. 19.

De magt in de twee voorgaande artikelen aan den Gouverneur-Generaal afzonderlijk en den Gouverneur-Generaal in Rade gegeven, strekt zich niet uit tot de personen van den President en de verdere leden van het Hoge Geregtshof, welke niet in hunne functiën zullen kunnen worden geauspendeerd, nog ten hunnen opzigte in enig geval vermogen te worden geprocedeerd, op enige andere wijze, dan bij dit reglement is vastgesteld.

ART. 20.

En ten einde de uitvoerende magt van wege den Staat in Indien het nodige vermogen bezitte, om in gevalle van grote aangelegenheid en betreffende het welvaren van de Bataafsche Republiek ofte het behoud harer bezittingen, met nadruk en spoed daarvoor te kunnen waken, wordt hierbij vastgesteld, dat wanneer over enig voorstel in de vergadering van den Gouverneur-Generaal in Rade zal worden geraadpleegd, waarbij den Gouverneur-Generaal oordelen zal, dat de belangen der Bataafsche Republiek of de veiligheid of het behoud van enige Bezittingen van den Staat in Indiën wezenlijk zijn betrokken, en wanneer hij Gouverneur-Generaal zal begrijpen, den dienst en het oirbaar van den Staat te vorderen, of dat de gedane voorstellen moeten worden aangenomen en ten uitvoer gebragt, of dat dezelve moeten worden uitgesteld of verworpen, en de meerderheid van den Raad mogt zijn van een ander gevoelen, alsdan de Gouverneur-Generaal en de Raden, respectivelijk de redenen van derzelver verschillende gevoelens zullen moeten in geschrift stellen, en met hunne handtekening bekrachtigen, en aan elkanderen mededelen, en dat, wanneer, na ene opzettelijke overweging daarvan, een iegelijk bij zijn gevoelen mogt blijven, de Gouverneur-Generaal de magt zal hebben het besluit op te maken, overeenkomstig zijn bijzonder gevoelen, welk besluit van dezelfde kracht en waarde zal zijn als ware het met eenstemmigheid of meerderheid genomen, en evenzo door de leden van den Raad en alle anderen, wien zulks zoude

mogen aangaan, worden gerespecteerd, en gehoorzaamd, ten uitvoer gebragt of helpen brengen, doch zal de Gouverneur-Generaal wegens alle zodanige tegen het gevoelen der meerderheid genomen besluiten, en derzelver gevolgen alleen verantwoordelijk zijn.

ART. 21.

De bevoegdheid in het voorgaande artikel aan den Gouverneur Generaal gegeven, zal zich niet uitstrekken tot het nemen of uitvoeren van zodanige besluiten, welke niet wettiglijk zouden hebben kunnen worden genomen, met concurrentie van de Raden, nochte tot het opleggen van enige belastingen. Zij zal alleen toekomen aan, en kunnen worden uitgeoefend door den Gouverneur-Generaal, nadat hij op de aanstelling van den Raadpensionaris zijne functiën zal hebben aanvaard, geenzins aan en door iemand, welke zonder zodanige aanstelling die Hoge bediening waarneemd.

ART. 22.

In alle gevallen, waarin de Gouverneur-Generaal van de hem bij het 20 art. gegeven magt zal hebben gebruik gemaak, zal van al hetgeen daaromtrend zal zijn voorgevallen bij eerste bekwame gelegenheid, *in duplo*, verslag moeten worden gedaan aan den Aziatische Raad, met bijvoeging van alle de gewisselde consideratiën.

ART. 23.

De Gouverneur-Generaal en Raden van Indiën kunnen in het civile voor geen andere regtbank in Indiën worden geconfinieerd dan voor het Hoge Geregtshof.

ART. 24.

De Gouverneur-Generaal vermag, in generlei geval, in Indiën geregtelijk worden aangesproken ofte enige procedures, van wat aart ook, tegen hem geëntameerd, ter zake van misdaad in of buiten deszelfs officie gepleegd.

ART. 25.

De Raden van Indiën zijn, zelfs na het eindigen van hunne bedieningen in Indiën, wegens misdaad alleen aansprakelijk, voor het Hoge Geregtshof, en vermogen nimmer te worden genomen in verzekering, anders dan door middel van militair arrest, volgens bevel van den Gouverneur-Generaal.

ART. 26.

Wanneer het Hoge Geregtshof aan den Procureur-Generaal zal hebben verleend enig decreet van apprehensie tegen een

Raad van Indiën, ter zake, van een delict, door denzelven begaan, zal de Procureur-Generaal gehouden zijn zich bij beslotene missive te adresseren, aan den Gouverneur-Generaal, en het bekomen decreet van apprehensie daarbij overleggende verzoeken, dat zodanig Raad van Indiën moge worden genomen in goede verzekeringe, en gesteld ter dispositie van het gen. Geregtshof, en zal de Gouverneur-Generaal zodanig verzoek niet vermogen te weigeren, maar gehouden zijn, onmiddelijk zodanigen Raad van Indiën op de meest gevoeglijke wijze te doen nemen in militair arrest, om aan den Procureur-Generaal te worden overgeleverd, ter dispositie van het voorn. Geregtshof.

ART. 27.

De Gouverneur-Generaal en Raden houden derzelver gewone residentie te Batavia op het eiland Groot Java, of in den omtrek dezer hoofdplaats. De Gouverneur-Generaal is bevoegd zulks in buitengewone omstandigheden nodig oordelende, den zetel van het Gouvernement voor een tijd te verplaatsen, naar enig ander gedeelte van het eiland Java; en zijn de Raden ordinair en extraordinair, in zodanig geval, gehouden, zich derwaards te begeven op requisitie van den Gouverneur-Generaal.

ART. 28.

De Gouverneur-Generaal nodig oordelende, zich in persoon naar enig ander gedeelte van het eiland Java te begeven, zonder den Raad, zal aldaar diezelfde magt, en dat zelfde gezag uitoefenen, als te Batavia, met den Raad; en indien hij nodig oordeeld enige bevelen of instructiën te geven, hetzij aan den Raad te Batavia, hetzij aan enige andere geconstitueerde magten of ambtenaren door geheel Indiën, waartoe hij te Batavia met en benevens den Raad bevoegd zoude zijn, zal een iegelijk getrouw zijn dezelve bevelen of instructiën te gehoorzamen en zich daarnaar te gedragen; doch zal hij deswegens alleen verantwoordelijk zijn.

ART. 29.

Wanneer de Gouverneur-Generaal zich naar enig ander gedeelte van het eiland Java zal begeven, zonder den Raad, zal zodanig ordinaris lid van den Raad als hij tot dat einde zal benoemen, geauthoriseerd zijn, om, gedurende de afwezigheid van den Gouverneur-Generaal, als Luitenant-Gouverneur, met de verdere Raden, de politieke en civile regering uit te oefenen op dezelfde wijze en niet anders als dezelve volgens den inhoud van dit reglement uitgeoefend mag worden, door iemand de

bediening van Gouverneur-Generaal, in cas van vacature, *ad interim* waarnemende.

ART. 30.

De Gouverneur-Generaal oefend alleen het opperbevel uit, over de Land en Zeemagt van de Bataafsche Republiek, bëoosten de Kaap de Goede Hoop. Alle zee of landofficieren van de Republiek, zich aldaar bevindende, zijn gehouden deszelfs orders te respecteren en te gehoorzamen. Aan denzelven zal daartoe worden afgegeven ene acte als Generaal en Chef over de Land en Zeemagt van den Staat bëoosten de Kaap de Goede Hoop.

Hij is bevoegd om, in cas van openbaren oorlog tusschen de Bataafsche Republiek en enige andere Mogendheid, Commissiën of *Lettres de Marque* te verlenen aan schepen, bij particulieren uitgerust. Het bestuur over alles wat tot verdediging der Bezittingen ofte afbreuk van den vijand dienen kan, is aan hem overgelaten, met advis van zodanige zee of landofficieren, als hij zal goedvinden deswegens te raadplegen, onder zijne persoonlijke verantwoordelijkheid, alleenlijk zal hij niet vermogen met den vijand te capituleren over Bezittingen van de Bataafsche Republiek, ofte enig gedeelte derzelve, zonder zulks alvorens te hebben gebragt, ter deliberatie van de Hoge Regering en daartoe door een wettiglijk genomen besluit van Gouverneur-Generaal in Rade te zijn geauthoriseerd, zonder dat hij in dit bijzonder geval, van de bevoegdheid hem bij het 16de art. gegeven, gebruik zal kunnen of mogen maken.

ART. 31.

Er zal zijn een Raad van Finantiën en Domeinen over Bataafsch Indiën, welke resideren zal te Batavia en onder het praesidie van een der ordinaris-Raden van Indiën, bestaan uit enen Vice-President en acht Raden.

ART. 32.

Deze Raad zal, onder het oppergezag van den Gouverneur-Generaal in Rade, belast zijn met het algemeen toeverzicht over de financien en domeinen en goederen van de Bataafsche Republiek in Indiën en alles wat daartoe betrekking heeft, inzonderheid ook over de onderscheiden cultures van de voortbrengselen des lands, en over de ambtenaren tot de behering, administratie, bewaring en aflevering van gelden, producten of andere goederen, mitsgaders tot de directie over de houtbosschen geëmploijeerd wordende, alles naarvolgens zodanige orders en instructiën als daartoe zullen worden beraamd en vastgesteld.

ART. 33.

Er zal te Batavia zijn ene Generale Rekenkamer, bestaande uit drie Rekenmeesters, zonder welker contrôle en ondertekening, gene betalingen van gelden nochte afleveringen van goederen te Batavia mogen geschieden of in de rekeningen der comptable of administrateurs geleden worden; zullende deze Rekenkamer wijders belast zijn met het onderzoek en de confrontatie van alle boeken van rekening of administratie van gelden of goederen welke op Batavia en op de andere Bezittingen van den Staat in Oost-Indiën gehouden worden, alles naarvolgens zodanige orders en instructiën, als ten dien opzigten zullen worden beraamd en vastgesteld.

Bij ziekte of noodzakelijke absentie van een of meer Rekenmeesters, zal door den Gouverneur-Generaal in Rade ene assumtie van andere personen kunnen geschieden, ten einde de voortgang van het werk niet vertraagd worde.

ART. 34.

Er zal een Collegie zijn van Houtvesterij, uit 3 deskundige personen bestaande en residerende op Java's Noord-Oostkust, hetwelk ondergeschikt zal zijn aan den Raad van Financiën en Domeinen en het toezicht en de administratie hebben over al de houtbosschen in de Bezittingen van den Staat op het eiland Java; en dat alle ordonnantiën en reglementen, daaromtrend bereids geëmaneerd of nog te emaneren, behoorlijk worden geobserveerd en naargekomen.

ART. 35.

Het politiek bestuur op elk der onderhorige Bezittingen en Kantoren, zal op den meest eenvoudigen voet, en zoveel de omstandigheden zullen toelaten, worden ingerigt in den geest van hetgeen omtrend de Regering en het algemeen Bestuur derzelve Bezittingen bij dit reglement is bepaald.

ART. 36.

Alle ambtenaren worden zodanig bezoldigd, dat zij, naar de gelegenheid der plaatsen, volgens hunnen rang en karakter ordentelijk kunnen bestaan. Zij dragen daarvan jaarlijks een gering gedeelte bij, om te strekken tot een fonds ter ondersteuning van behoeftige weduwen en wezen van ambtenaren, zo lang dezelve in Indiën verblijven. Hunne bezoldigingen kunnen in geen geval aan enige andere belastingen hoegenaamd, van wat aart ook, worden onderhevig gemaakt. Het bezigen van middelen om zich onwettige inkomsten te verschaffen, alle geldafpersingen of concussien in het algemeen, en in het bijzonder

van den Inlander, worden volgens alle rigeur van wetten, zelfs naar exigentie van zaken, met den dood gestraft.

ART. 37.

Niemand hoe ook genaamd, die enig meerder of minder gezag in dienst van den Staat in Oost-Indien, bekleed, vermag van een ander onder deszelfs gebied, gehoorzaamheid ofte directie staande, of aan welke hij gehoorzaamheid verschuldigd is, enige giften, gaven of geschenken ontvangen, directelijk of indirectelijk, ofte dulden dat dit door zijne huisvrouw, kinderen, huisbedienden, of iemand van zijnentwege geschiede (consumable waaren van geringe waarde alleen uitgezonderd) op poene, dat de gevers of aannemers van zodanige giften, gaven of geschenken zullen gehouden worden, zich aan onbehoorlijke extorsie te hebben schuldig gemaakt, — en als zodanig naar de gestrengheid der wetten zullen worden gestraft.

ART. 38.

Alle civile ambten (uitgezonderd de hoge bediening van den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indien, mitsgaders van den President en de Leden van het Hoge Geregtshof, en die welke door Javanen of andere inlanders worden bekleed) zullen, naarmate van derzelver aangelegenheid en inkomsten, worden verdeeld in vier klassen; geen ambtenaar tot een derzelve klasse behorende, kan tevens zijn lid van de Hoge Regering van Bataafsch Indien, ofte den titul daarvan voeren; alle vacatures der ambtenaren van de eerste klasse zullen worden vervuld uit de ambtenaren van de tweede klasse, die der tweede klasse uit de ambtenaren van de derde, en die van de derde klasse uit de ambtenaren van de vierde. Geen ambtenaar zal tot een ambt van ene hogere klasse kunnen worden aangesteld, tenzij, hij drie achtereenvolgende jaren gefungeerd hebbe in die klasse waaruit de vervulling geschieden moet.

ART. 39.

Alle vacatures van ambten, tot enige der voormelde vier klassen behorende, worden vervuld door den Gouverneur-Generaal in Rade, op de daartoe staande tractementen, en emolumenten; de ambten der vierde klasse definitivelijk, doch die der eerste, tweede en derde klasse, onder approbatie van den Raad der Aziatische Bezittingen. Geen ambtenaar vermag het ambt waartoe hij bevorderd wordt, te weigeren, op poene van vervallen te zijn, van dat, hetwelk hij dadelijk [1] bekleed.

---

[1] Op het oogenblik.

ART. 40.

Zo ras de voorschreven klassificatie der ambten geëffectueerd en ingevoerd zal zijn, zullen dadelijk cesseren de qualiteiten van Opperkooplieden, Kooplieden, Onderkooplieden, Boekhouders en Assistenten, voormaals in Oost-Indiën gebruikelijk en zullen de rangen der ambtenaren, zich regelen naar de klassen tot welke zij behoren en naar de orde, in welke de ambten, tot elke klasse behorende, zullen zijn gerangschikt; en zullen vervolgens, gene ambtenaren, onder de voorschreven klasse begrepen, van hier worden uitgezonden, maar alleen klerken.

ART. 41.

Om tot klerk te kunnen worden aangesteld, wordt vereischt de volle ouderdom van 15 jaren, het afleggen van een examen in het lezen, schrijven en cijferen, en de kennisse van de Hollandsche taal. De ambten der vierde klasse worden vervuld uit de klerken; deze moeten drie jaren als zodanig in Indiën hebben dienst gedaan, alvorens te kunnen worden aangesteld tot een ambt van de vierde klasse.

ART. 42.

Gene ambtenaren, tot de voorschreven vier klassen behorende, nogte ook de klerken kunnen hunnen ambten en bedieningen anders bezitten dan tot kennelijk wederzeggens toe, hetzij van den Raad der Aziatische Bezittingen ofte van den Gouverneur-Generaal in Rade. Uit dezelve ontslagen wordende, zijn zij verpligt naar Europa terug te keren, bijaldien hun zulks alzo door den Aziatischen Raad, ofte door den Gouverneur-Generaal in Rade, wordt geordonneerd.

Art. 43.

De Gouverneur-Generaal heeft de magt, om in enkele gevallen, om goede redenen, en wanneer hij zal oordelen zulks te kunnen geschieden, zonder nadeel van 's Lands dienst, voor een bepaalden tijd verlof te geven aan civile of militaire ambtenaren, om zich naar Europa of elders te begeven en om de nodige schikkingen te maken tot de waarneming van derzelver bedieningen, gedurende hunne afwezigheid.

ART. 44.

Alle militaire bevelhebberen, den Staat ter zee of te land in Indiën dienende, ontvangen aldaar geen andere bevelen, dan die van den Gouverneur-Generaal.

ART. 45.

Alle civile ambtenaren van den Staat in Oost-Indiën, zullen

bij hunne aanstelling, alvorens in functie te treden, gehouden zijn, in handen van den Gouverneur-Generaal in Rade, ofte op de onderhorige Bezittingen, in handen van den persoon, welke aldaar het gezag zal voeren, behalven den eed van trouwe, en die tot derzelver respective bedieningen staande af te leggen, den eed van purge, en zullen alle degenen die bevonden zullen worden daartegen gehandeld te hebben, onder wat titul of pretext het zoude mogen wezen, niet alleen *de facto* van hun voorschreven ambt vervallen zijn, maar bovendien verklaard worden infaam en inhabil, om ooit in dienst van den lande te worden geëmployeerd, welke straffen mede zullen incurreren, degenen, welke zodanig geld of geldswaarde genoten hebben, en bovendien gemulcteerd worden voor de driedubbelde waarde van het genotene.

ART. 46.

Personen, niet zijnde in dienst van den Staat in Oost-Indiën, op enige der Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek aankomende, zullen niet vermogen zich op dezelve Bezittingen neder te zetten, maar gehouden zijn weder te vertrekken met de schepen waarmede zij gekomen zijn, tenzij, op uitdrukkelijke vergunning van den Raad der Aziatische Bezittingen, ofte van den Gouverneur-Generaal in Rade, en op de voorwaarden, bij die vergunningen vervat, mits niet strijdende met den inhoud van dit reglement. Civile of militaire ambtenaren uit 's lands dienst ontslagen, vermogen insgelijks op de voornoemde Bezittingen niet langer verblijven, dan aan den Raad der Aziatische Bezittingen ofte den Gouverneur-Generaal in Rade zal goeddunken.

ART. 47.

Niemand vermag zich nedertezetten ofte zijn verblijf te houden, op enige Bezittingen van den Staat in Oost-Indiën, buiten zodanigen omtrek der hoofdplaatsen en steden, als den Gouverneur-Generaal of diegenen welke op de respective Bezittingen het gezag voert, dienstig zal oordelen te bepalen, ofte zich verder dan dien bepaalden omtrek begeven, zonder schriftelijk consent van den Gouverneur-Generaal of anderen Hoofdgebieder.

ART. 48.

De meest geschikte middelen zullen, met overleg van de Inlandsche Regenten, worden beraamd en in het werk gesteld, om in het gebied van de Bataafsche Republiek in Oost-Indiën, het

lot van den gemenen inlander te verbeteren, welvaart en voorspoed onder hun te bevorderen, alle onregelmatige en willekeurige belastingen af te schaffen, de misbruiken op het stuk der Herendiensten ingeslopen, zorgvuldig te weren en eindelijk den landbouw en handel aan te moedigen en uit te breiden, met inachtneming van de oorspronglijke inlandsche zeden, gewoonten en godsdienst.

ART. 49.

Terstond nadat de Raad van Financiën en Domeinen zal zijn geconstitueerd en in werking gebragt, zal ene algemene belasting, bij wijze van verponding, worden ingevoerd op alle stukken lands door bijzondere personen, op het eiland Java, in vollen eigendom wordende bezeten, doch zullen daarvan, voor den tijd van tien achtereenvolgende jaren, ingaande met den dag dat zulks op het gemelde eiland bij publicatie zal zijn bekend gemaakt, uitgezonderd zijn alle stukken lands, welke thans ongecultiveerd zijn, wordende door gecultiveerde stukken lands, welke mitsdien dadelijk aan de voorschreven belasting subject zijn, verstaan de zodanige, welke met tot timmerhout bekwame of vruchtdragende bomen of heesters zijn beplant, of die, welke gedurende de laatste zes jaren, met nuttige voortbrengselen zijn beplant of beteeld geweest, mitsgaders benodigde weiden voor hoorn en ander vee, daartoe geschikt en behoorlijk onderhouden en gebruikt wordende, doch zal het de plicht van het Indisch Bestuur zijn, hieromtrend te waken en de nodige voorzorgen te gebruiken, dat de veeteelt in de Bataviasche Bovenlanden, door de landeigenaren niet worde voortgezet of uitgebreid, tot nadeel of kwelling van den gemenen inlander of tot prejudicie van de aankweking van nuttige landproducten.

En opdat zulks behoorlijk werde ter uitvoer gebragt, zal de Raad van Financien en Domeinen in de Bataviasche Ommelanden en aangrenzende Regentschappen, door een Commissie uit zijn midden, mitsgaders op andere plaatsen, door zodanige personen als door hem daartoe zal worden gequalificeerd, alle gecultiveerde en ongecultiveerde landen in vollen eigendom bezeten wordende, naauwkeurig doen opnemen en opmeten, en daarvan naauwkeurige en behoorlijk geverifieerde aantekeningen of cadasters formeren, ten einde vervolgens daarna de verponding over dezelve landen te worden omgeslagen, en telken jare ingevorderd; zullende de vermelde verponding na verloop van voorzegde tien jaren, strictelijk en zonder aanzien van per-

sonen, ook moeten worden ingevorderd, van alle thans ongecultiveerde landen, ofschoon dezelve alsdan, bij ene nadere opneming in zelver voege als de vorengemelde gedaan, mogten bevonden worden, niet te zijn gebragt tot enen staat van culture; wordende echter aan de keuze der eigenaars overgelaten, om zodanige landen te abandonneren, wanneer zij ongenegen zijn de voorschreven belasting daarvan jaarlijks te voldoen.

ART. 50.

Er zal een nieuw Hoog Geregtshof voor Bataafsch Indiën worden opgerigt, dat bestaan zal uit negen leden, de President daaronder begrepen, welke door den Raadpensionaris der Bataafsche Republiek worden verkozen en aangesteld; de Aziatische Raad zendt aan den Raadpensionaris ene opgave in van enige daartoe geschikte personen.

ART. 51.

De President en verdere leden zullen moeten zijn geboren binnen de Bataafsche Republiek ofte van Europesche ouders, op een harer Bezittingen, mits in dit laatste geval, zich ten minste vijf achtereenvolgende jaren, op ene of meerdere van 's lands Hogescholen in de regtskunde en voorbereidende wetenschappen hebbende geoefend, voorts meesters in de regten, en bereikt hebben, de President den ouderdom van dertig jaren en de verdere leden den ouderdom van vijfentwintig jaren, respectivelijk.

ART. 52.

Zij zullen gene andere ambten en bedieningen mogen bekleden nochte enige negotie drijven of daarin deel hebben noch ook pachters zijn of medestanders of wel borgen of contraborgen derzelven, direct of indirect; en zullen ook tot generlei andere bedieningen of commissien in Indiën, hoe ook genaamd, kunnen worden benoemd of aangesteld, uitgezonderd alleen tot de bediening van President en Procureur-Generaal.

ART. 53.

De President of enig lid deszelfs demissie nemende, binnen den tijd van tien jaren, nadat hij in functie zal zijn getreden, is verpligt de terugreize naar de Bataafsche Republiek aan te nemen, binnen drie maanden, nadat hij zijn demissie zal hebben genomen, en verliest alle aanspraak op pensioen of andere gunsten, welke anderzins aan een repatrieerenden President of lid zouden mogen competeren.

ART. 54.

De leden van het Hoge Geregtshof zich aan enige mis-

daad, hetzij in officio, hetzij daar buiten, schuldig makende, zijn deswegens alleen actionabel voor het Hoge Geregtshof in Indiën. Zij kunnen door gene politieke dispositien van enige geconstitueerde magt in Indien, anders dan op voordragt van het Hof, in het geval bij het volgend artikel van het Reglement vermeld, in hunne functien geschorst, noch van hunne bedieningen ontzet worden.

ART. 55.

Wanneer het Hof mogt oordelen, dat enig lid uithoofde van de op hetzelve liggende blaam van beschuldiging, in deszelfs functien vooreerst niet zoude behoren te continueren, zal het Hof zulks voordragen aan den Gouverneur-Generaal in Rade, welke de bevoegdheid hebben zal om, in dit bijzonder geval, de zaak daartoe gedisponeerd vindende, zodanig lid te surcheren in deszelfs bediening, daarvan kennis gevende aan het Hoge Geregtshof.

ART. 56.

Bij alle regtsplegingen over enige delicten door een lid van het Hof begaan, zal een commissaris van wegens het Gouvernement in Indien present zijn, doch zonder enigen invloed te oefenen, veel min ene concluderende of adviserende stem te hebben, maar alleen om te zien en te horen; des zal het Hof gehouden zijn, om, zo ras enig lid, wegens misdaad geregtelijk zal zijn beschuldigd, daarvan kennis te geven aan den Gouverneur-Generaal in Rade.

ART. 57.

Het Hoge Geregtshof zal oordelen, bij wege van hoger beroep, van alle gewijsden in civile zaken, mitsgaders in crimiminele zaken, waarin, ordinario modo, is geprocedeerd, welke ter eerster instantie gediend hebben voor schepenen van Batavia en alle andere plaatselijke Europesche collegien van justitie op de Bezittingen van den Staat in Azia.

ART. 58.

Het Hoge Geregtshof zal het toeverzigt hebben en houden op het administrateren ener goede en prompte regtsoefening, bij alle de voormelde collegien van justitie; de meest geschikte middelen zullen worden daargesteld, zo om het Hoge Geregtshof in staat te stellen, om het voorschreven toeverzigt met effect te kunnen houden, als om de regtsplegingen bij de gedachte collegien van justitie te verbeteren, en inzonderheid in kapitale zaken, de nadelige gevolgen uit eene mindere geoe-

fendheid in de regtskunde als anderzins kunnende voortspruiten, zoveel mogelijk voor te komen of daartegen hulpmiddelen te verschaffen.

ART. 59.

Het Hof neemt, ter eerster instantie, kennis van alle misdaden, door Gouverneurs, Commandeurs, Gezaghebbers ofte anderen, welke op de Bezittingen en Etablissementen van den Staat in Azia, enig Hoofdbevel voeren, mitsgaders door de hoofden der militie op dezelve Bezittingen en Etablissementen, hebbende den rang van Majoor en daarboven, gedurende hunne gemelde bedieningen bedreven, doch zal, zolange zij in functie zijn, geen decreet van apprehensie ofte van dagvaarding in persoon tegen den zodanigen mogen doen ter executie leggen ofte exploiteren, alvorens de zaak te hebben gebragt ter kennisse van den Gouverneur-Generaal in Rade, welke alsdan de meest geschikte maatregelen zal nemen, ten einde zonder nadeel voor den dienst van den Staat de voorschreven procedures kunnen worden voortgezet, en het regt van de Hoge Overigheid behoorlijk vervolgd tegen den aangeklaagden, — daarvan kennis gevende aan het Hoge Geregtshof.

ART. 60.

Insgelijks neemt het Hof, ter eerster instantie, kennis van alle misdaden, door ambtenaren der eerste en tweede klasse, gedurende hunne bedieningen bedreven, gelijk mede de ambtenaren van de eerste en tweede klasse, voor zo verre onder het ressort van Batavia residerende, in het civile, ter eerster instantie, voor het Hoge Geregtshof zullen moeten worden geconvenieerd.

ART. 61.

Het Hof zal in appel, in het hoogste ressort, oordelen over alle questien, rakende buiten en prijzen die door de schepen van oorlog der Bataafsche Republiek, of door schepen bij particulieren uitgerust en op bekomen Commissie of *Lettres de Marque* uitgevaren, zullen worden agterhaald, en op enige Bezittingen van den Staat in Indien ingebragt, mitsgaders over alle questien en geschillen die tusschen enige van de voorschreven schepen, ter dier zake zouden mogen rijzen, alsmede de misbruiken en overtredingen, welke dienaangaande zouden mogen worden gepleegd, item over alle questien, rakende zeeroverijen, berovingen, uitplunderingen of diverijen van schepen of ladingen in volle zee gepleegd, de judicature over de voormelde buiten en prijzen, mitsgaders over de zeeroverijen

wordt, ter eerster instantie, opgedragen aan de Collegien van justitie te Batavia en op de onderhorige Bezittingen van den Staat in Azia, volgens een afzonderlijk reglement daartoe specterende.

ART. 62.

De Gouverneur-Generaal in Rade daartoe van wegens de aangeklaagden zijnde geadieerd, zal, na ingenomen berigt en consideratien van het Hof vermogen te verlenen surcheance van criminele procedures bij het Hof aanhangig zijnde, ingeval van dringende noodzakelijkheid; en wanneer door het voortgaan der procedures de zaak gevaar zoude kunnen lopen van gebragt te worden uit haar geheel, zal de Gouverneur-Generaal in Rade bevoegd zijn, te verlenen provisionele surcheance van procedures, doch gene finale surcheance kunnen verlenen, dan na te hebben gerequireerd, en bekomen, het berigt en de consideratien van het Hof.

ART. 63.

De Gouverneur-Generaal in Rade, na examinatie van het alzo ingediend berigt, en de consideratien van het Geregtshof en tegen deszelfs gevoelen, ene onbepaalde surcheance van executie ordonnerende, of dezelve surcheance voor ene onbepaalde tijd continuerende, zal het Hof daarin berusten, doch gehouden zijn alle stukken tot zodanige zaak betrekking hebbende, onder enen behoorlijken inventaris gebragt, met de eerste gelegenheid, *in duplo,* over te zenden aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen.

ART. 64.

Gene doodvonnissen kunnen bij het Hof ofte bij enige andere regtbank op het eiland groot Java worden ter executie gebragt, zonder daarop te hebben bekomen het *fiat* van den Gouverneur-Generaal, welke hetzelve niet zal kunnen weigeren, tenzij door hem in Rade, op den voet in de twee voorgaande artikelen voorgeschreven, surcheance van zodanige procedures mogt zijn of worden geordonneerd, voor zolang dezelve surcheance duurt, ofte bij uitoefening van het regt van gratie of pardon.

ART. 65.

Alle tusschenkomst van enige politieke magt in den loop der justitie, welke volgens den inhoud van dit reglement niet is gëoorloofd, is verboden.

ART. 66.

Het regt van het Bataafsche Volk zal bij het Hoge Geregts-

hof worden waargenomen door een Procureur-Generaal, die zal moeten zijn geboren binnen de Bataafsche Republiek ofte van Europesche ouders, op een harer Bezittingen, mits in dit geval, zich ten minsten vijf achtereenvolgende jaren op ene of meerdere van 'slands Hogescholen, in de regtskunde en voorbereidende wetenschappen hebbende geoefend, voorts meester in de regten en bereikt hebben den ouderdom van 28 jaren. Hij wordt aangesteld door den Raadpensionaris. De Aziatische Raad zendt aan den Raadpensionaris ene opgave in van enige daartoe geschikte personen; in cas van vacature wordt zijne bediening *ad interim* waargenomen door dengenen welke door den Gouverneur-Generaal in Rade daartoe uit ene nominatie van drie personen, door het Hoge Geregtshof van Indiën te formeren, zal worden benoemd en geauthoriseerd.

ART. 67.

Het Hoge Geregtshof zal geadsisteerd zijn door een griffier, een adjunct-griffier, die zullen moeten zijn geboren binnen de Bataafsche Republiek ofte van Europesche ouders, op een harer Bezittingen, mits in dit geval, zich ten minste vijf achtereenvolgende jaren op een of meerder van 's lands Hoge scholen hebbende geoefend in de regtskunde en voorbereidende wetenschappen, voorts meesters in de regten, en bereikt hebben de Griffier den ouderdom van 25, en de adjunct Griffier dien van 22 jaren; zij zullen worden aangesteld door den Raadpensionaris. De Aziatische Raad zendt aan Zijne Exellentie ene opgave in van enige daartoe geschikte personen; in cas van vacature, worden deze bedieningen *ad interim* gesuppleerd, door den Gouverneur-Generaal in Rade, uit de nominatien van drie personen, door het Hoge Geregtshof van Indiën te formeren.

ART. 68.

Al wat verder tot zamenstelling en jurisdictie van het Hoge Geregtshof betrekking heeft, wordt bij deszelfs instructie omschreven.

ART. 69.

Terzelver tijd dat het Hoge Geregtshof van Indien zal worden geïnstalleerd, zal de tegenwoordige Hoge Raad van Justitie te Batavia residerende, worden ontbonden, en deszelfs President, Leden, Ministers, Suppoosten en verdere bedienden uit derzelver respective bedieningen op ene honorabele wijse ontslagen, zullende te gelijker tijd op het Collegie van Schepenen te Batavia worden overgebragt, alle de civile en criminele regts-

pleging door gemelden Hogen Raad van Justitie thans uitgeoefend wordende, voor zo verre dezelve aan het Hoge Geregtshof bij deszelfs instructie niet is opgedragen.

ART. 70.

Het Collegie van Regtspleging te Batavia zal terzelver tijd op nieuw worden geconstitueerd uit enen permanenten President en negen Schepenen, bereikt hebbende den vollen ouderdom van 25 jaren, waarvan ten minsten vijf leden zullen moeten worden genomen uit den burgerstand.

ART. 71.

Jaarlijks zullen drie Schepenen aftreden; de orde der aftreding voor de eerste drie jaren zal worden bepaald bij loting en vervolgens plaats hebben naar de ancienneteit; de hierdoor ontstane vacatures zullen gesuppleerd worden door den Gouverneur-Generaal in Rade, uit nominatien van drie personen, geformeerd door den Magistraat van Batavia. De afgetredene Schepenen zijn op nieuw nominabel.

ART. 72.

Er zullen te Batavia worden aangesteld twee Wethouders, welke benevens twee Schepenen en den Hoofdschout, den Magistraat der stad en Ommelanden van Batavia zullen uitmaken; ten minste één dezer Wethouders zal moeten zijn uit den burgerstand; zij zullen voor het vervolg door den Gouverneur-Generaal in Rade worden geëligeerd, uit nominatien van drie personen, door den Magistraat te formeren. Om de twee jaren zal een dezer Wethouderen, zijnde de oudste in rang, aftreden, doch op nieuw nominabel zijn.

ART. 73.

De Magistraat der stad Batavia zal alle functien verrigten welke tot de administratie der justitie niet behoren, en bevorens aan het Collegie der Schepenen zijn gedemandeerd geweest, behoudens zodanige wijzigingen als bij enen voor dien Magistraat te formeren instructie, nu ofte bij vervolg, onder goedkeuring van den Raad der Aziatische Bezittingen, zullen worden bepaald en vastgesteld.

ART. 74.

De regtbank van Schepenen te Batavia, de regtbanken te Samarang, Ambon, Banda, Ternate, Makasser, Malacca en Cochin zullen elk geassisteerd worden door enen Advocaat-Adviseur, welke niet jonger zal mogen zijn dan 25 jaren, geboren in de Bataafsche Republiek of van Europesche ouders, in

een van derzelver Bezittingen en meester in de regten, mitsgaders rang hebben naast het jongste lid van den regtbank waartoe hij gehoord.

ART. 75.

Deze Advocaten-Adviseurs zullen worden aangesteld door den Raadpensionaris. De Aziatische Raad zendt aan den Raadpensionaris, ene opgave in van enige daartoe geschikte personen. In cas van vacatures geschiedt de provisionele vervulling door den Gouverneur-Generaal in Rade, uit nominatien van drie personen, door het Hoge Geregtshof van Bataafsch Indiën geformeerd. Hunne verpligtingen worden omschreven bij ene generale instructie voor deze ambtenaren.

ART. 76.

De regtspleging onder den inlander zal blijven geschieden volgens hunne eigene wetten en gewoonten. Het Indisch Bestuur zal door gepaste middelen zorgen, dat dezelve in die territoiren, welke onmiddelijk staan onder de Opperheerschappij van den Staat, voor zoveel mogelijk worden gezuiverd van ingeslopen misbruiken, tegen de inlandsche wetten of gebruiken strijdende, en dat, te bekomen spoedige en goede justitie, het zij door vermeerdering van het getal der thans subsisterende Landraden of door de aanstelling van onder-Landraden, werde bevorderd en gemakkelijk gemaakt, mitsgaders van allen verkeerden invloed van enige politieke magt gezuiverd en bevrijd.

ART. 77.

Zoras het Hoge Geregtshof in functie zal zijn gesteld, of zoveel eerder als de Gouverneur-Generaal in Rade zulks dienstig zal oordelen, zullen alle pure militaire delicten zo wel te water als te lande, op enige Bezittingen van den Staat in Oost-Indien ofte in enige havens of reden van dezelve Bezittingen gepleegd, geoordeeld worden door militaire krijgsraden, telkens te benoemen door den Gouverneur of die anders het gezag voert op zodanig Etablissement, onder welks ressort het delict gepleegd is, volgens zodanige bepalingen en inrigtingen als door den Gouverneur-Generaal in Rade, na ingenomen advis van het Hoge Geregtshof dienaangaande zullen worden gemaakt en gearresteerd, onder approbatie van den Raadpensionaris, daarop ontvangen hebbende advis van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen.

ART. 78.

Van de vonnissen der militaire krijgsraden op de overige

Etablissementen, in ordinaire procedures gewezen, valt appel aan enen militairen krijgsraad te Batavia, telkens door den Gouverneur-Generaal *ad istum actum* te benoemen, bestaande uit zeven officieren en twee Regtsgeleerden, en geadsisteerd door enen Auditeur-Militair, hoedanig ook zullen moeten zamengesteld zijn, en benoemd worden de krijgraden over pure militaire delicten, in het ressort van dien gepleegd.

ART. 79.

In cas van vermeend bezwaar bij de vonnissen dezer krijgsraden te Batavia, hetzij in cas d'appel ofte ter eerster instantie, in ordinaire procedures gewezen, zal de bezwaarde partij daarvan kunnen komen in revisie, op zodanigen voet en wijzen als door den Gouverneur-Generaal in Rade, na ingenomen advis van het Hoge Geregtshof, nader zal worden gereguleerd onder approbatie van den Raadpensionaris, daaromtrend ontvangen hebbende, het advis van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen.

ART. 80.

De Staat ontvangt alle de producten welke in de Aziatische Bezittingen, als contingenten, verpligte leverancien of uithoofde van subsisterende of nader te maken verbindtenissen, moeten worden opgebragt tegen de daarvoor gestipuleerde betalingen.

ART. 81.

Zodanige van dezelve producten, welke voor den handel in Indien geschikt, en tot de eigen behoeften van het Indisch Bestuur niet benodigd zijn, worden in Indien voor rekening van den Staat, hetzij publiek, hetzij bij aflevering tot bepaalde prijzen verkogt, zo als het meeste voordeel van den Staat zal vereischen.

ART. 82.

Dat gedeelte derzelver producten, welke voor de Europesche markt geschikt is, doet de Staat voor zijne rekening overkomen met gehuurde schepen, om hier te lande publiek te worden verkogt, zoals het meeste voordeel van den Staat zal vereischen. Deselve producten kunnen echter, ingevalle van dringende noodzakelijkheid, ook op andere wijze tot gelden worden gemaakt voor rekening van den Staat.

ART. 83.

De vrije culture van alle voortbrengselen welke in de Bezittingen van den Staat in Indien kunnen worden aangekweekt, wordt aan de ingezetenen van dezelve Bezittingen toegestaan,

met uitzondering nogtans van kruidnagelen, notenmuscaten en amphioen, en onverminderd de plaatshebbende inrigtingen omtrend de contingenten en verpligte leverancien of zodanige anderen als daaromtrend zouden mogen worden gemaakt. Ten aanzien van de culture van koffij en peper, zullen met voorzigtigheid en beleid, zodanige andere en betere maatregelen worden ingevoerd, waardoor het product dier culture vermeerderd en daardoor de algemene welvaart bevorderd wordt.

Bij het introduceren van die maatregelen zal worden in het oog gehouden, dat het meeste belang van het Moederland met het grootste nut en voordeel der inlanders gepaard ga en alle smokkelarijen worden tegengegaan.

ART. 84.

Alle verpligte leverancien van producten in de Bezittingen van den Staat, van wat aart ook, wordende opgebragt, zullen worden gebragt onder vaste bepalingen; al wat bovendien wordt gecultiveerd van dezelve producten, mitsgaders van alle andere voortbrengselen in het voorgaande artikel niet uitgezonderd, is het wettig eigendom van den cultivateur; de vrije en onbelemmerde beschikking daarover komt hem toe, voor zoverre dezelve bij dit Reglement niet is beperkt. Het is de pligt van het Indische Bestuur hem daarin te handhaven.

ART. 85.

De uitvoer van rijst kan en vermag alleen verboden en belet worden, in gevalle van hoge noodzakelijkheid, of wanneer de Gouverneur-Generaal in Rade zal oordelen de voorhanden zijnde voorraad niet genoegzaam te zijn, om voor geen gebrek aan deze eerste mondbehoefte te doen vrezen.

ART. 86.

De uitvoer van houtwerken is op het gehele eiland Java verboden; er zullen gepaste schikkingen worden beraamd, ten einde de ingezetene aldaar, zich op de meest gevoeglijke wijze overeenkomstig de nationale belangen, van het benodigde timmerhout kunnen voorzien.

ART. 87.

De vaart en geoorloofden handel uit de havenen dezer Republiek op de Kaap de Goede Hoop, Batavia, Samarang en Soerabaija, mitsgaders op de West van Indien, alsmede van de Kaap de Goede Hoop, Batavia, Samarang en Soerabaija, mitsgaders de West van Indien op de Bataafsche Republiek, is vrij en open voor alle ingezetenen der Bataafsche Republiek en van

hare Bezittingen in Azia en aan de Kaap de Goede Hoop; wordende door de West van Indien verstaan, de westkust van het eiland Sumatra, benevens Malacca, en alle landen en plaatsen bewesten het voornoemde eiland Sumatra en bezuiden hetzelven tot aan de Kaap de Goede Hoop gelegen.

ART. 88.

Met de schepen tot de voorschreven vaart en handel gebruikt wordende, mogen van hier worden uitgevoerd en in de Bezittingen van den Staat in Oost-Indien en aan de Kaap de Goede Hoop ingevoerd, alle soorten van goederen en handelwaren, met uitzondering alleen van ammunitie van oorlog en amphioen.

ART. 89.

De handel en invoer van alle goederen en handelswaren in Oost-Indien verhandeld wordende, zo met Bataafsche als vreemde schepen uit de Bezittingen van den Staat, zowel als die van vreemde Mogendheden regtstreeks uit Oost-Indien binnen deze Republiek, is vrij en geoorloofd, uitgezonderd alleen nagelen en moernagelen, noten-muscaten, gave en rompen [1], zogenaamde mannetjes-noten, foelie en de olijen der opgenoemde specerijen en thee.

Zodra de verbeterde inrigtingen omtrend de culture van koffij en peper bij art. 83 van dit reglement bedoeld, zullen zijn ingevoerd, zullen er ten aanzien van den handel en invoer van deze beide artikelen, zodanige verordeningen worden gemaakt, welke ten doel hebben, om deze takken van commercie uit te breiden en het meeste belang der cultivateurs met het grootste voordeel voor het moederland te verenigen; terwijl daarbij tevens door gepaste voorzieningen zal worden gezorgd voor de verzekering van de uitlevering der verpligte leverancien en contingenten en ter voorkoming van de smokkelarijen.

ART. 90.

Particuliere Handelaars op enige der Bezittingen van den Staat in Oost-Indiën ter handel komende, zijn onderworpen aan de wetten en reglementen aldaar vigerende, speciaal ook met opzigt tot de aldaar geheven wordende inkomende en uitgaande regten.

ART. 91.

De schepen welke van de Bezittingen dezer Republiek in Bengalen en op de kusten van Coromandel en Mallabaar regtstreeks

[1] Gebrokene.

naar het vaderland zullen uitklaren, zullen aldaar niet onderhevig zijn aan de betaling van enige uitgaande regten.

ART. 92.

De Bataafsche schepen zullen moeten retourneren naar de havenen dezer Republiek en hunne ladingen nergens elders vermogen in te brengen en te verkopen, nogte op enige andere plaatse hoegenaamd last te breken, op verbeurte van schip en lading, of de waarde van dien op de reeders alhier te verhalen; zij zullen gehouden zijn, naar gelang van derzelver grootte, van hier naar 's lands Oost-Indische Bezittingen, een zeker getal manschappen, tot den zee of landdienst aldaar behorende of goederen derwaards over te brengen, tegen een nader te bepalen kost of vragtgeld.

ART. 93.

De ingezetenen der Bataafsche Republiek en die harer Aziatische Bezittingen zullen vrijelijk mogen navigeren en handeldrijven, met Bataafsche schepen, varende van Batavia en Malacca naar alle landen en plaatsen, gelegen om de West van Indiën, bewesten het eiland Sumatra en *vice versa*, ofte varende van enige landen en plaatsen onder de voorschreven limiten begrepen,. mits zich in de Bezittingen van den Staat onderwerpende aan alle plaatselijke wetten en reglementen, mitsgaders onder betaling van de aldaar geheven wordende inkomende en uitgaande regten.

ART. 94.

Ook is aan alle ingezetenen der Bataafsche Republiek en die harer Aziatische Bezittingen gëoorloofd met Bataafsche schepen te varen en handel te drijven van Batavia en Malacca, op alle landen en plaatsen bëoosten het eiland Sumatra in Azië gelegen, en *vice versa*, mitsgaders van enige landen of plaatsen naar andere landen of plaatsen onder de voorschreven limiten begrepen, mits zich onderwerpende aan alle plaatselijke wetten en reglementen, mitsgaders onder betaling van geheven wordende, inkomende en uitgaande regten, op de Bezittingen van den Staat; hiervan echter zal zijn uitgezonderd alle particuliere vaart en handel van Malacca op de eilanden van Amboina en Banda en *vice versa* welke op generlei wijze zal mogen gedreven worden; terwijl de aldus gëoorloofd blijvende vaart en handel op beide deze eilanden zal onderworpen blijven aan alle bijzondere inrigtingen daaromtrend bereids gemaakt of nog te maken.

ART. 95.

De invoer van amphioen op Malacca wordt voor een iegelijk vrijgesteld, mitsgaders de weder uitvoer daarvan onder betaling van een nader te betalen uitgaand regt, direct naar Borneo en alle andere plaatsen om de grote Oost gelegen, niet zijnde Bezittingen van den Staat. De invoer van amphioen op het eiland Java, anders dan op uitdrukkelijk bekomen permissie van de Hoge Regering en generalijk de invoer daarvan op alle andere Bezittingen van den Staat, bëoosten het eiland Sumatra gelegen, is verboden op verbeurte van schip en lading, ofte de waarde van dien, des noods op de reders te verhalen, en verdere arbitraire correctie, naar exigentie van zaken, ten aanzien van alle welke zich daaraan schuldig maken, of daartoe op enigerlei wijze medewerken.

ART. 96.

De schepen uit de Bataafsche Republiek gevaren hebbende, hetzij directelijk, hetzij over de West van Indiën, naar Batavia, Samarang of Soerabaija en aldaar voldaan hebbende aan het vereischte, volgens de plaats hebbende wetten en reglementen, zijn geregtigd om die zelfde vaart en handel te drijven op alle landen en plaatsen bëoosten het eiland Sumatra in Azië gelegen en *vice versa* naar Batavia, Samarang, Soerabaija en Malacca mitsgaders van enige landen of plaatsen, naar andere plaatsen of landen, onder de voorschreven limiten begrepen, welke aan de ingezetenen van de Bezittingen van den Staat in Oost-Indiën is toegestaan en onder dezelfde bepalingen.

ART. 97.

De handel op het rijk van Japan blijft onderworpen aan het Bestuur van de Hoge Regering van Bataafsch Indiën; dezelven zal worden voortgezet op zodanige wijze als bevonden zal worden met de betrekking der Bataafsche Natie op dat rijk en de belangen van den Staat, het meest overeen te komen.

ART. 98.

De Directie over den Amphioenhandel op het eiland Java zal ontbonden worden en deszelfs werkzaamheden zullen worden overgebragt tot den Raad der Financien en Domeinen.

ART. 99.

Alle schepen van Vreemde Natien, met welke de Bataafsche Natie in vriendschap leeft, worden te Batavia, Malacca en verder, op alle Bezittingen van den Staat, bewesten het eiland Sumatra gelegen, toegelaten; alle handel, welke niet uitdruk-

kelijk door de wet is verboden, is hun gëoorloofd, mits zich onderwerpende aan de plaatselijke orders en reglementen.

ART. 100.

Alle vorige wetten op het stuk van de vaart en handel op Oost-Indien en *vice versa*, geëmaneerd, worden hierbij geäbrogeerd.

ART. 101.

De Raadpensionaris behoudt aan zich de magt, om dit reglement zodanig te amplieren, expliceren, of veranderen, als in tijd en wijlen bevonden zal worden te behoren.

Gedaan en gearresteerd in den Haag, den 27en Januarij 1806.

Door mij

(was get.) R. J. Schimmelpenninck,

Raadpensionaris.

Ten tweede, dat ten behoeve van ieder der bij besluit van den 11en November 1805, No. 28, benoemde Commissarissen-Generaal en Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indien, Mr. C. T. Elout en C. H. van Grasveld, zullen worden uitgegeven opene brieven, in debita forma, waarbij van deze benoeming en aanstelling op ene solemnele wijze wordt kennis gegeven, zijnde de inhoud daarvan vermeld in het register der gewone besluiten van heden, sub. No. 30.

Ten derde, voor gemelde Commissarissen-Generaal te arresteren, gelijk voor dezelven gearresteerd wordt bij dezen, de navolgende instructie.

B. INSTRUCTIE VOOR COMMISSARISSEN-GENERAAL VAN BATAAFSCH INDIEN, BIJ STAATSBESLUIT VAN DEN 11en NOVEMBER 1805, No. 28, BENOEMD.

De Raadpensionaris der Bataafsche Republiek, bij opene akte van commissie hebbende gecommitteerd en gequalificeerd de Heeren C. H. van Grasveld en Mr. Cornelis Theodorus Elout, om als Commissarissen-Generaal te vertrekken naar Batavia, ten einde aldaar in werking te brengen het *Reglement op het beleid der Regering en het Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek, en van den handel op en in dezelve Bezittingen*, zodanig als hetzelve bij secreet staatsbesluit van den 27en Januarij 1806, letter Q is gëarresteerd, zo zullen de gemelde Commissarissen-Generaal, zich in het waarne-

men en uitvoeren der voorschreven Commissie in het algemeen moeten gedragen naar den inhoud en het voorschrift van het gemelde reglement en voorts naar de volgende punten van instructie.

ART. 1.

Commissarissen-Generaal zullen gedurende hun verblijf in Azië representeren het Gouvernement der Bataafsche Republiek en overzulks bekleed zijn met de hoogste magt en authoriteit in alle de Bezittingen van den Staat aldaar gelegen, mitsgaders genieten de hoogste civile en militaire honneurs in die gewesten gebruikelijk. Alle collegien en geconstitueerde magten in Indien, zonder onderscheid, zijn gehouden derzelver bevelen te gehoorzamen.

ART. 2.

Terstond na hunne aankomst zullen zij den inhoud hunner opene acte van Commissie brengen, ter kennisse van den *ad interim* fungerenden Gouverneur-Generaal, benevens de Raden van Indien, en den dag bepalen, op welke zij zich met de vereischte plegtigheid in hunne voorschreven qualiteit aan den volke zullen doen voorstellen.

ART. 3.

Zij zullen zorgen dat onmiddelijk na hunne voorstelling, hunne opene acte van Commissie, zo in de Nederduitsche als Inlandsche taal, te Batavia en op alle mindere kantoren op het eiland Java worde gepubliceerd, mitsgaders dat na alle overige Bezittingen van den Staat in Azië, bij de eerste gelegenheden, door de Hoge Regering de nodige aanschrijvingen worden afgevaardigd, om de voorschreven publicatie aldaar insgelijks te doen geschieden, alsmede daarvan aan de inlandsche Vorsten en Groten, zo op Java als de voormelde verdere Bezittingen, naar 'slands gewoonte, kennis worden gegeven.

ART. 4.

Nadat zij alzo in functie zullen zijn getreden, zullen zij zo spoedig als zulks gevoeglijk zal kunnen geschieden, den *ad interim* fungerenden Gouverneur-Generaal, benevens de fungerende Raden van Indien honorabel ontslaan van derzelver voorschreven functien, behoudens nogthans hunne verantwoordelijkheid wegens dezelver gehouden bestuur.

ART. 5.

Te gelijkertijd dat het tegenwoordig ligchaam der Hoge Regering van Indien, ingevolge het voorgaande artikel door hun zal worden ontbonden, zal de Commissaris-Generaal C. H. van

Grasveld, welke tevens door het Gouvernement hier te lande is aangesteld tot Gouverneur-Generaal over Bataafsch Indien in zijne laatstgemelde qualiteit plegtig aan den volke worden voorgesteld, en zullen voorts Commissarissen-Generaal installeren de ordinaire en extraordinaire Raden, welke met en benevens den Gouverneur-Generaal, volgens de voorschriften van het bovengemeld reglement, zullen uitmaken, het ligchaam van de Hoge Regering van Bataafsch Indien, en zullen de gemelden Raden voor zoverre zij niet van hier zijn uitgezonden, den behoorlijken eed in handen van Commissarissen-Generaal afleggen, volgens het navolgende formulier.

"Ik belove en zwere, dat ik in de uitoefening van de qualiteit van Raad van Bataafsch Indien, zonder aanzien van personen het welzijn van het vaderland en van deszelfs Aziatische Bezittingen met den bloei en welvaart van beider ingezetenen met al mijn vermogen zal voorstaan en behartigen.

"Dat ik gene giften, gaven of geschenken hoe ook genaamd, (consumable waaren van geringe waarde alleen uitgezonderd) voor mij of de mijnen directelijk of indirectelijk om voorschreven ambt te verkrijgen aan enige personen, hetzij in, hetzij buiten het bestuur, onder welk pretext of naam zulks zoude kunnen geschieden, gene giften of gaven heb gepresenteerd, beloofd of gegeven of geven zal."

"Dat ik mij laatstelijk in allen dele, naar den inhoud van het reglement op het beleid van de Regering en het justitiewezen in de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek en van den handel op en in dezelve bezittingen zal gedragen en voorts alles doen hetgeen een goed en getrouw Raad van Bataafsch Indien schuldig is en behoort te doen."

ART. 6.

Zij zullen van de ontbinding van het vorige en de organisatie van het alzo op nieuw geconstitueerde ligchaam van de Hoge Regering, bij publicatie aan den volke kennis geven, en zorgen dat ook daartoe met de eerste gelegenheden het nodig aanschrijven afga, naar de overige Bezittingen van den Staat in Azie, mitsgaders naar 's lands gebruik kennis worden gegeven aan de Inlandsche Vorsten en Grooten.

ART. 7.

Zij zullen bij dezelve publicatie aan alle de ambtenaren en geëmployeerden op de onderscheidene Bezittingen en Etablissementen van den Staat in Azie gelasten, om provisioneel in

hunne respective functien en employen te continueren, tot dat door hun daaromtrend nader zal zijn beschikt.

ART. 8.

Te gelijker tijd zullen zij op ene statelijke wijze doen promulgeren het hier bovengemeld reglement op het beleid van de Regering en het justitiewezen in de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek en van den handel op en in dezelve Bezittingen.

ART. 9.

Ten einde alle stilstand en verwarring in den loop en behandeling der zaken voor te komen, zullen zij de waarneming der functien van den voormaligen Directeur-Generaal (welke bediening voor het vervolg wordt gemortificeerd) opdragen aan een der ordinaris Raden van Indien, en zulks tot dat de natemelden Raad van Finantien en Domeinen zal zijn georganiseerd en in werking gebragt.

ART. 10.

Zij zullen met den meesten spoed ontwerpen en arresteren de nodige instructien voor den Raad van Finantien en Domeinen, de Generale Rekenkamer en het Collegie van Houtvesterij, welke ingevolge het voorschreven reglement zullen worden opgericht en residerende de twee eerste te Batavia en het laatste op zodanige plaats, sorterende onder het Gouvernement van Java's Noord-Oostkust, als door hun daartoe het geschiktst zal worden gëoordeeld. De voorschreven instructien zullen zij vervolgens met den eersten overzenden aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen.

ART. 11.

Bij de voorschreven instructie voor den Raad van Finantien en Domeinen, zullen zij in het oog houden, dat aan dezelve Raad, ondergeschikt aan de Hoge Regering van Indien, worden opgedragen het algemeen bestuur over de financien, domeinen, magazijnen, gebouwen en goederen van den Staat in Indien, met alles wat daartoe enigzins is specterende; dat aan dezelve de nodige magt en authoriteit worden verleend, om het voorschreven bestuur met effect te kunnen uitoefenen.

Dat mede tot zijne voorname verpligtingen worden gebragt, om de cultures van de onderscheidene voortbrengselen des lands in de Bezittingen van den Staat en voornamelijk op het eiland Java, gade te slaan, en daaraan alle mogelijke verbeteringen te doen toebrengen, mitsgaders ten minste eens alle zes maanden en

voorts zo dikwijls als zulks zoude mogen worden vereischt, aan den Gouverneur-Generaal in Rade in te leveren, een summier rapport van den toestand der voorschreven financien, domeinen, magazijnen en cultures, daarbij voorstellende alle zodanige maatregelen, als door hun tot de meeste behartiging van 's lands belangen omtrend de voorschreven onderwerpen dienstig of noodzakelijk worden geoordeeld, en om tot gene maatregelen van bijzonder gewigt, of waarbij van plaats hebbende instellingen of orders wordt afgeweken te mogen overgaan, buiten speciale voorkennisse en autorisatie van den Gouverneur-Generaal in Rade.

Wijders om 's jaarlijks aan den Gouverneur-Generaal in Rade te suppediteren, een omstandig verslag van hunne verrigtingen omtrend alle de voorschreven onderwerpen, en van den staat waarin dezelve zich bevinden, benevens een autentiek afschrift van de registers hunner gedurende het afgeloopen jaar genomen besluiten, met alle boeken en documenten daartoe specterende, ten einde door den Gouverneur-Generaal in Rade met hunnen consideratien te worden overgezonden aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, alles zo volledig en zodanig ingericht, dat dezelve Raad daardoor volkomen kan worden in staat gesteld, om de geheele maneance van 's lands financien en het bestuur over deszelfs domeinen over alle de Bezittingen van den Staat in Azie, gene uitgezonderd, pertinentelijk te kunnen nagaan, mitsgaders of daaromtrend de nodige oeconomie wordt betracht en alle 's lands penningen en goederen behoorlijk worden geadministreerd en verantwoord, echter tevens in het oog houdende, om alles daaromtrend te regelen op enen klaren en eenvoudigen voet, met afschaffing van alle onnodigen omslag bij de nieuw aan te leggen boeken.

Dat wijders deze Raad speciaal gelast worde, te zorgen dat gene betalingen of afleveringen van goederen hoegenaamd te Batavia uit de kas of magazijnen van den lande geschiede, anders dan op ordonnantien van den Raad door drie van deszelfs leden getekend en behoorlijk geregistreerd en om maandelijks de lijsten van alle ordonnantien, in voege voorschreven, door den Raad geslagen, in te zenden aan den Gouverneur-Generaal in Rade benevens den staat der kasse.

En dat eindelijk aan den Raad worde aanbevolen, het toezigt over alle comptable ambtenaren tot de financien, domeinen, of magazijnen specterende, met qualificatie, om, wanneer

derzelver gedragingen niet zijn naar behoren, daaromtrend de nodige voordragten te mogen doen aan den Gouverneur-Generaal in Rade.

ART. 12.

Zij zullen zorgen dat alle mogelijke precautien worden daargesteld voor de securiteit van 's lands penningen in de publieke kassen, zo door het stellen van borgtogten, als door zodanige andere reeds plaats hebbende of nog in te voeren inrigtingen als door hun daartoe de geschiktste zullen worden bevonden, waaromtrend bijzonder aan hun aandagt wordt aanbevolen, dat de grote massa van 's lands penningen altijd blijven berusten in ene geldkamer of zogenaamde grote kas, voorzien van ten minste vier verschillende suffiçante sloten, waarvan de President en twee der leden, bij afwisseling elk een sleutel onder zich hebben, en de vierde onder den Ontvanger-Generaal zal berusten, en uit welke grote kas gene penningen mogen worden geligt, of waarin gene penningen mogen worden overgebragt, buiten ene speciale resolutie van den Raad, welk grote kas alzo ook behoord te staan ter verantwoording van de gezamentlijke leden des Raads en dat onder den kassier alleenlijk worde gelaten zodanig montant van penningen als tot de gewone dagelijksche uitgave, kan worden gecalculeerd benodigd te zijn, voor welk montant of de zogenaamde kleine kas, de responsabiliteit dan ook aan den kassier zoude behoren te worden opgelegd.

ART. 13.

Zij zullen, bij het formeren der instructie voor de Generale Rekenkamer in het oog houden, dat de oogmerken dezer instelling zijn: eensdeels dat alle rekeningen en declaratien of vorderingen ten laste van den lande, nadat die alvorens bij den Raad der Financien en Domeinen zullen zijn ingeleverd en geregistreerd, door denzelven worden gezonden aan de Generale Rekenkamer, om door dezelve te worden geexamineerd en met de stukken daartoe behorende geconfronteerd, ten einde in geval van accoord bevinding daarvan, door de signaturen van de leden te doen blijken, en anderzins van de bij haar gevallen reflectien aan den Raad der Financien en Domeinen berigt te geven, daarbij voegende hare consideratien, omme vervolgens door denzelven Raad, naar bevind van zaken, daaromtrend te worden gedisponeerd, ten anderen, dat in handen van dezelve Rekenkamer worden gesteld de boeken en rekeningen van alle

administratien en comptabele ambtenaren, zonder onderscheid, het zij wegens gelden of goederen van den lande, op alle Bezittingen van den Staat in Indien, ten einde dezelve boeken en rekeningen te examineren en naauwkeurig te confronteren, mitsgaders na te gaan, of een ieder zich gehouden heeft aan de observatie der wetten en reglementen tot zijnen post of administratie specterende, en telkens zo spoedig doenlijk van hare bevinding omtrend dit alles omstandig berigt te doen aan de Raad der Financien en Domeinen, ten einde vervolgens door dezen Raad, ingevolge derzelver instructie daaromtrend zodanig te worden gehandeld als 's lands belangen zullen vereischen.

ART. 14.

De instructien voor den Raad der Financien en Domeinen en voor de Generale Rekenkamer door hun gearresteerd zijnde, zullen Commissarissen-Generaal de leden die beide collegien zullen uitmaken, dadelijk in functie stellen, en aan dezelve de nodige Ministers, benevens het nodig getal bedienden toevoegen; zullende alsdans tevens vervallen de afzonderlijke functien van den Directeur-Generaal tot dien tijd toe, ingevolge het negende artikel dezer instructie, opgedragen geweest aan een der ordinaire Raden van Indien; gelijk tezelver tijd voor vervallen zullen moeten gehouden worden, de bedieningen van de beide Opper-kooplieden des Kasteels, van den Visiteur-Generaal der Indische Negotieboeken, en den Grootkassier, uit alle welke bedieningen en zodanige verdere als uit hoofde der voorzegde nieuwe inrigtingen zullen kunnen worden gemist, de tegenwoordige bekleeders door hun op eene honorabele wijze (gene redenen ter contrarie zijnde) zullen moeten worden ontslagen, behoudens derzelver verantwoordelijkheid.

ART. 15.

In zelver voege zullen alsdan door hun uit dezelver na te melden bedieningen worden ontslagen, de Directeurs en Administrateurs van de Amphioen-directie, benevens de Kassier-Scriba en verdere geëmployeerden bij dezelve Directie, welke geheel zal worden overgebragt tot den Raad van Financien en Domeinen.

ART. 16.

Zij zullen zorgen dat de functien, welke behoord hebben tot de ambten van den Ontvanger-Generaal en van Groot-Kassier, voor het vervolg worden waargenomen door een persoon,

onder den titul van Ontvanger-Generaal, onverminderd echter hetgeen bij art. 12 dezer instructie voorkomt omtrend de behering der grote kas of geldkamer, en de verantwoordelijkheid van alle de leden des Raads voor dezelve; de klein kassier zal aan gemelden Raad van financien ondergeschikt en verantwoordelijk zijn.

ART. 17.

Zij zullen zodanige Praesidia van andere Collegien, als tot hiertoe door leden van de Hoge Regering van Indien bekleed zijn, al daar zijn: van de Weeskamer, van Heemraden der Bataviasche Ommelanden en andere, opdragen aan die leden van den Raad van Financien en Domeinen, welke hun daartoe de geschikste zullen voorkomen, en de inkomsten daaraan verknogt, in computatie brengen van derzelver bezoldigingen.

ART. 18.

Zij zullen, zo spoedig doenlijk, in werking brengen het Collegie van Houtvesterij en ene geschikte plaats bepalen op Java's Noord-Oostkust, alwaar hetzelve ingevolge het voorsz. reglement, deszelfs residentie zal moeten houden en hetzelve van de nodige instructie voorzien, waarbij, behalve hetgene daaromtrend bij hetzelve reglement voorkomt, nodig zal zijn, dat aan dat Collegie worde opgedragen, om alle wetten, reglementen en gebruiken, omtrend de nationale houtbosschen op het eiland Java subsisterende, te onderzoeken en te revideren, en de verbeteringen, waarvoor dezelve door hen zullen worden geoordeeld vatbaar te zijn, op te geven aan den Raad van Financien en Domeinen, om vervolgens door dezen, met zijne consideratien, te worden gebragt onder het oog van den Gouverneur-Generaal in Rade, ten einde daarop door Commissarissen-Generaal, ofte wanneer dezelfde Commissie reeds mogte zijn geeindigd, door den Gouverneur-Generaal in Rade te worden gedisponeerd, zoals bevonden zal worden te behoren.

ART. 19.

Doch zullen Commissarissen-Generaal zorgen, dat blijven, de leverantien der in houtwerken geschiedende contingenten in het district Cheribon en door de Javasche Regenten, op den tegenwoordigen voet; voor het overige onmiddelijk na het promulgeren van het meergenoemd reglement, in strikte observantie worde gebragt het daarbij gestatueerde verbod van uitvoer van houtwerken, op het gehele eiland Java, en dat voorts ten spoedigsten, en althans gedurende hun aanwezen te Batavia, beraamd en in wer-

king gebragt worden, de daarbij geordonneerde schikkingen, ten einde de ingezetenen aldaar zich op de meest gevoegelijke wijze, overeenkomstig de nationale belangen, van het benodigde timmerhout kunnen voorzien.

ART. 20.

Ook zullen zij het toezigt en de directie over alle leverantien, afschepen en transporten van houtwerken voor de benodigdheid van de Hoofdplaats, welke van de onderscheiden strandkantoren op Java's Noord-Oost-kust zullen moeten geschieden, opdragen aan het Collegie van Houtvesterij, zoras hetzelve zal zijn georganiseerd en in werking gebragt; echter bij deze en alle verdere inrigtingen van het voorsz. Collegie van Houtvesterij betreffende, in het oog houdende, dat het gezag van den Gouverneur van Java's Noord-Oost-kust behoorlijk blijve geconserveerd.

ART. 21.

Terstond na het organiseren der Collegien van Bestuur en administratie te Batavia, zullen zij formeren en in train brengen, de klassificatie der ambtenaren, zoals die bij art. 38 en volgende van het boven aangehaald reglement is voorgeschreven, en zorgen dat de vervulling van alle daarna voorvallende vacatures, geschiede volgens den rigtsnoer daarbij bepaald, mitsgaders komen op te houden de tot nu gebruikelijke qualiteiten van Opperkooplieden, Kooplieden, Onderkooplieden, Boekhouders en Assistenten, met observantie van hetgeen bij art. 40 van het bovengenoemd reglement omtrend de rangen der ambtenaren voor het toekomende is gestatueerd.

ART. 22.

Zij zullen de inkomsten van alle bedieningen in Indien zo veel maar enigzins mogelijk is, brengen onder vaste bepalingen, evenredig aan den aart der respective bedieningen, daarbij in het oog houdende, dat een iegelijk naar zijnen rang behoorlijk kan bestaan en in het vooruitzigt van een redelijk fortuin, voor hun die den lande lang en getrouw in Indien zullen hebben gediend, eene gepaste aanmoediging overblijve om zich derwaards te begeven.

ART. 23.

Zij zullen de voorz. klassificatie der ambtenaren en de lijsten der aan dezelve toegelegde tractementen, zoras die door hun zullen zijn gearresteerd, overzenden aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen.

ART. 24.

Zij zullen onderzoeken in hoeverre het geraden zij aan de politieke ambtenaren, mitsgaders aan de militaire officieren, zo te water als te lande, toe te laten, het drijven van handel voor hunne eigene rekening, mitsgaders het waarnemen der belangen van enige societeiten of huizen van negotie of particuliere negotieanten, of andere personen hier te lande of elders gëetablisseerd, en daaromtrend zodanige bepalingen vermogen te maken, als bevonden zullen worden, behoudens 's lands belangen, te kunnen strekken tot de meeste bevordering van den geoorloofden particulieren handel en tot gerief van de ingezetenen, zo van het Moederland als van de Aziatische Bezittingen en Etablissementen, mits niet strijdende met den inhoud van het meergemeld reglement.

ART. 25.

Zoras het Hoge Geregtshof van Bataafsch Indien, ingevolge art. 50 van het voorz. reglement zal zijn georganiseerd, zullen zij den tegenwoordigen Raad van justitie ontbinden en deszelfs President, Leden, Ministers en verdere bedienden, van derzelver respective bedieningen op ene honorabele wijze ontslaan, mitsgaders het voormelde Hoge-Geregtshof plegtig installeren en in functie stellen, op den voet en volgens de bepalingen bij hetzelve reglement en de instructie voor hetzelve Geregtshof te arresteren.

Zij zullen aan het Hoge-Geregtshof den rang toekennen, onmiddelijk achter de vergadering der Hoge Regering in Bataafsch Indien.

ART. 26.

Omtrend de Leden en Ministers van den tegenwoordigen Raad van Justitie, welke niet geemployeerd blijven, zullen Commissarissen-Generaal het vermogen hebben, om, naar bevind van zaken en omstandigheden, aan dezelve hunne tractementen te laten behouden, tot het einde van hunnen verbonden tijd.

ART. 27.

Zij zullen vervolgens ook zorge dragen, dat de verdere verordeningen omtrend het justitiewezen in Indien, en inzonderheid ook die, concernerende het Collegie van Schepenen te Batavia, zoals alle die verordeningen, in art. 70 en volgende van het meergemelde reglement voorkomen, promptelijk worden geïntroduceerd en tot effect gebragt.

ART. 28.

Zij zullen onderzoeken en, naar bevind van zaken, den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen dienen van consideratien en advis, of er redenen zoude zijn om enig appel hier te lande toe te laten van vonnissen van het Hoge-Geregtshof in criminele procedures, waarin voor hetzelve Geregtshof, ter eerster instantie, *ordinario modo*, zal zijn geprocedeerd tegen aangeklaagden van Europesche afkomst, mitsgaders in civile actien, ene zekere bepaalde somma te boven gaande.

ART. 29.

Zij zullen zorg dragen, dat de verandering in het justitiewezen, bij het meergemeld reglement bepaald, met betrekking tot civile delicten, zo spoedig mogelijk worde ingevoerd op het eiland Java en op de overige Bezittingen en Etablissementen van den Staat naargevolgd, voor zoveel de omstandigheden zulks komen te gedogen; zij zullen bepaaldelijk, na ingenomen advis van het Hoge-Geregtshof, de nodige instructie voor Schepenen te Batavia vaststellen en ter uitvoering doen brengen, dezelve vervolgens aan den Aziatischen Raad overzendende.

ART. 30.

Het formeren der instructie voor de Advocaten-Adviseurs, waarmede volgens art. 74 van het bovengenoemd reglement de Regtbanken van Schepenen te Batavia en op enige andere plaatsen, zullen geadsisteerd worden, wordt aan Commissarissen-Generaal overgelaten en gedemandeerd.

ART. 31.

Commissarissen-Generaal zullen onderzoeken, of en in hoe verre de Procureur-Generaal, van het Hoge-Geregtshof ook ten aanzien van enige civile en dominale zaken, of uit enige andere hoofden, zoude behoren werkzaam te zijn; en voorts zijn gequalificeerd, om daaromtrend het nodige te regelen, om de instructie voor den Procureur-Generaal daarmede te amplieren.

ART. 32.

Zij zullen zorg dragen, dat behouden blijven de Landraden, tegenwoordig op Samarang en Cheribon aanwezig, en vonnissende in criminele delicten over de Javanen, volgens hunne wetten en gebruiken; zij zullen die Landraden niet langer doen presideren door den Gouverneur te Samarang en door den Resident te Cheribon, maar de instructie van het proces doen geschieden, ten overstaan van enen Europeschen Commissaris, daartoe aan te stellen.

Het zal de pligt van dien Commissaris zijn, toe te zien, dat de zaken bij deze Landraden in goede en dienstige order, volgens de zeden en gebruiken van den inlander, worden behandeld, en bijaldien hij mogt vermenen, dat deze goede en dienstige order, niet behoorlijk werde geobserveerd, ofte ook enige misbruiken bij deze Landraden waren plaats hebbende, daarvan rapport te doen aan den gezegden Gouverneur of Resident, ten einde daartegen op ene behoorlijke wijze voorziening te doen; En de notulen van deze regtbanken zullen door een Europeschen Secretaris, de taal en zeden der Javanen kundig, worden gehouden.

Zij zullen verder zorg dragen, dat deze Landraden op nieuw worden aangesteld en dezelve niet doen bestaan, gelijk tegenwoordig, uit Regenten, maar uit andere bekwame en aanzienlijke Javanen, aan dezelve enen behoorlijken titul en rang, met een zeker jaarlijks tractement toevoegende en geregelde zittingen laten houden, ten ware zij Commissarissen-Generaal daartegen gegronde zwarigheden mogten hebben, als wanneer zij bevoegd zullen zijn, daaromtrend zodanige andere bepalingen daar te stellen, als hun voorkomen geschikt te zijn, om de criminele regtspleging onder de Javanen, zoveel mogelijk, te verbeteren en van allen verkeerden politieken invloed vrij te houden.

ART. 33.

Zij zullen zorgen, dat bij het plegen van misdaden door den inlander op den Noord-Oost-kust van Java, de preparatoire informatien genomen worden, door de onderhorige Residenten met de Regenten zich ter plaatse ofte digte bij onthoudende, ten welken einde gemelde Resident en Regenten, op bepaalde tijden geregelde zittingen zullen hebben.

Zodanige Resident en Regenten zullen tevens bij deze zittingen *de plano* afdoen, de kleine misdaden door den inlander bedreven en alleen ene straffe van correctionele politie vereischende, en wel volgens zodanige bepalingen als bij hun Commissarisen-Generaal, ten oirbaar van den lande, dienstig zullen geoordeeld worden.

Bij zware misdrijven door den inlander aldaar gepleegd, zullen de processtukken met den delinquant, nadat hij en de getuigen gehoord, en des noods tegen of onder elkanderen geconfronteerd zullen zijn, aan den Landraad te Samarang worden gezonden, ten einde aldaar vonnis over hem worde geslagen.

De Residenten zullen gelast worden van de verrigtingen van

die vergaderingen een behoorlijk verbaal te doen houden, en hetzelve maandelijks aan den Gouverneur van Java's Noord-Oostkust overzenden, ten einde geexamineerd en daaromtrend, de zaken zulks vereischende, de nodige voorzieningen genomen worden.

ART. 34.

Zij zullen, hoe eerder hoe liever, zodanige middelen, des noods met het oprigten van nieuwe regtbanken, vaststellen als het meest dienstig zullen worden geoordeeld, om de administratie der justitie, zowel als de uitoefening der politie in de Ommelanden van Batavia, zoveel mogelijk, te verbeteren.

ART. 35.

De benoeming en aanstelling van alle politieke en burgerlijke ambtenaren en bedienden, voor zo verre dezelve niet directelijk hier te lande, volgens den inhoud van het meergemeld reglement geschied, zal bij het in werking brengen van hetzelve reglement en de daaruit voortvloeijende organisatie van differente Collegien met derzelver Ministers en verdere geemployeerden, worden gedaan bij Commissarissen-Generaal, doch na de gedane organisatien, zullen de voorkomende vacatures worden vervuld, volgens het voorschrift van het gemelde reglement. Zolang echter Commissarissen-Generaal zich in Indiën bevinden, zal de begeving van gemelde ambten en bedieningen door dezelve geschieden.

ART. 36.

Ten einde bij het Bestuur over den inlander op Java, hetwelk voortaan van wegens den Staat zal worden uitgeoefend, alle plaatshebbende misbruiken, zoveel mogelijk, worden weggenomen, en ten einde dit Bestuur meer en meer te verbeteren, op ene wijze, waarmede aan de ene zijde de wetten, zeden en gewoonten van den inlander ongeschonden gelaten, en aan den anderen kant deszelfs gelukstaat volgens zijne begrippen bevorderd, mitsgaders het nut en de voordelen van het eiland Java, voor den Staat, onder Gods zegen, verder kunnen worden uitgebreid; zo zullen Commissarissen-Generaal zorgen, dat in alle districten van het eiland, staande onder de onmiddelijke heerschappij van den Staat:

1°. De inlanders volkomen en duidelijk onderrigt worden van hetgeen in het opgemelde reglement bepaald is, omtrend het nemen of aannemen van giften, gaven en geschenken, en zich daarnaar, zo omtrend zijne minderen als meerderen stiptelijk gedragen.

2o. De Herendiensten zoveel worden beperkt, als 's lands zeden en gewoonten met de plaatselijke omstandigheden, maar immer kunnen gedogen, mitsgaders in die evenredigheid verdeeld, dat de last daarvan voor den gemenen man, zo dragelijk mogelijk zij.

3o. Dat het verhuren van dessa's of districten door de Regenten, met allen nadruk worde tegengegaan en op de meest gevoegelijkste wijze geeffectueerd, dat de thans verhuurde dessa's weder komen onder het bestuur der Regenten aan welke zij toebehoren.

4o. Dat worde voortgegaan, met van tijd tot tijd cadasters te formeren, van de bevolking, hoeveelheid, uitgestrektheid, en gesteldheid der landerijen onder elk Regentschap sorterende, of aan particulieren in eigendom toebehorende en naar aanleiding van dat een en ander (met overleg der Regenten, voor zoveel de Regentschappen aangaat) beraamd worden, de meest geschikste middelen, om het lot van den gemenen inlander te verzekeren, om de inkomsten, dewelke de Regenten naar 's lands wijze of de bijzondere eigenaren genieten, onder vaste bepalingen te brengen, om alle onregelmatige en onwillekeurige belastingen af te schaffen, en om laatstelijk den landbouw zoveel doenlijk aan te moedigen en uit te breiden, ten einde de daaruit voortspruitende revenuen van den Staat tevens te vermeerderen.

Uithoofde van de grote aangelegenheid dezer zaken en de autoriteit en voorzigtigheid, nodig, om zulks met het gewenscht succes ten effecte te geleiden, zullen de eerste grondslagen daartoe, zoveel mogelijk door Commissarissen-Generaal of een van hun beiden in persoon worden gelegd.

Zullende zij echter ook het vermogen hebben, om daartoe te benoemen ene Commissie, bestaande uit zodanige personen als zij daartoe de geschiktste zullen oordelen, ten dien einde door hun met een speciale instructie te voorzien en gehouden met hun te corresponderen en derzelver orders, in de uitvoering van alles wat tot die werkzaamheden betrekking heeft, te gehoorzamen.

ART. 37.

Commissarissen-Generaal zullen zorgen, dat op de overige Bezittingen en Etablissementen van den Staat in Azia, de inrigtingen zoveel mogelijk worden gebragt op denzelfden voet als bij het voorgaande artikel omtrent het eiland Java is bepaald geworden.

ART. 38.

Zij zullen opzettelijk en met rijp overleg onderzoeken de zwarigheden, welke de personele Commissie tot de Oost-Indische zaken (van wier op den 31 Augustus 1803 uitgebragt rapport aan hun een exemplaar zal worden ter hand gesteld), hebben weerhouden om te durven aanraden, ten einde de koffij en peper op het eiland Java, anders te houden dan gelijk tot nu toe geschied is, voor producten welke aan niemand dan aan den Staat mogen geleverd worden.

Zij zullen alles wat tot deze materie enigzins betrekkelijk kan zijn, zorgvuldig overwegen en bevoegd zijn, om zodanige andere beschikkingen daaromtrend te maken en in te voeren, als zij met 's lands belangen en de plaatselijke omstandigheden, meest overeenkomstig zullen oordelen, daarvan zo spoedig mogelijk kennis gevende aan den Aziatischen Raad.

ART. 39.

Commissarissen-Generaal zullen zorgen, dat aan de eigenaars van suikermolens te Batavia worde overgelaten, of zij onder betaling van een billijk equivalent met hun overeen te komen en met intrekking, voor het vervolg van de voorschotten, welke zij tot nu toe van de Regering hebben genoten, verkiezen ontheven te worden van de verpligtingen, onder welke zij zich thans bevinden, om de door hun gefabriceerd wordende suiker, geheel of gedeeltelijk, tegen bepaalde prijzen, aan den Staat te leveren.

Bij de bepaling van het voorsz. equivalent zullen zij moeten in het oog houden, *eensdeels* de voordelen welke door den Staat zuiver worden genoten op de hoeveelheid suiker aan denzelven op het eiland Java thans als verpligte leverantien wordende opgebragt, in onderstelling dat dezelve te Batavia tegen twee en een halve stuiver het pond worde verkocht; *anderdeels* het aanmerkelijk voordeel, welke aan de suikermolenaars omstreeks Batavia zal worden toegebragt, wanneer de suikermolens op Java's Noord-Oost-kust, in voege hierna te vermelden, buiten werking komen te geraken.

Zij Commissarissen-Generaal zullen de zaken daarhenen geleiden, dat de aanleg of de instandhouding van suikermolens op Java's Noord-Oost-kust niet worde geëncourageerd, integendeel zodanige maatregelen nemende, ten einde de daar reeds aangelegde molens, binnen zodanig bepaald getal jaren, als zij Commissarissen-Generaal, volgens de plaatselijke omstandigheden, zul-

len oordelen gevoeglijk te zijn, buiten werking geraken, uitgezonderd de molens te Japara en Batang, en op die kust subsisterende en naar de wijze der Amerikaansche molens ingerigt.

De eigenaars dezer laatste molens, mitsgaders van zodanige nieuwe molens als in de ommestreken van Batavia, met toestemming der Hoge Regering zullen worden opgerigt, zullen aan een in voege voorschreven evenredig equivalent, worden onderworpen.

ART. 40.

Zij zullen geauthoriseerd zijn tot de invoering der meest geschikte middelen, om de verpligte leverancien in indigo en katoene garens, op zodanige plaatsen, alwaar zulks tot ene drukkende last voor den inlander verstrekt, langzamerhand te doen ophouden, daarbij in het oog houdende, het meeste welzijn van het eiland Java, en, onder beding van een behoorlijk equivalent der voordelen, daardoor actueel van wegens den Staat wordende genoten.

ART. 41.

Zij zullen mede de magt hebben, om, nopens de contingenten in rijst opgebragt wordende, zodanige nieuwe bepalingen daartestellen, als hun zullen voorkomen ten meesten nutte van den Staat en tot welzijn van het eiland Java te kunnen strekken.

ART. 42.

Op gelijke wijze zijn zij geauthoriseerd te handelen, ten aanzien van zodanige leverancien van contingenten, als bij de voorgaande artikelen niet staan uitgedrukt en tegenwoordig ten behoeve van den Staat plaats hebben.

ART. 43.

Zij zullen met den meesten ernst overwegen en vaststellen, alle zodanige bepalingen, betrekkelijk het vertier van amphioen in de Bezittingen van den Staat, als de plaatselijke omstandigheden zullen toelaten, ten einde dit vertier verminderd worde, en is het mogelijk, geheel kome op te houden.

Zij zullen den Aziatische Raad, ten spoedigste dienen van berigt, opzigtelijk hetgeen ter voldoening aan deze bevelen zal zijn bewerkstelligd.

ART. 44.

Zij zullen de Directie over den amphioen-handel op het eiland Java doen ontbinden en deszelfs werkzaamheden overbrengen op den Raad der Financien en Domeinen, en bijaldien het tegen alle

hoop en verlangen, ondoenlijk mogte worden bevonden, het gebruik daarvan in de Bezittingen van den Staat te doen ophouden, zullen zij deswegens zodanige schikkingen maken, als zij ten meesten nutte van den Staat zullen oordelen te behoren.

ART. 45.

Zij zullen ten meesten nutte van den Lande, den voet daarstellen, waarop voor het vervolg den handel op Japan zal worden gedreven, en daarbij de mogelijkheid onderzoeken, om dezen handel door particulieren, onder bescherming van de Hoge Regering te laten drijven.

ART. 46.

Zij zullen, wanneer de omstandigheden zulks zullen toelaten, de proeve doen nemen van ene publieke verkoping te Batavia van specerijen, tot vervulling van de behoeften voor de commercie in Indiën, zodanig echter, dat deze specerijen niet zullen vermogen te worden afgestaan, beneden de laatst bekende prijzen in Europa, ofte zodanige andere prijzen, als door den Aziatischen Raad, bepaaldelijk mogten zijn geordonneerd.

Zolange deze publieke verkopingen niet zullen kunnen worden tot stand gebragt, zullen de gezegde specerijen te Batavia worden afgeleverd, doch wederom niet beneden de laatst bekende prijzen in Europa, ofte zodanige andere als door den Aziatischen Raad bepaaldelijk mogte zijn geordonneerd.

ART. 47.

Zij zullen inzonderheid ter harte nemen het lot der lijfeigenen en slaven, derzelver mishandelingen rigoureuslijk tegengaan; zorgen dat de wetten tot verbetering van hunnen toestand, reeds gemaakt of nog te maken, stiptelijk worden naargekomen, en laatstelijk, na gedaan onderzoek, of en in hoeverre het uitvoerlijk en met het belang van de Bezittingen van den Staat in Indien overeenkomstig zoude zijn, om den aanvoer van nieuwe slaven te prohiberen of immers de zaken daarhenen te dirigeren, dat die aanvoer over enigen tijd kan worden geprohibeerd, — vaststellen zodanige schikkingen als hun daaromtrent dienstig zullen voorkomen.

Zij zullen zorgen, dat het tegenwoordig in sommige districten plaatshebbende gebruik, om inlanders als verpandelingen voor een aantal jaren aan zich te verbinden, op ene geschikte wijze worde vernietigd.

ART. 48.

Zij zullen zich laten geven kopijen van de tituls der conces-

sien van landerijen, te voren in de zogenaamde Ommelanden van Batavia ofte wel elders uitgegeven.

Zij zullen onderzoeken, ofte van wegen de eigenaren aan de voorwaarden, onder welke deze concessien hebben plaats gehad, behoorlijk is voldaan geworden; de verzuimen, welke hieromtrend mogten geexisteerd hebben ofte nog existeren, doen herstellen en zorgen dat deze voorwaarden voor het vervolg worden naargekomen.

Bijaldien zij mogten oordelen dat enige van die landerijen ten onregte in bezit worden gehouden, zullen zij daaromtrend, volgens de omstandigheden, naar billijkheid te werk gaan.

Zij zullen bepaaldelijk vigileren, dat hetgeen ten opzigte van de uitgegevene landerijen welke binnen de tien jaren, nadat zulks bij publicatie op het eiland Java zal zijn bekend gemaakt, niet onder behoorlijke culture mogten zijn gebragt, volgens art. 49 van het meer aangehaald reglement is vastgesteld, zonder oogluiking worden ten uitvoer gebragt en den Aziatischen Raad door de Hoge Regering laten dienen van consideratie en advis, op welke wijze, ten meesten nutte van den lande, zoude kunnen worden beschikt over zodanige landerijen welke, volgens deze inrigtingen, zullen worden gehouden voor geabandoneerd.

Zij zullen de verpondingen, welke volgens het evengemeld 49ste artikel van het reglement voortaan van deze landerijen zullen behoren te worden opgebragt, op enen gematigden voet doen inrigten, en de wijze van invordering zo min bezwarende als mogelijk doen zijn.

ART. 49.

De vrije openstelling voor alle ingezetenen der Bataafsche Republiek en van hare Bezittingen in Azia en aan de Kaap de Goede Hoop van de vaart en den geoorloofden handel op Samarang en Soerabaya en vice versa, bij het bovengemeld Reglement vastgesteld zijnde, zullen Commissarissen-Generaal dadelijk de beide havenen vrij en open stellen.

Indien echter bij ondervinding ontwaar mogte worden, dat deze vrije openstelling, wel verre van tot nut en voordeel te strekken, integendeel tot ongeoorloofden handel, smokkelarijen en andere nadelige gevolgen voor den Staat en deszelfs Bezittingen in Indien aanleiding gaf, zullen zij geauthoriseerd zijn, naar gelang der omstandigheden, die beide havenen wederom te sluiten, of daaromtrend zodanige beschikkingen en voorzieningen te maken, als zij zullen oordelen te behoren.

ART. 50 [1].

Zij zullen onderzoeken in hoeverre het gestatueerde door den gewezen Commissaris-Generaal DE MIST, wegens den handel van en op de Kaap de Goede Hoop, met het belang der Indische commercie, al of niet overeenkomstig zij en daaromtrend zodanig handelen als zij zullen vermenen te behoren.

ART. 51.

Zij zullen ene Commissie van vier of vijf kundige personen benoemen, ten einde de plaatselijke wetten van Indien, bekend onder den naam van: *Statuten van Batavia* te revideren, en de alteratien welke zowel volgens meergemeld reglement, als door de tegenwoordige omstandigheden, volgens hun oordeel worden vereischt, aan hun voor te dragen.

Zij zullen op deze voordragten, na ingenomen consideratien en advis van het Hoge-Geregtshof zodanig disponeren, als zij in conformiteit van het dikwijls gemeld reglement, mitsgaders van zodanige verdere bevelen als hun van het Gouvernement hier te lande, of den Aziatischen Raad deswegens mogten toekomen, zullen oordelen te behoren.

ART. 52.

Zij zullen ene Commissie benoemen van zodanige ambtenaren van probiteit en bekwaamheid, als zij daartoe de meest geschikte zullen oordelen, ten einde hun te dienen van berigt en consideratien, op welke secure en gevoeglijke wijze, voldaan kan worden aan het 36ste artikel van het bovenaangehaald reglement, betreffende de geringe contributie door de ambtenaren op te brengen, ten einde te verstrekken tot een fonds voor behoeftige weduwen en wezen van ambtenaren, zolange zij in Indiën verblijven. Na het inkomen van gezegde berigt en consideratien, zullen zij de nodige besluiten ten dien einde nemen en in train doen brengen.

ART. 53.

Hoezeer volgens het art. 14 van het gezegde reglement alle handelingen en verbonden met Aziatische Vorsten en Volken worden aangegaan, geratificeerd en onderhouden door den Gouverneur-Generaal in Rade, uit naam en van wegens de Bataafsche Republiek, zo zullen echter, gedurende het verblijf van Com-

---

[1] Nevens dit artikel staat, in de gevolgde kopij van het Rijks-archief, met potlood aangeteekend: "*verralt.*" Deze aanteekening houdt waarschijnlijk verband met de in bezit name van de Kaap door de Engelschen, welke omstreeks dezen tijd plaats vond.

missarissen-Generaal in Indiën generhanden veranderingen in de thans bestaande verbonden of overeenkomsten mogen worden gemaakt of enige nieuwe aangegaan, dan met hun overleg en goedkeuring, met uitzondering echter van de zodanige, welke enkel tot de defensie en het militaire wezen betrekking hebben, als waarvan de zorg en directie geheel aan den Gouverneur-Generaal worden overgelaten.

ART. 54.

Insgelijks wordt, gedurende het verblijf van Commissarissen-Generaal in Indiën, de uitoefening van het regt om gratie of pardon te verlenen (hetwelk bij art. 16 van het meergenoemd reglement onder de daarbij vermelde bepalingen aan de Hoge Regering van Bataafsch Indien is geconcedeerd) bij dezen gedemandeerd aan de voornoemde Commissarissen-Generaal, ten dien effecte, dat dezelve, op de daartoe aan hun gedane verzoeken, na ingenomen consideratien en advis van het Hoge-Geregtshof zullen kunnen disponeren, hetzij met dezelve geheel ofte gedeeltelijk toe te staan, hetzij te weigeren, zoals zij zullen oordelen te behoren.

ART. 55.

Commissarissen-Generaal hebben de bevoegdheid, om, zulks nodig oordelende, hetzij beiden, hetzij een van hun, zich te begeven naar alle die plaatsen in de Indische Bezittingen, alwaar zij ter voldoening van het oogmerk hunner Commissie, hunne tegenwoordigheid raadzaam oordelen.

ART. 56.

Commissarissen-Generaal zullen zijn geauthoriseerd en de magt hebben, om, in het generaal daar te stellen, zodanige middelen, als zij tot introductie van de nieuwe form van het Bestuur en bereiking van het oogmerk hunner missie zullen bevinden meest geschikt en noodzakelijk te zijn, hoezeer dezelve niet bepaaldelijk bij dezen waren opgegeven, mits echter niet strijdende met den inhoud van het meergemelde reglement en deze hunne Instructie.

ART. 57.

De Commissaris-Generaal Mr. C. T. Elout zal den tijd van drie jaren na zijn behouden aankomst in Indien, aldaar moeten verblijven.

ART. 58.

Gedurende dien tijd zullen niet alleen alle de nieuwe inrigtingen en veranderingen, welke, achtervolgens den inhoud van het meergemelde reglement, in den form van Bestuur in Indien

moeten gemaakt worden, tot stand worden gebragt, maar ook zoveel mogelijk het onderzoek naar en het regelen van de verschillende objecten, welke bij hetzelve reglement aan Commissarissen-Generaal zijn gedemandeerd, moeten geschieden.

ART. 59.

Na de vaststelling en invoering van de voorz. inrigtingen en veranderingen zal de gemelde Commissaris-Generaal Mr. C. T. Elout nog een korten tijd in Indien mogen verblijven, ten einde de geregelde werking der zaken te kunnen naargaan en beoordelen.

ART. 60.

Met het vertrek uit Indien van zoevengenoemden Commissaris-Generaal Mr. C. T. Elout, zal ook in den persoon van C. H. van Grasveld cesseren, de qualiteit van Commissaris-Generaal.

ART. 61.

Voor zoverre binnen den gemelden tijd, alle de bepalingen bij het meergenoemd reglement voorkomende, spiciaal ten aanzien van de culture en den handel, niet hebben kunnen worden tot stand gebragt, wordt hetgeen daaromtrend, naar inhoud van hetzelve reglement, nog verder moet worden verrigt, overgelaten aan de Hoge Regering van Indien.

ART. 62. [1]

Op voordragt van Commissarissen-Generaal, zal door den Heer Raadpensionaris worden aangesteld, een Secretaris der Commissie, en zullen Commissarissen-Generaal voor denzelven arresteren, zodanige instructie als zij zullen vermenen te behoren.

Commissarissen-Generaal hebben de bevoegdheid, om, wanneer zij zulks, om gewigtige redenen nodig oordelen, de commissie aan denzelven Secretaris te verlenen, in te trekken, en in dat geval, alsmede in cas van overlijden, een ondergeschikt persoon, onder nadere approbatie van den Raadpensionaris in deszelfs plaats aan te stellen; daarvan ten dien einde dadelijk kennis gevende aan den Aziatischen Raad.

ART. 63.

Commissarissen-Generaal zullen, behalven het overzenden der door hun geformeerde en gearresteerde instructien en der rap-

[1] Nevens dit artikel staat, in de gevolgde kopij van het Rijks-Archief, met potlood aangeteekend: "*vervalt*."

porten, ingevolge het voorschrift van het dikwijls aangehaald reglement en van deze instructie, nog gehouden zijn met den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen ene zoveel mogelijke reguliere en onafgebroken correspondentie te onderhouden, en daarbij aan denzelven Raad van hunne verrigtingen en van alles wat hun van belang voorkomt verslag te doen, ten einde bij gemelden Raad omtrend dit alles zodanig te worden geresolveerd, als bevonden zal worden te behoren.

ART. 64.

Zij zullen in handen van den Raadpensionaris afleggen den navolgenden eed.

"Dat zwere ik te zullen zijn en mij te gedragen als Commis-"saris-Generaal, van wege het Gouvernement der Bataafsche Re-"publiek gezonden naar de Bezittingen van den Staat in Indien; "dat ik in de uitoefening van die qualiteit, zonder aanzien "van persoon, het welzijn van het Vaderland en van deszelfs "Aziatische Bezittingen met den bloei en welvaart van bei-"der ingezetenen, met al mijn vermogen zal voorstaan en be-"hartigen."

"Dat ik gene giften, gaven of geschenken, hoe ook genaamd "(consumabele waaren van geringe waarde alleen uitgezonderd) "voor mij of de mijnen directelijk of indirectelijk zal aan-"nemen."

"Dat ik aan gene beloften of toezeggingen, zoo min als aan "enige bedreigingen, van wien die ook zouden mogen gedaan "worden, gehoor zal geven."

"Dat ik directelijk of indirectelijk, om voorschreven Commissie "te bekomen, aan enige personen, hetzij binnen hetzij buiten "het bestuur, onder welk pretext of naam zulks zoude kunnen "geschieden, gene giften of gaven heb gepresenteerd, beloofd "of gegeven, of geven zal.

"Dat ik mij laatstelijk in allen dele, naar den inhoud van "het reglement op het beleid van de Regering en het Justitie-"wezen in de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Repu-"bliek en van den handel op en in dezelve Bezittingen, bij se-"creet Staatsbesluit van den 27en Januarij 1806, Lett. Q gear-"resteerd, mitsgaders volgens de instructie bij hetzelve besluit "gearresteerd of diegene welke vervolgens nog gegeven zal "worden, zal gedragen en voorts alles doen hetgeen een goed "en getrouw Commissaris-Generaal, schuldig is en behoord te "doen."

ART. 65.

De Raadpensionaris behoudt aan zich, om in deze instructie zodanige ampliatie of veranderingen te maken, als hij zal oordelen te behoren.

Gedaan en gearresteerd in den Haag, den 27en Januarij 1806.

Door mij

(was geteekend.) R. J. Schimmelpenninck,
Raadpensionaris.

Ten vierde. Voor den Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indien te arresteren, zoals voor denzelven gearresteerd wordt bij dezen, de hierna gemelde instructie.

C. INSTRUCTIE VOOR DEN GOUVERNEUR-GENERAAL BATAAFSCH INDIËN.

ART. 1.

De Gouverneur-Generaal zal voeren den titul van Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indien, en zijn Opperbevelhebber over de Land- en Zeemagt van den Staat, beoosten de Kaap de Goede Hoop. Hij zal mede worden aangesteld tot Luitenant-Generaal, in dienst van de Bataafsche Republiek.

ART. 2.

Als Gouverneur-Generaal zal hij dragen, het afzonderlijk uniform voor hem vastgesteld.

ART. 3.

Zijn tractement zal zijn rijksds. 5000 's maands, boven eene convenabele somma voor zijne uitrusting, bijaldien hij van hier wordt uitgezonden. De rijksdr. à 48 stuivers.

ART. 4.

De schikkingen omtrend de bewoning van *Weltevreden*, mitsgaders omtrend het landgoed *Buitenzorg*, zullen blijven voortduren, gelijk zij, op autoriteit van het vorig Bestuur over de Oost-Indische Bezittingen, zijn vastgesteld geworden.

Hij zal ontheven zijn van het betalen van pensioenen aan weduwen of wezen van behoeftige ambtenaren, zolang deselve in Indien verblijven, als zullende daartoe ingevolge art. 36 van het reglement, een fonds, uit ene geringe contributie der ambtenaren worden daargesteld: zolang dit niet in werking

is gebragt, zal de Gouverneur-Generaal daarin, bij wijze van voorschot, uit zijn inkomen voorzien.

ART. 5.

In het Vaderland retournerende, na vijf jaren of langer als Gouverneur-Generaal gediend te hebben, zal hij genieten een jaarlijksch pensioen van acht duizend guldens, en bij zijn overlijden, zijne weduwe een pensioen van vijf duizend guldens, levenslang gedurende.

ART. 6.

Hij vermag van Inlandsche Vorsten mitsgaders van inlandsche Groten, niet staande onder de onmiddelijke heerschappij van den Staat, aan te nemen, zodanige giften, gaven of geschenken als hem, naar 's Lands gebruiken, zullen worden aangeboden, en wanneer hij oordelen zal dezelve niet gevoeglijk te kunnen weigeren; mits in die gevallen, dezelve geschenken, behoorlijk volgens Lands gebruik recompenserende, en daarvan bij de eerste gelegenheid kennis gevende aan den Aziatischen Raad.

ART. 7.

De Gouverneur-Generaal zal vermogen aan te stellen, twee bijzondere Secretarissen, welke van 's Lands wege zullen worden bezoldigd.

ART. 8.

Hij zal mede vermogen aan te stellen zijnen Adjudant-Generaal, mitsgaders de nodige Adjudanten, zowel voor de Land- als Zeemagt, welke voor den dienst van den Lande zullen worden vereischt.

ART. 9.

De Gouverneur-Generaal zal niet vermogen, om welke redenen, of onder welk voorwendsel zulks zoude mogen zijn, af te wijken, van hetgeen vastgesteld is bij het Reglement op het Beleid van de Regering en het Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek en van den handel op en in dezelve Bezittingen, bij secreet staatsbesluit van den 27en Januarij 1806, Lett. Q gearresteerd.

ART. 10.

Hij wordt speciaal mits dezen gelast voor zoveel Indien aanbetreft, alles uit te voeren en daar te stellen hetgeen bij het voorschreven Reglement is bepaald geworden, voor zoverre de uitvoering en daarstelling niet aan Commissarissen-Generaal, welke tot in werking brengen van hetzelve Reglement benoemd zijn, bij derzelver instructie is opgedragen.

Dienvolgende zal hij ook uitoefenen, alle zodanige magt, en hebben zodanige regten en prerogativen, als hem bij dat Reglement zijn toegekend geworden.

ART. 11.

De Gouverneur-Generaal heeft alleen en bij uitsluiting het gezag en de beschikking over de Land- en Zeemagt van den Staat in Indien, zowel als over alles wat tot de militaire defensie van geheel Indien of enig gedeelte van hetzelve betrekking heeft.

ART. 12.

Hij zal het oppertoezigt houden en zoveel in zijn vermogen is zorg dragen, dat de Godsdienst met nedrigheid en reverentie worde uitgeoefend, en aan alle gezindheden, de uitoefening van haren Godsdienst toegelaten, onder zodanige bepalinge, als tot weringe van desordres, nodig zullen worden geoordeeld; dat voorts de wetten gehandhaafd, en zonder onderscheid van personen, geëerbiedigd worden; dat de Justitie spoedig en zuiverlijk worde geadministreerd; dat de militaire magt, zowel te Land als ter Zee, in goeden staat, onder de nodige tucht en wel geëxerceerd worde gehouden; dat de financien met eerlijkheid en oplettendheid worden bestuurd, en dat de publieke gestigten te gelijker tijd behoorlijk en met ene gepaste spaarzaamheid worden onderhouden.

ART. 13.

De Gouverneur-Generaal in Rade zal zijne bijzondere oplettendheid vestigen, op alle zodanige middelen, waardoor de gezondheid van de stad en rede van Batavia zoude kunnen worden verbeterd.

Hij zal alles aanwenden, waardoor de oorzaken der tegenwoordige ongezondheid meer en meer nagespeurd, en vervolgens weggenomen, ofte derzelver bederfelijke gevolgen verminderd mogen worden, bijzonderlijk:

Eensdeels den omloop van water in de gragten der stad en van het Kasteel tragten te verbeteren, en ten dien einde de onnodige afleidingen van water uit de zogenaamde Molenvliet, ten particulieren gerieven, immediatelijk doen ophouden, ofte althans zodanig veranderen, dat daardoor de snelheid van den waterloop, door de gragten van Batavia, niet kan verminderd of benadeeld worden.

Anderdeels, de inrichtingen van Policie tot weringe van schadelijke dampen, ofte verbetering van de lucht, reeds gemaakt of

nog te maken, gestrengelijk handhaven, en door een ieder, zonder oogluiking, ofte onderscheid van personen, doen naarkomen.

Hij zal tot bevordering dezer oogmerken gebruik maken van de consideratien omtrend den waterstaat van Batavia en deszelfs Ommelanden, met betrekking tot derzelver ongezonde luchtsgesteldheid, door den eersten Commissaris-Inspecteur van 's Lands waterwerken, C. Bruinings geschreven, mitsgaders van de memorie van wijlen den Ingenieur en Directeur der fortificatien Reimer betreklijk tot hetzelfde onderwerp, en van zodanige andere stukken, als daaromtrend van nut en dienst kunnen zijn.

ART. 14.

De Gouverneur-Generaal zal zorgen voor eene goede en geregelde administratie der militaire justicie. Bij het begaan derhalven van zuiver militaire delicten, zowel te lande als te water, te Batavia en onder deszelfs jurisdictie ofte wel bij appel, uit de overige Gouvernementen en Commandementen van den Staat in Indien, zal hij Gouverneur-Generaal telkens den nodigen militairen krijgsraad benoemen, bestaande uit zeven officieren en twee regtsgeleerden, aan welke laatsten een behoorlijk daggeld voor den tijd dezer zittingen zal worden toegelegd.

De Gouverneur-Generaal in Rade, zal te Batavia aanstellen eenen Auditeur-militair, moetende zijn Meester in de beide regten, en niet jonger dan 25 jaren. Aan dezen Auditeur-militair zal worden toegelegd een tractement van 3000 rijkds., met verlof om in civile en andere criminele zaken te mogen adviseren. Hij zal belast zijn met het waarnemen van het regt der Hoge Overigheid, bij de voormelde krijgsraden, mitsgaders met het inwinnen van preperatoire informatien, wegens begane zuivere militaire delicten, in Batavia en onder deszelfs jurisdictie; van het nemen dezer informatien kennis gevende aan den Gouverneur-Generaal.

De Gouverneur-Generaal in Rade, zal na ingewonnen advis van het Hoge-Geregtshof in Indien, de nodige schikkingen, onder approbatie van den Aziatischen Raad beramen, ten einde diegenen welke zuivere militaire delicten, in de onderhorige Bezittingen of Etablissementen hebben begaan, behoorlijk teregt worden gesteld: altijd in het oog houdende, dat aan de misdadigers ene voldoende defensie worde vergund, en des nods, de omstandigheden zulks vereischende toegewezen.

ART. 15.

Hij zal, wegens de werkzaamheden, aan hem Gouverneur-

Generaal, alleen gedemandeerd, ene onafgebroken correspondentie onderhouden met den Aziatischen Raad en zorge dragen, dat dezelve niet minder door het Collegie der Hoge Regering in Indien wegens de zaken aan deszelfs beleid bij het meer gemeld Reglement onderworpen, met gemelde Aziatischen Raad worde onderhouden.

ART. 16.

Hij zal jaarlijks aan den Raadpensionaris doen toekomen, een summier verslag van den toestand der zaken in Indien, met betrekking tot alle de onderwerpen van Regering, hetzij aan zijne afzonderlijke zorge, hetzij aan die van Gouverneur-Generaal in Rade toebetrouwd en kopij daarvan, bij secrete missive aan den Aziatischen Raad toezenden.

ART. 17.

De Gouverneur Generaal hier vandaan vertrekkende, zal in handen van den Raadpensionaris, afleggen den navolgenden eed:

"Dat zwere ik te zullen zijn, en mij te zullen gedragen "als Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indien, mitsgaders Op-"perbevelhebber over de Land- en Zeemagt van den Staat, be-"oosten de Kaap de Goede Hoop.

"Dat ik in de uitoefening van de voorschreven qualiteit, "zonder aanzien van personen, het welzijn van het Vaderland en "van deszelfs Aziatische Bezittingen met den bloei en welvaart "van beider ingezetenen, met al mijn vermogen zal voorstaan "en behartigen.

"Dat ik, met uitzondering bepaald bij de instructie voor den "Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indien, bij secreet Staatsbe-"sluit van den 27en Januarij 1806, Lett. Q gearresteerd, gene "giften, gaven, of geschenken, hoegenaamd of onder welken titul "ook, voor mij of de mijnen directelijk of indirectelijk zal ne-"men of laten aannemen.

"Dat ik aan gene beloften of toezeggingen zo min als aan "enige bedreigingen van wien ook die zouden mogen gedaan "worden, gehoor zal geven.

"Dat ik directelijk of indirectelijk, om voorschreven ambts-"bediening te verkrijgen, aan enige personen, hetzij in, hetzij "buiten het Bestuur, onder welk pretext of naam zulks zoude "kunnen geschieden, gene giften of gaven hebbe gepresen-"teerd, beloofd of gegeven, of beloven of geven zal.

"Dat ik mij laatstelijk in allen dele naar den inhoud van het "bij secreet staatsbesluit van den 27en Januarij 1806, La. Q,

"gearresteerd Reglement op het Beleid van de regering en het "Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen van den Bataafschen "Republiek en van den handel op en in dezelve Bezittingen, "mitsgaders volgens voorschreven mijne instructie ofte diegene "welke mij vervolgens zal gegeven worden, zal gedragen, en "voorts alles doen, hetgeen een goed en getrouw Gouverneur-"Generaal en Opperbevelhebber schuldig is en behoort te doen."

Zich in Indien ten tijde van zijne aanstelling bevindende, zal de Gouverneur-Generaal dezen eed afleggen in de vergadering der Hoge Regering van Indien, en in handen van den oudsten ordinaris-Raad aldaar tegenwoordig.

ART. 18.

De Raadpensionaris behoudt aan zich het vermogen, om in deze instructie zodanige ampliatie of verbeteringen te maken als dezelve zal oordelen te behoren.

Gedaan en gearresteerd in den Haag, den 27en Januarij 1806.

Door mij

(*was get.*) R. J. Schimmelpenninck,

Raadpensionaris.

Ten Vijfde. Voor het Hoge-Geregtshof van Bataafsch Indien te arresteren, zoals gearresteerd wordt bij dezen, de navolgende instructie.

D. INSTRUCTIE VOOR HET HOGE GEREGTSHOF VAN BATAAFSCH INDIËN.

ART. 1.

Hetzelve zal bestaan uit negen leden, de President daaronder begrepen, welke zullen worden verkozen op de wijze, bepaald bij het Reglement op het Beleid van de Regering en het Justiciewezen in Bataafsch Indien, bij secreet staatsbesluit van den 27en Januarij 1806, LA. Q, gearresteerd.

ART. 2.

De President en verdere Leden moeten zijn geboren binnen de Bataafsche Republiek ofte van Europesche ouders op ene harer Bezittingen, mits in dit laatste geval zich ten minste vijf agtereen volgende jaren op een of meer van 's Landis Hoge scholen in de regtskunde en de voorbereidende wetenschappen hebbende geoefend. Voorts Meesters in de regten, bereikt hebbende, de President den ouderdom van dertig, en de verdere leden die

van vijf en twintig jaren, respectivelijk. En zal voor het eerste, de orde van zitting dier verdere leden zich regelen, naar derzelver ouderdom, en vervolgens naar den tijd hunner aanstelling.

ART. 3.

Zij mogen gene andere ambten of bedieningen bekleden, nochte enige negotie drijven, ofte daarin deel hebben, noch pachters zijn, of medestanders, of wel borgen of contraborgen derzelve, direct of indirect, en zullen ook tot generlei andere bedieningen of commissien in Indien, hoe ook genaamd kunnen worden benoemd of aangesteld, uitgezonderd alleen tot de bedieningen van President en Procureur-Generaal mitsgaders gehouden zijn, alvorens in functie treden, af te leggen, den eed achter deze instructie uitgedrukt.

ART. 4.

De President of enig ander Lid deszelfs demissie nemende, binnen den tijd van tien jaren, nadat hij in functie zal zijn getreden, is verpligt de terugreize naar de Bataafsche Republiek aan te nemen, binnen drie maanden, nadat hij zijne demissie zal hebben genomen en verliest alle aanspraak op pensioen of anderegunsten, welke anderzins aan een repatrierend President of Lid zoude mogen competeren.

ART. 5.

De Leden van het Hoge-Geregtshof zich aan enigen misdaad, hetzij in officio, of daar buiten, schuldig makende, zijn deswegens alléén actionabel voor het Hoge-Geregtshof zelve. Zij kunnen door gene politieke dispositie van enige geconstitueerde magt in Indien, anders dan op voordragt van het Hof in het geval in art. 56 dezer instructie vermeld, in hunne functien geschorst ofte van hunne bedieningen ontzet worden.

ART. 6.

Gene zaken zullen bij het Geregtshof in het criminele kunnen worden beslist, met minder dan zeven, nochte in het civile met minder dan vijf stemmen.

ART. 7.

Zodra er door sterfgeval, het nemen van demissie ofte enige andere oorzaken, ene vacature mogt plaats hebben, zal de Gouverneur-Generaal in Rade dezelve doen vervullen *ad interim* uit ene nominatie van drie personen, welke door het Hoge Geregtshof zal worden geformeerd, en bij beslotene missive aan den Gouverneur-Generaal in Rade worden toegezonden ten fine van electie.

En zal het alzo geassumeerd Lid fungeren, tot dat de vaca-

ture, welke hij *ad interim* vervuld, finaal zal zijn vervuld door het Gouvernement der Bataafsche Republiek, en de nieuw aangestelde Raad deszelfs functie zal hebben aanvaard.

ART. 8.

Bij het overlijden van den President ofte ook wanneer dezelve door wettige redenen verhinderd wordt deszelfs functien waar te nemen, geschied zulks door het volgende Lid in rang, totdat dezelve redenen van verhindering zullen hebben opgehouden, ofte ingeval van vacature, door het Gouvernement der Bataafsche Republiek een nieuwe President zal zijn aangesteld en in functie getreden.

ART. 9.

De vergadering van den Raad zal gewoonlijk gehouden worden alle dagen, uitgenomen zaturdag en zondag's des morgens van half acht tot tien uren, doch wanneer aan den President enige zaken voorkomen welke spoed vereischen, zal hij buitengewone vergadering beleggen. Alle de Leden zullen verpligt zijn de vergadering bij te wonen, ten ware door ziekte of andere wettige redenen daarin verhinderd, of door den President daarvan verschoond.

ART. 10.

De President heeft het beleid en bestuur over de orde, waarin de zaken, de ene na de andere zullen worden verhandeld. Hij zal enige tijd voor het aangaan der gewone vergaderingen in de Raadkamer zijn, ten einde te kunnen nagaan welke zaken in overweging moeten genomen worden, en deswegens met den Griffier of met de Leden over hunne commissorialen te kunnen spreken.

ART. 11.

De President zal daarin zoveel mogelijk in acht nemen, dat de zaken, welke bijzondere spoed vereischen, voor alle andere worden afgedaan, bijzonder de criminele vóór de civile, en dat voorts aan een ieder prompt en onvertogen regt wedervare.

ART. 12.

Alle besloten brieven van wat aart of natuur aan het Geregtshof toegezonden, zullen door den President worden geopend, en in de eerste vergadering aan den Raad medegedeeld, of aan de Commissarissen met de zaak waartoe dezelve betrekkelijk zijn, belast, ter hand gesteld.

ART. 13.

De requesten op welke in den Raad moet worden gedispo-

neerd, zullen door de partijen, of van hunnent wegen moeten worden ingeleverd bij den President of ter griffie.

De Leden van den Raad zullen zich nimmer met het aannemen of overbrengen daarvan bemoeijen.

ART. 14.

De President of andere Leden van het Geregtshof, Griffier of adjunct-Griffier, zullen nimmer aan de partijen, hun verder dan in de zesde graad van bloedverwantschap, tegenwoordige of voormalige affiniteit bestaande, en die enige processen of andere zaken bij het Hof hebben, of in welker zaken door het Hof zoude moeten geadviseerd worden, nochte ook aan den Procureur-Generaal deswegens enigen Raad mogen geven, hetzij dat dezelve Leden over zodanige zaak mede zoude delibereren of niet.

ART. 15.

Zij mogen op eigen gezag nimmer openbaren hetgeen geheim behoort te blijven, bijzonder ook niet de gevoelens van zich zelve of van hunne medeleden, hetzij vóór, hetzij na den afloop der zaak.

ART. 16.

De President of andere Leden, Griffier of Adjunct-Griffier, mogen door zich zelven, of door hunne huisvrouwen of kinderen, gene giften, gaven of geschenken aannemen, of genieten, van enige Collegien of personen hun verder dan den voorzeiden zesden graad bestaande, welke zij weten of vermoeden enig proces of andere zaak voor het Hof te hebben ofte zullen krijgen, of die zij weten, dat gedurende den tijd hunner functie enig proces of andere zaken bij het Hof gehad hebben, of in welker zaken gedurende dien tijd is geadviseerd, hoe klein dezelve giften, gaven of geschenken ook zouden mogen zijn, zelfs niet van spijs of drank, en voor zoverre zij mogten vermenen zulks bij hunne huisvrouwen of kinderen gedaan te zijn, ofte indien zij ook zelve onwetende of onbedacht enige giften, gaven of geschenken van alle zulke Collegien of personen mogten hebben ontvangen, zullen zij bij ontdekking daarvan, dadelijk aan het Hof kennis geven en de waarde van voorschreven giften, gaven of geschenken, moeten uitkeren, zodanig als het Hof zal goedvinden.

ART. 17.

De President en verdere Leden mitsgaders de Griffier, en Adjunct-Griffier, gelijk ook de Procureur-Generaal, zullen gehouden zijn, bij de eerste gewone zitting in elk jaar in den

Raad uitdrukkelijk te verklaren, dat zij, zoveel zij weten zich hebben gedragen naar het voorschrift van deze instructie, tegen het nemen van giften, gaven of geschenken. En indien hun enig twijfelagtig geval mogt voorkomen, zullen zij verpligt zijn daarvan kennis te geven aan het Hof, en deszelfs goedvinden te vernemen, en zullen zij in allen geval, op nieuw beloven zich naar de instructie van dit stuk altijd stiptelijk te zullen gedragen.

ART. 18.

Tot de deliberatien over enige zaken van Justicie of gratie zullen niet mogen worden toegelaten de Leden:

a. welke, hetzij voor zich zelve of in enige qualiteit alleen, of met andere partijen zijn, of belang hebben in de zaak, waarover wordt gehandeld;

b. welke aan een of meer der partijen, buiten den Procureur Generaal, ambtshalve procederende, bestaan in den zesden of naderen graad van bloedverwantschap, tegenwoordige of voormalige affiniteit;

c. die voogden of curateuren geweest zijn over een of meer der partijen, of een stuk vast goed van hun in huur hebben;

d. diegene welke zelfs onwetende, of welker huisvrouw of kinderen mogten hebben ontvangen enige gaven, giften, of geschenken, van een of meer der partijen, op een tijd dat de zaak over welke gehandeld wordt, reeds bij het Geregtshof was gebragt, of vermoedelijk stond gebragt te worden,

e. die tegen een of meer der partijen een proces voor het Hof of voor enig anderen regter aanhangig hebben.

ART. 19.

Het Hof zal op de stipte nakoming van het vorig artikel acht geven, en zijn de President of andere Leden, welke zich in een der daarbij vermelde gevallen bevinden, gehouden, daarvan kennis te geven.

ART. 20.

Wanneer het twijfelachtig is of het voorhanden zijnde geval, *al* of *niet*, onder de hiervoren uitgedrukte behoort, wordt zulks bij het Hof, in afwezigheid van dengenen, wien het aangaat beslist, en deze is gehouden zich daarnaar te gedragen.

ART. 21.

Wanneer de President of enig ander lid zich bevind tot een of meer der partijen, in enige betrekking hiervoren niet uitgedrukt, doch om welke zij echter zouden verlangen van de

behandeling hunner zaken te worden ontslagen, als uithoofde van bijzondere vriendschap, vijandschap, grote of gemeenschappelijke belangen, aanmerkelijke betoonde of genotene weldaden, van, met of aan de partijen, of hunne ouders, huisvrouwen, kinderen, broeders en zusters, of om andere diergelijke redenen, zal zodanig Lid, daarvan kennis geven aan den Raad, en zal in zijne afwezigheid over het gewigt dier redenen worden geraadpleegd en beslist.

ART. 22.

Het Hof zal hieromtrend in het oog houden, dat aan den enen kant de vergadering zoveel mogelijk wordt voltallig gehouden, en ook niemand zonder gewigtige redenen, zich van de behandeling van ene of andere zaak onttrekke, en dat aan den anderen kant, allen schijn van niet genoegzame eenzijdigheid geweerd worden.

ART. 23.

Wanneer door dusdanige excusatien gene zeven Leden konden gevonden worden, om in het criminele, of geen vijf leden om in het civile te sententieren, zal het Hof daarvan, bij beslotene missive, kennis geven aan den Gouverneur-Generaal in Rade en daarbij opgeven drie personen, om daaruit door den Gouverneur-Generaal in Rade een of meer aan het Hof te worden toegevoegd, ten einde dusdanige zaak te kunnen afdoen.

ART. 24.

De President of enig ander lid, uithoofde van enige betrekking, hetzij op, of zonder zijn verzoek, van de behandeling ener zaak ontslagen zijnde, zal ook de raadpleging der andere leden daarover niet mogen bijwonen, maar zich gedurende dezelve uit de Raadkamer begeven.

ART. 25.

Alle requesten aan den Raad ingeleverd, alle voorstellen der Leden, alle voordragten van den Procureur-Generaal, en in het algemeen alle inkomende stukken, wanneer op dezelve gene onmiddelijke afdoening of dispositie wordt vereischt, zullen tot een voorlopig onderzoek, worden gesteld in handen van een of meer Commissarissen.

ART. 26.

Tot het houden der rolle, het horen van partijen, het doen van inspectien en andere diergelijke zaken, welke achtervolgens nader te maken bepalingen, niet behoeven uit te maken de werkzaamheden van den vollen Raad, zullen altijd worden

benoemd twee Commissarissen, doch het horen en confronteren van beschuldigden, wegens capitale delicten en van de getuigen, zal moeten geschieden voor den vollen raad.

ART. 27.

Wanneer eenmaal Commissarissen in een of andere zaak zijn werkzaam geweest, zal verder alles aan hun worden opgedragen, hetgeen daarna in diezelfde zaak voorvalt, of daartoe ene merkbare en blijkbare betrekking heeft.

ART. 28.

Wanneer in enige zaak, advisen, rapporten, berigten, missives of andere uitgebreide stukken, op naam van den Raad moeten worden opgemaakt, zullen de in die zaak benoemde Commissarissen verpligt zijn, die stukken te stellen en ter goedkeuring in den Raad te brengen, tenzij in enkele gevallen, door den Raad wierd goedgevonden, zulks aan den Griffier op te dragen.

ART. 29.

In alle civile zaken, geheel of ten dele in faiten bestaande en in alle ordinaire criminele processen, zonder onderscheid, zal, alvorens daarin ten definitive te sententieren, door den President worden benoemd een Rapporteur; waarin de President zal in het oog houden de onderscheidene bekwaamheden der leden, naar den aart en het gewigt der zaken.

ART. 30.

Men zal steeds zorgvuldig geheim houden, wie tot Rapporteur is gesteld, zowel vóór de sententie als daarna en zulks ten genen tijden, op eigen gezag, mogen openbaren.

ART. 31.

De Rapporteur zal zijn uiterste best doen, om het proces naarstiglijk te doorzien, makende daarvan een behoorlijk recueil of uittreksel, bijzonder in grote zaken, ten einde klaar te kunnen aantonen, al hetgeen zou mogen dienstig zijn tot verstand van het proces, en hetgeen daarin voorkomt.

ART. 32.

Niemand mag Commissaris-Rapporteur zijn in zodanige zaken, in welke zijn vader, zoon, schoonvader, schoonzoon, broeder of zwager dient of gedient heeft, als Practizijn of Notaris.

ART. 33.

In de zaken, welke in den Raad worden verhandeld, zullen alle de stukken van wederzijden overgegeven, door den Griffier of een der leden, geen Commissaris of Rapporteur in de zaak zijnde, moeten worden gelezen, tenzij eenparig mogt wor-

den begrepen, dat de woordelijke lezing van het een of ander zonder nadeel kan worden agtergelaten.

ART. 34.

Geen der Leden zal van de partijen of van iemand anders, mogen ontvangen, enige bewijsstukken, memorien of iets dergelijks, buiten hetgeen aan het Hof, den President of Commissaris zal zijn overgegeven.

ART. 35.

In alle zaken zal de President doen, hoofdelijke omvrage, eerst aan den Rapporteur of Commissarissen, en daarna aan de verdere Leden van het oudste tot het jongste, brengende zijn eigen advis het laatste uit.

ART. 36.

Een iegelijk zal zijn gevoelen met redenen bekleden, doch met alle bescheidenheid spreken van de verschillende gevoelens zijner medeleden.

ART. 37.

Niemand zal zijne medeleden onder het adviseren inspreken of daarin hinderlijk zijn, niettemin wanneer een Lid adviserende, zich klaarblijkelijk vergist omtrend een of ander feit, of toont niet te vatten den staat van het geschil, zal de President of een ander Lid, na bekomen permissie van den President, hem voor eenmaal en met korte woorden zulks doen opmerken.

ART. 38.

Niemand vermag, afwezig zijnde, zijn gevoelen door een ander te doen voordragen of schriftelijk inzenden, ten ware hij Commissaris of Rapporteur ware in de zaak, en als zodanig door ziekte of andere wettige redenen belet werd, de raadplegingen bij te wonen, in welk geval zijn rapport of advis, wel gelezen, maar nogtans in het optellen der stemmen of het opmaken der conclusie, niet mogen worden medegerekend.

ART. 39.

De President zal de conclusie opmaken bij éénparigheid, volstrekte meerderheid, of naar hetgeen de aart der zaken en de voorschriften van het regt vereischen.

ART. 40.

Het Hof zal oordelen, bij wege van hoger beroep van alle gewijsden in civile zaken, gelijk mede in alle criminele zaken, waarin, ordinario modo, is geprocedeerd, welke ter eerster instantie gediend hebben, voor Schepenen van Batavia en alle an-

dere plaatselijke Europesche Collegien van Justitie op de Bezittingen van den Staat in Asia.

ART. 41.

Het Hof zal het toevoorzigt hebben en houden op het administreren ener goede en prompte Justitie bij alle voormelde Regterlijke Collegien, en bevindende, dat in een of ander geval bij dezelve niet na behooren is geprocedeerd, autoriseert of gelast hetzelve den Procureur-Generaal, het regt van de Hoge Overigheid waar te nemen, tegen degenen, welke zich ter kwader trouw, aan overtreding hunner pligt als Regters mogten hebben schuldig gemaakt, of doet anderzins aan den Gouverneur-Generaal in Rade ene voordragt tot voorziening naarmate de zaak zulks zal vereischen.

ART. 42.

Gene vonnissen van voormelde Collegien van Justitie, waarbij enig Europeër is gecondemneerd om gestraft te worden aan lijf of leven, mogen worden geëxecuteerd, anders dan binnen de Residentie en op last van het Hoge-Geregtshof, ten welken einde in alle zodanige gevallen, alle de stukken van de processe, onder enen inventaris behoorlijk geëvangeliseerd,[1] met den persoon van den deliquant, bij eerste secure gelegenheid, aan hetzelve moeten worden overgezonden.

ART. 43.

Het Hof bij examinatie bevindende, dat daarin volgens de wetten is geprocedeerd, doet het vonnis ter executie leggen, doch oordelende dat het proces laboreert aan wezenlijke gebreken, stelt het Hof hetzelve buiten effect en de stukken in handen van den Procureur-Generaal, ten einde tegen den deliquant op nieuw te procederen, of deswegens aan het Hof zodanige voordragt te doen, als hij zal oordelen te behoren.

ART. 44.

Het vastgestelde in de twee voorgaande artikelen, heeft geen plaats, ten aanzien der vonnissen, door Schepenen van Batavia, wegens misdaden onder hunne Juridictie gepleegd, en van welke de cognitie ter eerste instantie aan hun toekomt, welke zonder

[1] De lezer zal welligt, gelijk zulks bij mij plaats had, de beteekenis hier van dit woord, niet terstond vatten. Daarom heb ik deswege navraag gedaan bij den Rijks archivaris Mr. L. Ph. C. van den Bergh, die mij met de meeste bereidvaardigheid, de noodige inlichting heeft verschaft, ook omtrent andere verouderde Juridische termen, die volgen zullen. "Geëvangeliseerd" wil in den bij dit artikel gebezigden zin, zeggen "geverifieerd." Zie Boeij, woordentolk, in voce

onderscheid, voor Schepenen voornoemd, moeten worden gedaan. executeren.[1] Wanneer echter het vonnis van Schepenen door het Hof mogt zijn te niet gedaan, zal het Hof zelve deszelfs sententie doen executeren.

ART. 45.

Criminele vonnissen tegen delinquanten, van gene Europesche afkomst zijnde, gewezen, worden ter executie gelegd door den plaatselijken Regter, zo nabij de plaats, waar de misdaad begaan is, als gevoeglijk zal kunnen geschieden, doch ingevalle van alteratie van het vonnis ter eerster instantie, niet anders dan op speciale aanschrijving aan het Hof.

ART. 46.

Schepenen van Batavia en de verdere plaatselijke Europesche Collegien van Justitie, op de Bezittingen van den Staat in Azia, vermogen in extraordinaire criminele procedures, tegen delinquanten van gene Europesche afkomst zijnde, geen doodvonnis te doen executeren, waartoe tegen het schriftelijk geadviseerde door den Advocaat-Adviseur mogt zijn geconcludeerd, alvorens hetzelve vonnis door het Hoge-Geregtshof zal zijn geexamineerd, en zullen de voormelde Collegien van Justitie in zodanig geval, den deliquant met de processtukken en het schriftelijk advis van den Advocaat-Adviseur, ten spoedigsten overzenden aan het Hoge-Geregtshof, hetwelk bevindende, dat daarin wel en na behoren is gevonnist, hetzelve vonnis zal confirmeren, en benevens den deliquant en de processtukken terug zenden, om naar den inhoud te worden geëxecuteerd, doch oordelende er geen genoegzame fundament is tot infligeren van de straffe des doods, zal het Hof de sententie buiten effect stellen, en den deliquant tot zodanige mindere straffe verwijzen, als hetzelve in goede justitie zal oordelen te behoren.

ART. 47.

De Gouverneur-Generaal en Raden van Indiën kunnen in het civile voor gene andere Regtbank in Indiën worden geconvenieerd dan voor het Hoge-Geregtshof.

ART. 48.

Alle ambtenaren van de eerste en tweede klasse, voor zo verre dezelve onder het ressort van Batavia resideren, moeten ook in het civile, ter eerster instantie, voor het Hoge-Geregtshof worden geconvenieerd.

---

[1] Eene destijds gebruikelijke konstruktie voor: geexecuteerd.

ART. 49.

De Raden van Indiën zijn zelfs na het eindigen van hunne bedieningen in Indien, wegens misdaad aansprakelijk alleen voor het Hoge-Geregtshof, en vermogen nimmer te worden genomen in verzekering, anders dan door middel van militair arrest, volgens bevel van den Gouverneur-Generaal.

ART. 50.

Wanneer het Hoge-Geregtshof den Procureur-Generaal zal hebben verleend enig decreet van apprehensie tegen een Raad van Indien, ter zake van een delict door denzelve begaan, zal de Procureur-Generaal gehouden zijn, zich bij besloten missive te adresseren aan den Gouverneur-Generaal, en het bekomen decreet van apprehensie daarbij overleggende, verzoeken, dat zodanige Raad moge worde genomen in goede verzekering en gesteld ter dispositie van het Hof, en zal de Gouverneur-Generaal zodanig verzoek niet mogen weigeren, maar gehouden zijn onmiddelijk zodanigen Raad van Indien op de meest gevoegelijke wijze te doen nemen in militair arrest, om aan den Procureur-Generaal te worden overgeleverd, ter dispositie van het Hof.

ART. 51.

Het Hof neemt, in gevallen anderzins niet tot deszelfs jurisdictie behorende, bij preventie kennis van alle misdaden, door welke de uit- en inwendige veiligheid, rust en orde der Aziatische Bezittingen onmiddelijk gestoord worden.

ART. 52.

Het Hof neemt, ter eerster instantie, kennis van alle misdaden, door Gouverneurs, Commandeurs, Gezaghebbers ofte anderen, welke op de Bezittingen en Etablissementen van den Staat in Azia enig hoofdbevel voeren, mitsgaders door de Hoofden derzulken op dezelve Bezittingen en Etablissementen, hebbende den rang van Majoor en daarboven, gedurende hunne gemelde functie bedreven, doch zal zolang zij in functie zijn, geen decreet van apprehensie of dagvaarding in persoon, tegen de zodanigen mogen doen ter executie leggen of te exploiteren, alvorens de zaak te hebben gebragt ter kennisse van Gouverneur-Generaal in Rade, die alsdan de meest geschikte maatregelen nemen zal, ten einde zonder nadeel voor den dienst van den Staat, de voorschrevene procedures kunnen worden voortgezet, en het regt van de Hoge Overigheid behoorlijk vervolgd, tegen den aangeklaagden: daarvan kennis gevende aan het Geregtshof.

ART. 53.

Insgelijks neemt het Hof, ter eerster instantie, kennis van alle misdaden, door ambtenaren van de eerste en tweede klasse gedurende hunne bedieningen bedreven.

ART. 54.

Alle de Leden, Ministers en bedienden van het Hoge-Geregtshof zijn aan de judicature van hetzelve, zo in het criminele, als in het civile, raauwlijks [1] onderworpen.

ART. 55.

Bij alle regtspleging over enige misdaad, door een Lid van het Hof begaan, zal een Commissaris van wegens het Gouvernement in Indien present zijn, doch zonder enigen invloed te oefenen, veel minder ene concluderende of adviserende stem te hebben, maar alleen om te zien of te horen, des zal het Hof gehouden zijn, om zoras enig Lid geregtiglijk zal zijn beschuldigd, daarvan kennis te geven aan Gouverneur-Generaal in Rade.

ART. 56.

Wanneer het Hof mogt oordelen, dat enig Lid, uithoofde van de op hetzelve liggende blaam van beschuldiging, in deszelfs functien vooreerst niet zoude behoren te continueren, zal het Hof zulks voordragen aan den Gouverneur-Generaal in Rade, welke de bevoegdheid hebben zal, om in dit bijzonder geval, de zaak daartoe gedisponeerd vindende, zodanig Lid te surcheren in deszelfs bediening, daarvan kennis gevende aan het Hoge-Geregtshof.

ART. 57.

Het Hof neemt, ter eerster instantie, kennis van zaken, in welke bij andere Regters, regt geweigerd, of onbehoorlijk gedelaijeerd [2] wordt, bij wijze van evocatie, mitsgaders van alle criminele zaken en excessen, die verjaard en ongecorrigeerd gebleven zijn.

ART. 58.

Het Hof zal, ter eerster instantie, oordelen over alle questien, zo in het petitoir als possessoir, tusschen enige Collegien of beambten, waarnemende de financiele of dominiale belangen van den Staat in Azia en particuliere personen.

ART. 59.

Zij die onder denzelfden dagelijkschen Regter in Indien zijn

[1] In eersten aanleg.
[2] Uitgesteld.

gezeten, mogen den een den anderen niet verbinden elders te regt te staan, bij prorogatie of onderwerping van jurisdictie, in zaken tot welke hunne dagelijksche regter is toegestaan bij arrest te wijzen.

ART. 60.

Partijen, wonende onder verschillende jurisdictien, vermogen zich bij prorogatie te onderwerpen aan de jurisdictie van het Hof, mits zulks geschiede uitdrukkelijk.

ART. 61.

Het Hof zal uitsluitend alle personen ontvangen ter purge.

ART. 62.

Alle beneficiën van inventarissen, mandamenten van cessie, gelijk mede alle requesten, civiel, tot relief of herstelling van en tegen judiciele verzuimen, contracten, substantiele en extra judiciele bezwaarnissen zullen moeten worden verzocht en geexpedieerd bij Gouverneur-Generaal in Rade, in committimus [1] aan den Regter, bij wien de zaak behoord.

ART. 63.

Het Hof zal in appel oordelen over alle questien, rakende buiten en prijzen, die door de schepen der Bataafsche Republiek of door schepen, bij particulieren uitgerust en op bekomen commissie of *Lettres de Marque* uitgevaren, zullen worden achterhaald en op enige der Bezittingen van den Staat in Indien ingebragt, mitsgaders over alle questien en geschillen die tusschen enige van de voorz. schepen ter dier zake zoude mogen reizen, alsmede de misbruiken en overtredingen, welke dienaangaande zouden mogen worden gepleegd, item voor alle questien, rakende zeeroveryen, beroovingen, uitplunderingen of dieveryen aan schepen of ladingen in vollen zee gepleegd.

ART. 64.

Het Hof verpligt zijnde enige mandamenten, sententien en wat dies meer zij, te doen exploiteren of executeren aan personen of plaatsen, buiten het eiland Java, gedomicilieerd, zal al zulke mandamenten enz., bij beslotene missive doen toekomen aan Gouverneur-Generaal in Rade, met verzoek dat dezelve mogen worden verzonden ter plaatse alwaar de belanghebbenden zich onthouden, ten einde aan dezelve naar hunne form en inhoud te kunnen worden geëxploiteerd, en zal de Gouver-

[1] Oude Juridische term, aanduidende de bevoegdheid van de Hooge Regering, om het onderzoek van bepaalde zaken, aan den bevoegden regter op te dragen

waargenomen, door dengenen die door den Gouverneur-Generaal in Rade, daartoe, uit ene nominatie van drie personen, door het Hoge Geregtshof in Indien te formeren, zal worden benoemd en geauthoriseerd.

ART. 73.

Hij staat met betrekking tot het bekleden van andere ambten en bedieningen, het drijven van negotie, het participeren in pagten, het nemen van demissie, aanspraak op pensioen, — onder dezelfde verpligting als ten aanzien der Leden, van het Hoge Geregtshof hierboven bepaald is.

ART. 74.

Wanneer hij zich in zijn officie mogt vergrijpen, zodanig dat hij door het Hoge Geregtshof niet langer geschikt wordt geoordeeld tot de waarneming van zijn ambt, zal hij door den Gouverneur-Generaal in Rade, op voordragt van het Hof, kunnen worden geschorst in zijne bedieninge.

ART. 75.

Hij zal bij het Hoge Geregtshof vervolgen alle misdaden, gepleegd bij de Raden van Indien, bij den President, en verdere Leden, Ministers en Bedienden van het Geregtshof, mitsgaders bij alle Gouverneurs, Commandeurs, Gezaghebbers ofte anderen, welke op de onderhorige Bezittingen of Etablissementen van den Staat in Azia enig Hoofdbevel voeren; bij de Hoofden der Militie op dezelve Bezittingen en Etablissementen, hebbende den rang van Major en daarboven, voorts bij alle ambtenaren van de eerste en tweede Klasse, en eindelijk bij de Regters en Regtbanken insgelijks gedurende derzelver bedieningen bedreven.

ART. 76.

De Procureur-Generaal zal geen toegang hebben in den Raad, dan na bekomen verlof, hetwelk hem nogtans buiten gewigtige reden, niet zal worden geweigerd. Hij zal nimmer bij de deliberatien mogen tegenwoordig zijn, en zich voorts in en omtrent de waarneming van zijne functien aan de dispositien van het Hof moeten onderwerpen.

ART. 77.

Hij zal op eigen gezag niet mogen openbaren, hetgeen geheim behoord te blijven, bijzonder ook niet 't geen hem in de informatien zal voorkomen ten laste van deze of gene personen verder of anders dan zijn pligt vereischen zal.

ART. 78.

De Procureur-Generaal zal door zich zelven, of door zijne huisvrouw of kinderen, gene giften, gaven of geschenken mogen aannemen of genieten van enige personen, welke hij weet of vermoedt onder suspicie van misdaad te leggen of daarvan door anderen te worden beschuldigd, ofte ook van dezulken, die hij weet of gelooft, van derzelver naastbestaanden, vrienden, of begunstigers te zijn, hoe klein dezelve giften, gaven of geschenken ook zoude mogen zijn, zelfs niet van spijs of drank, en voor zooverre hij mogt vernemen zulks bij zijne huisvrouw, of kinderen gedaan zijn, ofte indien ook hij, onbedacht enige giften, gaven of geschenken, van zodanige personen mogt hebben aangenomen, of dezelve hem waren toegezonden, zal hij bij de ontdekking daarvan, dadelijk aan het Hof kennis geven en de waarde der voorsch. giften, gaven of geschenken uitkeren, zodanig als het Hof zal goedvinden.

ART. 79.

Voor zooverre de Procureur-Generaal ook ten aanzien van enige civile of Dominiale zaken of uit enigen anderen hoofde, zoude behoren werkzaam te zijn, zal deswegens ene nadere bepaling gemaakt worden.

ART. 80.

Hij zal alvorens in functie te treden, in handen van Commissarissen-Generaal voor de eerste reize en vervolgens in die van den Gouverneur-Generaal in Rade moeten afleggen, den eed, achter deze Instructie uitgedrukt.

Van den Griffier en Adjunct-Griffier.

ART. 81.

De Griffier en Adjunct-Griffier moeten zijn geboren, binnen de Bataafsche Republiek, ofte van Europesche ouders op ene harer Bezittingen, mits in dit geval zich ten minste vijf achter een volgende jaren op een of meerdere van 's Lands Hoge Scholen hebbende geoeffend in de Regtskunde en daartoe voorbereidende wetenschappen: voorts Meesters in de Regten, de Griffier den ouderdom van vijf en twintig en der Adjunct-Griffier die van twee en twintig jaren bereikt hebbende: Zij zullen worden aangesteld op de wijze bepaald bij het 67 Artikel van het gearresteerd Reglement op het Beleid van de Regeering en het

Justiciewezen in Bataafsch Indien; in cas van vacature worden dezen bedieningen *ad interim* gesuppleerd, door den Gouverneur-Generaal in Rade, uit nominatien van drie personen door het Hoge Geregtshof van Indien te formeren.

ART. 82.

Zij staan met betrekking tot het bekleden van andere ambten of bedieningen, het drijven van negotie, het participeren in pagten, het nemen van demissie, onder dezelfde verpligtingen als omtrend de Leden van het Geregtshof hiervoren bepaald is.

ART. 83.

Wanneer zij zich in hunne officie mogten vergrijpen zodanig, dat zij door het Hoge Geregtshof niet langer geschikt geoordeeld worden, tot de waarneming van derzelver ambt, zullen zij door den Gouverneur-Generaal in Rade, op voordragt van het Hof, worden geschorst in hunne bedieningen.

ART. 84.

Zij zijn bestemd tot het bijwonen van den Raad en het adsisteren van Commissarissen, in alle Commissien en Comparitien en zullen zich in en omtrend de waarneming hunner functien aan 't goedvinden van het Hof of Commissarissen moeten onderwerpen.

ART. 85.

Zij zullen getrouwelijk aantekenen en te boek stellen, al wat hun bij den Raad of Commissarissen zal belast worden, mitsgaders stellen, opmaken, ondertekenen en expedieren, alle brieven, depeches, acten, résolutien, sententien, en alle andere stukken, waartoe bij den Raad of Commissarissen zouden zijn geresolveerd, bijzonderlijk al 't geen tot de Correspondentie in het Vaderland betrekking heeft; voorts doen aanleggen en bijhouden al zulke Registers als bij het Hof zal worden goedgevonden, en stiptelijk geheim houden, al 't geen behoord geheim te blijven.

ART. 86.

Zij zullen alvorens in functie te treden, in handen van Commissarissen-Generaal voor de eerste, en vervolgens in die van den Gouverneur-Generaal in Rade, moeten aflegen den Eed achter deze Instructie uitgedrukt.

Van de Practizijns, Suppoosten & Bedienden.

ART. 87.

De Advocaten en Procureurs, welke voor het Hoge Geregtshof zullen postuleren, zullen alvorens daartoe moeten zijn aangesteld, door den Raad der Aziatische Bezittingen, ofte door den Gouverneur-Generaal in Rade en in handen van den President van het Hoge Geregtshof eed doen, dat zij zich jegens het Hof reverentelijk zullen gedragen; dat zij niet zullen dienen in enige zaken, die zij weten onregtvaardig te zijn, hetzij hun van die onregtvaardigheid blijke, bij het begin van de zake, of daarna; dat zij de zaken aan hun opgedragen, naarstiglijk en getrouwelijk zullen waarnemen; dat zij gene overeenkomst zullen maken, om deel in de zaak te hebben, en zich in alles zullen gedragen als een goed en getrouw advocaat of procureur schuldig is en behoord te doen.

ART. 88.

Het Hof zal niet disponeren op enige Requesten, dan welke door een Advocaat of Procureur zullen onderteekend zijn.

ART. 89.

De Procureurs zullen niet worden toegelaten enige dingtalen ter rolle te houden, zomin voor den verweerder als voor den eischer, tenzij tot de behandeling dier zake voorzien van ene behoorlijke algemene of bijzondere volmagt, gegeven bij publieke Collegien onder de tekening van derzelver Griffier of Secretaris, ofte anders geregtelijk of voor een Notaris verleden en zal bij het houden der eerste dingtalen in elke zaak dezelve volmagt in originali aan Commissarissen van de Rolle moeten worden vertoond, en overgegeven, om ter griffie van het Hof te blijven berusten, ten ware daarin door Commissarissen om redenen zoude mogen worden vergunt een korte tijd van uitstel; waarvan alsdan ter rolle aantekening zal worden gehouden, en binnen welken de Procureur zijne volmagt zal moeten leveren, op poene van Tien Zilvere Ducatons te verbeuren, en dat de gehouden dingtalen zullen worden doorgehaald, en de Partij zal worden gradmitteerd, om alsnog te verzoeken, hetgeen dezelve zoude moge verzocht hebben, wanneer de voorzeide dingtalen niet waren gehouden.

ART. 90.

Wanneer iemand enige zaak bij het Hof mogt te doen hebben, waarin hij geen Advocaat of Procureur, vrijwillig konde bekomen,

zonder dat nogtans klaar en ontwijfelbaar bleek van zijn ongelijk, zal het Hof hem een Advocaat of Procureur of beiden, toevoegen om hem daarin te dienen, hetzij tegen genot van Salaris, hetzij *Pro Deo*, indien hij van zijn onvermogen doet blijken.

ART. 91.

De Advocaten of Procureurs zullen zich bij provisie in de berekening van hun salaris mogen gedragen, naar het gebruik daarin bij den Hogen Raad van Justicie te Batavia hebbende plaats gehad, en zal het Hof binnen een jaar, nadat hetzelve zal zijn geïnstalleerd, deswegens een vast Reglement ontwerpen, en aan Commissarissen-Generaal inzenden ter goedkeuring.

ART. 92.

Het Hof zal de Practicijns behoorlijk tot hun pligt houden, zo in het getrouwelijk waarnemen der zaken van hunne Meesters, als omtrend de wijze van berekening van hun Salaris, en voorts zorge dragen, dat dezelve zich in hunne Schrifturen en Pleidoijen onthouden van alle onbetamelijke en injurieuse uitdrukkingen, noch ook hun beroep onteren door het aannemen of verdedigen van zaken, of voeren van sustenuen, welke bevonden worden van ene blijkbare en doorstekende ongegrondheid te zijn; en zal het Hof degenen die zich in dit een en ander merkelijk misgaan, verbieden in zodanige zaak enig Salaris te mogen berekenen, hen in hunne bedieningen schorsen, of zelfs aan den Gouverneur-Generaal in Rade voordragen, hunne aanstellingen geheel in te trekken, naarmate de aart en het gewigt der zake zullen komen te vereischen.

ART. 93.

Het Hof zal hebben de nodige Suppoosten en Bedienden, waarvan het getal, de qualiteiten en het Salaris zullen worden bepaald door Commissarissen-Generaal, na daarop te hebben ingenomen de Consideratien van het Hof, hetwelk vervolgens zal maken en aan Commissarissen-Generaal zal voordragen, de nodige Reglementen omtrend al wat de behoorlijke waarneming van derzelver diensten betreft.

Eed voor den President en de verdere Leden van het Geregtshof.

Ik belove en zwere, dat ik aan de Bataafsche Republiek, en den Gouverneur-Generaal van wegens dezelve in Bataafsch Indien gehouw en getrouw zal zijn; dat ik mijn Ambt als Lid

(President) van het Hoge Geregtshof van Bataafsch Indien, ter goeder trouw, met alle vlijt en naarstigheid zal waarnemen, dat ik mij in alle zaken bij den Hove voorkomende, zo van Justicie als van Gratie in het regt spreken als adviseren, zal gedragen met alle opregtheid, eerlijkheid en onzijdigheid, zonder daarin aan de Partijen toe te dragen, enige gunst of ongunst, en zonder mij daarvan te laten aftrekken door enige beweegredenen hoegenaamd, en dat ik zoveel eenigszins in mijn vermogen is, getrouwelijk zal in acht nemen en naarkomen de Instructie voor hetzelve Hof reeds gemaakt of nog te maken; nog zwere ik dat ik directelijk of indirectelijk, om voorschreven ambt te bekomen aan enige personen, hetzij in, hetzij buiten het bestuur, onder welk pretext of naam zulks zoude kunnen geschieden, geene giften of gaven heb gepresenteerd, beloofd of gegeven, ofte ook geven zal.

Eed voor den Procureur-Generaal.

Ik belove en zwere, dat ik aan de Bataafsche Republiek en de Gouverneur Generaal van wegens dezelve in Bataafsch Indien gehouw en getrouw zal zijn; dat ik mijn ambt als Procureur-Generaal bij het Hoge Geregtshof van Bataafsch Indien, ter goeder trouw met alle vlijt en naarstigheid zal waarnemen, dat ik, zodra enige misdaden, ter mijner vervolging staande tot mijn kennis zijn gekomen, daarvan zonder uitstel, en zoveel mogelijk de regte waarheid zal tragten op te sporen, en doen het geen mijn ambt vereischen zal: dat ik daarin zal te werk gaan met alle opregtheid, eerlijkheid, en onzijdigheid, zonder den schuldigen en zijne vrienden of begunstigers te ontzien en zonder den onschuldigen te kwellen, en dat ik zoveel enigszins in mijn vermogen is, getrouwelijk zal in acht nemen en naarkomen de Instructie voor hetzelve Hof, reeds gemaakt of nog te maken, zoverre dezelve mij aangaat: Nog zwere ik dat ik directelijk of indirectelijk om voorschreven ambt te bekomen, aan enige personen, hetzij in, hetzij buiten het Bestuur onder welk pretext of naam zulks zoude kunnen geschieden, gene giften, gaven, of geschenken heb gepresenteerd beloofd of gegeven ofte ook geven zal.

Eed voor den Griffier en Adjunct-Griffier.

Ik belove en zwere, dat ik aan de Bataafsche Republiek en en den Gouverneur-Generaal van wegens dezelve in Bataafsch Indien, gehouw en getrouw zal zijn; dat ik mijn ambt als griffier (Adjunct-Griffier) van het Hoge Geregtshof van Bataafsch Indien, ter goeder trouw, met alle vlijt en naarstigheid zal waarnemen; dat ik getrouwelijk en met alle opregtheid zal aantekenen, opmaken, te boek stellen en expedieren, al wat mij bij het Hof of door Commissarissen zal belast worden, dat ik de Registers en andere Acten welke tot mijn toeverzicht behoren zorgvuldig zal bewaren, dat ik niet zal openbaren de gevoelens van de Leden, van het Hof of Commissarissen, noch ook hetgeen in de informatten mij zoude mogen voorkomen, of ietwes anders hetgeen geheim behoord te blijven, En dat ik zoveel enigszins mogelijk is, zal naarkomen en in acht nemen de Instructie voor hetzelve Hof reeds gemaakt of nog te maken, voor zoverre dezelve mij aangaat: Nog zwere ik, dat ik directelijk of indirectelijk, om voorschreven ambt te bekomen, aan enige Personen, hetzij in, hetzij buiten het Bestuur, onder welke pretext of naam zulks zoude kunnen geschieden, gene giften of gaven, heb gepresenteerd, belooft of gegeven of geven zal.

De Raadpenssionaris reserveert aan zich deze Instructie zodanig te kunnen Amplieëren, of veranderen, als bevonden zal worden te behoren.

Gedaan en Gearresteerd in den Haag, den 27en Januarij 1806.

Door Mij

(was get.) R. J. Schimmelpenninck,

Raadpensionaris.

Ten Zesde, aan te nemen en vast te stellen, gelijk aangenomen en vastgesteld worden bij deze, de pecuniële voorwaarden, op welke de bovengemelde Commissarissen-Generaal en Gouverneur-Generaal Mr. C. T. Elout en C. H. van Grasveld, zich bereid verklaren de aan hun opgedragene Commissien te aanvaarden, zijn vervat, in de Nota die hier volgt geïnsereerd.

Nota van den voet, waarop C. H. VAN GRASVELD en Mr. C. T. ELOUT, hebben opgegeven genegen te zijn de missie naar Oost-Indiën te aanvaarden.

C. H. VAN GRASVELD.

Het traktement als Gouverneur-Generaal Rds. 5000 's maands, of in 't jaar........................Rds. 60,000
de Rds. à 48 stuivers.

Dit traktement in te gaan agt dagen voor dat het Territoir der Republiek zal hebben verlaten
Voor uitrusting............ƒ 72,000

Ingeval na 5 jaren of langer als Gouverneur-Generaal gediend te hebben in het Vaderland retourneert, een jaarlijks pensioen van..................................ƒ 8000

Bijaldien hij in 't eerste jaar mogt komen te overlijden, alsdan aan deszelfs weduwe een pensioen van.........ƒ 4000

Bijaldien in het tweede jaar, dan...............„ 3000

en vervolgens..................................„ 2000

Altoos reversibel op de kinderen, tot dat het jongste zal hebben bereikt, den ouderdom van 25 jaren.

Vrij transport van zijn persoon, gevolg en bagage ten kosten van den Lande.

Het bezit der Landgoederen *Weltevreden* en *Buitenzorg*, op den plaatshebbenden voet.

Ontheffing van het onderhoud van behoeftige weduwen.

Twee particuliere Secretarissen, elk op een tractement van Rijksds. 7000 [1].

Integaan 8 dagen voor dat de Republiek verlaten; voor uitrusting drie maanden tractement bij wijze van voorschot. Binnen 3 maanden door den vijand genomen wordende, dat voorschot behouden, zoo later, het tractement tot den dag der neming doch geen pensioen.

Een Adjudant-Generaal van hier mede te nemen, met rang van Luitenant-Colonel, die voor uitrusting zoude hebben ƒ 2500.

Ingevalle op de uitreize door den vijand genomen en buiten staat gesteld wierdt zijne missie te vervolgen, zoude de som van

[1] Blijkens een brief van VAN GRASVELD aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, dd 12 febr 1806, had hij als zoodanig aangesteld, de Heeren Mr M J Vitringa en C Apostool, voorheen Kommissaris Generaal van Commercie der Bataafsche Republiek in Groot-Brittannien.

f 72,000 voor uitrusting verdiend zijn, en aan hem drie maanden Tractement worden goed gedaan, doch zo zulks plaats had later, dan 3 maanden na het vertrek, zal het Tractement worden goed gedaan tot den dag der neming.

En zoude aan denzelven in deze gevallen worden toegelegd, tot schadeloosstelling, een pensioen van zes duizend guldens, ingaande met den dag der neming, tot dat weder op eene convenabele wijze in dienst van den Lande zoude worden geëmploijeerd.

Mr. C. T. ELOUT.

Gedurende den tijd dat zijne Commissie duurt, 's maands 4000 Rijksd[s]. à 48 S[t]., en dus in het jaar *f* 115,200 Holl. Court., waarvan de helft ter somma van *f* 57,600, aan zijne Gemagtigden hier te lande zal worden betaald, en de wederhelft aan hem in Indien.

Dit tractement zal ingaan 8 dagen voordat hij het territoir van de Republiek zal hebben verlaten, en eindigen met den dag van zijne behouden aankomst binnen de Republiek.

Voor uitrusting *f* 25,000, en eene vooruitbetaling, hier te lande, van 3 maanden tractement dat is *f* 28,800; vrij transport van persoon en goederen, ten kosten van den Lande, of bij uitkoop in eens eene som, nader te overwegen.

Na volbragte Commissie een jaarlijks pensioen van *f* 6000 aanvang nemende, met den dag van zijne komst binnen de Republiek, tot zolang hij in een andere post tot zijn genoegen mogt zijn gesteld; zullende het mindere, hetwelk zodanige post mogt opbrengen, uit dit pensioen tot de som van *f* 6000 worden gesuppleerd.

Ingevalle hij mogt komen te overlijden, gedurende het eerste jaar zijner Commissie, zal aan zijne weduwe of rechtverkrijgende worden uitbetaald het geheel tractement van dat jaar, met een verder jaarlijks pensioen van *f* 4000. Bij overlijden in het 2[e] jaar, een pensioen van *f* 3000.

En in een der volgende jaren, een pensioen van *f* 2000.

Zullende in beide laatste gevallen, de betaling der in Indien bedongen som worden goedgedaan tot het einde der maand, waarin hij zoude zijn gestorven; terwijl de betaling hier te lande zal ophouden met de laatste drie maanden, die verschenen zullen zijn, wanneer de tijding van zijn overlijden hier te lande zal zijn aangebragt.

Bij overlijden van zijne weduwe zullen de bovengemelde pen-

sioenen blijven doorlopen, tot dat zijn jongste kind zal hebben bereikt, den ouderdom van 25 jaren.

Ingevalle op de uitreize door den vijand genomen en buiten staat gesteld wierd zijne missie te vervolgen, zal de ƒ 25,000 voor uitrusting en 3 maanden voorschot van traktement of ƒ 28,800 verdiend zijn, doch indien zulks plaats had later dan 3 maanden na het vertrek, zal het tractement worden goed gedaan tot den dag der neming. En zal in die gevallen een pensioen genieten van ƒ 6000 tot schadeloosstelling, ingaande met den dag der neming, tot zo lange als hierboven omtrend het pensioen van ƒ 6000 gezegd is.

De Secretaris van Commissarissen-Generaal [1] zoude hebben een tractement van........................Rd^s. 10,000
en voor uitrusting........................ƒ 6000

Behalven den Secretaris der Commissie zal hij nog hebben een bijzondere Secretaris, door hem aan het Gouvernement ter agreatie voor te stellen, op een tractement van 's landswegen van 6000 Rd^s. jaars, [2] integaan 8 dagen voordat zij de Republiek zullen verlaten; voor uitrusting 3 maanden tractement voorschot. Ingevalle van neming binnen de 3 maanden hetzelve voorschot behouden, en na 3 maanden het tractement te betalen, tot den dag der neming, doch zonder pensioen.

Ten Zevende, te bepalen, zoals bepaald wordt bij dezen, dat van hier naar Bataafsch Indien zullen worden uitgezonden, de navolgende ambtenaren, als:

1°. Een Ordinair Raad van Indien, [3] welke behalven het hier na te bepalen algemeen tractement voor de Raden van Indien, zal genieten eene somma van ƒ 9000 voor uitrusting.

2°. Drie Leden van den Raad van Financien en Domeinen; aan ieder van welke, behalven de hierna voor de Leden van denzelven Raad vast te stellen tractementen wordt toegelegd ene somme van ƒ 6000 voor uitrusting. [4]

[1] Mr. A. S. Mooyaart, Staatsbesluit van de Bat. Republiek, dd. 31 jan. 1806, Lit. B B.

[2] Blijkens een brief van Elout aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, dd. 20 febr. 1806, had hij als zoodanig, onder agreatie van den Raadpensionaris, gekozen J. Jones, welker Sekretaris bij den Minister van den Staat aan het voormalig Hof van Brussel.

[3] Mr. H. A. Parve, Staatsbesluit der Bat. Rep., dd. 27 jan. 1806, Lit. R.

[4] Mr. J. A. C. van Panhuys, Mr. H. G. Nahuys en Mr. J. G. van Angelbeek, Staatsbesluiten der Bat. Rep., dd. 27 Jan. 1806, Lit. U, V en F.

f 72,000 voor uitrusting verdiend zijn, en aan hem drie maanden Tractement worden goed gedaan, doch zo zulks plaats had later, dan 3 maanden na het vertrek, zal het Tractement worden goed gedaan tot den dag der neming.

En zoude aan denzelven in deze gevallen worden toegelegd, tot schadeloosstelling, een pensioen van zes duizend guldens, ingaande met den dag der neming, tot dat weder op eene convenabele wijze in dienst van den Lande zoude worden geëmploijeerd.

Mr. C. T. ELOUT.

Gedurende den tijd dat zijne Commissie duurt, 's maands 4000 Rijksds. à 48 St., en dus in het jaar *f* 115,200 Holl. Court., waarvan de helft ter somma van *f* 57,600, aan zijne Gemagtigden hier te lande zal worden betaald, en de wederhelft aan hem in Indien.

Dit tractement zal ingaan 8 dagen voordat hij het territoir van de Republiek zal hebben verlaten, en eindigen met den dag van zijne behouden aankomst binnen de Republiek.

Voor uitrusting *f* 25,000, en eene vooruitbetaling, hier te lande, van 3 maanden tractement dat is *f* 28,800; vrij transport van persoon en goederen, ten kosten van den Lande, of bij uitkoop in eens eene som, nader te overwegen.

Na volbragte Commissie een jaarlijks pensioen van *f* 6000 aanvang nemende, met den dag van zijne komst binnen de Republiek, tot zolang hij in een andere post tot zijn genoegen mogt zijn gesteld; zullende het mindere, hetwelk zodanige post mogt opbrengen, uit dit pensioen tot de som van *f* 6000 worden gesuppleerd.

Ingevalle hij mogt komen te overlijden, gedurende het eerste jaar zijner Commissie, zal aan zijne weduwe of rechtverkrijgende worden uitbetaald het geheel tractement van dat jaar, met een verder jaarlijks pensioen van *f* 4000. Bij overlijden in het 2e jaar, een pensioen van *f* 3000.

En in een der volgende jaren, een pensioen van *f* 2000.

Zullende in beide laatste gevallen, de betaling der in Indien bedongen som worden goedgedaan tot het einde der maand, waarin hij zoude zijn gestorven; terwijl de betaling hier te lande zal ophouden met de laatste drie maanden, die verschenen zullen zijn, wanneer de tijding van zijn overlijden hier te lande zal zijn aangebragt.

Bij overlijden van zijne weduwe zullen de bovengemelde pen-

sioenen blijven doorlopen, tot dat zijn jongste kind zal hebben bereikt, den ouderdom van 25 jaren.

Ingevalle op de uitreize door den vijand genomen en buiten staat gesteld wierd zijne missie te vervolgen, zal de ƒ 25,000 voor uitrusting en 3 maanden voorschot van traktement of ƒ 28,800 verdiend zijn, doch indien zulks plaats had later dan 3 maanden na het vertrek, zal het tractement worden goed gedaan tot den dag der neming. En zal in die gevallen een pensioen genieten van ƒ 6000 tot schadeloosstelling, ingaande met den dag der neming, tot zo lange als hierboven omtrend het pensioen van ƒ 6000 gezegd is.

De Secretaris van Commissarissen-Generaal [1] zoude hebben een tractement van.......................... Rd[s]. 10,000
en voor uitrusting.......................... ƒ 6000

Behalven den Secretaris der Commissie zal hij nog hebben een bijzondere Secretaris, door hem aan het Gouvernement ter agreatie voor te stellen, op een tractement van 's landswegen van 6000 Rd[s]. jaars, [2] integaan 8 dagen voordat zij de Republiek zullen verlaten; voor uitrusting 3 maanden tractement voorschot. Ingevalle van neming binnen de 3 maanden hetzelve voorschot behouden, en na 3 maanden het tractement te betalen, tot den dag der neming, doch zonder pensioen.

Ten Zevende, te bepalen, zoals bepaald wordt bij dezen, dat van hier naar Bataafsch Indien zullen worden uitgezonden, de navolgende ambtenaren, als:

1°. Een Ordinair Raad van Indien, [3] welke behalven het hier na te bepalen algemeen tractement voor de Raden van Indien, zal genieten eene somma van ƒ 9000 voor uitrusting.

2°. Drie Leden van den Raad van Financien en Domeinen; aan ieder van welke, behalven de hierna voor de Leden van denzelven Raad vast te stellen tractementen wordt toegelegd ene somme van ƒ 6000 voor uitrusting. [4]

[1] Mr A. N. Mooyaart, Staatsbesluit van de Bat. Republiek, dd. 31 jan 1806, Litt. B B.

[2] Blijkens een brief van Elout aan den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen, dd. 20 febr. 1806, had hij als zoodanig, onder agreatie van den Raadpensionaris, gekozen J. Jones, welker Sekretaris bij den Minister van den Staat aan het voormalig Hof van Brussel.

[3] Mr H. A. Parve, Staatsbesluit der Bat. Rep., dd. 27 jan. 1806, Lt. R.

[4] Mr J. A. C. van Panhuys, Mr H. G. Nahuijs en Mr J. G. van Angelbeek, Staatsbesluiten der Bat. Rep., dd. 27 Jan. 1806, Litt. U, V en F.

3°. Een President van het Hoge Geregtshof van Bataafsch Indien,[1] en zovele Leden als daartoe geschikte personen zullen worden gevonden,[2] mitsgaders een Procureur-Generaal,[3] en zo mogelijk de verdere Ministers, alle op de hier agter te bepalen tractementen, zullende voor uitrusting genieten, als:

Een President van het Hoge Geregtshof.....	ƒ 9000
Een Lid van hetzelve Hof...............	" 6000
de Procureur-Generaal....................	" 6000
de Griffier..............................	" 4000
de Adjunct-Griffier......................	" 3000

Ten achtste, de tractementen der verschillende Indische Ambtenaren te bepalen, en vast te stellen gelijk dezelve bepaald en vastgesteld worden bij dezen, op den volgenden voet:

Voor den Gouverneur-Generaal Rds. 5000		's maands.
Voor twee bijzondere Secretarissen van den Gouverneur-Generaal ieder.................	Rds. 7000	's jaars.
Voor een Raad-Ordinaris van Indien...	" 20,000	"
Voor een Raad Extra-Ordinaris van Indien.........................	" 15,000	"
Voor den eersten Secretaris der Hoge Regering.......................	" 10,000	"
Voor den tweeden Secretaris der Hoge Regering.......................	" 8000	"
Voor den Vice-President van den Raad van Financien en Domeinen......	" 15,000	"
De President, zijnde een der Raden van Indiën, zal daarvoor geen afzonderlijk tractement genieten, voor een		

[1] Mr. A. J. Schimmelpenninck van der Oye, Staatsbesl. der Bat. Rep., dd. 27 Jan. 1806, Ltt. S.

[2] Mr. W. F. van Panhuijs en Mr. Th. M. de Man, Staatsbesl. der Bat. Rep., dd. 27 Jan. 1806, Ltt. F.

[3] Mr. H. W. Muntinghe, Staatsbesl. der Bat. Rep., dd. 27 Jan. 1806, Ltt. F. De Raadpensionaris beijverde zich, om zooveel mogelijk, personen hier te lande aan te stellen, voor de Civiele en Militaire dienst in Indie. Zoo werden bij de Staatsbesluiten van 11 febr. 1806, n°. 16 en 17, de eerste Luitenant-Kolonel en Chef van het 5e Batallon artillerie, destijds in garnizoen aan de Kaap de Goede Hoop, F. W. de Mauvillon aangesteld tot Kolonel, in dienst van de Bataafsche Republiek en tot Chef van den Generalen Staf van den Gouverneur-Generaal en J. van der Beek en S. Mesch, tot adjoints van den Generalen Staf.

Lid van den Raad van Financien en Domeinen..................... „ 10,000 's jaars.
of te zoveel nodig zijn zal om het bedragen van het inkomen der Presidia van mindere Collegien door Leden van dezen Raad zullende worden bekleed, tot de som van 10,000 Rd[s]. te brengen.

Voor den Ontvanger-Generaal....... „ 15,000 „
daaronder gerekend de 5 prct. of andere inkomsten aan die bediening gehecht.

Voor den Secretaris............... „ 6000 „

Voor de klerken die voortaan zoude worden uitgezonden, 40 Rd[s]. 's maands, ingaande met den dag dat zij zich aan boord begeven. [1]

voor de President van het Hoge Geregtshof........................ „ 18,000 „ [2]

voor een Lid van het Hoge Geregtshof........................ „ 12,000 „

En wanneer zij na tien volle jaren gefungeerd te hebben hier te lande terugkeeren, aan den President een jaarlijks pensioen van..... ƒ 2500
en aan een lid.......... „ 1500
binnen den Bataafsche Republiek te verteren.

voor den Procureur-Generaal...... „ 14,000 „
behalven de boeten en breuken hem bij de wet toegewezen, en voorts als omtrend de Leden.

Voor den Griffier................. „ 9000 „

Voor den Adjudant-Griffier......... „ 4000 „

[1] Zie de [illegible] A en B

[2] Deze som is bij een nader Staatsbesluit van 27 Januarij 1806, Litt. F, bijzonderlijk ten behoeve van den pas benoemden gebragt op 20,000 Rd[s]. en zulks omdat de billijkheid medebragt, dat de eerste president van het geregtshof, voor de menigvuldige werkzaamheden, welke de eerste inrigtingen voor dat aanzienlijke kollegie hem zouden veroorzaken, eenig meer faveur van het Gouvernement ondervond.

behalven de Leges, in onderstelling dat deze op een zeer matigen voet zullen worden bepaald.

bij wijze van eeregiften.	Voor den Permanenten President van de regtbank van Schepenen te Batavia .... ″	3000	's jaars.
	Voor een Lid van die Regtbank..... ″	2000	″
	Voor een Advokaat-Adviseur bij gemelden Regtbank............... ″	5000	″
	Voor een Advokaat-Adviseur bij Collegien van Justitie op de overige bezittingen...................... ″	5000	″
	Voor een Advokaat die van hier wordt uitgezonden .... ″	1200	″
	Voor een Auditeur-Militair bij het garnizoen te Batavia............. ″	3000	″

Alle de Rijksdaalders gerekend tegen 48 stuivers zogenaamd zwaargeld, en zoowel als alle andere bezoldigingen in Indien in hard geld te betalen.

Ten negende, den Secretaris van Staat voor de zaken der Marine aan te schrijven, zoo als geschiedt bij deze, om aan de Commanderende Officieren van 's Lands schepen van oorlog, welke zich nu of in der tijd in Bataafsch Indien zullen bevinden, de stelligste orders en Instructien te geven, ten einde, den, bij Staatsbesluit van den 11en November 1805, No. 28, benoemden Commissaris en Gouverneur-Generaal, van Bataafsch Indien C. H. van Grasveld, tevens in zijne Qualiteit als Generaal en Chef over de Land en Zeemagt van den Staat, beoosten de Kaap de Goede Hoop, welke qualiteit hem bij het 30 Artikel van het Reglement op het Beleid van de Regering en het Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen dezer Republiek is opgedragen, te respecteren en te erkennen, en alle orders door Hem in die zijne qualiteit gegeven wordende, stiptelijk naar te komen en te gehoorzamen.

Ten tiende, den Raad der Aziatische Bezittingen, en etablissementen aan te schrijven, zoo als geschiedt bij deze, om te dienen van consideratien en advis omtrend den teneur en inhoud der Publicatie, waarbij ter kennisse van de Ingezetenen zullen behoren te worden gebragt, de bepalingen betrekkelijk den

vrije vaart en handel uit deze Republiek op Bataafsch Indien, bij het meergemeld Reglement vastgesteld, en aldaar in het 85ste tot het 100ste artikel inclusive vervat, en door welke Publicatie zoude vervallen de Wet van den 1en Maart 1803, met opzigt tot voorgeschrevene vaart en Handel genomen.

Met aanschrijving aan voornoemden Raad, om tevens het concept van zodanige Publicatie aan den Raadpensionaris in te zenden. - wordende

Ten Elfde, het door den Raad der Aziatische Bezittingen bij deszelfs gezegde Nota [1] van ophelderingen voorgedragen point, houdende te handelen ingeval een der benoemde Commissarissen Generaal te Batavia niet mogt arriveren, of na deszelfs arrivement aldaar mogt komen te overlijden, gelijk mede alle verdere pointen in gemelde Nota vervat, en waarop bij dit besluit geene speciale dispositie is genomen, tot nadere deliberatie aangehouden. [2]

En zal Extract van dit gehele besluit aan den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, alsmede aan gezegde Commissarissen-Generaal en Gouverneur-Generaal Mr. C. F. Elout en C. H. van Grasveld, worden gezonden; en voorts Extract dezes voor zoo verre het 9e Lid aangaat, aan den Secretaris van Staat voor de Zaken der Marine gedepacheerd, tot informatie en narigt respectivelijk.

Accordeert met voorz. Register,
(wg.) C. G. HULTMAN.

[1] Vide den aanhef van dit besluit.

[2] Daarop schijnt gedisponeerd te zijn bij Staatsbesluit der Bat. Republiek van 10 februarij 1806, houdende arrestering eener nadere secrete instructie voor Kommissarissen Generaal en Gouverneur-Generaal over Bat. Indie, hier achter te vinden onder de bijlagen Litt. C. De ongeauthentiseerde kopij van dat stuk, berust bij het Rijks-Archief.

BIJLAGE A.

—

AFSCHRIFT.
Secreet N°. 28.

Extract uit de Secrete Resolutien van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen van de Bataafsche Republiek.

Dingsdag den 25 Februarij 1806.

Bij resumtie gedelibereerd zijnde op de missive van Heeren Commissarissen-Generaal over Bataafsch Indien, vermeld onder de notulen van voorleden Vrijdag, en waarbij dezelve, als een gevolg mede der Conferentien met Heeren Gecommitteerden uit dezen Raad gehouden, voordragen:

1°. dat het naar hunne gedagten noodzakelijk zoude zijn, dat ook van hier al aanstonds worden uitgezonden, enige personen om in mindere bedieningen in Indie te worden geplaatst, en mitsdien overleggen een lijst van zodanige personen, welke het hun aangenaam zoude zijn, dat van hier als Klerken wierden uitgezonden, en dus verzoekende dat de Raad dezelve daartoe wilde aanstellen.

2°. dat bij den Raad bepaalde maatregelen worden genomen ten aanzien van de uitrusting en transport van die personen.

3°. dat mede worde bepaald het juiste tijdstip, op hetwelk dat artikel van het Reglement welk eene driejarige dienst vereischt ter verdere bevordering voor de van hier uit te zenden Klerken, zal beginnen te werken.

Is na deliberatie, goedgevonden en verstaan, opzigtelijk het eerste poinct, aan te stellen, gelijk aangesteld worden bij deze, tot Klerken voor Indien, om aldaar door Commissarissen-Generaal op den voet, bij hunnen voorschreven voordragt vermeld, te kunnen worden geëmploieerd, de navolgende personen:

Abraham Reeringh,
Pieter ten Kate,
F. van Hoek,
J. van Loon,

H. A. Scheltema,
Jan Adriaan Steijn Parvé,
.......Chomèl.
Josua van IJzendoorn,
P. van Heemstede Cappelhof.
Hendrik Willem Gewelschap,
J. van Reenen,
Willem van Diepen,
Johs. Gerardus Swaan,
Hendrik Jacob Domis,
Jan Hooyman,
....van Rees,
....Timmerman.
....Schreuder,
Diderik Cornelis van Blommesteijn,

Zullende door elk dezer benoemde personen, vóór hun vertrek de Eed moeten worden afgelegd, in handen van den President dezes Raads, en geschiedende deze aanstelling, volgens het bepaalde bij het Reglement op het Beleid der Regering en van het Justitiewezen in Bataafsch Indie, gearresteerd bij Staatsbesluit van den 27 Januarij dezes jaars L^a. Q., tot kennelijk wederzeggen toe en wijders op een maandelijks appointement van veertig Rijksdalers tot acht en veertig stuivers het stuk, in te gaan voor ieder der alzo aangestelde klerken, met den dag waarop hij zich aan boord zal begeven om de plaats zijner bestemming aan te nemen; en betrekkelijk het tweede poinct, dat aan dezulke der benoemde Klerken, welke zullen verlangen daarvan te jouisseren en daartoe behoorlijk verzoek zullen doen bij den Raad, om dezelven te gemoet te komen in de kosten van hun transport en van hunne uitrusting, zal worden uitgereikt eene som van Twaalf honderd guldens eens geld, boven en behalven nog Vier honderd guldens, bij wijze van voorschot op hunne gage, om door hen gedurende den overtocht te worden ingediend: tot betaling van welke penningen Boekhouderen tot de monstering, bij deze worden geautoriseerd op den voet van het gestatueerde bij des Raads Resolutie van den 10 July 1804 en aldus nadat door de te vertrekken geëmbarkeerden een behoorlijk bewijs zal zijn vertoond, dat zij of uit het Vaderland, of van elders de reize regtstreeks naar Batavia zullen ondernemen en voorts onder gewone Cautie om de

alzo de ontvangen penningen te restitueren binnen den tijd van drie maanden na dat dezelve aan hun zullen zijn betaald, ingeval zij als dan nog niet zullen zijn vertrokken naar de plaats hunner bestemming; terwijl de uitbetaling van die gelden voor dezulken, welke de reize zullen doen over Noord-Amerika, hier te Lande zal geschieden aan hunne gemagtigden, zodra alhier zal zijn gebleken van hunne komst in Noord-Amerika, en van hun vertrek van daar naar Batavia, overeenkomstig des Raads Resolutie van den 18 April 1805, wordende alsnu in dit geval en voor het toekomende gehouden voor vervallen de betaling van al zulke penningen, welke tot hiertoe pleegde te geschieden aan uitgaande geëmploieerden voor Indie in de plaats der voormalige Recognitien.

En eindelijk op het derde poinct &c . En zal Extract dezes worden afgegeven aan Heeren Gecommitteerden tot de Financien tot informatie en gelijk Extract worden gezonden aan Boekhouderen van de monstering te *Amsterdam*, om daaraan de nodige Executie te geven, etc.

Accordeert met voornd. Resolutie,

(get.) SMISSAERT.

BIJLAGE B

AFSCHRIFT
Secreet N° 33

Extract uit de Secrete Resolutien van den Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen van de Bataafsche Republiek.

Woensdag den 5 Maart 1806.

In deliberatie gebragt zijnde, om, ingevolge het in advis gehoudene bij Resolutie van den 25 Februarij laatstleden, nog eenige personen te benoemen en aan te stellen tot Klerken voor Bataafsch Indien welke zullen worden gerekend mede te behoren tot de eerste uitzending en aldus door Heeren Commissarissen-Generaal zullen kunnen worden geemploieerd op den voet vermeld bij derzelver voordragt van den 20, voorkomende onder des Raads Resolutie van den 21 Februarij, is goedgevonden en verstaan, tot Klerken voor Indie op den voorschreven voet te benoemen en aan te stellen, gelijk worden benoemd en aangesteld bij dezen:

Jacob Jan Bouwens,
Christiaan Fraser,
H. A van de Coolwijk,
H. L. M. Schuller,
Johan Egbert van Schuler,
Willem Hendrik Heert,

Zullende door elk dezer benoemde personen, voor hun vertrek, de Eed moeten worden afgelegd, in handen van den President dezes Raads, en geschiedende deze aanstelling, volgends het bepaalde bij het Reglement op het Beleid der Regering en van het Justitiewezen in Bataafsch Indien, gearresteerd bij Staatsbesluit van den 27 Januarij dezes jaars La Q, tot kennelijk wederzeggen toe, en wijders op een maandelijks appointement van Veertig Rijksdalers, tot acht en veertig stuivers het stuk, en te gaan voor ieder der alzo aangestelde Klerken met den dag waarop hij zich aan boord zal begeven, om de reize naar de plaats zijner bestemming aan te nemen.

Er zal aan dezulken der benoemde klerken welke zullen verlangen daarvan te jouisseren en daartoe behoorlijk verzoek zullen doen bij den Raad, om dezelven te gemoet te komen in de kosten van hun Transport en van hunne uitrusting, worden uitgereikt eene Somme van Twaalf honderd guldens eens geld, boven en behalven nog Vier honderd gulden, bij wijze van voorschot op hunne gage, om door hen gedurende den overtocht te worden ingediend; tot betaling van welke penningen Boekhouderen van de monstering bij deze worden geautoriseerd, op den voet van het gestatueerde bij des Raads Resolutie van den 10 Julij 1804, en aldus nadat door de te vertrekken geemploieerden een behoorlijk bewijs zal zijn vertoond, dat zij of uit het Vaderland, of van elders de reize regtstreeks naar Batavia zullen aannemen, en voorts onder de gewone Cautie om de alzo te ontvangen penningen te restitueren binnen den tijd van drie maanden, nadat dezelve aan hen zullen zijn betaald, in geval zij alsdan nog niet zullen zijn vertrokken naar de plaats van hunne destinatie, terwijl de uitbetaling van die gelden aan dezulken, welke de reize zullen doen over Noord-Amerika, hier te lande zal geschieden aan hunnen gemagtigden, zodra alhier zal zijn gebleken van hun vertrek uit Amerika naar Batavia, overeenkomstig des Raads Resolutie van den 18 April 1805, wordende als nu in dit geval en voor het toekomende gehouden voor vervallen, de betaling van al zulke penningen, welke tot hiertoe pleegde te geschieden aan uitgaande geëmploieerden voor Indie in de plaats der voormalige recognitien.

En zal Extract dezer worden afgegeven aan Heeren Gecommitteerden tot de Indische Zaken en tot de Financien, alsmede aan Heeren Commissarissen-Generaal over Bataafsch Indie respectivelijk informatie, en gelijk Extract worden gezonden aan Boekhouderen tot de Monstering te Amsterdam, om daaraan de nodige Executie te geven; gelijk ook Extract dezer Resolutie, voor zoo veel ieder hunner aangaat, zal worden ter hand gesteld of toegezonden, aan elk der bovengenoemde klerken tot informatie en narigt, en om te dienen voor acte van Commissie.

Accordeert met voorschreven Resolutie,

Coll. I°. (get.) SMISSAERT.

NADERE SECRETE INSTRUCTIE VOOR COMMISSARISSEN-GENERAAL EN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL OVER BATAAFSCH INDIEN, BIJ STAATSBESLUIT VAN DEN 11den NOVEMBER 1805, N°. 28 BENOEMD.

Art. 1.

Bijaldien een der Commissarissen-Generaal eerder dan de andere te Batavia mogt aankomen, zal hij aldaar, tot tijd en wijle de andere Commissaris-Generaal mede zal aangekomen zijn, dezelfde magt en authoriteit alleen uitoefenen, welke bij het Reglement en de Instructie voor Commissarissen-Generaal aan beide is opgedragen.

Art. 2.

Indien het onverhooptelijk mogt gebeuren dat tusschen Commissarissen-Generaal over deze of geene poincten een verschil van gedagten plaats had en daardoor de stemmen kwamen te staken, zo zal die hunner welke alsdan mogt presideren, ene concluderende stem hebben, zullende dit praesidie telken maand veranderen.

Het wordt echter aan hun vrijgelaten indien zij zulks beter oordeelden over zodanig poinct van verschil in te nemen de gedagten van eenen derden daartoe, door hun te benoemen.

Art. 3.

Bij overlijden van een der Commissarissen, zal de overblijvende geheel en alleen bekleed zijn met alle de magt en het gezag 't welk bij de Instructie aan de gezamentlijke Commissarissen is toebetrouwd, en zal de overblijvende in dat geval doch niet eerder bevoegd en verpligt zijn dit artikel dezer Instructie ter kennisse van de Hoge Regering in het algemeen te brengen.

Art. 4.

Bij overlijden van beide Commissarissen zal de verdere invoering der nieuwe wijze van bestier, voor zoverre dezelve niet mogt zijn tot stand gebragt, verblijven aan en moeten geschieden door Gouverneur-Generaal in Rade, ten welken einde de langst levende der Commissarissen, na doode van den vooroverleedenen, gehouden zal zijn dit artikel dezer Instructie in behoorlijke form af te schrijven, en met zijne handteekening te bekragtigen, sluitende hetzelve in ene enveloppe, ten opschrift

hebbende, dat hetzelve stuk dadelijk na deszelfs overlijden moet worden overhandigd aan de Hoge Regering.

ART. 5.

Ingevalle de Commissaris-Generaal VAN GRASVELD de eerst stervende mogt zijn, zal de mede Commissaris-Generaal ELOUT niet alleen dadelijk, ingevolge art. 2 dezer Instructie, voeren het gezag aan beide Commissarissen-Generaal toegekend, maar hij zal ook bepaaldelijk succederen in den Post van Gouverneur-Generaal met alle attributen van dien.

ART. 6.

Ingeval derhalven van het afsterven van den Gouverneur-Generaal VAN GRASVELD, wordt dezelve MR. CORNELIS THEODORUS ELOUT, nu voor alsdan benoemd en aangesteld tot Luitenant-Generaal in dienst van de Bataafsche Republiek en tot Gouverneur-Generaal van Bataafsch Indien, alsmede tot Generaal en Chef over de Land- en Zeemagt van den Staat beoosten de Kaap de Goede Hoop. Zullende hem alsdan dit artikel dezer Instructie tevens verstrekken voor Commissie en zullen alle Hooge en Lage Ambtenaren, alle Zee- en Land-Officieren gehouden zijn, denzelven in die respective bedieningen en waardigheden te erkennen en te gehoorzamen, ten welken einde hij dit zelfde artikel zal brengen ter kennisse daar en zo het behoord.

ART. 7.

Bijaldien een of meerdere Leden der Hoge Regering of andere Collegien van hier uitgezonden of hier te Lande aangesteld vóór het aanvaarden hunner bedieningen, mogten zijn overleden ofte wel door Commissarissen-Generaal ongeschikt bevonden worden tot het waarnemen der aan hun opgedragen bediening, zullen Commissarissen-Generaal, de vrijheid hebben andere in hunne plaatsen aan te stellen.

ART. 8.

Bij het formulier van Eed voor Commissarissen-Generaal gearresteerd bepaald zijnde, dat zij gene giften of geschenken hoegenaamd (Consumabele waaren van geringe waarde alleen uitgezonderd) voor hun of de hunnen directelijk of indirectelijk mogen aannemen, wordt ook deze bepaling in het algemeen bij deze geinhaereerd; wanneer echter Commissarissen-Generaal mogten oordelen dat enkele geschenken hun door Inlandsche Vorsten of Groten aangeboden, niet gevoeglijk en zonder kwetsing van derzelver begrippen van eer zouden kunnen geweigerd worden, wordt aan hun bij dezen vrijgelaten, dezelve ge-

schenken aan te nemen, doch onder deze uitdrukkelijke bepaling, dat zij dadelijk dezelve geschenken, of de waarde van dezelve aan den Lande zullen uitleveren en dezelve geschenken op de geschikste wijze, voor rekening van den Lande reciproceren; blijvende voorts in dezelfs geheel hetgeen ten aanzien van dit punct aan den Gouverneur-Generaal bij zijne Instructie wordt voorgeschreven.

Art. 9.

De Gouverneur-Generaal zal vermogen zich buiten het eiland Java te begeven in zodanige gevallen in welke hij op goede en wel doordagtte gronden zou vermenen, dat eene militaire expeditie door hem zelf in persoon gecommandeerd, tot meerder afbreuk van den vijand of tot meerder luister van den Staat zouden kunnen strekken, wordende zulks aan hem onder zijne bijzondere verantwoordelijkheid vrijgelaten, mits echter in dit geval naauwkeurig en bepaald zorgende zo voor de veiligheid, als goede behering van het eiland Java.

Art. 10.[1]

Wanneer zodanige Bezittingen welke den Staat te voren in Asia toebehoorden, wederom aan de Republiek mogten worden afgestaan, of op den vijand veroverd, zullen Commissarissen-Generaal ook met gelijke magt en authoriteit over dezelve Bezittingen bekleed zijn, en daaromtrend zodanige provisionele orders stellen, als zij ten meesten nutte van dezelve zullen oordeelen te behoren, in afwagting van nadere bevelen uit het Moederland.

Gedaan en gearresteerd in den Haag, den 10en Feb. 1806.

Door Mij.[2]

[1] In het geraadpleegde Manuscript van het Rijks-Archief, staat hiernevens met potlood aangeteekend: dit art. is bij de arrestering van de Instructie, door het Wetgevend Ligchaam, sub de onderstaande dagteekening, geroijeerd.

Ofschoon het als zeker kan worden aangenomen, dat de hier gevolgde kopijen, berustende bij het Ministerie van Koloniën en het Rijks-Archief, met den oorspronkelijken tekst overeenkomen, zoo is het toch te bejammeren, dat de oorspronkelijke stukken niet meer te vinden schijnen te zijn; zij zijn althans in geene openbare verzameling van geschiedkundige oorkonden aanwezig.

90STE VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP WOENSDAG 24 MEI 1865, DES MIDDAGS TEN 1 URE.

Tegenwoordig de Heeren Cornets de Groot, voorzitter, Bleeker, van Herwerden, Potter, Francis en de Secretaris.

De notulen der voorgaande vergadering worden goedgekeurd.

Mededeeling van den Secretaris der 2de afdeeling, bij brief dd. 20 April jl., dat bij ontstentenis van eenen voorzitter der afdeeling, zoowel als door gebrek aan stof, het bij art. 15 der bepalingen voor de afdeelingen gevorderd jaarlijksch verslag bezwaarlijk door hem kan worden ingediend.

Kennisgeving van de terugzending aan den Secretaris van het Instituut van het handschrift van den Indischen ambtenaar von Rosenberg, bevattende zijne reistogten in de afdeeling Gorontalo, bestemd voor de bijdragen.

Goedgekeurd de rekening en verantwoording van den penningmeester over het jaar 1864—1865, in de aanstaande algemeene vergadering over te leggen.

Mededeeling door den heer Dr. P. Bleeker, vice-president des Instituuts, dat hij zich verschoonen moet van de opdragt van het voorzitterschap der 3de afdeeling van het Instituut.

Voorlezing van het door den Secretaris opgemaakt verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut gedurende het afgeloopen jaar, hetwelk na eenige gedachtenwisseling wordt goedgekeurd, en naar aanleiding waarvan bekrachtigd worden de daarbij genomen maatregelen:

a. Tot de uitgaaf van het werk van den heer von Rosenberg, met platen en kaarten;

b. Tot het opnemen bij dat werk van eene in 's Rijks archief opgespoorde oude kaart van de bogt van Tomini, met eene toelichting van de heeren Obreen, Leupe en van der Aa;

c. Tot het afzonderlijk verkrijgbaar stellen dier kaart met toelichtingen ten dienste van het algemeen, alles op de voorwaarden, door den Secretaris deswege bedongen met den boekhandelaar F. Muller en den lithograaf Spanier;

d. Tot het doen drukken van een handschrift, ontvangen van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën, met eene inleiding door het lid des Instituuts, den heer D. W. Schiff, getiteld: "De koloniale politiek onder den raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck".

Het Bestuur overwegende, dat ten gevolge van de tijdelijke afwezigheid des Voorzitters, de onvoltalligheid van het Bestuur door sterfgeval en door aftreding tusschentijds, en de bezwaren, door den Vice-President geopperd om het praesidium waar te nemen op de aanstaande algemeene vergadering, algemeen de wensch is geuit, om dien ten gevolge, met afwijking in dit bijzonder geval van art. 26 des Reglements, die algemeene vergadering uit te stellen, — hecht zijne goedkeuring aan de bijeenroeping der leden tot dat doel op Zaturdag den 27sten in stede op den 13den Mei 1865.

Aanteekening gehouden, dat de heer Mr. N. M. van Andel zijn ontslag heeft genomen als lid en derhalve ook als Secretaris van de 4de afdeeling des Instituuts.

Kennisgeving van het schrijven van de 4de afdeeling des Instituuts, dd. 29 April jl., waarin zij klaagt over gebrek aan belangstelling in het algemeen in onze West-Indische koloniën en onze bezittingen ter kuste van Guinea, waardoor zij wordt geleid tot het voorstel die afdeeling te ontbinden, onder terugzending van drie bijlagen, betreffende daarvan twee de geschiedenis van Curaçao en eene de geographische gesteldheid van de kust van Guinea.

De vergadering besluit, even als is geschied ten aanzien van het denkbeeld der vereeniging van de 2de met de 3de afdeeling, behandeld bij de notulen der voorgaande vergadering van het bestuur, aan dat voorstel geen gevolg te geven, de beweegredenen tot welk besluit meer in het breede in het reeds vermeld algemeen verslag uiteengezet en goedgekeurd zijn.

De bovenbedoelde geschriften worden ter nadere behandeling aangehouden.

Op voorstel van den Voorzitter wordt tot lid van het Instituut benoemd de heer C. B. H. von Rosenberg, Indisch ambtenaar, belast met een natuurkundig onderzoek.

De vergadering gaat over tot het opmaken der drietallen, ter vervanging van de leden des Bestuurs:

de heeren Dr. P. Bleeker, H. D. Potter en J. D. van Herverden, aftredende ingevolge art. 8 van het Reglement, de heeren J. G. Gallois, G. S. de Veer, inmiddels als bestuursleden bedankt hebbende, de heeren F. J. Willer en P. van Rees Moorrees, beiden overleden.

De drietallen, aan de algemeene vergadering voor te dragen, worden daarna bij stemming vastgesteld.

De Voorzitter geeft kennis van eenen brief van het lid, den heer Robidé van der Aa, aanbiedende eene nota van wijzigingen, door hem voorgesteld op het ontwerp van herziening van het Reglement, met verzoek die nota te doen drukken en aan de leden rond te zenden, en de wijzigingen aan de beraadslaging der aanstaande algemeene vergadering te onderwerpen.

Het Bestuur, van oordeel zijnde, dat het verzoek niet wel kan worden ingewilligd, hoofdzakelijk omdat daartoe geen genoegzame tijd overblijft, besluit daarvan den heer Robidé van der Aa kennis te doen geven.

De Voorzitter deelt mede, dat de Heer D. Scheltema, lid-donateur des Instituuts, zich bij hem heeft beklaagd over het verloren gaan van kaarten, behoorende bij zijne het Instituut aangeboden bijdrage over de Karimon-Java eilanden, welke in der tijd aan den voormaligen Secretaris des Instituuts Mr. S. Keijzer, ter plaatsing in handen was gesteld, doch die na terugzending van dat stuk geene opheldering heeft gegeven omtrent bedoelde kaarten, zoodat om die reden en uit hoofde van moeijelijkheden, bij de correctie ondervonden, aan de uitgave van dat geschrift vooreerst geen gevolg is kunnen worden gegeven, terwijl ook de tegenwoordige Secretaris nimmer in het bezit dier kaarten is geweest.

De Voorzitter is van oordeel, dat daaromtrent alsnog een nader opzettelijk onderzoek dient te worden ingesteld, waarmede het Bestuur zich geheel vereenigt.

Aanteekening der ontvangst van onderstaande boekwerken.

a. 1ste, 7de en 8ste aflevering van het plaatwerk: Souvenir du Japon, vues d'après la nature, avec texte par le comte de Lynden (Geschenk van den Minister van Koloniën);

b. Bibliotheca Indica. — A collection of Oriental works, published under the superintendence of the Asiatic Society of Bengal, nos. 203 en 204 en New Series no. 44—61.

c. Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft 19er Band: Heft I en II:
d. Abhandlungen für die Kunde des Morgenländes, herausgegeben von der deutschen morgenländischen Gesellschaft, 3er Band, n°. 1:
e. Verslagen van het Indisch genootschap van 28 November 1864, 6 en 27 Januarij en 3 Maart 1865:
f. Het suikertractaat en zijne bestrijders, door Mr. Th. van Stolk (geschenk van den schrijver):
g. Satzungen des Vereins für Erdkunde in Dresden;
h. Bulletin de la Société de Géographie, Mars 1865.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

91STE VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP ZATURDAG 8 JULIJ 1865, DES NAMIDDAGS TEN 2 URE.

Tegenwoordig de heeren: Cornets de Groot, voorzitter, van der Wijck, Francis, Bachiene, Hoffmann, Godon en de Secretaris.

Na voorlezing der notulen van de voorgaande Bestuursvergadering worden deze goedgekeurd.

De Voorzitter verwelkomt de nieuwe leden van het Bestuur, onder mededeeling dat de heer P. J. Veth, bij de laatste algemeene vergadering afwezig, sedert bezwaren heeft gemaakt aan het Bestuur des Instituuts deel te nemen en mitsdien voor de op hem gevallen keuze bedankt.

Ingevolge art. 8 van het Reglement wordt door de vergadering uit haar midden gekozen tot vice-president de heer Jhr. Mr. H. C. van der Wijck en tot penningmeester de heer A. P. Godon, die zich deze keuze laten welgevallen; terwijl wijders het Bestuurslid J. Millard zich bereid verklaart het secretariaat ook in dit nieuw ingetreden instituutsjaar op zich te nemen.

Door den Voorzitter wordt hierna der vergadering kennis gegeven van de bedenkingen, door het lid des Bestuurs, den heer T. Roorda, geopperd tegen de vestiging van den zetel des Bestuurs elders dan te Leiden, hoofdzakelijk op grond dat, dewijl de betrekking van het Instituut tot de Delftsche Akademie, waarvan het beschouwd werd een uitvloeisel te zijn, door de intrekking dier Akademie heeft opgehouden, het thans geheel eigenaardig is te achten, dat het Instituut verbonden worde aan de nieuwe Rijksinstelling van taal-, land-, en volkenkunde te Leiden en ook daar zich vestige, — eene zienswijze, die, blijkens een schrijven van den heer Veth, ook door dezen hoog-

leeraar wordt gedeeld en hem in elk geval weêrhouden zou, indien daaraan niet kon worden toegegeven, als lid des Bestuurs op te treden, zoo andere bezwaren hem daarin niet reeds zouden verhinderen.

De Voorzitter herinnert, dat de keuze van den zetel des Instituuts vroeger reeds heeft uitgemaakt een bepaald punt van overweging bij de Commissie, belast geweest met het ontwerpen eener herziening van het bestaande Reglement, doch door de meerderheid het gevoelen van den heer Roorda niet is omhelsd, en dat vervolgens in eene Bestuursvergadering het besluit is genomen in bedoeld ontwerp uit te drukken, dat de bijeenkomsten van het Bestuur plaats zullen hebben te 's Gravenhage, overigens tot beginsel aannemende, dat het Instituut, hoewel strevende naar het sluiten van wederzijdsche naauwe betrekkingen met instellingen van gelijke strekking als die te Leiden en elders, nogtans een onafhankelijk bestaan op den voorgrond stelt.

De vergadering overweegt: dat er geene voldoende gronden zijn, van het denkbeeld, in het ontwerp van herziening opgenomen, terug te komen, waarover in elk geval de aanstaande algemeene vergadering der leden van het Instituut zal hebben te beslissen; dat 's Rijks instelling van taal-, land- en volkenkunde te Leiden geen meerder regt, aanspraak of voorrang kan doen gelden dan de gemeentelijke instelling van gelijken aard te Delft, of die voor Utrecht ontworpen, en alzoo de vestiging te 's Gravenhage door de onzijdigheid en bovendien door de omstandigheid wordt aanbevolen; dat verreweg het grooter aantal van de leden des Instituuts gedomiciliëerd is te 's Gravenhage en zij de bijeenkomsten der afdeelingen aldaar kunnen bijwonen, — besluit het Bestuur met algemeene stemmen van het oorspronkelijk voorstel, omvat in het thans aanhangig ontwerp van herziening, niet af te wijken.

Het Bestuur, in aanmerking nemende dat door de weigering van den hoogleeraar Veth zal behooren te worden voorzien in de daardoor onstane vacature van een lid des Bestuurs, besluit op de eerstvolgende bijeenkomst van het Bestuur daartoe eene voordragt aan de algemeene vergadering te doen, en die vergadering te doen uitschrijven tegen den 27sten dezer maand, des avonds ten half zeven ure.

De Penningmeester brengt ter tafel eene begrooting voor het ingetreden Instituutjaar, welke wordt gearresteerd, voor

zooveel betreft de uitgaven op *f* 3070, en de ontvangsten op *f* 4266.64.

De Voorzitter vestigt vervolgens de aandacht der vergadering op de ontstentenis van voorzitters der 2de, 3de en 4de afdeelingen en betoogt de wenschelijkheid dat daarin zoo spoedig mogelijk worde voorzien, tot welk einde wordt voorgesteld de leden des Bestuurs, de heeren jhr. van der Wijck, Gevers Deynoot en van der Gon Netscher, uit te noodigen, als afgevaardigden van het bestuur respectivelijk de leden der 2de, 3de en 4de afdeelingen te willen bijeenroepen, om, ingevolge art. 4 van het Reglement voor de afdeelingen, tot de keuze van Voorzitters en de ontbrekende Secretarissen over te gaan: waartoe genoemde heeren zich bereid verklaren, en waarvan de Secretaris des Bestuurs aan de betrokken afdeelingen zal kennis geven, wordende de behandeling der inmiddels ingekomen stukken, die afdeelingen betreffende, tot hare nadere reorganisatie aangehouden, met uitzondering echter van het thans reeds aangenomen wordende voorstel van het lid, den heer Obreen, tot de uitgave door het Instituut van daartoe geschikt geoordeelde oude kaarten der Nederlandsche koloniën.

De Secretaris geeft kennis der volgende ingekomen brieven:

a. Van den heer J. J. Meinsma te Delft, dd. 2 Junij, onder terugzending van stukken, onder zijne berusting geweest als Secretaris der 1e afdeeling, het verzoek behelzende om niet als lid van het Koninklijk Instituut voor de Indische taal- land- en volkenkunde te worden opgenomen, dewijl hij zich alleen verbonden heeft als lid van het Koninklijk Instituut van taal-, land- en volkenkunde voor Nederlandsch Indië.

Dewijl voor als nog de eerstgenoemde zeer geringe verandering in de benaming der Instituuts niet aangenomen, maar afhankelijk is van de beslissing der aanstaande algemeene vergadering, is, volgens mededeeling van den Secretaris, genoemd lid daarop indachtig gemaakt, met te kennengeving dat mitsdien alleen aanteekening is gehouden van zijne aftreding als Secretaris der 1ste afdeeling, onder opmerking ten overvloede, dat het Instituutjaar reeds met 1 Mei jl. is ingetreden.

Goedgekeurd door de vergadering.

b. Van den heer J. G. A. Gallois, dd. 15 Junij jl., het berigt behelzende, dat hij ophoudt lid te zijn van het Instituut.

Aangenomen voor kennisgeving, met voorbehoud van het aangehaald artikel betreffende de verschuldigde contributiën gedurende het loopende Instituutjaar;

c. Van de Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, dd. 19 Mei jl., terugkomende op haar verzoek om wederkeerige toezending van boekwerken.

Den Secretaris wordt opgedragen daaraan te voldoen.

d. Van H. van de Wall, te Riouw, dd. 16 April jl., zich bereid verklarende te voldoen aan des Bestuurs aanzoek ter erlanging van eenige gesprekken in het eigenlijk Maleisch, zoover het te Riouw wordt gesproken, en van lijsten van rangen en titels der Maleische hoofden met naauwkeurige en onderscheidende beschrijving, voor zoover betreft het voormalig Djohorsche rijk en omliggende landen.

Het Bestuur doet aanteekening hiervan houden, met de verklaring de toegezegde bijdrage in dank te zullen tegemoetzien.

e. Van den uitgever, den heer Fred. Muller, dd. 6 Julij jl., onder anderen inlichting vragende omtrent het reeds sedert een half jaar afgedrukt werk van den heer mr. van der Chijs over Japan, waarvan de uitgifte door het Instituut op des schrijvers bijzondere magtiging wacht.

Het Bestuur, overwegende dat mr. S. Keijzer zich in het bijzonder met de uitgave van dat werk heeft belast, draagt den Secretaris op, dat lid van bedoeld schrijven uittreksel te zenden en hem nadere inlichting te verzoeken.

Hierna wordt op nieuw te berde gebragt de reeds in de vorige Bestuursvergadering en in de laatste algemeene vergadering behandelde klagt van den heer D. Scheltema over het verloren gaan van kaarten, behoorende bij een in der tijd het Instituut ter plaatsing aangeboden stuk over de Karimon-Java eilanden, en dien ten gevolge den Secretaris opgedragen den voormaligen Secretaris des Instituuts, Mr. S. Keijzer, die door het Bestuur daarvoor aansprakelijk wordt geacht, deswege voldoende opheldering te verzoeken.

Ten slotte worden door het Bestuur benoemd:

tot buitenlandsch lid de heer Logan, Redacteur van het te Singapore verschijnende "Journal of the Indian Archipelago,"

tot gewone leden de heeren dr. P. Swart en Andriesse, en aanteekening gehouden van de ontvangst der volgende werken, als:

a. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. 1864—1865. tweede aflevering;

b. Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën, J. D. Fransen van de Putte, bijeenverzameld door S. van Deventer Jzn., 1e deel (Geschenk van den Minister);

c. Algemeen verslag van de werkzaamheden, rekening en verantwoording, lijst van geschenken en naamlijst der leden over het Instituutsjaar 1864—1865 van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs;

d. Notulen der vergadering van voormeld Instituut van 11 April 1865;

e. Répertoire de cartes, publié par l'Institut Royal des Ingénieurs Néerlandais, 8e livraison;

f. Sur l'origine de nos chiffres. — Lettre de Mr. L. M. Sédillot à M. le Prince Balthasar Boncompagni (Geschenk van den schrijver);

g. Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, Mei en Junij 1865 (bij abonnement);

h. Het wetsontwerp betreffende den suikeraccijns, in verband beschouwd tot de belangen der suikerindustrie op Java;

i. Rapport der Commissie voor verzending van landbouwwerktuigen naar Oost-Indië;

k. Memorie over de suikerindustrie in de gouvernements-residentiën van Midden-Java, door de kamer van koophandel te Samarang;

l. Vervolg van het Overzigt omtrent Mijnontginningen in Nederlandsch Indië, door C. de Groot (Geschenk van den schrijver.)

De vergadering wordt daarna gesloten.

92ste VERGADERING VAN HET BESTUUR,

OP DONDERDAG 27 JULIJ 1865, DES MIDDAGS TEN 1 URE

Tegenwoordig de heeren Cornets de Groot, voorzitter, van der Wijck, Gevers Deynoot, Francis, Bachiene, van der Gon Netscher en Godon.

De Voorzitter opent de vergadering met de mededeeling, dat deze bijeenkomst uitsluitend bestemd is om de keus te vestigen op een drietal kandidaten voor de bestaande vacature van een Bestuurslid, voor te dragen op de heden avond te houden algemeene vergadering.

Op grond daarvan wordt tot het opmaken van zoodanige candidaten-lijst onverwijld overgegaan en bij meerderheid van stemmen aldus zamengesteld:

de heeren P. J. B. C. Robidé van der Aa, G. H. Uhlenbeck en jhr P. van Capelle. Daarna wordt de vergadering gesloten.

INHOUD.

De Boekhandelaar FREDERIK MULLER, te Amsterdam

HEEFT VROEGER UITGEGEVEN VOOR HET

NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHA[P]

1 van der Tuuk, H. N., *Bataksch*-Nederduitsch Woordenboek. 1861. 550 pp. 8°. met 30 verklarende platen. f [illegible]

2 —————— Bataksch Leesboek, bevattende stukken in het Tobasch, Mandailingsch en Dairisch.
Eerste Stuk. Stukken in het Tobasch. 1860. 326 blz. f [illegible]
Tweede Stuk. Stukken in het Mandailingsch. 1861. 295 blz. .... f [illegible]
Derde Stuk. Stukken in het Dairisch. 1861. 258 blz. f [illegible]
Vierde Stuk. Taalkundige Aanteekeningen en Bladwijzer, Vertaalde stukken en Inhoudsopgave tot de *drie* stukken ten Leesboek. 1862. 226 blz. ...... f [illegible]

3 Matthes, B. F., *Makassaarsch*-Hollandsch Woordenboek, met Hollandsch-Makassaarsche Woordenlijst, Makassaarsche plantennamen en verklaring van den Ethnographischen Atlas. 1860. 943 blz., Lex. 8°. in 2 kolommen. Met Ethnographischen Atlas van 15 gekleurde en zwarte Platen, breed folio. .... f [illegible]
De *Atlas* afzonderlijk. .... f [illegible]

4 —————— *Makassaarsche* Chrestomathie. Oorspronkelijke Makassaarsche Geschriften in poëzy en proza. Met aanteekeningen en gedeeltelijke vertaling. 1860. 688 blz. gr. 8°. .... f [illegible]
Hetzelfde, zonder aanteekeningen en vertaling.... f [illegible]

5 —————— *Makassaarsche* Spraakkunst. 1858. gr. 8°. Linn. Band. .... f [illegible]

6 Hardeland, A., *Dajacksch*-Deutsches Wörterbuch, 1859. 635 Seiten in 2 coll. Lex. 8°. .... f [illegible]

7 —————— Grammatik der Dajackschen Sprache, 205 Seiten (und der Sprache der *Balian* gebraucht beim Todtenfeste, mit deutscher interlinear-Uebers. und Erklärung; S. 206—374). 1859. gr. 8°. .... f [illegible]

8 Bijbel in het *Dajaksch* (Eiland Borneo.) Vertaald door A. Hardeland.
a. Oude Testament. Amst. 1858. 2 dln. gr. 8°. Linn. Band. f [illegible]
b. Nieuwe Testament. Amst. 1858. gr. 8°. Linn. Band. f [illegible]

9 Scheppingsverhaal (Het), Genesis I, in het *Bataksch* (Eiland Sumatra), vertaald door H. Neubronner van der Tuuk. Amst. 1858. 8° *oblong* .... f —[illegible]

10 Genesis, — Exodus, — Lukas, — Johannes, — in het *Tobasch*, door H. Neubronner van der Tuuk. 1859. 8°. .... f 4.—, f 3.25, f 2.85, f [illegible]

11 Mattheus (Het Evangelie van) in het *Alfoersch* (Noordelijk deel van Celebes), vertaald door K. T. Herrmann. Amst. 1852. 8°. .... f 1.[illegible]

3 9015 02049 7395

